Department of Public Instruction.

THE

SHADBHÂSHÂCHANDRIKÂ

OF

LAKSHMÎDHARA

WITH

A Critical Notice of Manuscripts, Introduction, Critical and Explanatory Notes with Appendices of the Sutras in order, Paradigms of Forms, &c

BY

RÂO BAHÂDUR

KAMALÂS'ANKAR PRÂNAS'ANKAR TRIVEDÎ, B A,

HONORARY FELLOW OF THE UNIVERSITY OF BOMBAY AND RETIRED PRINCIPAL P R. TRAINING COLLEGE, AHMEDÂBÂD

First Edition

Copies 500

1916

Price 7½ Rupees.

SOLD AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, BOMBAY

Bombay Sanskrit and Prakrit Series No LXXI

Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnaya-sagar Press
23 Kolbhat Lane Bombay

Published by Government Central Press Bombay

श्रीः ।

षड्भाषाचन्द्रिका

श्रीमल्लक्ष्मीधरप्रणीता

राजनगरस्थशिक्षकशिक्षणालयस्य राजकीयसेवानिवृत्तेन
मुख्याधिकारिणा मुम्बापुरीस्थविश्वविद्यालयस्या-
कार्यवाहकयशस्करपारिपद्यपदं प्राप्तेन राव-
बहादुरेति मानपदोपेतेन बी ए इत्यु-
पाधिधारिणा त्रिवेदीत्युपाभिधेन
प्राणशंकरतनूजेन कमलाशंकरेण
संशोधिता
स्वनिर्मिताङ्ग्लभाषाभूमिकाटिप्पणीभ्यां च
समन्विता ।

सा च
मुम्बापुरीस्थराजकीयग्रन्थमालाधिकारिणा
शाके १८३७ वत्सरे १९१६ खिस्ताब्दे
प्राकाश्य नीता ।

प्रथमावृत्तिः ।

मूल्यं सार्धं रूपकसप्तकम्

षड्भाषाचन्द्रिकाया विषयानुक्रमणी ।

Critical Notice of the Manuscripts of Shadbhâshâchandrikâ

The present edition of the Shadbhâshachandrika is based upon the following manuscripts —

1 A copy of a manuscript in the Government Oriental Mss Library, Madras. It was kindly arranged for me by my friend P Varadachâri, librarian It consists of 92 pages with 32 lines on an average per page. It is in Telugu characters and was purchased at Tiruppattura, in the Salem district. The name of the owner is not known. It is a paper Ms. written on European paper It is designated M.

2 A copy of another Ms received from the same place It is also in Telugu characters. It contains 128 pages with 25 lines on a page It is written on foolscap paper It is designated M_1

3 A copy of a Ms from Mysore, received through my friend A Mahâdeva S âstri Esq, Curator, Oriental Mss. Library of Mysore. It is complete and correct and in Telugu characters It is designated My

4 A copy of a Ms. received from Vizagpattam through my friend S P V Ranganatha Swâmî of Ârsha press editor of the 'Granthapradarsani. It is rather incorrect and in Granth characters It is designated R.

5 A copy of a Ms of the work, obtained from the Tanjore Palace Library It consists of 111 leaves and has on an average 6 lines per page and 56 letters per line It is in Telugu characters and is about 200 years old It is a palm leaf Ms. It bears No 9982 in the Library Another Ms. in the Library, No. 9983, is very old No 9982 is a copy of it The Ms. is incomplete It is designated T

6. A printed edition of the same work in Telugu characters. It is printed in Mysore in 1886. It is designated P.

7. Besides the above, I secured a copy of a Ms. of Trivikrama's Vritti from Mysore through my friend A. Mahadeva Sâstri B. A. It is a complete Ms. giving Trivikrama's commentary on all the three Adhyayas. This has become very useful to me in deciding correct readings in the text, in giving a complete list of the Sutras in order and in writing notes.

Introduction.

Shadbhashâchandrikâ—It is a work on Prakrita grammar and treats of six dialects—Mahârâshṭrî or Prâkrita, Saurasenı, Magadhı Paisâchı Chûlikâpaisâchî, and Apabhramsa. Most of them derive their names from the countries in which they were spoken Mahârashtri was spoken in the Maharashtra or the Deccan and is decribed by Dandin as the best form of Prâkrita* in which excellent poetical works like the 'Setubandha are composed, Saurasenı was spoken in Sûrasena or the region near Mathurâ, Mâgadhî was spoken in Magadha, and Paisâchi in the Pis'âcha countries which are enumerated by Lakshmîdhara in the text (*Vide* verses 29 and 30 p 4) These countries include Nepal, Sindh, Kandhar, &c., in the north and Pandya or Madura in the south Apabhrams'a is described as a dialect of herdsmen and other low castes, not fit to be used by poets. Dandin gives it also as a general name for all corrupt languages as contrasted with Samskrita or the polished language It is subdivided by Mârkandeya in his Prakritasarvasva into three principal kinds † but Rudrata in his Kâvyâlankara says that it has many divisions according to the countries in which it is spoken ‡

Vararuchi treats of four dialects—Mahârashtrî, Magadhı, Paisâchî and Saurasenî. Chanda s Prakritalakshana is a very small work and disposes of Apabhramsa, Paisachikî, and Magadhika by one Sûtra each. Hemachandra s Prakrita gram

---

* महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः ।
सागरः सूक्तिरत्नानां सेतुबन्धादि यन्मयम् ॥ काव्यादर्श, १ ३४

† नागरो व्राचडश्चोपनागरश्चेति ते त्रयः ।
अपभ्रंशाः परे सूक्ष्मभेदत्वान्न पृथङ्मताः ॥ प्राकृ० सर्व०, p 3

‡ प्राकृतसंस्कृतमागधपिशाचभाषाश्च सूरसेनी च ।
षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥ काव्याल०, p 13

mar treats of the same six dialects that are treated of in the text, though he does not designate his work by six dialects. On a reference to Dr. Aufrecht's Catalogus Catalogorum three other works designated after six dialects are found—Shadbhâshâ-chandrikâ, a work bearing exactly the same name, ascribed to Bhâmakavi, Shadbhâshâmañjarî and Shadbhâshâsubantâdarsa. Lakshmidhara mentions a work named Shadbhâshârûpamâlikâ by Durgaṇâchârya.* Prof. S. R. Bhândârkar's Report of a Second Tour in search of Sanskrit Manuscripts mentions a work, entitled Shadbhâshâvichâra,† which is described as treating of Sanskrit and five dialects. Prâkritachandrikâ of Seshakrishna treats of five dialects, Prâkrita, Saurasenî, Mâgadhî, Paisâchika and Chûlikâpaisâchika.‡ The sixth dialect Apabhraṁsa is noticed however but it is not treated because it varies according to the countries where it is spoken and is not found in dramatical works and through fear of prolixity. §

None of the above works however treat of the Prâchî, the Avantî and the Bâhlîkâ which according to Bharata, form three of the seven divisions of dialects and of S'âbarî, Âbhîrî, Chaṇḍâlî &c. which are mentioned by him as sub-dialects. ¶ Bharata describes at length the kind of characters into whose mouths respective dialects and sub-dialects are to be placed in

* *Vide* p. 22 of the text

† *Vide* p. [illegible] of the Report

‡ These words are used as अध्याय in the work 'पैशाचिकेऽपि वो म्न स्यादायस्तु प्रस्य वा चिन्त ॥' and 'चूलिकापैशाचिके तु स्य एव विभाषया ॥'

§ "अपभ्रंशस्तु यो भेदः षष्ठः सोऽत्र न लक्ष्यते ।
देशभाषादितुल्यत्वान्नाटकादावदर्शनात् ॥
अनल्पत्वोपयोगाच्चातिप्रसङ्गभयादपि ॥" प्राकृ० चन्द्रि०

¶ 'मागध्यवन्तिजा प्राच्या सूरसेन्यर्धमागधी ।
बाह्लीका दाक्षिणात्या च सप्त भाषाः प्रकीर्तिताः ॥ १७ । ४८ ॥
शबराभीरचण्डालसचरद्रविडोड्रजाः ।
हीना वनेचराणां च विभाषा नाटके स्मृताः ॥ १७ ॥ ४९ ॥
नाट्यशास्त्र

dramatic works.* Lakshmidhara also touches upon this subject (*Vide* p 5 of the text) The Prâkṛtasarvasva of Markandeya treats of most of these dialects. According to him there are five main divisions of dialects—Mahârâshṭri, Saurasenî, Prachyâ, Âvanti, and Mâgadhi. Ardhamâgadhi is included into the Mâgadhî and Bâhlikî into Âvantî. He treats of these five main divisions and also of Sakârî, Chândâli, S'abari including Âbhîrî and A'udhrî, Tâkki, Nâgara and Upanâgara Apabhrams'a, and Pais'âchî in 15 *Pâdas* of his work. The treatment of Prâchyâ and other dialects not mentioned by Hemachandra and other grammarians shows however, that there is not much distinction between them and principal Prakṛita dialects.

The Shadbhâshâchandrikâ consists of Sutras of Prâkṛita grammar with a commentary on them. The Sûtras are ascribed by Lakshmidhara to Vâlmîki.† It does not seem hard to decide conclusively whether the Sûtras belong to Vâlmîki or some one else. Lakshmidhara does not entertain the least suspicion in his mind as to their authorship but positively mentions Vâlmîki as their author. This can be accounted for in either of two ways only. He must have either come across manuscripts of the Sûtras in which the name of Valmiki as author was clearly expressed or he must have learnt that the Sûtras were traditionally ascribed to Vâlmîki in which case, however, he could and ought to have said 'वाल्मीकि किल सूत्रकृत्' instead of 'वाल्मीकिर्मूलसूत्रकृत्'. A manuscript of the Sutras is noticed in a Descriptive Catalogue by Râo Bahâdur M. Rangâchâryâ.‡ It contains two Adhyâyas only, begins on fol. 17 *a*

* मागधी तु नरेन्द्राणामन्तःपुरनिवासिनाम् ।
चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनां चार्धमागधी ॥
प्राच्या विदूषकादीनां धूर्तानामप्यवन्तिजा ।
नायिकानां सखीनां च सूरसेनाविरोधिनी ॥ &c

नाट्य० १७-५०-५१

† *Vide* verse 15 p 3 ('वाल्मीकिर्मूलसूत्रकृत्')

‡ *Vide* No 1548, p 1083 of the Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Govt Oriental MSS Library, Madras, Vol III of 1906

of the Ms of Yohipràptilakshanam * The Sûtras are the same as those commented upon by Trivikrama, Lakshmidhara, and Simharaja † They are attributed to Vâlmiki, author of the Râmayana Since the opening verses embody a salutation to Vâlmiki the verses cannot be taken to have been composed by Vâlmiki himself and the concluding portion in which the Sutras are attributed to Valmiki cannot be taken to be a decisive proof of the Sûtras being composed by the well known Vâlmiki ‡ But Lakshmidhara's positive statement as to the authorship of the Sûtras and the beginning and the end of the Ms. lend a strong support to the presumption that the Sutras are traditionally believed to be the composition of a sage Vâlmiki

---

* *Vide* No 943, p 680 of R. B Rangâchârya's Catalogue Vol II of 1905

† The beginning being as under —

सडा । सिद्धिर्लोकात । अनुत्तमन्यशब्दानुशासनवत् ।
सडा प्रत्याहारमयी चा । सुप्तादिरन्यहल्ग ।

The end being —यखेनाम्वास । (The correct reading being कखावास)

यसोणिमशुभी । शृ(ष)हेर्मिरवारमेराहवल्हरपग्गाहिपखुआ ॥

Vide No 1518 p 1083, of R R Rangacharya's Catalogue, Vol III of 1906

‡ Beginning —

येन श्रीरामचरितमधिगम्य सुरार्पित ।
श्रीमद्रामायण प्रोक्त तस्मै वाल्मीकये नम ॥
येन निर्मिता ना(गा)नप्यड्भाषाप्लयो ड्णाम् ।
त्रिमैते सुकान्तकैस्तस्मै वाल्मीकये नम ॥
स्वानन्य काव्यन गिरा च यण्णा सुजनराणां कनुष प्रपरया ।
परावरोच प्रथम कवीना वाल्मीकिमेन मुनिमानतोस्मि ॥

End —इति श्रीवाल्मीकीयेषु सूत्रेषु द्वितीयस्याध्यायस्य पादश्चतुर्थ । अध्यायश्च समाप्त । प्राकृतव्याकरणशास्त्रमपि समाप्तम् ॥
गतोदये वैष्टुब्ने दशमे मासि विंशके ।
अलिसदेशिकाचार्यं इदं शब्दानुशासनम् ॥

Vide pp 1082–83 of R R Rangâchârya's Catalogue, Vol. III of 1906

As described above, the Sûtras are commented upon by Trivikrama, Lakshmîdhara and Simharâja Trivikrama maintains the order of the Sûtras in commenting upon them His work is therefore like the Kâśikâvritti on the Ashṭâdhyâyî of Panini The Prâkritarupâvatara of Simharâja, edited by Dr E Hultzsch, and the Shadbhâshâchandrikâ of Lakshmidhara are both upon the lines of Bhaṭṭoji Dikshita s Siddhântakaumudî on Pânini s Ashṭâdhyayi and follow the same order in the treatment of the dialects taking them up in the order of the Mahârâshtrî, the Sauraseni, the Magadhi, the Chûlikâ, the Chûlikâpaisâchikâ and the Apabhramsa, giving first declensional forms then indeclinables and finally conjugational forms. But the Prâkritarupâvatâra is very brief compared to the Shadbhâsha chandrika. It explains only 575 out of 1085 Sûtras and does not mention and explain the *Ganas* at all. The Shadbhâshâchandrikâ explains almost all the Sûtras* gives a complete list of the *Ganas*, not omitting *Nipatas* in which even *Desya* words are included As he says in his introductory verses, he has based his work on Trivikrama s Vritti and calls it a sort of commentary upon it.† He has consulted the works of Trivikrama, Hemachandra, and Bhâmaha and compresses in a short form in his work what is given in them all.‡ The Shadbhâshâchandrika is undoubtedly an exhaustive work on Prâkrita grammar like Hemachandra s work.§ It gives a larger

* The Sûtras not commented upon (42 in number) are shown in an Appendix. Of these 5 are mentioned in the text, though not explained

† *Vide* verse 16 p 3

‡ *Vide* verse [illegible] p 4

§ Another Prâkṛita grammar Audâryachintâratna of Srutasâgara is said to be more extensive and explanatory than those of Hemachandra and Trivikrama *Vide* p. 5 of 'Literary Wealth of India, Search for Prâkṛita manuscripts (a Reprint from the Dawn Magazine) 1910, by S P V Ranganâthasvâmî of Vizagpattam The Sûtras of Srutasâgara, however, are in no way superior to those in the present text as will appear further on

number of declensional and conjugational forms than Haima grammar and includes *Desya* words also. His treatment of the Apabhramsa is full though he does not like Hemachandra give verses from Apabhramsa literature in illustration of the Sûtras.

The Sûtras are an improvement upon those of Hema chandra in as much as they are more concise on account of the use of the special *Samjnâs* invented therein. A comparison of the Sûtras with those of Hemachandra as given in an Appendix will show that in some cases one Sûtra corresponds to two or three Sûtras of Hemachandra * They are quoted by Kumâra

*	Hemachandra.	Srutasâgara	Sûtras from the text.
(1)	अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ ८ । १ । ११ ॥ न श्रदुदो ॥ ८ । १ । १२ ॥	अश्रदुदन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १ । ९ ॥	अन्त्यहलोऽश्रदुदि ॥ १ । १ । २५ ॥
(2)	क्षुधो हा ॥ १ । १७ ॥ ककुभो हः ॥ १ । २१ ॥	क्षुधो हा ॥ १ । १४ ॥ ह ककुभः ॥ १ । १८ ॥	ह क्षुत्ककुभि ॥ १ । १ । ३१ ॥
(3)	लुप्तयरवशषसां शषसां दीर्घः ॥ १ । ४३ ॥	दीर्घश्च शषसां लुप्तय्वें शषसाम् ॥ १ । ३८ ॥	शोर्लुप्तयवरशोर्दिः ॥ १ । २ । ८ ॥
(4)	ध्वनिविष्वचोरुः ॥ १ । ५२ ॥ १ । गवये वः ॥ ५४ ॥	उर्ध्वनिविष्वचो ॥ १ । ४७ ॥	उल्ध्वनिगवयविष्वचि व ॥ १ । २ । १६ ॥
(5)	स्त्यानखल्वाटे ॥ १ । ९४ ॥ प्रवासीक्षौ ॥ १ । ९५ ॥	प्रवासीक्षुद्विनाद्युत् ॥ १ । ८० ॥	द्विनीक्षुप्रवासिषु ॥ १ । २ । ४९ ॥
(6)	एत्पीयूषापीडविभीतक कीदृशेदृशे ॥ १ । १०५ ॥ नीडपीठे वा ॥ १ । १०६ ॥	विभीतकेदृशापीड पीयूषकीदृशेषु ॥ १ । ८८ ॥ पीठनीडयोर्वा ॥ १ । ८९ ॥	एत्पीडनीडकीदृशापीयूष विभीतकेदृशापीडे ॥ १ । २ । ५७ ॥
(7)	इर्भ्रुकुटौ ॥ १ । ११० ॥ पुरुषे रोः ॥ १ । १११ ॥	भ्रुकुटिपुरुषयोरि प्रथम द्वितीययो ॥ १ । ९३ ॥	रोर्भ्रुकुटीपुरुषयोरित् ॥ १ । २ । ६० ॥
(8)	ओत्परौ ॥ १ । १०८ ॥ गुरौ के वा ॥ १ । १ ९ ॥	उपरौ वा ॥ १ । ९१ ॥ गुरुके च ॥ १ । ९२ ॥	त्वदुत उपरिगुरुके ॥ १ । २ । ५८ ॥

svâmin, son of Mallinâtha in his Ratnâpana * Mr Bhatta nâtha Swamin states in his paper on Trivikrama that the Sûtras are quoted by Kâtayavema in his commentary on Abhijñâna-sâkuntala, but most of those quoted are from Hemachandra s work and some from the grammar of Vararuchi whom he names in some places †

Mr Bhattanatha Swâmin in his paper mentioned above arrives at a decisive conclusion that the Sûtras commented upon by Lakshmidhara Simharaja, and Trivikrama are not the production of Valmiki, but that of Trivikrama himself His conclusion is based upon the following grounds. I shall give my views on each of them and show how weak it is —

* The following Sûtras are quoted there —
अनेर्विंदप्प *Vide* p 8 of my edition of the
Prataparudrîya (Bom S S)
जाणमुणो घ *Vide* p 31, „
दिही मिव से *Vide* p 72 and p 257, „
स्वोदवापोता *Vide* p 84, „
न वा यरयोस्त्वात्तादौ *Vide* p 85, „
वा सप्त्या मासि हला हले *Vide* p 86, „
मिवपिवविवविअवश्च इवार्थे *Vide* p 86 „
मइ मम मह मज्झ ङसौ *Vide* p 95, „
शसेद् *Vide* p 241, „
पुवनुत्तरपदे *Vide* p 257, „

† "ह्रस्व संयोगे" (१ ८४), "यय्यर्या ज" (२ २४), 'सवत्र रवरामचन्द्रे" (२ ७९), "कगचजतदपयवा प्रायो लुक्" (१ १७७), "अनादौ शेषादेशयो र्द्वित्वम्" (२ ८९), "न वा र्यो य्य " (४ २६६), "मिमोमैर्ह्मिह्मोह्मा वा" (३ १४७), "तो दोनादौ सौरसेन्यामयुक्तस्य" (४ २६०) occurring on p 7 of the Com N S Press edition of 1883, are all from Hema chandra s work 'यय्यर्या ज ' is the only Sûtra occurring in the Vâlmîki Sûtras also *Vide* p 35 of the text Similarly, those on pp 9, 10, 11, 27, 35, 36 38, 97, 123, 125

"तद्तुन्तेतुम्हतुद्दतुह्नतुवतुम—इत्यादिसूत्रेण ङसि तुमतुज्जतुम्हा इति । वररुचिसूत्र च" p 47, "आक्षेप' इति मागध्यां वररुचिसूत्रेण संबुद्धावाकारादेश p 97 'तद्तुत्तुमतुद्दतुद्दतुनतुम ' is Hemachandra s Sutra ३ ९९ Vararuchi s Sûtra is 'ङसि तुमोतुह्तु-शतुम्हतुम्मा ' ६ ३'

In Trivikrama's Vritti on the Sûtras which is designated Trivikramadevaviracbita Prâkrita Vyâkarana Vritti, the following three verses occur and these are taken by Mr Bhattanâtha Swâmin as a decisive proof that the Sûtras are composed by Trivikrama himself —

(1) प्रकृते संस्कृतात् साध्यमानात् सिद्धाच्च यद् भवेत् ।
प्राकृतस्यास्य लक्ष्यानुरोधि लक्ष्म प्रचक्ष्महे ॥

(2) प्राकृतपदार्थसार्थप्राप्त्यै निजसूत्रमार्गमनुजिगमिषताम् ।
वृत्तिर्यथार्थसिद्ध्यै त्रिविक्रमेणागमक्रमात् क्रियते ॥

The third verse after the end of the work in the words 'सम्पूर्णमिदं प्राकृतव्याकरणम्' is as under—

(3) समन्वयमत्र निमित्तमर्धाय सूत्रसंस्कारक बहुविधक्रियमाणदेश्यम् ।
शब्दानुशासनमिदं प्रगुणप्रयोगं त्रैविक्रम जयति मध्यमिवाधमिर्द्धं ॥

I shall translate each of these three and show what is in my opinion meant thereby The first means —

(1) We shall explain the characteristics, consistent with what is defined or explained in the Sûtras (consistent with what is given in the Sûtras) of those Prâkrita words which are derived from their original Sanskrit words whether in a formed (ready) or formative stage

Mr Bhattanâtha Swâmin remarks on this verse— Trivikrama says that he is composing the Sûtras himself in the verse 'देश्यमार्षं च' &c * Here प्रचक्ष्महे shows that Trivikrama is the author

Now the word प्रचक्ष्महे does not occur in the verse देश्यमार्षं च &c which is as under —

देश्यमार्षं च रूढत्वात् स्वतन्त्रत्वाच्च भूयसाम् ।
लक्ष्म नाप्यते तस्य सम्प्रदायोपबोधक ॥

Nor does the above verse (1) प्रकृते in which the word प्रचक्ष्महे occurs show that Trivikrama is the author of the Sûtras

* Vide M. Bhattanâtha Swâmin's paper on Trivikrama and his followers in the Indian Antiquary, Vol XL pp 219 and after (August issue of 1911)

He says he gives characteristics of Prâkrita words in consonance with the Sutras relating to them This evidently means that he is the author of the *Vritti* as stated in the verse (2) प्राकृत पदार्थ° which follows it and also in the verse

तद्भवतत्समदेश्यप्राकृतरूपाणि पश्यतां विदुषाम् ।
दर्पणतयेऽस्मवनौ वृत्तिस्त्रैविक्रमी जयति ॥

which comes after verse (2) in the Prâkritavyâkaranavritti of Trivikrama

(2) The second verse प्राकृतपदार्थसार्थप्राप्त्यै means —

For the correct (proper) success of those who wish to follow the road of their own Sûtras (Jain works on moral, social, and religious duties composed by Gautama Ganadhara and others), a commentary is composed by Trivikrama in the order of traditional Sûtras in order that they may acquire a company consisting of the sense of Prâkrita words

A few words in this verse need further explanation In the Jain literature certain works are called Sutras They deal with religious and worldly subjects and are in the Prakrita language. निजसूत्र thus means the Jain Sûtras To the Jains like Trivikrama they are their own Sûtras आगमक्रम means परम्पराप्राप्तसूत्रक्रम, order of the Sûtras which are handed down by tradition Trivikrama takes up the Sûtras in their serial order while explaining them He does not know who the author of the Sûtras is but he considers them to be very old, handed down by tradition In following a way a man requires company (सार्थ) and the sense of Prâkrita words is represented as this company, and in order that you may comprehend the proper sense of Prâkrita terms Trivikrama composes this commentary An introductory verse which precedes verses (1) and (2) has also the word सूत्र used in the same sense *viz* Jain works on religious and other subjects written in Prâkrita It is as under —

अनल्पार्थस्सुगम्भीरोदारश्शब्दस्साहित्यजीवितम् ।
यच्च प्राकृतमेवेति मत सूत्रानुवर्तिनाम् ॥

This clearly means that the opinion of those who are the followers of the Sûtras (Jain works) is that the very stile of literature is a word full of much sense and capable of being pronounced with ease and Prakrit is the form of speech. In short according to the followers of the Sutras, the Sutra form is the best form of literature and Prakrits is the best language for them. Thus the argument that the use of the word निज in verse (2) is a conclusive proof of the Sutras having been composed by Trivikrama falls to the ground. Nor is it necessary to take the word निज in the Tamil sense of proper, real or true as Dr L Hultzsch suggests in his Preface to the Prâkritarûpâvatâra.*

(3) The third verse समस्य glorifies the Sabdânusâsana composed by Trivikrama. Sabdânusâsana simply means grammar—शब्दा अनुशिष्यन्त अनेन. Trivikrama calls his commentary on the Sutras by this name just as the Bhâshyakara Patanjali begins his exhaustive commentary by the words 'अथ शब्दानुशासनम्.' The words समस्य are no doubt complimentary to himself, and अल्पसूत्र is complimentary in so far as he has selected for his commentary a work in which the Sutras are small. It cannot prove that the Sûtras are Trivikrama's own composition. The concluding verse

यत्तारस्म तु सर्वपि स्वाभिप्रायप्रकाशने।
सपरायमयादिकधाम्नेरभिविक्रम ॥

contrasts Trivikrama with other authors. The sense is that all speakers can easily express their own ideas, but Trivikrama alone is clever in expressing others ideas faithfully. Here the second half of the couplet would be without any purport if Trivikrama be the author of the Sûtras.

If the Sûtras were Trivikrama's own composition, at the end of the Pâdas or the Adhyaya we would have found words like स्वोपज्ञप्राकृतव्याकरणसूत्रवृत्तौ or words like त्रिविक्रमविरचिते प्राकृत

* Vide p V, of Simharaja's Prâkritarupavatara, edited by Dr E Hultzsch

व्याकरणसूत्रे स्वोपज्ञवृत्तिनि as in Srutasâgara's Audaryachintâmani (°श्रीश्रुतसागरविरचिते औदार्यचिन्तामणिनाम्नि स्वोपज्ञवृत्तिनि प्राकृतव्याकरणे) But the words at the end are

'इति श्रीमदर्हनन्दित्रैविद्यश्रुतधरमुनिचन्द्रप्रसादासादितसमस्तविद्याप्रभाव त्रिविक्रमदेवविरचितप्राकृतव्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्यायस्य प्रथम पाद समाप्त । Similarly, we have either प्राकृतव्याकरणवृत्तौ or त्रिविक्रमवृत्तौ or त्रिविक्रमदेवविरचितायां प्राकृतव्याकरणवृत्तौ at the end of other Padas of the first and other Adhyayas

There is one additional ground for presuming that the Sûtras are not composed by Trivikrama but are the work of a sage named Valmiki. In a mythological work called Sambhu rahasya, chapter 267 is devoted to the praise of Prâkrita * It is stated distinctly therein that Valmiki the first poet, is an expounder of Prâkrita grammar a grammar of six dialects, Prâkrita and others just as Gargya Galava Sâkalya and Panini are the expounders of Samskrita grammar, that he has composed a work in Prâkrita on the life of Râma like the one composed by him in Samskrita. †

* A portion of this voluminous work Sambhurahasya comprising four chapters devoted to the praise of poet and poetry, treatment of Prâkrita words (प्राकृतशब्दप्रदीपिका), and a poetical work called राघव यादवीय with a commentary is printed in Telugu characters in the year 1890 This was brought to my notice and supplied to me by my friend A Anantâchârya Sâstri of Bangalore, to whom my best thanks are due

† को निन्दिदिमां भाषा (* e प्राकृतीम्) भारतीमुग्धभाषितम् ।
यस्या प्रचेतस पुत्रो व्याकर्ता भगवानृषि ॥ २६७ ॥ १३ ॥
गार्ग्यगालवशाकल्यपाणिन्याद्या यथयथ ।
शब्दराशे सस्कृतस्य व्याकतारो महत्तमा ॥ १४ ॥
तथैव प्राकृतादीनां षड्भाषाणां महामुनि ।
आदिकाव्यकृदाचार्यो व्याकर्ता लोकविश्रुत ॥ १५ ॥
यथैव रामचरित सस्कृत तेन निर्मितम् ।
तथैव प्राकृतेनापि निर्मित हि सता मुदे ॥ १६ ॥
पाणिन्याद्यै शिक्षितत्वात् सस्कृती स्याद्यथोत्तमा ।
प्राचेतसव्याकृतत्वात् प्राकृतापि तथोत्तमा ॥ १९ ॥
प्राकृत चार्षमेवेद यद्वि वाल्मीकिशिक्षितम् ।
तदार्षं भवेयो वै प्राकृत स्याद् स एव हि ॥ २४ ॥
शम्भुरहस्य pp 17-18

Thus there is conclusive evidence to prove that Trivikrama is not the author of the Sûtras and that the author of the Sûtras is a sage Vâlmiki

As mentioned before on a careful comparison of the Sutras in question with those of Hemachandra given in foot notes in an Appendix pp 19-56, it seems to me very probable, almost certain, that the author of the Sûtras in question is later in age than Hemachandra, for the Sûtras are an abridgment and improvement upon those of Hemachandra. Vâlmiki to whom the Sûtras are ascribed by Lakshmidhara in a manuscript of the Sûtras in the Government library of oriental manuscripts Madras and in the Sambhurahasya is thus not the Vâlmiki of the Râmâyana but another sage of the same name Just as Nalodaya is attributed to the well known Kâlidâsa but is the work of another Kâlidâsa, so are the Sûtras in question ascribed to the first poet Valmiki, though they are a composition of another sage of the same name.

Lakshmidhara—From an account given by Lakshmidhara of his own family in the introductory verses of the Shadbhâshâchandrikâ it appears that he belonged to Charakuri family that lived on the bank of the Krishnâ in the Ândhra country and was celebrated in the Kâsyapa Gotra. The Lord of Venkata was the family deity Up to the seventh in descent from this family both learning and wealth lived together In this family was born Timmaya a very learned man who performed the Soma sacrifice and who was very charitable and a great devotee of Siva. His son was Yajñesvara who was very proficient in the study of the Rigveda. From him and his wife Sarvâmbikâ were born four sons who were like the four Vedas in the family Kaundabhatta the eldest of them was well versed in the six systems of philosophy Lakshmidhara was his younger brother and a worshipper of Dakshinâmûrti

(S'iva)* He was also known as Lakshmanasûri † He has composed the following works in addition to the Shadbhâshâ chandrikâ —

(1) A commentary on the Gitagovinda, designated Srutirañjani Ashtapadivyakhya.

The opening verses of the commentary अस्यान्ध्रदेशे, 'आसस पूरुष°, यत्र भामादिम°, तत्रोदभूत्तिमय°, तस्मादुदैदहृच , ताभ्यामुदभवत्°, षड्दर्शनी°, and लक्ष्मीधर , being the same as those in the Shadbhâshâchandrikâ, there is no doubt that the two authors were identical The concluding portion gives almost the same description of the author that is found in the Shadbhâsha chandrikâ and contains the word लक्ष्मणसूरि for लक्ष्मीधर, thus leaving no doubt that लक्ष्मण was his other name. ‡

(2) A commentary on the Prasannarâghava.

(3) The Svaramañjari

We learn from the introductory verses of the commentary on the Gitagovinda mentioned above, that Lakshmidhara wrote the two works (2) and (3) mentioned above §

* *Vide* Introductory verses of the text from 6 to 13 pp 2–3

† The name Lakshmana is found in a Ms. of the Shadbhâsha chandrikâ noticed in Dr Hultzsch's Report of Mss 1895

'इति श्रीमदखिलपरिवारदक्षिणामूर्तिकिंकरेण लक्ष्मणसूरिणा विरचितायां षड्भाषा चन्द्रिकायामपभ्रंशभाषानिरूपणं सम्पूर्णम्' ॥ 65 of the Report.

‡ *Vide* Seshagiri Sâstri's Report of Sanskrit Mss No 2 of 1899, pp 202–205

§ षड्भाषाचन्द्रिका येन कृताथो स्वरमञ्जरी ।
प्रसन्नराघवव्याख्या रचिताथ हरेर्मुदे ॥
तेन लक्ष्मीधरार्येण क्रियते श्रुतिरञ्जनी ।
विद्वत्त्वविमुदे गीतगोविन्दस्यार्थदीपिका ॥
न बुध्यते बुधैर्गीतगोविन्दस्यार्थगौरवम् ।
व्याख्यानशतकेनापि विहाय श्रुतिरञ्जनीम् ॥

Vide Seshagiri Sastri's Report No. 2 of 1899, 202–5

(4) A commentary on the Anargharāghava, entitled Ishtārthakalpavallarī.

Here too the introductory verses are the same—अस्याग्र हेने &c. as those in his other works. But a few more show that the commentary was composed after he became a recluse. He was initiated into the fourth Āsrama by Krishnāsrama and he assumed the name Rāmānandāsrama.*

From the above it will be evident that Lakshmīdhara was a very learned man. The expression मीमांसाद्वयपारग occurring in an introductory verse in his Ishtārthakalpavallarī is justified by his discussions on pp. 91 and 259 and verses introductory to the treatment of the Chulikapaisāchi and the Apabhramsa in which the words वराम्त and पराम्न् occur.

A Ms. of the Srutiranjanī (No. 2112) in the Tanjore Palace Library is ascribed to Tirumalarāja I of the third Vijayanagara dynasty.† From this it appears that Tirumala

---

* After the verses अस्याग्र हेने, तदोऽभूद्गिमय, गस्माऽभूद्भून्, गान्धा सुरमदन्, घरशनी, and सर्वीर, we find

न गार्हस्थ्ये स्थितं मिथ्या रिक्ता सर्वेऽपि सुधी ।
सं यस्मात्तनि योगीन्द्रो रामानन्दाश्रमाभिध ॥
* * * * *
स करोति महायोगी मीमांसाद्वयपारग ।
अनर्घराघवव्याख्यां प्रीत्यै विदुषां शुभाम् ॥

The Colophon is—

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यकृष्णाश्रमपादशिष्यरामानन्दाश्रमगुरुविरचितायाम् अनर्घराघवव्याख्यायामिष्टार्थकल्पवल्लरीसमाख्यायां पञ्चमोऽङ्कः ॥

Vide Dr. E. Hultzsch's Report of Sanskrit Mss. No. III of 1905, pp. 46–47.

† *Vide* p. VIII of Dr. E. Hultzsch's Report of Sanskrit Mss., No. III of 1905.

rāja I was the patron of Lakshmidhara. He flourished in the middle of the sixteenth century,* and this consequently is the date of Lakshmidhara.

Lakshmidhara has based his work upon that of Trivikrama and both are quoted in the Ratnāpana by Kumārasvāmin, son of Mallinātha Mallinātha flourished in the sixteenth century, for one of his verses occurs in an inscription of A D 1532 † This makes Lakshmidhara a contemporary of Mallinatha.

Lakshmidhara's name occurs in the introductory verses of the Prākritamanidipikā of Chinabommabhūpāla, along with those of Trivikrama, Hemachandra Bhoja‡ Vararuchi, Pushpavananātha, and Appayajvan whose works seem to have been compressed in it §

In preparing the notes which I have made as exhaustive and useful as possible by explanatory notes, instances and declensional and conjugational forms I have consulted the

---

* *Vide* the table opposite to p 238 of *Ep Ind* Vol III

† *Vide Ind Ant* Vol V p 20, note ‡

‡ Bhoja is quoted with Trivikrama by Kumārasvāmin in his Ratnāpana. *Vide* p 8 of my edition of the Pratāparudriya (Bom Sans Series)

§ सूक्ष्मार्थं ग्राहयन्तं मन्दानपि नाटकं मृदूपाय ।
तस्यापि जीवितमिदं प्राकृतमप्राकृतैर्यदभिधम् ॥
ये त्रिविक्रमदेवेन हेमचन्द्रेण चेरिता ।
लक्ष्मीधरेण ये ग्रन्था भोजेन च महीक्षिता ॥
ये पुष्पवननाथेन ये वा वररुचा अपि ।
वार्तिकार्णवभाष्याद्या अप्पयज्वकृताश्च ये ॥
ते विस्तृतत्वात् प्रायेण संक्षेपरुचिभिर्जनैः ।
अगृहीता विलम्बन्ते संध्यार्ककिरणा इव ॥
अतः प्राकृतशब्दानामन्धे तमसि मज्जताम् ।
प्रकाशनाय क्रियते संक्षिप्ता मणिदीपिका ॥

Vide No 265, p 67 of Dr E Hultzsch's Report No I of 1895 ||

works of Hemachandra, Vararuchi, Trivikrama, Márkandeya, and Seshakrishna, the Prákritamanidípa* of Appayyadikshita and the Shadbháshásabdamañjarí†; these being the works on Prákrita grammar which I could secure. The Appendices at the end will, it is hoped, be useful to the student of Prákrita.

Havadia-Chaklâ,
SURAT,
March 1916.

K. P. TRIVEDI.

---

* A copy of a Ms. of this work in the Government Oriental Mss Library, Madras was secured by me through my friend T. Varadachári, the librarian there. The colophon to the Ms. runs as under :—

इति श्रीमद्दक्षिणसमुद्राधीश्वरचोलनाथभूपप्रियसचिवमकुलावलम्बनमहार्थविराड् चिनबोम्मभूपहृदयकमलकुहरविहरमाणसाम्बशिवप्रतिबोधेन अप्पय्यदीक्षितेन कृतं प्राकृतमणिदीपे अपभ्रंशप्रकरणम् ।

† A copy of a Ms. of this work was also secured from Madras. Its colophon as found there is as under :—

प्राकृतभाषाकृत्यवाचनवाणिना विरचिता एषा ।
आचन्द्रतारकं भुवि षड्भाषाशब्दमञ्जरी जयतु ॥

श्रीहयग्रीवाय नमः ।

श्रीलक्ष्मीधरार्यकृतषड्भाषा-चन्द्रिकाप्रारम्भः ।

औंकारार्थाय विज्ञानदायिने लोकसाक्षिणे ।
करुणामयवीक्षाय दक्षिणामूर्तये नम ॥ १ ॥

वीसंद्ध कैअईसराइरहसाणीसासणुण्ण छिहा-
पुव्व दिट्ठमंहोक्खएण समिआसेअंबु एक्करथले ।
आलोलामलहारकुंडलपहाकिंमीरकुप्पासअ
लच्छीए थणमडल हेवउ दे इट्ठदाणुम्मुह ॥ २ ॥

वेहि वेहि अ थणे हत्थेहि गडजुम्ममज्जाए ।
घेत्तूण चुवमाणो अहर णे पाउ कामओ देओ ॥ ३ ॥

छाया । विस्रब्ध कृतविस्रराजिरभसनिश्वासतुन स्पृहा-
पूर्व दृष्टमघोक्षजेन शमितस्वेदांम्ब्येकस्थले ।
आलोलामलहारकुण्डलप्रभाकिर्मीरकूर्पासक
लक्ष्म्या स्तनमण्डल भवतु ते इष्टार्थदानोन्मुखम् ॥
द्वाभ्या द्वाभ्या च स्तनो हस्ताभ्या गण्डयुग्ममार्याया ।
गृहीत्वा चुम्बमान अधर नं पातु कामदो देव ॥

१ M has a verse preceding this as under The first Pāda is wanting —चन्द्रिकाकान्तकान्तये । उपासकजनाज्ञानतमिस्रामस्तसस्ये ॥ R omits the verse ओंकारार्थाय &c २ निस्सद्ध M, R ३ कइअस्मरा R, कअथीसरा° M ४ णिस्सास° R ५ °णुण्णि R ६ दिट्ठ R ७ °महोस्सजेण R ८ °सआवु R ९ °कुप्पासति R, °कुपासअ M, १० पातदु दे R ११ इत्थदाणोम्मुह R १२ देहि देहिं थणि अहद्देहिं R १३ घेत्तुण R १४ कामदो R १५ कृतविस्मराजिरमसान्नि° M कृतस्मरा° P १६ °स्वेदाम्भःकिम्भठे R, °स्वेदाम्बु एक° M १७ °किम्मीर° P, M १८ युष्मान् R, अधरमस्मान् M

कुंणिअहरधणुहेभंगे जणअसुआसंतकमलिणीमिंचे ।
चिंट्ठउ विहरउ सते रहुणाहे मेंह मणो णिच ॥ ४ ॥

अत्र मागधीप्राकृतयो प्रथमासप्तम्योरेकवचनश्लेष ।

त्रैभाष्यम्व भवद्वात्यभाषणोद्धाहिण परम् ।
करुणार्द्रललितापाङ्ग दृशा मा पश्य सर्वदा ॥ ५ ॥

अस्त्यन्ध्रदेशे चेरकूरिवंश
कृष्णातटे काश्यपगोत्ररूढ ।
यो बहूनाना बहुमाननीयो
धत्ते सदा कीर्तिसुवैजयन्तीम् ॥ ६ ॥

यत्र नामादिमरिशोरङ्कित वेङ्कटेशितु ।
सलक्ष्मीक स एवार्च्यो भगवान् गृहदेवता ॥ ७ ॥

आसप्तपुरुष यत्र लक्ष्मीनाथ्योरवस्थिति ।
आसीत् कपोतनाथस्य वरात् कदलिवासिन ॥ ८ ॥

तत्रोदभूत्तिम्मयसोमयाजी
बुधोष्टभाषाकविपट्टभद्र ।
नित्यान्नदाता निजभक्तिलब्ध
धीमाकपायीरमणप्रसाद ॥ ९ ॥

तस्मादुदैद्वकृचचक्रवर्ती
यज्ञेश्वर पण्डितसार्वभौम ।
सर्वाम्बिका सर्वगुणोपपन्ना
तस्य द्वितीयाभवदम्बिकाभा ॥ १० ॥

छाया । कृतहरधनुर्भङ्गे जनकसुतास्य तकमलिनीमित्रे ।
तिष्ठतु विहरतु सैन्ते रघुनाथे मम मनो नित्यम् ॥

---

१ कइअहर R २ इगे R ३ चिह्दु R ४ मज्झजे मणे णिच R मह मेणे णिच M ५ R drops अत्र ६ R drops एक ७ मझाण्वा M ८ °ललिता P My ९ चर R चरकूर° M १० वद्ल°My ११ कवि चक्रवर्ती M १२ श्याकपाया P १३ दम्बिका च R १४ सा दे R, M

ताभ्यामुदभवन् पुत्राः सर्वाचारनियामकाः ।
विधिमन्त्रार्थवादज्ञाश्चत्वारो निगमा इव ॥ ११ ॥

षड्दर्शनीतत्त्वविवेककर्ता
स्वशिष्यसंपादितदिग्जयश्रीः ।
तेष्वादिमः पण्डितपट्टभद्र
श्रीकौण्डभट्टो जयतीह लोके ॥ १२ ॥

लक्ष्मीधरस्तदनुजो दक्षिणामूर्तिकिङ्करः ।
सर्वविद्वत्कविमतः सज्जनासो विराजते ॥ १३ ॥
तेन लक्ष्मीधरार्येण षड्भाषाचन्द्रिकानघा ।
विद्वत्कविचकोराणां प्रीतये क्रियतेऽधुना ॥ १४ ॥
वाग्देवी जननी येषां वाल्मीकिर्मूलसूत्रकृत् ।
भाषाप्रयोगा ज्ञेयास्ते षड्भाषाचन्द्रिकाध्वना ॥ १५ ॥
वृत्तिं त्रैविक्रमीं गूढां व्याचिख्यासन्ति ये बुधाः ।
षड्भाषाचन्द्रिका तैस्तद्व्याख्यारूपा विलोक्यताम् ॥ १६ ॥
यत्नेन गच्छतः क्वापि स्खलनं स्यान्महीयसः ।
हसन्त्यसाधवस्तत्र समादधति साधवः ॥ १७ ॥
सम्प्रदायप्रकाशार्थमपूर्वग्रन्थनिर्मितौ ।
साहसेन प्रवृत्तोऽहं नोपहास्यो बुधोत्तमैः ॥ १८ ॥
यदत्रेष्टं न लिखितं यद्विरुद्धमनीप्सितम् ।
त्रितयं तच्च हे सन्तः क्षम्यतां कृपया मयि ॥ १९ ॥
रागद्वेषविहीनैरतिसरलैः पैरगुणस्तवने ।
विद्वत्कविभिः रसिकैः षड्भाषाचन्द्रिका सेव्या ॥ २० ॥
अपशब्दमहागर्ते षड्भाषाकृष्णरात्रिषु ।
पतन्ति कविशार्दूला षड्भाषाचन्द्रिकां विना ॥ २१ ॥

---

१ °सार्वभौम P, My २ श्रीकौण्डभट्ट R ३ लक्ष्मीधराख्येण R
४ °रूपावलोक्यताम् M ५ परगुणास्तवने M ६ °महागर्त° R

त्रैविक्रमं हैमचन्द्रं गुरोर्न्यासं च भामहम् ।
कविमार्गस्थाय तद्ग्रन्थेऽत्र संक्षिप्यते मया ॥ २२ ॥

अथ द्रष्टृणां प्रैतिपत्तिमार्गस्थाय रूपस्परिभाषोक्त भाषाणां स्वरूपनिनियोगश्च कथ्यते ।

भाषा द्विधा संस्कृता च प्राकृती चेति भेदतः ।
कौमारपाणिनीयादिसंस्कृता संस्कृता मता ॥ २३ ॥
इयं तु देवतादीनां मुनीनां नायकस्य च ।
विप्रक्षत्रवणिक्शूद्रमन्त्रिकञ्चुकिनामपि ॥ २४ ॥
लिङ्गिनां च निटादीनामनीचानां प्रयुज्यते ।
प्रकृतेः संस्कृतायास्तु विकृतिः प्राकृती मता ॥ २५ ॥
षड्विधा सा प्राकृती च शौरसेनी च मागधी ।
पैशाची चूलिकापैशाच्यपभ्रंश इति क्रमात् ॥ २६ ॥
तत्र तु प्राकृतं नाम महाराष्ट्रोद्भवं विदुः ।

तथा प्रोक्तं दण्डिना—
'महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः' इति ।

शूरसेनोद्भवा भाषा शौरसेनीति गीयते ॥ २७ ॥
मगधोत्पन्नभाषां तां मागधीं सम्प्रचक्षते ।
पिशाचदेशनियतं पैशाचीद्वितयं भवेत् ॥ २८ ॥

पिशाचदेशास्तु वृद्धैरुक्ताः —

पाण्ड्यकेकयबाह्लीकसिंहनेपालकुन्तलाः ।
सुधेष्णभोजगान्धारहैवकन्नोजनास्तथा ॥ २९ ॥
एते पिशाचदेशाः स्युस्तद्देश्यस्तद्गुणो भवेत् ।
पिशाचजातमथवा पैशाचीद्वयमुच्यते ॥ ३० ॥

---

१ प्रवृत्तिमार्गस्थाय M २ प्राकृता M noticed by My which gives प्राकृती also ३ विङ्गिनां R ४ प्राकृत R ५ च R ६ प्रकृष्टा प्राकृत My, P My notices प्रकृष्टां प्राकृतीं ७ पैशाचदेशे M, पैशाचदेश M ८ °बाह्लीक° R ९ सुधेष्णचोटगान्धार° My, P १० हैवकन्नोजकाः R, हेमकशालिनास्तथा M ११ भवेदिति R

अपभ्रंशस्तु भाषा स्यादाभीरादिगिरा चय ।
कविप्रयोगानर्हत्वान्नोपशब्द स तु क्वचित् ॥ ३१ ॥

तथा चोक्त दण्डिनैव—

'आभीरादिगिर काव्येष्वपभ्रंशा इति स्मृता ।
शास्त्रेषु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥'

इति ।

अथ विनियोग उच्यते ।

तत्र तु प्राकृत स्त्रीणा सर्वासा नियत भवेत् ।
क्वचिच्च देवीगणिकामन्त्रिराजाढ्ययोषिताम् ॥ ३२ ॥
योगिन्यप्सरसा शिल्पकारिण्या अपि संस्कृतम् ।
ये नीचा कर्मणा जात्या तेषा प्राकृतमुच्यते ॥ ३३ ॥
छद्मलिङ्गवता तद्वज्जनानामिति केचन ।
अधमे मध्यमे वापि शौरसेनी प्रयुज्यते ॥ ३४ ॥
धीवराद्यतिनीचेषु मागधी विनियुज्यते ।
रक्ष पिशाचनीचेषु पैशाचीद्वितय भवेत् ॥ ३५ ॥
अपभ्रंशस्तु चण्डालयवनादिषु युज्यते ।
नाटकादावपभ्रंशविन्यासस्यासहिष्णव ॥ ३६ ॥
अन्ये चण्डालकादीना मागध्यादि प्रयुञ्जते ।
सर्वेषा कारणवशात् कार्यो भाषाव्यतिक्रम ॥ ३७ ॥
माहात्म्यस्य परिभ्रंश मदस्यातिशय तथा ।
प्रच्छादन च विभ्रान्ति यथालिखितवाचनम् ।
कदाचिदनुवाद च कारणानि प्रचक्षते ॥ ३८ ॥

---

१ °दाभीर्यादि° M २ °भाषशब्दस्य तु M ३ आभायादि° M ४ My and P drop उच्यते ५ देव° M देवी is also noticed by M ६ °न्यप्सरसो R ७ प्रायेण प्राकृतस्थाने My, P notices both the readings प्रायेण प्राकृतस्थाने and अधमे मध्यमे वापि ८ चाण्डाल° P, My also notices it ९ प्रयुज्यते R, M

अथ शास्त्रोपोद्घातप्रक्रियोच्यते ।

सिद्धिः संस्कृतशब्दानां भवेत् पञ्चाशदक्षरैः ।
प्राकृतानां तु सिद्धिः स्यात् तैश्चत्वारिंशदक्षरैः ॥ ३९ ॥
ऋलृवर्णां विनैकारौकाराभ्यां च दश स्वराः ।
शषाविसर्गयुक्तङञौ विनैवान्ये हलो मताः ॥ ४० ॥
प्राकृते न द्विवचनं सुप्तिङां चोपपद्यते ।
यस्माद् द्विवचनस्थाने बहुत्वं सूत्रचोदितम् ॥ ४१ ॥
हलन्तता नास्त्यहलां सूत्रैर्लोपानुशासनात्[1] ।
लिङ्गानां वैपरीत्यं च संस्कृतात् प्राकृते भवेत्[2] ॥ ४२ ॥
द्वितीयादिविभक्तीनां स्थाने षष्ठी क्वचिद्भवेत् ।
चतुर्थ्या अपि षष्ठी स्यान्नित्यमेकबहुत्वयोः ॥ ४३ ॥
तादर्थ्ये तु चतुर्थ्याः स्यादेकत्वे सा विकल्पिता[3] ।
यथात्परस्य ङेः स्थाने षष्ठी डाँयि[4] च वा भवेत् ॥ ४४ ॥
द्वितीया सप्तमीस्थाने क्वचित् सूत्रचोदिता ।
नियमो नात्मनेभाषापरस्मैपदिनोरिह ॥ ४५ ॥
शबादिप्रत्ययानां तु प्रयोगो नात्र संमतः ।
एतत् सर्वं बहून् ग्रन्थान् सूत्राण्यालोच्य निश्चितम् ॥ ४६ ॥
त्रिविधा प्राकृती भाषा भवेद् देश्या च तत्समा ।
तद्भवा च भवेद् देश्या तत्र लक्षणमन्तरा ॥ ४७ ॥
तत्समा संस्कृतसमा नेया संस्कृतवर्त्मना ।
तद्भवा संस्कृतभवा सिद्धा साध्येति सा द्विधा ।
द्विविधायाश्च सिद्ध्यर्थं प्राकृतं लक्षणं मतम् ॥ ४८ ॥

ननु चैतत् सर्वं नियमजातं[5] त्वया कथं निश्चितम् । सूत्रकारवचनात् । तथाहि सूत्रम्—

---

१ लोपादिशासनात् R, My, P २ प्राङ्तीभवेत् and प्राङ्ता भवेत् M ३ विकल्पना M एकत्वेनापि कल्पिता R ४ दायी M, R ५ R drops नियमजातम्

सिद्धिर्लोकाच ॥ १ । १ । १ ॥

सिद्धिरिह प्रस्तुता प्राकृतशास्त्रसंबन्धिनी गृह्यते । सा च लोकाद्भ-यति । यस्माद्दलवर्णाभ्यां शषाभ्यामैकारौकाराभ्यामसंयुक्तङञकाराभ्यां द्विवचनाच्च विरहित शब्दोच्चारो लोकव्यवहारादेवोपलभ्यते । तस्मात् सिद्धिर्लोकादिति वेदितव्यम् । चकाराद्वक्ष्यमाणलक्षणाच्च । नन्वेतावान् सूत्रार्थ इति कथं निर्णीतम् । वृत्तिकारत्रिविक्रमदेववचनात् । वृत्ति-कारेण वा कथं निरणायि । उत्तरत्र सूत्रकृतो व्यवहारात् । तथाहि । ऋलृवर्णयोस्तावत् प्रयोगो न संभवति । 'वा मृदुत्वमृदुकऋशासात्' 'ऋतोत्' इत्यादिसूत्रैर्ऋकारस्यानेकेषामादेशाना विधानात् । 'क्लृप्त ईलि' इत्यनेन सूत्रेण लृकारस्यापि ईलिरित्यादेशविधानात् । शषयो-रपि प्रयोगो न संगच्छते । 'शोस्सल्' इत्युभयो सत्वविधानात् । ऐकारौकारयोरपि प्रयोगो न संमत । 'ऐच एड्' इत्युभयोरेड्त्व-विधे । यद्यप्यैकारौकारयो स्थाने एड्त्वविधिस्तथाप्यैकारस्य क्वचित् प्रयोगोऽस्ति । 'अइ ऐ' इति सूत्रेण अइ इत्यस्य स्थाने ऐकारविधानात् । असंयुक्तङञकारयोरपि प्रयोगाभाव सूत्रकारव्यवहारादेव निर्धारित । 'शुल्के ङ्ग' इति सूत्रेण शुल्कशब्दे संयुक्तस्य ङाक्रान्तगकारविधा-नात् । 'प्राक् श्लाघाह्लक्ष्णशार्ङ्गे ङ्कोत्' इति सूत्रेण ङ्कोत् प्रागत्त्वविधे । 'वर्गेऽन्त्य' इति सूत्रेण वञ्चो इत्यादौ वर्गेऽन्त्यविधेश्च । 'श्चेर्वृश्चिके ञ्चुर्वा' इति सूत्रेण वृश्चिकशब्दे श्चु इत्यस्य ञाक्रान्तचकारविधेश्च । द्विवचनप्रयोगाभावोऽपि 'द्विवचनस्य बहुवचनम्' इति सूत्रादेव स्फुट । हलन्तानामपि न प्रयोग । 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' 'शरदामत्' 'हलोऽड्'

---

१ My and P drop शास्त्र २ परिगृह्यते R ३ °ञ्ङ° P ४ विरहित शब्दोच्चारो M ५ कथं वा M ६ निर्णीयते M ७ इति R ८ ऋकारस्यापि My ९ इति° R १० °स्सव् R ११ एड्विधि° M १२ अयि ऐ P, R १३ अयीत्यस्य P १४ M adds इति after विधानात् १५ इत्यनेन सूत्रेण M १६ ङाक्रान्त् M, M, १७ वर्ग्ये P १८ वगान्तविधेश्च M, वर्ग्ये P १९ ञ्चुर्वा M २० द्विवचनस्य प्रयोगा° R २१ शुदुदी M २२ °हल् M

इत्यादिसूत्रैर्लोपागमाना विधानात् । लिङ्गवैपरीत्यं च 'अद्वयर्ध-कुलाद्या वा' इति सूत्रेण संस्कृते नित्यनपुंसकवाचिनामक्षिपर्यायाणा कुलादीना चात्र पुंलिङ्गे वा प्रयोगात् 'इमिने गुणगा' इति सूत्रेण संस्कृते नित्यपुंलिङ्गाना गुणादीना नपुंसके वा प्रयोगात् 'स्त्रियामिमाञ्जलिगा' इति सूत्रेण संस्कृते पुंलिङ्गानामिमनिच्प्रत्ययान्तानामञ्जल्यादीनां च स्त्रीलिङ्गे प्रयोगाच्च निश्चितम् । आत्मनेपदपरस्मैपदनियमाभावस्तु 'लटस्मिप्रानिजेच्', 'मिप्यामेमि' 'मिसिमिटो' इत्यादिसूत्रैर्लकारमात्रविहिततिबादीनामित्याद्यादेशविधानादवधारितः । विकरणप्रत्ययाना शबादीना प्रयोगोऽप्यत्र शास्त्रे नास्ति । 'न शपाम्' इत्यनेन सूत्रेण प्रतिषेधात् । द्वितीयादिविभक्तीना स्थाने षष्ठी 'क्वचिदमादे' इति सूत्रेण विहिता । चतुर्थीप्रयोगोऽप्यत्र न सम्भवति । 'ङेसो ङस्' इति सूत्रेण ङेसश्चतुर्थ्याः स्थाने ङस षष्ठ्या विधानात् । तादर्थ्ये चतुर्थ्येकवचने तु सा षष्ठी 'तादर्थ्ये ङेस्तु' इत्यनेन सूत्रेण विकल्पेन विहिता बोद्धव्या । वधशब्दात् परस्य चतुर्थ्येकवचनस्य स्थानेऽपि 'वधाड्डाइ च' इत्यनेन सूत्रेण सा षष्ठी विकल्पिता । अन्यत्र नित्येन षष्ठी । सप्तम्या स्थाने द्वितीया 'द्विपोस्' इत्यनेन सूत्रेण विहिता । ननु यदि प्राकृते द्विवचनप्रयोगो नास्ति कथं तर्हि सूत्रकृता 'बाहिंबाहिरौ बहिस' 'उभयाधमोरवहेट्ठी' इति प्राकृतरूपप्रयो-

---

१ °कुलाद्या वा M २ °नपुंसकलिङ्गवाचिना My, P ३ पुंलिङ्गवाचकाना R ४ R omits वा ५ पुंलिङ्गवाचिना° R ६ R drops इमनिजन्तानाम् ७ R omits च ८ M has वा after स्त्रीलिङ्गे ९ °शास्त्र° R १० मिपमिटो R ११ अनेन is dropped by My P and M १२ निषेधात् My, M P १३ सूत्रमपि विहिता M १४ M drops अत्र and substitutes शास्त्र before न सम्भवति १५ My and P drop अनेन १६ वधशब्दात् R, वधात् परस्य &c M १७ ङे for चतुर्थ्येकवचनस्य My M P १८ °डाथि R १९ My and M drop अनेन २० R drops अनेन २१ M drops सूत्रेण २२ °सूत्रयो My, P

रेव द्विवचन प्रायोजि । श्रूयतां तर्हि रहस्यम् । यत्रार्थपरत्व तत्रैव द्विवचननिषेध । शब्दपरत्वे तु न निषेध । यथा पाणिनिशास्त्रे अर्थपरत्वे एव सर्वनामतामङ्गीकृत्य 'एकादाकिनिच्चासहाये' इत्यत्र एकस्मादिति प्रयोज्ये शब्दपरत्वमादाय सर्वनामतानिषेधस्तद्वदत्रापीति । तस्मादेतान्नियमानाकलय्य विद्वत्कविभि सतोष्टव्यम् ॥

अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत् ॥ १ । १ । २ ॥

यदिह स्वरादिसज्ञात्वेन सधिप्रभृतिकार्यत्वेन चानुक्त तदन्यशब्दानुशासनवत् कौमारजैनेन्द्रपाणिनीयप्रभृतिषु व्याकरणेषु यथोक्त तथैव वेदितव्यम् । तथा च 'शेषेच्यच' 'ऐच एङ्' इत्यादिष्वच्प्रत्याहार ऐच्प्रत्याहार एङ्प्रत्याहारश्चात्रापि सिध्यति । वेच्छो इत्यत्र डो विधाने टिलोप सिध्यति । सन्धिप्रभृतीत्यत्र प्रभृतिशब्दप्रयोगात् तदादेशन्यायविप्रतिषेधन्यायादिकमनुसधेयम् । तच्च यथास्थान दर्शयिष्याम । ननु यदि व्याकरणान्तरसिद्ध प्रयोजनमत्र स्यात् तर्हि तृणमित्यादौ 'ऋतोत्' इति ऋकारस्यात्वविधाने 'उरण् रपर' इत्यकारस्य रपरत्व स्यात् । तथा च तर्णमिति स्यान्न तु तणमिति चेच्छ्रूयतां तर्हि प्राकृतशास्त्ररहस्यम् । 'बहुलम्' इद तु सूत्र 'सिद्धिर्लोकात्' इति शास्त्रादिमसूत्रमारभ्य सप्तदश सूत्रमाशास्त्रपरिसमाप्त्यनुवर्तते । तेन बहुलग्रहणसामर्थ्यादत उत्तरेषु सूत्रेषु शास्त्रान्तरसिद्धानि कार्याणि युक्तान्येव भवन्ति न सर्वाणीति बहुलशब्दार्थ सम्यगाकलय्य जोष स्थेयम् ॥

अत्र त्रिविधा प्राकृती भाषा । देश्या तत्समा तद्भवा चेति । आद्या लक्षणनिरपेक्षा सप्रदायादेव भवति । यथा ताम्राम्रशब्दयोर्देश्यौ तम्ब-

---

१ P drops तर्हि २ पाणिनीयशास्त्रे M, M, ३ "परता" M, M, ४ च नोक्त M, M, ५ वछो My, वचो R ६ चेत्तर्हि श्रूयतां M, M, ७ शास्त्रान्तरे सिद्धानि R ८ अप M ९ प्राकृती त्रिविधा M. १० तद्भवतत्समा M

ताम्नरशब्दौ । एतौ लक्षणनिरपेक्षौ । लक्षणेन तु 'ताम्राम्रयोर्म्बः' इत्यनेन सूत्रेण ताम्राम्रशब्दयोर्युक्तस्य म्ब इति विधाने तम्बं अम्बं इति भवति । तत्समा संस्कृतसमा यथा आहो अहो अहो नाम हे अहह हि अपि इत्यादि । इयं तु संस्कृतमार्गेणैव भवति । तद्भवा संस्कृतभवा । सा च प्रकृतिभूतस्य संस्कृतस्य सिद्धावस्थापेक्षया साध्यावस्थापेक्षया च जायमानत्वात् सिद्धा साध्या चेति द्विविधा भवति । द्विविधाया अपि सिद्ध्यर्थमिदं शास्त्रमारब्धव्यम् । सिद्धावस्थया जायमानं रूपं साध्यावस्थया जायमानं रूपं च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥

इति श्रीदक्षिणामूर्तिकिङ्करेण लक्ष्मीधरेण विरचितायां षड्भाषाचन्द्रिकायां सुपोद्घातप्रक्रिया ॥

अथ संज्ञान्तराणि प्रदर्श्यन्ते—

संज्ञाप्रत्याहारमयी वा ॥ १ । १ । ३ ॥

इत्यधिकृत्य—

सुप्स्वादिरन्त्यहला ॥ १ । १ । ४ ॥

सुप्सु स्वादिविभक्तिषु आदिवर्णो वचनं वा अन्त्यहला अन्त्यव्यञ्जनेन सह संज्ञा भवति । यथा सु औ जस् इति त्रयाणां सुस् इति संज्ञा । अम् औट् शस् इति त्रयाणामस् इति संज्ञा । टा भ्याम् भिस् इति त्रयाणां टास् इति संज्ञा । ङे भ्याम् भ्यस् इति त्रयाणां ङेस् इति संज्ञा । ङसि भ्याम् भ्यस् इति त्रयाणां ङसिस् इति संज्ञा । ङस् ओस् आम् इति त्रयाणां ङम् इति संज्ञा । ङि ओस् सुप् इति त्रयाणां ङिप् इति संज्ञा । कृतानां संज्ञानां शौरसेने उपयोगः प्रदर्श्यते ।

---

१ इति सूत्रेण My P २ ताम्राम्रयो॰ My P ३ विधानेन R ४ °साध्येति My, M ५ सिद्धावस्थाया R ६ जायमानरूपस्वरूप M ७ जायमानरूपस्वरूप M ८ M drops इति श्री ... प्रक्रिया ९ °मूर्तिदेवकिङ्करेण R १० उच्यते R, सम्यगुपदर्श्यते My, P ११ सुप् स्वादि My १२ R drops अन्त्य १३ ङसीति संज्ञा M १४ शास्त्रोपयोग M

'सुससो' इति सूत्रेण विधास्यमान कार्यं सुस्सञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा स्यात् । 'क्वचिदसादे' इति सूत्रेण विधीयमान कार्यमसुसञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा स्यात् । 'टाससि ण' इति सूत्रेण विधीयमान कार्यं टास्-सञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा स्यात् । 'ङेसो स्मृ' इति सूत्रेण विधीयमान कार्यं ङेस्सञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा स्यात् । 'हितोचोदोर्दु ङसिस' इति सूत्रेण विधीयमान कार्यं ङसिस्सञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा भवति । 'ङेसो स्मृ' इत्यत्रैव विहित कार्यं स्मृसञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा स्यात् । 'ङिपोस्' इत्यनेन क्रियमाण कार्यं ङिप्सञ्ज्ञासञ्ज्ञिताना त्रयाणा भवति । इत्यादि सञ्चारणीयम् ॥

ह्रो ह्रस्वः ॥ १ । १ । ५ ॥

यो ह्रस्व स ह्रसञ्ज स्यात् । तथा च 'ह्रश्चौत्कुतूहले' इत्यादौ ह्रशब्देन ह्रस्वसञ्ज्ञान फलति ॥

दि दीर्घः ॥ १ । १ । ६ ॥

यो दीर्घ स दिसञ्ज स्यात् । तेन 'दिर्दोचोदुङसौ' इत्यादौ दिशब्देन दीर्घबुद्धिर्भवति ॥

सः समासः ॥ १ । १ । ७ ॥

य समास स ससञ्ज स्यात् । तेन 'वा से' इत्यादौ स इत्यनेन समासबोध सिध्यति ॥

शषसाः शु' ॥ १ । १ । ८ ॥

एते त्रय शुसञ्ज्ञा स्यु' । तथा च 'शो सल्' इत्यादौ शुशब्देन त्रयाणा स्वीकार ॥

आदिः स्तुः ॥ १ । १ । ९ ॥

---

१ शास्त्रेण My, P २ विधास्यमान M ३ क्रियमाण R ४ विधास्यमान M ५ भवति M ६ °दोरुजस् M ७ विधास्यमान M ८ स्यात् My, P ९ स्यात् My, P १० इत्यादौ M ११ एव च M

य आदिर्वर्णे स ङुसंज्ञः स्यात् । तथा च 'स्रो कन्दुक—' इत्यादौ ङुशब्देनादिज्ञानं स्यात् ॥

संयुक्तं स्तु ॥ १ । १ । १२ ॥

संयुक्तं व्यञ्जनद्वयं स्तुसंज्ञं स्यात् । तेन 'स्तो' इत्यधिकारसूत्रे स्तोरित्यनेन संयुक्तव्यवहारलाभः ॥

गो गणपरः ॥ १ । १ । १० ॥

गणप्रधानो य आदिशब्दः स गसंज्ञो भवति । तथा च 'ङ्गीये गुणगा' इत्यादौ गुणगा इत्यनेन गुणादय इति भवति ॥

द्वितीयः फुः ॥ १ । १ । ११ ॥

यः शब्दस्य द्वितीयो वर्णः स फुसंज्ञो भवति । तथा च 'सप्तपर्णे फो' इत्यादौ फोरित्यनेन द्वितीयवर्णबुद्धिर्जायते ॥

तु विकल्पे ॥ १ । १ । १३ ॥

यो विकल्पवाचकः स सर्वोऽपि तुसंज्ञो भवति । तथा च 'तु समृध्यादौ' इत्यादौ तुशब्देन विकल्पवाचकज्ञानं भवति ॥

अथ प्रसङ्गाच्छास्त्रव्यापितयोपयुक्तानि कतिचित् सूत्राणि व्याख्यायन्ते ॥

प्रायो लिति न विकल्पः ॥ १।१।१४ ॥

यः कार्यार्थं सूत्रेऽनुपज्यते न तु प्रयोगे दृश्यते स इत् व्याकरणान्तरेऽनुबन्ध इत्युच्यते । लकार इद्यस्य स लित् । लिति कार्ये विकल्पः प्रायो न भवति । तेन 'अविद्युति स्त्रियामाल्' इत्यादौ विधीयमानमाकारादिकं नित्यमेव स्यात् ॥

रितो द्वित्वम् ॥ १ । ४ । ८५ ॥

रेफ इद्यस्य स रित् । रेफानुबन्धस्यादेशव्यञ्जनस्य नित्यं द्वित्वं भवति । तथा च 'लरकोटे', 'णों दिना रुदिते' इत्यादौ विधीयमानलकारादीनां द्वित्वं सिध्यति ॥

---

१ स्तोरित्यनेन M २ भवति M ३ बुद्धिर्भवति M ४ फउति M ५ कतव्ये M ६ समवति M ७ द्वित्वम् R

शिति दीर्घः ॥ १ । १ । १५ ॥

शकार इद्यस्य स शित्[1] । शानुबन्धे परतः पूर्वस्य दीर्घो भवति । तेन 'शिरलुङ् नपुनरि तु' 'जश्शसोरस्लुक्' इत्यादौ पूर्वस्याचो दीर्घः सिध्यति ॥

सानुनासिकोच्चारं ङित् ॥ १ । १ । १६ ॥

ङकारानुबन्धं कार्यं सानुनासिकोच्चारं भवति । तेन 'कामुक-यमुनाचामुण्डातिमुक्तके मो ङ्लुक्' इत्यादौ काउंओ जउंणा इत्यादिषु सानुनासिकोच्चारं फलति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥ इह शास्त्रे 'नृनपि ङसिङसो' इत्यादिषु केषुचित् सूत्रेषु नृशब्दो नप्छब्दश्च श्रूयते तौ क्रमेण पुलिङ्गनपुंसकलिङ्गवाचकाविति ज्ञातव्यम् ॥

बहुलम् ॥ १ । १ । १७ ॥

अधिकारोऽयमाशास्त्रपरिसमाप्त्यनुवर्तते । तेन प्राकृते यल्लक्षणं तद्बहुलं भवतीति वेदितव्यम् ॥

अथ सन्धिरुच्यते ।

सन्धिस्त्वपदे ॥ १ । १ । १९ ॥

संस्कृतोक्तः सर्वसन्धिः प्राकृते तु विकल्पेन भवति । अपदे एकपदे तु न भवति ॥ व्यासऋषिः इति स्थिते व्यासशब्दे 'गोष्ठे-क्ष्वो —' इत्यतो लुगित्यनुवर्तमाने 'लवरामधश्च' इत्यतोधश्चेति च

मनयाम् ॥ १ । ४ । ७९ ॥

अधो वर्तमानाना मनया लोपः स्यात् । इत्यधो वर्तमानयलोपः ॥ ऋषिशब्देपि 'ऋतोत्' इत्यत ऋत इत्यनुवर्तमाने

इट् कृपगे ॥ १ । २ । ७६ ॥

कृपेत्यादिषु ऋत इत्त्वं लित्[2] स्यात् । इति कृपादित्वादृकारस्य इत्वे इषि इति स्थिते

---

[1] श इद्यस My., P　[2] R drops लित्

शोः सल् ॥ १ । ३ । ८७ ॥

शो शषसानां सकारो ल्वित् स्यात् । इति षकारस्य सकारे सति वासइमि इति स्थिते अनुक्तमन्येति न्यायेन 'आद्गुण' इति नित्यत्वेन गुणे प्राप्ते 'सन्धिस्त्वपदे' इति विकल्प्यते । वासेमि । सन्ध्यभावे वासइमी ॥ विषमातपः । अत्र विषमआतप इति स्थिते विषम-शब्दे षस्य सत्व पूर्ववत् । आतपशब्दे 'अखोरखोरच' इत्यनुवर्तमाने

प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम् ॥ १।३।८ ॥

असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामच्च परेषां कादीनां सर्वेषां प्रायो लुक् स्यात् । इति तलोपे 'नात्प' इत्यत्र आदित्यनुवर्तमाने

यश्रुतिरः ॥ १ । ३ । १० ॥

'प्रायो लुक्—' इत्यादिना कादीनां लोपे सति योऽवशिष्यते अवर्णः स' अवर्णात् परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति । इत्यकारस्य यकार-श्रुतौ सत्यां आअप इति स्थिते 'प्रायो लुक्—' इति पलोपे प्राप्ते

नात्पः ॥ १ । ३ । ९ ॥

आत् अवर्णात् परस्य पकारस्य लोपो न भवति । इति पस्य लोपे प्रतिषिद्धे

पो वः ॥ १ । ३ । ५५ ॥

असंयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच्च परस्य पस्य व स्यात् । इति पकारस्य वकारे सति विसमआअव इति स्थिते अनुक्तमन्यायेन 'अक सवर्णे दीर्घः' इति नित्यत्वेन दीर्घे प्राप्ते विकल्प । विसम-अअवो । विसमाअवो ॥ कविईश्वर इति स्थिते कविशब्दे 'प्रायो लुक्—' इति वलोप । ईश्वरशब्देपि

लवरामधश्च ॥ १ । ४ । ७८ ॥

लुगित्यनुवर्तते । संयुक्तसबन्धिनामधो वर्तमानानां चकारादुपरि लवरां लोप स्यात् । इत्यधो वर्तमानवलोपे 'शो सल्'

१ अनुप॰ M २ सर्वेषां कादीनां R

इति शस्य सत्वे च कइईमर इति स्थिते पूर्ववत् सवर्णसंधौ प्राप्ते विकल्प । कइईमरो । कईसरो इत्याद्यूह्यम् । नात्र 'शेषादेशस्य—' इत्यादिना सस्य द्वित्वम् । 'दीर्घात्' इति प्रतिषेधात् । अपद इति किम् । वच्छाइ मुद्धाए । अत्र प्रत्युदाहरणद्वयेपि वृक्षशब्दस्य 'क्लीबे गुणगा' इति गुणादिपाठान्नपुसकत्वे 'श्चिर्शिशिड् जश्शसो' इति शिङ् । मुग्धाशब्देपि शोर्लुगित्यनुवर्तते ।

कगटडतदपें×क×पशोरपर्यद्रे ॥ १ । ४ । ७७ ॥

सयुक्तसबन्धिनामुपरिस्थितानां द्रशब्दव्यतिरिक्तानां कादीनां जिह्वामूलीयोपध्मानीययो शो शषसानां च लुक् स्यात् । इत्युपरिस्थितगलोपे 'रितो द्वित्वल्' इत्यधिकृत्य

शेषादेशस्याहोचोरगोः ॥ १ । ४ । ८६ ॥

सयुक्तयोरेकतरस्य लोपे योवशिष्यते स शेषस्तस्य सयुक्तादेशस्य च अह्र हकाररेफवर्जितस्य अच स्वरात् परस्य अरगोरनादौ वर्तमानस्य द्वित्व भवति । इति धस्य द्वित्वे मुद्धा इति स्थिते 'ङसे शशाशिशे' इत्यनेन शे सत्युभयत्राप्यनुक्तमन्यन्यायेन शास्त्रान्तरसिद्धे 'लशकतद्विते' इति सूत्रेण शलोपे इकारैकारयोरेवस्थाने गुणवृद्धिलक्षणसन्धौ प्राप्ते 'अपदे' इति प्रतिषेधान्न भवति । अत्र शिङ शे इत्यस्य च प्रत्ययत्वाभावेपि प्रत्ययादेशत्वात् तदादेशन्यायेन प्रत्ययत्वम् । तथा च मुक्त शलोप । राममल वन्दे इत्यादिषु रामस् अमलम् इति स्थिते 'लोप' इत्यधिकृत्य

अन्त्यहलोश्रदुदि ॥ १ । १ । २५ ॥

शब्दानामन्त्यहलो लोप स्याच्छ्रूदित्यव्ययमुदित्युपसर्गं च वर्जे-

---

१ °त्यनुवर्तमाने M २ °पद R ३ °रहितानां My, P ४ द्वित्व न्स्यतो द्वित्वल्लित्यधिकृत्य P ५ मुद्धा इ इति R ६ °प्यनुक्तन्यायेन M ७ °रवस्थाने सति R ८ निषेधान्न M ९ सम्भवति M १० राम अमल वन्दे इति स्थिते My, P ११ °च्छ्रूच्छब्दमुच्छब्द च वर्जयित्वा R

यित्वा । इति मलोपे प्राप्ते 'यत्तत्सम्यग्विष्वक्पृथक्को मल्' इत्यतो मलित्यधिकृत्य

मोचि वा ॥ १ । १ । ३९ ॥

शब्दानामन्त्यमकारस्याचि परे मो वा स्यात् । रामममल । मत्वाभावे 'बिन्दुल्' इत्यनेन सामान्यप्राप्तो बिन्दुरेव । तथा च रामअमल । एवमचि परे मस्यादेशौ सर्वत्र सचारणीयौ । बहुलाधिकारात् क्वचिदेकपदेपि सधिर्भवति । करिष्यति । काही । काहिइ ॥ द्वितीय । बीओ । बिइओ ॥ काहीत्यत्र 'ऌटसिंहाविजेचू' इति सूत्रे लड्ग्रहणस्य लकारसामान्यवाचकत्वाल्लृटोपीजादेशे सति 'भविष्यति हिरादि' इति सूत्रेण लडादेशस्य इच प्राक् हि इत्यस्य प्रयोगे 'आ भूतभविष्यति च कृञः' इत्यनेन कृञ ऋकारस्य आत्वे सति काहिइ इति स्थिते सवर्णसन्धौ कृते काही । सन्ध्यभावे काहिइ इति सिद्धम् । द्वितीयशब्देपि 'कग—' इति सूत्रेणोपस्थितदलोपे वबयोरभेदन्यायेन वकारस्य बत्वे बितीय इति स्थिते 'वा पानीयगे' इति सूत्रेण पानीयादिगणपठितस्य द्वितीयशब्दस्य सर्वेषिन ईकारस्य इत्वे सति 'प्रायो लुक्' इति तलोपे बिइअ इति स्थिते सवर्णसन्धौ कृते बीओ सन्ध्यभावे बिइओ इति द्वय सिद्धम् । नन्वत्र वबयोरभेदन्यायस्त्वसगत एव । स किं व्याकरणान्तरसिद्धत्वाद्वा अत्र शास्त्रे विधानाद्वा । नाद्य । व्याकरणान्तरे तदभेदविधानाभावात् । न द्वितीय । तद्गमकाभावात् । तस्मादसगतमेतदित्यत्रोच्यते । आद्यपक्षदूषणमस्मदिष्टमेव । द्वितीय तु न सहामहे । अभेदगमकस्य विद्यमानत्वात् । तथाहि । 'नीनीडमे वा' इत्यनेन सूत्रेण वस्य मत्व विधीयते । अत्र च स्थान्यादेशाभ्या भवितव्यम् । न चात्र सूत्रे

---

१ M drops परे २ R drops सति ३ P and R drop अपि ४ रभेद इति न्यायेन My, P ५ सवर्णघि इकारस्य My ६ इति पदद्वय M ७ 'दसंगतमेव तदिति My, P ८ दिति चेदत्रोच्यते My, P

तौ दृश्येते । तथा चानुवृत्त्या भवितव्यम् । अनुवृत्तिस्तु 'वो म शबरे' इत्यव्यवहितपूर्वसूत्रादेव वक्तव्या । तत्पूर्वतनसूत्राणामनुपयोगात् । तथा च सति बस्य स्थानित्व मस्योदेशत्व च प्रतीयते । एतच्च 'नीवीसमे या' इत्यत्र बवयोरभेदमन्तरा न घटते । एव च सति ज्ञापकादिष्टसिद्धि । तस्माल्लब्धमित्यादिप्रयोगेपु 'लवरामधश्च' इति सूत्रेणोपरिस्थितबलोपी वीओ इत्यादौ यकारस्थाने वकारोच्चारण च सिध्यति । अथ यदि ज्ञापकाद्बवयोरभेद स्यात् तर्हि 'वो य' इति सूत्रेण बस्य वत्वविधानमनर्थकमेव स्यादिति चेन्नैवम् । तद्विधानस्य नियमार्थत्वादित्यल सूत्रफलहचर्चया । ननु सधाविदमुदाहरणीभवितुमेव नार्हति । स्वरूपस्यैव दुर्घटत्वात् । तथा हि । 'कग—'इति सूत्रेणोपरिस्थितदलोपे खलु रूपसिद्धि । नात्र दलोप कर्तु शक्यते । तत पूर्वमेव 'लवराम्—'इति सूत्रेण वलोपप्रसक्ते । तर्ह्युभयलोपो भवत्विति चेदहो विस्मरणशीलता देवानाप्रियस्य यदुदाहरणस्वरूपभावमपि न जानाति । नन्वत्र पुरस्फूर्तिकत्वाद्दकारस्य वकारस्य तत्सापेक्षत्वाच्च दकारस्यैव लोपो भवतु । सत्य पुरस्फूर्तिकत्व सत्य च तत्सापेक्षत्व स्वप्रतीतौ वकारस्य । तथाप्यनुक्तमन्यन्यायेन शास्त्रान्तरसिद्धेन 'विप्रतिपेधे पर कार्यम्' इति न्यायेन 'लवराम्—'इति सूत्रस्यैव परत्वाद्वलोप एव युक्त इति नेदमुदाहरण विद्वत्कवीना कर्णरसायनीभवितुमर्हति । अत्रोच्यते । 'बहुलम्' इति बहुलग्रहणानुवृत्त्यान्यदेव कार्यं सर्वापवादेन भवतीति विप्रतिपेधन्यायमपोह्य दलोप एव भवति । यद्वा द्वितीयमाल्यादिपु 'कग—'इति सूत्रस्य 'लवराम्—' इति सूत्रस्य 'मनयाम्' इति सूत्रस्य च प्रसक्तौ सत्या 'यथादर्शन लोप' इति त्रिविक्रमदेवस्योक्तेरपीदमुदाहर्तुमर्हतीति सर्वं भद्रम् ॥

---

१ तत्प्राक्तनसूत्राणा° My, P २ मस्यातिदेशत्व M ३ वत्वविधानस्य My, P ४ स्वप्रतीतौ तत्सापेक्षत्व M ५ शास्त्रान्तरसिद्ध 'विप्र°' R

न यण् ॥ १ । १ । २० ॥

संधिरित्यनुवर्तते । 'इको यणचि' इति संस्कृतोक्त संधि प्राकृते न भवति । इवर्णादेर्यत्वादिर्न भवतीत्यर्थ । यणिति यवरलाना परिग्रहेपि प्राकृते ऋलृवर्णयो प्रयोगाभावाद्यत्ववत्वयोरेवाय निषेध ॥ पहावली अरुणो । वहू अवऊढो । प्रभावल्यरुण । वध्ववगूढ । अत्र प्रभावली अरुण । वधू अवगूढ इति स्थिते प्रभाशब्दे वधूशब्दे च 'निकषस्फटिकचिकुरे ह' इत्यतो 'ह' इत्यधिकृत्य

खघथधभाम् ॥ १ । ३ । २० ॥

असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामच परेषा खादीना ह स्यात् । इति भकारधकारयोर्हकार ॥ 'प्रायो लुक्—'इति गूढे गकारलोप । वलोपस्तु प्रायोग्रहणान्न भवतीति रूपसिद्धि ॥

एङः ॥ १ । १ । २१ ॥

नेत्यनुवर्तते । संधिरिति च । एङोतो संस्कृतोक्त संधि प्राकृते न भवति । लच्छीए आणदो । रुक्खादो आअओ । देवो अहिणन्दणो । लक्ष्म्या आनन्द । वृक्षादागत । देवोभिनन्दन ॥ अहो अच्चरिअमित्यादय संस्कृतवदेव सिद्धा ॥

शेषेऽच्यचः ॥ १ । १ । २२ ॥

युक्तस्य लोपे योवशिष्यते स शेष । तस्मिन्नचि अच संधिर्न भवति । फणामणिप्पईवा । जोण्हाऊरिअकेसो । फणामणिप्रदीपा । ज्योत्स्नापूरितकेश । आद्योदाहरणे 'प्रायो लुक्—' इति दकारलोपे 'पो व' इति पस्य वत्वे 'लवराम्—'इति रेफलोपे शेषस्य पस्य द्वित्वे च पकारस्थाकारस्य दलोपे शिष्टस्य च संधिर्न भवति । द्वितीयोदाहरणेपि यकारतकारयोर्लोपे त्स्नस्य 'श्नष्णस्नह्नह्ष्णा ण्ह' इति ण्हादेशे

---

१ रुक्खाओ M २ M has हज्जो after युक्तस्य ३ M has परे after तस्मिन्नचि ४ शिष्टकारस्य M1, P ५ तकारयकारयो° R

ण्हास्याकारस्य पलोपे शिष्टेन ऊकारेण सह गुणलक्षणसधिर्न भवति । बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्प । कुम्भकार । अत्र कलोपे शिष्टेन सधिपक्षे कुंभारो सध्यभावे कुम्भआरो ॥ सुपुरुष । सूरिसो । सुउरिसो । अत्र पलोपे 'स्वदुत उपरिगुरुके' इत्यत 'उत' इत्यनुवर्तमाने

रोर्भ्रुकुटीपुरुषयोरित् ॥ १ । २ । ६० ॥

अनयो रेफसम्बन्धिन उकारस्य इत् स्यात् । इति पुरुषशब्दे रेफोकारस्येकार । कचिच्छिष्टेन नित्य सधिरेव । शातवाहन । सालाहणो । चक्रवाक । चक्काओ । अत्र 'प्रायो लुक्—'इति वलोपे शिष्टेन सह लकारस्याकारस्य सवर्णदीर्घलक्षणसधिरेव । अत्र सस्कृतशातवाहनशब्द प्रकृतिभूत । अत्र 'दोहदर्मदीपशातवाहनातस्याम्' इति तवर्गस्य लत्वम् । अथवा शालावाहनशब्दस्य सस्कृतस्य प्रकृतित्व तत्र 'ड्याषो सज्ञाछन्दसोर्बहुलम्' इति शालाशब्दस्यापो ह्रस्व । सज्ञारूपत्वात् । यद्वा सालवाहनशब्दस्य वा प्रकृतित्वम् । सर्वथा लौकिकप्रसिद्धस्य शालिवाहनशब्दस्य तु प्रकृतित्व न योयुजीति । द्वितीयोदाहरणेपि 'लवरामधश्च' इति रेफलोपे शेषस्य द्वित्वे ककारस्याकारस्य वलोपे शिष्टेनाकारेण सह सधिरेव। सालवाहणो चक्कवाओ इत्येतौ तु प्रायोग्रहणाद्वकारस्य लोपाभावे भवत । लोपे तु सधिरेव ॥

तिङः ॥ १ । १ । २३ ॥

'न' इत्यनुवर्तते । 'अच' इति 'अचि' इति च 'सधि' इति च । तिङ सबन्धिनोचोचि परे सधिर्न भवति । भवतीह । होइ इह। पिनोदकम् । पिज्ज उअअ । अत्र 'होहुवहवा भुवेस्तु—' इत्यनेन भवतेर्धातोर्हो इत्यादेशे 'लटस्तिसाविजेच्' इत्यनेन लटस्तिप इजादेशे च होइ इह इति स्थिते इकारयो सधिर्न भवति । पिज्ज उअअ

---

१ अनशिष्टेन M २ सुउरिसो सूरिसो M ३ अवशिष्टेन M ४ °प्रतीप° My ५ सस्कृतशालावाहनशब्द प्रकृतिभूतस्तस्मिन् पक्षे M ६ यायुज्यत R ७ अवशिष्टेन M ८ लोपाभावेपि R ९ स्यात् My , P १० होह बहुवा P ११ My and P drop भवति

इत्यत्रापि 'पट्टपोट्टडे[1]पिज्ञा पिनते' इत्यनेन सूत्रेण पिनते पिज्ञादेशे उदकशब्दे च दकयोर्लोपे अकारोत्तरयो संधिर्न भवति ॥ त्रिदश ईश इति स्थिते 'लवराम्—'इति रेफलोपे 'प्रायो लुक्—' इति दलोपे चोभयत्र 'शो सत्' इति शषारयो सत्वे सति तिअस ईस इति स्थिते अनुक्रमन्यायेन 'आद्गुण' इति गुणे प्राप्ते 'बहुलम्' इत्य- धिकृत्य 'शेपेष्वच' इति च

लोपः ॥ १ । १ । २४ ॥

अचोचि परे बहुल लोप स्यात् । इत्याद्यसकारस्याकारलोपे वि- असीसो ॥ एव निश्वासउच्छ्वास इति स्थिते निश्वासशब्दे 'लवराम्—' इति वलोपे

शोर्लुप्तयवरशोदि[2] ॥ १ । २ । ८ ॥

यवरशषसाना लोपे येषशिष्टा शषसास्तेषामादेरचो दीर्घो भवति । इति दीर्घे णीसास इति स्थिते शेषत्वात् सकारस्य द्वित्वे प्राप्ते[3]

दीर्घान्न ॥ १ । ४ । ८७ ॥

दीर्घात् परस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्व न भवति[4] । इति द्वित्व- प्रतिषेध ॥ उच्छ्वासशब्देपि

दोदोनुत्साहोत्सन्न ऊच्छसि ॥ १ । २ । ६२ ॥

उद उदित्युपसर्गस्य उकारस्य शसि शकारसकारपरयो दा दका- रेण सह ऊत्व भवत्युत्साहोत्सन्नशब्दौ वर्जयित्वा । इत्युद ऊत्वे णीसासऊसास इति स्थिते पूर्ववद्गुणे प्राप्ते 'लोप' इत्यनेन पूर्वपदा- न्त्यसकारस्याकारस्य लोपे

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ २ । ३ । ३४ ॥

अस्मिन् शास्त्रे सुबन्ते तिङन्ते च द्विवचनस्य बहुवचन भवति । इति बहुवचने 'स्लुग्जश्शसो' इति जसो लोपे णीसासूसासा इति

---

१ °ड्डे P　२ इति सूत्रेण R　३ R drops प्राप्ते　४ स्यात् My, P　५ P drops उ°　६ °स्याद° My, P

सिद्धम् ॥ एव सर्वत्र सावधानेन सधितदपवादौ विज्ञाय कविभिः प्रयोगा सचारणीया ॥

इति सधिप्रक्रिया[2] ।

अमलस्फटिकाङ्गाय चन्द्रमःखण्डधारिणे ।
वटाधःस्थितिदक्षाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥[3]

अथाजन्ता[4] पुलिङ्गा उच्यन्ते[5] । अकारान्त पुलिङ्गो रामशब्द[6] । अनुक्तमन्यन्यायेन प्रातिपदिकसज्ञा स्वाद्युत्पत्तिश्च । राम सु इति स्थिते 'अतो डो[7] विसर्ग ' इत्यधिकृत्य

सोः ॥ २ । २ । १३ ॥

अत परस्य सो स्थाने डो[8] भवति[9] । अनुक्तमन्यन्यायेन डिलोपटिलोपौ[10] । रामो ॥ द्विवचनस्य प्रयोगो[11] नास्तीत्युक्तमेव[12] । राम[13] जस् इति स्थिते शास्त्रान्तर इवैकशेषे[14] ।

श्रुग्जश्शसोः ॥ २ । २ । ३ ॥

नाम्न परयोर्जश्शसो श्रुक् स्यात् ॥

शिति दीर्घः ॥ १ । १ । १५ ॥

शिति परत पूर्वस्याचो दीर्घ स्यात् । रामा ॥ सबुद्धौ[15] राम सु इति स्थिते । अत्राप्यनुक्तन्यायेनैकवचनस्यैव[16][17][18] सबुद्धित्वम् ।

---

१ °तदपचारान् R २ °प्रक्रिया R ३ R omits this verse, and M puts it after अथाजन्तपुलिङ्गा उच्यन्ते ४ अथाजन्तपुलिङ्गा M ५ My and P omit पुलिङ्गा उच्यन्ते ६ My and P omit अकारान्त पुलिङ्गो रामशब्द ७ दो M ८ दो M ९ स्यात् My, P १० टिलोपदलोपौ M ११ द्विवचनप्रयोगो My, P १२ नत्युक्तमेव My, P १३ बहुष्वर्थेष्वेकरामशब्दप्रयोगे प्राप्ते शास्त्रा° My, P १४ My and P have तसाज्जसि after it १५ सबोधने My, P १६ My and P drop अत्रापि १७ अनुक्तमन्यायेन My, P १८ My and P drop एव

डोश्लुकौ तु संबुद्धेः ॥ २ । २ । ४२ ॥

'सो' इति प्राप्तो यो डो[1] यश्च 'श्लुगनपि सो' इति श्लुक् तौ डोश्लुकौ संबुद्धेरामन्त्रणार्थस्य सोस्तु भवत ॥

दे सम्मुखीकरणे ॥ २ । १ । ५९ ॥

अत्र संबुद्धिव्यञ्जकस्य हे इत्यस्य स्थाने दे इति प्रयोज्य ॥ अनुक्तमन्यन्यायेन टिलोप । दे रामा । डो इत्यस्याभावपक्षे

सोर्लुक् ॥ २ । २ । ९ ॥

नाम्न परस्य सोर्लुक् स्यात् । इति सुलोप । दे राम । नान पक्षे सो श्लुक् । इदुदन्तत्वाभावात् तदन्तविषयत्वाचस्य । एव च सेति डो इत्यस्याभावपक्षे सो श्लुकमङ्गीकृत्य 'शिति दीर्घे' इति दीर्घे प्राप्ते बहुलाधिकारान्न भवतीति पद्मापारूपमालिकाकारेण दुर्गणाचार्येणोक्त चिन्त्यम् ॥ बहुवचन पूर्ववत् । दे रामा । द्वितीयैकवचने राम अमिति स्थिते 'वीप्सार्थाचदचि सुपो मस्तु' इत्यत 'सुप' 'म' इत्यधिकृत्य

अमः ॥ २ । २ । २ ॥

नाम्न परस्य सुप्सबन्धिनोम स्थाने मकारो भवति । रामम् । अत्र 'अन्त्यहलोऽश्रुदि' इति मलोपे प्राप्ते 'मोचि वा' इत्यत 'म' इत्यधिकृत्य

बिन्दुल् ॥ १ । १ । ४० ॥

शब्दानामन्त्यमकारस्य नित्य बिन्दुर्भवति । लोपापवाद । राम ।

---

१ दो° My २ दो My ३ दो° My ४ M has च after it ५ मयुस्ते M ६ My and P drop अनुक्तमन्यन्यायेन ७ दो M ८ R omits च ९ M drops सति १० नति My, P ११ दुरुक्तम् M १२ My and P drop द्वितीयैकवचने १३ इत्यधिकृत्य R, M १४ म स्यात् My, P १५ इत्यन्त्यहलो मकारस्य लोपे M १६ इत्यधिकृत्य M, R १७ बिन्दु स्यात् P, My

राम शस् इति स्थिते 'अतो [1]डो विसर्ग' [2]इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य 'दिर्वा भ्यसि' [3]इत्यतो 'वा' इति च

शस्येत् ॥ २ । २ । २० ॥

अत शसि परे एद्वा स्यात् । रामे । पक्षे रामा । उभयत्रापि शस श्लुरु ॥ राम टा इति स्थिते

टो [4]डेर्णल् ॥ २ । २ । १८ ॥

[5]अत इत्यनुवर्तते । अत परस्य [6]टावचनस्य [7]डिर्त् [8]पण [9]इत्यादेशो भवति । ल्त्वान्नित्यम् । टिलोप । रामेण इति स्थिते [10]'बिन्दुल्' इत्यधिकृत्य

स्त्वासुपोस्तु सुणात् ॥ १ । १ । ४३ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य [11]सुपश्च सबन्धिन सुकाराण्णकाराच परो [12]बिन्दुर्भवति विकल्पेनेति णात्परो बिन्दु ।[13]रामेण रामेण ॥ राम भिस् इति स्थिते

हिंहिंहि भिसः ॥ २ । २ । ५ ॥

नाम्न परस्य भिस एते त्रय [14]आदेशा भवन्ति ॥ 'शस्येत्' [15]इत्यत 'एत्' इत्यनुवर्तमाने 'अत' इति च

भिस्भ्यः सुपि ॥ २ । २ । २१ ॥

एतेषु परेष्वत एत्व स्यात् । पृथक्त्वान्नित्यम् । रामेहि । रामेहिं । रामेहि ॥ चतुर्थ्यास्तु षष्ठ्येव । तादर्थ्यचतुर्थ्यां तु विशेष उच्यते । राम ङे इति स्थिते 'ङसो ङम्' इत्यधिकृत्य

तादर्थ्ये ङेस्तु ॥ २ । ३ । ३६ ॥

---

१ दो M   २ इत्यधिकृत्य M, R   ३ इति च R, M   ४ दे° M
५ M has अत इत्यनुवर्तते before the Sûtra   ६ तृतीयैकवचनस्य R   ७ M has स्थाने after it   ८ दि देण M   ९ इत्यादेश स्यात् P, My   १० 'बिन्दु' इत्य° M, R   ११ सुप सबन्धिन M
१२ बिन्दुर्वा स्यादिति My P   १३ रामेण रामेण M   १४ आदेशा स्यु My, P   १५ इत्यनुवर्तमाने M

डोश्लुकौ तु सबुद्धेः ॥ २ । २ । ४२ ॥

'सो' इति प्राप्तो यो टो[1] यश्च 'श्लुगनपि सो' इति श्लुक् तौ डोश्लुकौ सबुद्धेरामन्त्रणार्थस्य सोस्तु भवत ॥

दे समुरीकरणे ॥ २ । १ । ५९ ॥

अत्र सबुद्धिव्यञ्जकस्य हे इत्यस्य स्थाने दे इति प्रयोज्य ॥ अनुक्तमन्यन्यायेन टिलोप । दे रामा । डो इत्यस्याभावपक्षे

मोर्लुक् ॥ २ । २ । ९ ॥

नाम्न परस्य सोर्लुक् स्यात् । इति सुलोप । दे राम । नात्र पक्षे सो श्लुक् । इदुदन्तत्वाभावात् तदन्तविषयत्वाचस्य । एव च सति डो इत्यस्याभावपक्षे सो श्लुकमङ्गीकृत्य 'शिति दीर्घ' इति दीर्घे प्राप्ते बहुलाधिकारान्न भवतीति षड्भाषारूपमालिकाकारेण दुर्गणाचार्येणोक्त चिन्त्यम् ॥ बहुवचन पूर्ववत् । दे रामा । द्वितीयैकवचने राम अमिति स्थिते 'वीप्सार्थाचदचि सुपो मस्तु' इत्यत 'सुप' 'म' इत्यधिकृत्य

अमः ॥ २ । २ । २ ॥

नाम्न परस्य सुप्सबन्धिनोम स्थाने मकारो भवति । रामम् । अत्र 'अन्त्यहलोश्रदुदि' इति मलोपे प्राप्ते 'मोचि वा' इत्यत 'म' इत्यधिकृत्य

बिन्दुल् ॥ १ । १ । ४० ॥

शब्दानामन्त्यमकारस्य नित्य बिंदुर्भवति । लोपापवाद । राम

---

१ दो My २ दो My ३ दो° My ४ M has च aft ...न्यते M ६ My and P drop अनुचमन्यन्याये ... omits च ९ M drops सति १० नेति ... १२ My and P drop द्वितीयैकवचने ... १४ म स्यात् My, P १५ इत्यत्यहलो ... M, R १७ बिंदु स्यात् P, My

पैशाच्या[1] गिरीतो इत्यादौ 'तल् तदो' इति दकारस्य तकारार्थं चेति युक्त दकारोच्चारणम् ॥

ङसेः श्लुक् ॥ २ । २ । १५ ॥

अत इत्यनुवर्तते । अत परस्य ङसे श्लुक् स्यात् । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ । रामा ॥

ङसिसो हि ॥ २ । २ । १७ ॥

अत इत्यनुवर्तते । अत्रापि ङसिस इत्यनेनैकवचनबहुवचनयो परिग्रह[2] । अत परस्य ङसिस पञ्चम्या[3] हि इत्यादेशो[4] भवति । रामाहि । अत्राप्येकवचनादेशत्वाद् 'दिर्दोचोदुङसौ' इति दीर्घ ॥ भ्यसि हिंतो इत्याद्यादेशा हि इत्यादेशोपि[5] ॥

सुन्तो भ्यसः ॥ २ । २ । ७ ॥

नाम्न परस्य भ्यस सुन्तो इति भवति ॥ 'अतो डो[6] विसर्गः' इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य[7]

दिर्वा भ्यसि ॥ २ । २ । १९ ॥

अत इति पञ्चम्यन्तस्य षष्ठ्यन्तविपरिणाम[8] । अतो भ्यसादेशे परे दीर्घो वा स्यात् । पक्षे 'भिस्भ्य सुपि' इत्येत्वम् । रामाहिंतो रामेहिंतो । रामासुंतो । रामेसुंतो । रामाहि । रामेहि । चोदोदुषु दीर्घ एव । अत्रापि 'सयोगे' इति कृतदीर्घस्यापि[9] ह्रस्व । रामत्तो । रामाओ । रामाउ ॥ राम ङस् इति स्थिते

ङसोस्त्रिया सद् ॥ २ । २ । १० ॥

नाम्न परस्य ङस सद् इत्ययमादेशो[10] भवति न तु स्त्रियाम् । रित्त्वाद् द्वित्वम् । रामस्स । अस्त्रियामिति किम् । महिलाए । मालीए[11] । बुद्धीए । धेणूए ॥ राम आम् इति स्थिते

---

१ R has एवम् before पैशाच्या २ परिग्रहणम् M ३ पञ्चम्या स्थाने हि M ४ °त्यादेश स्यात् My, P ५ इत्यादेशो भवति M ६ दो M ७ इत्यधिकृत्य M ८ षष्ठ्यर्थो विपरिणाम M ९ R drops कृत १० मादेश स्यात् My, P ११ My and P drop मालाए

नाम्रामः ॥ २ । २ । ४ ॥

नाम परस्याम षष्ठीबहुवचनस्य णामित्यादेशो भवति । णित्वाद् दीर्घः । 'वल्लासुपोर्नु णुणात्' इति वा बिन्दु । रामाण । रामाण । नोत्रानुक्तमन्यायेन 'नुट्' इति मलोप । बहुलाधिकाराद् । साक्षात् प्रत्ययत्वाभावाद्वा ॥ राम ङि इति स्थिते 'पेतद' इत्यतो 'वा' इत्यनुवर्तमाने 'अन' इति च

टेर्ङे ॥ २ । २ । १६ ॥

अकारादुत्तरस्य ङेर्ङेदेत्व वा स्यात् । टिलोप । रामे । पक्षे

ङेर्मिर् ॥ २ । २ । ११ ॥

ङेर्मिरित्यादेशः स्यात् । रित्वाद् द्वित्वम् । रामम्मि ॥ राम सुप् इति स्थिते 'भिस्भ्य सुपि' इत्येत्वम् । 'वत्वासुपो' इति वा बिन्दु । रामेसु । रामेसु । एव शिवादयोप्यदन्ता अनुक्तविशेषा-देशा ज्ञेया ॥ सर्वनामशब्दानामकारान्तानां रूपभेदोऽस्ति । अत्रापि सर्वनाम्नामभिधेयवल्लिङ्गता । सर्व सु इति स्थिते 'ल्यराम्—' इति रेफलोपे 'शेषादेशस्य—' इति द्वित्वे चैं एकवचन रामवत् । जसि

सर्वादेर्जसोऽतो ङे ॥ २ । २ । ६२ ॥

सर्वादेरदन्तात् परस्य जस एत्व ङिद्भवति । अनुक्तमन्यन्यायेन टिलोप । सव्वे ॥ द्वितीयैकवचनमारभ्य षष्ठीबहुवचनपर्यन्त राम-वत् । आमि 'अनिदमेतदस्तु—' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तमाने 'सर्वादे' इति च

---

१ षष्ठी बहुवचनस्य is omitted by My and P २ त्यादेश स्यात् My, P ३ अत्रानुक्त° R ४ न णलोप R ५ My and P drop साक्षात् प्रत्ययत्वाभावाद्वा ६ समनुवर्तते M ७ अदन्तात् परस्य My, P ८ ङे सप्तम्येकवचनस्य My, P ९ ङित्वाट्टिलोप My P १० त्यादेशो भवति M ११ बिन्दुल् My, P १२ R omits च १३ अनुक्तन्यायेन R, My and P drop अनुक्तमन्यायेन

आमा डेसिं ॥ २ । २ । ६५ ॥

सर्वादेरत परस्याम' डिदेसिं इत्यादेशो वा स्यात् । टिलोप । सव्वेसिं । पक्षे णश् बिन्दुश्च वा । सव्वाण सव्वाण । अत्र आमामिति बहुवचन लिङ्गत्रयेप्येसिमादेशार्थम् । डौ

डेस्त्थसिंम्मि ॥ २ । २ । ६३ ॥

'सर्वादे' इत्यनुवर्तते 'अतः' इति च । सर्वादेरदन्तात् परस्य डे स्थाने त्थ सिं म्मि इति त्रय आदेशा स्यु । सव्वत्थ । सव्वसिं । सव्वम्मि । 'अत' इति किम् । अमुम्मि ।

अनिदमेतदस्तु किंयत्तदः स्त्रियामपि हिं ॥ २।२ । ६४ ॥

'सर्वादे' इत्यनुवर्तते । 'डेस्त्थसिंम्मि' इत्यतो 'डे' इति 'अत' इति च । इदमेतद्वर्जिताददन्तात् सर्वादे, परस्य डेर्हिं इत्यादेशो वा स्यात् किंयत्तद्वय स्त्रियामपि । सव्वहिं । पक्षे पूर्वोक्तादेशा ॥ शेष रामवत् । एव विश्वादीना रूप नेयम् । विशेषास्तु कथ्यन्ते । विश्व [illegible] —' इति वलोपे

[illegible] २ । ८ ॥

[illegible] गुसञ्ज्ञिता शषसास्तेषामादेरचो दीर्घ [illegible] ति शस्य सत्वे च वीसो । नात्र [illegible] ति प्रतिषेधात् ॥ शेष सर्ववत् । [illegible] प्राकृते 'द्विवचनस्य बहुवचनम्' इति [illegible] जस् इति स्थिते 'खघथधभाम्' इति [illegible] सर्ववत् । उभशब्दस्य उभय इति स्थिते

[illegible] हौ ॥ १ । ३ । ९८ ॥

[illegible] इत्येतयोर्यथासंख्यमवट् हेट्ठ इत्येतावादेशौ स्तः ।

[illegible] त M २ सव्वाण सव्वाण M ३ क्षेयम् M ४ My and P drop from यवरशषसानाम् to स्यात् ५ दार्घो भवति R ६ वा भवत M.

इत्युभयशब्दस्य अवहादेशो सर्ववद्रूपम्[1] । आदेशाभावपक्षे[2] मस्य द्वित्वे उहअ । उवह इत्यपि केचित् । पक्षद्वयेपि सर्ववत् प्रक्रिया[3] ॥ पूर्वशब्दस्य ।

मलिनधृतिपूर्ववैडूर्याणां[4] मइलदिहिपुरिमवेरुलिआः ॥१।३।९९॥

मलिनादीना मइलादय आदेशा वा भवन्ति । इति पूर्वशब्दस्य पुरिमादेशो । पुरिमो । पुरिमे । इत्यादि । आदेशाभावपक्षे रेफलोपे शेषस्य द्वित्वे

सयोगे ॥ १ । २ । ४० ॥

सयोगे परे[6] पूर्वस्य ह्रस्वो भवति । इति ह्रस्वे । पुव्वो । पुव्वे । इत्यादि सर्ववद्रामवच्च । ह्रस्वे कृते 'स्सो'[5] इत्युत ओत्वम् । बहुलाधिकारात् सर्वत्र न भवति । अथवा ओत्वस्यानादेशविषयत्वाद्वा परिहार ॥ एकशब्दस्य

दैवगेस्रौ ॥ १ । ४ । ९२ ॥

'रितौ[8] द्वित्वव्' ईत्यतो 'द्वित्वव्' इत्यनुवर्तते[7] । दैवादिष्वनादौ वर्तमानस्य व्यञ्जनस्य द्वित्व वा स्यात् । इति दैवादिपाठात् द्वित्वे । एक्को । द्वित्वाभावे

वैकादौ गः ॥ १ । ३ । १४ ॥

'लोपुष्पकुअकर्परर्किले को' इत्यत 'को' इत्यनुवर्तते । एकादौ को कवर्गस्य गकारो वा भवति । एगो । 'स्वार्थे तु कश्च' इत्यत 'स्वार्थे' इति 'उपरे सव्याने ल्लव्' इत्यतो 'ल्लव्' इत्यप्यधिकृत्य[9]

नवैकाद्वा ॥ २ । १ । २० ॥

नव एक आभ्या पर स्वार्थे द्विरुक्तो लो वा स्यात् । इति स्वार्थे ल्ले

---

१ सवत्र दवत् R and सर्ववत् M for सर्ववद्रूपम् २ आदेशाभावे My, P ३ My and P drop प्रक्रिया ४ वैडूर्याणां M ५ स्सु My, P ६ M drops परे ७ इत्यनुवर्तते M, R ८ रितौ वा P ९ इति च इत्यप्यधिकृत्य M, R

सति । एक्लो इत्यप्यस्ति ॥ शेष सर्ववत् । ननु एक्को एक्कलो इत्यत्र 'सयोगे' इत्येकारस्य ह्रस्व किं न स्यात् । किं तत । तदानुकन्यायेन 'एच इग्ग्रस्वादेशे' इतीकार स्यात् । ततश्च इक्को इक्लो इति स्यादिति चेन्नैवम् । 'अत्र शास्त्रे एदोतो क्वचित् स्वरूपेणैव ह्रस्व' इति त्रिविक्रमदेवेनोक्तत्वादत्र स्वरूपह्रस्वाङ्गीकारात् । एक्को । एक्लो इत्युपपन्न प्रयोग । प्रथमशब्दे प्रथम सु इति स्थिते 'टे दक्षिणेस्य' इत्यत 'अस्य' इत्यनुवर्तमाने 'उलघ्वनिगवयविष्वचि व' इत्यत 'उल्' इति च

प्रथमे प्थोः ॥ १ । २ । २० ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयो सर्वन्धिनोवर्णस्य युगपत् क्रमेण चोत्व स्यात् । लित्वान्नित्यम् । इत्यवर्णद्वयस्योत्वे 'वेतस —'इत्यत 'तो' इत्यनुवर्तमाने 'ढ पृथिव्यौषधनिशीथे' इत्यत 'ढ' इति च

प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनिषधेषु ॥ १ । ३ । ४८ ॥

एषु तवर्गस्य ढो[4] भवति । इति थकारस्य ढत्वे युगपदकारद्वयस्योकारद्वयविधानपक्षे पुढुमो । क्रमपक्षे । पुढमो । पढुमो ॥ जसि तु पूर्ववत् । शेष रामवत् । स्वशब्दे विशेषं[5] । स्व सु इति स्थिते 'अर्हत्युच्च' इत्यत 'उत्' इत्य[6]नुवर्तमाने

एकाचि श्वस्वे ॥ १ । ४ । १०८ ॥

एकस्वरयो श्वस्वे[7] इत्येतयो संयुक्तस्यान्त्यहल प्रागुत्व भवति । इत्युत्वे सुवो सुवे । इत्यादि । ङसिङ्यो पूर्वशब्दवत् । अन्यत्र सर्ववत् । एकाजिति किम् । स्वजन । सजणो ॥ कतमशब्दे 'सप्तपर्णे फो' इत्यत्र 'फो' इत्यधिकृत्य

---

१ सर्वन्धिवर्णस्य M २ °मेधि° R, M ३ °शिधिर° M ४ ढ स्यात् My ५ My and P omit विशेष P drops विशेष ६ इत्यनुवर्तते M ७ स्वश्च M, P ८ स्यात् My, P ९ जसि R, शसि M, इसिङो My १० अयत्र तु M ११ इत्यधिकृत्य R, M

मध्यमकतमे च ॥ १ । ३ । १४ ॥

अनयोर्द्वितीया चेत्त्वं स्यात् । 'मासो हर्—' इति ह्रस्वोऽत्र । कअमो ॥ शेषं सर्ववत् । येषां यत्र यत्र सर्वनामसंज्ञा तत्र तत्र सर्ववत् । अत्र रामशब्दवद्रूपनिर्णयः कर्तव्यः ॥

इति सर्वनामानि ॥

अथाकारान्तेषु केषुचित् संयुक्तादेशवशेषु विशेषाः प्रदर्श्यन्ते ।

स्तोः ॥ १ । ४ । १ ॥

अधिकारोऽयम् । 'ईर् ज्यायाम्' इति यावत् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यते तत् स्तो संयुक्तस्य भवतीति वेदितव्यम् ॥ वृक्षशब्दे 'स्नेहफणे नत्' इत्यतः 'रल्' इत्यधिकृत्य

खश्च वृक्षे ॥ १ । ४ । ७ ॥

वृक्षे संयुक्तस्य खो भवति । तत्संनियोगेन ऋकारस्य रुकारः । रुक्खो । रुक्खो । अस्यैव रूपान्तरम् । 'उत्सवक्षशोर्ध्वमुकसामर्थ्ये छो वा' इत्यतः 'छ' इत्यधिकृत्य

स्पृहादौ ॥ १ । ४ । २२ ॥

स्पृहादिषु क्षोऽच्छो भवति । इति स्पृहादिपठितवृक्षशब्दे क्षस्य छत्वे

ऋतोऽत् ॥ १ । २ । ७४ ॥

आदेर्ऋकारस्यात् स्यात् । इत्यत्त्वे वच्छो वच्छा ॥ शेषं रामवत् । एवं सर्वत्र विशेषादेशमात्रमुच्यते । अन्यत् सर्वं रामवद्बोध्यम् ।

---

१ 'इज्जायाम् My　२ इति ऊर्ध्वं यदुपक्रमिष्यते M　३ स्तोरिति P, My　४ प्रथम वृक्षशब्दे R　५ इत्यधिकृत्य R, M　६ वृक्षशब्दे संयुक्तस्य P, My　७ ख स्यात् My, P　८ तत्संनियोगे M　९ M has शेषं रामवत् after this　१० The passage from अस्यैव रूपान्तरम् to वच्छो वच्छा is omitted in My and R　११ M has वा देशान्तरम् after this　१२ स्पृहादिपठितस्य P　१३ वृक्षशब्दस्य P　१४ P drops क्षस　१५ °स्यात्व स्यात् P

वा रक्ते गः ॥ १ । ४ । २ ॥

रक्ते सयुक्तस्य गकारो वा भवति । 'शेषादेशस्य—'इत्यादिना द्वित्वम् । रग्गो । गत्वाभावे 'कग—'इति कलोपे शेषद्वित्वे रत्तो ॥

शुल्के ङ्गः ॥ १ । ४ । ३ ॥

वेत्यनुवर्तते । शुल्के सयुक्तस्य ङ्गो वा स्यात् । सुङ्गो । पक्षे सुक्को ॥

कः शक्तमुक्तदष्टमृदुत्वरुग्णेषु ॥ १ । ४ । ४ ॥

एषु स्तो ककारो भवति तु विकल्पेन । सक्को । पक्षे सत्तो । मोक्को । अत्र 'स्तौ' इत्युत ओत्वम् । दक्को । पक्षे 'स्त्यानचतुर्थे र्थे तु ठ' इत्यतो 'ठ' इत्यधिकृत्य

ष्टः ॥ १ । ४ । १४ ॥

ष्टस्य ठ स्यात् । आदेशत्वाद् द्वित्वम् । दट्ठो ॥ रुग्णशब्दे

हरिद्रादौ ॥ १ । ३ । ७८ ॥

'रो डा पर्याणे' इत्यतो 'र' इत्यनुवर्तते । 'लो जठरवठरनिष्ठुरे' इत्यतो 'ल' इति च । हरिद्रादौ रस्य लत्व स्यात् । इति हरिद्रादिपाठाद्रेफस्य लत्वे । लुक्को । पक्षे 'मनयाम्—'इति नलोपे द्वित्वे च । लुग्गो ॥

क्ष्वेडकगे खः ॥ १ । ४ । ५ ॥

क्ष्वेडकादिषु स्तो खकारो भवति । लित्वान्नित्यम् । 'प्रायो लुक्'—इति कलोप । खेडओ । विषम् । स्फोटके । खोडओ । स्फेटक । खेडओ । अत्र उभयत्र 'टो ड' इति टस्य डत्वम् ॥

ष्करस्कोर्नाम्नि ॥ १ । ४ । ६ ॥

---

१ स्यात् My, P २ शेषस्य द्वित्वे P, My ३ भवति वा M ४ कपारो वा for ककारो भवति तु विकल्पेन P, My ५ M has पक्षे मोत्तो after it ६ च तु र M ७ इत्यधिकृत्य M, R ८ लत्व वा स्यात् M ९ M drops न १० ख स्यात् P, My ११ खेडवो M, R १२ सोटक P १३ उभयत्रापि for अत्र उभयत्र P, My

'खल्' इत्यनुवर्तते । अनयोर्नाम्नि सज्ञाया खल् स्यात् । लित्त्वो नित्यम् । पोक्खरक्खो । पुष्कराक्ष । अत्र 'हृष्योर्कुतूहले' इत्यत 'ओत्' इत्यनुवर्तते । 'त्वदुत उपरिगुरुके' इत्यत 'उत.' इति च ।

स्तौ ॥ १ । २ । ६६ ॥

युक्ते परे उत ओत्व स्यात् । इत्योत्वम् । म्के । स्कन्ध । खधो ॥

क्षः ॥ १ । ४ । ८ ॥

'खल्' इत्यनुवर्तते । क्षस्य खल् स्यात् । क्षय । खओ । विचक्षण । विअक्खणो ॥

स्कन्दतीक्ष्णशुष्के तु खो ॥ १ । ४ । १० ॥

'खल्' इत्यनुवर्तते । एषु खोगदे सयुक्तस्य खो वा स्यात् ॥ खदो । पक्षे 'कग—'इति सलोपे अच परत्वाभावान्न शेषस्य द्वित्वम् । कन्दो । तीक्ष्ण । तिक्खो । पक्षे तिण्हो । अत्र 'श्नष्ण—' इत्यादिना क्ष्णस्य ण्ह । शुष्क । सोखो । पक्षे सोक्खो ।

स्तम्भे ॥ १ । ४ । ११ ॥

'खल्' इत्यनुवर्तते । 'तु' इति च 'खो' इति च । स्तम्भे खोरादे सयुक्तस्य खकारो वा स्यात् । खमो । पक्षे 'कग—'इति सलोपे तम्भो ।

स्थोऽस्पन्दे ॥ १ । ४ । १२ ॥

'खो' इत्यनुवर्तते । स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे खोरादे सयुक्तस्य थकारो भवति ॥ लित्वान्नित्यम् । थम्भो । सात्त्विकभाव ।

स्त्यानचतुर्थे च तु ठः ॥ १ । ४ । १३ ॥

---

१ ख for खल् M, R २ M and R drop लित्वान्नित्यम् ३ ख for खल् M, R ४ M drops तिण्हो ५ सुक्खो M ६ सुखो M ७ संयुक्तस्य खा for खोरादे संयुक्तस्य R ८ भवति M ९ थकार स्यात् My, P

अनयोश्चकारादस्पन्दवृत्तौ स्तम्भे च स्तोष्ठत्व तु भवति । ठभो । सात्त्विकभाव । पक्षे उक्त थत्वम् । चउट्ठो । पक्षे रेफलोपे द्वित्वे च चउत्थो । अत्रैव 'तु मयूरचतुर्थ—'इत्यादि सूत्रेणादेरच परेण सव्यञ्जनेन सहितस्य स्थाने वा ओत्वे चोट्ठो । चोत्थो इत्यप्यस्ति । सौराष्ट्रमहाराष्ट्रयो 'लनराम्—'इति रेफलोपे उभावपि ष्टौ तथा च 'ष्ट' इति ठत्वे ऐच एङि सोरट्ठो । महाराष्ट्रे तु ठत्वे

हश्च महाराष्ट्रे ह्रोर्व्यत्ययः ॥ १ । ४ । १११ ॥

अत्र ह्रो हकाररेफयो व्यत्यय स्थितिपरिवृत्तिर्भवति । एकस्थाने एफो भवतीत्यर्थ । हश्च दीर्घस्य ह्रस्वोपि भवति । मरहट्ठो ॥

विसंस्थुलास्थ्यधनार्थे ॥ १ । ४ । १५ ॥

'ठ' इत्यनुवर्तते । विसस्थुलास्थिशब्दयोरधनवाचिन्यर्थशब्दे च स्तो ठो भवति । विसठुलो । अर्थ । अट्ठो । प्रयोजनम् । धने तु अत्थो ॥

चः कृत्तिचत्वरे ॥ १ । ४ । १६ ॥

अनयोर्युक्तस्य च स्यात् । कृत्तिधर । किच्चिहरो । कृपादित्वात् ऋत 'इत्कृपगे' इतीत्वम् । चत्वरपर । चच्चरपरो ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १ । ४ । १७ ॥

'च' इत्यनुवर्तते । चैत्यवर्जितस्य त्यस्य च स्यात् । प्रत्यय । पच्चओ । अमात्य । अमच्चो । अत्र 'सयोगे' इति ह्रस्व । 'अचैत्ये' इति किम् । चेइअ । अत्र 'साद्रैव्य—' इत्यादिना याव प्रागित्वम् । ऐचे एत्व यतलोपश्च । अत्रैव दैत्यादित्वात् ऐच अइ इत्यादेशे चइअ । चइच इत्यप्यस्ति ॥

---

१ विकल्पेन भवति M २ R drops च ३ एकस्य स्थाने M ४ R drops अपि ५ ठ स्यात् My, P ६ किचिहलो M ७ अत्र 'ऋत—' R ८ इति कृपादित्वादीत्व R ९ भवेदित्यादिना M १० ऐच एदित्येत्वम् M

उत्सवक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा ॥ १ । ४ । १९ ॥

एषु स्तोश्छत्व वा स्यात् । उच्छवो । पक्षे

'दोदोनुत्साहोत्सन्न ऊ र्शसि' ॥ १ । २ । ६१ ॥

उद उदित्युपसर्गसबन्धिन उकारस्य शसि शकारसकारयो परयो वा दकारेण सह ऊ ऊकार स्यात् । इत्यूत्वे ऊसवो । ऋक्ष । रिच्छो । पक्षे 'क्ष' इति क्षस्य खत्वे रिक्खो । उभयत्रापि 'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत' इत्यधिकृत्य

केवलस्य रिः ॥ १ । २ । ९० ॥

व्यञ्जनेनासयुक्तस्य ऋतो रिरित्यादेश स्यात् । इति रि । उत्सुक । उच्छुओ । ऊसुओ । अत्रापि 'दोदे—'इत्यूकार । दृष्टसामर्थ्य । दिट्ठसामच्छो । पक्षे दिट्ठसामत्थो ॥

क्षण उत्सवे ॥ १ । ४ । २१ ॥

'छ' इत्यनुवर्तते । उत्सववाचिनि क्षणशब्दे स्तोश्छ स्यात् । छणो । उत्सवे किम् । खणो । क्षण काल ।

क्षुण्णस्थगितदक्षसदृक्षेषु स्पृहादित्वात् स्तोश्छत्वे च्छुण्णो । क्षुण्णो । छइओ । स्थगित । अत्र गतयोर्लोप । दच्छो । दक्ष ॥ 'केवलस्य रि' इत्यत 'रि' इत्यधिकृत्य 'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत' इति च

दृश्यक्सक्विनि ॥ १ । २ । ९१ ॥

अ क्स क्विन् एतदन्ते दृशिधातौ ऋतो रिरित्यादेश स्यात् । इति क्सान्तदृशिधातोर्ऋकारस्य रौ सति 'शोर्लुक्स्यचरशोर्दि' इत्यत 'दि' इत्यधिकृत्य 'आदे' इति च

---

१ My and P omit the portion from ऊ शसि to ऊकार स्यात् २ इत्यधिकृत्य M R ३ रीत्यादेश M ४ उच्छुवो M ५ ऊसुवो M ६ दोदोनुत्साहोत्सन्दे इति उद ऊकार M ७ भवति R ८ सदृक्षेषु R ९ त्यधिकृत्य M, R १० इति च M, R ११ त्या देश स्यात् My, P १२ रि इति सति M १३ M drops इत्यत

तु समृद्ध्यादौ ॥ १ । २ । १० ॥

समृद्ध्यादिष्वादेरवर्णस्य दीर्घो वा स्यात्[1] । इति समृद्ध्यादिपाठाद्वा दीर्घे । सारिच्छो । सरिच्छो । सदृक्ष ॥

[2]ध्यश्चत्सप्सामनिश्चले ॥ १ । ४ । २३ ॥

निश्चलव्यतिरिक्तानां थ्यादीनां छे स्यात् । भुक्तपथ्य । [3]भोत्तपच्छो । पश्चिम । पच्छिमो । मत्सर । मच्छरो । अवीप्स । अविच्छो । इत्यादि । 'अनिश्चले' इति किम् । णिचलो । अत्र 'कग—' इति शेलोपशेषद्वित्वे[4]

द्यय्यर्यां जः ॥ १ । ४ । २४ ॥

एषां ज स्यात् । अनवद्य । अणवज्जो । द्योत । जोओ । जय्य । जज्जो । क्षय्य । खज्जो । पर्याय । पज्जाओ । इत्यादि ॥

ध्यह्योर्झल् ॥ १ । ४ । २६ ॥

अनयोर्झत्व लित्स्यात् । ध्य । उपाध्याय । उवज्झाओ । अत्र 'पो व' । 'सयोगे' इति ह्रस्वश्च । विध्य । विज्झो । मध्यम । मज्झिमो । अत्र 'मध्यमकतमे च' इत्यत इ । ह्य । सह्य । सज्झो । इत्यादि ॥[5]

र्तस्याधूर्तादौ टः ॥ १ । ४ । ३० ॥

र्तस्य ट[6] स्यात् धूर्तादीन् वर्जयित्वा । कैवर्त । केवट्टो । सवर्तित । सवट्टिओ[7] । 'अधूर्तादौ' इति किम् । धूर्त । धुत्तो । धूर्तादि—

धूर्त । सवर्तन । वार्ता । प्रवर्तन । मुहूर्त । मूर्त । आवर्तक । सवर्तक । वार्तिक । वर्तिका । निवर्तन । आवर्तन । विवर्तन । प्रवर्तक । मूर्ति । उत्कर्तित । निवर्तक । कीर्ति । कार्तिक । इत्यादि ।

---

१ स M २ छो भवति M ३ भुत्तपच्छो M ४ लोपशेषद्वित्वे M
५ M has इति वत्तम् after it ६ M drops च ७ सवट्टओ M
८ धूर्तसंवर्तवार्ताश्च मूर्तवर्तकवार्तिका । आवर्तनमुहूर्तौ च प्रवर्तकनिवर्तकौ ॥ कीर्ति कार्तिकमूर्ती च उत्कीर्त्यादीनि तद्गणे ॥ M

बहुलाधिकारात् वार्ताशब्दे टत्वमपि भवति ॥

प्रवृत्तमदष्टमृत्तिवृन्तेष्टापत्तनकदर्थितोष्ट्रे ॥ १ । ४ । ३१ ॥

'ट' इत्यनुवर्तते । एषु स्तोष्टत्व स्यात् । प्रवृत्त । पवट्टो । अत्र 'ऋतोत्' इत्यत्वम् । सदष्ट । सदट्ठो । कदर्थितशब्दे 'वेतस इति तो' इत्यत्र 'तो' इत्यधिकृत्य

कदर्थिते र्वोर्वः ॥ १ । ३ । ४४ ॥

अस्मिन्नादेस्तवर्गस्य थ स्यात् । इति दस्य वत्वे । कवट्टिओ । उष्ट्र । उट्टो । सन्दष्टोष्ट्रयो 'ष्ट' इत्यस्यापवाद ॥

डल्ले फोर्मर्दितविच्छर्दच्छर्दिकपर्दवितर्दिगर्तसमर्दे ॥१ । ४ । ३३ ॥

एषु द्वितीयस्य संयुक्तस्य नित्य डो भवति । मर्दित । मड्डिओ । विच्छर्द । निच्छड्डो । कपर्द । कवड्डो । गर्त । गड्डो । समर्द । समड्डो ॥

ढोर्घर्द्धिश्रद्धामूर्ध्नि तु ॥ १ । ४ । ३४ ॥

एषु स्तोर्ढो वा स्यात् । अर्धभाग । अड्ढभाओ । पक्षे अद्धभाओ ॥

दग्धनिदग्धवृद्धिदग्धवृद्धे ॥ १ । ४ । ३५ ॥

'द' इत्यनुवर्तते । एषु स्तोर्ढो भवति । दग्ध । दड्ढो । विदग्ध । विअड्ढो । वृद्धशब्दे ऋत्वादिपाठादत उत्वे । वुड्ढो । बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । वुद्धकनिणिरूविअं । वृद्धकविनिरूपितम् ॥

पञ्चदशदत्तपञ्चाशति णः ॥ १ । ४ । ३६ ॥

एषु स्तोर्णकारो भवति । दत्त । दिण्णो । अत्र स्वप्नादिपाठादत इत्वम् ॥

ज्ञम्नोः ॥ १ । ४ । ३७ ॥

---

१ "वेज" M २ डो for डल् M ३ "द" M ४ अधद्दाओ P, My ५ "णकार स्यात् M

ण इत्यनुवर्तते । एतयोर्ण स्यात् । सुज्ञान. । सुण्णाणो । ज्ञात । णाओ । अत्रैव

जाणमुणौ ज्ञः ॥ २ । ४ । १३० ॥

ज्ञा अवबोधन इत्यस्य जाण मुण इत्यादेशौ स्तः । जाणत इति स्थिते 'आदेर्लुक्यात्लो –' इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य

क्ते ॥ २ । ४ । १८ ॥

क्तप्रत्यये परेऽतोत इत्व स्यात् । इतीत्वे । जाणिओ । ज्ञात । विज्ञाणमओ । विज्ञानमय । विण्णाणमओ इत्यप्यस्ति । नात्र 'ज्ञो ञोविज्ञाने' इति प्रतिषेध । जाणादेशस्य धात्वादेशरूपत्वात् । बहुलाधिकाराज्जाणादेशो विकल्प्यत इति केचित् । तेन विण्णाणादय सिद्धा । म्न । प्रद्युम्न । पज्जुण्णो । धृष्टद्युम्न । धेट्ठज्जुणो । 'कर्णिकारे णो वा' इत्यत 'ण' इत्यधिकृत्य 'रितो द्वित्वल्' इत्यत 'द्वित्वल्' इति 'दीर्घोन्ने' इत्यत 'न' इति च

धृष्टद्युम्ने ॥ १ । ४ । ८९ ॥

अत्रादेशस्य णस्य द्वित्व न[13] स्यात् । इति णस्य न[14] द्वित्वम् । पृथक्त्वान्नित्यम् ॥

स्तवे थो वा ॥ १ । ४ । ३८ ॥

अत्र संयुक्तस्य[16] थो वा स्यात् । थवो[17][18] । पक्षे 'कग—' इति सलोपे । तवो ॥

---

१ भवत M २ 'मोमसुम्विच' इति च is added after this in M ३ परे M ४ भवति M ५ ज्ञात । जाणिओ । M ६ विज्ञानमय । निण्णाणमओ । P ७ प्रद्युम्नादय M ८ दृष्टद्युम्न । R, My, P ९ दट्ठणो R, My, P, धट्ठज्जुण्णो M १० इत्यधिकृत्य M ११ M and My drop 'दीर्घान्' इत्यत 'न' इति च १२ R has न धृष्ट° १३ M. omits न १४ नित्य for न M १५ पृथक्त्वान्नित्यम् is dropped in M १६ अत्र स्तो संयुक्तस्य M १७ M has स्तव । before it १८ थओ M १९ तओ M

रो ह्रश्चोत्साहे ॥ १ । ४ । ३९ ॥

'थ' इत्यनुवर्तते । 'वा' इति च । अत्र स्थो था स्यात् तत्सन्नियोगेन ह्रस्य च रेफः । उत्थारो । पक्षे 'ह्यश्यस—' इत्यादिना त्सस्य छः । उच्छाहो ॥

स्तः ॥ १ । ४ । ४० ॥

स्तस्य थः स्यात् । हस्तः । हत्थो । प्रस्तरः । पत्थरो ॥

पर्यस्ते टश्च ॥ १ । ४ । ४१ ॥

अत्र स्तस्य टः स्याच्चकारात्थश्च ॥ 'लो वार्द्रे' इत्यत 'ल' इत्यधिकृत्य

र्यः सौकुमार्यपर्यङ्कपर्यस्तपर्याणे ॥ १ । ४ । ५५ ॥

एषु र्यस्य लः स्यात् । इति र्यस्य लत्वे । पर्यङ्कः । पलङ्को । पैलङ्को । पलत्थो । पर्यस्तः । सौकुमार्ययुक्तः । सोअमल्लजुत्तो । अत्र ऐच एङ् । मुकुलादिपाठादुकारस्याकारः कलोपश्च । कृतपर्याणः । कअपल्लाणो । अत्रैव 'मनयाम्' इति यलोपे 'र्थ्यो बृहस्पतौ तु वहो' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तमाने

रो डा पर्याणे ॥ १ । ३ । ७६ ॥

अत्र रेफस्य डा वा स्यात् । कअपड्डाणो । 'वास्तभस्तनि पः' इत्यत 'प' इत्यभिहत्य

ड्मक्मोः ॥ १ । ४ । ४३ ॥

एतयोः पः स्यात् । कुड्मलः । कुंपलो । अत्र चक्रादित्वाद्बिन्दुः ।

---

१ इकारस्य M २ 'ह्यश्च' इत्यादिना M ३ M has उत्साह before it ४ पङ्को My ५ Before this M has प्रसङ्गात् सौकुमार्यपर्याणयोरपि रूपनिर्णयः क्रियते । ६ त्थो M ७ M has इति डादेशे before it ८ M has कअवड्डाणा इत्यपि भवति ९ वहो M १० पो भवति । M ११ कुपल्लो M

रक्मिणीरमण । रुप्पिणीरमणो । केचित्योपि । रुत्थिणीरमणो । क[3]चि-
न्मोपि । रुम्मिणीरमणो ॥

ष्पस्पोः फः ॥ १ । ४ । ४४ ॥

अनयो फ स्यात् । निष्पाप. । णिप्फावो । निष्पेष । णिप्फेसो । स्पन्द । फन्दो । इत्यादि ॥

भीष्मे ॥ १ । ४ । ४५ ॥

'फ' इत्यनुवर्तते । अत्र स्तो फ स्यात् । भिप्फो । भीष्म । 'श्लेष्मबृहस्पतौ तु फो' इत्यत 'तु' इत्यधिकृत्य

ग्मो मः ॥ १ । ४ । ४७ ॥

ग्मस्य मो वा स्यात् । तिग्मकिरण । तिम्मकिरणो । पक्षे मलोपे तिग्गकिरणो ॥

न्मः ॥ १ । ४ । ४८ ॥

'म' इत्यनुवर्तते । न्मस्य मे स्यात् । मन्मथ इति स्थिते 'वोव' इत्यत 'व' इत्यधिकृत्य 'त्वभिमन्यौ म' इत्यत 'म' इति च

मन्मथे ॥ १ । ३ । ६६ ॥

अत्र मस्य व स्यात् । थस्य ह्रस्व चं । वम्महो ॥

ताम्राम्रयोर्म्बः[12] ॥ १ । ४ । ४९ ॥

अनयो[13]स्तोर्म्बं स्यात् । तम्बमओ घटं ॥

इन्मयटि ॥ १ । ३ । ६९ ॥

---

१ क्वचिद्वोपि M २ रुव्विणीरमणो M ३ M drops क्वचिन्मोपि । रुम्मिणीरमणो । ४ फो भवति M ५ निष्पाव P, My, R ६ M has स्पर्श । फसो । बकादित्वाद्बिन्दु before इत्यादि । ७ भवति M ८ इत्यधिकृत्य M ९ मो भवति M १० इति च M. ११ M drops च १२ म्भे M १३ अनयोर्युक्तस्य मकारपरो भकारो भवति M १४ त म्भमओ M १५ M drops घट

मयट्प्रत्यये यस्य वा इत् स्यादिति विकल्पादिकार । तम्बमइओ । ताम्रमय इत्यर्थं । आम्र । अम्वो ॥

ऊर्ध्वे मो वा ॥ १ । ४ । ५० ॥

अत्र स्तोर्मो वा स्यात् । अतिऊर्ध्वं । अइउब्भो । अत्र तलोपे 'न यण्' इति सन्धिप्रतिषेध । पक्षे । रवलोपद्वित्वे । अइउद्धो ॥

वश्च विह्वले ॥ १ । ४ । ५२ ॥

अत्रापि स्तोर्वस्य भो वा स्यात् च्छश्च । विब्भलो । विच्छलो । पक्षे विहलो । अत्र 'अह' इति निषेधात् शेषहकारस्य द्वित्व न भवति ॥

डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ॥ १ । ४ । ५७ ॥

'र्ये सोकुमार्य—' इत्यत 'र्ये' इत्यनुवर्तते । अनयोर्डित् एर इत्यादेश स्यात् । टिलोप । अणुट्ठिअबम्हचेरो । अनुष्ठितब्रह्मचर्य । दिट्ठसोंदेरो । दृष्टसौन्दर्य ॥

वा पर्यन्ते ॥ १ । ४ । ५८ ॥

'र्ये' इत्यनुवर्तते । 'डेर' इति च । पर्यन्ते र्यस्य डेरो वा स्यात् । पेरतो । पक्षे । सामान्यो ज । पज्जन्तो ॥

धैर्ये र. ॥ १ । ४ । ५९ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा स्यात् । धेर इति स्थिते । 'ऐच एइ' इत्यत 'ऐच' इत्यधिकृत्य

ई धैर्ये ॥ १ । २ । १०९ ॥

---

१ विकल्पेन इकार M　२ अम्भो M　३ अइऊर्ध्व M　४ रवलेति वरेफलोपशेषद्वित्वे M　५ M has 'भ' इत्यनुवर्तते । अत्र संयुक्तसम्बन्धिनो वस्य &c　६ M has वलोपे after पक्षे　७ शेषस्यापि हकारस्य द्वित्व न भवति 'अह' इति निषेधात् M　८ त्यादेशो भवति M　९ M drops टिलोप　१० ब्बह्मचरो My

अत्रैकारस्येकार स्यात् । गअधीरो । गतधैर्यः । पक्षे ज । गअ-धिज्जो ॥

तूर्यदशार्हशौण्डीर्ये ॥ १ । ४ । ६० ॥

एषु स्तो रं स्यात् । तूरघोसो । तूर्यघोष । दसारो । दशार्ह । पआसिअसोण्डीरो । अत्र 'अह' इति रस्य न द्वित्वम् । प्रकाशित-शौण्डीर्य ॥

बाष्पे होश्रुणि ॥ १ । ४ । ६१ ॥

अश्रुवाचिनि बाष्पशब्दे स्तोर्हः स्यात् । बाहो । 'अश्रुणि' किम् । बप्फो । ऊष्मा । अत्र 'ष्पस्पो —' इति फ ॥

कार्षापणे ॥ १ । ४ । ६२ ॥

अत्र स्तोर्हः स्यात् । काहावणो । कहावणो । कहावणो इत्यत्र 'सयोगे' इति पूर्वमेव ह्रस्व पश्चादादेश । यद्वा कर्षापणशब्दाद्वा सिद्धि ॥

न वा तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घे ॥ १ । ४ । ६३ ॥

एषु स्तोर्हत्व न वा विकल्पेन भवति । तीह इति स्थिते । 'ईत काश्मीरहरीतक्योर्लो' ईत्यत 'ईत' इत्यधिकृत्य

तीर्थे ह्रूत् ॥ १ । २ । ५५ ॥

अत्र युक्तस्य हि हकारे सति ईकारस्य ऊकार स्यात् । ईत्यूकारे । कअतूहो । कृततीर्थ । पक्षे । कअतित्थो । दुहो । दु खम् । अत्र

---

१ अत्रैकारस्येकार P, R २ M has इत्तीकारे before this ३ M has 'र' इत्यनुवर्तते before it ४ रो भवति M ५ M has प्रकाशितशौण्डीय । अत्र शेषम्यादेशस्य वा रफस्य न द्वित्वम् । 'अह' इति प्रति-षेधात् । ६ स्तोर्हो भवति M ७ M has नेत्रजलम् before 'अश्रुणि' ८ ऊष्मो M ९ M has before it 'ह' इत्यनुवर्तते । १० भवति M ११ M has 'ह' इत्यनुवर्तते before it १२ इत्यधिकृत्य M १३ इत before ईकारस्य M १४ कृत before ककार M १५ इती-कारस्थाने ऊकारे M

दु खशब्दस्य कुलादिपाठाद्विकल्पेन पुंस्त्वम्। दुहिओ। दुक्खिओ। दुरित। दक्षिणशब्दे हत्वे 'शोर्चुसवचरदोर्दि' इत्येत 'दि' इत्यधिकृत्य

हे दक्षिणेस्य ॥ १ । २ । ९ ॥

अत्र युक्तस्य हे सत्यादेरवर्णस्य दीर्घ स्यात्। दाहिणो। हत्वाभावे दक्खिणो। दीर्घशब्दे हत्वे दीहो। 'नैकाद्वा' इत्यत 'वा' इति 'स्वार्थे तु कश्च' इत्यत 'स्वार्थे' इति चाधिकृत्य

रो दीर्घात् ॥ २ । १ । २४ ॥

दीर्घात् 'स्वार्थे' रो वा स्यात्। दीहरो। हत्वाभावे रेफलोपद्वित्वकृत्वा। दिग्घो। अत्र सर्वस्य शेषस्यादेशस्य वा हस्य न द्वित्वम् ॥

हो ल्हः ॥ १ । ४ । ६६ ॥

हकारस्य लाक्रान्तहकार स्यात्। महाद। पल्हाओ। अत्र 'मायो लुक्–' इति दलोप। कह्लारपर। कल्हारपरो ॥

श्मष्मस्मह्मामसाररश्मौ म्हः ॥ १ । ४ । ६७ ॥

श्मादीना म्हादेश स्यात् साररश्मिशब्दौ वर्जयित्वा। काश्मीर। कम्हारो ॥

काश्मीरे म्भः ॥ १ । ४ । ५२ ॥

अत्र श्मोर्म्भो वा स्यात्। कम्भारो। अत्रोभयत्रापि

ईत' काश्मीरहरीतक्योर्लालौ ॥ १ । २ । ५१ ॥

एतयोरीकारस्य यथाक्रम आ अ इत्यादेशौ लितौ स्त। इत्याकार। ग्रीष्म। गिम्हो। निस्मय। विम्हओ। अस्मादृश। अम्हारिसो। अत्र 'दृस्यक्सक्तीनि' इति ऋकारस्य रिकार। दलोपश्च।

---

१ पुंलिङ्गता M २ इत्यधिकृत्य M ३ M has स्वार्थे before दक्खिणो ४ इत्यधिकृत्य M ५ इति चाधिकृत्य M ६ M adds अह इति प्रतिषेधात् ७ म्हादेशो भवति M ८ म्भ इत्यादेशो वा स्यात् M ९ विम्मओ P १० रि M

म । ब्राह्मण । बम्हणो । बाम्हणो । अत्रोत्खातादिपाठसमये 'ब्राह्मण-पूर्वाह्णयोरपीच्छन्त्यन्ये' इति वचनाद्विकल्पेनाकारस्य ह्रस्व । इद वचन 'सयोगे' इति प्राप्तह्रस्वविकल्पार्थम् । 'असररश्मौ' इति किम् । सरो । रस्सी ॥

पक्ष्मणि ॥ १ । ४ । ६८ ॥

'म्ह,' इत्यनुवर्तते । अत्र क्ष्मोर्म्ह स्यात् । पक्ष्मलल्लोचन । पम्ह-ळ्ळोअणो ॥

श्नष्णस्नत्स्नह्नह्णक्ष्णां ण्हः ॥ १ । ४ । ६९ ॥

एषा ण्हादेश स्यात् । प्रश्न । पण्हो । कृष्ण । कण्हो । स्नात । ण्हाओ । प्रस्नव । पैण्हवो । ज्योत्स्नापूर । जोण्हाऊरो । अपह्नव । अव-ण्हओ । पूर्वाह्ण । पुव्वण्हो । पुव्वाण्हो । अत्रापि ब्राह्मणशब्दवद्वा ह्रस्व । अपराह्ण । अवरण्हो । श्लक्ष्ण । सण्हो । लण्हो इत्यपि केचित् ॥

सूक्ष्मे ॥ १ । ४ । ७० ॥

अत्र क्ष्मोर्ण्ह स्यात् । सुण्हो । 'हश्चोत्कुतूहले' इत्यत 'औत्' इत्यनुवर्तमाने

सूक्ष्मेद्वोतः ॥ १ । २ । ६७ ॥

अत्र ऊत ओत्व वा स्यात् । सोण्हो[12] । अतेवपक्षे सण्हो ॥

आश्लिष्टे लधौ ॥ १ । ४ । ७१ ॥

अत्र युक्तयोर्यथाक्रम लटौ स्त । श्लीत्यस्य ल । ष्ट इत्यस्य ध । आलिद्धो ॥

टठौ स्तब्धे ॥ १ । ४ । ७२ ॥

---

१ प्राप्तह्रस्वस्य निव° M २ भवति M ३ भवति M ४ पह्नवो My ५ जोण्हाऊरो My ६ अवह्नओ My ७ M inserts उत्खा-तादिपाठाद्विकल्पेन ह्रस्वे । ८ ग्रहण M ९ भवति M १० इत्यनुवर्तते M ११ ओत M १२ सोण्‌ R १३ My drops अत्वपक्षे । सण्हो ।

अत्र युक्तयोर्यथाक्रमं टठौ भवत । टट्ठो । ग्तव्य ॥

तो ढो रथारब्धे तु ॥ १ । ४ । ७३ ॥

आरब्धे युक्तस्य तो वा स्यात् । तत्सन्नियोगेन रस्य च द । आ-दढो । पक्षे । आरद्धो । अत्र वबयोरमेदन्यायेन 'लवराम्—' इति वलोपद्वित्वे

शोर्लुकृग्वोः स्तम्बसमस्तनिःस्पृहपरस्परश्मशानश्मश्रुणि ॥ १ । ४ । ७५ ॥

स्तम्बादिषु शो शषसानामादौ वर्तमानानां संयुक्तसबन्धिनां लुक् स्यात् । तम्बो । समत्तो । णिप्पिहो । अत्र स्पृहादित्वादृत इत्वम् । इदं सूत्रं 'स्त' इति सूत्रस्य 'ष्पस्पो —' इति सूत्रस्य 'श्मष्म—' इत्यादि-सूत्रस्य चापवादकम् ॥

श्चस्य हरिश्चन्द्रे ॥ १ । ४ । ७६ ॥

अत्र श्चस्य लुक् स्यात् । हरिअन्दो ॥

धात्रीद्रे रस्तु ॥ १ । ४ । ८० ॥

धात्रीशब्दे द्रशब्दे च रेफस्य वा लुक् स्यात् । धात्रीरमण । धत्ती-रमणो । लुगभावे । धारीरमणो । अत्र 'कग—' इति तलोप । ह्रस्वात् प्रागेव रेफलोपे । धाईरमणो । द्रे । चन्द्र । चन्दो । चन्द्रो । रुद्र । रुद्दो । रुद्रो । इत्यादि । ह्रदशब्दे विशेष । 'ह्रश्च महाराष्ट्रे ह्रोर्व्यत्यय ' इत्यत 'व्यत्यय ' इत्यधिकृत्य

ह्रदे दहयोः ॥ १ । ४ । ११५ ॥

अत्र देहयोर्व्यत्यय स्यात् । द्रह इति स्थिते । अत्रापि द्रशब्दस्य विद्य-मानत्वाद् विकल्पेन रेफलोपे । दहो । द्रहो । केचिन्नेच्छन्ति रेफलो-पम् । द्रहशब्द संस्कृतेपीति केचित् । द्रहादयस्तरुणपुरुषवाचका इत्यन्ये । भो द्रहो । भो द्रह ॥

---

१ M has लुगनुवर्तते before it २ लुग्वा स्यात् M ३ धाती रमणो My ४ हेर्व्यत्यय M ५ दकारहकारयो M

अथ द्वित्वविधिः ॥

'रितो द्वित्वल्' इत्यत' 'द्वित्वल्' इत्यधिकृत्य

शेषादेशस्यात्रोचोरसोः ॥ १ । ४ । ८६ ॥

संयुक्तयोरेकतरस्य लोपे योवशिष्यते स शेष । तस्य संयुक्तादेशस्य च अह हकाररेफवर्जितस्य अच स्वरात् परस्य अगोरनादौ वर्तमानस्य द्वित्व स्यात् । शेषे । समस्त । समत्तो । इत्यादि । आदेशे । रक्त । रग्गो । इत्यादि । 'अह' इति किम् । विह्वल । विहलो । धैर्यम् । धीर । 'अच' इति किम् । वयस्य । वअसो । अत्र यकादित्वाद्विन्दु । 'अलो' इति किम् । णाण ॥

दीर्घात्र ॥ १ । ४ । ८७ ॥

लाक्षणिकादलाक्षणिकाच्च दीर्घात् परयो शेषादेशयोर्द्वित्व न स्यात् । निश्वास । णीसासो । अत्र 'शोर्लुक्—' इति दीर्घविधानाल्लाक्षणिकत्वम् । अलाक्षणिकात् । ईश्वर । ईसरो । पार्श्व । पासो । इत्यादि । अलाक्षणिकाद् द्वित्वाभाव प्रयोगतोनुसर्तव्य ॥

कर्णिकारे णो वा ॥ १ । ४ । ८८ ॥

अत्र णग्रहणमुत्तरार्थम् । कर्णिकारे शेषस्य द्वित्व वा स्यात् । कणिआरो । कण्णिआरो ॥

वा से ॥ १ । ४ । ९० ॥

[6]से समासे शेषादेशयोर्द्वित्व वा स्यात् । णेइग्गामो । णइगामो । नदीग्राम । णइगामो इत्यत्र

दिहौ मिथस्से ॥ १ । १ । १८ ॥

से समासे दिहौ दीर्घह्रस्वौ मिथोन्योन्य बहुल स्तं । एव समासेषु

---

१ इत्यधिकृत्य M २ भवति M ३ भवति M ४ विधानाद्दीर्घस्य लाक्षणिकाल्लक्ष° M ५ M has इत्याद्युक्तम् after लाक्षणिकत्वम् ६ M has द्वित्वल्' इत्यनुवर्तते before it ७ नदीग्राम । णइग्गामो । णइगामो M ८ भवत M

सर्वत्र दीर्घह्रस्वयोर्व्यत्ययोनुसन्धेय । प्रकृतमनुसराम । कुसुमप्रकर[1] । कुसुमप्पअरो । कुसुमपअरो ॥

प्रमुक्तगे ॥ १ । ४ । ९१ ॥

'वा से' इति सर्वमनुवर्तते । प्रमुक्तादिषु समासे यथादर्शन व्यञ्जनस्य द्वित्व वा स्यात् । प्रमुक्त । पम्मुक्को । पमुक्को । अत्र 'क शक्त—' इत्यादिना क्तो क्क । सेप्पवासो[2] । सपवासो । वद्धप्फलो[3] । वद्धफळो । वद्धफल' । मळअस्सिहरिस्सिहडो । मलअसिहरिसिहडो । मलयशिखरिशिखण्ड' । त्रैलोक्यनाथ । तेल्लोक्कणाहो । तेळोक्कणाहो । सपरिताप । सप्परितावो । सपरितावो । परवश । परव्वसो । परवसो । प्रतिकूल । पडिक्कूळो । पडिकूळो । अदर्शन । अद्दसणो । अदसणो । अत्र वक्रादित्वाद्बिन्दु । [4]आकृतिगणत्वात् । पफुल्लम् । प्रप्फुल्ल । पफुल्ल । सपरिहासम् । सप्परिहास । सपरिहास । इत्यादि सिद्धम् । ननु पडिकूळ इत्यत्र लोपलक्षणलक्षितत्वात् 'मायो लुक्—' इति कलोप किं[5]मिति न । उच्यते । [6]अत्र सूत्रे समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि भवतीत्युक्तत्वात् यदा भिन्नपदत्व तदा कादीनामादित्वाल्लोपो न भवति । एकपदत्वपक्षे तु लोप एवेत्युभयमप्यस्तीति सतोष्टव्यम् ॥

दैवगेखौ ॥ १ । ४ । ९२ ॥

दैवादिष्वनादेर्यथादर्शन व्यञ्जनस्य द्वित्व वा स्यात् । दैवपर । देव्वपरो । देवपरो । व्याकुल । वाऊल्लो । वाउळो । नीड । [7]नेड्डो । नेडो । अत्र 'एल्वीडनीडकीदृश—' इत्यादिना ईकारस्य[8] एकार । निहित । णिहित्तो । णिहिओ । स्थूल । थुल्लो[9] । थूलो । अत्र 'कग—' इति सलोप । ननु थुल्लो इत्यत्र '[10]स्तौ' इत्युत ओत्व किमिति न[11] । बहुलाधिकारात् । अत्रैव

---

१ M has इत्याद्यूह्यम् after it २ सप्पळावो । सप्रलाप । M ३ वद्धफल । वद्धफलो । वद्धप्फलो । M ४ वक्रादेराकृति° M ५ कस्मान्न भवति M ६ तत्र M ७ नेडो । नेड्डो । M ८ ईत एत् । M ९ थूलो । थुल्लो । M १० स्थाने for स्तौ M ११ M adds भवति after it

स्थूले रल्तथौत् ॥ १ । ३ । ८३ ॥

'लो ललाटे च' इत्यत 'ल' इत्यनुवर्तते । स्थूले ऊकारस्यौत् स्यात् तत्सन्नियोगेन लस्य च र । थोरो । व्याहृत । वाहिओ । वाहिओ । अत्र कृपादित्वादृत इत् । तलोपश्च । मूक । मुक्को । मूओ । इत्यादि । दैवादि —दैवव्याहृतव्याकुलनीडनिहितमांत्रृकउकुतूहलस्थूलएकतूष्णीक-मूकसेवाअस्मदीयहुतस्त्यानशाणु । इत्यादि ॥

तैलादौ ॥ १ । ४ । ९३ ॥

तैलादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य व्यञ्जनस्य द्वित्व-भवति । पृथक्त्वानित्यम् । तैलप्रिय । तेल्लप्पिओ । मण्डूक । मण्डुक्को । इत्यादि । तैलादि—तैलव्रीडाप्रेमस्रोत प्रभूतमण्डूकयौवनऋजुविचैकि-विल । इत्यादि ॥

पूर्वमुपरि वर्गस्य युजः ॥ १ । ४ ।९४ ॥

वर्गसबन्धिनो युग्वर्णस्य शेषस्यादेशस्य वा द्विरसप्रसङ्गे उपरि पूर्वा-क्षर स्यात् । वर्गाणां द्वितीयस्योपरि प्रथम चतुर्थस्योपरि तृतीयमिति वेदितव्यम् । रुक्खो । विग्घो । लच्छी । णिज्झरो । णिट्ठुलो । इत्यादि बोध्यम् ॥

प्राक् श्लाघाद्यक्षशार्ङ्गे ङ्गोत् ॥ १ । ४ । ९५ ॥

श्लाघादिषु ङ्ग ङकारलकारयो प्रागत् स्यात् । श्लाघायुत । सला हाजुओ । ह्लक्ष । पलक्खो । क्षस स । शार्ङ्गधर । सारङ्गहरो ॥

क्ष्मारत्नेन्त्यहलः ॥ १ । ४ । ९६ ॥

'प्राक्' इत्यनुवर्तते । 'अत्' इति च । अनयोर्युक्तस्यान्त्यहल प्रागत् स्यात् । रत्नाकर । रअणाअरो । क्ष्माधर । छमाहरो । अत्र 'उत्सव-ऋक्ष—' इत्यत 'छ' इत्यनुवर्तते ॥

---

१ हल् M २ मृदुत्व for मातृक M ३ विचिकिल M ४ वर्गयुज M ५ द्वित्वम् । प्रसङ्गे सति उपरि &c M ६ दिग्घा M ७ M drops णिट्ठुलो ८ बोद्धव्यम् M ९ प्रागत् अकारो भवति M १० अन योर्युक्तस्या° M ११ छमाहरो M

क्ष्माया कौ ॥ १ । ४ । २० ॥

भूवाचकक्ष्माशब्दे क्षस्य छ स्यात् । अत्र यो भूवाचको मुख्य क्ष्माशब्द: यश्च 'क्ष्मारत्नेन्त्यहल' इत्यनेन युक्तयोर्मध्ये अकारविधाने लाक्षणिको भूवाचक क्ष्माशब्दस्तयोर्द्वयोरपि ग्रहणम् । तेनोभयत्रापि छ ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १ । ४ । ९७ ॥

अनयोर्युक्तस्यान्त्यहल प्रागत्व वा । सणेहो । पक्षे 'कग—' इति सलोपे । णेहो । अग्निवर्ण । अगणिवण्णो । पक्षे । 'मनयाम्' इति न लोपे । अग्गिवण्णो ॥

र्शर्षवज्रतप्तेष्वित् ॥ १ । ४ । ९८ ॥

र्शर्ष एतयो र्वज्रतप्तशब्दयोश्च युक्तस्यान्त्यहल प्रागित्व वा । आदर्श । आअरिसो । पक्षे । 'लवराम्—' इति रेफलोपे 'शोर्लुप्त—' इति दीर्घ । आआसो । आदर्श । दरिसो । दासो । इत्यादि । र्षे । वर्षज । वरिसओ । वासओ । अत्र 'शोर्लुप्त—' इति दीर्घ । तप्त । तविओ । तत्तो । वज्रधर । वइअहरो । अत्र जलोप । वज्जहरो । नात्र जलोप ॥

हर्षामर्षश्रीह्रीक्रियापरामर्शकृत्स्नदिष्ट्यार्हे ॥ १ । ४ । ९९ ॥

हर्षादिषु युक्तस्य र्हे इत्यत्रान्त्यहल प्रागित्व स्यात् । पृथक्त्वाधित्यम् । हरिसो । अमरिसो । श्रीधर । सिरिहरो । तत्र 'क्विप' इतीकारस्य ह्रस्व । ह्रीयुत । हिरिजुओ । क्रियापर । किरिआवरो । परामर्श । परामरिसो । कृत्स्न । कसिणो । अत्र 'कग—' इति तलोप । 'ऋतोत्' इत्यत्र च । र्हे । बर्हधर । बरिहहरो । इत्यादि ॥

स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात् ॥ १ । ४ । १०० ॥

एषु चौर्यसमेषु सयुक्तस्य यकारात् प्रागित्व स्यात् । स्याद्वाद ।

---

१ तप्तवज्रशब्दयो° M २ दृष्टाई My ३ इत्यत्रान्त्य° M ४ अत्र M
५ लोप My ६ इत्यमनुवर्तते ॥ in M before this

सिआवाओ । भव्य । भविओ । चैत्यपर । चेइअपरो । अत्रैकारस्य एकारस्तयलोपश्च । चौर्यकुशल । चोरिअकुसलो । चौर्यशब्दस्याङ्गुल्यादिपाठाद्वा स्त्रीलिङ्गताया चोरिआकुसलो इत्यपि । चौर्यसमास्तु— चौर्यैश्वर्यधैर्यगाम्भीर्यभार्यासौन्दर्यब्रह्मचर्यसूर्यशौर्यवीर्यवर्यचर्याचार्यपर्यङ्का । चौर्यादिराकृतिगण ॥

लादक्लीबेषु ॥ १ । ४ । १०१ ॥

सयुक्तस्य लात् प्रागित्व स्यात् क्लीबमकारेषु वर्जयित्वा । क्लिष्टवास । किलिट्ठवासो । क्लान्तमुख । किलन्तमुहो । अत्र 'सयोगे' इति लकारस्याकारस्य ह्रस्व । प्लुष्टवाप । पिलुट्ठवापो । प्लोष । पिलोसो । श्लेष । सिलेसो । शुक्लक्लेदक्लिन्नक्लेशम्लानेत्यादि । 'अक्लीबेषु' इति किम् । क्लीब । कीओ । विक्लव । विक्कओ । क्लम । कमो । प्लव । पवो । विप्लव । निप्पवो । शुक्लपक्ष । सुक्कपक्खो । उभय तिङन्तेपि समानम् ॥

नास्स्वप्ने ॥ १ । ४ । १०२ ॥

स्वप्ने नात् प्रागित्व स्यात् । इतीत्वे । 'पो व' इति पस्य वत्वे च वनयोरभेदन्यायात् 'वो म शबरे' इत्यधिकृत्य

नीवीस्वप्ने वा ॥ १ । ३ । ८५ ॥

अनयोर्वस्य मो वा स्यात । 'स्वप्नादाविल्' इत्यस्य इत्वे । सिमिणो । पक्षे । सिविणो ॥

स्निग्धे त्वदितौ ॥ १ । ४ । १०३ ॥

अत्र नात् प्रागित्वमत्व च वा स्यात् । सिणिद्धो । सणिद्धो । पक्षे 'कग—' इति सलोपे । णिद्धो ॥

कृष्णे वर्णे ॥ १ । ४ । १०४ ॥

---

१ भवति M २ न भवति for वर्जयित्वा M ३ सुक्लपक्खो My ४ M has इत्वमनुवर्तते before this ५ M has इति वस्य मत्वे before it ६ M has नादित्वमनुवर्तते ७ प्रागत्वमित्व च वा स्यात् M

वर्ण[1]वा[2]चिनि कृष्णशब्दे नात् [3]प्रागदितौ वा स्त । [4]कसिणो । कसणो । पक्षे 'श्नष्ण—' इत्यादिना ष्णस्य ण्ह । कण्हो । 'वर्णे' इति किम् । कण्हो । विण्हु । 'अर्हत्युच—' इत्ये[5]त 'उ' इत्यधिकृत्य

सुघ्ने रात् ॥ १ । ४ । १०७ ॥

अत्र रात् प्रागुत्व [6]स्यात् । 'मनयाम्' इति नलोप । सुरुग्घो । [7]सुघ्नं नगरम् ॥

वा च्छद्मपद्ममूर्खद्वारे ॥ १ । ४ । १०९ ॥

[8]एषु स्तोरन्त्यहल प्रागुत्व वा स्यात् । छद्मपर । छउमपरो । पद्ममुख । पउममुहो । पक्षे । 'कग—' इति दलोपे म[9]कारे शिष्टे सति । 'ओदाल्या पङ्क्तौ' इत्ये[10]त 'ओत्' इत्यधिकृत्य

पद्मे मि ॥ १ । २ । ३१ ॥

पद्मे आदेरत ओत्व [11]स्यान्मकारे [12]परे [13]सति । पोम्ममुहो [14]मूर्ख । मुरुहो । अत्रादावेव 'सयोगे' इति ह्रस्व पश्चादुत्व[15]म् ॥

ईर्ज्यायाम् ॥ १ । ४ । ११० ॥

अत्रान्त्यहल प्रागीत्व लित् स्यात् । [16]ज्यावर । जीआवरो । 'हश्च महाराष्ट्रे ह्रोर्व्यत्यय' इत्ये[17]त 'व्यत्यय' इत्यधिकृत्य

लनोरालाने ॥ १ । ४ । ११२ ॥

'स्तो' इति निवृत्तम् । अत्र लकारनकारयोर्व्यत्यय स्यात् । आणालो ॥

---

१ M has अदितौ नादिति चानुवतते । २ °वाचककृष्ण° M ३ प्राग स्त्वमित्व च वा भवत M ४ कसणो । कसिणो M ५ इत्यधिकृत्य M ६ भवति M ७ M drops सुघ्न नगरम् ८ M has उत्वमनुवतते । 'क्ष्मारत्न-' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यनुवतते । befoie this ९ मकारेव शिष्टे M १० इत्यधिकृत्य M ११ भवति for स्यात् M १२ M drops परे १३ M has इत्योत्वे after सति । १४ M drops मूर्ख । मुरुहो १५ M has द्वारं । दुवार after this १६ ज्यापर । R १७ इत्यधिकृत्य M

चलयोरचलपुरे ॥ १ । ४ । ११६ ॥

'व्यत्यय' इत्यनुवर्तते । अचलपुरशब्दे चलयोर्व्यत्ययः स्यात् । अचलपुरधर्म । अल्अपुरधम्मो ॥

ह्रे ह्रोर्वा ॥ १ । ४ । ११७ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा स्यात् । सह्य । सय्हो । पक्षे । सज्झो । इत्यादि ॥

लघुके लहो[1] ॥ १ । ४ । ११८ ॥

'लघुकशब्दे[2] घस्य हत्वे [3]लकारहकारयोर्व्यत्ययो वा स्यात । हलुओ । पक्षे । लहुओ । घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वाद्धस्य न भवतीति हकरणम् ॥

रलोर्हरिताले ॥ १ । ४ । ११९ ॥

अत्र रलोर्व्यत्ययः स्यात् । हलिआरो ॥

दर्वीकरनिवहौ दब्विरअणिहवौ तु ॥ १ । ४ । १२० ॥

दर्वीकरनिवहशब्दौ यथासंख्य दब्विरअणिहवौ तु भवतः । दब्विरओ । णिहवो ॥ सज्जन सु इति स्थिते 'लोप' इत्यधिकृत्य

अन्त्यहलोऽश्रदुदि ॥ १ । १ । २५ ॥

शब्देष्वन्त्यहलोऽन्त्यव्यञ्जनस्य लोपः स्याच्छ्रदित्यव्ययमुदित्युपसर्गं च वर्जयित्वा । इति सज्जनशब्दस्य समासत्वात् समासे पदविभक्त्यपेक्षया वाक्यविभक्त्यपेक्षया चान्त्यत्वमनन्त्यत्वं च भवतीति न्यायेन यदा पदविभक्तिस्तदा तलोपे सजणो । यदा वाक्यविभक्तिस्तदा [4]लोपाभावे सज्जणो । एवं तद्गुणादयः ॥

निर्दुरि वा ॥ १ । १ । २६ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरुपसर्गयोरन्त्यहलो लोपो वा स्यात् । निस्सह ।

---

१ °हुर° R २ M has लघुशब्दे घस्य हत्वे before it ३ M drops लघुकशब्दे घस्य हत्वे ४ अत्र रहयो for लकारहकारयो M ५ वा व्यत्यय M ६ तलोपाभावे M

णिसहो । लोपाभावे । णिस्सहो । अत्रैव 'लवराम्—' इति रेफलोपे 'शोर्लुस–' इति दीर्घे । णीसहो । एव निर्घोषादय । दु सह । दुम्सहो । दुस्सहो । दु खित । दुहिओ । 'दोदोनुत्साहोत्सन्नऊच्छसि' इत्यत 'ऊत्' इत्यधिकृत्य

दुरो रलुकि तु ॥ १ । २ । ६३ ॥

दुरित्युपसर्गस्य रलुकि रेफलोपे सत्यादेरुत ऊद्वा स्यात् इत्यूकार । दूसहो । दूहिओ । यदा लोपाभावस्तदा । दु सहो[4] ॥

अन्तरि च नाचि ॥ १ । १ । २७ ॥

अन्तर् शब्दे चैकारान्निर्दुरोश्चाचि परे लोपो न स्यात् । अन्तरात्मा । अन्तरप्पा । निरन्तर । णिरन्तरो । निरवशेष । णिरवसेसो । निरवगाह । णिरवगाहो । दुरुत्तर । दुरुत्तरो । क्वचिदन्ता उपरि इति च दृश्यते । बिन्दुल्' इत्यधिकृत्य

हलि ङञणनानाम् ॥ १ । १ । ४१ ॥

'अन्त्यहल' इति निवृत्तम् । एषा हलि व्यञ्जने परे बिन्दु स्यात् । पराङ्मुख । परमुहो । 'स्वरस्य बिन्दमि' इति ह्रस्व । कञ्चुक । कञ्चुओ । इत्यादि ॥

स्वरेभ्यो वक्रादौ ॥ १ । १ । ४२ ॥

वक्रादिषु यथादर्शन प्रथमादिभ्य स्वरेभ्य परो बिन्दुर्भवति । अत्र गणत्रयम् । वक्रादिगण । मनस्विन्यादिगण । उपर्यादिर्गण । तत्र वक्रादि । वक्र । कुड्मल । गुच्छ । पुच्छ । बुध्न । गृष्टि । कर्कोटक । दर्शन । पशु । स्पर्श । स्थ्यश्रुत्र्यश्रमार्जारवृश्चिकमूर्धा प्रथमात् । मनस्विन्यादि —मनस्विनीमतिश्रुन्मन शिलावयस्याना द्विती-

---

१ My omits दुसहो २ M omits दुस्सहो ३ दहिओ M ४ M has इत्यप्यस्ति after it ५ चापि° M ६ भवति M ७ वक्रम् My ८ गणश्च M ९ M drops तत्र १० पुच्छ । गच्छ । M ११ पार्श्व for स्पर्श M

यात् । उपर्यतिमुक्तामुक्तकेत्यादीना तृतीयात् । वंक । वको । कुं-
ट्मल । कुपलो । अत्र 'ट्ठमो' इति पै । गुच्छ । गुछो । पुच्छ ।
पुछो । बुध्न । बुधो । कर्कोटक । ककोडओ । अत्र

टो डः ॥ १ । ३ । २१ ॥

असयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच परस्य टस्य ड स्यात् । इति ड ।
मार्जार । माजारो । क्वचिन्मज्जारो इति च दृश्यते । विंछुओ । अत्र

श्चेर्ष्टश्चिके श्रुर्वा ॥ १ । ४ । १८ ॥

अत्र श्चि इत्यस्य श्चु इत्यादेशो वा स्यात् । आदेशाभावे 'व्यथ—'
इत्यादिना च्छ । 'इल्कृपगे' इतीत्वम् । विंछुओ । कचिच्छन्द पूर-
णेपि बिन्दु । देवणोअसुवत्तो । देवनागसुवक्र । 'डे तु किंशुके'
इत्यधिकृत्य 'बिन्दुल्' इति च

वर्गेन्त्यः ॥ १ । १ । ४७ ॥

बिन्दोर्वर्ग्ये मरे प्रत्यासन्नो यो वर्ग्यस्तस्यैवान्त्यो वा स्यात् । वङ्को ।
कुम्पलो । गुन्घो । इत्याद्यपि । अत्र बिन्दोर्वर्गान्तादेशो नित्य इति
केचित् । मनस्विन्यादि । वअसो । वअस. ॥

लुग् मासादौ ॥ १ । १ । ४४ ॥

'बिन्दुल्' इत्येतस्य षष्ठ्यन्तविपरिणाम । 'क्त्वास्युपोस्तु सुणात्'
इत्यत 'तु' इति चाधिकृत्य । बिन्दोर्मासादिपु लुग्वा स्यात् । मास-
विकार । मासविआरो । मासल । मामलो । कार्स्यविकार । कास-
विआरो । एषु सर्वेषु 'आचार्ये चो ह्रश्च' इत्येत 'ह्र' इत्यधिकृत्य

स्वरस्य बिन्द्वमि ॥ १ । २ । ३९ ॥

---

१ M has वक्रो । वक २ कुपलो । कुद्मल । M ३ रिति टमस्य M ४ विंछुओ My ५ देव ण्णाअ My ६ M has अनुवर्तते after इति च ७ वर्गान्त्यादेशो My ८ मासादौ M ९ इत्यस्य M १० इत्यधिकृत्य M ११ M has मासविआरो after मासविआरो १२ M has मासलो after it १३ M has कमविआरो after it १४ इत्यधिकृत्य M

अमि द्वितीयैकवचने निन्दौ च परे स्वरस्य ह्रस्व स्यात् । मसंलो । ममविआरो । इत्यादि । मासादि—मास । मासल । पार्सु । कास्य । कथम् । इदानीम् । तदानीम् । किं करोमि । समुखम् । नूनम् । एवम् । इत्यादि ॥

संस्कृतसस्कारे ॥ १ । १ । ४५ ॥

'लुक्' अनुवर्तते । 'निन्दो' इति च । अनयोर्निन्दोर्लुक् स्यात् । सस्कृत । संकओ । सस्कार । सक्कारो ॥

डे तु किंशुके ॥ १ । १ । ४६ ॥

'निन्दो' इत्यनुवर्तते । अत्र बिन्दोर्डानुबन्ध एकारो वा स्यात् ॥ केसुओ । किंसुओ ॥

विंशत्सिषु त्या श्लोपश्च ॥ १ । १ । ४८ ॥

विंशतिप्रकारेषु ति इत्यक्षरेण सह बिन्दोर्लोप स्यात् । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ । इति विंशतिगणपठिते सिंहशब्दे बिन्दो श्लोपलि पूर्वस्य दीर्घे । सीहो । सिंघो इत्यपि नास्ति दृश्यते । सिंघदत्तो । सिंघराओ । अत्र लित्वाद्बिन्दोर्लोपे 'नित्येपि दृश्यते' इत्युक्त्या लोपाभाव । तथा च 'हस्व घो निन्दो' इत्यनेन सूत्रेण निन्दो परस्य हस्य घ सिद्ध । विंशत्यादि—विंशति । त्रिंशत् । दंष्ट्रा । सिंह । इत्यादि । 'स्त्रमदामशिरोनभो नरि' इत्यत 'नरि' इत्यधिकृत्य

अक्ष्यर्थकुलाद्या वा ॥ १ । १ । ५१ ॥

अक्षिपर्याया कुलादयश्च नरि पुलिङ्गे वा प्रयोक्तव्या । लोअणो । लोअण । णअणो । णअण । कुलादि—कुलो । कुल । वअणो । वअण । कुलवचनमाहात्म्यात् दु समाजनविद्युच्छन्द इत्यादि ॥

---

१ भवति M २ मसविआरो । मसलो । M ३ इत्याद्यपि भवति M ४ कास्य । पासु । M ५ M drops तदानीम् ६ लुगित्यनुवर्तते M ७ सस्कार । सकओ । M ८ भवति M ९ इति च for इत्यपि नास्ति M १० इत्यधिकृत्य M ११ My drops the portion from णअणो to वअण १२ M has इत्यादि after णअण

क्लीबे गुणगाः ॥ १ । १ । ५२ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते । गुणादयः शब्दा नपुंसके वा प्रयोक्तव्या । गुणो । गुणं । मंडलग्गो । मंडलग्गं । गुणादि—गुण । देव । मंडलाग्र । खङ्ग । कण्ठ । बिन्दु । करहह । वृक्ष । इत्यादि । पृष्ठशब्दे

'स्त्रियामिमाञ्जलिगाः ॥ १ । १ । ५३ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रीलिङ्गे वा प्रयोक्तव्याः । इत्यञ्जल्यादिपाठात् स्त्रीलिङ्गेऽपि प्रयोगः । पिट्ठी । पिट्ठं । अत्र 'इल्ह्रपगे' इत्यंत 'इल्' इत्यधिकृत्य 'श्रृङ्गमृगाङ्गमृत्युदष्टमसृणेषु वा' इत्यत 'वा' इति 'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत' इति च

पृष्ठेऽनुत्तरपदे ॥ १ । २ । ७८ ॥

पृष्ठशब्देऽनुत्तरपदे ऋत इत्व वा स्यात् । पक्षे 'ऋतोत्' इत्यत्नम् । इत्व स्त्रियामेवेत्येके । 'अनुत्तरपदे' इति किम् । महिपट्ठं । अञ्जल्यादि—अञ्जलि । बलि । निधि । प्रश्न । रश्मि । अक्षि । ग्रन्थि । विधि । कुक्षि । चौर्य । पृष्ठ । इत्यादि । इमान्ता इत्यत्र 'पृथ्व्यादिभ्य इमनिज्वा' इति य इमनिच् यश्च 'त्वस्य तु डिमात्तणौ' इति त्वमत्ययादेश इमनिच् तयोर्द्वयोरपि तन्त्रेण ग्रहणम् । तेनोभयोरपि विकल्पेन स्त्रीत्वम् । त्वादेशस्य नित्य स्त्रीत्वमेवेच्छन्त्येके ॥

निष्प्रत्योरोत्परी माल्यस्थोर्वा ॥ १ । २ । १ ॥

निर् प्रति इत्येतावुपसर्गौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे ओ परि इत्येतद्रूपौ यथासंख्य वा स्तः । निर्माल्यम् । ओमल्लं । णिम्मल्लं । प्रतिष्ठितं । परिट्ठिओ । पइट्ठिओ ॥

आदेः ॥ १ । २ । २ ॥

'आदे' इत्यधिकारः 'यमस्तोरखोरच' इति सूत्रात् प्रागेव वेदितव्यः ॥

---

१ क्लू द M २ M has 'वा' इत्यनुवर्तते before it ३ पिठी M, ४ इत्यधिकृत्य M ५ 'ऋतोत्' इति च M ६ मेवत्येके M ७ भवन M

शोर्लुप्तयवरशोर्दिः ॥ १ । २ । ८ ॥

यवरशषसानां लोपे येवशिष्टा शषसास्तेषामादेरचो दीर्घे स्यात् । कश्यप । कासवो । अश्व । आसो । विश्रम । वीसमो । दु शा-सन । दूसासणो । शिष्य । सीसो । कर्षक । कासओ । वर्ष'[1] । वासो । षस्य लोपे । निष्षिक्त । णीसित्तो । कृतसस्य । कअसासो । निस्सर । विआसरो । उस्त्र । ऊसो । विस्रम्भ । वीसम्भो । नि सह । णीसहो । एव तिङन्तेप्यूह्यम् ॥ 'शोर्लुप्तयवरशोर्दि' इत्यत 'दि' इत्यधिकृत्य 'हे दक्षिणेस्य' इत्यत 'अस्य' इति च

तु समृद्ध्यादौ ॥ १ । २ । १० ॥

समृद्ध्यादिष्वादेरवर्णस्य वा दीर्घे स्यात् । पासुत्तो । पसुत्तो । प्रसुप्त । आफंसो । अफंसो । अस्पर्श । अत्र 'प्पस्पो —' इति फत्वम् । वक्रादित्वाद्बिन्दु । पारोहो परोहो । प्ररोह । समृद्ध्यादि—समृद्धि[2] । प्रतिसिद्धि । प्रतिपद् । प्रवासी । अभिजाति । प्रकृत । प्रवचन[3] । प्ररोह । परकीय । चतुरन्त । अस्पर्श । प्रस्तुत[4] । प्रकट । प्रसुप्त । सदृक्ष । मनस्विनी । इत्यादि ॥

स्वप्नादाविल् ॥ १ । २ । ११ ॥

स्वप्नादिष्वादेरवर्णस्येत्व[5] लित् स्यात् । क्रिविणो[6][7] । कृपण । अत्र 'इल्कृपगे' इति इ[8] । मिङ्गो[9] । अत्रापि[10][11] कृपादित्वादत इल् । वेतस । वेडिसो । अत्र 'टो ड' इत्यत 'ड' इत्यधिकृत्य

---

१ वासओ M २ M has after समृद्धि, प्रसिद्ध । सदृक्ष । मन-स्विनी । प्रमुप्त । प्रतिस्पर्धि । and then प्रतिसिद्धि &c ३ M has प्रतिपिद्ध for प्रवचन । प्ररोह । ४ M has प्रवचन । प्ररोह । इत्यादि for प्रस्तुत &c. up to मनस्विनी । ५ M has अस्यत्वेनुवर्तते before it ६ M has स्वप्न । सिविणो before it ७ M has कृपण । किविणो । ८ M has मृदङ्ग । मिइंगो before it ९ उभयत्र कृत इत्वम् for इ । M १० M drops मिइंगो. ११ M drops अत्रापि कृपा-दित्वादत इल् ।

वेतम इति वोः ॥ १ । ३ । ३२ ॥

अत्र अत इत्वे सति तोर्ड स्यात् । इति ड । उत्तिमो ।[1] स्वम । सिमिणो । स्वप्नादि—स्वप्न । व्यजन । व्यलीक । कृपण । मृदङ्ग । ईषद् । वेतस । दत्तोत्तम । मरिच । इत्यादि । बहुलाधिकारात् णत्वमापन्ने दत्त-शब्दे इत्वम् । अन्यत्र दत्त ॥

पक्काङ्गारललाटे तु ॥ १ । २ । १२ ॥

इलनुवर्तते । एष्वादेरवर्णस्येत्व वा स्यात् । पक्क । पिक्को । अ-ङ्गार । इगालो । इगालो इत्यत्र हरिद्रादिपाठाद्रेफस्य लत्वम । तथ बहुलाधिकारादित्वे कृते सत्येव । इत्वाभावे । अगारो ॥

हरे त्वी ॥ १ । २ । १५ ॥

अत्रादेरत ईत्व वा स्यात् । हीरो ॥

उत्सञ्ञनिगवयविष्वाचि वः ॥ १ । २ । १६ ॥

एषु वकारसम्बन्धिनोवर्णस्योत्व लिट् भवति । गवय । गउओ । अत्र 'प्रायो लुक्—' इति वकारयकारयोर्लोप ॥

स्नावकसास्ने ॥ १ । २ । १८ ॥

अनयोरादेरवर्णस्योत्वं ल्वित् स्यात् । थुवओ । अत्र 'प्रायो लुक्—' इति फलोप । 'स्न' इति स्नस थत्वम् ॥

चण्डखण्डिते णा वा ॥ १ । २ । १९ ॥

'उल्' इत्यनुवर्तते । अनयोर्णकारेण सहादेरवर्णस्योत्व वा स्यात् । चुंडो । चडो । खुडिओ । खडिओ ॥

आसारे [illegible] ॥ १ । २ । २२ ॥

---

१ M has उत्तम । इत्यादि after it २ M drops स्वप्न । सिमिणो । ३ अन for इत्यत्र M ४ M drops लिट् ५ यवकारयो° M ६ M drops 'प्रायो लुक्—' इति ७ णा वा चण्डखण्डिते M ८ उत्वमनु° T ९ एतयो° T, M १० चूडो । चदो । M

'आर्याया र्यः श्वश्र्वामूल्' इत्यत 'ऊॅल्' इत्यनुवर्तते । अत्रादेरवर्णस्य ऊत्व वा स्यात् । ऊसारो । आसारो ॥

त्तोन्तर्येल् ॥ १ । २ । २३ ॥

अन्तर्शब्दे तकारसम्बन्धिनोवर्णस्य एत्व लित् स्यात् । अन्तःपुरवर[1] । अन्तेपुरवरो[2] । अन्त सहवास । अन्तेसहवासो । इत्यादि । क्वचिन्न भवति[3] । अन्तर्गत । अन्तग्गओ ॥

पारावते तु फोः ॥ १ । २ । २४ ॥

'एॅल्' अनुवर्तते[4] । अत्र द्वितीयस्यास्य[5] एत्व वा स्यात् । पारेवओ । पारावओ ॥

उत्करवल्लीद्वारमात्रचि ॥ १ । २ । २५ ॥

'एॅल्' अनुवर्तते[6] । 'तु' इति च । एषु मात्रच्प्रत्यये चादेरवर्णस्य एत्व वा स्यात् । उक्केरो । उक्करो ॥ 'ओदाल्या पङ्क्तौ' इत्यत[7] 'ओत्' इत्यधिकृत्य[8]

फोः परस्परनमस्कारे ॥ १ । २ । ३० ॥

परस्परनमस्कारे[9] एतयो फो द्वितीयस्यावर्णस्य[10] ओकारो[11] भवति । परस्परविनय । परोप्फरविणओ[12] । णमोक्कारो[13] ॥

त्वर्पौ ॥ १ । २ । ३२ ॥

'ओत्'[14] इत्यनुवर्तते । अर्पयतेर्धातोरादेरवर्णस्य ओत्व[15] वा स्यात् । अर्पित । ओप्पिओ । अप्पिओ ॥

---

१ ऊत्वमनुवर्तते T २ °रत T ३ °उरवरो M ४ सभवति M.
५ एत्वमनु T ६ °यस्यावर्णस्य M, T drops अस्य ७ एत्वमनु T
८ इत्यधिकृत्य M ९ P, My, and R drop परस्परनमस्कारे
१० द्वितीयावर्णस्य P, My, R ११ ओकार स्यात् P, My, R
१२ परोप्पर M १३ T has नमस्कार before it १४ ओत्वमनु° T
१५ ओत्व तु भवति M, ओत्व भवति तु T.

ईर्ध्वल्लाटस्त्यान आतः ॥ १ । २ । ३३ ॥

अनयोरात ईत्त स्यात् । गेण्डीडो । अत्र 'टो ड' इति ट । षत्वोपद्धित्वे ॥

इत्तु सदादौ ॥ १ । २ । ३४ ॥

सदा इत्यादिषु आदेराकारस्य इत्व वा स्यात् । सुप्पिसो । तुप्पासो । उभयत्रापि 'संयोगे' इति ह्रस्व । कूर्पास । नात्र ह्रस्वे कृते 'स्तौ' इत्युत ओत्वम् । बहुलाधिकारादुत्तो लाक्षणिकत्वाद्वा । णिसिअरो । णिसाअरो । निशाकर । सदादि—सदा । कूर्पास । निशाकर । इत्यादि ॥

आचार्ये चो ह्रस्व ॥ १ । २ । ३५ ॥

'आत' इत्यनुवर्तते । 'इत्' इति च । अत्र चकारसबन्धिन आकारस्य ह्रस्वो वा स्यात् । चकारात् पक्षे तस्यैवेत्वश्च । इत्याकारस्य ह्रस्वपक्षे चलोपे । आअर्य । आइर्य । ह्रस्वाभावे । आआर्य इति स्थिते । 'स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात्' इत्यनेन चौर्यसममाचार्यशब्दस्य संयुक्तयकारात्प्रागित्वे । आअरिओ । आइरिओ । आआरिओ ॥

न वाव्ययोत्खातादौ ॥ १ । २ । ३७ ॥

अव्यये उत्खातादौ च आदेराकारस्य विकल्पेन ह्रस्वो भवति । उत्खात । उक्खओ । उक्खाओ । कुँमरो । कुमारो । चँमरो । चामरो । फॅलओ । फलाओ । फलाद । सर्णकार । हॅलिओ । हालिओ । हालिक । इत्यादि । उत्खातादि—उत्खात । कुमार । पलाश । प्राकृत । चामर । फलाद । हालिक । नाराच । तालवृन्त ।

---

१ लित् स्यात् २ सहन्ने M ३ °रात T ४ णिसिआरो । णिसाआरो । M ५ भवति M, T ६ T has इत्वे before आइर्य ७ °शब्दे T, M ८ प्रागित्वम् M ९ M drops आआरिओ १० उक्खाओ । उक्खओ । M ११ कुमारो । कुमरो । M १२ चामरो । चमरो । M १३ फलाद । फलओ । फलाओ । M १४ हालिक । हालिओ । हलिओ । M १५ M has पूवाहा and T संस्थापित for तालवृन्त

तालवृन्त । स्थापित । संस्थापित । प्रस्थापित । इत्यादि । स्थापित-प्रस्थापितसंस्थापितेषु 'स्थष्ठकुकुरौ' इत्यत 'ष्ठ' इत्यधिकृत्य

निरप्पढक्कठाचिट्ठाः ॥ २ । ४ । १२७ ॥

स्थे तिष्ठते निरप्पढक्कठाचिट्ठ इति चत्वार आदेशा भवन्ति । इति ठादेशे । ठविओ । ठाविओ । सठविओ । सठाविओ । पट्ठविओ । पट्ठाविओ । इति सिद्धम् ॥

घञि वा ॥ १ । २ । ३८ ॥

'ह्र' इत्यनुवर्तते । 'आत' इति च । घञि निमित्ते यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य ह्रस्वो वा स्यात् । पवहो । पवाहो । प्रवाह । पहरो । पहारो । प्रहार ॥ पअरो । पआरो । प्रकार । इत्यादि । क्वचिन्न भवति । राग । राओ । भाग । भाओ ॥

संयोगे ॥ १ । २ । ४० ॥

'ह्रस्व' इत्यनुवर्तते । संयोगे परे पूर्वस्य ह्रस्वो भवति । आम्र । अम्बो । अमात्य । अमच्चो । मुनीन्द्र । मुणिंदो । पूर्व । पुव्वो । नरेन्द्र । णरिन्दो । अधरोष्ठ । अहरुट्ठो । अत्रानुक्तन्यायेन 'एच इग्घ्रस्वादेशे' इति एदोतोरिकारोकारौ । एदोतौ क्वचित् स्वरूपेण ह्रस्व । एक । एक्को । स्तोक । थोक्को । इत्यादि ॥

अथैकारस्यादेशा ॥

स्नेदितः ॥ १ । २ । ४१ ॥

---

१ M drops स्थापित and T has प्रस्थापित for स्थापित २ R and T drop संस्थापित ३ T has स्थादिर in place of प्रस्थापित ४ संस्थापित for स्थापित M ५ M has स्थापित for प्रस्थापित ६ संस्थापितशब्देषु M ७ °कुकुरौ M ८ इत्यधिकृत्य M ९ स्था धातो M for स्थ तिष्ठते १० पठाविओ P, R drops पट्ठविओ ११ प्रवाह । पवह । पवाह ॥ M, T १२ पहार । पहरो । प्रहारो । M, T १३ प्रकार । पअरो । पआरो । M १४ अम्मो M T १५ इतीत्वे M

'ईत' इत्यनुवर्तते । अत्र ईत उत्वं लिट् स्यात् । जीर्ण । जुण्णो । क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअणमेत्ते । जीर्णे भोजनमात्रे । अत्र 'उत्करवल्ली—' इत्यादिना मात्रचोरस्य एत्वम् । 'तीर्थे ह्वूर्' इत्यत 'ऊल्' इत्यधिकृत्य

निहीनहीने वा ॥ १ । २ । ४६ ॥

'ईत' इत्यनुवर्तते । अनयोरीत ऊद्वा स्यात् । विहूणो । विहीणो[2] । हूणो । हीणो[3] । 'अनयो' इति । किम् । प्रहीणो ।[4] कीदृश पीयूषेडशेषु 'एल्पीड—'इत्यादिना ईत एत्वम् । 'दृश्यक्सकिनि' इति ऋतो रि । केरिसो । एरिसो । पिऊँप्पेऊसो । प्रियपीयूष । अत्र यलोप । बहुलाधिकारात् पीडनीडयोरेत्वस्य विकल्प । गअपेडो । गअपीडो । नेडो । नीडो । आमेलो । आवेलो । आपीड । अत्र घडिशादिपाठाड्डस्य ल । 'नीपापीडे मो वा' इति पस्य वा म ।

अथोकारस्यादेशा ।

स्वदुत उपरिगुरुके ॥ १ । २ । ५८ ॥

कप्रत्ययान्तयोरनयोरादेरुत अत्व तु भवति । गरुओ । गुरुओ । कप्रत्ययान्तपरिग्रहात् केवले न भवति ॥

मुकुलादौ ॥ १ । २ । ५९ ॥

'उत' इत्यनुवर्तते । 'अत्' इति च । मुकुलादिष्वादेरुतोत्व तु भवति । मउलो । मुउलो । मुकुल । मउरो । मुउरो । मुकुर । इत्यादि । मुकुलादि—मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुडूची । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । इत्यादि । मकुटशब्द संस्कृतेप्यस्ति ।

---

१ ऊत्व वा स्यात् M २ M has विहीन after it ३ M has हीन after it ४ M has प्रहीन after it ५ °दृशे M ६ पिअपेऊसो P ७ प्रत्ययान्ते गुरुशब्दे उपरिशब्दे चादे° T ८ एत for° दे M ९ गुरुओ । गरुओ । M १० 'तु' इति च after this in M ११ भवति तु for तु भवति T १२ मुउलो । मउलो । M

बहुलाधिकारात् क्वचिदात्वमपि । विद्रुत । विद्दाओ ॥ 'ढोदोनुत्साहो-त्सन्नऊच्छसि' इत्यत 'ऊत्' इत्यधिकृत्य 'दुरो रलुकि तु' इत्यत 'तु' इति च ।

सुभगमुसले ॥ १ । २ । ६४ ॥

एतयोरुत ऊत्व वा स्यात् । मूसलो । मुसलो । सूहवो । सुहओ । अत्र 'ऊत्वे सुभगदुर्भगे व' इति कोर्वत्वम् ॥ 'ह्रश्चौत्कुतूहले' इत्यत 'ओत्' इत्यधिकृत्य

स्तौ ॥ १ । २ । ६६ ॥

सयुक्ते परे आदेरुत ओत्वम् । मुद्गर । मोग्गरो । पुद्गर । पोग्गरो । इत्यादि । एव सयुक्ते परे उत ओत्व सर्वत्र सचारणीयम् । नात्र लाक्षणिकस्य उत ओत्वम् । किं त्वलाक्षणिकस्यैव । 'सूक्ष्मेह्वोत' इति ज्ञापकात् । अन्यथा तत्रापि 'सयोगे' इति ह्रस्वे कृते अनेनैवोत्व स्यात् । न च विकल्पार्थ तत् सूत्रम् । तदा 'सूक्ष्मेह्वा' इत्येव ब्रूयान्न तु 'ऊत' इति ॥

ईदुद्व्यूढे ॥ १ । २ । ६९ ॥

'ऊत' इत्यनुवर्तते । उद्व्यूढे ऊत ईत्व स्यात् । उव्वीढो ॥

उत्कण्डूयतिहनूमद्वातूले ॥ १ । २ । ७० ॥

कण्डूयतौ धातौ हनूमद्वातूलयोश्चादेरूत उत्व लित् स्यात् । कण्डूयनपर । कण्डुअणपरो । हनुमान् । हणुमन्तो । अत्र 'मन्तमण—' इत्यादिना मतुपो मन्तादेश । वातूल । वाउलो ॥

ओत्स्थूणातूणमूल्यतूणीरकूर्परगुलचीकुस्माण्डीताम्बूलीषु ॥ १ । २ । ७३ ॥

---

१ T has स्यात् after it २ पोग्गळो M, T ३ आदेरुत for उत My, P ४ भवति M ५ °अरो M, T ६ मन्तादेशो वा स्यात् T ७ M makes two Sûtras—'ओत् स्थूणात् स्थूणे ।' 'वा' इत्यनुवर्तते । 'ऊत' इति च । अनयोरुत ओत्व वा स्यात् । तोणो । तूणो । ९

'सूक्ष्मेढोत' इत्यत 'उत' इत्यनुवर्तते । एषून ओत्व भवति । तित्यानित्यम् । बाहुलकत्वात् स्थूणातूणयोर्विकल्प । तोणो । तूणो । तूण । बहुमोल्लो । बहुमूल्य । तोणीरो । तूणीर । कोप्परो । कूर्पर ॥

अथ ऋकारस्यादेशाः ॥

'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत' इत्यधिकृत्य

इत्कृपगे ॥ १ । २ । ७६ ॥

कृप इत्यादिषु आदेर्ऋत इत्व लित् स्यात् । टप । किवो । पलोप । तृप । णिवो । तृपण । किविणो । कृपाण । निवाणो । इत्यादि । कृपादि—तृप । नृप । कृपाण । कृशानु । कृति । कृसर । कृच्छ्र । कृपण । कृपि । ऋषि । धृति । वृश्चिक । वृष । वृषि । पृथ्वी । कृत्या । घुसृण । घृणा । ऋद्धि । समृद्धि । गृष्टि । वृद्ध-कवि । स्पृहा । भृमी । हृदय । उत्कृष्ट । गृंष्ट । हृष्ट । तृष्णा । सकृत् । दृष्टि । सृष्टि । सृगाल । व्याहृत । बृंहित । तृंसे । सृष्ट । शृङ्गार । भृङ्ग । मृगु । भृङ्गार । इत्यादि ॥

शृङ्गमृगाङ्कमृत्युदृष्टमसृणेषु वा ॥ १ । २ । ७७ ॥

'इत्' अनुवर्तते । 'ऋत' इति च । एषु ऋत इत्व वा स्यात् ।

'कूपरमूल्य कुष्माण्डताम्बूलगुडूचीतूणीरे' । 'उत' इत्यनुवर्तते । ओत्' इति च । एषूत ओत्व भवति । कोप्परो । कूर्पर । बहुमोल्लो । बहुमूल्य । तोणीरो । तूणीर ॥

१ M. and T drop अथ २ ऋत आदेशा । M, T ३ इत्व मधिकृत्य M, T ४ किवो । M ५ अत्र 'पो व' इति वत्वम् । M. ६ M has आकृतिगणोयम् in place of तृप —इत्यादि ७ T has कृपण before it ८ M has कृपण । कृश । कृशानु ९ T has कृश for कृति १० T has वृश्चिक । धृति । ११ दृष्ट । मृष्ट । M १२ M has हृत before भृम

मिअङ्को । मैअङ्को । अत्र 'स्वरस्य बिन्द्वमि' इति ह्रस्वः । दिट्ठो । दट्ठो । इत्यादि ॥

उद्वृषभे वुः ॥ १ । २ । ७९ ॥

अत्र वृ इत्यवयवस्योत्व वा स्यात् । पक्षे अत्वम् । उसहो । वसहो ॥

वृन्दारकनिवृत्तयोः ॥ १ । २ । ८० ॥

'उत्' इत्यनुवर्तते । अनयोर्ऋत उत्व वा स्यात् । पक्षे अत्वम् । वुन्दारओ[3] । णिवुत्तो । णिव्वॆत्तो ।

ऋतुगे ॥ १ । २ । ८१ ॥

उत्वमनुवर्तते । 'ऋत' इति च । ॠत्वादिष्वादेर्ऋत उत्व भवति । उसहो । 'ऋतुऋजुऋण—'इत्यादिना रीत्यादेशे रिसहो । उत्तॆन्तो । इत्यादि । ऋत्वादि—ऋतु । ऋषभ । प्राभृत । प्रभृति । निभृत । सभृत । निवृत । सवृत । निर्वृति । निर्वृत । मधुरि । मावृद् । वृत्तान्त । वृन्द । वृन्दावन । पृथिवी । ऋजु । मृणाल । पृथ्वी । वृद्ध । स्पृष्ट । प्रवृद्ध । परामृष्ट । भ्रातृक । पितृक । जामातृक । मातृक । इत्यादि ॥ 'इदुन्मातु' इत्यत 'इत्' इत्यधिकृत्य

वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनमृकरष्टे ॥ १ । २ । ८४ ॥

एषु ऋत इदुतौ भवत । मिअङ्गो । मुअङ्गो । णॆत्तिओ । णत्तुओ । विट्ठो । वुट्ठो[12] ।

दृशेरि सा ॥ १ । २ । ८९ ॥

---

१ M drops मअंको २ उ M ३ M and T have वृन्दारक after it ४ M has निवृत्त after it ५ ऋत्वादेरादे° R ६ वृत्तन्तो M ७ M has परभृत after it ८ इत्यधिकृत्य M, T ९ M has मृदङ्ग । after it १० M and T have विट्ठो । वुट्ठो । णत्तिओ । णत्तुओ । ११ M has नमृक after णत्तुओ १२ After this (i e णत्तुओ) T inserts नमृकशब्दे 'कग—' इत्यादिना पलोप दोपस्य द्वित्वम् । वृष्टशब्दे 'ष्ट' इति ष्टस्य ठत्वम् । 'शेषादेशस्य' इति द्वित्व च ।

दृशेरिते ऋकारस्यागम्या सह अरि इत्यादेशो भवति । दरिओ । दृप्त ॥

केवलस्य रि[1] ॥ १ । २ । ९० ॥

ऋतः केवलस्य व्यञ्जनेनासंयुक्तस्य रि इत्यादेशो भवति । [3]रिच्छो । ऋक्ष । इत्यादि ॥

ऋतुऋणुऋणऋषिऋषभे वा ॥ १ । २ । ९२ ॥

रीत्यनुवर्तते । एषु ऋतो रिच वा स्यात् । ऋणमुक्त । रिणमुघो । उणमुघो । ऋषभ । रिसहो । उसहो ॥

क्लृप्त इलिः ॥ १ । २ । ९३ ॥

क्लृपेरादेरच इलिरित्यादेशः स्यात् । क्लृप्त । किलित्तो ॥

अथ एच आदेशाः ॥

क्षपेटकेसरदेवरसैन्यवेदनास्वेचम्बित् ॥ १ । २ । ९४ ॥

एष्वेचः इत्व वा स्यात् । किसरो । केसरो । दिअरो । देअरो ॥

सैन्धवशनैश्चरे ॥ १ । २ । ९५ ॥

'एच' इत्यनुवर्तते 'ईत्' इति च । अनयोरादेरेच इत्व स्यात् । पृथग्योगान्नित्यम् । सिन्धवो । सणिच्छरो ॥

त्वरमरोगृहमनोहरप्रकोष्ठातोद्यान्योन्ये यश्च क्तो ॥ १।२।९६ ॥

'एच' इत्यनुवर्तते । एष्वेच अत्व तु स्यात्तत्सनियोगेन यथायोग फकारतकारयोर्वत्व चे । मणहरो । मणोहरो । पवट्ठो । पउट्ठो । आवज्जो । आओज्जो । अन्योन्यकलह । अण्णोण्णकलहो । अण्णण्णकलहो ॥

---

[1] ऋत M [2] केवलस्य ऋत T [3] ऋक्ष । रिच्छो । T [4] M drops ऋषभ । [5] °त्यादेशो भवति । M [6] T drops अथ [7] चपेटा M [8] M and T have सव्यञ्जनानां after एष्वेच [9] T has देवर after it. [10] इत्व M, T [11] भवति M, T [12] सिन्धओ M [13] M and T have भवति for च [14] My drops पओट्ठो । [15] अओज्जो M

कौक्षेयक उत् ॥ १ । २ । ९७ ॥

कौक्षेयके आदेरेच उत्व तु[1] भवति । कुच्छेअओ । कोच्छेअओ । पौरादिपाठादउ इत्यपि । कउच्छेअओ । स्पृहादित्वात् क्षस्य छ ॥

शौण्डगे ॥ १ । २ । ९८ ॥

उत्वमनुवर्तते । शौण्डादिष्वादेरेच उत्व तु भवति । पृथक्त्वान्नित्यम् । सुण्डो । शौण्ड. । मुञ्जाअणो । मौञ्जायन । सुवण्णिओ । सौवर्णिक । शौण्डादि[2]—शौण्ड । शौद्धोदनि । मौञ्जायन । सौन्दर्य । सौगन्ध्य । दौवारिक । सौवर्णिक । पौलोमी । इत्यादि ॥ स्तेनशब्दे ।

ऊ स्तेने वा ॥ १ । २ । १०० ॥

अत्र सन्ध्यक्षरस्य ऊत्व वा भवति । 'स्त' इति स्तस्य थत्वम् । थूणो । थेणो ॥

सोच्छ्वासे ॥ १ । २ । १०१ ॥

'ऊ स्तेने वा' इत्यत[4] ऊत्वमनुवर्तते । अत्रैच ऊत्व स्यात्[3] । पृथग्योगान्नित्यम् । सूसासो । अत्र 'दोदोर्नुत्साह—'[7] इत्यनेन शकारसकारयो परयोरुकारस्य दकारेण सह ऊत्वे ऊसास इति स्थिते सन्धौ सति सोसासो[8] । 'ऐच एड्' इत्यत 'ऐच' इत्यधिकृत्य

अइ तु वैरादौ ॥ १ । २ । १०३ ॥

वैरादिष्वादेरैच अइ इत्यादेशो[11] भवति । वैशपायन । वइसपाअणो । पक्षे ऐच एडि । वेसपाअणो । चइत्तो । चेत्तो । चैत्र । इत्यादि । [12]वैरादि—वैर । वैशपायन । वैदेशिक । वैश्रवण । चैत्र । कैलास । वैतालिक । कैरव । दैव । इत्यादि ॥

दैत्यादौ ॥ १ । २ । १०४ ॥

---

१ कौक्षेयपादावादे° M, T २ शौण्डादि T ३ स्यात् R, T ४ इत्यनुवर्तते । ५ उ इत्यनुवर्तते P, My ६ भवति T ७ दोदोर्नुत्साहोत्सन्नऊच्छसि M, T ८ M has शसि before it ९ M and T. have after it एच ऊत्वे सूसासो इति भवति । १० इत्यधिकृत्य M, T ११ °देशो वा भवति । M १२ वैरादि M

'ऐच' इत्यनुवर्तते । 'अइ' इति च । दैत्यादिष्वादेरच अइ इत्येयमादेशो भवति । पृथक्त्वान्नित्यम् । दईचो । दैत्य । वइअब्भो । वैदर्भ । इत्यादि । दैत्यादि—दैत्य । दैन्य । दैवत । कैतव । वैदर्भ । वैदेह । ऐश्वर्य । वैजनन । भैरव । वैतालीय । वैदेश । वैश्वानर । स्वैर । वैशाख । वैशाल । स्वैर्य । चैत्य । इत्यादि । चैत्यविशेषे न भवति । चेत्त ॥

गौरव आत् ॥ १ । २ । १०६ ॥

अत्रैच आत्व भवति । गौरवप्रिय । गारवप्पिओ ॥

पौरगे चाउत् ॥ १ । २ । १०७ ॥

पौरादिष्वैचेैश्चकाराद् गौरवे च अउ इत्यादेशो भवति । गौरवप्रिय । गउरअप्पिओ । पौर । पउरो । कौरव । कउरवो । इत्यादि । पौरादि—पौर । सौर । मौलि । कौरव । गौड । कौल । कौशल । पौरुष । कौक्षेयक । सौध । मौन । गौरव । इत्यादि । स्थविरार्यस्कारयोर्विशेष ॥

एत् साज्झलात्त्रयोदशगेचः ॥ १ । ३ । १ ॥

त्रयोदशादिष्वादेरच साज्झला सस्वरव्यञ्जनेन परेण सहैत्व भवति । थेरो । स्थविरो वृद्धो ब्रह्मा वा । अत्र 'कग—' इति सलोपे थकारस्याकारस्य साच्कवकारस्य च स्थाने एकार । एव सर्वत्र साच्कपरसवर्णस्य पूर्वाचश्च स्थाने त्रयोदशादिष्वेकार कल्पनीय । एक्कारो । अयस्कार । इत्यादि । त्रयोदशादि—त्रयोदश । स्थविर । अयस्कार । विचकिल । त्रयोविंशति । त्रयस्त्रिंशत् । इत्यादि । विचकिलेत्यत्र तैलादिपाठाद् द्वित्वे । वेइल्लो । मुद्धनिअइल्लचसूणपुजा इति

१ M drops 'अइ' इति च । २ इत्यादशो M ३ दइच्चो । M ४ °ष्वादेरेच M, T ५ पऊरो M ६ T has सौर । सऊरो in place of कौरव । कउरवो । ७ P and My drop सौर ८ °यस्कारशब्दयो M, P ९ मझ वा M, बहो T वा T १० °श्वायस्थाने R.

दृश्यते । मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा ॥ 'कदले तु' इत्यत 'तु' इत्यधिकृत्य

कर्णिकारे फोः ॥ १ । ३ । ३ ॥

अत्र फोर्द्वितीयस्याच परेण साज्झला सह एत्वं तु स्यात् । कण्णेरो । कण्णिआरो ॥

नवमालिकाबदरनवफलिकापूगफलपूतर ओत् ॥ १ । ३ । ४ ॥

एष्वादेरच परेण साज्झला सह ओत्वं लिङ्गवति । नवमालिकाधेर । णोमालिओहरो । वदरमिय । बोरप्पिओ । नवफलिकानिर्मित । णोहलिआणिम्मिओ । अत्र 'अखोरखोरच' इत्यधिकृत्य

फस्य भहौ वा ॥ १ । ३ । ६० ॥

अखोरखोरच परस्य फकारस्य भकारहकारौ यथासभव व्यवस्थितविभाषया भवत । कचिद् भ । क्वचित् तु ह । क्वचिदुभावपि । रेफेशिफयो फस्य भ एव । मुक्ताफले फस्य ह एव । सफलशेफालिकानवफलिकागुम्फतीत्यादावुभावपि । तेनात्रानेन सूत्रेण फस्य ह । पूगफलमिय । पोहलप्पिओ । पूतर । पोरो । जलजन्तु ॥

तु मयूरचतुर्थचतुर्द्वारचतुर्दशचतुर्गुणमयूखोलूखलसुकुमारोदूखललवणकुतूहले ॥ १ । ३ । ५ ॥

'ओत्' इत्यनुवर्तते । मयूरादिष्वादेरच परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओत्वं वा स्यात् । [1]मोरो । मऊरो । चोत्थो । चउत्थो । चोद्दो । चउद्दो । अत्र 'स्त्यानचतुर्थे—' इत्यादिना थस्य वा ठ । चोद्धारो । चउद्धारो । चोग्गुणो । चउग्गुणो । मोहो । मऊहो । मयूख । खस्य ह । सोमारो । सुउमारो । ओहलो । उऊहलो । उदूखल ।

१ इत्यधिकृत्य M २ °धव ३ णिमा° M ४ °हचो T ५ शफयो M ६ °गुम्फती° M ७ पोफलप्पिओ M ८ M drops जलजन्तु ९ ओत् M १० मऊरो । मोरो । M ११ हलम् T १२ सुउमारो M

कुतूहलपर । कोहल्लपरो । अत्र 'लघुन उपरिगुरोः' इत्यत 'तु' 'उत' इत्यधिकृत्य

इदौत्तु कुतूहले ॥ १ । २ । ६५ ॥

अत्र उत ओत्व तु भवति तत्संनियोगेन ऊतो ह्रस्वश्च । इत्योत्वे ह्रस्वे च । कोऊहल्लपरो । कोउहल्लपरो । अत्र तैलादित्वाद् द्वित्वम् ॥

निषण्ण उमः ॥ १ । ३ । ६ ॥

'तु मयूर—' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तते । आदित्वादेरच परे साज्झला सहितस्य उम इत्यादेशः स्यात् । णुमण्णो । णिसण्णो ॥

अस्तोरस्योरचः ॥ १ । ३ । ७ ॥

अधिकारोऽयम् । 'गोत्ववशस्त्वाम्ले वा' इति यावत् । इत ऊर्ध्वं यदनुक्रमिष्यते तदस्तोरसंयुक्तस्यास्तोरनादौ वर्तमानस्याचः परस्य भवतीति वेदितव्यम् ।

अथ कवर्गस्यादेशाः ॥

खोऽपुष्पकुब्जकर्परकीले को. ॥ १ । ३ । १२ ॥

अपुष्पवाचिनि कुब्जशब्दे कर्परकीलयोश्च को कवर्गस्य खकारो भवति । बवयोरभेदाद् 'लवरामधश्च' इति वलोपे । खुज्जो । पुष्पे तु कुज्जो । खप्परो । खिल्ओ । अत्र 'स्वार्थे तु कश्च' इति कः ॥

छागशृङ्खलकिराते लकचाः ॥ १ । ३ । १३ ॥

'को' इत्यनुवर्तते । एषु कवर्गस्य यथाक्रमं लकच इत्यादेशा भवन्ति । छाग । छालो । किरात । चिलाओ । पुलिन्दपर्याय एव । कामरूपिणि तु नेष्यते । णमिमो हरकिराअ । चिलाओ । इत्यत्र हरिद्रादिपाठाद्रेफस्य लत्वम् ॥

---

१ इत्यधिकृत्य R, M २ कोउहल्लपरो । M ३ M drops कोउहल्लपरो । ४ वा स्यात् । M, T ५ M drops यत् ६ M and T drop अथ ७ °रभेदन्यायेन M ८ खप्परो for खिल्ओ ९ कस्तत्र for यथोक्त क M १० लकचम् M ११ इत्येते आदेशा भवन्ति M

वैकादौ गः ॥ १ । ३ । १४ ॥

एकादौ कोर्गे[1] स्याद्वा । एक । ऍगो[2] । एकादि—एक । आकर्ष । लोक । अमुक । तीर्थकर । उद्योतकर । श्रावक । असुकर । आकर । इत्यादि ॥

खोः कन्दुकमरकतमदकले ॥ १ । ३ । १५ ॥

'गे'[3] इत्यनुवर्तते । 'को' इति च । एषु खो कवर्गस्य गे[4] स्यात् । पृथक्त्वान्नित्यम् । कन्दुकपर । गदुअपरो । मरकतमय. । मरगअमओ । मदकल । मअगलो ॥

पुन्नागभागिनीचन्द्रिकासु मः ॥ १ । ३ ॥ १६ ॥[5]

'को' इत्यनुवर्तते । एषु कोर्मो भवति । पुंनाग[6] । पुण्णामो ।

शीकरे तु महौ ॥ १ । ३ । १७ ॥

अत्र को भकारहकारौ वा भवत । शीकरो[7] । सीभरो । सीहरो । सीअरो ।

ऊत्वे सुभगदुर्भगे वः ॥ १ । ३ । १८ ॥

अनयोरुत ऊत्वे सति कोर्वकारो भवति । सूहवो[8] । दूहवो । अत्र भस्य ह । 'दुरोरल्लुकि तु' 'सुभगमुसले' इत्याभ्यामुत ऊत्वम् । 'ऊत्वे' इति किम् । सुहओ । दुहओ । अत्र

दुरोरल्लुकि तु ॥ १ । २ । ६३ ॥

'दोदोनुत्साहोत्सन्नऊच्छसि' इत्यत 'ऊत्' इत्यनुवर्तते । दुरित्युपसर्गस्य रेफलोपे आदेरुत ऊद्वा स्यात् । इति रेफलोपे विकल्पेन ऊत्वविधानाद् दुहओ इत्यत्र ऊत्वाभाव । 'सुभगमुसले' इत्यूत्वस्य वैकल्पिकत्वात् पक्षे । सुहओ ।

---

१ गों भवति । M २ एग्गो । M ३ M has 'वेकादौ ग' इत्यत before it ४ गो भवति । M ५ °भोगिना° M ६ M drops पुनाग । ७ M has भीमरो । नीहरो । पक्षे । नीअरो in place of शीकरो । सीभरो । सीहरो । सीअरो । ८ दूहवो । सूहवो । M

निकषस्फटिकचिकुरे हः ॥ १ । ३ । १९ ॥

एषु कवर्गस्य हत्वं भवति । णिहसो । फलिहो । अत्र 'प्पस्पो' इति फत्वम् । 'स्फटिके' इत्यनेन टस्य लत्वम् । चिहुरो । 'चिहुर' संस्कृतेपि' इति भृङ्गाचार्यः ।

अथ चवर्गादेशाः ॥

चोः खचितपिशाचयोः सल्लौ ॥ १ । ३ । २२ ॥

'ढ पृथकि तु' इत्यत्र 'तु' इत्यनुवर्तते । अनयोश्चोश्चवर्गस्य सकारल्लिरक्तलकारौ यथासंख्यं तु भवतः । खसिओ । पक्षे । खइओ । पिसल्लो । अत्र 'संयोगे' इति ह्रस्वः । पिसाओ ।

झो जटिले ॥ १ । ३ । २३ ॥

'तु' इत्यनुवर्तते । अत्र चोर्झत्वं वा स्यात् । झडिलो । जडिलो । अत्र 'टो ड' इति टस्य डत्वम् ।

अथ टवर्गादेशाः ॥

टोर्वडिशादौ लः ॥ १ । ३ । २४ ॥

'तु' इत्यनुवर्तते । बडिशादौ टोष्टवर्गस्य लत्वं तु स्यात् । गुड । गुलो । गुडो । वडिशादि—बडिश । गुड । नेड । चपेट । आपीड । नाडी । वाटी । वेणु । दाडिमं । इत्यादि ।

स्फटिके ॥ १ । ३ । २५ ॥

अत्र टोर्लत्वं स्यात् । पृथक्त्वान्नित्यम् । फलिहो ॥

ढः कैटभशकटसटे ॥ १ । ३ । २७ ॥

---

१ चिहुर इति संस्कृतेपि M २ भृङ्ग्याचार्यं M ३ M and T drop अथ ४ चवर्गस्यादेशा My, P ५ हखपक्षे M, R ६ पिसवो। M ७ M drops अथ ८ टवर्गस्यादेशा P, My ९ M drops नेड १० M drops वाटी, R has वेणु। वाटी। ११ M has हटी। and T पालयति after दाडिम।

'टो' इत्यनुवर्तते । एषु टवर्गस्य ढो भवति । केढवो । अत्र

वो भस्य कैटभे ॥ १ । ३ । ६४ ॥

अत्र भकारस्य व स्यात् । इति भस्य व । सअढो । शकट ॥

ठः ॥ १ । ३ । २८ ॥

'ड' इत्यनुवर्तते । असंयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच परस्य ठस्य ढ स्यात् । मठ । मढो । कमठ । कमढो । कुठार । कुढारो । अस्तोरित्येव । चिट्ठइ । अखोरित्येव । ठाइ । अच इत्यैव । करो ।

पिठरे हस्तु रश्च ढः ॥ १ । ३ । २९ ॥

'ठ' इत्यनुवर्तते । अत्र ठस्य हस्व तु स्यात् तत्सन्नियोगेन रश्च । रेफस्य ड । पिहडो । पक्षे । पिढरो अत्र 'ठ' इति ठस्य ढत्वम् ।

लल्डोनुड्डगे ॥ १ । ३ । ३० ॥

अखोरखोरच परस्य डस्य लकारो भवति अनुड्डगे उत्वादिगण वर्जयित्वा । लित्वान्नित्यम् । गरुड । गरुलो । अत्र हरिद्रादिपाठाद्रेफस्य लत्वम् । वडवानल । वलआणलो । अस्तोरित्येव । कुड्यम् । कुड्ड । अखोरित्येव । डमरुओ । डमरुग । अच इत्येव । तोंडो । 'अनुड्डगे' इति किम् । णिविडो । उडुगौडनिविडनाडीपीडितनीडेत्यादि ॥

टो डः ॥ १ । ३ । ३१ ॥

अस्तोरखोरच परस्य टस्य ड स्यात् । घट । घडो । एतत्तिङन्तेपि समानम् । 'अस्तो' इति किम् । खट्वग । खट्टाग । 'अखो' इति किम् । टको । 'अच' इति किम् । घटा । क्वचिन्न भवति । अटैति । अटइ ॥

अथ तवर्गादेशा ॥

वेतस इति तोः ॥ १ । ३ । ३२ ॥

---

१ M drops ठस्य । २ My drops डस्य ३ अटइ । अटति । M
४ M, R, and T drop अथ ५ तवर्गस्यादेश Mr, P

'टो ड' इत्यत 'ड' इत्यनुवर्तते। अत्रादेरवर्णस्य समादित्वादित्वे सति तोस्तवर्गस्य उत्व भवति। वेडिसो। 'इति' इति किम्। चेअसो।

प्रतिगेप्रतीपगे ॥ १ । ३ । ३३ ॥

'तो' इत्यनुवर्तते। प्रत्यादिषु तवर्गस्य डो भवति। अप्रतीपगे। प्रतीपादीन् वर्जयित्वा। प्रतिपन्न। पडिवण्णो। प्रतिभास। पडिहासो। इत्यादि। प्रत्यादि—प्रतिपन्न। प्रतिभास। प्रतिहार। प्रतिस्पर्धि। प्रतिनिवृत्त। प्रतिकरोति। प्रतिपद्। प्रतिश्रुत्। प्रतिमा। प्रभृति। मृत। भिन्दिपाल। पताका। प्राभृतक। बिभीतक। व्यापृत। कन्दलिका। हरीतकी। इत्यादि। 'अप्रतीपगे' इति किम्। प्रतीपम्। पईवम्। प्रतीपादि—प्रतीप। प्रतिज्ञा। प्रतिसमय। प्रतिष्ठा। प्रतिष्ठान। इत्यादि ॥

दम्भदरदर्भगर्दभदष्टदशनदग्धदाहदोहददोलादण्डकदने तु ॥ १ । २ । ३५ ॥

'ट' इत्यनुवर्तते। 'तो' इति च। दम्भादिषु तवर्गस्य डो वा स्यात्। टम्भो। डरो। टब्भो। टट्ठो। पक्षे। दभो। दरो। दब्भो। दट्ठो। दरशब्दोऽत्र भयार्थ एव ग्राह्य। अन्यत्र। दरदलिआ। दरदलिता। दोहदे दम्भादिसाहचर्यादावस्यैव। डोहओ ॥

तुच्छे चच्छौ ॥ १ । ३ । ३६ ॥

अत्र तवर्गस्य चकारच्छकारौ क्रमाद्भवत। तुच्छ। चुच्छो। छुच्छो ॥

टल् त्रसरहन्ततूवरतगरे ॥ १ । ३ । ३७ ॥

एषु तवर्गस्य टकारो भवति। लित्वान्नित्यम्। टसरो। टूवरो।

---

१ इत्यनुवर्तते M इत्यतो इत्यमनुवर्तते T २ P, My, and M drop प्रतिपद् ३ भिन्दिवाल। Mr, P, M ४ R and T have after this प्रपाद। प्रतिपदम् पइपदम्। ५ प्रतिज्ञा। सप्रति। R, T ६ M and R drop अत्र ७ भयार्थो इतो T, R ८ एवात्र ग्राह्य। M ९ R drops ग्राह्य।

तूवर शृङ्गरहितोनड्वान् श्मश्रुरहितो वो । टगरो औषधविशेषो वृक्ष-विशेषो वा ॥

हः कातरककुदवितस्तिमातुलुङ्गेषु ॥ १ । ३ । ३८ ॥

'तो' इत्यनुवर्तते । एषु तवर्गस्य हत्व भवति । काहरो । कहो । मातुलुङ्गप्रिय । माहुलुगप्पिओ ॥

हैं वसतिभरते ॥ १ । ३ । ३९ ॥

'ह' इत्यनुवर्तते । अनयोस्तवर्गस्य हैकारो वा स्यात् । भरहो । भरओ ॥

लः पलितनितम्बकदम्बे ॥ १ । ३ । ४० ॥

'तु' इत्यनुवर्तते । एषु तवर्गस्य लो वा स्यात् । पलितकेश । पलिलकेसो । [6]नितम्ब । निलबो । कदम्ब । कलबो । पक्षे । पलिअकेसो । इत्यादि ॥

दोहदप्रदीपशातवाहनातसीम् ॥ १ । ३ । ४१ ॥

'ल' इत्यनुवर्तते । दोहदे मपूर्वे दीप्यतौ च शातवाहनशब्दे अतसीशब्दे च तवर्गस्य लत्व भवति । पृथक्त्वान्नित्यम् । दोहलो । पलीवो । प्रदीप । सालाहणो । शातवाहन । अळसिप्पसूणवण्णो । अतसीप्रसूनवर्ण ॥

रत् सप्तत्यादौ ॥ १ । ३ । ४२ ॥

तवर्गस्य रत्व भवति । लित्वान्नित्यम् । इति सप्तत्यादिगणपठितगद्गदशब्दे तवर्गस्य र । गग्गरो । सप्तत्यादि—सप्तति । सप्तदश । एकादश । द्वादश । त्रयोदश । पञ्चदश । अष्टादश । गद्गद इत्यादि ॥ 'कदर्थिते खोर्व' इत्यत 'व' इत्यधिकृत्य

---

१ शकरहित । P, My, M २ घा श्वषभ M, पुल्यो वा R, T ३ R drops तु ४ R has तु after it ५ हत्व R ६ M has निम्ब । तिंबो for नितम्ब । निम्बो । ७ °शब्दे च M ८ M has गद्गद । before it ९ इत्यधिकृत्य M

पीते ले वा ॥ १ । ३ । ४५ ॥

पीने स्वार्थिके लकारे सति तोऽकारो वा स्यात् । पीवलो । पीअलो[1] । 'ले' इति किम् । पीओ । अत्र 'स्वार्थे तु कश्च' इत्यधिकृत्य 'लो वा विद्युत्पीतयो ' इत्यनेन स्वार्थे वा लः ॥

ढः पृथिव्यौषधनिशीथे ॥ १ । ३ । ४७ ॥

'थो' इत्यनुवर्तते । एषु तवर्गस्य ढत्व वा भवति । औषधगुण । ओसढगुणो । पक्षे । ओसहगुणो । अत्र 'खघथधभाम्' इति हत्वम् । णिसीढो । णिसीहो । निशीथ ॥

र्णो दिना रुदिते ॥ १ । ३ । ४९ ॥

अत्र दिना दीत्यवयवेन सह णत्व रिर्द्वैवति[3] । रित्वाद्वित्वम् । रुदितकर । रुण्णअरो । 'णो वातिमुक्तके' इत्यत 'णो वा' इत्यधिकृत्य[4]

गर्भिते ॥ १ । ३ । ५१ ॥

अत्र तवर्गस्य णत्व भवति । गब्भिणो । गब्भिओ ॥

नः ॥ १ । ३ । ५२ ॥

'ण ' इत्यनुवर्तते । अस्तोरस्तोरच परस्य नकारस्य णकारो भवति । मानव । माणवो[6] । ईशान । ईसाणो[7] । इत्यादि ॥

आदेस्तु ॥ १ । ३ । ५३ ॥

'न ' इत्यनुवर्तते । आदेर्नकारस्य णो वा स्यात् । नर । णरो । नरो । नत । णओ । नओ । इत्यादि । अस्तोरित्येन । न्याय । नाओ ॥

नापिते ह्ः ॥ १ । ३ । ५४ ॥

---

1 M. has पीत after पीअलो । 2 R and T have 'पीते लो ha..पत befor.. 'वा' इत्यनुवर्तते । 3 रिर्भवति । M 4 इत्यधिकृत्य R, ' .. ., My 6 माणवो । मानव । M 7 ईसाणो । ..

'ण' इत्यनुवर्तते । 'न' इति च । अत्र नकारस्य णकारहकारौ वा भवत । हाविओ । णाविओ । नाविओ ॥

अथ पवर्गादेशाः ॥

पो वः ॥ १ । ३ । ५५ ॥

असयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच परस्य पकारस्य प्रायो वः स्यात् । शाप । सावो । इत्यादि । अस्तोरित्येव । विप्र । विप्पो । अस्तोरित्येव । पढइ । पठति । अच इत्येव । कम्पो । प्राय इत्येव । कपि । कई । रिपु । रिऊ । एतेन प्रायो लोपवकारयो पकारस्य युगपत् प्राप्तयोर्यत्र श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र विधेय ॥

फः पाटिपरिघपरिखापरुपपनसपारिभद्रेषु ॥ १ । ३ । ५६ ॥

'प' इत्यनुवर्तते । णिजन्ते पटिधातौ परिघादिषु च पस्य फत्व भवति । परिघ । फलिहो । अत्र घस्य ह । हरिद्रादित्वाद्रस्य लत्वम् । पनस । फणसो । फणस सस्कृतेपि । परुष । फरुसो । पारिभद्र । फालिहद्दो । भस्य ह । हरिद्रादित्वाद्रेफस्य लत्वम् ॥

प्रभूते वः ॥ १ । ३ । ५९ ॥

'प' इत्यनुवर्तते । अत्र पकारस्य वकार स्यात् । बहुत्तो । तैलादित्वाद् द्वित्वम् ॥

नीपापीडे मो वा ॥ १ । ३ । ५७ ॥

नीपे आपीडे च पस्य मो वा स्यात् । णीमो । पक्षे । नीवो ।

---

१ M drops 'न' इति च २ हकारौ वा स्यात् । R, T ३ स्यात् । M ४ हाविओ । R ५ M and R drop अथ ६ पवर्गस्यादेशा । My, P, पस्यादेशा । R ७ वकार R ८ R has कम्प before कम्पो ९ R has इत्यादि after रिऊ । १० R has पकारस्य for एतेन ११ पनसपरुष M १२ R has परुष । फरुसो before पनस । १३ पणसो M, R

आमेलो । पंक्षे । आवेग्गो । अत्र 'धन्यूपीड—' इत्यादिना ईकारस्य एत्वम् ॥

फस्य महौ वा ॥ १ । ३ । ६० ॥

अस्तोरन्तोरच परस्य फकारस्य भकारहकारौ यथासंख्य व्यवस्थित विभाषया भवत । क्वचिद्भ । रेफ । रेभो । क्वचिद्ध । मुक्ताफलम् । मोत्ताहळं । कैचिदुभावपि । सफलम् । सभळं । सहळं । इत्यादि । अस्तोरित्येव । गुल्फम् । गुम्फो । अस्तोरित्येव । फणी । अंच इत्येव । गुफति । गुफइ । माय इत्येव । कसणफणी ॥

यो वः ॥ १ । ३ । ६१ ॥

असयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याच परस्य बस्य वो भवति । शबल । सवलो । इत्यादि ॥

ङन्यौ कबन्धे ॥ १ । ३ । ६२ ॥

अत्र बकारस्य वकारयकारौ डितौ भवत । ङित्वात् सानुनासिक उचार । कबन्धो । कयन्धो ॥ 'लभिमयौ म' इत्यत 'म' इत्यभिवृत्य

तु डो विषमे ॥ १ । ३ । ६७ ॥

अत्र मस्य डो वा स्यात् । निसढो । निसमो ॥

यो जतीयानीयोत्तरीयकृत्येषु ॥ १ । ३ । ६८ ॥

'तु' इत्यनुवर्तते । तीये अनीये च प्रत्यये उत्तरीयशब्दे कृद्विहितप्रत्यये च यकारस्य जकारो वा स्यात् । रिरनाद् द्वित्वम् । तृतीय । तइज्जो । पक्षे । तेइओ । अत्र 'ऋतोत्' इत्यत्वम् । गमीरादिपाठादी-

---

१ M drops पक्षे २ एत्व भवति । M ३ P and My drop the portion from क्वचिद्द to इत्यादि । ४ पुप्पम् । पुप्पम् M for गुल्म । गुम्मो । ५ भोरित्येव । गुफइ । for अच इत्येव । गुफति । गुफइ । M ६ M has कृष्णफणी after कसणफणी । ७ वस्स M ८ °नासिकोचार । M ९ इत्यधिकृत्य M. १० तइवो M

कारस इत्व तलोपश्च । अनीये । करणीय । करणिज्जो । करणीओ[1] ।
उत्तरीयपट । उत्तरिज्जपडो । उत्तरीअवडो[2] । कृत्ये । मेय । मेज्जो ।
मेओ । इत्यादि ॥

इन्मयटि ॥ १ । ३ । ६९ ॥

'य' इत्यनुवर्तते । 'तु' इति च । मयट्प्रत्यये यकारस्य इकारो वा स्यात् । विषमय । विसमइओ । विसमओ[3] । इत्यादि ॥

कतिपये वहशौ ॥ १ । ३ । ७२ ॥

'य' इत्यनुवर्तते । अत्र यस्य वत्वहत्वे मतत । हत्वे शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ । कइवओ । कइवाहो ॥

अर्थपरे तो युष्मदि ॥ १ । ३ । ७३ ॥

'य' इत्यनुवर्तते । अर्थपरे युष्मच्छब्दे यकारस्य तकार स्यात्[4] । तुम्हकेरो । 'अर्थपरे' इति किम् । जुम्हअह्मप्पअरण[5] । युष्मदस्मत्प्रकरणम् ॥

आदेर्जः ॥ १ । ३ । ७४ ॥

'य' इत्यनुवर्तते । आदेर्यस्य ज स्यात् । यम । जमो । इत्यादि । 'आदे' इति किम् । अवयवो । बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । सयोग[6] । सजोओ । सयम । सजमो[7] । कचिन्न भवति । प्रयोग । पओओ ॥ 'भ्यौ बृहस्पतौ तु वहो' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तते । 'रो डा पर्याणे' इत्यत 'र' इति च ।

लो जठरवठरनिष्ठुरे ॥ १ । ३ । ७७ ॥

जठरादौ रस्य ल्त्व वा स्यात् । जठरानल । जढलाणलो । जढराणलो[8] । वढलो । वढरो[9] । अत्र 'ठ' इति ठस्य ढत्वम् । णिट्ठुलो ।

१ करणीयो M २ उत्तरीअपडो M ३ M drops विसमओ । ४ M and T have युष्मदीय before it ५ जुह्माअह्मापअरण । M ६ सजोओ । सयोग । M, R, T ७ सजमो । सयम । M, R, T ८ जढरानलो M ९ पढलो । पढरो । M

निठ्ठुरो । अत्र 'कग—' इति पलोपे शेषस्य द्वित्वम् । भसलशब्दो भ्रमरपर्याय सस्कृत ईव ॥

हरिद्रादौ ॥ १ । ३ । ७८ ॥

'र' इत्यनुवर्तते । 'ल' इति च । हरिद्रादौ रेफस्य लत्व भवति । पृथक्त्वान्नित्यम् । चरण । चलणो । इत्यादि । हरिद्रादि—हरिद्रा । अङ्गार । चरण । युधिष्ठिर । सुकुमार । शिथिर । सत्कार । मुखर । वरुण । निरात । रुग्ण । अपद्वार । करुण । दरिद्र । परिघ । परिखा । मत्सर । सवत्सर । पारिभद्र । दारिद्र्य । कातर । इत्यादि ॥

किरिबेरे[1] डः ॥ १ । ३ । ७९ ॥

किरिशब्दे बेरशब्दे च रस्य ड स्यात्[2] । बेडो[3] । बेर[4] । करभो मण्डूको दुन्दुभिर्वा ॥

खोः करवीरे णः ॥ १ । ३ । ८० ॥

'र' इत्यनुवर्तते । अत्र खोरादे रेफस्य णत्व स्यात् । कणवीरो ॥

लोहललाङ्गललाङ्गूले वा ॥ १ । ३ । ८२ ॥

अस्तोरखोरच इति निवृत्तम् । 'लो ल्लाटे च' इत्यत 'ल' इत्यनुवर्तते । पूर्वसूत्रात् 'ण' इति च । लोहलादिष्वादेर्लकारस्य णो वा स्यात् । लगलहत्थो । णोहलो । लोहलो । शैब्दविशेष[5] । [6]णगलहत्थो । लागलहस्त । अत्र 'सरस विद्वमि' इति ह्रस्व । 'सयोगे' इति वा । दीर्घलाङ्गूल । दिर्घणगूले[7] । दिर्घलगूलो[8] ॥

घो मः शबरे ॥ १ । ३ । ८४ ॥

अत्र घस्य म[9] स्यात् । शैनल । समरो[10] ॥ 'नीवीस्वप्ने वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य

---

१ मदेव R, T २ भेरे M ३ M has 'र' इत्यनुवर्तते before it ४ भेर । भेडो । M ५ शफरविशेष R, T ६ लाङ्गलहस्त । णगल्लहत्सो । लगल्लहत्थो । M ७ दिग्घणगूलो । M ८ M drops दिग्घलगूलो । ९ M, R and T drop शबल । १० सम्मरो । M

हस घो निन्दोः ॥ १ । ३ । ८६ ॥

बिन्दो परस्य हस घो वा स्यात् । संहार । सघारो । संहारो । सिंह । सिंघो । अस्य विंशत्यादिपाठाद्विन्दो श्लोपलि शित्वात् पूर्वस्य दीर्घे सीहो इत्यपि । क्वचिदबिन्दोरपि । दाह । दाघो ॥ 'शो सल्' इत्यत 'शो' इत्यधिकृत्य

प्रत्यूषदिवसदशपापाणे तु हः ॥ १ । ३ । ८८ ॥

एषु शो शषसाना हकारो वा स्यात् । प्रत्यूष । पंचूहो । पचूसो । अत्र 'त्योचैत्ये' इति त्यस्य च । दिअहो । दिअसो । पाहाणो । पासाणो ॥

छल् पट्छमीसुधाशावसप्तपर्णे ॥ १ । ३ । ९० ॥

'शो' इत्यनुवर्तते । एषु शोरछत्व लित् स्यात् । षण्मुख । छम्मुहो । षट्पद । छप्पओ । शाव । छावो । सप्तपर्णे । 'हे दक्षिणेस्' इत्यत 'अस' इत्यधिकृत्य 'समादाविल्' इत्यत 'इल्' इति च

सप्तपर्णे फोः ॥ १ । २ । १३ ॥

अत्र द्वितीयस्यावर्णस्येत्व लिर्द्भवति । छत्तिवण्णो । सुधाकर । छुहाअरो ॥ पादपीठादिषु विशेषा कथ्यन्ते । 'सिरोया वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य

लुक् पादपीठपादपतनदुर्गादेव्युदुम्बरेचोन्तर्दः ॥ १।३।९२ ॥

पादपीठादिष्वन्तर्वर्तमानस्य 'दे दकारस्य अचा सहितस्य लुग्वा स्यात् । नतपादपीठ । णअपावीढो । णअपाअवीढो । अत्र 'ठ' इति

---

१ P and My have संघारो । सहारो । संहार । २ R drops संहारो ३ पूर्वस्याचो M ४ पच्छूहो । M ५ M drops पचूसो ६ M has पच्छूसो before दिअहो । ७ इत्यनुवतते R ८ ल्लित् स्यात् R ९ सीरायां M १० इत्यधिकृत्य M, R ११ चादोन्त M १२ R and T drop द १३ M drops णअपाअवीढो ।

ठस्य ढत्वम् । कृ[1]तरामपादपतन । फे[2]अरामपावडणो । फे[3]अरामपाअव-डणो । अत्र प्रत्यादित्वात् तस्य ड । दुर्गादेवीरमण । दुग्गाईरमणो । दुग्गादेईरमणो । उदुम्बर । उंबरो । उउंबरो । 'अन्तर्' इति किम् । दुर्गा[4]देव्यामेंदो मा भूत् ॥

व्याकरणप्राकारागते कगोः ॥ १ । ३ । ९३ ॥

'लुक्' अनुवर्तते । 'अचा' इति च । व्याकरणादिषु ककारगकार-योरचा सह लुग्वा स्यात् । व्याकरणपाठ । वारणपाढो । वाअरण-पाढो । प्राकार । पारो । पो[5]आरो । [6]आओ । आअओ । आगत ॥

एवमेवदेवकुलप्रावारयावज्जीवितावटावर्तमानतावति वः ॥ १ । ३ । ९४ ॥

एवमेवादिष्वन्तर्वर्तमानस्य वं[7]कारस्य अचा सह लुग्वा स्यात् । देव-कुलनाथ । दे[8]उलणाहो । दे[9]वउलणाहो । पारो । पा[10]वारो । प्रा[11]वार । [12]जीअणाहो । जीविअणाहो । जीवितनाथ । अडो । अवडो । अवट । अ[13]त्र 'टो ड' इति टस्य डत्वम् । अत्तमाणो । आवत्तमाणो । आवर्त-मान । 'अन्तर्' इति किम् । एवमेवेत्यत्रान्त्यस्य मा भूत् ॥

ज्योर्दनुजवधराजकुलभोजनकालायसकिसलयहृदयेषु ॥ १ । ३ । ९५ ॥

द[14]नुजवधादिषु ज्योर्जकारयकारयोरचा सह लुग्वा स्यात् । दे[15]णुवहो । दणुअवहो । दनुजवध । रा[16]उलप्पसूओ । राअउलप्पसूओ । राजकुल-प्रसूत । भोणप्पिओ । भो[17]अणप्पिओ । भोजनप्रिय । इत्यादि ॥

---

१ कृतपादपतन । R २ कअपावडणो R ३ फअपाअवडणो R ४ °मादेमा My, P ५ पाअरो M ६ आगत । आगओ । आओ । M ७ वस्य R ८ देउल्णहो । M ९ M drops देवउल्णाहो । १० पाअरो । M ११ M. drops प्रावार । १२ जीवितनाथ । जीअणाहो । जीवि अणाहो । १३ M, My and P drop अत्र टो ड' इति टस्य डत्वम् । १४ दनुजादिषु R १५ दनुजवध । दणुवहो । M १६ राजकुलप्रसूत । राउल्प्पसूदो । राअउल्प्पसूदो । M १७ M drops भोअणप्पिओ ।

अपतौ घरो गृहस्य ॥ १ । ३ । ९६ ॥

गृहशब्दस्य अपतौ पतिशब्द परो न भवति चेद् घर इत्यादेशो भवति । घरो । राअघरो । 'अपतौ' इति किम् । गहवई ॥ सरशब्दे

सरकद्वोरीसरकारौ ॥ १ । ३ । १०० ॥

अनयोर्यथासख्य ईसरकार इत्यादेशौ भवत । ईसरो । पक्षे सरो । एकादश । द्वादश । अष्टादश । सप्तदश । अत्र सर्वत्र सप्तत्यादिपाठाद् दस्य रत्वम् । 'प्रत्यूष' इत्यादिना शोर्हत्वम् । एआरहो । बारहो । अत्र 'कग—' इत्यादिना दस्य लुक् । अट्ठारहो । अत्र 'ष्ट' इति ष्टस्य ठत्वम् । सत्तरहो । अत्र 'कग—' इति पस्य लुक् । पञ्चदश । पण्णरहो । अत्र 'पञ्चदश—' इत्यादिना स्तोर्ण । त्रयोदश । तेरहो । अत्र 'एत्साज्झला—' इत्येत्वम् । चतुर्दश । चोद्दहो । चउद्दहो । अत्र 'तु मयूर—' इत्यादिना आदेरच परेण साज्झला सह वा ओत्वम् । एतेषा सख्यावाचित्वेप्युक्ता आदेशा समा । विशेषस्तु नकारान्तत्वादात्मशब्दवत् प्रक्रिया । पूरणप्रत्ययान्तास्तु रामशब्दवत् ॥

इत्यकारान्ता ॥

अथ आकारान्त पुलिङ्ग सोमपाशब्द ।

सोमपा सु इति स्थिते 'ह्रस्वलीदूत' इत्यत 'ह्रस्वल' इत्यधिकृत्य

क्विपः ॥ २ । २ । ४७ ॥

[12]क्विप्प्रत्ययान्ताना ह्रस्व स्यात् । इति क्विप्प्रत्ययान्ताना ह्रस्वविधानेपि प्राकृतप्रतिपादकशास्त्रान्तरे क्विबादिप्रत्ययान्तानामित्यादि

---

१ M has सत्तदश । अट्ठादश । २ एआरहो । M ३ My, M, and P drop the portion from अत्र to दस्य लुक् ४ The portion from अत्र to ठत्वम् is dropped in My, P and M ५ M, My, P drop the portion from अत्र to लुक् ६ चउद्दहो is omitted in M and My ७ इत्यादेरच M ८ ओकार । M ९ पूरणप्रत्ययान्ता M, पूरणप्रत्ययान्तो R, T १० R drops शब्द ११ M and T drop अथ १२ क्विप्प्रत्ययान्तस्य P, My

ग्रहणदर्शनाद्विच्प्रत्ययान्तसोमपाशब्दस्यापि ह्रस्व । यद्वा 'क्विप' इति सूत्रे क्विब्ग्रहण विजादीनामप्युपलक्षकम् । न च सूत्रे उपलक्षकत्व-मदृष्टचरमिति वाच्यम् । प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानमित्यत्र साधर्म्यग्रहण वैधर्म्यस्याप्युपलक्षणमिति सर्वसमतिपन्नत्वात् । तन्न्या-येनात्राप्युपलक्षितविच्प्रत्ययान्तस्य सोमपाशब्दस्यापि ह्रस्व । तथा च सोमप सु इति स्थिते 'प्रायो लुक्—' इति पलोपे प्राप्ते 'नात्य' इति प्रतिषेधात् पलोपाभावे 'पो व' इति पस्य वं । 'सो' इत्यादि-सूत्रैर्विधीयमाना आदेशा पूर्ववत् । सोमवो । सोमवा । इत्यादि । रामवत् । एव कीलालपाप्रभृतय ॥

इकारान्त पुलिङ्ग कविशब्द । कवि सु इति स्थिते । 'इदुतोर्दि' इत्यधिकृत्य

अक्लुगनपि सोः ॥ २ । २ । २९ ॥

इदुद्भ्या परस्य सो शानुबन्धो लुक् स्यात् । अनपि नपुसकलिङ्गे तु न भवति । 'शिति दीर्घ' इति दीर्घ । बलोप. । कई ॥ कवि जस् इति स्थिते 'चतुरो वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य 'इदुतो —' इति च इदुतोरित्यस्य सुब्व्यत्ययेन पञ्चम्यन्तविपरिणाम ।

पुसो जसो डउ डओ ॥ २ । २ । २४ ॥

पुलिङ्गादिदुतो परस्य जस अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवत । कवउ । कवओ । पक्षे 'णो शसश्च' इति वा ण । कइणो । पक्षे 'स्लुग्जश्शसो' इति स्लुक् । कई । सबुद्धौ कवि सु इति स्थिते 'दोर्स्लुक्कौ तु सबुद्धे' इति सोर्वा स्लुक् । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ ।

---

१ सूत्रे is dropped in P and My २ लक्षणम् R, T ३ सर्वत्र सप्रति' R, T ४ M has नात्प । अवर्णात् परस्य पकारस्य लोप स्यात् इति पलोपाभाव । पो व इति &c ५ R drops प्रतिषेधात् ६ 'भाव किंतु R, T ७ वत्वम् । R T ८ भवति । R ९ M and T drop उ १० इत्यधिकृत्य M, R ११ कवओ । M १२ णो वा । R १३ M drops पूर्वस्य

दे कई । श्लुगभावे 'सोर्लुक्' इति लुक् । दे कइ । नात्र डो । अनदन्तत्वात् ॥ जसि पूर्ववत् ॥ द्वितीयैकवचने 'अम' इति म कंइ ॥ शसि 'इदुतोर्दिः' इत्यत 'इदुतो' इति 'चतुरो वा' इत्यत 'वा' इति 'पुसो जस —' इत्यत 'पुसि' इति चाधिकृत्य

णो शसश्च ॥ २ । २ । २६ ॥

पुलिङ्गादिदुत परस्य शसश्चाज्जसश्च णो वा स्यात् । कइणो[3] । पक्षे 'श्लुग्जश्शसो' इति श्लुक् । कई[4] । पुस इत्येव । बुद्धी ॥ तृतीयैकवचने कवि टा इति स्थिते 'इदुतोर्दिः' इत्यत 'इदुतो' इत्यधिकृत्य 'नृनपि ङसिङसो' इत्यत 'नृनपि' इति च

टो णा ॥ २ । २ । २८ ॥

पुनपुसके वर्तमानादिदुत परस्य टावचनस्य णा भवति । कइणो ॥ कविभिस् इति स्थिते भिसि हिमादय पूर्ववदेव विधेया ॥ 'भिसभ्यसुपि' इत्यधिकृत्य

इदुतोर्दिः ॥ २ । २ । २२ ॥

भिसभ्यसुपि परे इदुतोर्दीर्घ स्यात् । कईहिं[1] । बहुलाधिकाराद् 'इदुतोर्दि' इति दीर्घ क्वचिन्न भवति । दिअभूमिसु दाणजलद्धिताइ । द्विजभूमिषु दानजलार्द्रितानि ॥ पञ्चम्येकवचने कैवि ङसिति स्थिते 'णो शसश्च' इत्यत 'णो' इत्यधिकृत्य 'इदुतो' इति च

नृनपि ङसिङसोः ॥ २ । २ । २७ ॥

पुलिङ्गे नपुसकलिङ्गे च वर्तमानादिदुत परयो ङसिङसोर्णो

---

१ My and P have हरिं after कइ २ 'इदुतोर्दि' 'चतुरो वा' 'पुसो जस —' इत्यत इउ इओ इत्यधिकृत्य M ३ My, P and M have हरिणो after it ४ इति शस इउरि M ५ My, P and M have हरी after it ६ कद्दी My ७ इत्यधिकृत्य M ८ इति च M ९ हरिणा after this in My, P and M १० M, My and P have हरीहिं after it ११ डियभूमिसु M १२ हरि ङसिति P, My, M १३ इत्यधिकृत्य M १४ 'दिदुतो M

इत्यादेशो वा स्यात्[1] । कविणो[2][3] । 'ङनपि' इति णित् । दुर्दीर्घ[4] ।
पक्षे ङसिङसोर्दोदुर्वेत्यत्र । कइणोहिन्तो[5] । कइत्तो । कईओ । कईउ ।
ङसिङसोर्हिरिति नास्ति । अनदन्तत्वात् ॥ भ्यसि उक्ता हिन्तोप्रभृतय
सुन्तो च । 'इदुतोर्दिः' इति दीर्घ । कईहिन्तो[6] । इत्यादि ॥ षष्ठ्येक-
वचने 'ङनपि ङसिङसो' इति वा णो[7] । कइणो[8] । पक्षे 'ङसोसिया सर'
इति द्विरुक्त सकार । कइस्स[9] ॥ सप्तम्येकवचने मिरेव । कविम्मि[10] ॥
बहुवचने 'इदुतोर्दिः' इति दीर्घ[11] । कईसु[12] । कवीसु ॥ शेष रामवत् ॥

अथ इकारान्तेषु केचिद्विशेषा प्रदर्श्यन्ते ॥ ध्वनि सु इति स्थिते
'उद्ध्वनि—' इत्यादिना वकारसम्बन्धिनो वर्णस्योत्त्वम् । 'लवराम्—'
इति वलोप । धुणी ॥

त्यथ्यद्वध्वां क्वचिच्चछजझाः ॥ १ । ४ । ६५ ॥

त्यथ्यद्वध्व इत्येषा यथासख्य क्वचित् प्रयोगानुसारेण चछजझ इत्येते
आदेशा भवन्ति । इति ध्वस्य झादेशे । झणी[13] ॥ शेष कविवत्[14] ॥
तित्तिरिशब्दे

रस्तित्तिरौ ॥ १ । २ । ४४ ॥

'मूषिकविभीतक—' इत्यादेरदित्यनुवर्तते[16] । 'त्वदित' इत्यत
'इत' इति च[17] । अत्र रेफसम्बन्धिन इवर्णस्यात्व भवति । तित्तिरो ॥
शेष रामवत् ॥ ऋषिशब्दे 'मतु मजुनर्णर्षिपि—' इत्यादिना ऋका-

---

१ भवति for वा स्यात् R २ My and P have हरिणो in place of कविणो ३ M has हरिणो after it ४ °दध । M ५ My P and M have हरिहिन्तो । हरित्तो । हरीओ । हरीउ । in place of कर्वाहिंतो । &c ६ कइहिन्तो । M ७ णो वा M ८ M, My and P have हरिणो in place of कइणो । ९ M, My and P have हरिस्स । १० My and P have हरिम्मि, M has both ११ इदुतोरिति दीर्घ । M १२ My and P have हरीसु । १३ रवरेति वलोप । M, T १४ My and P have यथासंख्य after प्रयोगानुसारेण १५ कविवद्धरिवच्च । My, M, P १६ र इत्यत्र M १७ M drops 'त्वदित' इत्यत १८ °ऋषिनपम—' M

रस्य वा रिः । रिसी । पक्षे । कृपादित्वादिल् । इसी । अग्निशब्दे 'स्नेहाग्न्योर्वा' इति सूत्रेण युक्तस्यान्त्यहल मोऽन्वा अत्वे । अगणी । पक्षे । अग्गी । अत्र 'मनयाम्' इति नेलोप । शेषद्वित्वं च ॥ पदातिशब्दे

तिर्यक्पदातिशुक्तेस्तिरिच्छिपायिकासिप्पि ॥ १ । २ । १०४ ॥

तिर्यगादेस्तिरिच्छयादय आदेशा यथाक्रम वा स्युः । इति पायिकादेशे । पायिको ॥ शेषं रामवत् । पक्षे । दंतयोर्लोपे । पआई ॥ अक्षिशब्दे 'अक्ष्यर्थकुलाद्या वा' इति पुलिङ्गताया स्पृहादित्वात् क्षस्य छत्वे । अच्छी । अस्यैवाञ्जल्यादिपाठात् स्त्रीलिङ्गेपि प्रयोग ॥ रश्मिशब्दे मलोपे रस्सी । नात्र 'श्मप्म—' इत्यादिना सौदेश । 'असररश्मौ' इति प्रतिषेधात् ॥ किरिशब्दे 'किरिबेरे[6] ड[7]' इत्यनेन रेफस्य डत्वम् । किडी ॥ शौद्धौदनिशब्दे 'शोण्डगे' इत्यनेन शोण्डादिपाठादादेरेच उत्वम् । सुद्धोअणी ॥ बृहस्पतिशब्दे 'ऋतोत्' इत्यधिकृत्य 'इदुन्मात्तु' इत्यत 'इदु' इति च

तु बृहस्पतौ ॥ १ । २ । ८५ ॥

अत्र ऋत इदुतौ वा भवत । पक्षे अत्वम् । तथा च निहस्पति बुहस्पति बहस्पति इति स्थिते

भ्यौ बृहस्पतौ तु बहोः ॥ १ । ३ । ७५ ॥

अत्र बकारहकारयोर्यथाक्रम भकारयकारौ भवत । तथा च भियस्पति । भुयस्पति । भयस्पति । पक्षे उक्तानि त्रीणि रूपाणि । एव षट्स्वपि रूपेषु 'प्पस्पो फ' इत्यत 'फ' इत्यधिकृत्य

श्लेष्मबृहस्पतौ तु फोः ॥ १ । ४ । ४६ ॥

अनयो फोर्द्वितीयस्य स्तो फो वा स्यात् । इति फत्वे निहप्फई । बुहप्फई । बहप्फई । भियप्फई । भुयेप्फई । भयप्फई । फत्वाभावे

---

१ प्रागत्वे M, प्रागत्व वा स्यात् R, T २ नलोप शेषद्वित्वे च । M, नलोपे शेषद्वित्वम् । R ३ °स्तिरिप्या° M ४ दंतयोर्लोपे My, P ५ स्यादेश । M ६ भेरे M ७ इति च M ८ तु भवत । M ९ भुअप्फई । M १० भअप्फई । M

सो बृहस्पतिवनस्पत्योः[1] ॥ १ । ४ । ७४ ॥

'ष्टो ठोरस्थारब्धे तु' इत्यत्र 'तु' इत्यनुवर्तते । अनयोर्युक्तस्य यो स स्यात् । इति सस्य वा सत्वे । बिहस्सई । बुहस्सई । बहस्सई । भियस्सई । भुवस्सई । भयस्सई ॥ यदा युक्तस्य पक्षमत्वयोरभावस्तदा 'ष्क—' इति सलोपे शेषस्य द्वित्वे बिहप्फई इत्यादीनि षड् रूपाण्युदाहर्तव्यानि । इति बृहस्पतिशब्दस्याष्टादश प्रकाराः ॥ वनस्पतिशब्दे 'सो बृहस्पतिवनस्पत्योः' इति वा युक्तस्य सत्वे वणस्सई । सत्वाभावे 'ष्पस्पो' इति फ । वणप्फई ॥ द्विशब्दस्य सर्वत्र बहुवचनमेव । 'चतुरो जश्शस्भ्याम्—' इत्यत 'जश्शस्भ्याम्' इत्यधिकृत्य

दोण्णि दुवे बेण्णि द्वेः ॥ २ । ३ । २० ॥

द्विशब्दस्य जश्शस्भ्यां सह दोण्णि दुवे बेण्णि इति त्रय आदेशा भवन्ति । दोण्णि । दुवे । बेण्णि । इति स्थिते 'संयोगे' इति ह्रस्वे कर्तव्ये अनुक्तसमुच्चयन्यायेन एत इकारस्यादेश इति इत्वेव भवति । दुण्णि पुरिसा । बिण्णि पुरिसा । अत्रानुक्तन्यायेन ह्रस्वो नास्तीति केचित् । तदा दोण्णि । बेण्णि । दुवे । 'दोवे टादौ च' इति विधास्यमानौ दो वे इत्यादेशावपि । तथा च जसि । दोण्णि । दुण्णि । बेण्णि । बिण्णि । दो । वे । दुवे । शस्येतान्येव ।

दो वे टादौ च ॥ २ । ३ । २१ ॥

'द्वे'[11] इत्यनुवर्तते । द्विशब्दस्य टादौ तृतीयादौ[12] सुपि परे चकाराज्जश्शस्भ्यां सह दो वे इत्यादेशौ भवतः । अत्र सूत्रे 'टादौ' इत्यतद्गुण बहुव्रीहिमङ्गीकृत्य टावचनस्य विधेयान्वयः परिहर्तव्यः । अन्यथा

1 M drops 'ष्टो ठो रस्थारब्धे तु' इत्यत्र 'तु' इत्यनुवर्तते 2 सो वा M
3 शेषद्वित्वे M 4 इत्यादि M 5 °शब्दरूपस्य M 6 सत्वम् । T
7 My and P drop सर्वत्र 8 ह्रस्वो M 9 M drops दोण्णि ।
10 R and T add इति सप्तादेशाः after it 11 My M and P drop 'द्वे' इत्यनुवर्तते । 12 [illegible] 13 [illegible] by M,

तत्रापि दो वे स्याताम् । तथा च द्विशब्दस्याप्येकवचनतापात । तत्तु विरुद्धम् । तस्मादतद्गुणबहुव्रीहिमाश्रित्य भिसादीनामेव विधेयान्वयो न तु टावचनस्य । अथ यद्यतद्गुणबहुव्रीह्याश्रयणाद्भिसादीना विधेयान्वयस्तर्हि ङेसाद्येकवचनानामपि भिसादित्वात् तेषामपि विधेयान्वयापात इति तदिदमविदितमीमासावृत्तान्तस्य भाषितम् । यथा हस्तेनावद्यति । स्रुवेणावद्यति । स्वधितिनावद्यति । इत्यत्र हस्तादीना सामान्येन द्रवसहिताज्यमासपुरोडाशाद्यवदानसाधनत्वे प्रतीतेपि सामर्थ्यपर्यालोचनया हस्तादीनामवदानविशेषान्वय कल्पितस्तथात्रापि भिसादीना सर्वेषा सामान्येन विधेयान्वये प्रतीतेपि एकवचनसामर्थ्यपर्यालोचनया ङेसाद्येकवचनाना द्विशब्दे विधेयान्वय परिहर्तव्य । यद्वा 'दो वे टादौ' इत्यत्र द्विशब्दस्य नित्यद्विवचनवाचित्वेपि गौणतायामेकवचनस्यापि सभवाट्टाद्येकवचनेष्वप्येतयो प्रयोग इत्यल सूत्रकलहचर्चया । प्रकृतमनुसराम । भिसि दो भिस् वे भिस् इति स्थिते हिमादय पूर्ववद् भिसादीना विधेया । दोहि । दोहिँ । दोहि । एव वेहि । इत्यादि । भ्यसि । दोहिंतो । दोत्तो । दोओ । दोउ । दोसुंतो । एव वेहिंतो । इत्यादि । आमि

ण्ह ण्हं सख्याया आमोर्विशतिगे ॥ २ । ३ । ३३ ॥

सख्याया परस्याम ण्ह ण्ह इत्येतावादेशौ भवत अविंशतिगे विंशत्यादीन् वर्जयित्वा । दोण्ह । दोण्ह । वेण्हं । वेण्ह । दोसु । दोसु । वेसु । वेसु ॥ त्रिशब्दस्य 'चतुरो जश्शस्भ्याम्—' इत्यत 'जश्शस्भ्याम्' इत्यनुवर्तते ।

तिण्णि त्रेः ॥ २ । ३ । २९ ॥

त्रिशब्दस्य जश्शस्भ्या सह तिण्णि इत्यादेशो भवति । जसि । तिण्णि । शसि । तिण्णि । 'दो वे टादौ च' इत्यत 'टादौ' इत्यधिकृत्य

१ °द्भिसादीनामेव M २ °मविदित T ३ °साधनत्वेपि My, P
४ हस्ता M ५ द्विशब्देन M ६ हेया T ७ वेह्न । वेह्न । M

ति त्रेः ॥ २ । ३ । ३२ ॥

त्रिशब्दस्य टादौ तृतीयादौ सुपि परे ति इत्यादेशो भवति । तिहि । तिँहि । तिहिं । शेष द्विशब्दवत् । द्विन्योर्लिङ्गत्रयेपि समान रूपम् ॥ विधिशब्दे यस्य ह्रस्वे विही । अस्याञ्जल्यादिपाठात् स्त्रीलिङ्गेपि प्रयोग । एव वलिनिधिप्रभृतीनामपि स्त्रीलिङ्गे प्रयोग ॥

इति इकारान्ता ॥

ईकारान्त पुल्लिङ्गो ग्रामणीशब्द । 'क्विप' इति ह्रस्व । गामणी ॥ जसि । गामणउ । गामणओ । गामणिणो ॥ सबुद्धौ तु 'डोह्लुकौ तु सबुद्धे' इत्यत 'सबुद्धे' इत्यधिकृत्य

ह्रस्वलीदूतः ॥ २ । २ । ४६ ॥

सबुद्धिनिमित्तयोरीदूतोर्ह्रस्वो लिग्भवति । दे गामणि । शेष कवि-शब्दवत् ॥ एवमग्रणीसेनानीवातप्रमीर्सुधीसुश्रीप्रभृतय ॥

ईति ईकारान्ता ॥

उकारान्त पुल्लिङ्ग कारुशब्द । एकवचन कविशब्दवत् । कारू ॥ जसि । 'पुसो जसो डउ डओ' इत्यधिकृत्य 'चतुरो वा' इत्यत. 'वा' इति च

डवो उत ॥ २ । २ । २५ ॥

पुल्लिङ्गादुत परस्य डित् अवो इत्यादेशो वा भवति । कारवो । पक्षे डउ डओ च । कारउ । कारओ ॥ सबुद्धौ 'डोह्लुको तु सबुद्धे' इति वा ह्लुक् । दे कारू । ह्लुगभावे 'सोर्लुक्' इति लुक् । दे कारु । उकारान्तत्वमेव विशेष । शेष कविवत् । एव वायुसेतुप्रभृतय ॥

---

१ तीर्हिं । ताह्नि । तिहि । P, My, M has तिहि । तिहिद् । तीहि । २ इत्यधिकृत्य M ३ T drops शब्द ४ सुश्रीसुधी° T ५ M drops इति ईकारान्ता । ६ M, R and T drop शब्द ७ इति वा । M ८ स्यात् । M

अथोकारान्तेषु केचिद्विशेषा[1] प्रदर्श्यन्ते । पशुशब्दे वक्रादित्वा-द्बिन्दु । पसू ॥ पांसुशब्दे 'लुङ् मासादौ' इति मांसादित्वादित्वाद् बिन्दोर्वा लुक् । पासू । पक्षे 'स्वरस्य बिन्द्वमि' इति ह्रस्वे । पसू ॥ स्थाणुशब्दे 'स्तो' इत्यधिकृत्य 'क्ष्वेडकगे खल्' इत्यत 'खल्' इति च ।

स्थाणावहरे ॥ १ । ४ । ९ ॥

अहरवाचिनि स्थाणुशब्दे स्तो खत्व लित् स्यात् । खाणू । अस्य दैवादिपाठाद् द्वित्वे खण्णू । हरे तु थाणू । अत्र 'कग—' इति सलोप । इक्षुप्रवासिशब्दयो 'द्विनीक्षुप्रवासिषु' इत्यनेन आदेरित उत्वम् । उच्छू । अस्य स्पृहादित्वात् क्षस्य छ । पैवासू । पावासू । प्रवासी । अत्र समृध्यादिपाठादादेरचो वा दीर्घ ॥ कृशानुशब्दे कृपादित्वादृत इत् । किसाणू । भृगु । भिऊ । मृत्युशब्दे 'शृङ्गमृगाङ्क-मृत्यु—' इत्यादिना वा ऋत इत्वम् । मिचू । पक्षे अत्वम् । मंचू । उभयत्र 'त्योचैत्ये' इति त्यस्य च ॥ ऋतुऋजुशब्दयो ऋत्वादिपाठादृत उत्वम् । ऋतु । उऊ । ऋजु । उज्जू । अत्र तैलादित्वाद् द्वित्वम् । अनयोरेव 'ऋतुऋजुऋण—' इत्यादिना ऋतो वा रिरने[11] रिऊ । रिज्जू ॥ अभिमन्युशब्दे 'वो व' इत्यत 'व' इत्यधिकृत्य

स्वभिमन्यौ मः ॥ १ । ३ । ६५ ॥

अत्र मस्य वो वा भवति । अहिवण्णू । अहिमण्णू ॥ अत्रैव

स्वभिमन्यौ जञौ ॥ १ । ४ । २५ ॥

'स्तो' इत्यनुवर्तते । अत्र स्तो जञ् ज इत्येतावादेशौ वा भवत ।

---

१ केचिद् T २ My and P drop मांसादित्वात् ३ My has पावासू । पवासू । प्रवासी । ४ इत् My ५ मिछू T ६ ऋत अत्वम् M, T ७ मच्चू M ८ ऋत्वादित्वात् M ९ उ My, P १० 'ऋतुऋण—' इत्यादिना My ११ ऋत्वे My

आदिमेरित्वाद् द्वित्वम् । अहिवज्जू । अहिमज्जू । अहिवजू । अहि-
मजू ॥ मन्युशब्दे

वा न्तन्धौ मन्युचिह्नयोः ॥ १ । ४ । ३२ ॥

'सो' इत्यनुवर्तते । अनयोर्यथाक्रम त न्ध इत्यादेशौ वा भवत ।
मन्तू । पक्षे । मण्णू । अत्र 'मनयाम्' इति । यलोप ॥ कटुशब्दे
'सरकट्वोरीसरकारौ' इति कटुशब्दस्य वा कारादेशे । कारो । इत्यादि
रामवत् । पक्षे । कडू इत्याद्यूह्यम् ॥ उकारान्त पुलिङ्ग क्रोष्टुशब्द ।
क्रोष्टु सु इति स्थिते 'तृज्वत् क्रोष्टु' 'विभाषा तृतीयादिष्वचि' इति
यदा तृज्वद्भावस्तदा 'उद्दता त्वसमामि' इत्यत 'ऋत' इत्यधिकृत्य

आ सौ वा ॥ २ । २ । ५२ ॥

ऋदन्तस्य सौपरे आत्व वा स्यात् । क्रोष्टा सु इति स्थिते 'लव-
राम्—' इति रेफलोप । 'ष्ट' इति ष्टस्य ठत्वे 'सोर्लुक्' इति
सोर्लुक् । कोट्ठा । यदा आत्वाभावस्तदा

आरः सुपि ॥ २ । २ । ४९ ॥

'ऋताम्' इत्यनुवर्तते । ऋदन्तस्य सुपि परे आर इत्यादेशो
भवति । कोट्ठारो । इत्यादि सर्वत्र वचनेषु रामवत् । समासे त्वन्तर्व-
र्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य रादेशस्तेन कोट्ठारकअमित्याद्यपि सर्वत्र ऋका-
रान्तेषु सचारणीयम् । लुप्तविभक्त्यपेक्षया भर्तार विहिअमिति भव-
तीति त्रिविक्रमदेववचनात् ।

उद्दतां त्वसमामि ॥ २ । २ । ४८ ॥

'आर सुपि' इत्यत 'सुपि' इत्यनुवर्तते । ऋदन्तानामुत्व वा
स्यादसमामि सु अम् आम् वर्जिते सुपि परे ॥ अत्र 'ऋताम्' इति
बहुवचन व्याप्त्यर्थम् । तेन यथादर्शन नाम्युत्व भवतीति वेदितव्यम् ।
इति यत्रोत्व तत्र कारुवत् । सौ । कोट्ठारो । जसि । कोट्ठओ ।

---

१ कटुशब्दस्य My २ इत्यधिकृत्य M ३ M has कोट्ठार after it
४ दन्ते व M ५ 'रान्तेष्वपि M ६ त्रिविक्रमवचनात् R T

कोट्ठउ । कोट्ठुणो । कोट्ठवो । उत्वाभावे आर । कोट्ठारा । अमि । कोट्ठार । आमि । कोट्ठाराण । नात्रोत्वम् । 'अत्समामि' इति प्रतिषेधात् । शेष रामवत् कारुवच्च ॥ ऊकारान्त पुलिङ्ग खलपूशब्द । 'क्विप' इति ह्रस्व । पस्य व । खलपू । इत्यादि । कारुवत् । एव काडलू स्वयभू मनोभू प्रतिभूप्रभृतय ॥

इत्यूकारान्ता ॥

ऋकारान्त पुलिङ्ग पितृशब्द ॥ पितृ सु इति स्थिते 'असौ' इति ऋत अत्व तलोप । सोर्लुक् । पिआ । 'आर सुपि' इत्यधिकृत्य

संज्ञायामरः ॥ २ । २ । ५१ ॥

ऋद तस्य सज्ञाया सुपि परे अर इत्यादेशो वा स्यात् । पिअरो ॥ जसि पिअरा । 'उद्दता त्वसमामि' इत्युत्व च । पिअओ । पिअउ । पिअवो । पिउं । णो पिउ । सबुद्धौ 'डोस्लुकौ तु सबुद्धे' इत्यत 'सबुद्धे' इत्यधिकृत्य

ड ऋदन्तात् ॥ २ । २ । ४३ ॥

ऋकारान्तान्नाम्न परस्य सबुद्धेर्डत्व तुं स्यात् । दे पिअ ।

नाम्नि डरम् ॥ २ । २ । ४४ ॥

'सबुद्धे' इत्यनुवर्तते । नाम्नि सज्ञाया ऋदन्तात् परस्य सबुद्धे डित् अरमित्यादेशो वा स्यात् । दे पिअर । 'नाम्नि' इति किम् । दे कचार । अरादेशे दे पिअरो । दे पिअर । अमि । पिअर । आमि । पिअराण । पिअराण । नात्रोत्वम् । 'अत्समामि' इति प्रतिषेधात् । आरादेशे रामवदुत्वे कारुवत् । एव भ्रातृजामातृप्रभृतय ॥ कर्तृशब्दस्य तु 'तेस्याधूर्तादौ ट' इति तेस्य टत्वम् । बहुलाधिकारादत्र विकल्पि-

---

१ कोट्ठारो M २ असौ वेत्युत आत्वम् M ३ भवति for वा स्यात् M, R ४ पिअणो for पिउ । ५ इत्यधिकृत्य M ६ भवति for स्यात् M

तम् । टत्वपक्षे 'आ सौ था' इत्यात्वम् । फट्टा । टत्वाभावे 'स्वराग—' इति रेफलोप । शेषेद्वित्वम् । फत्ता । 'आरः सुपि' इत्याद्य । फट्टारो । फत्तारो ॥ जसि । फट्टारा । फत्तारा । 'उद्दुतात्' इत्युत्वे । फट्टउ । फत्तउ । इत्यादि । संबुद्धौ 'उ गदन्तात्' इत्युत्वम् । दे फट्ट । दे फत्त । नात्र दरभरौ । तयो सेनाविषयत्वात् । शेषमात्रा देशो रामवत्सुत्यादेशे पाण्डवत् । एष भर्तृहर्तृनेतृप्रभृतय' । ऋका रान्तलृकारान्तऐकारान्तओपसिद्धा । ऐकारान्त पुंलिङ्ग सुरैशब्द । 'ऐच ऐद्' इत्येने पदस्तस्य प्रयोगाभावात 'स्वार्थे तु कश्च' इति कप्र त्यय । ककारलोप । सुरेओ ॥ जसि । सिद्धायसापेक्षया सुरा । दे सुरेअ । दे सुरेओ । सुरेअ । इत्यादि रामवत् । भिस्भ्यस्सुपि सिद्धानस्यापेक्षया 'रायो हलि' इत्याकारश्च । सुराहि । सुराहिंतो । सुरासु । इत्यादि ॥ ओकारान्त पुलिङ्गो गोशब्द । गो सु इति स्थिते 'चपेटकेसरदेवरसैन्यवेदनासेचारित्वत्' इत्यत 'एच' इत्यनुवर्तते ।

गव्य उदाहृत् ॥ १ । २ । ९९ ॥

गोशब्दे एच अउ आइ इत्यादेशौ भवत । गऊ ॥ जसि । गैंवउ । गवओ । गवयो । इत्यादि । कारयत् । गाई कनिवत् ॥ औकारान्त पुलिङ्गो ग्लौशब्द । लादक्लीबेष्वन्त्यहल भागित्वम् । ऐच एद् । कप्रत्यय । गिळोओ । गिळोआ । इत्यादि । रामवत् ॥ हसितव्य इत्यादिषु 'अदेल्लुक्यात् सो —' इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य 'मोमनुष्विश' इत्यत 'इत्' इति च ।

एच क्त्वातुमुत्तव्यभविष्यति ॥ २ । ४ । १८ ॥

क्त्वादिषु परेषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एत्व

१ लोपद्वित्वानि M, R २ इत्युत्व च M ३ ओकारान्त M ४ या त्रासिद्धा । My ५ एद् M ६ सुराआ । M ७ सुरेओ M ८ सुरेआ M ९ सुरेओ M १० आयि M ११ गऊ गओ गवा M.

चकारादित्व च वा स्यात् । हंसिअव्वो । हसेअव्वो । णदिअव्वो । णदेअव्वो । इत्याद्यूह्यम् । एव हलन्तेषु अगागमे सर्वत्रोह्यम् ॥

इत्यजन्ता पुलिङ्गा ॥

अथाजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

आकारान्त स्त्रीलिङ्गो जायाशब्द । जाया सु इति स्थिते यकारस्य 'प्रायो लुक्—' इति लोपे 'यश्रुतिर' इत्याकारस्य यश्रुतित्वम् । 'सोर्लुक्' इति सोर्लुक् । जाआ ॥ जसि जाआ जसिति स्थिते 'श्भि शिं शिङ् जश्शसो' ईत्यत 'जश्शसो' इत्यधिकृत्य

ओ शु स्त्रिया तु ॥ २ । २ । ३२ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परयो जश्शसो ओ उ इत्यादेशौ शितौ वा भवत । जाआओ । जाआउ । शित्करणस्यात्र प्रयोजनाभावेपि इकारान्तस्त्रीलिङ्गादौ दीर्घार्थं भविष्यति । पक्षे 'श्लुग्जश्शसो' इति श्लुक् । जाआ । सबुद्धौ 'डोर्लुकौ तु सबुद्धे' ईत्यत 'तु सबुद्धे' इत्यधिकृत्य

टापो डे ॥ २ । २ । ४५ ॥

टावन्तात् परस्य सबुद्धेरेत्व डित्वा भवति । दे जाए । पक्षे सोर्लुक् । दे जाआ । बहुलाधिकारात् क्वचिदोत्वमपि । दे जाओ ॥ अमि जाआ अमिति स्थिते 'अम' ईत्यमो मत्वम् । 'स्वरस्य बिन्द्वमि' इति ह्रस्व । जाअ ॥ शसि जस्वत् ॥ जाआ टा इति स्थिते 'ङसे श शा शि शे' ईत्यत 'श शा शि शे' इत्यधिकृत्य

टाङिङसाम् ॥ २ । २ । ३५ ॥

---

१ हसेअव्वो । हसिअव्वो । M २ णदेअव्वो । णदेअव्वो । णदिअव्वो । M ३ अथाजन्तस्त्रीलिङ्गा My, P, M ४ यलोपे T, R ५ इत्यधिकृत्य M, T, R ६ वर्तमानयोर्नाम T, R ७ दो M, R ८ इत्यधिकृत्य M, T, R ९ जाया M १० इति मत्वम् T ११ जाया M १२ इत्यधिकृत्य M, T, R

तम् । टत्वपक्षे 'आ सौ वा' इत्यात्वम् । कट्टा । टत्वाभावे 'लवराम्—' इति रेफलोप । शेषद्वित्वम् । कत्ता । 'आर सुपि' इत्यारश्च । कट्टारो । कत्तारो ॥ जसि । कट्टारा । कत्तारा । 'उदृताम्' इत्युत्वे । कट्टउ । कत्तउ । इत्यादि । सबुद्धौ 'उ ऋदन्तात्' इत्युत्वम् । दे कट्ट । दे कत्त । नात्र डरमरौ । तयो सज्ञाविषयत्वात् । शेषमारादेशे रामवदुत्वादेशे कारवत् । एव भर्तृहर्तृनेतृप्रभृतय । ऋकारान्तलृकारान्तएकारान्तश्चाप्रसिद्धा । ऐकारान्त पुलिङ्ग सुरैशब्द । 'ऐच एङ्' इत्येत्वे एदन्तस्य प्रयोगाभावात् 'स्वार्थे तु कश्च' इति कप्रत्यय । ककारलोप । सुरेओ ॥ जसि । सिद्धावस्थापेक्षया सुरा । दे सुरेअ । दे सुरेओ । सुरेअ । इत्यादि रामवत् । भिस्भ्यस्सुपि सिद्धावस्थापेक्षया 'रायो हलि' इत्याकारश्च । सुराहि । सुराहिंतो । सुरासु । इत्यादि ॥ ओकारान्त पुलिङ्गो गोशब्द । गो सु इति स्थिते 'चपेटकेसरदेवरसैन्यवेदनाखेचरित्वत्' इत्यत 'एच' इत्यनुवर्तते ।

गव्य उदाहृत् ॥ १ । २ । ९९ ॥

गोशब्दे एच अउ आइ इत्यादेशौ भवत । गऊ ॥ जसि । गेवेउ । गवओ । गववो । इत्यादि । कारवत् । गाई कथित् ॥ औकारान्त पुलिङ्गो ग्लौशब्द । लादक्षीबेष्वन्त्यहल भागित्वम् । 'ऐच एङ्' । कप्रत्यय । गिळोओ । गिळोआ । इत्यादि । रामवत् ॥ हसितव्य इत्यादिषु 'अदेल्लुक्याद् रो —' इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य 'भोमसुप्विश' इत्यत 'इत्' इति च ।

एच्च क्त्वातुमुन्तव्यभविष्यति ॥ २ । ४ । १८ ॥

क्त्वादिषु परेषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एत्व

१ शेषद्वित्वानि M, R २ इत्युत्व च M ३ ओकारान्त M ४ °श्चाप्रसिद्धा । My ५ एच् M ६ सुराआ । M ७ सुरेओ M ८ सुरेआ M ९ सुरेओ M १० आणि M ११ गद गओ गवो M

चकारादित्व च वा स्यात् । हंसिअव्वो । हसेअव्वो । णंदिअव्वो । णदेअव्वो । इत्याद्यूह्यम् । एव हलन्तेषु अगागमे सर्वत्रोह्यम् ॥

इत्यजन्ता पुलिङ्गा ॥

अथाजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

आकारान्त स्त्रीलिङ्गो जायाशब्द । जाया सु इति स्थिते यकारस्य 'प्रायो लुक्—' इति लोपे 'यश्रुतिर' इत्याकारस्य यश्रुतित्वम् । 'सोर्लुक्' इति सोर्लुक् । जाआ ॥ जसि जाआ जसिति स्थिते 'श्नि शिं शिङ् जश्शसो' ईत्यत 'जश्शसो' इत्यधिकृत्य

शो शु स्त्रिया तु ॥ २ । २ । ३२ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परयो जश्शसो ओ उ इत्यादेशौ शितौ वा भवत । जाआओ । जाआउ । शित्करणस्यात्र प्रयोजनाभावेपि इकारान्तस्त्रीलिङ्गादौ दीर्घार्थं भविष्यति । पक्षे 'श्लुग्जश्शसो' इति श्लुक् । जाआ । संबुद्धौ 'डोर्लुकौ तु सबुद्धे' ईत्यत 'तु सबुद्धे' इत्यधिकृत्य

टापो डे ॥ २ । २ । ४५ ॥

टावन्तात् परस्य सबुद्धेरेत्व डिद्वा भवति । दे जाए । पक्षे सोर्लुक् । दे जाआ । बहुलाधिकारात् कचिदोत्वमपि । दे जाओ ॥ अमि जाआ अमिति स्थिते 'अम' ईत्यमो मत्वम् । 'स्वरस्य बिन्दुमि' इति ह्रस्व । जाअं ॥ शसि जस्वत् ॥ जाआ टा इति स्थिते 'ङसे श शा शि शे' ईत्यत 'श शा शि शे' इत्यधिकृत्य

टाङिङसाम् ॥ २ । २ । ३५ ॥

१ हसेअव्वो । हसिअव्वो । M २ णदेअव्वो । णदेअव्वो । णदिअव्वो । M ३ अथाजन्तस्त्रीलिङ्गा My, P, M ४ यलोपे T, R ५ इत्यधिकृत्य M, T, R ६ वर्तमानयोर्नाम्न T, R ७ दो M, R ८ इत्यधिकृत्य M, T, R ९ जाया M १० इति मत्वम् T ११ जाया M १२ इत्यधिकृत्य M, T, R.

स्त्रिया नाम्न परेषा टाङिङस् इत्येतेषा स्थाने अ आ इ ए इत्येते चत्वार आदेशा शितो भवन्ति । पृथक्त्वान्नित्यम् । जाआअ । जाआइ । जाआए । अत्रापि शित्करणस्य इकारान्तस्त्रीलिङ्गेषु फलम् ।

नातः शा ॥ २ । २ । ३६ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परेषा टाङिङसा प्रोक्त शा इति शिदात्व आकारान्तान्न भवति । इति प्रतिषेधादत्र आकारस्योदाहरण न सम्भवति ॥ भिसि जाआहिं । इत्यादि पूर्ववत् ॥ ङसो

ङसेः श्र शा शि शे ॥ २ । २ । ३४ ॥
'शो ङ्स्त्रियाम्' इत्यत 'स्त्रियाम्' इत्यनुवर्तते । स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परस्य ङसे अ आ इ ए इति चत्वार आदेशा शितो भवन्ति ॥ जाआअ । जाआआ । जाआइ । जाआए । अत्र सर्वत्र 'अपदे' इति प्रतिषेधान्न सधि । पक्षे हिन्तोत्तोदोदवश्च । भ्यसि सुतो च । जाआ हिन्तो । इत्यादय । पूर्ववत् । 'भिस्भ्यस्सुपि' इति एत्व न भवति । अनदन्तत्वात् । शेष पूर्ववत् । एव मालादय ॥ जराशब्दस्य तु अनुक्तमन्यन्यायेन 'जराया जरसन्यतरस्याम्' इति यत्र यत्र जरसादेशस्तत्र तत्र 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यधिकृत्य

अनिद्युति स्त्रियामाल् ॥ १ । १ । २९ ॥
स्त्रीलिङ्गे वर्तमानस्यान्त्यहल आत्व भवति । लित्वान्नित्यम् । इति सस्यात्वे जरसा । जरसाओ । जरसाउ । इत्यादि । जायावत् । जरसभावे जरा इत्यादि । जायावत् । वृक्षत्व कवित्वमित्यादौ त्वप्रत्ययस्य

त्वस्य तु डिमात्तणौ ॥ २ । १ । १३ ॥

---

१ इत्येषा M २ स्त्रीलिङ्गे परम् M ३ प्राप्त My, P ४ शिदाकार Mv P ५ शाप्रत्ययस्यो My, P ६ इत्येतेष्वेत्व T, R ७ M drops one तत्र ८ इत्यधिकृत्य M, P, T ९ °मात् T, R १० जरसाइ । My

रप्रत्ययस्य डित् । इमाचण इत्यादेशौ वा भवत । इति त्वम्ये मादेशे 'स्त्रियामिमाजलिगा' इति स्त्रीलिङ्गताया अनुक्तमन्यन्यायेन डित्वाट्टिलोपे रुक्खिमा । वंच्छिमा । कइमा । इत्यादि । जायावत् ।

अथाकारान्तेषु केषुचिद्विशेषा प्रदर्श्यन्ते । सास्नाशब्दे 'हे दक्षिणेस्स' इत्यत 'अस्य' इत्यधिकृत्य 'उलूध्वनि गवयविप्ववित्वि व' इत्यत 'उल्' इति च

स्नावकसास्ने ॥ १ । २ । १८ ॥

अनयोरादेरवर्णस्योल् स्यात् ॥ 'श्न्ष्ण—' इत्यादिना ण्हादेश । सुण्हा । नात्र 'स्रौ' इत्युत ओत्वम् लाक्षणिकत्वाद्बहुलाधिकाराद्वा स्वभावतोनुदन्तत्वाद्वा ॥ आर्याशब्दे

आर्याया र्यः श्वश्र्वाम् ॥ १ । २ । २१ ॥

श्वश्रूवाचिन्यार्याशब्दे र्यकारसंबधिनोवर्णस्य ऊत्व लित् स्यात् । 'यय्यर्या ज' इति र्यस्य जत्वम् । 'संयोगे' इति ह्रस्व । उज्जू । रूपाणि तु वक्ष्यमाणोकारान्तस्त्रीलिङ्गवत् । 'श्वश्र्वाम्' इति किम् । अज्जा ॥ जिह्वाशब्दे 'ऊर्ध्वे भो वा' इत्यत 'भ' इत्यधिकृत्य

ह्वः ॥ १ । ४ । ५१ ॥

ह्वस्य भो वा स्यात् ॥ जिब्भा । पक्षे 'लवराम्—' इति वलोपे 'शोर्ष्मयवरशोर्दि' इति इति लुसयादीना शषसानामादेरचो दीर्घप्रसङ्गे बहुलाधिकारादन्यस्याप्यादेरचो दीर्घ इति त्रिविक्रमदेवेन जिह्वाशब्दस्योदाहरणादादेरचो दीर्घे जीहा इत्यादिषु दीर्घप्रयोग सिद्ध[12] ।

---

१ M drops वच्छिमा । कइमा । २ T and R add after it—'अत्र सर्वत्र डित्वाट्टिलोप । ३ इत्यधिकृत्य M, इत्यनुवर्तमाने T ४ इति च M, T ५ °रवर्णस्य उ स्यात् M, T, R ६ इत्यादिना युक्तस्य M, R ७ My and P drop स्वभावतोनुदन्तत्वाद्वा । ८ R has हे दक्षिणस्येत्यधिकृत्य after it ९ अज्ज । M, T १० इत्यधिकृत्य M, T ११ °दन्यस्यादे° M, T, R १२ सिध्यति T, R

[1]दीर्घाभावपक्षे जिहा। नात्र शेषत्वेपि हस्य द्वित्वम्। 'अह्रे' इति प्रतिषेधात्। इष्टाशब्दे 'मृष्टसन्दष्ट—' इत्यादिना [2]स्तोष्टत्वम्। इट्टा॥ [3]'त्वेदित' इत्यत 'एदित' इत्यनु[4]वर्तमाने

मिरायां लित् ॥ १ । २ । ४२ ॥

अत्र इत एत्व लित् स्यात्। मेरा। [5]सीमेति यावत्॥ स्थूणाशब्दे 'ओल्स्थूणातूण—' इति [7]वा ऊत ओत्वम्। [8]थोणा। पक्षे [6]थूणा। कृशाशब्दे 'वा मृदुत्वमृदुककृशास्वात्' इति ऋत आत्व वा। कासा। पक्षे अत्वम्। कसा। चपेटावेदनाशब्दयो '[10]चपेटा' इत्यादिना एचो वा इत्वम्। चविडा। चवेडा। विअणा। वेअणा। सिरविअणा। सिरवेअणा। इत्येतौ शिरोवेदनाया साध्यमानसिद्धावस्थयोरेव भवत ॥ यमुनाचामुण्डाशब्दयो 'कामुकयमुना—' इत्यादिना मकारस्य लुकि शेषस्य सानुनासिक उच्चार। यस्य ज। जउँणा। चाउँडा। चन्द्रि-काशब्दे 'पुन्नागभागिनी—' इत्यादिना कोर्मत्वम्। [11]चन्दिमा। चन्द्रिमा। [12]अत्र 'धात्रीदे रस्तु' इति वा [13]रेफलोप। छायाशब्दे 'यो जर्ती—' इत्यादे 'य' इत्यधिकृत्य

छायायां होकान्तौ ॥ १ । ३ । ७० ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यकारस्य हकारो वा स्यात्। इति वा हत्वे 'पुसोजातेर्डीव्वा' इत्यैत 'डीव् वा' इत्य[14]धिकृत्य

हरिद्राच्छाया ॥ २ । २ । ३९ ॥

---

१ दीर्घाभावे M My and P drop दीर्घाभावपक्षे २ सयुक्तस्य उत्वम् T, सयुक्तस्य एत्वम् R for स्तोष्टत्वम् ३ M has मिराशब्दे before it ४ इत्यनुवर्तमाने T R, इत्यनुवर्तते M ५ सीमा। My, P ६ थूणा My ७ M drop वा ८ M has 'कग—' इत्यादिना सलोप before थोणा T has 'कग—' इति सलोप before थोणा ९ 'इत्याभते स्यात् M १० 'चपेटाकेसरी—' इत्यादिना M, T ११ M drops चन्दिमा। चन्द्रिमा। १२ M drops अत्र १३ रेफस्य लोप। T १४ इत्यधिकृत्य M, T

अनयो ङीप् वा स्यात् । इति ङीपि अनुक्तमन्यन्यायेन 'यस्येति च' इत्यकारलोपे । छही । गौरीवत् । ङीनभावे । छाहा । हत्वाभावे । छाऊ । छाआ । उभयत्र थलोप ॥ हरिद्राशब्दे 'हरिद्रादौ' इति रेफस्य लत्वम् । 'मूषिकविभीतक—' इत्यादिना इत अत्वम् । युक्तरेफस्य वा लोप । द्वित्वम् । पूर्वसूत्रेण वा ङीप् । हॅळद्दी । हळद्दा । अत्र युक्तरेफलोपस्य विकल्पितत्वात् हॅळद्री । हळद्रा । इत्यप्यस्ति ॥ क्षुपाशब्दे 'शो सल्' इत्यत 'शो' इत्यधिकृत्य 'प्रत्यूपदिवसदशपापाणे तु ह' इत्यत. 'तु' इति च

जपायां ण्हः फोः ॥ १ । ३ । ८९ ॥

अत्र फो द्वितीयस्य शो ण्ह इत्यादेशस्तु स्यात् । सुण्हा । नात्र 'सौ' इत्युत ओत्वम् । बहुलाधिकारात् । पक्षे 'मनयाम्' इति नलोपे । सुसा । नन्वत्र पुरस्फूर्तिकत्वात् 'कग—' इति सलोप एव निमिति न भवति । उच्यते । अनुक्रमन्यन्यायेन विप्रतिपेधे परं कार्यमिति 'मनयाम्' इति सूत्रस्य परत्वान्नलोप एव युक्त इति सन्तोष्टव्यम् ॥ सुधाशब्दे 'छल्पट्टछमी—' इत्यादिना शोश्छत्वम् । छुहा । सिराशब्दे 'शो सल्' इत्यत 'शो' इत्यधिकृत्य 'छल्पट्टछमी—' इत्यादे 'छव' इति च

सिरायां वा ॥ १ । ३ । ९१ ॥

अत्र शोश्छत्वं वा स्यात् । छिरा । पक्षे सिरा ॥ स्पृहाशब्दे 'स्पृहादौ' इति युक्तस्य छत्वम् । कृपादित्वादत इत्वम् । छिहा ॥ श्रद्धाशब्दे 'द्धोर्धद्धि—' इत्यादिना युक्तस्य वा ह । सड्ढा । पक्षे सद्धा । दग्धाशब्दे 'दग्धविदग्ध—' इत्यादिना युक्तस्य ढत्वम् । 'विंशतिषु त्या ल्लोपल्' इत्यनेन विंशत्यादिपाठाद् बिन्दो ल्लोपलि शि-

---

१ डीप् M २ छाई M, T T has छाआ । छाइ । ३ हल्दि । M
४ हल्दि । M ५ इत्यधिकृत्य M, T ६ इति च M, T ७ युक्त T
८ इत्यधिकृत्य T

स्यात् पूर्वस्य दीर्घे दाढा । मन शिलाशब्दे चकारो मनस्विन्याद्यन्तर्गणपाठात् द्वितीयादच परे विन्दौ मणसिळा । मणासिळा इति च दृश्यते । श्लाघाशब्दे 'माङ्‌ श्लाघा—' इत्यादिना लात् भागत्वम् । घस्य हत्वम् । सळाहा ॥ क्रियाशब्दे 'हर्षामर्ष—' इत्यादिना युक्तस्यान्त्यहल प्रागित्वम् । किरिआ ॥ ज्याशब्दे 'ईल्‌ ज्यायाम्' इत्यनेनान्त्यहल प्रागील् । जीआ । सटाशब्दे 'ढ कैटभशकटसटे' इति टोर्ढत्वम् । सढा ॥ वनिताशब्दे

स्त्रीभगिनीदुहितृवनितानामित्थीबहिणीदआविळआ वा ॥ १ । ३ । ९७ ॥

स्त्रीप्रमुखाना इत्थी प्रमुखा आदेशा वा स्युर्यथाक्रमम् ॥ विळआ । वनिता । विळया सस्कृतेपीति केचित् । इत्यादिविशेषा ऊह्या ॥ इकारान्त स्त्रीलिङ्गो रुचिशब्द । 'ह्लुगनपि सो' इति शो ह्लुक् । रुई । जसि 'शोशु स्त्रिया तु' इति शितावोदुतौ । रुईओ । रुईउ । पक्षे रुई । सम्बुद्धौ कविवत् । अमि रुइ । शसि जसवत् । 'टाङिङसाम्' इति शशा शिशे रुईअ इत्यादि । भिसि रुईहि । इत्यादि । जसौ उक्ता शादय । पथे हिनो इत्यादय । ङसि ङो च उक्ता आदेशा । ङौ मिङ् च । शेष कविवत् । एव मतिप्रभृतय ॥ विशेषास्तु बुद्धिशब्दे ऋत्यादिपाठाद्दत उत्वे 'दोघर्द्धि—' इत्यादिना युक्तस्य वा ढत्वे उढी । अस्त्येव कृपादिपाठाद्दत इत्वे इड्ढी । ढत्वाभावे । उद्धी । इद्धी ॥ आलीशब्दे 'हे दक्षिणेस्य' ईत्यत 'अस्य' इत्यधिकृत्य 'आदे' इति च

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ १ । २ । २९ ॥

पङ्क्तिवाचिन्यालीशब्दे आदेरवर्णस्य ओत्वे स्यात् । ओळी । 'पङ्क्तौ'

---

१ M drops द्वितीयाद् २ इत्यपि My, P ३ M has द्वितीया before it ४ प्रागित्वम् । T ५ निआ । M ६ यथाक्रमं वा स्यु । T वा यथाक्रम स्यु ॥ M ७ ऊढ My ८ इत्यधिकृत्य R ९ ओत्व वा स्यात् T, R

इति किम् । आळी सखी ॥ मृत्तिशब्दे 'प्रवृत्तसन्दष्ट—' इत्यादिना त्तोऽट्टत्वम् । ऋत अत्वम् । मट्टी । छदिवितर्दो 'डल् फोर्मदित—' इत्यादिना त्तोऽर्डत्वम् । छड्डी । विअड्डी ॥ समृद्धिप्रृद्धिमतिसिध्यभिजातिषु तु 'समृध्यादौ' इति समृध्यादित्वादादेरचो वा दीर्घः । सामिद्धी । समिद्धी । अत्र कृपादित्वादृत इत्वम् । पासिद्धी । पसिद्धी । पाडिसिद्धी । पडिसिद्धी । अत्र प्रत्यादित्वात्तस्य डत्वम् । आहिआई । अहिआई । अत्र तजयोर्लोप । भस्य ह ॥ कृतिसृष्टिशब्दयो कृपादित्वादृत इत्वम् । किई । सिट्ठी । अत्र 'ष्ट' इति ष्टस्य ठत्वम् ॥ गृष्टिशब्दे वैकादित्वाद्बिन्दु । कृपादित्वादृत इत्व चे । गिंठी गिट्ठी इति च दृश्यते । प्रभृतिनिर्वृतिप्रवृत्तिवृद्धिषु ऋत्वादित्वादृत उत्वम् । पहुडि । पाहुडी । अत्र भस्य ह । प्रत्यादित्वाचस्य डत्वम् । समृध्यादित्वादादेरचो वा दीर्घ । भृति । भुई । निर्वृति । णिवुई । प्रवृत्ति । पउत्ती । वृद्धि । उड्ढी ॥ वितस्तिशब्दे 'ह कातर—' इत्यादिना तस्य हत्वम् । 'स्त' इति थत्वम् । विहत्थी ॥ वसतिशब्दे तु 'वसति भरते—' इत्यनेन तस्य हत्व वा स्यात् । वसही । पक्षे वसई ॥ पापर्धिशब्दे 'पो व' इत्यत 'प' इत्यनुवर्तते 'अखो' इति च

रत्पापर्धौ ॥ १ । ३ । ५८ ॥

अनाखो पस्य रत्व लित् स्यात् । पारद्धी । मृगया । धृतिशब्दे 'मलिनधृति—' इत्यादिना धृतिशब्दस्य वा दिहि इत्यादेशे दिही । पक्षे धिई ॥ शुक्तिशब्दे 'तिर्यक्पदाति—' इत्यादिना शुक्ते शिप्पि इत्यादेशे सिप्पी । पक्षे सुत्ती । बहुलाधिकाराचात्र 'स्तौ' इत्युत ओत्वम् । सोत्तीति केचित् । उभयत्र 'कग—' इति पलोपद्वित्वे ॥ सप्ततिशब्दे 'रत् सप्तत्यादौ' इति तस्य नित्य रत्वम् । सत्तरी । अत्र

१ युक्तस्य चत्वम् T युक्तस्य चत्वे एत्वम् R २ M has अभिजाति after it ३ चकादित्वादादिस्वराद्बिन्दु । M ४ M drops च ५ ह । T ६ समृद्ध्यादित्वाद्वा दीर्घ । M ७ स्तो थत्वम् M ८ तकारस्य My, P ९ वा हत्वम् । My, P M

'कग—' इति पलोपद्वित्वे । विंशति त्रिंशत् पञ्चाशत्—अत्र सर्वत्र 'विंशतिषु त्या श्लोपल्' इति बिन्दो 'ति' इत्यवयवेन सह लोपे शित्वात् सर्वस्य दीर्घे । वीसा । विंशति । तीसा त्रिंशत् । पञ्चाशत् । पण्णासा । अत्र 'पञ्चदशदत्तपञ्चाशति ण' इति णोर्णत्वम् । त्रयाणा रूपाणि जायावत् । सप्तविंशति पञ्चविंशति इत्यादौ 'दिहौ मिथ स' इति ह्रस्वस्य दीर्घे । सत्तावीसा । पण्णावीसा । शेष जायावत् ॥ अन्तर्वेदि । अत्र रेफलोपे पूर्ववद्दीर्घे । अतावेई ॥ ईकारान्त स्त्री लिङ्गो गौरीशब्द । 'ऐच एइ' इत्योत्वम् । गोरी सु इति स्थिते 'श्वि शि शिड् जश्शसो' इत्यत 'जश्शसो' इत्यधिकृत्य 'शो शु स्त्रिया तु' इत्यत 'स्त्रिया तु' इति च

आदीतः सोश्च ॥ २ । २ । ३३ ॥

स्त्रियामीकारान्तान्नाम्न परस्य सो चकाराज्जश्शसोश्च आत्व तु भवति । गोरीआ । पक्षे सोर्लुक् । गोरी । जसि । गोरी । गोरीओ । गोरीउ । आत्वे । गोरीआ । सबुद्धौ 'ह्रस्वलीदूत' इति ह्रस्व । दे गोरि । शसि जस्वत् । टादौ टाङिङसाङसे शशाशिशे इत्यादि सर्वं रुचिशब्दवत् । एव तरुणीरमणीप्रभृतय ॥ स्त्रीशब्दस्य 'स्त्रीमगिनी—' इत्यादिना इत्थीत्यादेश । इत्थी ॥ श्रीशब्दस्य 'हर्षामर्ष—' इत्यादिना अन्त्यहल मागित्वम् । सिरी । एवं हिरी । अत्रापि 'क्विप' इति ह्रस्व । शेष गौरीवत् ॥ नीलीत्यादिषु

पुंसोजातेर्ङीब् वा ॥ २ । २ । ३७ ॥

अजातिवाचिन पुलिङ्गात् स्त्रिया वर्तमानात् ङीप् प्रत्ययो वा स्यात् । नीली । पक्षे नीला । सहमाणी सहमाणा । सुप्पणही । सुप्पणहा । काळी । काळा । इत्यादि । 'अजातिवाचिन' किम् ।

---

१ पलोप M. २ इत्यधिकृत्य M, R, T ३ इति च । M, R, T ४ T drops शब्द ५ R and T drop रमणी ६ R and T drop एवम् ७ सुप्पणहा । सुप्पणही । M

इति किम् । आळी सखी ॥ वृत्तिशब्दे 'मवृत्तसन्दष्ट—' इत्यादिना त्तोऽष्टत्वम् । ऋत अत्वम् । मट्टी । छदिवितर्दो 'डल् फोर्मर्दित—' इत्यादिना त्तोर्डत्वम् । छड्डी । विअड्डी ॥ समृद्धिप्रवृद्धिप्रतिसिद्ध्यभिजातिषु तु 'समृद्ध्यादौ' इति समृद्ध्यादित्वादादेरचो वा दीर्घ । सामिद्धी । समिद्धी । अत्र कृपादित्वादृत इत्वम् । पासिद्धी । पसिद्धी । पाडिसिद्धी । पडिसिद्धी । अत्र प्रत्यादित्वात्तस्य डत्वम् । आहिआई । अहिआई[२] । अत्र तजयोर्लोप[३] । भस्य ह ॥ कृतिसृष्टिशब्दयो कृपादित्वादृत इत्वम् । किई । सिट्ठी । अत्र 'ष्ट' इति ष्टस्य ठत्वम् ॥ गृष्टिशब्दे वैकादित्वाद्बिन्दु । रूपादिरनादृत इत्व च[४] । गिंठी गिट्ठी इति च दृश्यते । प्रभृतिनिर्वृतिप्रवृत्तिवृद्धिषु ऋत्वादित्वादृत उत्वम् । पहुडि । पाहुडी । अत्र भस्य ह । प्रत्यादित्वात्तस्य डत्वम् । समृद्ध्यादित्वादादेरचो वा दीर्घ । भृति । भुई । निर्वृति । णिवुई । प्रवृत्ति । पउत्ती । वृद्धि । उड्डी ॥ वितस्तिशब्दे 'ह कातर—' इत्यादिना तस्य हत्वम् । 'स्त' इति थत्वम् । विहत्थी ॥ वसतिशब्दे तु 'वसतिभरते—' इत्यनेन तस्य हत्व वा स्यात् । वसही । पक्षे वसई ॥ पापर्धिशब्दे 'पो व' इत्यत 'प' इत्यनुवर्तते 'अखो' इति च

रत्पापर्धौ ॥ १ । ३ । ५८ ॥

अजादो पस्य रत्व लित् स्यात् । पारद्धी । मृगया । धृतिशब्दे 'मलिनधृति—' इत्यादिना धृतिशब्दस्य वा दिहि इत्यादेशे दिही । पक्षे धिई ॥ शुक्तिशब्दे 'तिर्यक्पदाति—' इत्यादिना शुक्ते शिप्पि इत्यादेशे सिप्पी । पक्षे सुत्ती । बहुलाधिकारादत्र 'स्तौ' इत्युत ओत्वम् । सोत्तीति केचित् । उभयत्र 'कग—' इति पलोपद्वित्वे ॥ सप्ततिशब्दे 'रल् सप्तत्यादो' इति तस्य नित्य रत्वम् । सत्तरी । अत्र

---

१ युक्तस्य उत्वम् T, युक्तस्य उत्वे एत्वम् R २ M has अभिजाति after it ३ वक्रादित्वादादिस्वराद्बिन्दु । M ४ M drops च ५ ढ । T ६ समृद्ध्यादित्वाद्वा दीर्घ । M ७ स्तो थत्वम् M ८ तकारस्य My P ९ वा हत्वम् । My, P, M

नाथस्य ज । पिमाजी ॥ हरीतकीशब्दे 'ईत फासगीर—' इत्यादिना थादेरीकारस्यात्वम् । मत्यादित्वात्तस्य वा डत्वम् । हरडई । डत्वाभावे हरअई । अत्र 'प्रायो लुक्—' इति तलोप ॥ गुडूचीशब्दे मुकुलादिपाठादादेरतोत्वम् । 'ओत्कूष्माण्डीतूण—' इत्यादिना ऊत ओत्वम् । गळोई ॥ भ्रुकुटीशब्दे 'रो भ्रुकुटीपुरुषयो —' इत्यनेन रेफसंबधिन उकारस्येत्व फलोपश्च डत्वम् । भिउडी ॥ कूष्माण्डीशब्दे 'ओत्कूष्माण्डीतूण—' इत्यादिना ऊत ओत्वे 'बाऽपे होऽश्रुणि' इत्यत 'ह' इत्यधिकृत्य

कूष्माण्ड्यां ण्डश्च तु लः ॥ १ । ४ । ६४ ॥

अत्र पुरुषस्य ह स्यात् तत्संनियोगेन ण्डस्य वा ल । फोहली । फोहण्डी ॥ ताम्बूलीशब्दे 'ओत्स्थूणा—' इत्यादिना ऊत ओत्वे 'स्वरस्य बिन्दुमि' इति ह्रस्वे तंबोली ॥ भागिनीशब्दे 'पुन्नागभागिनी—' इत्यादिना गोर्मत्वम् । भामिणी ॥ अतसीशब्दे 'दोहदमदीप—' इत्यादिना तस्य लत्वम् । अलसी ॥ कदलीशब्दे 'वेतस इति तो' इत्यतो 'तो' इत्यधिकृत्य 'रल् समत्यादौ' इत्यत 'रल्' इति च

अद्रुमे कदल्याम् ॥ १ । ३ । ४२ ॥

अद्रुमवाचिनि कदलीशब्दे तो रल भवति । करळी । 'अद्रुमे' इति किम् । कअळी ॥ बिसिनीशब्दे 'बो व' इत्यत 'ब' इत्यनुवर्तते ।

बिसिन्यां भः ॥ १ । ३ । ६३ ॥

अत्र बस्य भो भवति । भिसिणी ॥ नीवीशब्दे 'नीवीस्वप्ने वा' इति वकारस्य वा म । णीमी । पक्षे णीवी ॥ शमीशब्दे 'छल षट् छमी' इत्यादिना शोश्छत्वम् । छमी ॥ वाराणसीशब्दे 'ह्रश्च महाराष्ट्रेऽर्व्यत्यय' इत्यत 'व्यत्यय' इत्यधिकृत्य

१ डत्वाभावे तलोप । M, R and T २ M, R and T drop अत्र 'प्रायो लुक्—' इति तलोप । ३ मुकुलादित्वादा M ४ इत्यधिकृत्य M, R, T ५ इत्यधिकृत्य M ६ इति च M ७ इत्यनुवर्तते । M.

वाणारसीकरेण्वा रणोः ॥ १ । ४ । ११३ ॥

अत्र रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्यात् । वाणारसी ॥ मनस्विनीशब्दे वक्रादौ मनस्विन्यादित्वाद् द्वितीयादच परो बिन्दु । वलोपे मणसिणी । समृद्ध्यादिपाठाद् विकल्पेन दीर्घे माणसिणी । उभयत्र 'लनराम्—' इति वलोप । शेषत्वेपि नात्र सकारस्य द्वित्वम् । अच परत्वाभावात् । न चानुक्तमन्यन्यायेन विप्रतिषेधे परं कार्यमिति न्यायेन परत्वाद् द्वित्वमेव युक्तम् । सामान्यविशेषयोर्विशेषो बलवानिति न्यायात् । बहुलाधिकाराद्वा बिन्दुरेव पूर्वमित्यलमतिप्रपञ्चेन ॥ तन्वीप्रभृतिषु 'क्ष्मारत्ने त्यहल' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यधिकृत्य 'अर्हत्सु च' इत्यत 'उं' इति च

तन्व्याभे ॥ १ । ४ । १०६ ॥

उकारान्तात् ङीमत्ययान्ता तन्व्याभा तेषु सयुक्तस्यान्त्यहल मागुत्वम् । तन्वी । तणुई । लघ्वी । लहुई । अत्र घस्य हत्वम् । गुर्वी । गरुई । मुकुलादित्वादुत अत्वम् । बह्वी । बहुई । मृद्वी । मउई । अत्र ऋतोत्वम् । पृथ्वी । पहुई । अत्रापि ऋतोत्वम् । थस्य हत्वम् । इत्याद्यूहनीयम् ॥ उकारान्त स्त्रीलिङ्गस्तनुशब्द । 'न' इति नस्य णत्वम् । तणू । 'शो. शु स्त्रिया तु' इति जश्शसोरोदुतौ । तणूउ । तणूओ । 'टाङिङसाम्' 'ङसे श शा शि शे' । इत्यादि । रुचिवत् । एव रज्जुधेनुप्रभृतय ॥ ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गो जम्बूशब्द । सौ जबू । [illegible] । जबूओ । जबूउ । सबुद्धौ 'ह्रस्वलीदूत' इति ह्रस्व । [illegible] । इत्यादि । गौरीवत् । एव वधूचमूश्वश्रूयवागूप्रभृतय ॥ [illegible]शब्दे

[1] M, R and T drop वलोपे [2] °भतिप्रसङ्गेन । My, P, [3] इत्यधिकृत्य M [4] उदिति च M [5] M has अत्र before मुकुलादित्वा° [6] My, P, T, and R drop अत्र ऋतोत्वम् [7] °यूह्यम् My, P, M [8] तणूओ । तणूउ । M [9] My, P, and M drop श्वश्रूयवागू

वालाब्नरण्ये ॥ १ । २ । ४ ॥

'लुगव्यय—' इत्यादिना लुगनुवर्तते । 'आदे' इति च । अला ब्वरण्ययोरादेरचो लुग्वा स्यात् । इत्यादेरचो वा लुक् । लाबू अलाबू ॥ भ्रूशब्दे 'स्वार्थे तु कश्च' इत्यत 'स्वार्थे' इत्यधिकृत्य

डुमयडमयौल् भ्रुवः ॥ २ । १ । २५ ॥

भ्रूशब्दात् स्वार्थे उमय अमय इत्येतौ डितौ लितौ स्तः । रेफलोप । भुमय भमय इति स्थिते अनुक्तमन्यन्यायेन टाप् । भुमया भमया । इत्यादि । जायावत् ॥ करेणूशब्दे 'वाराणसीकरेण्वा रणो' इति रणोर्व्यत्यय । कणेरू । 'करेण्वाम्' इति स्त्रीलिङ्गनिर्देशादन्यत्र न भवति । एसो करेणू । इदुतोरीदूतोरन्येषां च 'स्वार्थे तु कश्च' इति कप्रत्यये जायावद्रूपम् ॥ ऋकारान्त स्त्रीलिङ्गो मातृशब्द । 'आर सुपि' इत्यत 'सुपि' इत्यधिकृत्य

मातुरा आरा ॥ २ । २ । ५० ॥

बहुलाधिकारज्जननीदेवतार्थयोर्मातृशब्दयो क्रमात् आ आरा इत्येतावादेशौ भवत सुपि परे ॥ माआ । माआरा । माआओ । माआराओ । इत्यादि । उभयत्र जायावत् ।

इदुन्मातु ॥ १ । २ । ८३ ॥

'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत' इत्यनुवर्तते । अत ऋत इदुतौ भवत ॥ माई । माऊ । शेषमुभयत्र रुचिवत्तनुवच्च । सर्वत्र तलोप । यद्यपि 'इदुन्मातु' इत्यत्र 'गोणस्य' इत्यनुवर्तते तथापि क्वचिद्गौणस्यापि भवतीति त्रिविक्रमदेवेन माईणमिति प्रदर्शनाद्बहुलाधिकाराद्गौण-

---

१ इस्सतो M, R, T २ My, M, and P drop इत्यादेरचो वा लुक् । ३ इत्यधिकृत्य M, R, T ४ भवत T ५ इत्युभावादेशौ M इत्यनुवर्तते । M R ७ The portion from यद्यपि to मातृशब्दस्येदुतौ भवत is omitted in R and T ८ °द्गौणस्यापि हेमचन्द्रवचनादपि भवतीति शाखान्तरेऽपि वेदितव्य &c M

स्यापि भवतीति हेमचन्द्राचार्यवचनादपि केवलस्य मातृशब्दस्येदुतौ भवत ॥ स्वसृशब्दस्य विशेष ।

स्वसृगाङ्डाल् ॥ २ । २ । ४१ ॥

स्वस्रादे स्त्रिया डाल् स्यात् । ससा । णणदा ॥ दुहितृशब्दस्य 'स्त्रीभगिनी—' इत्यादिना वा दूआ इत्यादेश । दूआ । पक्षे दुहिआ । इत्यादि । जायावत् ॥ ओकारान्त स्त्रीलिङ्गो द्योशब्द । कप्रत्यय । जोआ । जोआओ । जायावत् ॥ गोशब्दस्य 'गव्यउदाइत्' इति अउत्वे गऊ । आइत्वे गाई । इत्यादि । तनुवद्धुचिवच्च ॥ रैशब्दे कप्रत्यय । 'ऐच एङ्' । रेआ । रेआओ । जायावत् ॥ नौ शब्दे

नाव्यावः ॥ १ । २ । १०५ ॥

'ऐच एङ्' इत्यत 'ऐच' इत्यनुवर्तते । अत्रैच आव इत्यादेशो भवति । टाप् । णावा । इत्यादि । जायावत् ॥

इत्यजन्तस्त्रीलिङ्गा ॥

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गाः ।

अकारान्तनपुंसकलिङ्गो वनशब्द । वन सु इति स्थिते 'स्लुगनपि सो' इत्यत 'सो' इत्यधिकृत्य

मङ्लुगसबुद्धेर्नपः ॥ २ । २ । ३० ॥

नपुंसकलिङ्गात् परस्य सोर्मकारो ङानुबन्धो लुक् च भवति । असबुद्धेरामन्त्रणार्थे न भवति । वंण । बहुलाधिकारादकारान्तेषु लुङ् न दृश्यते ॥ जश्शसो

श्शिर्शिंशिङ्जश्शसोः ॥ २ । २ । ३१ ॥

---

१ After this M has ङिति अकारो लित् स्यात् २ The heading is dropped in P and My ३ °लिङ्ग कुण्डशब्द M, R ४ कुण्ड for वन M, R, T ५ इत्यधिरत्य M, R ६ R drops च ७ कुड T

'नप' इत्यनुवर्तते । नपुसकलिङ्गात् परयो जश्शसो नि इ इ इति त्रय आदेशा भवन्ति । शानुबन्धत्वाद्दीर्घ । कुण्डाणि । कुडाइ । कुडाइ । वणानि । वणाइ । वणाइ । एव शस्यपि ॥ अन्यत्र रामवत् । एव सदनवदनप्रभृतय ॥ सर्वादो 'सर्वादेर्जसोतो डेत्' इत्यस्य पुँल्लिङ्ग विषयत्वात् ञिंशिंशिङ एव भवन्ति । सव्व । सव्वाणि । सव्वाइ । सव्वाइ । इत्यादि । शेष पुँल्लिङ्गसर्वशब्दवत् ।

अथ अकारान्तनपुसकलिङ्गेषु विशेषा प्रदर्श्यन्ते । पतिगृहम् । वेणुवनम् । शिलास्खलितम् । यमुनातटम् । वधूमुखम्—इत्यादिषु 'दिहो मिथ से' इति दीर्घह्रस्वयोरन्योन्यादेशे । पईघर । वेणूवण । दीर्घस्य ह्रस्व । सिळखलिअ । जेउणतड । वहुमुह । पक्षे । पइघर वहूमुह इत्यापि ॥ गुणदेवमण्डलाग्रकररुहवृक्षादीना 'क्लीबे गुणगा' इति यदा नपुसकता तदा धनवत् ॥ निर्माल्यशब्दे 'निष्प्रतीओत्—' इत्यादिना निर ओ इत्यादेश । 'सयोगे' इति ह्रस्व । ओमल्ल ॥ अरण्यशब्दे 'वालाब्वरण्ये' इत्यादेरचो वा लुक् । रण्ण । अरण्ण ॥ पक्कललाटयो । 'पक्काङ्गारललाटे तु' इत्यवर्णस्य वा इत्वे । पिक । पक्क । ललाटे 'लो फरवीरे ण' इत्यत 'लो' इत्यधिकृत्य

लो ललाटे च ॥ १ । ३ । ८१ ॥

अत्रादेर्लस्य णत्व भवति । णिलाट इति स्थिते 'टो ड' इति टस्य डत्वे 'ह्ध महाराष्ट्रे ह्रोर्व्यत्यय' इत्यत 'व्यत्यय' इत्यधिकृत्य

ललाटे डलोः ॥ १ । ४ । ११४ ॥

अत्र डकारलकारयोर्व्यत्यय स्यात् । णिडाल । इत्यामाने णडाल ॥ द्वारशब्दे 'उत्करवली—' इत्यादिना आदेरवर्णस्य वा एत्वे 'लन-राम्—' इति वलोपे । देर । दार । 'वा छद्म—' इत्यादिना वकाराद्

---

१ कुण्डानि M, R २ M, R, and T drop वणानि । वणाइ । वणाइ । ३ M drops शब्द ४ नपुसके R, T ५ जउणअ M ६ उण्डघत् M, R, T ७ इत्यधिकृत्य M R ८ इत्यधिकृत्य M, R, T

प्रागुत्वे । दुवार । तद्वैव च वलोपे । दुआरं । 'कग—' इति दलोपे । वार । नेरमित्यपि ॥ आर्द्रशब्दे 'हे दक्षिणेस्य' इत्यत 'अस्य' इत्यधिकृत्य

त्वार्द्रे उदोत् ॥ १ । २ । २७ ॥

आर्द्रशब्दे आदेरवर्णस्य उत्त्वमोत्त्व च वा भवत । आर्द्र । उद्र । ओद्र । इति स्थिते 'लो वार्द्रे' 'स्तो' इत्यनुवर्तते । अत्र स्तोर्लो वा स्यात् इति वा लत्वे रेफलोपे शेपस्य द्वित्वे 'सयोगे' इति ह्रस्वे च । अल्ल । उल्ल । ओल्ल । ल्त्वाभावे । अद्द । उद्द । ओद्द ॥ स्त्यानशब्दे 'ईल्लल्वाट—' इत्यादिना अकारस्य ईत्वम् । 'स्त्यानचतुर्थे—' इत्यादिना स्तस्य वा ठत्वम् । ठीण । ठत्वाभावे 'स्थोम्पन्दे' इत्यनुवर्तमाने एतत्सूत्रे चकारानुकृष्ट थत्वम् । थीण । दैवादित्वाद् द्वित्वे थिण्ण ॥ तालवृन्ते उत्खातादिपाठादाकारस्य विकल्पेन ह्रस्वे तलवृन्त तालवृन्त इति स्थिते 'ऋतोत्' इत्यधिकृत्य

वृन्त इदेद्व ॥ १ । २ । ८७ ॥

अत्र ऋत इदेतौ वा भवत । 'टल् त्रसरवृन्त—' इत्यादिना तस्य टत्वम् । तलविंट । तलवेंट । तालविंट । तालवेंट ॥ 'सयोगे' इत्यधिकृत्य

त्वेदितः ॥ १ । २ । ४१ ॥

इत आदेरिकारस्य सयोगे परे वा एकार स्यात् । धेम्मेल्ल । धम्मिल्ल । सेंदूर । सिंदूर । पेंड । पिंड । इत्यादि ॥ क्षुतशब्दे 'स्वदुत उपरि गुरुके' इत्यत 'उत' इत्यधिकृत्य

क्षुत ईत् ॥ १ । २ । ६१ ॥

---

१ इत्यधिकृत्य M, R २ आर्द्रो M ३ उद्दा M ४ ओर्द्रं M. ५ M and R drop च ६ तालविंट is dropped in P, R, T, My ७ धमेल्ल । धमिल्ल My ८ क्षुते M ९ इत्यधिकृत्य M.

'नः' इत्यनुवर्तते । नपुंसकलिङ्गात् जश्शसो उदन्तो णिः इति णय आदेशा भवति । णानुबन्धाद्दीर्घः । कुण्डाणि । कुण्ड । कुण्डाइ । वणाणि । वणाइं । वणाइ । एवं दासादि ॥ अपरे तु एव शब्दनपुंसकमनुसरन्ति ॥ सर्वादौ 'सर्वादेर्जसो डे' इत्यत्र पुंलिङ्गविषयत्वात् क्लीबलिङ्गे णय भवन्ति । सव्व । सव्वाणि । सव्वइं । सव्वाइ । इत्यादि । शेषं पुंलिङ्गसर्वशब्दवत् ।

अथ अकारान्तनपुंसकलिङ्गेषु विशेषा प्रदर्श्यन्ते । पङ्कजम् । वेणुवनम् । निलम्नलिन‍म् । यमुनातटम् । वधूमुखम्—इत्यादिषु 'दीर्घस्य मिथः से' इति दीर्घह्रस्वयोर्यथादर्शं । पङ्कयं । वेणुवणं । दीर्घस्य ह्रस्व । निलम्नलिणं । जउणयडं । वहुमुहं । पक्षे । पङ्कयं वहुमुहं इत्यादयपि ॥ गुणदेवमण्डलाग्रकरसद्दमादीनां 'क्लीबे गुणगा' इति यदा पुंस्त्वम् तदा देववत् ॥ निर्माल्यशब्दे 'निष्प्रती ओत्—' इत्यादिना निरो ओ इत्यादेश । 'संयोगे' इति ह्रस्व । ओमल्ल ॥ अरण्यशब्दे 'बालाब्व्यरण्ये' इत्यादेरचो वा लुक् । रण्ण । अरण्ण ॥ पक्षललाटयो । 'पक्षाङ्गारललाटे तु' इत्यवर्णस्य वा इत्वे । पिक्ख । पक्ख । ललाटे 'लो णवीरे ण' इत्यत 'लो' इत्यधिकृत्य

लो ललाटे च ॥ १ । ३ । ८१ ॥

अनादेर्लस्य णत्वं भवति । णिलाट इति स्थिते 'टो ड' इति टस्य डत्वे 'डश्च महाराष्ट्रे डोर्व्यत्यय' इत्यत 'व्यत्यय' इत्यधिकृत्य

ललाटे डलो ॥ १ । ४ । ११४ ॥

अत्र डकारलकारयोर्व्यत्यय स्यात् । णिडाल । इत्वाभावे णडाल ॥ द्वारशब्दे 'उत्करवल्ली—' इत्यादिना आदेरवर्णस्य वा एत्वे 'लव राम्—' इति वलोपे । देरं । दारं । 'वा छद्म—' इत्यादिना वकारागत्

१ कुण्डाणि M, R २ M, R, and T drop वणाणि । वणाइं । वणाइ । ३ M drops शब्द ४ °नपुंसक R, T ५ जउणअड M, R, T ६ कुण्डवन् M, R, T ७ इत्यधिकृत्य M, R ८ इत्यधिकृत्य M,

एपु ऋत आद्वा स्यात् । इत्यतो वा आत्वे माउक्क । पक्षे अत्वम् । मउक्क । कत्वाभावे 'त्वस्स तु डिमात्तणौ' इति त्वस्य वा त्तणादेशे । माउत्तण । मउत्तण । तणाभावे । माउत्त । मउत्त । अत्र सर्वत्र दलोप ॥ पत्तनशब्दे 'प्रवृत्तसदष्ट—' इत्यादिना त्तोष्टत्वम् । पट्टण ॥ प्रवृत्तशब्दे पूर्वसूत्रेणैव त्तोष्टत्वम् । पवट्ट । अत्र 'ऋतोत्' इत्यत्व च । आश्चर्यशब्दे 'र्ये सौकुमार्ये—' इत्यादिना 'र्ये' इत्यनुवर्तमाने

अररिअरिज्ञमाश्चर्ये ॥ १ । ४ । ५६ ॥

अत्र र्यस्य अर रिअ रिज्ज इति त्रय आदेशा भवन्ति । अच्छअरं । अच्छरिअ । अच्छरिज्ज ॥ श्मशानशब्दे 'शोर्लुक् सो —'इत्यादिना शोलोपे । मसाण ॥ सरोरुहशब्दे 'त्वसरोरुह—'इत्यादिना एचो वा अत्वम् । सररुह । सरोरुह ॥ अन्योन्यशब्देप्येवम् । अण्णण्ण । अण्णोण्ण ॥ कालायसकिसलयहृदयशब्देपु 'क्योर्दनुज—'इत्यादिना यकारस्य साच्कस्य वा लोपे । कालास । कालाअस । किसल । किसलअ । हिअ । हिअअ ॥ चत्वरशब्दे 'च क्वचित्त्वरे' इति त्तोश्चत्वम् । चच्चर ॥ सैन्यशब्दे 'चपेटकेसरदेवर—' इत्यादिना एचो वा इत्वम् । सिण्ण । सेण्ण । दैवादिपाठात् सइण्ण ॥ चिह्नशब्दे 'वा न्तन्धौ मन्युचिह्नयो' इत्यनेन वा न्धादेशे । चिन्ध । पक्षे 'श्नष्ण—'इत्यादिना ण्हादेशे । चिण्ह । इन्ध । इण्ह । इत्यप्यस्ति । बहुलाधिकारात् कचिदादेरपि चस्य लोप ॥ मलिनशब्दे[13] 'मलिनधृति—'इत्यादिना मलिनशब्दस्य वा मइलादेशे । मइल । पक्षे मलिण ॥ वैडूर्यशब्दे[14] अनेनैव[15]

१ इत्यनुवतते M, R २ राजकुलभाजनशालायस R, T ३ हृदयेषु M, R ४ M has अत्र before 'ज्यार्दनु॰' ५ After this R has क्योर्वा लोपे राउर । रामउरं । माण । भाअण ६ चत्वरे M, R ७ त्तुन्चम् M ८ 'केसर–' इत्यादिना M ९ इत् M १० ण्हादेश M, T ११ अत्र बहुला॰ T १२ M and T have प्रायो उट् before क्वचिदादेरपि १३ T has वैडूयशब्दे च after this १४ T drops वैडूर्यशब्दे, M has वैडूर्यशब्दस्य १५ M drops अनेनैव

अत्रोत ईत्वं भवति । स्पृहादित्वात् क्षस्य छ । छीअ ॥ 'सूक्ष्मे द्वोत ' इत्यत 'ऊत ' इत्यधिकृत्य

अल् दुकूले ॥ १ । २ । ६८ ॥

अत्र ऊत अलित्यादेशो वा । लकारो नानुबन्ध । कलोप । दुअल्ल । अत्रादेशलकारस्सभावल्कारयोर्मेलनाद् द्वित्वम् । पक्षे दुऊल ॥ 'उदत्कण्डूय—' इत्यत 'उद्' इत्यनुवर्तमाने 'ऊत ' इति च

वा मधूके ॥ १ । २ । ७१ ॥

अत्र ऊत उत्व वा स्यात् । धस्य ह । महुअ । पक्षे महूअ ।

इदेन्नूपुरे ॥ १ । २ । ७२ ॥

'ऊत ' इत्यनुवर्तते । अत्र ऊत इदेतौ वा भवत । णिउर । णेउर । पक्षे णोउर । अत्र सर्वत्र पलोप ॥ 'ऋतोत्' इत्यत 'ऋत ' इत्यधिकृत्य 'उदृषभे वु ' इत्यत 'उत' इति च

गौणान्त्यस्य ॥ १ । २ । ८२ ॥

गौणपदस्य योन्त्य ऋत् तस्य उद्भवति । मातृमुदितम् । माउमुइअ । मातृगृहम् । माउघर । पितृकुलम् । पिउकुळ । इत्यादि ॥ लवणशब्दे 'तु मयूर—' इत्यादिना आदेरच परेण साञ्झलो सह वा ओत्वे लोण । लवण ॥ उलूखलेऽपि पूर्ववत् । ओहलो । उऊहळ ॥ मृदुत्वशब्दे 'क शक्त—' इत्यादिना युक्तस्य वा कत्वे 'ऋतोत्' इत्यत्र 'ऋत ' इत्यधिकृत्य

आद्वा मृदुत्वमृदुककृशासु ॥ १ । २ । ७५ ॥

---

१ इद्वा स्यात् R, T २ सयुक्तस्य छत्वम् for क्षस्य छ । R ३ R and T have पक्षे दुऊल after it ४ इत्यनुवर्तमाने M ५ वा स्यात् M ६ M drops पक्षे ७ M and R drop पक्षे णोउर ८ इत्यधिकृत्य M R ९ माउमुइअ । मातृमुदितम् । माउघरं । मातृगृहम् । पिउकुळ । पितृकुलम् । My P १० M has बहुलम् after पूर्ववत् ११ मृदुत्वेM, R, T १२ इत्यधिकृत्य M

इत्यादि दधिवत् ॥ गोशब्दस्य साध्यावस्थापेक्षया अउ आइ इत्यादे-शयो उवगउ । उवगोइ । इत्यादि मधुवद्दधिवच्च ॥ औकारान्तनपुंस-कलिङ्गोऽतिनौ शब्द । अनुक्रमन्यन्यायेन ह्रस्वादि पूर्ववल्लोप । अइणु । इत्यादि । पक्षे 'नाव्याव' इत्यावादेशे अइणाव अइणावाणि । इत्यादि कुण्डवत् ॥

इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

क्तप्रत्ययान्ते विशेष । 'अदेल्लुक्यादेरत' इत्यत 'अत' इत्य-धिकृत्य 'मोमम्व्विच' इत्यत 'इत्' इति च

क्ते ॥ २ । ४ । १७ ॥

क्तप्रत्यये परे अत इत् स्यात् । हसिअ । पडिट्ठिअ । इत्यादि । णअ गअ इत्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षया । अत इत्येव । जाअ । लुअ । भूअ । इत्याद्यूह्यम् ॥ ण्यन्तक्ते तु

लुगाविल्भावकर्मक्ते ॥ २ । ४ । १३ ॥

'णिजदेदावावे' इत्यत 'णिच्' अनुवर्तते । भावकर्मविहिते क्तप्रत्यये परे णिचो वा लुक् आविल्यादेशश्च वा भवति । लित्वान्नित्यम् । कारिअ । काराविअ । हासिअ । हासाविअ । इत्याद्यूह्यम् ॥

अथ हलन्ताः ॥

हकारान्त पुंलिङ्गो गोधुक्शब्द । गोदुह् सु इति स्थिते

---

१ इत्यादेशे M २ उवगउ before उवगउ M ३ उवगाइ after उवगाइ M ४ M has अइणु after this ५ इत्यधिकृत्य M, R, T ६ इति च M ७ इत् R, T ८ पन्जिअ । कारिअ M, T ९ इत्यादिषु M १० सिद्धावस्थाया for सिद्धावस्थापेक्षया R, T ११ भाव-कर्मविहिते is dropped in P and My १२ °त्यादेश वाप्नोति M, T °त्यादेशो चाप्नोति R १३ °ह्यम् P, My

वेरुलि आदेशे[1] वेरलिअ। पक्षे वेडुज्ज। इत्यादि ऊहनीयम्[2]॥ आकारान्तनपुंसकलिङ्गः सोमपाशब्दः। 'क्विप' इति ह्रस्वः। शेषं पुंलिङ्गसोमपाशब्दवत्॥ इकारान्तनपुंसकलिङ्गो दधिशब्दः। दधि सु इति स्थिते 'मद्‌लुगसवुद्धेर्नप' इत्यनेन सोर्मद्‌लुक् च। ञित्वात् सानुनासिक उच्चारः। दहिँ। दहिं। सिद्धावस्थापेक्षया दहि इत्यपि भवति। जश्शसोश्शिश्शिमान्य। दहीणि। दहीइ। दहीइँ। दे दहि। इत्यादि। शेषं पुंलिङ्गकानिवत्। एवं वारिप्रभृतयः॥ अस्थिशब्दे 'विसंस्थुलास्थि—'इत्यादिना युक्तस्य ठत्वम्। वक्रादित्वाद् बिन्दुः[3]। अट्ठिं। अन्यत् दधिवत्॥ अक्षिशब्दस्य स्पृहादित्वात् क्षस्य छत्वम्। अच्छिं। दधिवत्॥ द्विनिशब्दयोर्लिङ्गत्रयेपि समानं रूपम्॥ ग्रामणीशब्दे 'क्विप' इति ह्रस्वः। गामणिं। इत्यादि। दधिवत्॥ उकारान्तनपुंसकलिङ्गो मधुशब्दः। प्रथमाद्वितीययोर्दधिवत्। सिद्धावस्थापेक्षया महु इति च भवति[4]। अन्यत्र पुंलिङ्गकारुवत्॥ बिन्दुशब्दस्य गुणादिपाठात् 'क्लीबे गुणगा'[5] इति वा नपुंसकत्वे मधुवत्॥ श्मश्रुशब्दे 'शोर्लेः स्सो —' इत्यादिना शोर्लोपः। वक्रादित्वाद्बिन्दुः। मंसु। इत्यादि[6] मधुवत्॥ खलपूशब्दे ह्रस्वः। खलपु। भिसादौ पुनर्दीर्घः। खलपूनि इत्यादि मधुवत्। एवं कण्डूप्रभृतयः॥ ऋकारान्तनपुंसकलिङ्गः कर्तृशब्दः। 'आरः सुपि' इत्यारादेशः। कत्तारं। कत्ताराणि इत्याद्यारादेशे कुण्डवत्। 'उद्वृता स्वसमासे' इत्युत्वे कत्तूणि इत्याद्युत्वपक्षे मधुवत्। समासे तु आर एव॥ ओकारान्तनपुंसकलिङ्ग उपगोशब्दः। सिद्धावस्थापेक्षया उवउं। उवऊ। इत्यादि मधुवत्॥ ऐकारान्तनपुंसकलिङ्गोऽतिरैशब्दः। अनुक्तमन्यन्यायेन। 'ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य' इति ह्रस्वे 'एच इग्घ्रस्वादेशे' इति एच इक्। तलोपः। अइरिं। अइरीणि।

---

[1] T has वेडूर्यस्य after आदेशे [2] °मूह्यम् M, R, T [3] M and R drop वक्रादित्वाद्बिन्दु [4] इस्यते R [5] M and R drop क्लीबे गुणगा [6] M and R have बिन्दु इत्यादि before मधुवत् [7] M has आन्स्वरात् before बिन्दु

इत्यादि दधिवत् ॥ गोशब्दस्य साध्यावस्थापेक्षया अउ आइ इत्यादेशयो[1] उवगउ । उवगाइ । इत्यादि मधुवद्दधिवच्च ॥ औकारान्तनपुंसकलिङ्गोतिनौ शब्दः । अनुक्रमन्यन्यायेन हृस्वादि पूर्ववल्लोप । अइणु । इत्यादि । पक्षे 'नाव्याव' इत्यावादेशे अइणाव अइणावाणि । इत्यादि कुण्डवत् ॥

इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

क्तप्रत्ययान्ते विशेष । 'अदेल्लुक्यादेरत ' इत्यत 'अत ' इत्यधिकृत्य 'मोमम्पुर्व्विच' इत्यंत 'इत्' इति च

क्ते ॥ २ । ४ । १७ ॥

क्तप्रत्यये परे अत इत्व स्यात् । हसिअ । पडिहिअ । इत्यादि । णअ गअ इत्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षया । अत इत्येव । जाअ । लअ । भूअ । इत्याद्यूह्यम् ॥ ण्यन्तक्ते तु

लुगाविल्भावकर्मक्ते ॥ २ । ४ । १३ ॥

'णिजदेदावावे' इत्यत 'णिच्' अनुवर्तते । भावकर्मविहिते क्तप्रत्यये परे णिचो वा लुक् आविलित्यादेशश्च वा भवति । लित्वान्नित्यम् । कारिअ । काराविअ । हासिअ । हासाविअ । इत्याद्यूह्यम् ॥

अथ हलन्ताः ॥

हकारान्त पुलिङ्गो गोधुक्शब्दः । गोदुह् सु इति स्थिते

---

1 इत्यादेशे M 2 उवगउ before उवगउ M 3 उवगाइ after उवगाइ M 4 M has अइणु after this 5 इत्यधिकृत्य M, R, T 6 इति च M 7 इत् R, T 8 पडिअ । कारिअ M, T. 9 इत्यादिषु M 10 सिद्धावस्थाया for सिद्धावस्थापेक्षया R, T 11 कर्मविहिते is dropped in P and My 12 °त्यादेश T °त्यदेशो 13 °ह्यम् P, My

वेरलि आदे[1]शे वेरलिअ । पक्षे वेडुज्ज । इत्या[2]द्यूह्नीयम् ॥ आकारान्तन पुसकलिङ्ग सोमपाशब्द । 'क्विप' इति ह्रस्व । शेष पुलिङ्गसोमपाश ब्दवत् ॥ इकारान्तनपुसकलिङ्गो दधिशब्द । दधि सु इति स्थिते 'मड्लुगसबुद्धेर्नप' इत्यनेन सोर्मड्लुकृ च । डित्वात् सानुना सिक उच्चार । दहि । दहिँ । सिद्धावस्थापेक्षया दहि इत्यपि भवति । जश्शसोश्शिशिमादय । दहीणि । दहीइ । दहीइँ । दे दहि । इत्यादि । शेष पुलिङ्गकविवत् । एव वारिप्रभृतय ॥ अस्थिशब्दे 'विसस्थुलास्थि—'इत्यादिना युक्तस्य ट्ठत्वम् । वं[3]कादित्वाद् बिन्दु । अट्ठिं । अन्यत्र दधिवत् ॥ अक्षिशब्दस्य स्पृष्टादित्वात् क्षस्य च्छत्वम् । अच्छिं । दधिवत् ॥ द्विनिशब्दयोर्लिङ्गत्रयेपि समान रूपम् ॥ ग्रामणी शब्दे 'क्विप' इति ह्रस्व । गामणिं । इत्यादि । दधिवत् ॥ उकारान्त नपुसकलिङ्गो मधुशब्द । प्रथमाद्वितीययोर्दधिवत् । सिद्धावस्थापेक्षया महु इति च भ[4]वति । अन्यत्र पुलिङ्गकारवत् ॥ बिंदशब्दस्य गुणादिपाठात् 'ह्वीने[5] गुणगा' इति वा नपुसकत्वे [6]मधुवत् ॥ श्मश्रुशब्दे 'शोर्लुक्श्मो—' इत्यादिना शोर्लुक् । वं[7]कादित्वाद्बिन्दु । मसु । इत्यादि मधुवत् ॥ खलपूशब्दे ह्रस्व । खलवु । श्शिमादौ पुनर्दीर्घ । खलवूनि इत्यादि मधुवत् । एव काण्डलूप्रभृतय ॥ ऋकारान्तनपुसकलिङ्ग कर्तृशब्द । 'आर सुपि' इत्यारादेश । कत्तार । कत्ताराणि इत्याद्यारादेशे कुण्ड- वत् । 'उद्दता त्वस्यमामि' इत्युत्वे कत्तूनि इत्याद्युत्वपक्षे मधुवत् । स्यमामि तु आर एव ॥ ओकारान्तनपुसकलिङ्ग उपगोशब्द । सिद्धा- वस्थापेक्षया उवउ । उवऊ । इत्यादि मधुवत् ॥ ऐकारान्तनपुसकलिङ्गो- तिरैशब्द । अनुक्तमन्यन्यायेन । 'ह्रस्वो नपुसके प्रातिपदिकस्य' इति ह्रस्वे 'एच इग्घ्रस्वादेशे' इति एच इक् । तलोप । अइरिं । अइरीणि ।

---

१ T has वेडुयस्य after आदेशे २ °धूह्यम् M, R, T ३ M and R drop वंकादित्वाद्बिन्दु ४ दृश्यते R ५ M and R drop ह्वीवे गुणगा ६ M and R have बिन्दु इत्यादि before मधुवत् ७ M has आदित्वात् before बिन्दु

इत्यादि । रामवत् । एवं प्रतामादय ॥ किंशब्दस्य तु भेद । 'क्वचित्सुपि तदो ण' [1]इत्यत 'सुपि' इत्यधिकृत्य

त्रतसि च किमो क्कः ॥ २ । २ । ७५ ॥

किंशब्दस्य त्रतसो सुपि च परे क इत्यादेशो लित् स्यात् । 'सो' इत्योत्वम् । को । सर्वनामत्वाज्जस एत्वम् । के । शसि सर्ववत् । टा

इदमेतत्कियत्तद्भ्यष्टो [2]डिणा ॥ २ । २ । ७३ ॥

'अनिदमेतदस्तु कियत्तद्भ्य स्त्रियामपि हि' इत्यतो मण्डूकप्लुतिन्यायेन 'तु' [3]इत्यनुवर्तते । एभ्य सर्वादिभ्योदन्तेभ्य परस्य टावचनस्य इणा इति डिद्वा स्यात् । किणा । केण । केण । भिसि सर्ववत् । ङसौ

म्हा ङसेः ॥ २ । २ । ७० ॥

'अनिदमेतद्—' इत्यादे 'कियत्तद्भ्य' इत्यनुवर्तते 'तु' इति च । कियत्तद्भ्य परस्य ङसे म्हा इत्यादेशो वा [7]स्यात् । कम्हा । पक्षे सर्ववत् ।

किमो डीसडिणो ॥ २ । २ । ७१ ॥

'ङमे' इत्यनुवर्तते । किम परस्य ङसे ईस इणो इत्यादेशौ डितौ वा भवत । कीस । क्रिणो । पक्षे सर्ववत् । ङसि 'कियत्तद्भ्य सश्' इत्यत 'सश्' इत्यधिकृत्य

कियत्तद्भ्यो ङस् ॥ २ । २ । ६७ ॥

ङस् इति विभक्तिव्यत्ययेन षष्ठी । एभ्य परस्य ङस सश् वा भवति । कास । पक्षे कस्स । आमि 'आमा डेसिं' इति वा डेसिमादेश । केसिं । पक्षे

कियत्तद्भ्यः सश् ॥ २ । २ । ६६ ॥

---

१ इत्यधिकृत्य M, R T २ दिणा M ३ इत्यनुवर्तमाने My, P
४ भवति M ५ ङसी M ६ ङसी M ७ स्यात् M, R ८ शसी M

हलोक् ॥ २ । ४ । ६९ ॥

धातोरन्त्यस्य हलः परे अगागमः स्यात् । इत्यगागमे । गोदुहो । गोदुहा । इत्यादि । रामवत् । एवमनडुहप्रभृतयः ॥ यकारान्तोऽप्रसिद्धः । वकारान्तः पुल्लिङ्गो सुदिव्शब्दः । वकारस्य 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इति लोपः । धातुत्वाभावादगागमो न भवति । कप्रत्ययः । सुदिओ । सुदिआ । इत्यादि । रामवत् । भिस्भ्यस्सुप्सु 'दिव उत्' इत्युत्वे कृते सिद्धावस्थापेक्षया सुसु इत्यस्य यस्य 'र्यो जः' इति जत्वे । सुज्जू । सुज्जूसुतो । सुज्जूसु । इत्यादि । कारवत् । अत्र धातुत्वाधातुत्वविवेकस्तु प्रायोगिकः । धातुत्वपक्षे अगागमः । अन्यत्र कप्रत्ययः ॥ रेफान्तः पुल्लिङ्गः सुगिर्शब्दः । अगागमः । सुगिरो । सुगिरा । इत्यादि रामवत् । एवं सुधुरसुपुरप्रभृतयः ॥ चतुरशब्दस्य

चतुरो जश्शस्भ्यां चउरो चत्तारो चत्तारि ॥ २ । ३ । २८ ॥

चतुरशब्दस्य जश्शस्भ्यां सह चउरो चत्तारो चत्तारि इति त्रय आदेशा भवन्ति । जसि चउरो चत्तारो चत्तारि । शसि तान्येव । अन्यत्र भिसादिष्वन्त्यहलो लोपे 'भिस्भ्यस्सुपि' इत्यधिकृत्य 'इदुतोर्दिः' इत्यतो 'दिः' इति च

चतुरो वा ॥ २ । २ । २३ ॥

उदन्तस्य चतुरशब्दस्य भिस्भ्यस्सुपि परे वा दीर्घः स्यात् । चउहिं । चऊहिं । चउहिंतो । चऊहिंतो । एवं त्तो दो दुः सुतो च । चउसु । चऊसु । इत्यादि । आमि 'ण्हण् संख्यायाः—' इत्यादिना ण्हण्ह । चउण्ह । चउण्ह । शेषं कारवत् ॥ मकारान्तः पुल्लिङ्गः प्रशाम्शब्दः । 'हलोक्' इत्यगागमः । शो सत्वम् । पसामो । पसामा ।

---

१ °रन्त्यहल R, T २ परे P ३ °शब्द T ४ कृते is dropped in T, My, P ५ जत्वे कृते M ६ M omits धातुत्वपक्षे—कप्रत्ययः । ७ M omits चतुरशब्दस्य ८ चउण्ह चउण्ह M

इत्यादि । रामवत् । एव प्रतामादय ॥ किंशब्दस्य तु भेद । 'क्वचित्सुपि तदो ण ' इत्यत 'सुपि' इत्यधिकृत्य

त्रतसि च किमो त्कः ॥ २ । २ । ७५ ॥

किंशब्दस्य त्रतसो सुपि च परे क इत्यादेशो लित् स्यात् । 'सो' इत्योत्वम् । को । सर्वनामत्वाज्जस एत्वम् । के । शसि सर्ववत् । टा

इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ २ । २ । ७२ ॥

'अनिदमेतदस्तु कियत्तद्भ्य स्त्रियामपि हि' इत्यतो मण्डूकप्लुतिन्यायेन 'तु' इत्यनुवर्तते । एभ्य सर्वादिभ्योदन्तेभ्य परस्य टावचनस्य इणा इति डित्वा स्यात् । किणा । केण । केण । भिसि सर्ववत् । ङसौ

म्हा ङसेः ॥ २ । २ । ७० ॥

'अनिदमेतद्—' इत्यादे 'किंयत्तद्भ्य' इत्यनुवर्तते 'तु' इति च । किंयत्तद्भ्य परस्य ङसे म्हा इत्यादेशो वा स्यात् । कम्हा । पक्षे सर्ववत् ।

किमो डीसडिणो ॥ २ । २ । ७१ ॥

'ङसे ' इत्यनुवर्तते । किम परस्य ङसे ईस इणो इत्यादेशौ डितौ वा भवत । कीस । किणो । पक्षे सर्ववत् । ङसि 'किंयत्तद्भ्य सश्' इत्यत 'सश्' इत्यधिकृत्य

किंयत्तद्भ्यो ङेस् ॥ २ । २ । ६७ ॥

ङेस् इति विभक्तिव्यत्ययेन षष्ठी । एभ्य परस्य ङस सश् वा भवति । कास । पक्षे कम्स । आमि 'आमा ङेसिं' इति वा ङेसिमादेश । केसिं । पक्षे

किंयत्तद्भ्यः सश् ॥ २ । २ । ६६ ॥

---

१ इत्यधिकृत्य M R T २ डिणा M ३ इत्यनुवर्तमाने My , P ४ भवति M ५ ङसो M ६ ङसो M ७ स्यात् M , R ८ शसो M

'आम्' इत्यनुवर्तते। डस्य परस्य आम डित् सकारो वा स्यात्। कास। पक्षे गनेवत्। केण। काण। टौ 'डेस्त्थर्हिस्सिम्मि'। कत्थ। कस्सिं। कम्मि। 'अनिदमेतद्—' इत्यादिना वा हिं च। कहिं। शेषं निर्णेय।

डिगिआडाहेडाला काले ॥ २। २। ६९ ॥

किंयत्तद्भ्यः परो ङि इआ इत्यादेशः आहे आला इत्येतौ डि-तौ चापद्यते वा कालेऽभिधेये। कइआ। काहे। काला। कदेत्यर्थः। एवं यत्तदोरप्येते आदेशाः कालेऽभिधेये। शेषं सर्ववत् ॥ इद-शब्दस्य तु इदम् स् इति स्थिते 'क्वचित् सुपि तदो ण' इत्यत 'सुपि' इत्यधिकृत्य

इदम इमः ॥ २। २। ७६ ॥

इदंशब्दस्य इम इत्यादेशो भवति सुपि परे। इमो ॥

पुंसि सुना त्वयं स्त्रियामिमिआ ॥ २। २। ७७ ॥

'इदम' इत्यनुवर्तते। इदम सुना सहितस्य पुंलिङ्गे अयमिति स्त्रीलिङ्गे इमिआ इति वा भवति। अयं। यद्यप्येतद्रूपं सिद्धावस्था-पेक्षयापि भवति तथापि इमिआर्थं वचनम्। जसि सर्ववत्। इमे। द्वितीयातृतीययो

टाशसि ण[4] ॥ २। २। ७९ ॥

'इदम' इत्यनुवर्तते। टास् तृतीया अस् द्वितीया तयोः परयो-रिदमो ण इत्यादेशो वा स्यात्। अमि ण। पक्षे इमं।

इहेण त्वमा ॥ २। २। ८० ॥

'इदम' इत्यनुवर्तते। ङि अम् इत्येताभ्यां सहितस्येदमः स्थाने इदं इणं इत्येतौ क्रमेण भवतः। इणं। 'शसेत्' इति वा एत। णे। णा। शस श्लुक्। इमे। इमा। टा। एण। णेण। पक्षे। इमेण।

---

१ काण। काम M २ कालेऽभिधीयते M ३ इत्यधिकृत्य M, R
४ अस्ति R ५ क्रमेण तु भवतः R, T क्रमेण स्त My

इमेण । अत्र 'टो डेणल्' इत्येणादेश । 'इदमेतत्—' इत्यादिना टो डिणा च । इमिणा । भिसि । णेहि । इमेहि । इत्यादि । रामवत् ।

अत्सुस्सिंमिहिस्से ॥ २ । २ । ७८ ॥

'इदम' इत्यनुवर्तते । इदम सुप् ङि भिस् ङस् एतेषु सु स्सिं हि स्स इत्यादेशानापन्नेषु अत्व वा स्यात् । इति इदम सर्वसात्वे 'भिस्भ्यस्सुपि' इत्येत्वे । एहिं इत्यपि । अत्र सूत्रे 'हि' इत्यनेन भिस्भ्यसोरादेशस्य हेर्ग्रहणम् । तेनोभयत्राप्यत्वम् । ङसाविमादेशे । इमाहितो । इत्यादि । रामवत् । भ्यसि । इसोहितो । इमाहितो । इत्यादि । रामवत् । अत्रैव 'टसिसो हि' इत्यादेशे तसिनिदम अत्वे भ्यसि । एहि । आहि । ङसि अस्स । इमस्स ॥

तदिदमेतदा सेसिं तु टसामा ॥ २ । २ । ८४ ॥

ऐषा स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्या सह से सिं इत्यादेशो यथासख्य वा भवत । ङसि । से । आमि । सिं । इमेसिं । इमाण । इमाण । ङौ

न त्थः ॥ २ । २ । ८१ ॥

'इदम' इत्यनुवर्तते । इदम परस्य ङे 'ङेस्त्थस्सिम्मि' इति प्राप्त त्थो न भवति । अस्सिं । इमस्सिं । इमम्मि । इट सुपि ऐत् । एसु । एसु । इमेसु । इमेसु । सुपि इदमो णादेश इति केचित् । णेसु । णेसु ॥ ङकारान्तोमसिद्ध ॥ णकारान्त पुलिङ्ग सुगणशब्द । अगागम । सुगणो । सुगणा । इत्यादि । रामवत् । एव सुपर्ण सुरणप्रभृतय ॥ नकारान्त पुलिङ्गो राजन्शब्द । राजन् सु इति स्थिते 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इति नलोपे 'आ सौ णा' इत्यणिकृत्य

---

१ तु for वा M , भवति for स्यात R , T　५ एसैषा R , T
२ तु for वा M , R , T , स्यात् for भवति My , P　४ स्यात् P , My　५ एत्वे M　६ [illegible] R　७ [illegible] M , R
८ सुमण् M , T

राज्ञ ॥ २ । २ । ५३ ॥

राजन्शब्दस्य नलोपे सत्यस्य सौ परे आत्वं वा स्यात्। राआ। पक्षे

पुंसाणो राजवच्चानः ॥ २ । २ । ६० ॥

पुलिङ्गे वर्तमानस्य अन् इत्यस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा स्यात् राजवत्कार्यं च यथादर्शनम्। 'टोणा' 'जश्शस्ङसिङसां णो' इति च भवति। अत्राणादेश एव अयमाणादेशो राजवत् कार्यं च। आणादेशे च 'सो' इत्यादयः प्रवर्तन्ते। राआणो। जसि 'आ सौ वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य

जश्शस्ङसिटसां णोत् ॥ २ । २ । ५५ ॥

रीज्ञ परेषामेषां णोदेत् वा स्यात्। राजन् णो इति स्थिते

णोणाङिष्विदना जः ॥ २ । २ । ५६ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते। राजन्शब्दसम्बन्धिनो जस्य अनासहितस्य णो णा इत्यादेशयो ङि वचने च परे इकारो वा स्यात्। इतीत्वे। राइणो। इत्वाभावे। राआणाणो। राआणो। णो शभावे। राआ। आणादेशे। राआणा। सबुद्धौ। हे राआ। हे राअ। हे राओ। हे राआणो। अमि

इणममामा ॥ २ । २ । ५७ ॥

अनाज इत्यनुवर्तते। राजन्शब्दसम्बन्धिनो जस्य अनासहितस्य अम् आम् इत्येताभ्यां सहितस्य इणमित्यादेशो वा राइणं। पक्षे। राअं। आणादेशे। रा[illegible] । राआणं[illegible] [illegible]। राइणो। राआणा। 'शसेत्'।

१ च is omitted in My

R have [illegible]

वा स्यात् M, R[illegible]

My, P [illegible]

टो णा ॥ २ । २ । ५४ ॥

राजन्शब्दात् परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा स्यात् । 'णो-णाङिपु—' इत्यादिना वा इत्वे । राइणा । पक्षे ।

इणमङसिटा णोणोर्ईण् ॥ २ । २ । ५९ ॥

राजन्शब्दस्यानासहितस्य जस्य ङस् ङसि टा वचनाना यौ णोणा इत्यादेशौ तयो परयो ईण् इत्यादेशो वा स्यात् । टिलोप । रण्णा । नजयोर्लोपे । राएण । राएण । आणादेशे । राआणेण । राआणेण । भिसि

भिसभ्यसामुप्स्वीत् ॥ २ । २ । ५८ ॥

'राज्ञ' इत्यनुवर्तते । राजन्शब्दस्यानासहितस्य जस्य भिस्भ्यस् आम् सुप् इत्येतेषु परेषु ईकारो वा स्यात् । राईहिं । इत्यादि । ईत्वाभावे नजयोर्लोपे । राएहि । इत्यादि । आणादेशे । राआणेहि । इत्यादि । ङसौ णोदु । ईल् । डण् । राआणाणो । राइणो । रणो । पक्षे । राआहिंतो । इत्यादि । आणादेशे । राआणाहिंतो । इत्यादि । भ्यसि आणादेशे । राआणासुतो । इत्यादि । रामवत् । नजयो-र्लोपे । राआहितो । राएहितो । राईहितो । इत्यादि । रामवत् । ङसि । राइणो । रण्णो । राआणाणो । राआणो । राअस्स । राआणस्स । आमि । राईण । राईण । आणादेशे । राआणाण । राआणाण । पक्षे । राआण । राआण । ङौ । इत्वे । राइम्मि । पक्षे । राअम्मि । आणादेशे । राआणे । राआणम्मि । पक्षे । राए । सुपि । राईसु । राईसु । राएसु । राएसु । राआणेसु । राआणेसु ॥ आत्मन्शब्दस्यान्त्य-हलो लुक् । आत्म सु इति स्थिते 'स्तो' इत्यधिकृत्य

वात्मभसनि पः ॥ १ । ४ । ४२ ॥

आत्म भस्म अनयो स्तो पो वा स्यात् । अप्पा । पक्षे । 'मन-

---

१ राज्ञोना° M २ M, drops यौ ३ डित् अण् M ४ भवति M, T ५ इत् M, T.

राज्ञः॰ ॥ २ । २ । ५३ ॥

राजन्शब्दस्य नलोपे सत्यन्त्यस्य सौ परे आत्व वा स्यात्। राआ । पक्षे

पुंस्याणो राजवच्चानः ॥ २ । २ । ६० ॥

पुल्लिङ्गे वर्तमानस्य अन् इत्यस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा स्यात् राजवत्कार्यं च यथादर्शनम् । 'टोणा' 'जश्शस्ङसिटसा णोन्' इति चैं भवति । अत्राणादेश एव जश्शसाणादेशौ राजवत् कार्यं च। आणादेशे च 'सो' इत्यादय प्रवर्तन्ते । राआणो । जसि 'जा सौ वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य

जश्शस्ङसिङसा णोन् ॥ २ । २ । ५५ ॥

रोज्ञ परेषामेषां णोर्न् वा स्यात् । राजन णो इति स्थिते

णोणाङिन्विदना च' ॥ २ । २ । ५६ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते । राजन्शब्दसंबन्धिनो जस्य अनासहितस्य णो णा इत्यादेशयो ङि' वचने च परे इकारो वा स्यात् । इत्वे । राइणो । इत्वाभावे । राआणाणो । राआणो । णो इभावे । राआ । आणादेशे । राआणा । सबुद्धौ । दे राआ । दे राअ । दे राओ । दे राआणो । अमि

इणममामा ॥ २ । २ । ५७ ॥

अनाज इत्यनुवर्तते । राजन्शब्दसंबन्धिनो जस्य अनासहितस्य अम् आम् इत्येताभ्या सहितस्य इणमित्यादेशो वा स्यात् ॥ राइण । पक्षे । राअ । आणादेशे । राआण । शसि । राआणाणो । राआणो । राइणो । राआणा । 'शस्येत्' । राआणे । राआ ॥

---

१ च is omitted in My २ इत्यधिकृत्य M, R ३ M and R have राज' इत्यनुवर्तते before it ४' मेतेषा M ५ शित् णा वा स्यात् M, R, T ६ My and P drop श्च र ७ ङौ च My, P ८ M drops शब्द ९ णाआदेशे M

शिरस् नभस् एतान् वर्जयित्वा । इति पुंलिङ्गताया कर्मन् कम्मो नर्मन् नम्मो इत्यादि । रामवत् । जन्मन्शब्दस्य

तु सक्खिणमवंतजम्मणमहंताः ॥ १ । १ । ३७ ॥

साक्ष्यादय शब्दा विहितान्त्यव्यञ्जनादेशा वा निपात्यन्ते । इति निपातात् जम्मणो । पक्षे । जम्मो ॥ भसन्शब्दे 'वात्मभसनि प' इति स्तोर्वा प । भप्पो । पत्वाभावे 'मनयाम्' इति मलोपे शेषद्वित्वे च भस्सो ॥ छद्मन्शब्दे 'वा च्छद्म—' इत्यादिना अन्त्यहल मागुत्वे । छउमो । पक्षे । छम्मो । उभयत्रान्त्यहलो लोप दलोपश्च ॥ श्लेष्मन्शब्दे 'श्लेष्मबृहस्पतो तु फो' इति द्वितीयस्य स्तो फत्वे । सेफो । सिलेस्मो । अत्र 'लादक्ष्णीवेषु' इति सयुक्तस्यान्त्यहल प्रागित्वम् । 'श्मष्म—' इत्यादिना स्मादेश. । इन्नन्तेषु सर्वत्र नलोपे कविशब्दवत् । करी । करिणो । इत्यादि । मनस्विन्शब्दे वक्रादिपाठाद् द्वितीयादच. परो बिन्दु । मणसी ॥ साक्षिन्शब्दस्य 'तु सक्खिण—' इत्यादिना निपातनात् सक्खिणो । पक्षे । सक्खी ॥ पथिन्शब्दस्य 'मूषिकविभीतक—' इत्यादिना इत अत्वम् । अन्त्यहलो लोप । थस्य हत्वम् । पहो । पहा । इत्यादि । रामवत् ॥ ञकारान्तोऽप्रसिद्ध ॥ भकारान्त पुंलिङ्ग सुकक्कुप्शब्द ।

हः क्षुत्ककुभि ॥ १ । १ । ३१ ॥

'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यनुवर्तते । क्षुत्ककुभोरन्त्यहलो हकारो भवति । लोपापवाद । सुकक्कुहो । सुकक्कुहा । इत्यादि । रामवत् ॥ यढान्तावप्रसिद्धौ । धकारान्त पुंलिङ्ग तत्त्वयुत्शब्द । अगागम । तच्चवुहो । तच्चवुहा । इत्यादि । रामवत् । एव सुयुत्सुसमित्प्रभृतय ॥ जकारान्त पुंलिङ्गो विश्वसृक्शब्द ।

१ इति निपातात् is dropped in My, P २ शेषद्वित्वे च is dropped in M, T ३ इत्यनुवर्तते M ४ M drops तच्चवुहो

याम्—' इति मलोपे शेषद्वित्वे अप्पा । अत्र राजवदित्यतिदेशात् 'आ सौ या' इत्यनुवर्तमाने रा इत्यात् विकल्पेन भवति । पक्षे । अप्पो । अचो । 'पुस्याणो राजवच्चान' इत्याणादेशो राजवत्कार्यं च । अप्पाणो । अप्पाणो । जसि । 'जश्शस्ङसिङसां णोः' । अप्पाणो । अप्पा । आणादेशे । अप्पाणा । सम्बुद्धौ । हे अप्प । हे अप्पा । हे अप्पो । हे अप्पाण । जसि । तान्येव । अमि । अप्पं । अप्पाणं । शसि । अप्पादेशे आणादेशे च रामवत । टा

टो वात्मनो णिआणइआ ॥ २ । २ । ६१ ॥

आत्मन परस्य टावचनस्य णिआ णइआ इत्यादेशौ वा स्तः । अप्पणिआ । अप्पणइआ । अयमेव विशेष । इतरत् सर्वमाणादेशे अप्पादेशे च रामवद्रूपम् । एवमुक्षशब्दोपि ॥ युवन्शब्दस्य जुवाणो जुवा । जुवो ॥ पूषन्शब्दस्य पूसाणो । पूसा । पूसो ॥ तक्षन् क्ष्वेटकादित्वात् क्षस्य ख । तक्खाणो । तक्खा । तक्खो ॥ मूर्धन्शब्दस्य रेफलोपह्रस्वौ । वक्रादित्वाद्बिन्दु । मुधाणो । मुधा । मुधो । 'दीर्घह्रि—' इत्यादिना स्तोर्द्वित्वे । मुद्धाणो । इत्याद्यपि ॥ श्वशब्दस्य साणो । सा । इत्यादि ॥ सुकर्मन्शब्दस्य सुकम्माणो । सुकम्मो । इत्यादि । एतेषामात्मशब्दवत् प्रक्रिया । अन्येषां नपुंसकलिङ्गानामपि नकारान्तानाम्

स्रमदामशिरोनभो नरि ॥ १ । १ । ४९ ॥

सान्तं नान्तं च यच्छब्दरूपं तन्नरि पुलिङ्गे प्रयोक्तव्यं दामन्

---

१ आणादेशे च is omitted in M २ भवत M ३ अन्यत् R, T ४ सर्वे रामवद्रूपम् R, T ५ रामवद्रूपम् is dropped in R, T ६ मुत्त for मत्त My मत्ता M मुत्ता R, मता T ७ शब्दस्य is dropped in M, R, T ८ पूसानो M ९ सासो M. १० M has सुकम्मा before it ११ एतेषाम् is dropped in M., My, P

क्वचित् सुपि तदो णः ॥ २ । २ । ७४ ॥

तच्छब्दस्य सुपि परे णो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुरोधेन । इत्यम्शसो टा वचने सुपि च लक्ष्यते । इत्यमि तदो णे सति । ण । शसि । ते । ता । णे । णा । टावचने । 'इदमेतद्—' इत्यादिना टो वा डिणा । तिणा । तेण । तेण । णिणा । णेण । णेण । भिसि । तेहि । इत्यादि । ङसौ 'म्हा ङसे' इति वा म्हा । तम्हा । तस्मात् । 'ङसे' इत्यनुवर्तमाने

डो तदस्तु ॥ २ । २ । ७२ ॥

तद परस्य ङसेर्डित् ओत्व वा भवति । तो । पक्षे । ताहितो । इत्यादि । भ्यसि । ताँहितो । तेहितो । ताँसुतो । तेसुतो । इत्यादि । सर्ववत् । ङसि 'कियत्तद्भ्य —' इति ङस शस् । तास । पक्षे । तस्स । 'तदिदमेतदाम्—' इत्यादिना से । सें । आमि । सिं । तास । तेसिं । ताण । ताण । इत पर यद्वत् । सुपि । तेसु । तेसु । णेसु । णेसु ॥ एतच्छब्दस्य एतद् सु इति स्थिते अन्त्यहलो लोप । 'तस्सौ सोक्लीने तदश्च' इति चकारविहित सादेश । एसो । 'एत्तो एत्ताहे ङसिनैतद' इत्यस्मात् 'एतद' इत्यनुवर्तते ।

सुनैस इणमो इणं ॥ २ । २ । ८८ ॥

एतद सुना सह एस इणमो इण इत्यादेशा भवन्ति । एस । इणमो । इण । जसि तलोपे । एए । अमि । एअ । शसि । एए । एआ । टा । एइणा । एएणा । एएण । भिसि । एएहि । इत्यादि । ङसौ 'तदिदमेतद्—' इत्यादे 'तु' इत्यनुवर्तते ।

एत्तो एत्ताहे ङसिनैतदः ॥ २ । २ । ८५ ॥

---

१ टा for टावचने M, R २ तेहिंतो । ताहिंतो M ३ तेसुतो । तासुतो M ४ तेसु । वेसु M ५ णेसु । णेसु M ६ इत्यनुवतमाने M, R, T ७ इति त्रय आदेशा M, R, T ८ M has एआ after ९ एआ । एए M

अगागम । वलोप । 'शोर्लुस—' इति दीर्घ । 'ऋतोत्' इत्यत्वम् । वीससओ । वीससआ । एव हुतभुगादय[1] ॥ भिषक्शब्दस्य

शरदामत् ॥ १ । १ । ३६ ॥

शरत्प्रकाराणामन्त्यहल अत्व भवति[2] लिङ्गान्नित्यम् । इति शरत्प्रकारत्वादत्वम् । भिसओ । भिसआ । इत्यादि । वगडान्ता अप्रसिद्धा । दकारान्त पुँल्लिङ्गो वेदविच्छब्द । अगागम । वेदविदो । वेदविदा । इत्यादि[3] । एव तत्त्वविदादय । यच्छब्दस्य तु भेद । अन्त्यहलो लोप । जत्वम् । जो । जसि । जे । अमि । ज । शसि । जे । जा । शसेस्त्र स्लुगु च । 'इदमेतद्—' इत्यादिना वा डिणा[4] । जिणा । जेण । जेण । भिसि । जेहि । इत्यादि । ङसौ 'म्हा ङसे' इति वा म्हादेश[5] । जम्हा[6] । पक्षे । जाहितो । इत्यादि । सर्ववत् । भ्यसि । जाहितो । जेहितो । जासुतो । जेसुतो । इत्यादि । सर्ववत् । ङसि । कियच्छन्द्यो ङस सधा । जास । पक्षे । जस । आमि वा डेसिं । जेसिं । पक्षे । जाण । जाण । ङौ 'डेस्सर्थसिंम्मि' । जत्थ । जसिं । जम्मि । 'अनिदमेतद्—' इत्यादिना हि च । जहिं । ङौ काले 'ङिरिआडाहे—' इत्यादिना इआ इत्यादय । जइआ । जाहे । जाला । यदेत्यथ । सुपि[7] । जेसु । जेसु ॥ तच्छब्दस्यान्त्यहलो लोप । त सु इति स्थिते । 'एचो एत्ताहे ङसिनैतद' इत्यत 'एतद' इत्यनुवर्तमाने

तस्सौ सोऽक्लीबे तदश्च ॥ २ । २ । ८९ ॥

तदश्चकारादेतदस्तकारस्य सो परे सकारो भवति अक्लीबे[8] नपुंसकलिङ्गे तु न भवति । सो । 'अक्लीबे' इति किम् । त[9] । एवम् । जसि । ते । अमि । त ।

1 हुतभुज इत्यादय M 2 दत्व भवति T 3 इत्यादि is omitted in P, My 4 डिणा वा M 5 म्हा for म्हादेश M, T 6 जम्हा is omitted in M T 7 सुपि परे T 8 अनपुसके is dropped in P, My 9 नपुसके तु M R

एतदो ङसिना सह एत्तो एत्ताहे इत्यादेशौ वा भवत । एत्तो । एत्ताहे । पक्षे । एआहिंतो । इत्यादि । भ्यसि । एआहिंतो । एए-हिंतो । एआसुंतो । एएसुंतो । इत्यादि । ङसि । 'तदिदमेतदाम्—' इति से च । से । एअस्स । आमि । सिं । एएसिं । एआण । एआण । ङो । थस्सिम्मय ।

थे डेत्थ ॥ २ । २ । ८६ ॥

'एतद' इत्यनुवर्तते । एतद स्थाने थैनुबन्धथकारे परे त्लानुबन्ध एकारो डिद्भवति । त्थिवानित्यम् । एत्थ ।

एतो म्मावदितौ वा ॥ २ । २ । ८७ ॥

'एतद' इत्यनुवर्तते । सप्तम्येकवचनादेशे म्मौ परे एतद एकारस्य अ इ इत्येतावादेशौ वा भवत । अअम्मि । इअम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥ शरच्छब्दे 'शरदामल' इत्यत्वे बहुलाधिकारात् शरत्प्रावृषौ पुंस्येव मैयोक्तव्याविति त्रिविक्रमदेववचनात् पुंलिङ्ग एव प्रयोग । सरओ । सरआ । इत्यादि । रामवत् । तफछदान्ता अप्र-सिद्धा । थकारान्त पुलिङ्ग अग्निमथच्छब्द । अगागम । अग्गिमहो । अग्गिमहा । पक्षे । 'स्नेहाग्न्योर्वा' इत्यन्त्यहल आगत्वे अगणिमहो । इत्यादि । रामवत् । एव दधिमदादय । चकारान्त पुंलिङ्गो वारि-मुक्शब्द । अगागम । चलोप । वारिमुओ । वारिमुआ । इत्यादि । एव जलमुगादय । तिर्यक्शब्दस्य 'तिर्यक्पदातिशुक्तेस्तिरिच्छिपा-यिक्सिप्पि' इति निपातनात् तिरिच्यादेशे । तिरच्छी । इत्यादि । कविवत् ॥ टकारान्तोऽप्रसिद्ध । तकारान्त पुंलिङ्गो मरुच्छब्द । अन्त्यहलो लोपे । मरू । मरणो । इत्यादि । कारुवत् । भवन्मह-

१ एएहिंतो । एआहिंतो M २ एएसुंतो । एआसुंतो M ३ गनुबन्धन काले M ४ °थकारपरे R ५ M and P drop इअम्मि ६ M and T have after एअम्मि, एअसिं । सुपि । एएसु । एएसु ७ वक्तव्या° My, P ८ तिर्यक्शब्दस्य तिरच्यादेशे M, R, T

च्छब्दयोः 'तु सक्खिणभवतजम्मणमहता' इति निपातनात् भवत-
महत इति क्रमाद्वा भवत । भवतो । भवता । महतो । महता ।
इत्यादि । रामवत् । पक्षे । अन्त्यहलो लोपे । भवो । भवा । महो ।
महा । इत्यादि । रामवत् । शत्रन्तस्य भवच्छब्दस्य भू शतृ इति
स्थिते

होहुवहवा भुवेस्तु ॥ ३ । १ । १ ॥

भुवेर्धातोर्हो हुव हव इति त्रय आदेशा भवन्ति । हो शतृ हुव
शतृ हव शतृ इति स्थिते 'माण तौल् च लङ' इत्यतो 'माणन्तौल्
इत्यधिकृत्य

शतृशानचोः ॥ २ । ४ । ४२ ॥

शतृशानचो स्थाने माण त इत्येतावादेशौ प्रत्येकं स्तः ॥
होमाणो । होन्तो । हुवमाणो । हुवन्तो । हवमाणो । हवन्तो ।
अत्रैव 'एच्च क्त्वातुमुत्तव्यभविष्यति' इत्यत 'एत्' इत्यधिकृत्य
'अदेल्लुक्यादरेरत' इत्यत 'अत' इति च

वा लङ्लोट्छत्रुषु ॥ २ । ४ । २० ॥

एषु परेष्वत एत्वं वा स्यात् । इत्येत्वे । हुवेमाणो । हुवेतो
हवेमाणो । हवेतो । होमाणो । होतो । इत्यत्र एत्वं न भवति
अनदन्तत्वात् ।

हुरचिति ॥ ३ । १ । ५ ॥

'भुवे' इत्यनुवर्तते । चिद्वर्जिते प्रत्यये परे भुवेर्धातोर्हु इत्यादेशः
स्यात् । हुन्तो । सर्वत्र भवने । एवं हसमाणो । हसतो । हसे-
माणो । हसेतो । भजमाणो । भजन्तो । भजेमाणो । भजेतो ।
इत्यादयः । त्वरतेस्तु 'तुवरजअडो त्वरे' इत्यत 'त्वरे' इत्यधिकृत्य

अतिङि तुरः ॥ २ । ४ । १४९ ॥

---

१ भवतेर्धातो° My, P २ M, T ३ भवत M

तिङ्वर्जिते प्रत्यये परे त्वरतेस्तुर इत्यादेशः स्यात् । तुरन्तो । तुरमाणो । तुरेन्तो । तुरेमाणो ॥

तूरः शतृतिङि ॥ २ । ४ । १५० ॥

'त्वरे' इत्यनुवर्तते । ञित्वरा सम्भ्रम इत्यस्य तिङि शतृप्रत्यये च परतः तूर इत्यादेशः स्यात् । तूरन्तो । तूरेन्तो । तूरमाणो । तूरेमाणो । इत्यादि । एवं सर्वधातुषु तदादेशेषु च शतृशानचोः स्थाने माणन्तौ विधातव्यौ । शेषं रामवत् । कर्मणि तु शानचि कृते तस्य माणन्तयोः कृतयोर्धातोरो इत्यादेशेषु कृतेषु अणुहो यक माण इति स्थिते

ईअइज्जौ यक[1] ॥ २ । ४ । ९१ ॥

यकः स्थाने ईअइज्ज इत्येतावादेशौ भवतः । इति ईअइज्जादेशयोः । अणुहोईअमाणो । अणुहोइज्जमाणो । अणुहोईअन्तो । अणुहोइज्जन्तो । एवं हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । इत्यादि सर्वधातुषु तदादेशेषु च कल्पनीयम्[2] । कर्मणि हलन्तधातुष्वगागमात् पूर्वमेव ईअइज्जयोः कृतयोः । हसिज्जमाणो । हसीअमाणो । इत्यादयः सिद्धाः ॥ अर्हच्छब्दे 'क्लिष्टे त्वदितौ' इत्यतः 'अदितौ' इत्यधिकृत्य[3] 'क्ष्मारत्नेऽन्त्यहल' इत्यतः 'अन्त्यहल' इति च

अर्हत्यु च ॥ १ । ४ । १०५ ॥

अर्हच्छब्देऽन्त्यहलः प्रागुत्व चकाराददितौ च भवतः[4] । अरहन्तो । अरिहन्तो । अरुहन्तो । एवं अरुहमाणो इत्यादयः । अन्त्यहलो लोपे तु । अरुहो । अरिहो । अरहो । इत्याद्यपि । शेषं रामवत् ॥ षकारान्तः पुंलिङ्गो धर्मगुप्शब्दः । अगागमः । धम्मगुवो । धम्मगुवा । इत्यादि ॥ शकारान्तेषु सदृगादिष्वगागमे 'केवलस्य रि' इत्यनुवर्तमाने

---

1 T has तुरन्तो । तुरेन्तो । तुरमाणो । तुरेमाणो 2 कल्पनीया M, R, T 3 इत्यधिकृत्य M, R, T 4 इति च M, R, T

'दृश्यक्सक्किनि' इति 'ऋतोत्' इति च । सरिसो । सरिसा । एव तारिसो । इत्यादि ॥ पकारान्ते रुक्मदृशब्दे अगागमे 'क्ष्मारलेन्त्यहल' प्रागत्वे च । रुमणसुसो । इत्यादि ॥ प्रावृट्शब्दे शरत्प्रावृषौ पुंस्येवेति त्रिविक्रमदेववचनात् पुँल्लिङ्गताया 'स आयुरप्सरसो' इत्यत 'स' इत्यनुवर्तमाने 'अन्त्यहलोश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इति च

दिक् प्रावृषि ॥ १ । १ । ३५ ॥

अनयोरन्त्यहल सो भवति । लोपापवाद । ऋत्वादिपाठादुत उत्वम् । पाउसो । पाउसा । इत्यादि । रामवत् ॥ पट्छब्दस्यान्त्यहलो लोपे 'छल् पट्छमी—' इत्यादिना शोश्छत्वे । छो । छा । छेहि । छेहितो । आमि । छण्ह । छण्ह । छेसु । छेसु ॥ सकारान्ते सुवर्चस्शब्दे अन्त्यहलो लोपे । सुवचो । सुवच्चा । इत्यादि । रामवत् ॥ मनस् यशस् महस् इत्यादीना 'क्षमदामशिरोनभो नरि' इति पुँल्लिङ्गतायामन्त्यहलो लोपे । मणो । जसो । महो । इत्यादि । रामवत् । एव तमस्प्रभृतय ॥ सुमनस् शब्दस्यान्त्यहलो लोपे । सुमणो । सुमणा । इत्यादि ॥ धनु शब्दे तु 'ह क्षुत्कुभि' इत्यत 'ह' इत्यधिकृत्य 'अन्त्यहलोश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इति च

धनुषि वा ॥ १ । १ । ३२ ॥

अत्रान्त्यहलो हत्व वा स्यात् । धणुहो । धणुहा । इत्यादि । पक्षे । अन्त्यहलो लोपे । धणू । इत्यादि । कारुवत् । धर्नुर्मनसोर्नपुसकत्वमिति केचित् । तदा । मँण । धणुह । धणु । इत्यादि । कुण्डवन्मधुवच्च ॥ अदस् शब्दस्य अदस् सु इति स्थिते 'सुप्यदसोमु' इत्यत 'अदस' इत्यधिकृत्य

अहद्वा सुना ॥ २ । २ । ९१ ॥

---

१ M. and R drop च., २ इत्युक्तत्वे M　३ महस् यशस् R, T　४ इत्यधिकृत्य M,　५ हि च M., R, T　६ धनु सुमनसो॰ M　७ सुमण M

अदसः पुंसि अह अहदित्यादेशो वा स्यात् । तकारान्तत्वनाशदर्शनार्थः । अह । पक्षे ।

सुप्यदसोमुः ॥ २ । २ । ९० ॥

अदसः सुपि परे अमु इत्यादेशः स्यात् । अमू । अमी । अमू । अमओ । अमउ । अमुणो । अमि । अमु । अमि । अमू । अमुणो । इत्यादि सर्वं कारवत् ।

इआओ म्मौ ॥ २ । २ । ९२ ॥

अदसो ङिवचनादेशे म्मौ परे इअ अअ इत्यादेशौ वा भवतः । इअम्मि । अअम्मि । पक्षे । अमुम्मि । मकारान्तत्वेपि नात्र दीर्घादय । अनदन्तत्वात् ॥

इति हलन्ताः पुंलिङ्गाः ॥

अथ हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ।

हकारान्तः स्त्रीलिङ्ग उपानह्शब्दः । 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यधिकृत्य[1]

अविद्युति स्त्रियामाल् ॥ १ । १ । २९ ॥

स्त्रीलिङ्गे[3] वर्तमानस्यान्त्यहल आल् भवति विद्युच्छब्दं[2] वर्जयित्वा । लोपापवादः । 'धो ध' । उवाणआ । इत्यादि[4] । जायावत् ॥ यकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ शकारान्तः स्त्रीलिङ्गो दिश्शब्दः । पूर्ववदात्वम् । दिसा । इत्यादि । जायावत् ॥ रेफान्तस्त्रीलिङ्गो गिर्शब्दः । 'अविद्युति स्त्रियामाल्' इत्यत 'स्त्रियाम्' इत्यधिकृत्य[5] 'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इति च

रो रा ॥ १ । १ । ३० ॥

---

1 इत्यधिकृत्य M, R, T 2 My and P drop विद्युच्छब्दं वर्जयित्वा 3 M has लिङ्गानित्यम् after it 4 M and T drop इत्यादि 5 इत्यधिकृत्य M, R, T

स्त्रिया वर्तमानस्यान्त्यरेफस्य रा इत्ययमादेशो भवति । गिरा । धूर् । धुरा । पूर् । पुरा । इत्यादि । जायावत् ॥ चतुर्शब्दस्य पुँल्लिङ्गवत् ॥ लकारजकारान्तावप्रसिद्धौ ॥ मकारान्तस्त्रीलिङ्ग किंशब्द । पूर्ववत् कादेशे । 'पुंसोजातेर्ङीव्वा' इत्यत 'ङीब् वा' इत्यधिकृत्य

किंयत्तदोस्समामि सुपि ॥ २ । २ । ४० ॥

सु अम् आम् वर्जिते सुपि परे किंयत्तद्भ्यो ङीब् वा स्यात् । पक्षे विकल्पसामर्थ्यादेव टाप् । विकल्पस्य प्राय समशिष्टवस्तुद्वयविषयत्वनियमात् । का । कीओ । कीउ । की । काओ । काउ । का । अमि । कं । शसि । जस्वत् । जश्शसो 'शोशू स्त्रिया तु' इति शोशू । टॉवचने । कीअ । कीआ । कीइ । कीए । टापि शावर्जित त्रयम् । काअ । काइ । काए । अत्र 'टाङिङसाम्' इति शशाशिशे । भिसि । कीहि । इत्यादि । काहि । इत्यादि च । ङसौ । शशाशिशे । टावत् । भ्यसि । कीहितो । इत्यादि । काहितो । इत्यादि । ङसि । 'किंयत्तद्भ्यो ङस्' इत्यत 'ङस्' इत्यधिकृत्य 'अनिदमेतदस्तु—' इत्यादे 'तु' इत्यनुवर्तते ।

ईतः से सार् ॥ २ । २ । ६८ ॥

ईकारान्तेभ्य किंयत्तद्भ्य परो ङस् से सा इत्यादेशावापद्यते । कीसे । किस्सा । अत्र रित्वाद्वित्वम् । पक्षे । कीअ । कीआ । कीइ । कीए । काअ । काइ । काए । 'किंयत्तद्भ्यो ङस्' इति सकारश्च । कीस । कास । काण । काण । ङौ । शशाशिशे । कीअ । इत्यादि । काअ । इत्यादि च । टावत् । 'अनिदमेतदस्तु किंयत्तदस्त्रियामपि हिं' इति ङेर्हिं । काहि । ईकारान्ते हि नास्ति । हिमोकैरान्तविषय-

---

१ °मादेश स्यात् R, T २ चतुरस्तद P, My ३ इत्यधिकृत्य M, R, T ४ ... M and T drop च ६ M and T drop टावत् ... त्वात् । M and T

त्वात् । सुपि । कीसु । कीसु । कासु । कासु ॥ इदम्शब्दस्य 'इदम इम' इति इमादेश ।

पुंस्रोज्जानेर्ङीर् वा ॥ २ । २ । ३७ ॥

अजातिवाचिन पुँल्लिङ्गात स्त्रिया वा ङीप्[1] । अनुक्तमन्यन्यायेन । 'यस्येति च' इत्यकारलोप । इमी । पक्षे टाप् । इमा । 'पुसि सुना स्वम स्त्रियामिमिआ' इति इमिआ च । इमिआ । सिद्धावस्थापेक्षया इअ च । जसि । इमाओ । इत्यादि । अमि । इमिं । इम । शसि जस्वत् । टा शशाशिशे । इमीअ । इत्यादि । इमाअ । इत्यादि । भिसि । इमीहि । इत्यादि । इमाहि । इत्यादि । ङसौ । शशाशिशे । इमीअ । इत्यादि । इमाअ । इत्यादि । पक्षे । इमीहितो । इमाहितो । इत्यादि । भ्यसि । इमीहित्तो । सुतो च । इमीसुवो । इमाहित्तो । इमासुवो । इत्यादि च । ङसि । शशाशिशे । इमीअ । इत्यादि । पक्षे । 'तदिदमेतदाम्—' इत्यादिना से । से । आमि । अनेनैव सिमादेश । सिं । पक्षे । 'आमा ङेसिं' । इमेसिं । इमीण । इमीण । इमाण । इमाण । ङौ । शशाशिशे । इमीअ । इत्यादि । इमाअ । इत्यादि । पक्षे । इमस्सि । इमम्मि । अस्सि । अत्र तु 'अत्सुप्स्सिहिस्से' इत्यत् । 'इहेण ङ्यमा' । इह । अत्र ईकारान्ते स्सिम्मी न स्त । अनदन्तत्वात् । सुपि[2] । इमीसु[3] । इमीसु । इमासु[4] । इमासु । इदम अत् । आसु । आसु ॥ ङंस्नारणकारान्तावप्रसिद्धौ[5] ॥ नकारान्तस्त्रीलिङ्ग सीमन्शब्द । 'अविद्युति स्त्रियामाल्' इत्यात्वम् । सीमआ गरिमन् लघिमन् महिमन् इत्येवमादीनामिमनिजन्तानाम् 'स्त्रियामिमाञ्जलिगा' इति स्त्रीलिङ्गत्वेन प्रतिज्ञाने सत्यपि बहुलाधिकारादात्वं नास्ति किं तु नलोप एव । टाप्[6] । गरिमा । लहिमा । महिमा । इत्यादि । जायावत् । स्त्रीत्वस्य वैकल्पिकत्वात् गरिमो लहिमो महिमो

---

१ ङीप् स्यात M, T २ My and P drop सुपि ३ M has इमीसु । इमीसु ४ इमासु । इमासु M ५ ङणान्तावप्रसिद्धौ P, My. ६ T and R drop टाप्

इत्यपि भवति ॥ शान्तोमसिद्ध ॥ मकारान्त स्त्रीलिङ्ग ककुप्शब्द । 'अन्त्यहलोश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यधिकृत्य

हः क्षुत्ककुभि ॥ १ । १ । ३१ ॥

क्षुत् ककुभ् अनयोरन्त्यहलो हेत्वम् । टाप् । ककुहा । क्षस स्पृहादित्वाच्छ । छुहा ॥ जकारान्त स्त्रीलिङ्ग सक्शब्द । आत्वम् । सआ ॥ दकारान्त स्त्रीलिङ्गो दृषच्छब्द । आत्वम् । कृपादित्वाद्दत इत्वम् । दिसआ । एव सपत्प्रभृतय ॥ प्रतिपच्छब्दस्य समृद्ध्यादिपाठादादेरचो वा दीर्घ । आत्वम् । मत्यादिपाठात्तस्य डत्वम् । पस्य वत्व च । पडिवआ । पाडिवआ । प्रतिपद् ॥ दकारान्त स्त्रीलिङ्गो यच्छब्द । 'किंयत्तदोस्समामि' इति वा ङीप् । जत्वम् । जा । जसि । जीओ । जीउ । जी । जाओ । जा । इत्यादि । स्त्रीलिङ्गकिंशब्दवत् ॥ तच्छब्दस्य 'किंयत्तदोस्समामि' इति ङीप् । सौ । 'तस्सौ सोक्लीबे—' इत्यादिना स । सा । जसि । तीओ । तीउ । ती । ताओ । ताउ । ता । त । इत्यादि । स्त्रीलिङ्गकिंशब्दवत् ॥ एतच्छब्दस्य 'पुंस्रोजातेर्डीव् वा' इति वा ङीप् । पक्षे टाप् । उभयत्रान्त्यहलो लोप । सौ । 'सुनैसइणमोइण ।' इत्यादेशा वा भवन्ति । 'तस्सौ सोक्लीबे तदश्च' इति चकारात् मास सत्व च । एस । इणमो । ण्ण । एसा । एई । अत्रान्त्यहलो लोप । जसि । शो शु । एईओ । इत्यादि । अमि । एअ । एइ । शसि । जैस्वत् । शशाशिशो । एइअ । इत्यादि । एआअ । इत्यादि । भिसि । एईहिं । इत्यादि । एआहि । इत्यादि । ङसौ । शशाशिशो । पक्षे । हितो । इत्यादय । एईअ । इत्यादि । एआअ । इत्यादि । एईहिंतो । इत्यादि । एआहितो । इत्यादि । ङसि । शशाशिशो । एईअ । इत्यादि । एआअ । इत्यादि । सुपि । एईसु । एइसु । एआसु । एआसु ॥ खफछथधान्ता अप्-

---

१ इत्यधिकृत्य M, R २ M has भवति after इत्व ३ M adds नायावत् after M

सिद्धा ॥ चकारान्त स्त्रीलिङ्गो वाक्शब्द । आत्वम् । वाआ ॥ त्वक्-शब्दस्य 'अनिद्युति—' इत्यात्वे 'त्यथ्यद्ध्याम्—' इति सूत्रेण त्वस्य चत्वे । चआ । एव रुचादय ॥ तकारान्त स्त्रीलिङ्गो योषिच्छब्द । आत्वम् । जत्वम् । जोसिआ । एव सरिदादय ॥ विद्युच्छब्दस्य 'अविद्युति स्त्रियामाल्' इत्यत्र 'अविद्युति' इति पर्युदासादात्व न भवति । किं त्वन्त्यहलो लोप एव । 'यय्ययॉ ज' इति जत्वम् । विज्जू । तनुवत् । कुलादिपाठाद्वा पुँल्लिङ्गताया कारुवत् । 'लो वा विद्युत्—' इत्यादिना स्वार्थे वा ले सति । विज्जुला । शतृशानजन्तेपु स्त्रिया विशेष । पुँल्लिङ्ग इँव शतृशानचो कृतयो

स्त्रियामी च ॥ २ । ४ । ४२ ॥

'शतृशानचो' इत्यनुवर्तते । शतृशानचो स्थाने स्त्रियामीत्वम् । चकारान्माणन्तौ च भवत । हसई । हसमाणी । हसती । भजई । भजमाणी । भजती । 'पुसोजातेर्ङीव् वा' इति वा ङीपूँ । हसमाणा । इत्याद्यपि । एव सयनोह्यम् । शेष गौरीवत् ॥ ककारान्तोप्रसिद्ध ॥ पकारान्त स्त्रीलिङ्गोप्छब्द । अन्त्यहल आत्वम् । आआ । पॅलोप । जसि । सिद्धावस्थापेक्षया आओ ईति दृश्यते । बह्वर्थवाचित्वात् सर्वत्र बहुवचनमेव । जायावत् ॥ शकारान्त स्त्रीलिङ्गो दिक्शब्द । 'दिक्-प्रावृषि' ईत्यन्त्यहल सत्वम् । दिसा दिसाओ । इत्यादि । जायावत् ॥ दृग्शब्दस्यात्वम् । कृपादित्वादत्व इत्वम् । दिआ । पकारान्त स्त्रीलिङ्ग त्त्विट्शब्द । आत्वम् । त्वस चत्वम् । चिआ । चिआओ ॥ षट्छब्द पुँल्लिङ्गवत् ॥ सकारान्त स्त्रीलिङ्ग आसीस् शब्द । 'धनुपि वा' इत्यत 'वा' इत्यधिकृत्य

सशाशिषि ॥ १ । १ । ३२ ॥

---

१ ल for वा ले सति T २ वत् for इव M, T ३ ङापि M ४ पलोपे M ५ इत्यपि [illegible] ६ जायाशब्दवत् M, T ७ इत्यधिकृत्य M, T, E

आशी शब्दे अन्त्यहल सकारो वा स्यात् । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ । आसीसा । पक्षे । आत्वम् । आसिआ ॥ अप्सरस्शब्दे

स आयुरप्सरसोः ॥ १ । १ । ३४ ॥

'धनुषि वा' इत्यत 'वा' इत्यनुवर्तते । अनयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सकारो वा स्यात् । इति सत्वे 'थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले' इति प्सस्य छत्वम् । अच्छरसा । पक्षे । आत्वम् । अच्छरआ ॥ अदस्शब्दस्य 'अहद्दा सुना' इति वा अह । अह । पक्षे । 'सुप्यदसोमु' इति अमु । अमू । अमूओ । इत्यादि । तैनुशब्दवत् ॥

इति हलन्ता स्त्रीलिङ्गा ।

अथ हलन्ता नपुसकलिङ्गाः ।

ह्कारान्तनपुसकलिङ्ग स्वनडुद्शब्द । अगागम । सु अनडुह । इत्यादि । कुण्डवत् ॥ वकारान्ते सुदिव्शब्दे कप्रत्यये सुदिअ । इत्यादि ॥ रेफान्त सुगिर । इत्यादि ॥ चतुरशब्द पुँल्लिङ्गवत् । इदम्शब्दस्य 'इदम इम' इत्यत 'इदम' इत्यधिकृत्य

क्लीबे स्यमेदमिणमिणमो ॥ २ । २ । ८२ ॥

नपुसके वर्तमानस्येदम सु अम् इत्येताभ्या सह इद इण इणमो इत्यादेशा भवन्ति । इद । इण । इणमो । अन्यत्र पुँल्लिङ्गवत् ॥

किं किं ॥ २ । २ । ८३ ॥

'क्लीबे' इत्यनुवर्तते 'स्यम्' इति च । क्लीबे वर्तमान किंशब्द स्यमा सह किमेव भवति । किं । किं । अन्यत्र पुँल्लिङ्गवत् ॥ दामन्शब्दे 'स्नमदाम—' इति सूत्रे 'अदाम' इति पर्युदासान्नपुसकत्वम् । अन्त्यहलो लोप । दाम दामाण । कुण्डवत् ॥ शर्मवर्मशब्दयो 'स्नमदाम—' इत्यादिना पुँल्लिङ्गत्वप्रतिज्ञानेपि सम्म वम्म इति च

---

१ इत्यधिकृत्य R, M २ इत्यनेन M ३ तनुवत् My, P ४ हलन्त° R. ५ इत्यादि कुण्डवत् T ६ °कृत्य M, R ७ प्रतिज्ञाने सत्यपि T

इष्यत इति वचनान्नपुंसकत्वे कुण्डवत् ॥ नपुंसके असङ्ग्रहश्चेदे ऋत इत्वम् । 'मइच्छगसंबुद्धे —' इति मइत्वम् । अन्त्यहलो लोप । असि । असिं । दधिवत् ॥ यद् । ज । इजाणि । इत्यादि प्रथमाद्वितीययो कुण्डवत् । अन्यत्र पुँल्लिङ्गवत् ॥ यद्वत्तच्छब्द ॥ एतद् 'सुनैसइणमो इण' इत्यादेशा । एस । इणमो । इण । पक्षे । एअ । इत्यादि । कुण्डवत् पुँल्लिङ्गवच्च ॥ शकृत् । ऋत इत्वम् । सइ । दधिवत् ॥ तादृश् । अद् । रित्वम् । तारिस । एवं यादृशादय ॥ पयः । पूर्ववत् ॥ शिरस् नभस् एतयो 'क्षमदाम—' इति सूत्रे पर्युदासान्न पुंसकत्वम् । सिर । णह ॥ वयस् सदस् सुमनस् वअ सअ सुमण इति इष्यत इति वचनान्नपुंसकत्वम् ॥ 'ह क्षुत्ककुभि' इत्यत 'ह' इत्यधिकृत्य

धनुषि वा ॥ १ । १ । ३२ ॥

अन्त्यहलो हत्वं वा । धणुह । धणु । अदस् । अमु । अह च सौ । अह । अमूनि । अमूइ । अमूइ । इत्येत्वम् । अन्यत्र पुँल्लिङ्गवत् ॥

इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गा ॥

---

१ इत्यादेशा एव M २ अशिरो न भवतीति for एतयो 'क्षमदाम— इति सूत्रे ३ इति च M

अथ युष्मच्छब्दः ।

अथ युष्मदस्मच्छब्दावलिङ्गाविति केचित् । अभिधेयवल्लिङ्गावित्यपरे । पक्षद्वयेपि रूपनिर्णय समान । युष्मद् सु इति स्थिते

युष्मत् सुना तुव तुं तुम तुह ॥ २ । ३ । १ ॥

युष्मच्छब्द सुना सह तुव तु तुम तुह इति चतुर आदेशानापद्यते । तुव । तु । तुम । तुह । त्वमित्यस्त्येव सिद्धावस्थापेक्षया यलोपे त इत्यपि ॥ युष्मद् जस् इति स्थिते

जसा भे तुब्भे तुय्हे उय्हे तुब्भ ॥ २ । ३ । ३ ॥

युष्मच्छब्दो जसा सह भे इत्यादि पञ्चादेशानाप्नोति । भे । तुब्भे । तुय्हे । उय्हे । तुब्भ । यूयम् ।

वा ब्भो म्हज्झौ ॥ २ । ३ । १४ ॥

युष्मदादेशेषु द्विरुक्तभकारस्य म्हज्झ इत्यादेशौ वा भवत । तुम्हे । तुज्झे । तुम्ह । तुज्झ । इति जसि नैव रूपाणि ॥ अमि 'युष्मत् सुना तुव तु तुम तुह' इत्यंत 'सुना' इत्यन्यदधिकृत्य

अमा तुमे तुए च ॥ २ । ३ । २ ॥

युष्मच्छब्दोमा सह तुमे तुए इत्यादेशौ चकारात् तुव आदि चतुष्टय चोपद्यते । तुमे । तुए । तुव । तु । तुम । तुह । त्वामित्यस्य सिद्धावस्थापेक्षाया वलोपे 'स्वरस्य बिन्दुमि' इति ह्रस्वे त इत्यपि भवति ॥ शसि 'जसा भे तुब्भे तुय्हे उय्हे तुब्भ' इत्यंत 'जसा' इत्यन्यदनुवर्तमाने

शसा वो च ॥ २ । ३ । ४ ॥

युष्मच्छसा सह वो इति चकाराद् भे इत्यादीन् नवादेशाश्चापद्यते । वो । भे । तुय्हे । तुम्हे । तुज्झे । उय्हे । तुब्भ । तुम्ह । तुज्झ । तुब्भे ॥ १० ॥ युष्मान् ॥

---

१ °त्येके R, T २ °नापद्यते My P ३ त्त P, My ४ T drops जसि ५ M drops नव, T has जसि after नवरूपाणि ६ इत्यधिकृत्य M, R, T ७ चाप्नोति My, P ८ इत्यनुवर्तमाने M, R, T ९ °नुवतते P, My

टा मे ते दे दि तुमं तुमइ ॥ २ । ३ । ५ ॥

युष्मत् टावचनेन सह मे इत्यादि षडादेशानापद्यते ॥

ङिटाभ्या तुमए तुइ तुए तुमाइ तुमे ॥ २ । ३ । ६ ॥

युष्मद् ङिटाभ्या सह तुमए इत्यादि पञ्चादेशानाप्नोति । एव च टावचने । मे । ते । दे । दि । तुम । तुमइ । तुमए । तुइ । तुए । तुमाइ । तुमे । त्वया ॥ भिसि

भिसा भेतुब्भेहुब्भेहुय्हेहितुय्हेहि ॥ २ । ३ । १० ॥

युष्मद् भिसा सह भे इत्यादि पञ्च रूपाण्यापद्यते । 'वा ब्भो म्हज्झौ' इति वचनात् ताभ्या योगे चत्वारि । [1]मिलित्वा नव रूपाणि । भे । तुब्भेहि । तुम्हेहि । तुज्झेहि । उब्भेहि । उम्हेहि । उज्झेहि । उय्हेहि । तुय्हेहि ॥ ९ ॥ युष्माभि ॥ ङसौ

तुब्भतुहिंतोतुय्ह ङसिना ॥ २ । ३ । ७ ॥

युष्मद् ङसिना सह तुब्भादीन् त्रीनादेशानाप्नोति । वा ब्भो म्ह-ज्झावपि । तुब्भ । तुम्ह । तुज्झ । तुहितो । तुय्ह ॥ ५ ॥ त्वद् ॥

तु तइ ङिप्ङसौ ॥ २ । ३ । ८ ॥

ङिमिति सप्तमी ङसीति पञ्चम्येकवचनम् । तयो परयोर्युष्मच्छब्द तु तइ इत्यादेशौ यथाक्रममापद्यते । सप्तमीङस्योर्यथोक्ता एवादेशा । ङसौ हिंतोत्तोदोदव । तईहितो । तइत्तो । तईओ । तईउ । अत्र सर्वत्र 'दिर्दोत्तो—' इत्यादिना दीर्घ । त्वद् ॥

तुव तुम तुह तुब्भ ॥ २ । ३ । ९ ॥

'ङिप्ङसौ' इत्यनुवर्तते । ङिपि ङसौ च परे युष्मद् तुव आदीं-श्चतुर आदेशानापद्यते[2] । ङिप्ङस्योर्यथाप्राप्तमेव[3] । ङसौ हिंतोत्तोदोदव । तुवाहिंतो । तुवत्तो । तुवाओ । तुवाउ । तुवाहि । तुवा । इति षट् । एव तुमतुहयोरपि प्रत्येक षट् । तुब्भेत्यत्र म्हज्झाभ्या योगे

---

[1] M R and T drop मिलित्वा नवरूपाणि [2] °नापद्यते P, My [3] आपद्यते यथासंख्यम् P, My

तुब्भ तुम्ह तुज्झ इति त्रय । इति त्रयाणामपि प्रत्येक हितो इत्यादि षट् । एव च ङसौ पूर्वसूत्रद्वयोक्तानि नव । तृतीयसूत्रोक्तानि षट्-त्रिंशत् । मिलित्वा पञ्चचत्वारिंशद्रूपाणि । अत्र युष्मदोद तादेशपक्षे 'ङसिसो हि' 'ङसे श्लुक्' इति द्वयमप्युदाहार्यम् ॥ भ्यसि

उम्होय्ह तुय्ह तुब्भ भ्यसि ॥ २ । ३ । ११ ॥

युष्मद् भ्यसि परे उम्ह उय्ह तुय्ह तुब्भ इति चतुर आदेशानाप्नोति ॥ भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव । 'वा ब्भो म्हज्झौ' इति ताभ्या योगे षट् । षण्णामप्येकैकस्य नव रूपाणि । एव भ्यसि चतु पञ्चाशद्रूपाणि । एकस्य नव रूपाणि प्रदर्श्यन्ते । उम्हेहितो । उम्हाहितो । उम्हेसुतो । उम्हासुतो । उम्हेहि । उम्हाहि । उम्हत्तो । उम्हाओ । उम्हाउ । एव उय्ह तुय्ह तुब्भ तुम्ह तुज्झ एष्वपि प्रत्येक नव नव रूपाण्युदाहरणीयानि । अत्र सर्वत्र रामशब्दवद् दीर्घत्वे ॥ ङसि

तुब्भोब्भोय्हतइतुहतुहतुम्हतुवतुमतुमेतुमाइतुमोदेवेदितुइए ङसा ॥ २ । ३ । १२ ॥

युष्मद् ङसा सह तुब्भ उब्भ उय्ह तइ तुह तुह तुम्ह तुव तुम तुमे तुमाइ तुमो दे ते दि तु इ ए इत्याष्टादशादेशानापद्यते । 'वा ब्भो म्हज्झौ' इति ताभ्या योगे चत्वारि । एव मिलित्वा द्वाविंशति रूपाणि । ननु 'वा ब्भो म्हज्झौ' इत्यनेन तुह इति रूपसिद्धावत्र सूत्रे पुनस्तुहग्रहण व्यर्थम् । छन्दोवत् सूत्राणीति सूत्राणा छन्दस्तुल्यत्वादभिप्रायापरिज्ञानात् । यद्वात्र शास्त्रे सर्वत्र बहुलाधिकारादत्र पुनस्तुहाभावमाशङ्क्य पुनस्तद्ग्रहणम् ॥ आमि

तुम्हाण तुब्भ तुब्भाण तुमाण तुवाण तुहाण तुब्भ वो भे त्वामा ॥ २ । ३ । १३ ॥

युष्मद् आमा सह तुम्हाण तुब्भ तुब्भाण तुमाण [illegible] तुब्भ वो भे त्वा इति दशादेशानापद्यते । [illegible]

१ °नापद्यते

पोन्तु सुणात्' इति णा विन्दौ च विहुन्ता मम । अविन्दुत्वा मघ । तुम्ह इत्यत्र थौति । तुम्ह इत्यत्रापि तथैव । निर्देशिनि तद प्रयोविंशति रूपाणि । तु तुम्हाणमित्यत्र सूत्रे न पठितत्वम् । एतमापत्त एव तद्रूपस्य निरूपयितुं शक्यत्वात् । तथाहि । तुम्ह आम् इति स्थिते अन्त्यहलो लोपे आणो पदि कृते 'अर्थपरे मो तुम्हादि' इति मस्य लये 'डिनि दीर्घः' इति दीर्घे णत्व ग्रहणे च सिध्यतीति सत्यमेव । तथापि तुम्हाणं प्रतिपत्तिविशेषेति विशेषयितुं तद्रूपग्रहणमिति संतोष्टव्यम् । तुम्हाकम् ॥ ङौ 'डिनाम्भो तुमए—' इत्यादिना तुमए इत्येकम आदेशा तथा 'तु तइ डिभ्यसौ' इति डिपि यथाक्रम मामणु इत्यादेश एव । तथ तइ । तुमए । तुइ । तुए । तुमाइ । तुमे । तुम्मि । अत्र 'डेमि' इति मिरेव न तुपादय । तेषां तादृप्यानव-न्तत्वात् ॥ सुपि 'भिस्' इत्यनुवर्तमाने 'तुज तुम तुह तुम्ह' इति सूत्रेण युष्मदस्तुमादयश्चत्वार आदेशा सुपि परे । तुमेसु । तुमेसु । तुमेसु । तुमेसु । तुहेसु । तुहेसु । तुम्हेसु । तुम्हेसु । तुम्हेसु । तुम्हेसु । तुज्झेसु । तुज्झेसु । अत्र 'भिस्भ्य सुपि' इत्येत्वम् । 'तु तइ डिभ्यसौ' इति सुप्यपि तु इत्यादेश । 'इदुतोर्दि' इति दीर्घे । तासु । तासु ॥

इति युष्मच्छब्दः ॥

अथास्मच्छब्दः ।

सौ

अस्मत्सुना अम्हिहमहअमहमहम्म्यम्मि ॥ २ । ३ । १५ ॥

अस्मत् सुना सह अम्हि ह अहअ अह अहम्मि अम्मि इति षडादेशानापद्यते । अम्हि । ह । अहअ । अह । अहम्मि । अम्मि । अहमित्यर्थ ॥ जसि

---

१ कारयितुं My, P २ इत्यादयश्चा: P, My ३ तपनामयादृत्वे P, My ४ परेऽपि M

मो भे वअं जसा ॥ २ । ३ । १६ ॥

अस्मज्जसा सह मो इत्यादि त्रीनादेशानाप्नोति ।

अम्हे अम्हो अम्ह ॥ २ । ३ । १७ ॥

'अस्मत्' 'जसा' इति चानुवर्तते । अस्मज्जसा सह अम्हे इत्यादि त्रीनादेशानाप्नोति । योगविभाग उत्तरार्थं । मो । भे । वअं । अम्हे । अम्हो । अम्ह । वयम् ॥ अमि

मं णे ण मि मिमं ममं अम्मि अहं मम्ह अम्ह अमा
॥ २ । ३ । १९ ॥

अस्मदमा सह ममित्यादि दशादेशानापद्यते । म । णे । ण । मि । मिम । मम अम्मि । अह । मम्ह । अम्ह ॥ १० ॥ माम् ॥ शसि । 'अम्हे अम्हो अम्ह' इत्यधिकृत्य

णे च शसा ॥ २ । ३ । १८ ॥

अस्मच्छब्द शसा सह णे इति चकाराद् अम्हे इत्यादीन् त्रीनादेशाश्चोपद्यते । अम्हे । अम्हो । अम्ह । णो ॥ ४ ॥ अस्मान् ॥ टा

मि मइ ममाइ मए मे टिटा ॥ २ । ३ । २० ॥

अस्मत् टावचनेन ङिवचनेन च सह मि इत्यादि पञ्चादेशाश्चापद्यते ।

मम णे मआइ ममए टा ॥ २ । ३ । २१ ॥

अस्मत् टावचनेन सह मम इत्यादींश्चतुर आदेशानाप्नोति । मि । मइ । ममाइ । मए । मे । मम । णे । मआइ । ममए ॥ ९ ॥ मया ॥ भिसि

णे अम्हेह्यम्हाह्यम्हे अम्ह भिसा ॥ २ । ३ । २२ ॥

अस्मद् भिसा सह णे इत्यादीन् पञ्चादेशानाप्नोति । अत्र हिग्रहणेन भिसादेशसाम्यात हिहिङोरपि परिग्रह इति केचित् । णे । अम्हेहि ।

---

१ °श्चाप्नोति My, P

अम्हेहिँ । अम्हेहि । अम्हाहिं । अम्हाहिँ । अम्हाहि । अम्हे । अम्ह ॥ ९ ॥ अस्माभि ॥ ङसौ

मइ मम मह मज्झ ङसौ ॥ २ । ३ । २३ ॥

ङसौ पञ्चम्येकवचने परत अस्मद् मइ इत्यादींश्चतुर आदेशानापद्यते । ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव । इदन्ते चत्वारि । अदन्तेषु त्रिषु प्रत्येक षट् । मईहिंतो । मइत्तो । मईओ । मईउ ॥ ४ ॥ ममाहिंतो । ममत्तो । ममाओ । ममाउ । ममा । ममाहि ॥ ६ ॥ एव शिष्टयोरप्यद तयो ॥ २२ ॥ मत् ॥ भ्यसि

अम्ह मम भ्यसि ॥ २ । ३ । २४ ॥

अस्मत् पञ्चमीबहुवचने भ्यसि परत अम्ह मम इत्येतावादेशावापद्यते । भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव । एकैकस्य अम्हाहिंतो ममाहिंतो इत्यादीनि रामवन्नव रूपाणि कल्पनीयानि ॥ १८ ॥ अस्मत् ॥ ङसि

अम्ह मज्झ मज्झ मइ मह महं मे च ङसा ॥ २ । ३ । २५ ॥

अस्मद् ङसा सह अम्ह इत्यादीन् सप्तादेशान् चकारादम्हममौ चापद्यते । अम्ह । मज्झ । मज्झ । मइ । मह । महं । मे । अम्ह । मम ॥ ९ ॥ मम ॥ आमि

अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण मज्झाम्हाम्ह णे णो आमा ॥ २ । ३ । २६ ॥

अस्मदामा सह अम्हे इत्यादीनेकादशादेशानापद्यते । 'क्त्वासुपोस्तु सुणात्' इति बिन्दुयोगे चत्वारि । अम्हे । अम्हो । अम्हाण । अम्हाण । मज्झाण । मज्झाण । ममाण । ममाण । महाण । महाण मज्झ । अम्ह । अम्ह । णे । णो ॥ १५ ॥ अस्माकम् ॥ ङौ 'मि मइ ममाइ मए मे ङिटा' इत्यनेन पञ्चादेशा ।

अम्ह मम मज्झ मह ङिपि ॥ २ । ३ । २७ ॥

---

१ नवनवरूपाणि रामशब्दवत् P, My, नवरूपाणि रामवत् T, R
२ परिकल्पनीयानि My, P, M

ङिपि सप्तम्या परत अस्मद् अम्हेत्यादि चतुरादेशान्नाप्यते [1] । ङि सुपोर्यथासङ्ख्यं [2] 'ङेर्दे' 'ङेर्मि' इति च । मि । मयि । ममाई । मए । मे । अम्हे । अम्हम्मि । ममे । ममम्मि । मज्झे । मज्झम्मि । महे । महम्मि ॥ १३ ॥ मयि ॥ ङावस्मद अम्हाद्यादेशस्थले 'ङेस्त्थ-सिम्मि' इति थाद्यादेशान्तोदाहरणप्रदर्शनाभावस्तु विचारणीयस्त्रै-विक्रमे [3] । सुपि अम्हादय । अत्र सुपि अत एत्व विकल्पितमिति केचित् । अम्हेत्यस्य सुपि अत आत्वमित्यपरे । अम्हासु । अम्हेसु । अम्हसु । ममेसु । ममसु । मज्झेसु । मज्झसु । महेसु । महसु । ममेसु । ममसु । एतेषामेव 'क्त्वासुपोस्तु सुणात्' इति वा बिन्दौ सति सबिन्दुका [4] नव इतरे नवेत्यष्टादश रूपाणि । सुप ॥ १८ ॥ अस्मासु ।

इत्यस्मच्छब्दप्रक्रिया [5] ॥

---

१ °नाप्नोति P, My   २ °यथाप्राप्त M   ३ °स्त्रैविक्रमीये T   ४ स बिन्दुका अपि नवेति परे M   ५ इति युष्मदस्मत्प्रक्रिया My P, इत्यस्मच्छब्द T

अथाव्ययानि ।

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥

अव्ययम् ॥ २ । १ । ३१ ॥

अधिकारोऽयमापादपरिसमाप्ते । इत ऊर्ध्वं ये[1] वक्ष्यन्ते तेऽव्ययसंज्ञा विज्ञेया ॥

आम अभ्युपगमे ॥ २ । १ । ३२ ॥

अभ्युपगमार्थे आमेति प्रयोक्तव्यम् । आम बहुळावणावळी । आम संस्कृतेऽपीति केचित् ॥

त वाक्योपन्यासे ॥ २ । १ । ३३ ॥

तमित्यव्ययं वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् । तति[3] ॥

णइ चेअ चिअ च्चँ एवार्थे ॥ २ । १ । ३४ ॥

अवधारणेऽर्थे णइ चेअ चिअ च इत्येते चत्वारः प्रयोक्तव्याः । गहिओ णइ । गृहीत एव । जं चेअ । यदेव । तं चिअ । तदेव । दैवादिपाठाद्द्वित्वे ते च्चिअ धण्णा । त एव धन्याः । ते च्चिअ सुउरिसा । त एव सुपुरुषाः । सो च्चँ वयोरूवेण । स एव वयोरूपेण ।

हद्धि निर्वेदे ॥ २ । १ । ३५ ॥

हद्धीति निर्वेदे प्रयोक्तव्यं हाधिक्शब्दवत् । हद्धि कइ ।

दर अर्धे अल्पे वा ॥ २ । १ । ३६ ॥

दरेत्यव्ययमर्धे अल्पे वा प्रयोक्तव्यम् । दर विअसिअं । अर्धमीषद्वा विकसितम् ॥

किणो प्रश्ने ॥ २ । १ । ३७ ॥

---

१ यद्वक्ष्यते तदव्ययसंज्ञं ज्ञेयम् M २ अभ्युपगमे आम M ३ M adds यसंचर्षिमेक्स T has असधिद्धि मोख ४ व्व P ५ T has आदेशा after it ६ व्व P

प्रश्ने किणो इति प्रयोज्यम् । [2]किणो चिट्ठसि । [3]किमिति तिष्ठसि ॥

मिव पिव विव विअ व व्व इवार्थे ॥ २ । १ । ३८ ॥

मिव पिव विव विअ व व्व षडेते इवार्थे प्रयोक्तव्या । कमलं मिव । चंदेण पिव । हंसो विव । बालो विअ । उअअस्स व सीअळत्तण । उदकस्येव शीतलत्वम् । साअरस्स व गभीरिअ । सागरस्येव गाम्भीर्यम् । पक्षे कमलमिवेत्यादि ॥

किर इर हिर किलार्थे ॥ २ । १ । ३९ ॥

एते त्रय किलार्थे वा प्रयोक्तव्या । कअ किर । कृत किल । तस्स इर पिअवअसो । तस्य किल प्रियवयस्य । वाहिचा हिर । व्याहृता किल । पक्षे कअ किलेत्यादि ।

अम्हो आश्चर्ये ॥ २ । १ । ४० ॥

अम्हो इत्याश्चर्ये वा प्रयोक्तव्यम् । अम्हो कह भाइ । आश्चर्यं कथ भाति । पक्षे कहमॆच्छरिअ ॥

अव्वो पश्चात्तापसूचनादुःखसंभाषणापराधानन्दादरखेदविस्मयविषादभये ॥ २ । १ । ४१ ॥

अव्वो इति पश्चात्तापादिष्वेकादशसु प्रयोक्तव्यम् । पश्चात्तापे । अव्वो मह खु पावमाअरिअ । मह्यंखलु पापमाचरितम् । सूचनायाम् । अव्वो दुक्करो आरद्धो । दुष्कर आरब्ध । दु खे । अव्वो सव्व गअ । सर्वं गतम् । संभाषणे । अव्वो किमिण । किमिदम् । अपराधे । अव्वो परधण हरति खला । परधन हरन्ति खला । आनन्दे । अव्वो सुप्पहाअमिण । सुप्रभातमिदम् । इत्यादीनि यथायोग कविभि प्रयोक्तव्यानि ॥

---

१ प्रयोक्तव्यम् M २ M has प्रश्ने before it ३ My and P omit किमिति तिष्ठसि ४ इति षड् प्रयोज्या इवार्थे T इति षड् इवार्थे प्रयोक्तव्या M ५ हसो [illegible] M ६ प्रयोज्या T ७ °मचरित्र M. ८ प्रयोज्यम् T

हु[1] पृच्छादाननिवारणे ॥ २ । १ । ४२ ॥

हुमित्यव्यय पृच्छाया दाने निवारणे च प्रयोज्यम् । पृच्छायाम् । हु कहअ सब्भाव । कथय सद्भावम् । दाने । हु मह धन । मम धनम् । निवारणे । हु चिट्ठ ॥

वणे निश्चयानुकम्प्यविकल्पे ॥ २ । १ । ४३ ॥

वणे इति निश्चयादौ प्रयोज्यम् । निश्चये । वणे होइ । निश्चयो भवति । अनुकम्प्ये । दासो वणे ण मुच्चइ । दासोनुकम्प्यो न मुच्यते । विकल्पे । होइ वणे ण होइ । भवति न भवति वा ॥

समावने अइ च ॥ २ । १ । ४४ ॥

समावने अइ इति चकाराद्वणे इति च प्रयोज्यम् । अइ देअर किं ण पेच्छसि । अइ देवर किं न पश्यसि । एव वणेपि ॥

आनन्तर्ये णवरिअ ॥ २ । १ । ४५ ॥

णवरिअ इत्यानन्तर्यार्थे प्रयोज्यम् । णवरिअ से रहुवइणो । अनन्तरमस्य रघुपते ॥

केवले णवर ॥ २ । १ । ४६ ॥

णवरेति केवले प्रयोज्यम् । णवर दोअण्ण पअडिअ । केवल दौर्जन्य प्रकटितम् । केचित्तु[4] 'केवलान तर्ययोर्णवरणवरी' इत्येकमेव सूत्रमाहु । तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥

हद[5] गृहाणार्थे ॥ २ । १ । ४७ ॥

हदेति[6] गृहाणार्थे वा प्रयोज्यम् । हद[7] पोप्फ । गृहाण पुष्पम् ॥

हदि[8] विकल्पविषादसत्यनिश्चयपश्चात्तापेषु च ॥ २ । १।४८ ॥

---

१ इ M २ हुमित्येतत् M ३ आन तयमावस्यकम् M, आनन्तर्य मवश्यम् R, T ४ M drops तु from केचित्तु ५ भद P. ६ भदे P ७ भद P ८ भदि P

[1]हदीत्येतद्विकल्पादिषु चकाराद् गृहाणार्थे च प्रयोज्यम् । विकल्पे । [2]हदि होज्ज एत्ताहे । वा भवेदिदानीम् । विषादे । हदि[3] चळणाणओ सो ण माणिओ । हन्त चरणानत स न मानित । सत्ये । [4]हदि तुह फणामो । सत्य तव फणाम । निश्चये । साहिज्जइ हदि तुह कज्ज । साध्यते निश्चयेन तव कार्यम् । पश्चात्तापे । [5]हदि न दिट्टो पिओ । हन्त न दृष्ट प्रिय । गृहाणार्थे । [6]हदि धण ॥

समापणरतिकलहे रे अरे ॥ २ । १ । ४९ ॥

सभापणे रतिकलहे च रे अरे इति प्रत्येक प्रयोज्यम् । संभाषणे । रे धुत्त । अरे धुत्त । रतिकलहे । रे किअभ । अरे किअभ । कितव ॥

हरे क्षेपे च ॥ २ । १ । ५० ॥

क्षेपे चकारात् सभापणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोज्यम् । क्षेपे । हरे णिल्लज्ज । समापणे । हरे पुरिसा । रतिकलहे । हरे बहुवल्लह ॥

धू कुत्सायाम् ॥ २ । १ । ५१ ॥

धू इति कुत्साया प्रयोज्यम् । धू णिळज्जाळाहो ॥

ऊ गर्हाविसयसूचनाक्षेपे ॥ २ । १ । ५२ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोज्यम् । गर्हायाम् । ऊ णिल्लज्ज । विस्मये । ऊ कह फणिअ । सूचनायाम् । ऊ केण विण विण्णाअ । केनापि न विज्ञातम् । प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासशङ्कानिवर्तनलक्षण आक्षेप । तत्र । ऊ भणिदव्व । कथ भणितव्यम् ॥

पुणरुत्त कृतकरणे ॥ २ । १ । ५३ ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोज्यम् । [7]अयि सहसु पुणरुत्त । [8]कृत-करण सहस्वेत्यर्थ ॥

---

1 भदी° P 2 भदि P 3 भदि P 4 भदि P 5 भदि P 6 भदि P 7 अयि पिय । ...ds खपइपग्रुरे after अयि पिअ 8 M has अयि पिय and ...खपति पासुरे before कृतकरण &c

हु खु निश्चयविस्मयवितर्के ॥ २ । १ । ५४ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोज्यौ । निश्चये । हु पठिअ । असं-
शय पठितम् । विस्मये । हु पमो को पणुरो । वितर्को नाम ऊह संशये
वा । ऊहे । हु पिओ आअमिस्सदि । संशये । हरी हु हरो हु
एव खु इत्यपि प्रयोज्यम् । बहुलाधिकारादनुस्वारात् परो हुर्न प्रयोज्य ।

णवि वैपरीत्ये ॥ २ । १ । ५५ ॥

णवि इत्येतद्वैपरीत्ये प्रयोज्यम् । णवि विहिपरिणामो । विपरीतो
विधिविपरिणाम ॥

वेव्वे विषादभयवारणे ॥ २ । १ । ५६ ॥

विषादभयवारणार्थेषु वेव्वे इति प्रयोज्यम् । वेव्वे फणिअ
ण निद्दरामो । विषादफणित न विस्मराम । भये । वेव्वे पलाइअ
तेण । भयेन पलायित तेन । वारणे । वव्वे चापल । मा चापलम् ॥

आमन्त्रणे वेव्वे च ॥ २ । १ । ५७ ॥

वेव्वे इति चकाराद्वेव्वे इति चामन्त्रणे प्रयोज्यम् । वेव्वे विम ॥

वा सख्या मामि हला हले ॥ २ । १ । ५८ ॥

आमन्त्रण इत्यनुवर्तते । सख्या आमन्त्रणे मामि हला हले इति
प्रयो वा प्रयोज्या । मामि भामिणि । एव हला हले च । पक्षे
सहि ॥

दे सम्मुखीकरणे च ॥ २ । १ । ५९ ॥

सम्मुखीकरणे चकारात् सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोज्यम्
दे सहि । दे राम । दे जोइण ॥

ओ पश्चात्तापसूचने ॥ २ । १ । ६० ॥

---

१ वेव्वे M, वव्व P २ वेव्वे विषाद॰ M ३ M drops वव्वे इति
४ प्रयोक्तव्यम् M ५ वेव्व M वव्वे P ६ वव्वे P ७ वव्व P
८ मा सु चापल्यम् M ९ जाणइ M

पश्चात्तापे सूचने च ओ इति प्रयोज्यम् । ओ कअ पाव । सूचने । ओ तुह चरिअ सव्व विण्णाअ ॥

अण णाइं नअर्थे ॥ २ । १ । ६१ ॥

नेञर्थे अण णाइ इत्येतौ प्रयोज्यौ । अण चिंतिअ मुणति । न चिन्तितं जानन्ति । णाइ करेमि रोस । न करोमि रोषम् ॥

निश्चयनिर्धारणे वले ॥ २ । १ । ६२ ॥

निश्चये निर्धारणे च वले इति प्रयोज्यम् । निश्चये । वले सीहो । सिंह एवायम् । निर्धारणे । वले पुरिसो धणजओ खत्तिआण । क्षत्रियाणा धनजय एव पुरुष ॥

मणे विमर्शे ॥ २ । १ । ६३ ॥

विमर्शे मणे इति प्रयोज्यम् । मणे सूरो । किंस्वित्सूर ॥

माइ मार्थे ॥ २ । १ । ६४ ॥

माइ इति माकारार्थे प्रयोज्यम् । माइ होदु रोसो । मा भवतु रोष ॥

आलाहि निवारणे ॥ २ । १ । ६५ ॥

निवारणे आलाहि इति प्रयोज्यम् । आलाहि विसाएण । अल विषादेन ॥

लक्षणे जेण तेण ॥ २ । १ । ६६ ॥

एतौ लक्षणे प्रयोज्यौ । भमररुअ जेण तेण कमलवण ॥

त्वोदवापोताः ॥ २ । १ । ६७ ॥

अव अप इत्येतावुपसर्गौ उत इति विकल्पार्थो निपातश्च ओत्व वापद्यन्ते । ओआरो । अवतार अपकारो वा । ओ विरएमि णह-स्थले । उत विरचयामि नभस्थले । पक्षे अवआरो इत्यादि ॥

---

१ अण णाइ इत्येतावुक्तार्थे स्याताम् P, My, अण णाइ इत्येतौ नअर्थे प्रयोज्यौ R २ अलाहि M ३ अलाहि M ४ अलाहि M ५ प्रयोक्तव्यौ M, T

उ ओ उपे ॥ २ । १ । ६८ ॥

उप इत्युपसर्गे उ ओ इति द्विधा प्रयोज्यम् । उआरो । ओआरो । उवआरो । उपचार ॥

प्रत्येकमः पाडिएक पाडिक ॥ २ । १ । ६९ ॥

प्रत्येकमित्यस्मिन्नर्थे पाडिएक पाडिक इति तु प्रयोज्यम् । पाडिएक । पाडिक । पक्षे । पत्तेअ । अत्र 'त्योचैत्ये' इति त्यस्य च ॥

स्वयमो अप्पणा ॥ २ । १ । ७० ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणेति वा प्रयोज्यम् । अप्पणा पाओ । सय पाक ॥

एक्कसरिअ झडिति संप्रति ॥ २ । १ । ७१ ॥

झडित्यर्थे सम्प्रत्यर्थे च एकसरिअमिति तु प्रयोज्यम् । एकसरिअ । झडिति सम्प्रति चा । पक्षे । झत्ति । सपइ ॥

इहरा इतरथा ॥ २ । १ । ७२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे वा प्रयोज्यम् । इहरा । पक्षे । इअरहा ॥

मुधा मोरउल्ला ॥ २ । १ । ७३ ॥

मुधेत्यर्थे मोरउल्लेति तु प्रयोज्यम् । मोरउल्ला । पक्षे । मुहा ॥

अयि ऐ ॥ २ । १ । ७४ ॥

अयि इत्यर्थे ऐ इति वा प्रयोज्यम् । अत एव वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोग । ऐ सहि । पक्षे अइ सहि ॥

उव पश्य ॥ २ । १ । ७५ ॥

पश्येत्यर्थे उवेति वा स्यात् । उव णिप्फळणिप्फन्दा । पश्य निष्फलनिष्पन्दा । पश्यतेत्यर्थे उवह इति च दृश्यते । उवह गोट्ठमज्झम्मि । पश्यत गोष्ठमध्ये ॥

---

१ इति तु for इति M T २ प्रयोक्तव्य T ३ तु for वा M
४ तु प्रयोज्य for वा स्यात् M, T

इजेरा॰ पादपूरणे ॥ २ । १ । ७६ ॥

पादपूरणेऽर्थे इ जे र इत्येते तु प्रयोक्तव्या । रामो इ । एव जेरयोरपि । अहो अहो हा नाम हे अहह हि आ इत्यादय संस्कृतवदेव सिद्धा ।

इत्यव्ययानि ।

अथाव्ययेषु केचिद्विशेषा॰ प्रदर्श्यन्ते ।

कह । कह । इआणि । इआणि । अत्र मासादित्वाद्विकल्पेन बिन्दुलोप ॥

एण्हिं एत्ताहे इदानीमः ॥ १ । ३ । १०३ ॥

इदानींशब्दस्य एण्हिं एत्ताहे इत्यादेशौ भवत । एण्हिं । एत्ताहे ॥

बाहिंबाहिरौ बहिसः ॥ १ । ३ । १०१ ॥

बहिस्शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्येतौ वा स्याताम् । बाहिं । बाहिर । उवरिं । अत्र वक्रादित्वाद्बिन्दु ॥

यत्तत्सम्यग्विष्वक्पृथको मल् ॥ १ । १ । ३८ ॥

'अन्त्यहलोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यनुवर्तते । एषामन्त्यहलो म स्यात् । यत् । ज । तत् । त । सम्यक् । सम्म । अत्र 'मनयाम्' इति यलोप । विष्वक् । वीसु । अत्र 'उरुध्वनि—' इत्यादिना वकारसबन्धिनो वर्णस्य उत्वम् । 'लवराम्—' इति वलोप । 'शोर्लुस—' इत्यादिना दीर्घ । उच्चै । अत्र 'ऐच एद्' इत्यत 'ऐच' इत्यधिकृत्य

उच्चैर्नीचैसोरअः ॥ १ । २ । १०८ ॥

---

१ T drops पादपूरणेऽर्थे २ पादपूरणे प्रयोज्या T ३ संस्कृत एव सिद्धा T ४ केषुचिद्विशेषा T ५ कथ्यन्ते M ६ इदानीमित्यर्थे M ७ वा भवत M, तु भवत T ८ इत्यादेशौ वा स्याताम् T ९ इत्यनुवर्तते M, T १० यलोपे शेषद्वित्वम् T ११ नीचै after उच्चै M

अनयोरेव अअ इत्यादेशो भवति । उच्चअ । नीचअ । पृथक् । अत्र 'खघ—' इत्यादिना थस्य ह ॥

ढः पृथकि तु ॥ १ । ३ । २१ ॥

अत्र थस्य ढो वा स्यात् । पक्षे हत्वम् । ऋत्वम्प्यरु—' इत्यादिनान्त्यहलो मत्वम् । 'धृष्टिप्रथ ह—' इत्यादिना सत्र इत्वमत्व च । पिढ । पुढ । पिह । पुह । मिथ्या । अत्र 'थ्यश्चत्सप्साम्' इति सूत्रेण थ्यस्य छे । मिच्छा । ईषत् । अत्र स्वमादित्वावत इर्द् । इमि ॥

कूरो गौणस्त' ॥ १ । ३ । १०२ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो भवति । चिंचअर कूर पक्ष । चिंचेवेपक्क्षा ॥ यथा । तथा । अथवा । कदा । तदा । सुधा । उभयथा । अन्यथा इत्यादौ 'न वाव्ययोरखाघादौ' इत्यादेराकारस्य विकल्पेन ह्रस्व । जह । जहा । तह । तहा । अहव । अहवा । इत्यादि ॥ मृषा

उदूदोत्त्व मृषे ॥ १ । २ । ८६ ॥

अत्र ऋत उत्वमूत्वमोत्व च स्यात् । घो सत्ते । मूसा । मुसा । मोसा ॥ ध्व । अत्र 'एकाचि ध्वम्से' इति सयुक्तस्यान्त्यहल भागुत्वम् । झुणो । क्त्वाप्रत्ययस्य

तुमत्तुआणतूणा क्त्व' ॥ २ । १ । २९ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तु अत् तुआण तूण इति चत्वार आदेशा भवन्ति । तु । दट्ठु । तुआण । दट्ठुआण । तूण । दट्ठूण । अत्र 'घेत्तुतव्यक्त्वासु ग्रहि' इत्येत 'तुतव्यक्त्वासु' इत्यधिकृत्य

१ 'खघथभाम् इत्यत घ इत्यनुवर्तते M, T २ छत्वम् T ३ इत् M, T ४ चिंचेवे M ५ My and P omit मृषा ६ चत्वारि स्यात् M ७ घो सत्ते मुसा is omitted by My, P ८ T has before अत्र &c 'का सुपोस्तु सुण्' इत्यनुस्वारे दट्ठुआण दत्तूण ९ इत्यधिकृत्य M, T

किमपि । तं वि । तमपि । केणं वि । केनापि । अहं वि । इत्यादि । 'पदात्' किम् । अवि णाम । अपि नाम ॥

इतेः ॥ १ । २ । ६ ॥

पूर्वं सर्वमनुवर्तते । पदात्परस्येति शब्दस्यादेरचो लुक् स्यात् । योगविभागान्नित्यम् । किं ति । किमिति । ज ति । यदिति । त ति । तदिति । अत्र 'यत्तत्सम्यक्—' इति बिन्दु । जुत्ति । युक्तमिति । 'पदात्' इति किम् । इअ विंझगुहाणिळआए । इति विन्ध्यगुहानिलयाया । अत्र 'स्वेदित' इत्यत 'इत' इत्यधिकृत्य 'मूषिकविभीतक—' इत्यादे 'अत्' इति च

इतौ तो वाक्यादौ ॥ १ । २ । ४५ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे तकारसबन्धिन इकारस्य अत्व भवति । इतीकारस्यात्वम् । 'वाक्यादिभूते' इति किम् । पिएत्ति । प्रिये इति ।

तोचः ॥ १ । २ । ७ ॥

'इते' इत्यनुवर्तते । अच परस्येतिशब्दस्यादेरच तकारो भवति । झत्ति । झडिति । नून । एव । किं । स । अत्र मासादित्वाद्विकल्पेन बिन्दुलोपे । णूण । णूण । एव । एव । किं । कि । स । स ।

यावत् । तावत् । एवमेव । अत्र 'एवमेव देवकुल—' इत्यादिना सूत्रेण अन्तर्वर्तमानस्य वकारस्याचा सह लोपे । जा । जाव । ता । ताव । एमे अ । एवमेव । कुत्र । कुत । 'त्रतसि च किमो क्क' इति किम कादेशे 'हित्थहास्त्रल' इति त्रल । त्रिप्वादेशेषु । किहि । कत्थ । कह । तस् । कादेशे क्त इति स्थिते

अतो डो विसर्गः ॥ २ । २ । १२ ॥

अकारात् परो विसर्गो डिदोकारो भवति । कओ । अत्रैव 'दो चो तस' इति तसो दो चो । कदो । कचो । सिद्धावस्थापेक्षया ।

१ तमपि । त वि M २ केनापि । केण वि M ३ ह वि M ४ अपि नाम is omtted in P, My ५ इत्यधिकृत्य M, T

योरेदु ॥ २ । ४ । ६५ ॥

इश्च उश्च यु । धातोरिवर्णोवर्णयोरेदोतौ यथासङ्ख्यं भवतः । णेऊण । णेउआण । नीत्वा । जेऊण । जेउआण । जित्वा । सोऊण । सोउआण । श्रुत्वा । एवं सर्वेष्विवर्णोवर्णयोरुदाहार्यम् ॥

णो ह्रस्वश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूभ्यः ॥ २ । ४ । ७२ ॥

ऐभ्यः परो ण इत्यागमो भवति । तत्सन्नियोगेन दीर्घस्य[3] ह्रस्वश्च । चिणिऊण । चित्वा । जिणिऊण । जित्वा । पुणिऊण[4] । पवित्वा । सुणिऊण । श्रुत्वा । धुणिऊण । धवित्वा । थुणिऊण । स्तुत्वा । हुणिऊण । हुत्वा । लुणिऊण । लवित्वा । अत्र दीर्घस्य ह्रस्वः । अत्र णकारात्परस्याकारस्य 'एच्च क्त्वातु—' इत्यादिना एकारः । तथा च चिणेऊण इत्यादि सिद्धम् । ज्ञात्वा । अत्र 'जाणमुणौ ज्ञे[5]' इति ज्ञाधातोर्जाणादेशे जाणिऊण । बहुलाधिकारात् जाणादेशस्य क्वचिद्विकल्प इति वचनादस्याभावे णाऊण । अत्र 'ञ्णो[6]' इति ज्ञस्य णादेशः । दीर्घस्य[7] ज्ञस्यादेशाण्णस्यापि दीर्घः । अत्र सर्वत्र क्त्वाप्रत्ययादेशसम्बन्धिनो णकारात् परतः 'क्त्वासुपोस्तु सुणात्' इति वा बिन्दौ दट्ठूण । दट्ठुआण । काऊण । काउआण । इत्याद्यपि सञ्चारणीयम् । वदित्वा इति तु सिद्धावस्थापेक्षया वलोपे । सदा । अत्र[8] 'इत्सदादौ' इत्यादेराकारस्य वा इत्वे सति । सआ । उभयत्र 'प्रायो लुक्—' इति दलोपः । अपि अत्र 'लुगव्ययत्यदाद्यात्तदश्च' इत्यधिकृत्य 'वा—लाव्यरण्ये' इत्यतः 'वा' इति च 'आदेः' इति च[9]

अपेः पदात् ॥ १ । २ । ५ ॥

पदात् परस्यापीत्युपसर्गस्य आदेरचो वा लुक् स्यात् । किं पि[10] ।

---

१ स्त P, My, २ एतेभ्य M ३ दीर्घस्य च ह्रस्व M, T ४ My and P have पूणिऊण । धुणिऊण । उणिऊण । after हुत्वा ५ ज्ञि M ६ ञ्णो M ७ दीर्घात्तज्ञाधात्वादेशत्वाण्ण M ८ अत्र is dropped in My, P ९ इति च M, T १० किमपि । किं वि M

अथ तद्धितादेशाः ।

मन्तमणवन्तमाआलुआलइरइल्लुउल्लइन्ता मतुपः ॥ २ ।१।१॥

मतुप्प्रत्ययस्य मन्तादय[1] आदेशा यथाप्रयोग[2] भवन्ति । मन्त । श्रीमान् । सिरिमन्तो । पुण्यवान्[3] । पुण्णमन्तो । मण । धनवान् । धनमणो[4] । वन्त । भक्तिमान् । भत्तिवन्तो । मा । हनुमान् । हणुमा । पटवान् । पडमा । आलु । गेहालू । दयालू । लज्जालू । आल । सद्दालो । जडालो । रसालो । जोह्लो । इर । गव्विरो । गर्ववान् । अत्रानुक्तन्यायेन यस्येति चेत्यकारलोप । इल्ल । छाइल्लो । भाइल्लो । उल्ल । दप्पुल्लो । दर्पवान्[5] । अत्र डित्करणाभावेपि बहुलग्रहणादकारलोप । इत । मानवान्[6] । माणइत्तो । 'मतुप' इति किम् । फणी[7] । अत्थी ॥

वतुपो डित्तिअमिदमेतल्लुक् चैतद्यत्तदः ॥ २ । १ । २ ॥

एतद् यद् तद् एतेभ्य परस्य परिमाणार्थस्य वतुप् प्रत्ययस्य डित् इत्तिअम् इत्यादेश स्यात् इदमेतदो लुक् च । एतावत् । इत्तिअ । योवत्[9] । जित्तिअ । तावत्[10] । तित्तिअ ।

किमिदमश्च डेत्तिअडित्तिलडेद्दह ॥ २ । १ । ३ ॥

किमिदम्भ्या परस्य चकारादेतद्यत्तद परस्य वतुप्प्रत्ययस्य डानुबन्ध एत्तिअ इत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति[8] इदमेतल्लुक् च । डानुबन्धादन्त्यस्वरादेर्लुक्[11] । एतावत् । एत्तिअ । इत्तिल । एद्दह । कियत् । केत्तिअ । कित्तिल । केद्दह । इयत् । एत्तिअ । इत्तिल । एद्दह । यावत् । जेत्तिअ । जित्तिल । जेद्दह । तावत् । तेत्तिअ । तित्तिल । तेद्दह ॥

---

१ मन्तादयो for मन्तादय आदेशा T २ यथाक्रम प्रयोगे M ३ My and P omit पुण्यवान् ४ धनमणो । धनवान् M ५ दर्पवान् । दप्पुल्लो M ६ मानवान् is omitted in P, My ७ पणी M. ८ भवति M ९ यावत् is omitted in My, P, १० My and P omit तावत् ११ स्यु My, P.

सुओ । सुदो । एवमग्रत । अग्गओ । पुरत । पुरओ । सर्वत ।
सव्वओ । इत्यादि । नपुनरशब्दे

शिल्लुड् नपुनरि तु ॥ १ । १ । २८ ॥

'अन्त्यहल्लोऽश्रदुदि' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यनुवर्तते[1] । नपुनरशब्दे अन्त्यव्यञ्जनस्य शानुबन्ध इकारो लुड् च वा[2] भवति । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ । णउणाइ । णउणा । पक्षे । णउण । णउणो । पुनरशब्दे पुणाइ इति च दृश्यते । णउणेत्यत्र पदादित्वात् परस्य लोपाभावेपि बहुलाधिकारात् क्वचिदादेरपि भवतीति पकारस्य लोपो भवति । तेन णउणा । न पुन ।

प्रसङ्गाद्यद्यहमित्यादौ किंचिदुच्यते । यदि इमा । वयमन्यत्र इत्यादौ 'आदे' इत्यधिकृत्य

लुगव्ययत्यदाद्यात्तदचः ॥ १ । २ । ३ ॥

अव्ययात् त्यदादेश्च परस्य तदचस्तयोरेवाव्ययत्यदाद्योरादेरचो बहुल लुड् स्यात् । अव्ययात् तावत् । जइ अट । जइ हं । यद्यहम् । जइ इमा । जइमा । यदीमा । त्यदादे परस्य । अम्ह अणब्ध । अम्हेण्णद्ध । वयमन्यत्र । 'आदे' इति किम् । जइ इमा इत्यादावनादेर्माभूत् । एव सर्वत्राव्ययसबन्धिनस्त्यदादेरचो लोपो द्रष्टव्य ॥

इत्यव्ययानि ॥

---

1 इत्यनुवर्तते T, M 2 M drops वा

राजपराङ्किकडक्को च ॥ २ । १ । ९ ॥

राजन् पर इत्येताभ्या परस्य इदमर्थप्रत्ययस्य डित् इक अक इति भवत चकारात केरश्च । राजकीयम् । राइक । अत्र जलोपटिलोपौ । राअक । राअकेर । परकीय । पारिक । पारक । पारकेर । अत्र समृध्यादिपाठादादेरवर्णस्य वा दीर्घ[1] । परिक । परक । परकेर ॥

डेच्चओ युष्मदस्मदोणः ॥ २ । १ । १० ॥

युष्मदस्मद्भ्या परस्य इदमर्थस्य अण डित् एच्च अ इत्यादेशो[2] भवति । यौष्माकम् । तुम्हेच्चअ । आस्माकम् । अम्हेच्चअ ।

वै वतेः ॥ २ । १ । ११ ॥

उपमानार्थस्य वतिप्रत्ययस्य वद् इत्यादेशो[3] भवति । रिस्वाद्वित्वम् । मुहुरव्व पाडलीवुत्ते पासाओ । मधुरावत् पाटलीपुत्रे प्रासाद ॥

त्वस्य[4] तु डिमात्तणौ ॥ २ । १ । १३ ॥

भावार्थस्य त्वप्रत्ययस्य डित् इमा त्तण इत्यादेशौ तु भवत । पीनत्वम् । पीणिमा । पीणत्तण । पुंस्त्वम्[5] । पुप्फिमा । पुप्फत्तण । पक्षे पीणत्त । पुप्फत्त । 'त्वस्य' इति किम् । पीणआ । पीणदा । पीनता ॥

दो त्तो तसः ॥ २ । १ । १४ ॥

पञ्चम्यन्तात्ताम्न परस्य तस दो त्तो इति वा भवत । सव्वदो । सव्वत्तो । अण्णदो । अण्णत्तो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥ अत्र

अतो डो विसर्गः ॥ २ । २ । १२ ॥

---

१ दीर्घ T २ इत्यादेश स्यात् T ३ इत्यादेश स्यात् T ४ T has before it the following —तैलस्यानङ्कोलाड्डेल्ल । अङ्कोलवर्जिताद्वारपरस्य तैलस्य एल्ल इत्यादेशो भवति । सुरहेल्ल । सुरभितैलम् । कडुएल्ल । कटुतैलम् । 'अनङ्कोलात्' इति किम् । अङ्कोलतेल्ल । ५ M and T have पुष्पत्वम् before it

इकः पथो णस ॥ २ । १ । ४ ॥

'पथो ण नित्यम्' इति पथो यो णप्रत्ययो विहितस्तस्य इक इत्यादेशो भवति । पाथ । पहिओ । यद्यपि पथिकशब्दादपि सिद्धा वस्थापेक्षयेद रूपं भवति तथापि पान्थशब्दस्य रूपान्तरनिवृत्त्यर्थमिद-मुदाहृतम् ॥

स्वस्य सर्वाङ्गात् ॥ २ । १ । ५ ॥

इक इत्यनुवर्तते । सर्वाङ्गाद् व्यापिन्यर्थे विहितस्य ख्यप्रत्ययस्य इक इत्यादेशो भवति । सर्वाङ्गीण । सव्वंगिओ ॥

छस्यात्मनो णअः ॥ २ । १ । ६ ॥

आत्मन परस्य छप्रत्ययस्य णअ इत्यादेशो भवति । आत्मीयम् । अप्पणअ । अत्र 'वात्म भसनि प' इति प ।

हित्थ हास्त्रलः ॥ २ । १ । ७ ॥

सप्तम्यन्तान्नाम्नो विहितस्य त्रल्प्रत्ययस्य हि त्थ ह इति त्रय आदेशा भवन्ति । यत्र । जहि । जद्ध । जह । कुत्र । कहि । कद्ध । कह । अत्र 'त्रतसि च निमो ल्क' इति किम कादेश । अन्यत्र । अण्णहि । अण्णद्ध । अण्णह । इत्यादि ॥

केर इदमर्थे ॥ २ । १ । ८ ॥

इदमर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति । युष्मदीय । तुम्हकेरो । अत्र 'अर्थपरे तो युष्मदि' इति यस्य तकार । 'इमन्म—' इत्यादिना ष्मस्य म्ह । अस्मदीय । अम्हकेरो । अत्रैव दैवादिपाठाद् द्वित्वे अम्हक्केरो । अत्रापि पूर्ववत् म्हादेश । बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । मदीयपक्ष । मईअपक्खो । मदीयमार्ग । मइज्जमग्गो । पाणिनीय । पाणिणीअ ।

१ भवेत् T २ इत्यादेश स्यात् My, P ३ °न्तात् सर्वनाम्नो T ४ आदेशा स्यु P, My ५ इत्यादेश स्यात् P, My ६ मइअपक्खो M ७ My and P omit मदीयमार्ग । मइज्जमग्गो । ८ पाणिणिअ M

मिश्राड्डालिअः ॥ २ । १ । २१ ॥

मिश्रशब्दात् स्वार्थे शिद्वा लिअ इत्यादेशः स्यात् । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः । मीसालिअं । पक्षे । मीसं । अत्र 'शोर्लुस—' इति दीर्घः ॥

शनैसो ल्डिअं ॥ २ । १ । २२ ॥

असाल्लिङिच इअं स्यात् । सणिअं ॥

मनाको डअं च वा ॥ २ । १ । २३ ॥

अस्मात् डित् अअं चकारादिअं च वा स्यात् । मणअं । मणिअं ॥

रो दीर्घात् ॥ २ । १ । २४ ॥

अस्मात् स्वार्थे रो वा स्यात् । दीहरं । दीहं । दिग्घम् ॥

लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात् ॥ २ । १ । २६ ॥

एभ्यः स्वार्थे लो वा स्यात् । विज्जुला । विज्जू । पत्तलं । पत्तं । पीवलं । पीअं । अन्धलो । अन्धो ॥

इरः शीलाद्यर्थस्य ॥ २ । १ । २८ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने इर इत्यादेशो भवति । हसनशील । हसिरो । रोदनशील । रोइरो । लज्जाशील । लज्जिरो । जपशील । जपिरो । इत्यादि ॥

इति तद्धितादेशाः ॥

अथ शास्त्रोक्ताः कतिचिद्विभक्त्यर्थाः प्रदर्श्यन्ते ॥

ङेसो डम् ॥ २ । ३ । ३५ ॥

---

१ T adds before this —नवैकाद्वा । नव एक इत्येताभ्यां परस्य स्वार्थे द्विरुक्तो लो वा भवति । णवल्लो एक्को । अत्र दैवादित्वाद्द्वित्वम् । २ T adds पक्षे मणा after it P has इत्युत्तरं पक्षे मणा after it ३ पीअं । पीवलं M ४ अन्धो । अन्धलो M. ५ °साधुकार्यार्थे T, M. ६ इत्यादेशः स्यात् T ७ सहनशील T ८ सहिरो T

अकारात् परो विसर्गो डिदोकारः स्यात् । इति विसर्गस्यौकारः । एवमतः पुरतः इत्यादि ॥

एकाद्दस्सिसिअइआ ॥ २ । १ । १५ ॥

एकशब्दात् परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ इत्यादेशा भवन्ति । एकदा । एक्कसि । एक्कसिअं । एक्कइआ । पक्षे । एकआ । अत्र सेवादिपाठाद् द्वित्वम् । पक्षे । एगसिअं । इत्याद्यपि ॥

हुत्तं कृत्वसुचः ॥ २ । १ । १६ ॥

कृत्वसुच्प्रत्ययस्य हुत्तमित्यादेशो डित् स्यात् । सअहुत्तो । शतकृत्व । सहस्सहुत्तो । सहस्रकृत्व । इत्यादि । अत्र 'गोणेश—' इति दीर्घः ॥

भवेडिल्लोल्लडौ ॥ २ । १ । १७ ॥

भवार्थे नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ भवतः । पुरो भवम् । पुरिल्लं । अधो भवम् । हेट्ठिल्लं । अत्र 'उपर्यधसोरवरहेट्ठौ' इत्यधसो हेट्ठादेशः । उल्ल । आत्मभवम् । अप्पुल्लं ॥

स्वार्थे तु कश्च ॥ २ । १ । १८ ॥

स्वार्थे नाम्नः परः कप्रत्ययो वा भवति । चकाराड्डिल्लोल्लौ च । चन्द्र । चन्द्रो । चन्दओ । इह । इहअं । ककारोच्चारणं पैशाचीभाषार्थम् । तेन तत्र वदनं वतनकं । डिल्ल । पुरिल्लो । पुरा । पुरो वा । उल्ल । पिउल्लो । पिय । मुहुल्लं । मुखम् । हत्थुल्लो । हत्थो । हस्त । पक्षे । चन्दो । इत्यादि । कुत्सादिविशिष्टेषु संस्कृतवदेव कः सिद्धः ॥

उपरेः संव्याने ल्लः ॥ २ । १ । १९ ॥

उपरिशब्दात् संव्यानेऽर्थे द्विरुक्तो लो भवति । लित्वान्नित्यम् । उपरिल्लो । 'संव्याने' इति किम् । उपरिं[3] । अत्र वक्रादित्वाद्बिन्दुः ॥

---

1 शतकृत्व । सअहुत्तो M　2 कप्रत्ययस्तु भवति M　3 उवरिं M

ङिप सप्तम्या स्थाने अस् द्वितीया क्वचित् स्यात् । विज्जुज्जोअ भरइ रइ । विद्युद् द्योते स्मरति रतिम् ॥

प्रसङ्गादेकैकमित्यादि वीप्सास्थाने किंचिदुच्यते ।

वीप्सार्थात्तदचि सुपो मस्तु ॥ २ । २ । १ ॥

वीप्सार्थात् पदात् परस्य सुप स्थाने तदचि तस्य वीप्सार्थस्य सम्बन्धिन्यचि परे मो वा स्यात् । एक्केक्क । एक्कमेक्क । एक्कमेक्केण । अंगे अंगे । अंगमंगम्मि । पक्षे । एक्केक्क । इत्यादि । एवं वीप्सास्थले सर्वेन रूपाण्युदाहर्तव्यानि ॥

इति विभक्त्यर्था ॥

अथ निपाता प्रदर्श्यन्ते[1] ।

वरइत्तगास्तूनाद्यैः ॥ २ । १ । ३० ॥

वर इत्त इत्यादयस्तूनादिप्रत्ययसहिता स्वराद्यादेशविशेषिता बहुल निपात्यन्ते ॥

वरइत्तो नूतनवरे ॥ १ ॥ अस्मिन् वरइत्तो इति निपात्यते । वरइत्तो । कणइल्लवाअडौ शुके ॥ २ ॥ कणइल्ल वाअड इत्येतौ शुके निपात्येते । कणइल्लो । वाअडो । मइलपुत्ती पुष्पवत्याम् ॥ ३ ॥ पुष्पवत्या मइलपुत्ती इति प्रयोज्यम् । मइलपुत्ती । द्विपे दुग्घोट्टदोग्घोट्टदूणाः ॥ ४ ॥ त्रय एते द्विपे निपात्यन्ते । दुग्घोट्टो । दोग्घोट्टो । दूणो । धाराविरेचनशीले विरिचिरो ॥ ५ ॥ अस्मिन्नय निपात्यते । विरिचिरो । सूरल्ली मध्याह्ने ॥ ६ ॥ मध्याह्नेय प्रयोज्य । सूरल्ली । कोमलविलासिनोर्वेल्लपाल्लौ ॥ ७ ॥ अनयोरय निपात्यते । नूपुरे सद्दाल ॥ ८ ॥ नूपुरेय निपात्यते । सद्दाल । भ्रमरे

---

१ भवति T २ T has श्रीशिवाय नम after this ३ P and My drop from अस्मिन् to वरइत्तो ४ P and My drop from कणइल्ल to वाअडो ५ My and P drop it

[1]ङेसिति चतुर्थी ङमिति षष्ठी । चतुर्थीस्थाने षष्ठी स्यात् । मुणिस्स मुणिणो भोअण देहि । णमो देवस्स देवाण ॥

तादर्थ्ये ङेस्तु ॥ २ । ३ । ३६ ॥

तादर्थ्यचतुर्थ्येकवचनस्थाने षष्ठी वा स्यात् । देवस्स । देवाय । देवार्थमित्यर्थ । 'ङे' इति किम् । देवाण ॥

वधाड्डाइ च ॥ २ । ३ । ३७ ॥

वधात् परस्य ङे स्थाने आइ इति डिद्वा स्यात् । जातु षष्ठी । वहाइ । वहस्स । वहाय । वधार्थम् ॥

क्वचिदसादेः ॥ २ । ३ । ३८ ॥

ङमनुवर्तते । द्वितीयादिविभक्तीना स्थाने क्वचित् षष्ठी स्यात् । माहवस्स वन्दे । माधव वन्दे । धणस्स लद्धो । धनेन लब्ध । चोरस्स भिटइ । चोराद्बिभेति । अन्तेउरस्स रमिउ आअओ । अन्त - पुरे रन्तुमागत ॥

अस्टासोर्ङीप् ॥ २ । ३ । ३९ ॥

अस् द्वितीया टास् तृतीया तयो स्थानेङीप् सप्तमी क्वचिद्भवति तु । गामे वहामि । ग्राम वहामि । णअरे णजामि । नगर नयामि । अत्र द्वितीयाया । तेसु अलङ्किआ पुहवी । तैरलङ्कृता पृथिवी । अत्र तृतीयाया ॥

ङसिसष्टास् च ॥ २ । ३ । ४० ॥

ङसिस पञ्चम्या टास् तृतीया चकारात् सप्तमी भवति । चोरेण बिहइ । चोराद्बिभेति । अंतेउरे रमिअ आअओ । अन्त पुराद्रन्त्वा आगत ॥

द्विपोस् ॥ २ । ३ । ४१ ॥

---

१ ङेस् चतुर्थी P, My २ ङ षष्ठी My, P ३ देवाण M ४ °क-वचनस्य M ५ M drops वा ६ पदात् M ७ पदात् M ८ स्यात् M, चकारात् T ९ पदार्थम् M

निपात्यते । अच्छिहरुल्लो । रूपवति च्छाइल्लो ॥ २६ ॥ रूपवत्यय प्रयोज्य । छाइल्लो । कान्तिमान् । लतागृहे कुडङ्गकुडङ्गकुडुको: ॥ २७ ॥ अस्मिन्नेते निपात्यन्ते । कुडुङ्गो । कुडङ्गो । कुडुको । वृद्धे जरण्डो ॥ २८ ॥ वृद्धे अय निपात्यते । जरण्डो । अच्छिविअच्छी परस्पराकृष्टौ ॥ २९ ॥ अस्या अच्छिविअच्छी इति निपात्यते । अच्छि । विअच्छी । धूमरी तुहिने ॥ ३० ॥ तुहिने अय निपात्यते । धूमरी । सोत्ती तरङ्गिण्याम् ॥ ३१ ॥ अस्यामय निपात्यते । सोत्ती । ग्रहमीते अहिसिओ ॥ ३२ ॥ अस्मिन्नय प्रयोज्य । अहिसिओ । गवि गावी ॥ ३३ ॥ गवि गावीति निपात्यते । गावी । उद्धलपद्धलौ पार्श्वद्वयाप्रवृत्तौ ॥ ३४ ॥ अनयोरुद्धल पद्धल इत्येतौ निपात्येते । अङ्गस्पर्शनिमित्तयोर्हासपुलकयोर्गज्जलिओ ॥ ३५ ॥ अङ्गस्पर्शनिमित्ते हासे पुलके चाय निपात्यते । गज्जलिओ । चित्तलं रम्ये ॥ ३६ ॥ रम्ये अय निपात्यते । चित्तल । पाडहुकः प्रतिभुवि ॥ ३७ ॥ प्रतिभुव्यय निपात्यते । पाडहुक. । पासणिअपासाणिओ साक्षिणि ॥ ३८ ॥ अस्मिन्नेतौ निपात्येते । पासणिओ । पासाणिओ । अवरिज्जलाहिल्लावद्वैतलम्पटयोः ॥ ३९ ॥ अनयोरेतौ क्रमान्निपात्येते । अवरिज्ज । लाहिल्लो । कडिल्लमाद्यीगेहनदौवारिककटिवस्त्रनिर्विवरविपक्षेषु ॥ ४० ॥

१ प्रयोज्य My, P २ Omitted in P, My ३ चाइल्लो M ४ My and P drop रूप—प्रयोज्य ५ चाइल्लो M ६ M drops it ७ प्रयोज्य T ८ My and P omit it ९ अचिविअची M १० अचिविअची M ११ निपात्येते M १२ अचि । विअची M १३ My and P drop it १४ Omitted in P, My १५ My and P omit it १६ Omitted in P, My १७ My and P drop the line १८ My and P omit it १९ My and P omit the line २० निपात्य T २१ पाडहुओ M २२ My and P omit the line २३ My and P drop from अनयो—to निपात्येते

अछिछ पुलंघअ रसाआ ॥ ९ ॥ एते त्रयो भ्रमरे निपात्यन्ते । अछिल्लो । पुलघओ । रसाओ । लअणी कणई लइणा लतायाम् ॥ १० ॥ त्रय एते लतायां निपात्यन्ते । लअणी । कणई । लइणा । कनीयस्यां वहुआ ॥ ११ ॥ अस्यामय निपात्यते । वहुआ । भ्रातृजायायां भाउआ ॥ १२ ॥ अस्यां भाउज्जा इति निपात्यते । भाउज्जा । मातुलात्मजाश्याल्योर्मेहुणिआ ॥ १३ ॥ अनयोरय निपात्यते । मेहुणिआ । रोदनशीले रिमिणो ॥ १४ ॥ अस्मिन् रिमिण इति निपात्यते । रिमिणो । अडअणाछिच्छईपुण्णाळ्यः पुंश्चल्याम् ॥ १५ ॥ त्रयोऽस्यां निपात्यन्ते । अडअणा । छिच्छई । पुण्णाळी । बहुमिथ्यावादिनि चप्पळओ ॥ १६ ॥ अस्मिन्नय निपात्यते । चप्पळओ । पिव्व जले ॥ १७ ॥ जले अय निपात्यते । पिव्व । मघोणो मघवति ॥ १८ ॥ मघवत्यय निपात्यते । मघोणो । सइलासिओ मयूरे ॥ १९ ॥ अस्मिन्नय निपात्यते । सईलासिओ । मेलपिते वाउल्लो ॥ २० ॥ मेलपिते वाउल्लो इति निपात्यते । वाउल्लो । मूर्खेपलहिअओ ॥ २१ ॥ अस्मिन्नय निपात्यते । पलहिअओ । उपलहृदय इत्यर्थ । चण्डिक्कं कोपे ॥ २२ ॥ कोपेय निपात्यते । चण्डिक्को । चण्डिक्क पिशुनकोपयोः ॥ २३ ॥ अनयोरय निपात्यते । चण्डिक्को । म्लाने कुम्मणो ॥ २४ ॥ अस्मिन्नय निपात्यते । कुम्मणो । द्वेष्ये अच्छिहरल्लो ॥ २५ ॥ अस्मिन्नय

१ M drops this Sûtra, M has it with this remark ग्रन्थान्तरेऽय दृश्यते २ My and P drop it ३ My and P omit it ४ अस्यां त्रयो M ५ वाचिनि M ६ My and P drop the line ७ My and P, drop this line ८ My and P omit it ९ My and P omit it १० My and P drop the line ११ My and P drop from अस्मिन् to पलहिअओ १२ चण्डिक्को M १३ My and P omit it १४ चण्डिक्को M १५ My and P drop it

सीउल्ल । सीढ्ढ । तित्तिवरण्डौ तात्पर्यप्राकारयोः ॥ ५७ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । तित्ति । वरंडो । वरण्ड संस्कृतेपीति केचित् । त्रपायां हीरेणा ॥ ५८ ॥ अस्यामय स्यात् । हीरेणा । ग्रामभक्षके गामेरेडो ॥ ५९ ॥ योन्त स्थित्वा ग्राम भुङ्क्ते तस्मिन् गामेरेडो इति निपात्यते । गामेरेडो । लडहावेल्लर्यौ विलासवत्याम् ॥ ६० ॥ अस्यामेतौ स्त । लडहा । वेल्लरी । डुम्मइणीलञ्जालुइण्यौ कलहकारिणीत्रपावत्योः ॥ ६१ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । डुम्मइणी । लञ्जालुइणी । तण्णाअचिक्खअणावार्द्रासहनयोः ॥ ६२ ॥ आर्द्रे असहने चैतौ क्रमात् स्त । तण्णाअ । चिक्खअणो । वेणिअसुण्हसिऔ वचनीयनिद्राशीलयोः ॥ ६३ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । वेणिअ । सुण्हसिओ । वप्पिअबन्धोल्लौ केदारमेलकयोः ॥ ६४ ॥ अनयो क्रमादेतौ स्त । वप्पिओ । बन्धोल्लो । वारिज्जो विवाहे ॥ ६५ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । वारिज्जो । हडहडसाउल्लावनुरागे ॥ ६६ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । हडहडो । साउल्लो । माणंसी मायाविमनस्विनोः ॥ ६७ ॥ अनयोरय निपात्य । माणंसी । फोडिअकोडिल्लौ पिशुने ॥ ६८ ॥ अस्मिन्नेतौ निपात्येते । फोडिओ । कोडिल्लो । अट्टणगजोलौ वैतंसमाकुलयोः ॥ ६९ ॥ अनयोरेतौ स्याताम् । अट्टणो । गजोलो । वन्दिनि वडिणो ॥ ७० ॥ अस्मिन्नय निपात्य । वडिणो । तच्चिलतच्छिलौ तत्परे ॥ ७१ ॥ अस्मिन्नेतौ निपात्येते । तच्चिलो । तच्छिलो । ऊसुंभिअ रुद्धगलरोदने

१ हिरणा M २ My and P omit the line ३ M has अस्यामय स्यात् for योन्त स्थित्वा—निपात्यते ४ गावरेडो M ५ गावरेडो M ६ च क्रमादेतौ My, T ७ वन्दोल्ली M ८ °मेळकनन्धयो M ९ वन्दोल्लो M १० वारिज्जवि° M ११ My and P drop the line. १२ वारिज्ज M १३ स्यात् M १४ My and P omit it १५ प्रमोज्यौ T १६ आसन° M १७ My and P drop the line १८ My and P drop अस्मिन्नेतौ निपात्येते

आशी मसृतिषु षट्सु कडिल्लमिति निपात्यते । कडिल्ल । रूवसिणी कुडुंबीअं रूपवतीसुरतयोः ॥ ४१ ॥ रूपवत्यां सुरते च क्रमादेतौ स्त । रूवसिणी । कुडुंबीअ । अन्तरिज्ज रशनाकटिसूत्रयोः ॥ ४२ ॥ अनयोरय निपात्य । अन्तरिज्ज । अवड्डुलिअं कूपादिनिपतिते ॥ ४३ ॥ असिन् अवडुलिअ इति निपात्यते । अवडुलिअ । अवडुक्किअ इति केचित् । पिप्पडिअबुड्डिरौ यत्किंचित्पठितमहिषयोः ॥ ४४ ॥ यथाक्रम निपात्येते । पिप्पडिअ । बुड्डिरो । सरिसाहुलगुमिलौ सदृशमूढयोः ॥ ४५ ॥ अनयोरेतौ क्रमान्निपात्येते । सरिसाहुलो । गुमिलो । कच कार्ये ॥ ४६ ॥ असिन्नय स्यात् । कच । घडिआघडाघड्यौ गोष्ठयाम् ॥ ४७ ॥ गोष्ठयामेतौ निपात्यौ । घडिआ । घडाघडी ॥ निश्रेण्यां कमणी ॥ ४८ ॥ किरिकिरिआ कर्णोपकर्णिकाकुतुकयोः ॥ ४९ ॥ अनयोरय प्रयोज्य । किरिकिरिआ । अण्णइकः सर्वार्थतृप्ते ॥ ५० ॥ सर्वार्थे यस्तृप्तस्तसिन्नय निपात्य । अणइओ । साहुली शाखायाम् ॥ ५१ ॥ शाखायामय निपात्य । साहुली । इष्टार्थयाचनशीले जपेक्खिमग्गिरओ ॥ ५२ ॥ असिन्नय निपात्यते । जपेक्खिमग्गिरओ । गअसाउल्लसिहडहिल्लौ विरक्तबालकयोः ॥ ५३ ॥ अनयोरेतौ क्रमाद् भवत । गअसाउल्लो । सिहडहिल्लो । धूर्तवृषभे अलवलवसहो ॥ ५४ ॥ असिन्नय प्रयोज्य । अलवलवसहो । प्रणयकोपे खुरहखुडी ॥ ५५ ॥ असिन्नय निपात्य । खुरहखुडी । हिमकालदुर्दिने सीउल्ल सीउट्ट च ॥ ५६ ॥ असिन्नेतौ निपात्येते ।

---

1 My and P omit it 2 यथाक्रम° T 3 My and P omit it. 4 M omits अव—केचित् 5 My and P omit the line 6 निपात्येते T 7 M omits it 8 My and P omit सर्वार्थे—निपात्य 9 My and P omit it 10 °साहुल्ल M 11 इइलौ M. 12 °साहुल्लो M 13 °डहल्लो M 14 My and P drop it 15 निपात्यते My, P 16 प्रयोज्यं P, My

त्यते । काअपिउला । मुहल मुरे ॥ ९३ ॥ मुहल । गत्तडी गायिकायाम् ॥ ९४ ॥ असामय स्यात् । गैत्तडी । दुद्दोलना गवि ॥ ९५ ॥ गव्यय निपात्यते । दुद्दोलना । मामाय्यभये ॥ ९६ ॥ अभये अय स्यात् । माभाइ । तोमरिकः शस्त्रमार्जने ॥ ९७ ॥ असिन्नय स्यात् । तोमरिओ । वहुहाडिणी वध्वा उपरि परिणीतायाम् ॥ ९८ ॥ असामय स्यात् । वहुहाडिणी । रूअरूइआ उत्कलिकायाम् ॥ ९९ ॥ असामय स्यात् । रूअरूइआ । पुप्फीपिउसिआपिउच्छाः पितृष्वसरि ॥ १०० ॥ असामेते स्यु । पुप्फी । पिउसिआ । पिउच्छा । आसन्नप्रसवायामणुसूआ ॥ १०१॥ असामय स्यात् । अणुसूआ । भागिनेये भच्चो ॥ १०२ ॥ असिन्नय स्यात् । भच्चो । ओहल्यपसृतौ ॥ १०३ ॥ अपसृतावय स्यात् । ओहल्ली । मम्मक्कमडप्परौ गर्वे ॥ १०४ ॥ असिन्नेतौ स्याताम् । ममक्को । मडप्परो ।

इति वरदत्ताद्य ॥

गोणाद्याः ॥ १ । ३ । १०५ ॥

गोणादय शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमविकारा बहुल निपात्यन्ते ।

गवि गोणा ॥ १ ॥ गेव्यय स्यात् । गोणा । तल्लवल्लडवलानि तल्पे ॥ २ ॥ असिन्नेते स्यु । तल्ल । तल्लड । तल । धिरत्थु धिगस्त्वित्यर्थे ॥ ३ ॥ असिन्नय स्यात् । गोलागोदे गोदावर्याम् ॥ ४ ॥ असामेतौ स्याताम् । गोला । गोदा । गोला संस्कृतेपीति

१ राज॰ M २ My and P omit it ३ P and My omit it ४ स्यात् My, P ५ Omitted in My, P, T has माभाइ ६ My and P omit असिन्नय स्यात् ७ भच्चो भागिनेये T ८ M omits असिन्—स्यात् ९ My and P omit the line

॥ ७२ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । अमुमिअ । णिउकवम्हालठाणिजउ चउआस्तूष्णीकापसारगौरवोपकारिषु ॥ ७३ ॥ क्रमादेतेष्वेते स्यु । णिउक्को । वम्हालो । ठाणिज्ज । उवउज्झो । एक्कल्लमहल्लौ प्रबलमुखरयोः ॥ ७४ ॥ अनयोरेतौ स्याताम् । एक्कल्लो । महल्लो । माउसिआ माउच्छा च मातृष्वसरि ॥ ७५ ॥ अस्यामेतौ स्याताम् । माउसिआ । माउच्छा ॥ कुच्छिमई गर्भवत्याम् ॥ ७६ ॥ अस्यामय स्यात् । कुच्छिमई । रिंछोलीघोरण्यौ पङ्क्तौ ॥ ७७ ॥ अस्यामेतौ स्याताम् । रिंछोली । घोरंणी । पटकुट्यां पडमा ॥ ७८ ॥ धूनि ज़ुजणो ॥ ७९ ॥ करमरी हठहृतायाम् ॥ ८० ॥ दववर्त्मनि दड्डाली ॥ ८१ ॥ कृत्रिमे कारिमम् ॥ ८२ ॥ जघालुअजघामऔ द्रुते ॥ ८३ ॥ एतौ द्रुते स्याताम् । जघालुओ । जघामओ । बलामोडी बलात्कारे ॥ ८४ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । बलामोडी । चक्कल वर्तुले ॥ ८५ ॥ अस्मिन्निद स्यात् । चक्कल ॥ बहुल्ली क्रीडोचितसालभञ्जिकायाम् ॥ ८६ ॥ अस्यामय स्यात् । बहुल्ली । मत्ते मत्तवालो ॥ ८७ ॥ मत्तवालो । बहुल्लिआ ज्येष्ठभ्रातृवध्वाम् ॥ ८८ ॥ अस्यामय स्यात् । बहुल्लिआ । जमणमणा. स्वैरमौथिपि ॥ ८९ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । जमणमणो । भाइरमेज्जलमेज्जओज्झरा भीरौ ॥ ९० ॥ चत्वार एते निपात्यन्ते । भाइरो । मेज्जलो । भेज्जो । ओज्झरो । आहड सीत्कारे ॥ ९१ ॥ सीत्कारे आहड स्यात् । आहड । कौअपिउला कोकिलायाम् ॥ ९२ ॥ अस्यामय निपा-

---

१ My and P drop अनयो—स्याताम् २ क्रमाद् स्याताम् T ३ My and P omit the line ४ रिंमोल्लिदो M ५ My and P drop the line ६ रिंमोळि M ७ दोरणी M ८ अस्मि मेतौ स्याताम् M ९ P and My drop the line M has चक्कल only in place of the line १० My and P drop it ११ My and P omit it १२ P and My omit अस्यामय स्यात् १३ °मापणे T १४ P and My omit the line १५ राअ M १६ कोकिरे T १७ अस्मिमय स्यात् T

हिज्जा । त्रिचत्वारिंशति तेआलिसा ॥ ३० ॥ अस्मिन्नय स्यात् । तेआलिसा । असघडोसिण्यावास्थाज्योत्स्नयोः ॥ ३१ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । असघो । डोसिणी । लकुडो लगुडे ॥ ३२ ॥ छेणो स्तेने ॥ ३३ ॥ कक्खडकक्खलौ कर्कशे ॥ ३४ ॥ अलावूकलत्रयोः कलवूकत्ते ॥ ३५ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त[1] । कलवू । कत्त । निलये णळिअणिहेळणे ॥ ३६ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । णळिअ । णिहेळण । णिक्कडणिरासौ निश्चयनृशसयोः ॥ ३७ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । णिक्कडो । णिरासो । विहुडुअ-णिप्फसौ विधुन्तुदनिस्त्रिंशयोः ॥ ३८ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । विहुडुओ । णिप्फसो । बहिअकोलीरे मथितकुरुविन्दयोः ॥ ३९ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्तै[3] । बहिओ । कोळीर । खेड्ड खेले ॥ ४० ॥ विउसग्गव्युडौ व्युत्सर्गविटयोः ॥ ४१ ॥ [4]अनयो क्रमादेतौ स्त । विउसग्गो । व्युडो । सघअणघाअणौ सहननगायनयोः ॥ ४२ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । सघअण । घाअणो । मत्कुणककुदज-म्भालेषु डेंकुणकउडसेवालाः ॥ ४३ ॥ एतेष्वेते क्रमात् स्यु । डेंकुणो । कउड । सेवाळ । अथक्कखुड्डअवड्डुअरा अकांडक्षुल्लक-बृहच्चरेषु ॥४४॥ एष्वेते क्रमात् स्यु । अथक्क । खुड्डओ । वड्डुअरो । आनने आणुअ ॥ ४५ ॥ संगोल्लसामरीसिप्पितलाराः सघातशा-ल्मलीसूचीतलवरेषु ॥ ४६ ॥ एषु क्रमादेते स्यु । संगोल्ल । सामरी । सिप्पी । तलारो । अव्वा अम्बायाम् ॥ ४७ ॥ [5]अस्यामय स्यात् । अव्वा । पम्मिहीमोरजच्छन्दाः पाणिमीमारसच्छन्देषु ॥ ४८ ॥ एतेष्वेते क्रमात् स्यु । पम्मी । हीमोर । जच्छदो । दिनमुखकुङ्कुम शीर्षत्रमस्तरेष्वणुदिवकुङ्कुसीसक्कसत्थराः ॥ ४९ ॥ एषु चत्वार

---

[1] *णिप्फसो My [2] णिप्फसो My [3] स्याताम् T [4] My and P drop अनयो —स्तः [5] P and My omit the line

केचित् । ओमाअण महीशाने ॥ ५ ॥ अनिन्नय स्यात् । आपोद्दन इति केचित् । घणई घनगाजौं ॥ ६ ॥ अस्नामय स्यात् । वणई । पगुरणं प्रावरणे ॥ ७ ॥ ओसिरणगोर्सा [1]व्युत्सर्जनप्रत्यूषयोः ॥ ८ ॥ अनयोरेतौ क्रमाद् भेवत । घोवयेनथोका स्तोके ॥ ९ ॥ आअविरुओ अ[1]निरुद्धयोः ॥ १० ॥ पत्थेवाअवेलम्बौ पाथेय विडम्बनयोः ॥ ११ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पत्थेवाओ । वेलम्बो । बालबुदुदकरीरेषु बाअबुलबुलकरिल्ला: ॥ १२ ॥ एम्वेते क्रमात् [2]स्तु । बाओ । बुलबुलो । करिल्लो । ऊणादोग्गघणिआ यूकयुग्मघन्यासु ॥ १३ ॥ एम्वेते क्रमात् स्तु । ऊआ । दोग्ग । घणिआ । उद्वहने णिव्वहणं ॥ १४ ॥ णिव्वहइ । उद्वहतीत्यर्थं । छि छि धिग्धिगित्यर्थे ॥ १५ ॥ धिग्धिगित्यर्थे छिछि इति स्यात् । छत्तावळी ॥ १६ ॥ [4]अस्नामय स्यात् । ग्रहिल्लो ग्रहले ॥ १७ ॥ असिन्नय स्यात् । गोसमूहे गोणिक्को ॥ १८ ॥ गोसमूहे गोणिक्को इति स्यात् । अयुजरेयई अचिरयुवत्याम् ॥ १९ ॥ [5]अस्नामय स्यात् अयुजरेयई । [6]आणरह नववध्वाम् ॥ २१ ॥ [7]अस्नामय स्यात् । आणरह । असुरे अमओ ॥ २२ ॥ [8]असुरे अय स्यात् । अमओ । पण्णवण्णा पञ्चपञ्चाशति ॥ २३ ॥ असिन्नय स्यात् । पण्णवण्णा । तेवण्णा त्रिपञ्चाशति ॥ २४ ॥ पण्णा पञ्चाशति ॥ २५ ॥ गामहणघुसिमे ग्रामस्थानघसृणयोः ॥ २६ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । गामहण । घुसिम । छटायां छट्टा ॥ २७ ॥ पाउरणबइल्लौ प्रावरणबलीवर्दयोः ॥ २८ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पाउरण । बइल्लो । हिञ्जा ह्रस्थाने ॥ २९ ॥ ह्र इत्यर्थे हिञ्जेति निपात्यते ।

---

[1] प्रत्यूषव्युत्सर्जनयो T [2] स्त T [3] एषु क्रमादेते T [4] My and P omit the line [5] My and P omit the line [6] Sûtra 20 is not found It is given in the Appendix to the P as घुघुव अभिसारिकायाम् । [7] My and P omit the line. [8] P and My omit the line

हिज्जा । त्रिचत्वारिंशति तेआलिसा ॥ ३० ॥ असिन्नय स्यात् । तेआलिसा । असघडोसिण्यावास्याज्योत्स्नयोः ॥ ३१ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त[1] । असंघो । डोसिणी । लकुडो लगुडे ॥ ३२ ॥ छेणो स्तेने ॥ ३३ ॥ कक्खडकक्खलौ कर्कशे ॥ ३४ ॥ अलाबूकलत्रयोः कलबूकत्ते ॥ ३५ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । कलबू । कत्त । निलये णळिअणिहेळणे ॥ ३६ ॥ असिन्नेतौ स्याताम् । णळिअ । णिहेळण । णिक्कडणिरासौ निश्चयनृशंसयोः ॥ ३७ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । णिक्कडो । णिरासो । विहुडअणिप्फसौ विधुन्तुदनिस्त्रिंशयोः ॥ ३८ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । विहुडओ । णिप्फसो । वहिअकोलीरे मथितकुरुविन्दयोः ॥ ३९ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्तं । वहिओ । कोळीर । खेड्ड खेले ॥ ४० ॥ विउसग्गव्युडौ व्युत्सर्गविटयोः ॥ ४१ ॥ अनयो क्रमादेतौ स्त । विउसग्गो । व्युडो । सघअणघाअणौ संहननगायनयोः ॥ ४२ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । सघअण । घाअणो । मत्कुणककुदजम्बालेषु डेंकुणकउडसेवालाः ॥ ४३ ॥ एतेष्वेते क्रमात् स्यु । डेंकुणो । कउड । सेवाळ । अथक्कखुड्डअवड्डुअरा अकाण्डक्षुल्लकबृहत्तरेषु ॥४४॥ एष्वेते क्रमात् स्यु । अथक्क । खुड्डुओ । वड्डुअरो । आनने आणुअ ॥ ४५ ॥ सगोल्लसामरीसिप्पितलाराः संघातशाल्मलीसूचीतलवरेषु ॥ ४६ ॥ एषु क्रमादेते स्यु । संगोल्ल । सामरी । सिप्पी । तलारो । अव्वा अम्बायाम् ॥ ४७ ॥ अस्यामय स्यात् । अव्वा । पम्मिहीमोरजच्छन्दाः पाणिमीमारस्वच्छन्देषु ॥ ४८ ॥ एतेष्वेते क्रमात् स्यु । पम्मी । हीमोरं । जच्छदो । दिनमुखकुड्डकशीर्षत्रसस्तरेष्वणुदिवकुड्डसीसकसत्थराः ॥ ४९ ॥ एषु चत्वार

---

[1] °णिफसौ My [2] णिप्फसो My [3] स्याताम् T [4] My and P drop [5] P and My omit the line

केचित् । ओसाअण महीशाने ॥ ५ ॥ असिन्नय स्यात् । आपोसाअण इति केचित् । वणई वनराजौ ॥ ६ ॥ अस्यामय स्यात् । वणइ । पंगुरणं प्रावरणे ॥ ७ ॥ ओसिरणगोसौ [1]व्युत्सर्जनप्रत्यूषयोः ॥ ८ ॥ अनयोरेतौ क्रमाद् [2]भवत । थोवथेवयोक्का स्तोके ॥ ९ ॥ आअविरुओ अविरुद्धयोः ॥ १० ॥ पत्थेवाअवेलम्बो पाथेय विडम्बनयोः ॥ ११ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पत्थेवाओ । वेलम्बो । बालबुद्बुदकरीरेषु बाअबुलबुलकरिल्लाः ॥ १२ ॥ [3]एव्वेते क्रमात् स्यु । बाओ । बुलबुलो । करिलो । ऊआदोग्गधणिआ यूकयुग्मधन्यासु ॥ १३ ॥ एव्वेते क्रमात् स्यु । ऊआ । दोग्ग । धणिआ । उद्वहने णिव्वहणं ॥ १४ ॥ णिव्वहइ । उद्वहतीत्यर्थ । छि छि धिग्घिगित्यर्थे ॥ १५ ॥ धिग्धिगित्यर्थे छिछि इति स्यात् । द्यावडी ॥ १६ ॥ [4]अस्यामय स्यात् । ग्रहिल्लो ग्रहले ॥ १७ ॥ असिन्नय स्यात् । गोसमूहे गोणिको ॥ १८ ॥ गोसमूहे गोणिक्को इति स्यात् । अयुजरेवई अचिरयुवत्याम् ॥ १९ ॥ [5]अस्यामय स्यात अयुजरेवई । [6]आणरहू नववध्वाम् ॥ २१ ॥ [7]अस्यामय स्यात् । आणरहू । असुरे अमओ ॥ २२ ॥ [8]असुरे अय स्यात् । अमओ । पण्णवण्णा पञ्चपञ्चाशति ॥ २३ ॥ असिन्नय स्यात् । पण्णवण्णा । तेवण्णा त्रिपञ्चाशति ॥ २४ ॥ पण्णा पञ्चाशति ॥ २५ ॥ गामहणघुसिमे ग्रामस्थानघसृणयोः ॥ २६ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । गामहण । घुसिम । छटायां छट्टा ॥ २७ ॥ पाउरणबइल्लौ प्रावरणबलीवर्दयो. ॥ २८ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पाउरण । बइल्लो । हिज्जा ह्यस्तने ॥ २९ ॥ अ इत्यर्थे हिज्जेति निपात्यते ।

---

१ प्रत्यूषव्युत्सर्जनयो T २ स्त T ३ एषु क्रमादेते T ४ My and P omit the line ५ My and P omit the line ६ Sûtra 20 is not found It is given in the Appendix to the P as पुगुट्ट उमिसारिकायाम् । ७ My and P omit the line. ८ P and My omit the line

निपात्या । अच्छिवडण । वल्लविअ । णीसंको । एलविलो धनिष्ट-योः ॥ ३२ ॥ अनयोरय निपात्यते । एलविलो । मुहरओ शारिकागृहचटकयोः ॥ ३३ ॥ अनयोरय निपात्यते । मुहरओ । णिम्मीसुअहट्टमहट्टौ निश्मश्रुकयुवस्थयोः ॥ ३४ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । णिम्मीसुओ । हट्टमहट्टो । णिहुअजहणरोहौ सुर-ऊर्वोः ॥ ३५ ॥ सुरते ऊरौ चैतौ क्रमात् स्याताम् । णिहुअ । जह-णरोहो । अच्छुद्धसिरी मनोरथाधिकफलप्राप्तौ ॥ ३६ ॥ फलप्रा-प्तावय निपात्यते । अच्छुद्धसिरी । अव्वुद्धसिरीति केचित् । पल्लोट्ट-जीहाउज्झहरौ रहस्यभेदिनि ॥ ३७ ॥ पिशाचे परेओ ॥ ३८ ॥ अस्मिन्नय प्रयोज्य । चोरधूर्तयोर्बहुजाणो ॥ ३९ ॥ अय चोरे धूर्ते च निपात्यते । जारधूर्तयोरिति केचित् । बहुजाणो । जोईउज्झल्लौ विद्युत्प्रबलयोः ॥ ४० ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । जोई । उज्झलो । मिंग नीलसुकृतयोः ॥ ४१ ॥ नीले सुकृते चाय स्यात् । परिधाने णिअद्धण ॥ ४२ ॥ जइणोसुअ चल्लणक च जघनांशुके ॥ ४३ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । जइणोसुअ । चल्लणक । पाउरण कवचे ॥ ४४ ॥ कवचेय प्रयोज्य । पाउरण । कम्पापचारयोरोअल्लो ॥ ४५ ॥ अनयोरय स्यात् । ओअल्लो । कराघाते चपेटा ॥ ४६ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । रइलक्खगोसण्णौ जघनमूर्खयोः ॥ ४७ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । रइलक्ख । गोसण्णो । वावडपुरिल्लौ कुटुम्बिदैत्ययोः ॥ ४८ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । वावडो । पुरिल्लो । परमत्तचचिक्कौ भीरुस्थापकयोः ॥ ४९ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । परमत्तो । चचिक्को । काळमट्टिअइद्धग्गिधूमास्तमिस्र-विष्णुतुहिनेषु ॥ ५० ॥ एषु क्रमात् त्रयो निपात्या । काळ । मट्टिओ । इद्धग्गिधूमो । पत्थरओवाअओ पादताडनापातयोः

---

१ बहुजाणो चोरधूर्तयो T २ अनयोर्बहुजाणो निपात्य T ३ ओअल्लो कम्पापचारयो T ४ कम्पे अपचारे च ओअल्लो इति स्यात् । T

॥ ५१ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पत्थरं । ओवाअओ । पिउच्छा माउआ च सख्याम् ॥ ५२ ॥ सख्यामेतौ, निपात्येते । पिउच्छा । माउआ । पोरत्थदोसौ मत्सरिकोपयोः ॥ ५३ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । पोरत्थो । दोसो । चच्चापम्हलौ तलाहतिकेसरयोः ॥ ५४ ॥ एतयोरेतौ निपात्येते । चच्चा । पम्हलो । खंधलट्ठि-खधमसौ स्कन्धयष्टौ ॥ ५५ ॥ अस्यामेतौ स्याताम् । खधलट्ठी । खधमसो । तंबकिमिअग्गिआयाविन्द्रगोपे ॥ ५६ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । तबकिमी । अग्गिआयो । अनर्थे विहडणो ॥ ५७ ॥ जोअणजोअडौ खद्योते ॥ ५८ ॥ जोइअदरवल्लहौ खद्योत-कातरयोः ॥ ५९ ॥ क्रमादनयोरेतौ स्याताम् । जोइओ । दरवल्लहो । मोइअपडरगौ महेशग्रामेशयोः ॥ ६० ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त ॥ संकरसग्गहौ रथ्यामुक्तयोः ॥ ६१ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । सकरो । सग्गहो । अर्थदरे पअरो ॥ ६२ ॥ सुरायां मइमोहिणी ॥ ६३ ॥ दुर्दुरे धारावासो ॥ ६४ ॥ आस्यकलहयोः कमलं ॥ ६५ ॥ अनयोरय स्यात् । वेणुसाअधुअराऔ भ्रमरे ॥ ६६ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । वेणुसाओ । धुअराओ । अस्मिन् प्रकरणे लिङ्ग-व्यत्यय मयोगाधीन ॥

इति गहिआघा ॥

वा पुआय्याद्याः ॥ १ । २ । ११० ॥

पुआई इत्यादय शब्दा स्वराद्यादेशविशेषिता वा निपात्यन्ते ।

उन्मत्तपिशाचयोः पुआई ॥ १ ॥ अनयोरय निपात्यते । पुआई । ऊणदिअमानन्दिते ॥ २ ॥ तुधुरो दोधुरो ॥ ३ ॥ माहिवाओ माघवाते ॥ ४ ॥ सइकोडी शतकोटी ॥ ५ ॥ माइदो माकन्दे ॥ ६ ॥ ओंदुरो उन्दुरौ ॥ ७ ॥ आळिआ

---

१ पिशाचोन्मत्तयो T २ स्यात् T

आल्याम् ॥ ८ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । आळिआ । तणसोल्लि तृण-शून्ये ॥ ९ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । तणसोल्ली । अरिष्टदैत्यकाकेषु रिट्ठो ॥ १० ॥ एष्वय स्यात् । रिट्ठो । द्रुते दुरिअ ॥ ११ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । दुरिअ । किरो किरौ ॥ १२ ॥ वामलूरो वामलूरौ ॥ १३ ॥ विसो वृषमूषिकयोः ॥ १४ ॥ अनयोरय स्यात् । विसो । वद छन्दे ॥ १५ ॥ छन्दे अय स्यात् । वद । हेरिंबो हेरम्बे ॥ १६ ॥ हेरम्बे अय स्यात् । हेरिंबो । चिक्क स्तोके ॥१७॥ स्तोके अय स्यात् । चिक्क । चरणायुधे चलणाओहो ॥ १८ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । चलणाओहो । उन्मत्तादुश्शीलयोर्वअणिआ ॥ १९ ॥ अनयोरय स्यात् । वअणिआ । उन्मत्ता दु शीला च । महालयपक्षे महलयपक्खो ॥ २० ॥ अस्मिन्नय स्यात् । महलयपक्खो । चचरीके चचरिओ ॥ २१ ॥ अस्मिन्नयम् । चचरिओ । मुसलं मांसले ॥ २२ ॥ इत्यादि ॥

अपुण्णगाः क्तेन ॥ ३ । १ । १३२ ॥

अपुण्णादयः शब्दा क्तप्रत्ययेन सह निपात्यन्ते ।

आक्रान्ते अपुण्ण ॥ १ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । अपुण्ण । अम्मच्छपहट्ठावसबद्धाचिरतरदृष्टयोः ॥ २ ॥ असबद्धे अचिरतरदृष्टे च एतौ क्रमात् स्याताम् । अम्मच्छ । पहट्ठो । उल्लोकमरिअओसण्णाः त्रुटिते ॥ ३ ॥ एते त्रयस्त्रुटिते निपात्यन्ते । उल्लोक्को । मरिओ । ओसण्णो । गुञ्जलिअपेञ्जलिऔ संघटिते ॥ ४ ॥ अस्मिन्नेतौ निपात्येते । गुञ्जलिओ । पेञ्जलिओ । पसल्लिअगळद्धअऊरुमल्लाः प्रेरिते ॥ ५ ॥ निपात्यन्ते । पसल्लिओ । गळद्धओ । ऊरुमल्लो । अवकीर्णे उक्खणं ॥ ६ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । उक्खणो । ओसट्टविहिमिहिऔ विकसिते ॥ ७ ॥ एतौ विकसिते स्त । ओसट्टो । विहिमिहिओ । अर्दिते उद्धरिअ ॥ ८ ॥ उपसर्पिते उल्लिओ ॥ ९ ॥

---

१ P omits it २ एते चत्वार प्रेरिते निपात्यन्ते T

अस्मिन्नर्थे स्यात् । उल्लिओ । छिन्नच्छिद्रतयोः कडद्दरिअं ॥ १० ॥ अनयोरर्थे निपात्यते । कडद्दरिअ । झडिअपरिहाइओ श्रान्तपरिक्षीणयोः ॥ ११ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । झडिओ । परिहाइओ । उक्कज्जणिक्कज्जतडकडिअउच्चुगा अनवस्थिते ॥ १२ ॥ [1]अस्मिन्नेते निपात्यन्ते । उक्कज्जो । णिक्कज्जो । तडकडिओ । उच्चुगो । उद्धअपुव्वगउच्चुरणउचल्ला: शान्तमुण्डितोच्छिष्टोद्विग्नेषु ॥ १३ ॥ एषु चत्वारः क्रमान्निपात्यन्ते । उद्धओ । पुव्वगो । उच्चुरणो । उचल्लो । चकितक्रान्तयोरुव्विड ॥ १४ ॥ अनयोरर्थे निपात्यते । उव्विड । वहइअमाकासिअ च पर्याप्ते ॥ १५ ॥ पर्याप्ते द्वयं निपात्यते । वहिइअ । आकासिअ । उविद्धणाळीगोरडितहिद्धा-स्रस्ते ॥ १६ ॥ चत्वार एते निपात्या । उविद्धो । णाळी । गोरडित । हिद्धो । क्रुद्धे उव्विव्वो ॥ १७ ॥ क्रुद्धे अयं स्यात् । उव्विव्वो । सिद्दविद्दौ सुप्तोत्थिते ॥ १८ ॥ सिद्दो । विद्दो । ओमसउव्विकावपक्ष्तअलपितयोः ॥ १९ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । ओमसो । उव्विको । अवरोपितमुक्तयोर्विअट्टत ॥ २० ॥ अनयोरर्थे प्रयोज्य । विअट्टत । ओहरणणिमिअओअविआ आघ्राते ॥२१॥ एते त्रय आघ्राते निपात्यन्ते । ओहरण । णिमिअ । ओअविअ । ऊसविअमुद्धान्ते ॥ २२ ॥ उद्भ्रान्तेयं स्यात् । ऊसविअ । रुद्धगलितयोराहिद्धो ॥ २३ ॥ अनयोरर्थे स्यात् । आहिद्धो । वातिते णिसुद्धो ॥ २४ ॥ अस्मिन्नर्थे स्यात् । णिसुद्धो । उम्मड्डुणिचुड्डावुद्वृत्ते ॥ २५ ॥ उद्वृत्ते एतौ स्याताम् । उम्मड्डो । णिचुड्डो । उड्डिअजूसआवुत्क्षिप्ते ॥ २६ ॥ एतौ उत्क्षिप्ते स्याताम् । उड्डिओ । जूसओ । सुप्ते णिज्जलववणिद्दवड्डुवाः ॥ २७ ॥ सुप्ते चत्वारो

[1] अनवस्थिते एते चत्वारः स्युः T [2] T drops उच्चुरण [3] T drops उच्छिष्ट [4] क्रमादेते स्युः T [5] T has after this उच्चूरणमुच्छिष्टे । उच्छिष्टे उच्चूरणमिति स्यात् । [6] स्युः for एते निपात्या T. [7] स्त T

निपात्यन्ते । णिज्जो । लयवो । णिहुवो । लुक्को । रिअं लूने ॥ २८ ॥ असिन्नय स्यात् । रिअ । विक्रीतनिम्नीकृतयोरुज्झणिअ ॥ २९ ॥ त्यक्ते जड ॥ ३० ॥ असिन्नय स्यात् । जट । शुष्कनिम्नीकृतयोरुज्झिअ ॥ ३१ ॥ अनयोरय स्यात् । उज्झिअ । घढं स्पष्टीकृते ॥ ३२ ॥ असिन्नय स्यात् । घड । जलान्तःपतिते डिडवो ॥ ३३ ॥ जलावगाहिन्यय प्रयोज्य । डिडवो । आकीर्णे ओसडिओ ॥ ३४ ॥ असिन्नय स्यात् । ओसडिओ । गुलिअ मथिते ॥ ३५ ॥ गुलिअ । उम्मरिअमुन्मूलिते ॥ ३६ ॥ असिन्नय स्यात् । उम्मरिअ । उत्क्षिप्ते परिचिअउगाहिअउडाहिआः ॥ ३७ ॥ उत्क्षिप्ते त्रयो निपात्या । परिचिअ । उगाहिअ । उडाहिअ । उदाहिअ च ॥ ३८ ॥ अयमप्युत्क्षिप्ते निपात्य । उदाहिअ । रसिते हेसिअदुद्दुमिओ ॥ ३९ ॥ रसिते द्वय निपात्यम् । हेसिअ । दुदुमिअ । परितोषिते चित्तविअओ ॥ ४० ॥ असिन्नय निपात्यते । चित्तविअओ । परोट्टझपिअपल्लिचाः पर्यस्ते ॥ ४१ ॥ पर्यस्ते त्रयो निपात्या ॥ परोट्ट । झपिअ । पल्लिच । प्रमृष्टे अम्हत्तो ॥ ४२ ॥ असिन्नय प्रयोज्य । अम्हत्तो । आघूर्णिते गअ ॥ ४३ ॥ असिन्नय स्यात् । गअ । व्यासक्तप्रवृद्धयोरोवेअओ ॥ ४४ ॥ अनयोरय निपात्य । ओवेअओ । ओअम्मअओहामिआवभिभूते ॥ ४५ ॥ एतावभिभूते निपात्यौ । ओअम्मओ । ओहामिओ । अभिलषितप्रत्युद्दतद्वेषु रगिल्लवच्छुद्दलिअअक्तताः ॥ ४६ ॥ ऐषु त्रय क्रमान्निपात्या । रगिल्लो । वच्छुद्दलिओ । अक्तत्तो । जअलुकरमौ क्षुन्नक्षीणयोः ॥४७ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । जअलो । करमो । उपरतक्षीणयोः कथो ॥ ४८ ॥ अनयो कथो इति

---

१ P and My drop it २ °विआओ M ३ निपात्य M ४ °विआओ M ५ अह्मत्तो My ६ निपात्य M ७ अह्मत्ती My ८ स्यात् M ९ एतेष्वेते निपात्या M १० अनयो क्रमादेतौ निपात्यौ M

निपात्य । कथो । पेक्किअ वृषरटिते ॥ ४९ ॥ अस्मिन्नयं स्यात् । पेक्किअ ॥ अकिअमालिङ्गिते ॥ ५० ॥ अस्मिन्नयं स्यात् । अकिअ । उँलुओसिअचिमिणोसालिआ रोमाञ्चिते ॥ ५१ ॥ अस्मिन् एते त्रय प्रयोज्या । उलुओसिअ । चिमिण । [illegible] । असंगिअमासक्ते ॥ ५२ ॥ अय स्यात् । अस्संगिअ । [illegible] क्तश्रान्तपुलकितेषु आरोइअ ॥ ५३ ॥ चतुर्षु [illegible] प्रयोज्यम् । आरोइअ । अपहृतशरीरादिव्यथितयोरोच्छंदिअं ॥ ५४ ॥ अनयोरय स्यात् । ओच्छदिअ । छडिअ छन्ने ॥ ५५ ॥ अस्मिन्नयं स्यात् । छडिअ । ऊसुम्भिअमूसअं चोपधानीकृते ॥ ५६ ॥ एतावुपधानीकृते स्याताम् । ऊसुम्भिअ । ऊसअ । आविअं प्रोते ॥ ५७ ॥ प्रोते अय स्यात् । आविअ । दर्पिते अवहिट्टो ॥ ५८ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । अवहिट्टो । प्रवृद्धगृहागतयोरारोढो ॥ ५९ ॥ अनयोरय स्यात् ॥ आरोढो । अन्विष्टे उडिअ घसणिअं च ॥ ६० ॥ अन्विष्टे एतौ स्याताम् । उडिअ । घसणिअ । [illegible] घुग्घुस्सुअ ॥ ६१ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । घुघुस्सुअ । [illegible] ढोच्छूडौ ॥ ६२ ॥ एतावारूढे प्रयोज्यौ । उस्दो । [illegible] । आविलिओ कुपिते ॥ ६३ ॥ कुपिते अय स्यात् । [illegible] । फडिअं प्रीणिते ॥ ६४ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । [illegible] । [illegible] गलितविरक्तयो' ॥ ६५ ॥ अनयोरय स्यात् । [illegible] । उओग्गिओ ॥ ६६ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । उओग्गिओ । [illegible] लितामूलोच्चलितमूढविघटितेषु गुम्मइओ ॥ ६७ ॥ [illegible]

स्यात् । गुम्मइओ । भ्रमे परिरिग्गअं ॥ ६८ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । पडिरिग्गअ । प्रकटिते परिअट्टिअ ॥ ६९ ॥ परिच्छन्ने परिअट्टनिअ ॥ ७० ॥ पेरिअट्टनिअ । ओप्प मृष्टे ॥ ७१ ॥ ओप्प । फोजरिअमापूरिते ॥ ७२ ॥ फोजरिअ । ओमल्ल घनीभूते ॥ ७३ ॥ ओमल्ल । वेट्टइअ पडइअ च संकुचिते ॥ ७४ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । वेडइअ । छदिअ प्रस्नुते ॥ ७५ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । छदिअ । प्रयतपरिजागरितयोरणुल्लिअओ ॥ ७६ ॥ अनयोरय स्यात् । अणुल्लिअओ । पज्जत्तर दलिते ॥ ७७ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । पेज्जत्तर । अनिवृत्ते उल्लुहुल्लुअ ॥ ७८ ॥ अस्मिन्निद स्यात् । उल्लुरिल्लपमिति केचित् । वप्पिअमारोग्गरिअमुल्लुअ च रक्ते ॥ ७९ ॥ अथ एते निपात्या । वप्पिअ । आरोग्गरिअ । उल्लअ । उपणमहिरोइअमहुमाअमप्पुण्ण च पूर्णे ॥ ८० ॥ पूर्णे चत्वारो निपात्या । उपण । अहिरोइअ । अहुमाअ । अप्पुण्ण । सन्मुखमागते पच्चाणिओ ॥ ८१ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । पच्चाणिओ । अग्गुच्छ प्रमिते ॥ ८२ ॥ प्रमिते अथ स्यात् । अग्गुच्छ । पङ्डाविअ समापिते ॥ ८३ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । पङ्डाविअ । अभिपीडिते वारङ्ग ॥ ८४ ॥ अस्मिन्निद निपात्यम् । वारङ्ग । उद्दारिअ रणद्रुते ॥ ८५ ॥ अतैतन्निपात्यम् । उद्दारिअ । उज्झमाण पलायिते ॥ ८६ ॥ अत्रेद स्यात् । उज्झमाण । अर्जिते विढ्ढिअ ॥ ८७ ॥ अस्मिन्निद स्यात् । विढ्ढिअ । छिक्क स्पृष्टे ॥ ८८ ॥ अस्मिन्निद निपात्यम् । छिक्क । हृते पणिल्लिअ ॥ ८९ ॥ हृते इद

१ Omitted in P, My २ Omitted in P, My ३ Omitted in My, P ४ Omitted in P, My ५ P and My omit the line ६ Omitted in My, P ७ Omitted in My, P ८ अनिवृत्तेय निपात्य M ९ Omitted in My, P १० Omitted in P, My ११ P and My omit it १२ Omitted in P, My १३ Omitted in P, My १४ स्पृष्टे इद स्यात् P, My १५ Omitted in My, P १६ Omitted in P, My

स्यात् । पैणिछिअ । आविन्ने पिंडओ ॥ ९० ॥ अत्राय स्यात् । पिंडेओ । साणिअणिक्खाविओ शान्ते ॥ ९१ ॥ असिन्नेतौ स्याताम् । साणिओ । णिक्खाविओ । पिट्टे आप्पणसोहिअवक्कसमराइआः ॥ ९२ ॥ पिट्टे चत्वारो निपात्या । आप्पण । सोहिअ । वक्क । समराइअ । वड्डिमवडिसाअअवसण्णा॰ स्रुते ॥ ९३ ॥ स्रुते त्रयो निपात्या । वड्डिम । वडिसाअ । अवसण्ण । स्रुतमित्यर्थ । वंडेइअ पीडिते ॥ ९४ ॥ असिन्नय स्यात् । वडेइअ । विरचित-विप्रगृहीतयोरग्गहिओ ॥ ९५ ॥ अनयोरय स्यात् । अग्गहिओ । अवधूते गैविअ ॥ ९६ ॥ असिन्निद निपात्यम् । गैविअ । निपिद्धे विड्डुच्छओ ॥ ९७ ॥ असिन्नय निपात्य । विड्डुच्छओ । निर्गते णग्गठो ॥ ९८ ॥ अत्राय निपात्य । णग्गठो । वोद्दिकिपाडावत्था-सक्तस्खलितयोः ॥ ९९ ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्त । वोद्दी । किपाडो । पविरजवलोट्टौ स्निग्धस्मृतयोः ॥ १०० ॥ अनयोरेतौ क्रमात् स्याताम् । पविरंजवो । लोट्टो । उवडिअमुदूळिअमोणअमवनते ॥ १०१ ॥ अवनते त्रयो निपात्या । उवडिअ । उदूळिअ । ओणअ । उज्झळिअ प्रक्षिप्तविक्षिप्तयोः ॥ १०२ ॥ अनयोरय स्यात् । उज्झळिअ । मत्ते अविहिओ ॥ १०३ ॥ मत्ते अय स्यात् । अविहिओ । परिक्खाइअओ परिक्षीणे ॥ १०४ ॥ परि-क्षीणे अय स्यात् । परिक्खाइअओ । क्षुते चिंकं पिलुअ च॥१०५॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । चिंकं । पिलुअ । पविग्घ निस्मृते ॥ १०६ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । पविग्घ । उज्झसिअमवडाहिअमुक्कासमुत्कृष्टे ॥ १०७ ॥ उत्कृष्टे त्रयो निपात्या । उज्झसिअ । अवडाहिअ ।

---

१ Omitted in P, My २ Omitted in My, P ३ पडइअ M ४ पडइअ M ५ गव्विअं M ६ गव्विअ M ७ Omitted in My, P ८ णग्गहो My ९ Omitted in P, My १० भवन M ११ त्रय एते स्यु M १२ Omitted in My, P १३ छिक M १४ छिक M १५ Omitted in P, My

उक्कास । हल्लप्फविअ त्वरिते ॥ १०८ ॥ त्वरिते अय स्यात् । हल्लप्फविअ । उद्दारिअमुत्खाते ॥ १०९ ॥ उत्खाते अय स्यात् । उद्दारिअ । याते जारिद्दो ॥ ११० ॥ अस्मिन्नय स्यात् । आरिद्दो । उल्लिक दुश्चेष्टिते ॥ १११ ॥ अस्मिन्नेतन्निपात्यम् । उल्लिक । उच्चदिअं मुषिते ॥ ११२ ॥ मुषिते इद स्यात् । उच्चदिअ । ऊगिअप ल्लिअमिआ अलकृते ॥ ११३ ॥ अलङ्कृते त्रयो निपात्या । ऊगिअ । पल्लिअ । मिअ । उवअ प्रसृते ॥ ११४ ॥ प्रसृते अय स्यात् । उवअ । उच्छिरणमुच्छिष्टे ॥ ११५ ॥ ओमरिओ आकीर्णे अक्षिसकोचात् सज्ञिते च ॥ ११६ ॥ गत्तल्हिक्कगावसत्तो गते ॥११७॥एते चत्वारो निपात्या । गत्तो । ल्हिक्को । गावो । सत्तो । ओसिअनिच्छुरिअपडिहत्था अपूर्वे ॥ ११८॥ अपूर्वे त्रयो निपात्या । ओसिअ । विच्छुरिअ । पडिहत्थो । णिउर छिन्नजीर्णयोः ॥११९॥ अनयोरय स्यात् । णिउरं । अध्यासिते उच्चल्लोप्पल्लोय्पल्लाजडिओत्तत्ताः ॥ १२० ॥ अध्यासिते पञ्चैते निपात्या । उच्चल्लो । उप्पल्लो । उय्पल्लो । अजडिओ । उत्तत्तो । ओअल्लअमुक्कद च विप्रलब्धे ॥ १२१ ॥ अस्मिन्नेतौ निपात्यौ । ओअल्लअ । उक्कद । लिम्हे उडंबो ॥ १२२ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । उडंबो । छुहिअ पार्श्वपरावृत्ते ॥ १२३ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । छुहिअ । अपिट्ठवलट्ठ पुनरुक्ते ॥ १२४ ॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । अपिट्ठ । वलट्ठ । आस्तृते अण्णासअ ॥ १२५ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । अण्णासअ । अनष्टे अपडिअ ॥ १२६ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । अपडिअ । अणहवणअ भर्त्सिते ॥ १२७ ॥ अस्मिन्नय निपात्य । अणहवणअ । उक्करिअमरि-

---

१ Omitted in My, P २ Omitted in P, My
३ Omitted in P, My ४ Omitted in P, My
५ Omitted in P, My ६ Omitted in P, My ७ विप्रलब्धे द्वय स्यात् M ८ Omitted in P, My ९ Omitted in P, My १० उच्चडिअ M ११ उच्चडिअ M १२ भर्त्सिते M
१३ Omitted in My, P

अओघिअविवअइसआ विस्तीर्णे ॥ १२८ ॥ विस्तीर्णे पञ्चैते निपात्यन्ते । उक्करिओ । मरिओ । ओघिओ । विवओ । इसओ । रुद्धवामावगळवेण्णधुत्ता आक्रान्ते ॥ १२९ ॥ आक्रान्ते पञ्चैते निपात्यन्ते । रुद्धो । वामो । अवगळो । वेण्णो । धुत्तो । आरोपितखण्डितयोरुक्करिअउरविअउक्कडिअअण्णंकव्वरिअ च ॥ १३० ॥ एतयो पञ्चैतानि निपात्यन्ते । उक्करिअ इत्यादि । चूर्णिते आडविओ ॥ १३१ ॥ असिन्नय स्यात् । आडविओ । उल्लुअं धुहअ ओउल्लिअं उक्कोसिअ उच्चरिअ वणनच्चडिअं च पुरस्कृते ॥ १३२ ॥ पुरस्कृते पडेते निपात्या । वलकिअ उत्सङ्गिते ॥ १३३ ॥ असिन्नय स्यात् । वलकिअ । उय्यकिअं पुञ्जीकृते ॥ १३४ ॥ अत्रैतत् प्रयोज्यम् । उय्यकिअ । पिङ्गइअ प्रशान्ते ॥ १३५ ॥ अत्रैतन्निपात्यम् । पिङ्गइअ । उल्लुहुडिअ हेपिअ हक्किअ हेममण चोन्नते ॥ १३६ ॥ उन्नते चत्वार एते निपात्या । उल्लुहुडिअ । हेपिअ । हक्किअ । हेसमण । निवासिते ज्झहुराविअ णिगमिअ च ॥१३७॥ अस्मिन्नेतौ स्याताम् । ज्झहुराविअ । णिगमिअ । उच्छिल्लो अवजीर्णे ॥ १३८ ॥ असिन्नय स्यात् । उच्छिल्लो । गुम्मिओ मूलाच्छिन्ने ॥ १३९ ॥ अस्मिन्नय स्यात् । गुम्मिओ । जलधौते णिप्पणिओ ॥ १४० ॥ अस्मिन्नय स्यात् । णिप्पणिओ । आच्छादिते वेक्खलं ॥ १४१ ॥ अत्रैतत् स्यात् । वेक्खल । रक्षिते तेंत्तुरिअ ॥ १४२ ॥ अत्रैतत् स्यात् । तेत्तुरिअ । प्रोक्षिते रोकअ ॥ १४३ ॥ अस्मिन्नय

१ निपात्या My २ अनयोरेते पञ्च स्यु T ३ पञ्चैते प्रयोज्या My, P ४ Omitted in My, P ५ प्रयोज्या My, P ६ Omitted in P, My ७ पुञ्जीकृते इद स्यात् My ८ Omitted in P, My ९ अत्रेद My, P १० Omitted in P, My ११ My and P drop एते १२ Omitted in My, P १३ Omitted in P, My १४ Omitted in P, My १५ Omitted in My, P १६ पक्किअ M [illegible] M, १८ तुत्तिरिअ M १९ रक्षिते एतत् M २० [illegible] २१ अयमत्र स्यात् P, My

स्यात् । रोवेंअ । पीतपतितपेटितेषु परचो ॥ १४४ ॥ एष्वेव स्यात् । वेंग्घो । वर्धितपरिनुत्तयोः मढिअग्गिअ ॥ १४५ ॥ अनयोरेव स्यात् । मैंढिअग्गिअ । दारिते उज्जलो ॥ १४६ ॥ अत्रेद प्रयोज्यम् । उँघलो । वञ्चिते जगाडिओ ॥ १४७ ॥ अत्रैतत् स्यात् । अँवाडिओ । ऊरिमकिअनद्धअपसुला रूढे ॥ १४८ ॥ रूढे नव एते निपात्या । ऊरिमकिओ । नज्झओ । पसुलो । अपूर्ण-गूढस्खलितेषु गोमिदो ॥ १४९ ॥ त्रिष्वेव निपात्य । गोमिदो । आरूढचूर्णितपीतोद्विग्नेषु समाओ ॥ १५० ॥ चतुर्ष्वेव निपात्य । समाओ । दृष्टे उत्तुर्वो ॥ १५१ ॥ दृष्टे अय निपात्य । उत्तुर्वो । इत्यादि । दृष्टानुपसर्गवृष्टवार्येविद्वद्वाचस्पतिविष्टरश्रवप्रचेतस्प्रोक्ता-दीना क्तिनादिप्रत्ययान्ताना चाग्निचित्सोमसुदित्यादीना सुग्लैःसुम्लै इत्यादीना च पूर्वै कविभिरप्रयुक्ताना प्रतीतिवैषम्यकर प्रयोगो न कर्तव्य । शब्दान्तरैरेव तेऽर्थोऽभिधेय । यथा दृष्ट दृष्ट वाचस्पति-र्गुरु विष्टरश्रवा हरिरित्यादि । घृष्टशब्दस्य सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दरअडपरिघट्ट । मन्दरतटपरिघृष्टम् ॥

इति श्रीमदखिलविद्यापरिवारदक्षिणामूर्तिमहादेवप्रसादलब्धविद्यावैभवसरसीमरालस्य दत्तकसाहित्यसार्वभौमश्रीवल्लरियसश्वरभट्टोपाध्यायतनयकोण्डभट्टोपाध्यायशिष्येण सवाम्बिकागर्भशुक्तिमुक्तामणिना दक्षिणामूर्तिमहादेवकिङ्करेण सकलविद्वत्कविमित्रेण लक्ष्मीधरेण विरचितायां षड्भाषाचन्द्रिकायां प्राकृतप्रक्रियायां सुबन्तविभाग समाप्त ॥

---

१ Omitted in P My २ Omitted in P, My ३ Omitted in My, P ४ Omitted in P, My ५ Omitted in P, My ६ P and My omit the instances ७ गमिरो M ८ स्यात् M ९ गमिदो M, Omitted in My, P १० घृष्टा °M ११ घृष्ट M १२ M omits वाक्य १३ M drops इत्यादीना च १४ तथाभिधेया M १५ °विधेन T १६ T has कवृ for दत्तक १७ T has स्व for सर १८ °तनयेन T १९ M drops कोण्डभट्टोपाध्याय २० M drops शुक्ति २१ M drops महादेव २२ °युतेन T २३ समाप्त T २४ T adds श्रीमेधादक्षिणामूर्तये नम ॥

श्रीहयग्रीवाय नम ।

नमो ब्रह्मादिदेवानामज्ञानध्वान्तभानवे ।
सर्वार्थबद्धदीक्षाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥ १ ॥

अथ तिङन्तप्रक्रिया निरूप्यते ।

भू सत्तायाम् । भू इति स्थिते

होहुवहवा भुवेस्तु ॥ ३ । १ । १ ॥

भवतेर्धातोर्हो हुव हव इति त्रय आदेशा भवन्ति । अकार उच्चारणार्थ । हो इति स्थिते । अनुक्तमन्यन्यायेन लटस्तिनादौ सति

लटस्तिप्ताविजेच् ॥ २ । ४ । १ ॥

लट प्रथमपुरुषैकवचनयोस्तिप्तयो प्रत्येक इच् एच् इति भवत । चकारौ 'हुरेचिति' इति विशेषार्थौ । अत्र लड्ग्रहण लकारमात्रोपलक्षणम् । तेन लट लस्येत्यर्थ । अनुक्तमन्यन्यायेन शबादिप्राप्तौ

न शपाम् ॥

अत्र शबादीना प्रयोगो न भवति । इति शबादिप्रतिषेध । होइ ॥

अत एवैच् से ॥ २ । ४ । ७ ॥

लट प्रथमपुरुषस्यैकत्वे विहितो य एच् मध्यमपुरुषस्यैकत्वे विहितो य से तावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् । इत्यदन्तविषयत्वात् हो इ इत्यत्र तौ न भवत ॥ 'हलोक्' इत्यत 'अक्' इत्यनुवर्तमाने

त्वनत' ॥ २ । ४ । ६९ ॥

अकारात्तवर्जितादजन्ताद्धातोरगागमो भवति ते । होअइ । होअए । अत्रागमे कृते अदन्तत्वादेच् भवति ॥

---

१ चन्द्रचारुवराङ्गाय for सर्वार्थबद्धदीक्षाय P, My २ T gives this section after the treatment of शौरसेनी and other dialects ३ आदेशा स्यु T ४ हुरचेति M ५ विशेषणार्थी T ६ °मात्रोपलक्षणार्थम् ... ७ नास्ति T ८ °पुरुषैकत्वे My ... drops तु

लड्लटोश्च जर्जारौ ॥ २ । ४ । ३८ ॥

लड्लटोर्वर्तमानभविष्यतोश्चकाराद्विध्यादिषु च सर्वत्र पुरुषेषु वचनेषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने जजाविल्येतौ रितौ वा भवत । रित्वाद् द्वित्वम् । इति लट्प्रथमपुरुषस्यैकस्थाने एतौ भवत । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ । सर्वलकारेषु जर्जाराविति केचित् ॥ 'लड्लटोश्च जर्जारौ' इत्यधिकृत्य

मध्ये चाजन्तात् ॥ २ । ४ । ३९ ॥

अजन्ताद्धातो प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात् प्रत्ययाना स्थाने जर्जारौ तु भवतो लड्लटोर्विध्यादिषु च । इति होइकारयोर्मध्ये भवत । होज्जइ । होज्जाइ । इत्येकवचनम् । तिङन्तेपि द्विवचनस्य बहुवचनमेव ॥

झिझौ न्तिन्तेइरे ॥ २ । ४ । ४ ॥

लट प्रथमपुरुषबहुत्वे वर्तमानयो झिझयो न्ति न्ते इरे इति त्रय आदेशा भवन्ति । होन्ति । होन्ते । होइरे । अत्रैव 'होहुवहवा भुवेस्तु' इत्यत 'भुवे' इत्यधिकृत्य

हुरचिवि ॥ ३ । १ । ५ ॥

चिद्वर्जिते प्रत्यये परे भुवेर्हुरित्यादेशो भवति । हुति । हुन्ते । हुइरे । इत्याद्यपि बोद्धव्यम् । बहुलाधिकारात् कचिदेकत्वेपि इरे दृश्यते । सूसइरे ताण तारिसो कण्ठो । शुष्यति तासा तादृश कण्ठ । 'स्पर्गेचो दि' इत्युकारस्य दीर्घ । 'त्वनत' इत्यगागम । होअन्ति । होअन्ते । होअइरे । 'मध्ये चाजन्तात्' इति जर्जारौ । होज्जन्ति । होज्जन्ते । होज्जइरे । अत्र पूर्वोदाहरणद्वये 'सयोगे' इति ह्रस्वे सति जारोपीदमेवोदाहरणम् । होज्जाइरे इत्यत्र निमित्ताभावान्न 'सयोगे' इति ह्रस्व । होज्ज । होज्जा ॥ मध्यमपुरुषैकवचने

१ T omits वा २ अपि ता M, T ३ च स्थान M ४ इत्येतौ स्त T ५ तौ भवत M, अपि स्त T ६ आदेशा स्यु T

सिप्थासृसेसि ॥ २ । ४ । २ ॥

'लट' इत्यनुवर्तते । लट परस्मैपदात्मनेपदमध्यमपुरुषैकत्वे वर्तमानयो सिप् थास् इत्येतयो प्रत्येक से सि इत्येतौ भवत । होसि । नात्र से । अनदन्तत्वात् । 'त्वनन' इत्यागमे कृते अदन्तत्वात् से सि । होअसि । होअसे । 'मध्ये चाजन्तात्' इति जर्जौरौ । होज्जसि । होज्जासि । 'लट्लटो —' इति जर्जौरो । होज्ज । होज्जा ॥ मध्यमपुरुषबहुवचने

थध्वमित्थाह्चौ ॥ २ । ४ । ५ ॥

लटो मध्यमपुरुषबहुवचनयो थध्व इत्येतयो प्रत्येक इत्थाह्चू इत्यादेशौ भवत । होइत्था । होह । होअइत्था । होअह । होज्ज इत्था । होज्जह । होज्जाइत्था । होज्जाह । होज्ज । होज्जा । बहुलाधिकारात् क्वचित् प्रथमपुरुषैकवचनेपि इत्था । जन्ते रोइत्था । यत्ते रोचते ॥ उत्तमपुरुषैकवचने

मिर्मिनिटौ ॥ २ । ४ । ३ ॥

लट परस्मैपदात्मनेपदोत्तमपुरुषैकवचनयो मिप् इट् इत्येतयो प्रत्येक मि इति भवति । होमि । बहुलाधिकारात् मिनिटोरादेशस्य मेरिकारलोपश्च । बहु वण्णिउ ण्ण सक्क । बहु वर्णितु न शक्नोमि । 'त्वनत' इत्यागमे 'अदेल्लुक्यादृत्तोरत' इत्यत 'आत्' 'अत' इति चानुवर्तते ।

तुमौ ॥ २ । ४ । १६ ॥

अदन्ताद्धातोरुत्तमपुरुषैकवचनादेशे मौ परे आत्व तु भवति । इति धात्ववयवस्यागागमस्य विकल्पेनात्वे होआमि । होअमि । मौपरे इत्वमिति केचित् । होइमि ॥

वा लट्लोट्टत्सु ॥ २ । ४ । २० ॥

---

१ स' T २ उत्तमैकवचने P, My ३ स्यात् T ४ होअमि । होआमि T

'अदेल्लुकि—' इत्यादे 'एत्' इत्यनुवर्तते 'अत' इति च । एषु परेषु अत एत्व वा स्यात् । इत्यगागमस्यैव धात्ववयवस्य वा एत्वे । होएमि । होअमि । होज्जमि । होज्जामि । इद सूत्र ल्ड्लोटो सर्ववचनेषु अगागमस्य वा एत्वविषयकम् । क्वचित् भवति । जमइ । क्वचिदात्वमपि । सुणाइ । 'वा लड्लोट्—' इत्यनेनैव एत्वे होज्जेमि । होज्जमि । 'लड्लटोश्च जर्जारौ' इति जर्जारौ भवत । हुज्ज । हुज्जा ॥

उत्तमपुरुषबहुवचने

मोमुमसहिट ॥ २ । ४ । १६ ॥

उत्तमपुरुषस्य बहुत्वे वर्तमानयो मस् महिट् एतयो मो म मु इति त्रय आदेशा भवन्ति । हुमो । हुम । हुमु ॥ 'त्वनन' इत्यगागमे सति 'अदेल्लुक्यात्त्वोरत' इत्यत्र 'अत' इत्यधिकृत्य 'तुमौ' इति 'अस्तु' इति च

मोमुमुष्विच ॥ २ । ४ । १७ ॥

अकारान्ताद्धातो मो म मु इत्येतेषु परेषु अत इत्व चकारादात्व च वा स्यात् । इत्यगागमस्यैव धात्ववयवस्य इत्वे आत्वे च । हुइमो । हुआमो । पक्षे । हुअमो । 'वा लड्लोट्—'इत्येत्वे । हुएमो । हुइम । हुआम । होअम । हुएम । हुइम । हुइमु । हुआमु । हुअमु । होएमु । 'मध्ये चाजन्तात्' इति जर्जारौ । हुज्जिमो । होज्जमो । होज्जामो । होज्जेमो । एव मम्वोरप्युदाहार्यम् । 'लड्लटोश्च जर्जारौ' । हुज्ज । हुज्जा । एवमजन्ताना लटि रूप नेयम् । हवादीना हलन्ताना तु भेद । हृ व इति स्थिते । अनुक्रमन्यन्यायेन 'उपदेशेजनुनासिक इत्' इत्यकारलोप । सुखोच्चारण प्रयोजनम् । 'हलोऽ' इत्यगागम । इजादयश्च । हवइ । हवए । 'लड्लटोश्च—' इति जर्जारौ ॥

ज्ञाज्जे ॥ २ । ४ । २१ ॥

'अदेल्लुक्यात्त्वोरत' इत्यत्र 'अत' इति 'एत्' इति चानुवर्तते ।

---

१ उत्तमस्य बहुवचन M २ इत्येता प्रत्येक मो म मु इत्यादेशानापद्येते T ३ इत्यनुवर्तते M

'वा लङ्लोट्—' इत्येतो 'वा' इति च । जोर्जे इत्येतयो परयोरत एत्व वा स्यात् । हवेज्जा । हवेज्ज । 'अत' इत्येव । हुज्जा । स्वतोनजन्तत्वात् 'मध्ये चाजन्तात्' इत्यय विधिर्न भवति । 'वा लङ्लोट्—' इत्येत्व वा । हवेइ । हवइ । हवन्ति हवन्ते । हवइरे । एवमेदन्तेपि । मध्यमे । हवसि । 'अत एवेचूसे' इति से । हवसे । हवेसि । हवेज्जा । हवेज्ज । हवज्जा । हवज्ज । हवइत्था । हवह । हवेइत्था । हवेह । हवज्जा । हवज । हवेज्जा । हवेज्ज । उत्तमे 'तुमौ' इत्यात्वम् । हवामि । हवमि । मावित्वमिति केचित् । हविमि । हवेमि । जर्जारौ च । 'मोमुम्बिच' इति आदितौ वा । 'लङ्लोट्—'इत्येत्व च । हवमो । हवामो । हविमो । हवेमो । हवमु । हवामु । हविमु । हवेमु । हवम । हवाम । हविम । हवेम । हवेज्जा । हवेज्ज । एवमन्येषा हलन्ताना लटि रूप नेयम् ॥ 'हुहुवहवा भुवेस्तु' इत्यत 'भुवे' इत्यधिकृत्य

पृथक्स्पष्टे णिव्वडः ॥ ३ । १ । २ ॥

पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवे णिव्वड इत्यादेशो भवति । णिव्वडइ । णिव्वडए । पृथग्भवति । स्पष्टो भवति वेत्यर्थ ॥

प्रभौ हुप्पः ॥ ३ । १ । ३ ॥

'भुवे' इत्यनुवर्तते । 'तु' इति च । प्रभुकर्तृकस्य भुवे हुप्प इत्यादेशो वा भवेति । हुप्पइ । हुप्पए । प्रभवतीत्यर्थ । पक्षे पहवइ । बहुलाधिकारादन्यदपि । परिभवति समवति उद्भवतीत्यर्थेपि । परिभवइ । समवइ । उब्भवइ ॥ लुङ्लङ्लिट्सु

भूतार्थस्य सिहिअहि ॥ २ । ४ । २२ ॥

भूतार्थे विहितो यो लुङादिप्रत्यय तस्य लुङो लङो लिटश्च स्थाने प्रत्येक सि हिअ हि इति त्रय आदेशा भवन्ति । उत्तरत्र 'हल ईअ' इति विधानात् स्वरा तादेवाय विधि । होसि । होहिअ । होहि ।

१ इति च M २ ... ३ आदेशा स्यु T ४ स्वरा तादेशोय विधि T

'स्वनन' इत्यगागम । होअमि । होअहिअ । होअहि । सर्वत्र अभूत् अभवत् बभूव वा । गादयस्तु तिसृष्वेव । अस्मिन् शास्त्रे वर्तमाना-र्थवाचिनोपि भूतार्थवाचित्वमस्तीति लडादेशा इआदयोपि भवन्ति । तेन 'लङ्लृटोश्च जारौ' 'मध्ये चाजन्तात्' इति जारौ सर्वत्र भवतु । तथा च होइ । होन्ति । होसि । इत्यादीनि सर्वाणि रूपा-ण्युदाहर्तव्यानि । ग्रन्थविस्तरभयान्न लिख्यन्ते । एवमन्येषामजन्तानां भूतार्थेषु रूपनिर्णय ॥ हलन्तानां तु

हल ईअ ॥ २ । ४ । २३ ॥

'भूतार्थस्य' इत्यनुवर्तते । भूतार्थे वर्तमानयो हलन्तात् परयो तिसयो ईअ इत्यादेशो भवति । हसीअ । हसइ । हसन्ति । इत्यादि हलन्तरूपाणि सर्वाण्युदाहर्तव्यानि । एवमन्येषां हलन्तानां भूतार्थ-वाचिषु रूपं ज्ञेयम् ॥ लृलुटो

भविष्यति हिरादिः ॥ २ । ४ । २५ ॥

भविष्यदर्थे विहितप्रत्यये परे तस्यैव हिरित्यादि प्रयोक्तव्य । पूर्ववदिजादय । होहिइ । बहुलाधिकारात् क्वचिदेकपदेपि सन्धि । होही । भविष्यति । भविता वा । बहुत्वे हि । होहिन्ति । इत्यादि लड्वत् । लकारात् प्राक् हिकार एवाधिक । मध्यमे । होहिसि । होज्जहिसि । होज्जाहिसि । होहिज्ज । होहिज्जा । होहित्था । होहिह । इत्यादि सर्वं लड्वत् । लकारात् प्राक् हिकार एवाधिक ॥ उत्तमे

हास्सा मिमोमुमे वा ॥ २ । ४ । २६ ॥

'भविष्यति' इत्यनुवर्तते । 'ओदि' इति च । भविष्यदर्थे विहितेषु उत्तमपुरुषादेशेषु मिमोमुम इत्येतेषु परेषु एषामेवादि हास्सा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । पक्षे हिरपि । होहामि । होस्सामि । अत्र रित्वाद् द्वित्वम् । होहामो । होस्सामो । होहामु । होस्सामु । होहाम । होस्साम ।

---

१ वा स्यात् T २ M and T drop 'ओदि' इति च

पक्षे । होहिमि । होहिमो । होहिमु । होहिम । क्वचित्तु हा न भवति ॥
'ड मेस्छात्त' इत्यत 'मे इत्यनुवर्तते 'भविष्यति' इति च

सद् ॥ २ । ४ । ३३ ॥

धातो परतो भविष्यति काले मे स्थाने सद् इति वा भवति ।
रित्याद् द्वित्वम् । होहिस्स । पक्षे । होहिमि ॥

हिस्साहित्था मुमोमस्य ॥ २ । ४ । २७ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते 'भविष्यति' इति च । भविष्यति काले मु मो म इत्येतेषा स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ धातो परतो वा प्रयोक्तव्यौ । होहिस्सा । होहित्था । पक्षे । होहिमु । इत्यादि । पूर्ववत् जर्जारो चै । 'त्वनत' इत्यगागमादिलङ्कृत् । एवमन्येषामजन्ताना भविष्यति रूपम् ॥ हलन्ताना तु भविष्यति अगागमे कृते 'अदेलुश्यात्स्वोरत' इत्यत अत' इत्यधिकृत्य 'मोममुप्विस' इत्यत 'इत्' इति च

एच क्त्वातुतव्यभविष्यति ॥ २ । ४ । १९ ॥

क्त्वातुतव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परत अत एत्व चकारादित्व भवति । हवेहिइ । हविहिइ । हवेहिज्ज । हवेहिज्जा । हविहिज्ज । हविहिज्जा । हवेहिति । हवेहिते । हविहिति । हविहिते । इत्यादि । जर्जारो च । मध्यमे । हवेहिसि । हविहिसि । हवेहित्था । हविहित्था । हवेहिह । हविहिह । जर्जारो च । उत्तमे । हवेहिमि । हविहिमि । हवेहामि । हविहामि । हवेस्सामि । हविस्सामि । हवेहिस्स । हविहिस्स । जर्जारो च । हवेहिमो । हविहिमो । हवेहामो । हविहामो । हवेस्सामो । हविस्सामो । एव मन्वोरपि । हवेहिस्सा । हविहिस्सा । हवेहित्था । हविहित्था । जर्जारो चै । एवमन्येषा हलन्ताना भविष्यति रूपम् ॥ लोटि

एकस्मिन् प्रथमादेर्विध्यादिषु दुसुमु ॥ २ । ४ । ३५ ॥

---

१ T drops तु २ M omits च ३ हलधिरस्य M, T ४ इति च M, T ५ हविहिस्या । हवेहिस्सा M ६ T drops च ७ P and My add नेयम्

लिङ्लोटो प्रथममध्योत्तमपुरुषैकवचनानां स्थाने दु सु मु इति क्रमाद्भवन्ति । होदु । लिङ्लोटोराशीरर्थे उकारान्तस्यैव प्रयोग इति केचित् । तदा दलोपः । दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थमित्यपरे । प्राकृते विध्यादिषु होउ । अत्र 'प्रायो लुक्—'इति दलोपः । होसु । होमु ॥

वहौ न्तुहमो ॥ २ । ४ । ३६ ॥

लिङ्लोटो प्रथममध्योत्तमबहुवचनानां स्थाने न्तु ह मो इति क्रमाद् भवन्ति । होन्तु । होह । होमो ॥

सोस्तु हि ॥ २ । ४ । ३७ ॥

विध्यादिषु 'एकस्मिन्—'इति सूत्रविहितस्य सोर्मध्यमपुरुषैकवचनस्य स्थाने हि इत्यादेशो वा भवति । होहि । होसु । पूर्ववत् 'मध्ये चाजन्तात्' इति जर्जारौ । तदा । होज्जदु । होज्जादु । होज्ज । होज्जा । एवं वचनान्तरेष्वपि जर्जारावूह्यौ ॥ लिङि

त्विज्जालिङः ॥ २ । ४ । ३४ ॥

लिङो जर्जाभ्यां परं इकारो वा प्रयोक्तव्यः । होज्जइ । होज्जाइ । इयान् विशेषः । शेषं पूर्ववत् । एवमन्येषामजन्तानां लिङ्लोटो रूपम् । हलन्तानां तु 'वा लुड्लोट्लृट्छत्पु' इति वा एत्वम् । हवेउ । हवउ । हवेन्तु । हवन्तु । हवेज्ज । हवज्ज । हवेज्जा । हवज्जा ॥ मध्यमे 'सोस्तु हि' इत्यत 'सो' इत्यनुवर्तमाने

लुगिज्जहीज्जस्विज्जेतः ॥ २ । ४ । ३८ ॥

अदन्ताद्धातो मध्यमैकवचनादेशस्य सो स्थाने लुक् इज्जहि इज्जसु इज्जे इति चत्वार आदेशा भवन्ति । हव । हविज्जहि । हविज्जसु । हविज्जे । पक्षे । हवसु । हवेसु । हवेज्ज । हवेज्जा । 'त्विज्जालिङ' इति इत्वं च । हवेज्जइ । हवेज्जाइ । शेषं पूर्ववत् । एवमन्येषां हलन्तानां रूपं नेयम् ॥ लङि

---

१ क्रमात् सु T २ °मिति केचित् T ३ T has प्रत्ययानां before स्थाने ४ स्थान् T ५ स्थात् T

माणन्तौ ल्ट च लृङः ॥ २ । ४ । ४१ ॥

लृङो माण न्त इत्यादेशौ सर्वत्र पुरुषेषु वचनेषु भवत । लिङ्वा-त्तित्यम् । चकारात् ज्जज्जौ च । होमाण । होन्त । होज्जमाण । होज्जन्त । होज्जामाण । होज्ज । होज्जा । हलन्ताना तु । हवमाण । हवन्त । हवेज्ज । हवेज्जा । एवमन्येष्वजन्तेषु हलन्तेषु च धातुष्वनया प्रक्रियया सर्वलकाररूपाणि प्रयोज्यानि ॥

अथ केचिदेधादयो धातव प्रदर्श्यन्ते ।

एध वृद्धौ । अगागम । 'खघथधभाम्' इति धस्य हत्वम् । इजादय । एहइ । एहए । शेष हववत् । डुपचष् पाके । अनुक्तम-न्यन्यायेनानुबन्धलोप । अक् । 'प्रायो लुक्—'इति चलोप । पअइ । पअए ॥

सोल्लपउल्लौ पचेः ॥ ३ । १ । ३८ ॥

पचते सोल्ल पउल्ल इत्यादेशौ भवत । सोल्लइ । पउल्लइ । टुनदि समृद्धौ । अक् । णदइ । णदए । ध्वसु गतौ । अक् । 'त्यथ्यद्यध्या क्वचित्—' इत्यादिना ध्वस झकार । झसइ । झसए । पक्षे । 'लवराम्—' इति वलोप । धसइ । धसए । व्येञ् संवरणे । 'मनयाम्' इति यलोप । वेइ । 'त्वनत' इत्यगागमे । वेअइ । वेअए । अद भक्षणे । अक् । प्रायोग्रहणाद् दलोपाभाव । अदइ । अदए ॥ असेर्विशेष उच्यते । अस भुवि । लटि

त्थसेर्म्हम्होम्हि ममोमिना ॥ २ । ४ । ८ ॥

'मिर्मिविटो' इति विहितमिना 'मोमम मसहिङ्' इति निर्दिष्ट-ममोभ्या च सह असे स्थाने यथायोग म्ह म्हो म्हि इत्यादेशा वा

---

१ च स्व T २ सर्वलकाराणां रूपाणि P, My ३ M and T drop धस ४ My and P drop it, T has एहए only ५ स्व T ६ वलोपे T ७ दकारलोपाभाव M

भवन्ति । गअम्हि । गनोम्हि । गअम्हो । गेअ ह । गना ह्म । गुरुारस्थाप्रत्ययाद्प्रयोग एव तम्येन्यवसीयते । पक्षे । सिद्धास्थि' इति अस्थि सामान्यपाठ । अत्थि ॥

सिना स्सि ॥ २ । ४ । ९ ॥

'असे' इत्यनुवर्तते । अस्तेर्धातो सिना मध्यमपुरुषैकवचनादेशेन सह सि इत्यादेशो लिद् भवति । लित्वान्नित्यम् । णिट्ठुरो स्सि । निष्ठुरो यदसि ॥

त्रिटास्थि ॥ २ । ४ । १० ॥

अस्तेस्तिडा सह अत्थि इत्यादेशो भवति । अत्थि सो । अस्ति स इत्यर्थ । अत्थि ते । सन्ति त इत्यर्थ । मध्यमे । अत्थि तुम । असि त्वमित्यर्थ । अत्थि तुम्हे । स्थ यूयमित्यर्थ । उत्तमे । अत्थि [illegible] । अस्म्यहम् । अत्थि अम्हे । स्मो वयमित्यर्थ ॥ लुङ्लङ्लिट्सु 'भूता-र्थस्स सिहिआरि' इत्यत 'भूतार्थस्य' इत्यधिकृत्य

अहेसासी तेनास्तेः ॥ २ । ४ । २४ ॥

अस्तेर्धातोर्भूतार्थप्रत्ययेन सह अहेसि आसि इत्यादेशौ भवत । अहेसि । आसि । आसीत् । आसन् । आसी । आस्त । आसम् । आस । इत्यर्थ । लुङ्लिटो । अस्तेर्भ्वादेशे । अभूत् । बभूव । इत्यादि सञ्चारणीयम् । इद त्वादेशद्वय सर्ववचनेषु पुरुषत्रये च साधा-रणम् । तेन भूतलकारमात्रे अस्तेरिदमेव रूपद्वयम् । लोटि सिद्धावस्था-पेक्षया अस्तु इत्यत्र 'स्त' इति स्तस्य थत्वे । अत्थु । सन्तु । इति च दृश्यते । लिङि । स्यादित्यत्र 'स्याद्भव्य—'इति सूत्रेण यात् प्रागित्वम् । यलोप । अन्त्यहलो लोपश्च । सिअ । अन्येषु लकारेषु अनुक्तमन्य-न्यायेन 'अस्तेर्भू' इति भूधातोरेव प्रयोग ॥ शीङ् स्वप्ने ।

योरेङ् ॥ २ । ४ । ६५ ॥

---

१ गअह्म M, T २ ज्ज My ३ तुह्मो M ४ अह्मो M ५ स्स T

इश्र उश्र, यु तस्य योर्धातोरिवर्णोवर्णयो' एङ् एदोतौ यथासङ्ख्य भवत । इवर्णस्य एकार । उवर्णस्य ओकार । इत्येत्वे । 'शोस्सल्' । सेइ । 'त्वनत ' इत्यक् । सेअइ । सेअए । इत्यादि । हुवत् ॥ ब्रून् व्यक्ताया वाचि ।

उवर्णस्यावः ॥ २ । ४ । ६४ ॥

धातोरन्त्यस्य उवर्णस्य अव इत्यादेशो भवति । रेफलोप । बवइ । बवए । 'योरेङ्' इत्योत्वे । बोइ । एव हुङ् पूङ् प्रभृतय ॥ हु दानादानयो ।

णो ह्रश्च चिजिपूश्रुधुस्तुहुल्लूभ्यः ॥ २ । ४ । ७२ ॥

एभ्य परो ण इत्यागमो वा भवति । तत्सनियोगेन दीर्घस्य ह्रस्वश्च । हुणइ । हुणए । पक्षे उवर्णस्य अव इत्यादेश । हवइ । हवए । नात्र 'योरेङ्' इत्युकारस्यौत्वम् । अनन्तरविषयत्वात् तस्य । परत्वुवर्णस्य अव इत्यादेश । बहुलाधिकाराण्णागम क्वचिद्विकल्पित । उच्चेणइ । उच्चेइ । जेणइ । जेइ । ओहाङ् गतौ । अनुक्तमन्यन्यायेनानुबन्धलोप । 'त्वनत ' इत्यगागम । हाअइ । हाअए । पक्षे । हाइ । डु धाञ् धारणपोषणयो । अनुबन्धलोप । धैइ । धाअइ । धाअए । पक्षे । धाइ ॥

धो दहश्रदः ॥ २ । ४ । १३१ ॥

श्रदित्यव्ययात् परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति । 'अश्रद ' इति पर्युदासादन्त्यहलो लोपो न भवति । रेफलोप । सत्वम् । सद्दहइ । सद्दहए । दिवि क्रीडादौ । अक् । दिवइ । दिवए ॥ अथ पुरुपादयोपि प्रदर्श्यन्ते ।

रुपगेचो दिः ॥ २ । ४ । ६८ ॥

रुपादिष्वादेरचो दीर्घो भवति । रुप । रूसइ । रूसए । शुप ।

---

१ धून् M २ भवति वा T ३ M drops न ४ क्षर M
५ इत्यादेश स्यात् T M

रूसइ । तुष । तूसइ । पुष । पूसइ । शिष । सीसइ । षूङ् प्राणिप्रसवे । उवर्णस्य अव इत्यादेश । सवइ । सवए । णद् बन्धने । णहइ । णहए । पुङ् अभिषवे । अवादेश । सवइ । सवए । सोइ । अशू व्याप्तौ । अश । अमइ । असए । चिञ् चयने । 'णो इश्च चिजि—'इत्यादिना णागम । चिणइ । चिणए । पक्षे । 'येरेङ्' इत्येत्वम् । चेइ । चेए । 'त्वनत' इत्यस्यैत्वे च । चेअइ । चेअए । तुद व्यथने । अड् । तुदइ । तुदए । दलोपोऽपि । तुअइ । तुअए ॥ दशतिदहत्योर्विशेष । 'ह्लोह्' इत्यगागमे 'येतम इति तो' इत्यत 'तो' इत्यधिहृत्य 'टो ट' इत्यत 'ट' इति च ।

दंशदहोः ॥ १ । ३ । ३४ ॥

दशतिदहत्योर्धात्वोस्तवर्गस्य डकारो भवति । डसइ । डसए । डहइ । डहए ॥ दीप्यतौ

डो दीपि ॥ १ । ३ । ४६ ॥

पूर्वसूत्रात् 'तो' इत्यनुवर्तते । दीप्यतेस्तोस्तवर्गस्य डत्वम् । डिप्पइ । प्रदीप्यतौ 'दोहदप्रदीप—'इत्यादिना दोर्लत्वम् । पलिप्पइ ॥ मृङ् मरणे

आर् उः ॥ २ । ४ । ६६ ॥

धातोर्ऋवर्णस्य अर इत्यादेशो भवति । मरइ । मरए ॥ गम्लृ गतौ

छो गमिष्यमासाम् ॥ २ । ४ । ५० ॥

गम् इष् यम् आस् एषामन्त्यस्य छकारो रित् स्यात् । गच्छइ ॥

गमिरणुवज्जावज्जसाक्कुसोक्कुसाइञ्छाप्यवहरावसेहचदअपरिअलपरिअल्लवोल्लपरिणिसपच्छक्कणीणाणिम्महवच्चदाणिल्लुक्कभणीणिवहान् ॥ २ । १ । ९७ ॥

---

१ पूस् M २ My and P drop it ३ My and P drop मरणे

गमिरणुवज्जादीनादेशान् प्राप्नोति । अणुवज्जइ । अवज्जसइ । अक्कुसइ । उक्कुसइ । अइच्छइ । अईइ । अवहरइ । अवसेहइ । वदअइ । परिअलइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिणिसइ । पेच्छड्डइ । णीणइ । णिम्महइ । वच्छदइ । णिल्लुकइ । रमइ । णीइ । णिवहइ ॥
दशिर् प्रेक्षणे

दशिरोअक्खणिअच्छावअच्छचज्जावअज्झपुलअपुलोअदेक्खा-वअक्खपेच्छावआसपासणिअसचवावक्खाः ॥ २ । ४ । १५३ ॥

दशिर् प्रेक्षण इत्यय धातु ओअक्ख णिअच्छ अवअच्छ चज्ज अवअज्झ पुलअ पुलोअ देक्ख अवअक्ख पेच्छ अवआस पास णिअ सचव अवक्ख इति पञ्चदशादेशानापद्यते । ओअक्खइ । णिअच्छइ । अवअच्छइ । चज्जइ । अवअज्झइ । पुलअइ । पुलोअइ । देक्खइ । अवअक्खइ । पेच्छइ । अवआसइ । पासइ । णिअइ । सचवइ । अवक्खइ । इति पञ्चदशादेशा ॥ गम्दशोर्भविष्यति

इच्छ दशिगम इजादौ हिलुङ् च वा ॥ २ । ४ । २८ ॥

'भविष्यति हिरादि' इत्यत 'भविष्यति' इत्यनुवर्तते । दृशू गम् आभ्या धातुभ्या भविष्यदादेशेषु इँच् इत्यादिषु परेषु डित् अच्छ इत्यय भवति हेर्वा लुक् च । डित्वादन्त्यस्याजादेर्लुक् । दच्छिइ । दच्छिहिइ । दच्छिति । दच्छिहिंति । दच्छिसि । दच्छिहिसि । दच्छिइत्था । दच्छिहिईत्था । दच्छिह । दच्छिहिह । दच्छिमि । दच्छिहिमि । दच्छिहामि । दच्छिस्सामि । दच्छिस्स । दच्छिहिस्स । दच्छिमो । दच्छिहिमो । दच्छिहामो । दच्छिस्सामो । दच्छिहिस्सा । दच्छिहित्था । दच्छिम । दच्छिहिम । इत्यादि । मोनत् मम्भोरप्युदा-

१ आपद्यते T २ पचदइ M ३ My and P drop प्रेक्षणे
४ इत्यनुवर्तते M, T ५ दशिर् M ६ इत्यादिषु P, My ७ इच्छा P, My ८ °इच्छा My, P

हार्यम् । एव गमेरपि ॥ भिदिर् विदारणे । छिदिर् द्वैधीकरणे । 'अन्त्यस्य वचिमुचि—'इत्यादे 'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते ।

छिदिभिदो न्दः ॥ २ । ४ । ५४ ॥

अनयोरन्त्यस्य न्दं इत्यादेशो भवति । [3]छिन्दइ । भिन्दइ । भविष्यति विशेष ।

छिदिभिदिनिदो डेच्छ ॥ २ । ४ । २९ ॥

'भविष्यति हिरादि' इत्यत 'भविष्यति' इत्यनुवर्तते। 'हिलुक् च' इति च 'इजादो' इति च । छिदादिभ्यो भविष्यति इजादिषु परेषु डित् एच्छ इत्यय स्यात् हिलुक् च वा । चेच्छिइ । चेच्छिहिइ । चेच्छिंति । चेच्छिहिंति । चेच्छिसि । चेच्छिहिसि । चेच्छित्था । चेच्छिहित्था । चेच्छिह । चेच्छिहिह । चेच्छिमि । चेच्छिहिमि । चेच्छिहामि । चेच्छिस्सामि । एव हौ । चेच्छिस्स । चेच्छिहिस्स । चेच्छिमो । चेच्छिहिमो । चेच्छिहामो । चेच्छिस्सामो । चेच्छिहिस्सा । चेच्छिहित्था । एव मन्चोरपि। एव भिदविदोरपि रूपाण्युदाहर्तव्यानि ॥ वच परिभाषणे । मुच्लृ मोक्षणे । रुदिर् अश्रुविमोचने । श्रु श्रवणे । भुज पालनाभ्यवहारयो । अक् । वअइ । मुअइ । रुअइ । एषु भविष्यति

डोच्छ वचिमुचिरुदिश्रुभुजः ॥ २ । ४ । ३० ॥

वच्यादिभ्यो धातुभ्यो भविष्यदर्थे इजादिषु परेषु डित् ओच्छ इति भवति हिलुक् च वा । वचि । वोच्छिइ । वोच्छिहिइ । वोच्छिंति । वोच्छिहिंति । वोच्छिसि । वोच्छिहिसि । वोच्छित्था । वोच्छिहित्था । इत्यादि भिदिवत् । एव मुचादीनामुदाहार्यम् ।

---

१ न्ध P, My २ न्द P, My ३ छिन्धइ My ४ भिन्धद My ५ भिदादिभ्य M and P ६ My has मेच्छिइ । मेच्छिहि etc T has छेच्छिइ, छेच्छिहि, etc ७ छेच्छिहा P, My ८ छेच्छिहिहा P, My

डं मेश्छात्ततः ॥ २ । ४ । ३१ ॥

भविष्यति दृशादिभ्यो धातुभ्य पूर्वसू[1]त्रैरुक्ताना डच्छ डेच्छ डोच्छाना यदटकारस्तत परस्य मेरुत्तमपुरुषैकवचनस्य स्थाने डित् अमित्यादेशो भ[2]वति । दच्छ । द्रक्ष्यामि । गच्छ । गमिष्यामि । सगच्छ । सगस्से । भेच्छ । भेत्स्यामि । वेच्छ । वेत्स्यामि । चेच्छ । छेत्स्यामि । वोच्छ । वक्ष्यामि । मोच्छ । मोक्ष्यामि । इत्यादि । पक्षे । दच्छिमि । दच्छिहिमि । इत्यादि । 'छाचत' इति किम् । अन्येभ्य परो मा भूत् ॥

णिव्वडो मुचेर्दु.खे ॥ ३ । १ । ४० ॥

दुं[2] स मुञ्चत्यर्थमुचे णिव्वट इ[3]त्यादेशो भवति । णिव्वडइ ।

अवहेडमोल्लणिल्लुंछोसिध दिमडेरअवछडाः ॥ ३ । १ । ४१ ॥

'मुचे' इत्यनुवर्तते । मुञ्चतेरवहेड इत्यादि सप्तादे[4]शा भवन्ति स्वरूपार्थे । अवहेडइ । मोल्लइ । णिल्लुच्छइ । उसिधइ । दिसडइ । रेअवइ । छडइ । सिद्धावस्थापेक्षया । मुचइ । मुचए ॥ रुधिर् आवरणे । 'अन्त्यस्य वच्चिमुचि—'इत्यादे 'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते ।

रुधो न्धम्भौ ॥ २ । ४ । ५० ॥

रुधेरन्त्यस्य न्धम्भ इत्यादेशौ भ[5]वत । रन्धइ । रुम्भइ ।

ढसोत्तघौ विपूर्तिरुधयोः ॥ ३ । १ । ६४ ॥

विपूर्वकस्य वर्तते रुधेश्च ढस उत्तघ इत्येतौ प्रत्येक वा भ[6]वत । ढसइ । उत्तघइ । इदमेव वर्ततेरपि । पक्षे । रुधइ । वट्टइ । अत्र 'र्तस्याघूर्तादौ ट' इति र्तस्य टत्वम् । 'युधबुधगृधक्रुधसिधमुहा च झः[7]' इति चकारानुकृष्टरुधेरन्त्यस्य झ । रुज्झइ । रज्झए । युजिर्योगे

जुजजुञ्जजुप्पा युजेः ॥ २ । ४ । १३९ ॥

---

१ स्यात् T २ दु खविषयस्य मुचिर् मोक्षणे इत्यस्य धातो T ३ इत्यादेश स्यात् T ४ देशा स्यु T ५ 'मुचिदचिरुधियुभुजाम्—' इत्यादिना M ६ स्त T ७ स्त T

भुजेर्धातो र्भुंजादय आदेशा स्यु । भुजइ । भुज्जइ । भुण्पइ ।
भुज पालनाभ्यवहारयो । अर् । भुअइ । भुअए । लृट्टो ।
'डोच्छ वचिमुचि—'इत्यादिना ओच्छआदेशो हिलुक् च वा । मोच्छिइ ।
मोच्छिहिइ । 'ड मेरछावत ' इति मेर्डे । भोच्छ । पक्षे । भोच्छिमि ।
शेष इववत् ॥

णिवरो बुभुक्षाक्षिप्योः ॥ ३ । १ । ७८ ॥

सनन्तस्य भुनेराङ् पूर्वस्य क्षिपेश्च णिवर इत्यादेशो भवति ।
णिवरइ । बुभुक्षति । आक्षिपति वा ॥

भुजेरण्णभुञ्जकम्मसमाणचमडचड्डजेमजिमाः ॥ ३।४।१३७ ॥

भुंजेर्धातोरण्णादय आदेशा भवन्ति वा । अण्णइ । अण्णए ।
भुञ्जइ । कम्मइ । समाणइ । चमडइ । चड्डइ । जेमइ । जिमइ ॥
तनु निस्तारे । अक् । तणइ । तणए ।

तड्डवनिरल्लतडतड्डास्तनेः ॥ ३ । १ । ७४ ॥

तनु विस्तार इत्यस्य तड्डव इत्यादयश्चत्वार आदेशा स्यु । तड्ड-
वइ । विरल्लइ । तडइ । तड्डइ । मनु अवबोधने । अक् । मणइ ।
मणए । कृञ् । 'अर उ ' इत्यर । करइ । करए ॥ लुङ्लङ्लिट्सु
'अन्त्यस्य वचिमुचि—'इति सूत्रात् 'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते ।

आ भूतभविष्यति च कृञः ॥ २ । ४ । ४७ ॥

भूतार्थे भविष्यदर्थे च प्रत्यये परे कृञोऽन्त्यस्य आ इत्ययमादेशो
भवति । 'भूतार्थस्य सिहिअहि' इति स्यादय । कासि । काहिअ ।
काहि । अकार्षीत् । अकरोत् चकार वा । लृट्टो । काहिइ ।
काहिति ॥ 'ड मेरछावत ' इत्यत 'मि ' इत्यनुवर्तमाने

कृदो ह ॥ २ । ४ ३२ ॥

---

१ त्रय for भुजादय T २ भुजिधातु M, भुजधातु T ३ आदे
शानाप्नवते M, आदेशानाप्नोति T ४ 'भुचिरधिश्रुभुजाम्—' इत्यत
५ °मादेश स्यात् T ६ इत्यनुवर्तते T

करोतेर्ददातेर्थे[1] भविष्यति[2] मेस्याने ह इति[3] वा स्यात् । 'आ भूत-भविष्यति—'इत्याकार । काह । पक्षे । काहिमि । 'सै' इत्यनेन 'सै' च । कस्स । पक्षे । काहिमि । शेष हववत् ॥

कृञः कुणः ॥ ३ । १ । २० ॥

कृञः कुण इति वा स्यात् । कुणइ । कुणए ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ३ । १ । २१ ॥

कृञ इत्यनुवर्तते । कृञ काणेक्षितविषयस्य णिआर[4] इत्यादेशो[5] भवति । णिआरइ[6] । काणेक्षित करोतीत्यर्थ ॥

निष्टम्भे णिट्ठुहः ॥ ३ । १ । २२ ॥

निष्टम्भविषयस्य[7] कृञो णिट्ठुह इत्यादेशो[8] भवति । णिट्ठुहइ । निष्टम्भ[9] करोतीत्यर्थ ॥

श्रमे वापंफः ॥ ३ । १ । २३ ॥

श्रम करोतीत्यर्थे कृञो वापंफ[10] इत्यादेशो भवति । वापंफइ[11] ॥

सद्दाणोवष्टम्भे ॥ ३ । १ । २४ ॥

अवष्टम्भ[12] करोतीत्यर्थे कृञ सद्दाणादेशो भवति । सद्दाणइ ॥

णिव्वोलो मन्युनौष्ठमालिन्ये ॥ ३ । १ । २५ ॥

मन्युना ओष्ठमालिन्य करोतीत्यर्थे कृञ णिव्वोल इत्यादेशो[14] भवति । णिव्वोळइ ॥

गुललश्चाटौ ॥ ३ । १ । २६ ॥

चाटु करोतीत्यर्थे कृञो गुलल इत्यादेशो[15] भवति । गुललइ ॥

पयल्लो लम्बनशैथिल्ययो' ॥ ३ । १ । २७ ॥

---

१ T has परत after it   २ T has विहितस्य after भविष्यति ३ इत्यादेश स्यात् T   ४ णिअर M   ५ णिभर M   ६ इत्यादेश स्यात् T   ७ णिष्टम्भ° My, P, विष्टम्भ M   ८ इत्यादेश स्यात् T.   ९ णिष्टम्भ My, P विष्टम्भ° M   १० पापफ M   ११ पापफ M   १२ पापफइ M   १३ अवष्टम्भविषयस्य   १४ °देश स्यात् T   १५ °देश स्यात् T

लम्बन करोति शैथिल्य करोति इत्यनयोरर्थयो कृञ पयल्लादेशो भवति । पयल्लइ ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ३ । १ । २८ ॥

क्षुर करोतीत्यर्थे कृञ कम्मादेशो भवति । कम्मइ । कम्मए ॥

णीलुछो निष्पाताच्छोटे ॥ ३ । १ । २९ ॥

निष्पात करोतीत्यौच्छोटन करोतीत्यनयोरर्थयो कृञ णीलुछ इत्यादेशो भवति । णीलुछइ ॥ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । 'ओरेद्' इत्येत्वम् । केइ । 'त्वनत' इत्यगागम । केअइ ॥

क्रियः कीण ॥ २ । ४ । १२२ ॥

क्रीणाते कीण इत्यादेशो भवति । कीणइ । कीणए ॥

केर्च वेः ॥ २ । ४ । १२३ ॥

विपूर्वस्य क्रीणाते केर इत्यादेशो भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । विक्केइ । 'त्वनत' इत्यगागमे विक्केअइ । चकारात् कीणश्च । विकीणइ । विकीणए ॥ वृञ् । 'अर उ' वरइ ॥

साहट्टसाहरौ सवृः ॥ ३ । १ । ३० ॥

सपूर्वस्य वृणोते साहट्ट साहर इत्यादेशौ भवत । साहट्टइ । साहरइ ॥ दृञ् । दरइ । दरए ॥ ग्रह उपादाने ।

ग्रहेर्णिरुवारगेण्हवलहरपग्गाहिपच्चुआः ॥ २ । ४ । १५७ ॥

ग्रहेर्णिरुवाराद्या षडादेशा वा स्यु । णिरुवारइ । गेण्हइ । वलइ । हरइ । पग्गइ । अहिपच्चुअइ ॥ 'अन्त्यस्य वचिर्मुचि—'इत्यत 'अन्त्यस्य' इत्यधिकृत्य

नमोद्विजरुदां वः ॥ २ । ४ । ४८ ॥

---

१ °देश स्यात् T २ °ताच्छादनयो M ३ त्याच्छादन M ४ देश स्यात् T ५ M and P omit it ६ °देश स्यात् T ७ त्व T ८ °मुचिदचिमृभुजाम्—'इत्यधिकृत्य M, T

नमतेरुद्विजते रोदतेश्चान्त्यस्य वकारो भवति । णम् । णवइ । उद्विज् । अक्‌ । उव्विवइ । अत्र दलोपद्वित्वे । रुदिर् । रुवइ । उव्वेवइ । रोवइ । 'अचोचाम्' इत्येत्वमोत्व च ॥

चर्नृतिमदिव्रजाम् ॥ २ । ४ । ४९ ॥

'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते । नृति मद व्रज एषा धातूनामन्त्यस्य चकारो रिद्भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । णच्चइ । अत्र 'ऋतोत्' इत्यत अत्वम् । मच्चइ । वच्चइ । अत्र 'ल्वराम्—' इति रेफलोप ॥

छर्गमिष्यमासाम् ॥ २ । ४ । ५० ॥

'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते । गम् इष् यम् आस् एषामन्त्यस्य छोरित् स्यात् । गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अत्र जत्वम् । अच्छइ । अत्र 'सयोगे' इति ह्रस्व. ॥

युधबुधगृधक्रुधसिधमुहा च ज्झः ॥ २ । ४ । ५२ ॥

युधादीना चकाराद्बुधेश्चान्त्यस्य द्विरक्तो झकार स्यात् । जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । अत्र कृपादित्वादृत इत्वम् । 'अचोचाम्' इति वा इत्वम् । कुज्झइ । अत्र रेफलोप । सिध । सिज्झइ । मुह । मुज्झइ ॥

जट् खिदाम् ॥ २ । ४ । ५३ ॥

खिदिमकाराणा धातूनामन्त्यस्य जकारो रिद् भवति । खिद् । खिज्झइ । सपद् । सपज्जइ । खिज्जइ । बहुवचन प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

ढः कथिवर्धाम् ॥ २ । ४ । ५५ ॥

कथतेर्वर्धतेश्चान्त्यस्य ढ स्यात् । 'ल्वराम्—' इति वेलोप । कड्ढइ । वड्ढइ । बहुवचनाद्वृधे कृतगुणस्य वर्धतेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टेः ॥ २ । ४ । ५६ ॥

---

१ अन्त्यस्य is omitted in My , P   २ M, My, and P drop च   ३ Omitted in My., M , P

'ढ' इत्यनुवर्तते । वेष्ट वेष्टा इत्यस्य 'कगटड—' इत्यादिना षलोपेऽन्त्यस्य ढो भवति । वेढइ ॥

समुदो ल्ल ॥ २ । ४ । ५७ ॥

'वेष्टे' इत्यनुवर्तते । सम् उद् इत्युपसर्गाभ्यां परस्य वेष्टेरन्त्यस्य एकारो ल्ल स्यात् । संवेल्लइ ।[1] बहुलाधिकारादुत परस्य वा ल । उव्वेल्लइ । उव्वेढइ ॥

खादधाविं लुक् ॥ २ । ४ । ५८ ॥

खादतौ धावतौ चान्त्यस्य लुग्भवति । खाइ । 'त्वनत' इत्यव । खाअइ । खाहिइ । अत्र 'भविष्यति हिरादि' इति हि । खाउ । अत्र 'एकस्मिन् प्रथमादेर्विध्यादिषु—' इत्यादिना दु दलोपश्च । धाइ । धाहिइ । धाउ । बहुलाधिकाराद् वर्तमानभविष्यद्विध्याद्येकवचन एवान्त्यलोप । तेनेह न भवति । खादन्ति । धावन्ति । क्वचिद् धावइ पुरओ इति च दृश्यते । धावति पुरत । ओसरइ ॥

रः सृजि ॥ २ । ४ । ५९ ॥

सृजिधातोरन्त्यस्य ररः भवति । [3]निसरइ ॥

डः सीदपति ॥ २ । ४ । ६० ॥

सीदतौ पततौ चान्त्यस्य डत्व भवति । सडइ । पडइ ॥

मीलेः प्रादेर्द्वे तु ॥ २ । ४ । ६१ ॥

प्रादेरुपसर्गात् परस्य मीलेरन्त्यस्य वा द्विरत्व स्यात् । समिल्लइ । अत्र 'मयोगे' इति ह्रस्व । [4]समीलइ । अत्र समो मासादित्वाद्विकल्पेन बिन्दुलोप । समिल्लइ । समीलइ । [5]निमील्लइ । निमिल्लइ । 'प्रादे' इति किम् । मीलइ ॥

चलस्फुटे ॥ २ । ४ । ६२ ॥

---

1 M adds उव्वेढइ 2 उइ स्यात् T 3 M drops it 4 M drops it 5 P and My omit it 6 M drops it 7 M inserts उम्मिल्लइ before it

चलतौ स्फुटितौ चान्त्यस्य द्वे रूपे वा भवत । चल्लइ चलइ । फुड्डइ । फुडइ । अत्र 'प्पस्पो फः' इति फत्वम् । 'टो ड' इति डत्वं च ॥

शकगे ॥ २ । ४ । ६३ ॥

'द्वे' इत्यनुवर्तते । शकादिषु धातुष्वन्त्यस्य द्वे रूपे भवत । योगविभागान्नित्यम् । शक । सक्कइ । मृग । मग्गइ । पिंबु । सिव्वइ । अंटि । अट्टइ । लुंटि । लुट्टइ । त्रुटि । तुट्टइ । कुपु । कुप्पइ । जभ । जम्मइ । णश । णस्सइ ॥ 'अर उः' इत्यत 'उ' इत्यधिकृत्य

अरि वृषाम् ॥ २ । ४ । ६७ ॥

वृषप्रकाराणा धातूनामृवर्णस्य अरि इत्यादेशो भवति । वृष । वरिसइ । मृष । मरिसइ । हृष । हरिसइ । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

निमेर्निम्मवनिम्माणौ ॥ २ । ४ । १२० ॥

'अन्त्यस्य' इति निवृत्तम् । निपूर्वस्य मिमीते निम्मव निम्माण इत्यादेशौ भवत । निम्मवइ । निम्माणइ । 'आदेस्तु' इति वा णत्वे । णिम्मवइ । णिमाणइ । पक्षे णिम्मइ ॥

आलीडोल्लिः ॥ २ । ४ । १२१ ॥

आङ् पूर्वस्य लीयते अल्लि इति भवति । अल्लिइ ॥

स्त्यस्समः खा ॥ २ । ४ । १२४ ॥

सपूर्वस्य स्त्यै स्त्ये शब्दसघातयोरित्यस्य खा इत्यादेशो भवति । सखाइ । 'स्वनत' इत्यस्य । ससाअइ ॥

---

१ My and P drop योगविभागान्नित्यम् । २ पिबु M ३ अट M ४ लुट M ५ त्रुट M ६ कुप P, कुप M ७ जिम । जिम्मइ M ८ णस My, P ९ इत्यादेशः स्यात् T १० M inserts वृष । वरिसइ before it ११ इति भवत M

ध्मो धुमोदः ॥ २ । ४ । १२५ ॥

उत्पूर्वस्य ध्मा शब्दाग्निसयोगयोरिति धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति । उद्धुमाइ । अक् । उद्धमाअइ ॥

स्थष्ठक्कुक्कुरौ ॥ २ । ४ । १२६ ॥

'उद' इत्यनुवर्तते । उद परस्य स्थाधातो ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवत । उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ॥

णिरप्पथक्कठाचिट्ठाः ॥ २ । ४ । १२७ ॥

'स्था' इत्यनुवर्तते । तिष्ठते णिरप्प थक्क ठा चिट्ठ इति चत्वार आदेशा स्यु । णिरप्पइ । थक्कइ । ठाइ । चिट्ठइ । 'स्वनत' इत्यगागमे । ठाअइ ॥

विस्मरः पॅम्हसवीसरौ ॥ २ । ४ । १२८ ॥

विस्मरते पॅम्हस वीसर इत्यादेशौ भवत । पॅम्हसइ । वीसरइ । पक्षे । विम्हॅरइ । अत्र 'अर उ' इति कृतो रादेश । 'श्मप्म—' इत्यादिना स्मस्य म्हादेश ॥

कृपो णिजवहः ॥ २ । ४ । १२९ ॥

कृप कृपायामित्यस्य धातोरवह इत्यादेशो भवति णिजन्तश्च । इति णिजन्तत्वात् 'णिजदेदावावे' इत्यावे भवति । अवहावेइ । कृपा करोतीत्यर्थ ॥

जाणमुणौ ज्ञः ॥ २ । ४ । १३० ॥

ज्ञा अवबोधन इत्यस्य जाण मुण इत्यादेशौ भवत । जाणइ । मुणइ । मणइ इति तु मन्यतेरेव ॥

स्पृशिच्छिवालुक्खफरिसफासफसालिहच्छिहान् ॥२।४।१३२॥

स्पृश स्पर्शन इत्यय धातु छिव आलुक्ख फरिस फास फस

---

१ °ठक M. २ पम्हास My ३ पम्हास My ४ पम्हसइ My ५ विम्हारइ My ६ ह्मादेश My ७ My and P omit this sentence ८ स्म M ९ स्पश My, P

आलिह छिह इति सप्तादेशानापद्यते । छिन्नइ । आलुप्पइ । एवमन्येपि ॥

फक्कस्थक्कः ॥ २ । ४ । १३३ ॥

फक्क नीचैर्गतावित्यस्य धातो थक्क इत्यादेशो भवति । थक्कइ ॥

श्लाघः सलाहः ॥ २ । ४ । १३४ ॥

श्लाघृ कत्थन इत्यस्य धातो सलाह इत्यादेशो भवति । सलाहइ ॥

दिप्पस्तृपः ॥ २ । ४ । १३५ ॥

तृप प्रीणन इत्यस्य दिप्प इत्यादेशो भवति । दिप्पइ ॥

भियो भाभिहौ ॥ २ । ४ । १३६ ॥

भिभी भय इत्यस्य भा भिह इत्यादेशौ भवेत । भाइ । अक् । भाअइ । भिहइ ॥

जृम्भेरवेर्जंभा ॥ २ । ४ । १३८ ॥

वीत्युपसर्गरहितस्य जृंभि गात्रविनामे इत्यस्य जभा इत्यादेशो भवति । जभाइ । जभाअइ । 'अवे' इति किम् । विअभइ ॥

जनो जाजम्मौ ॥ २ । ४ । १४० ॥

जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य जा जम्म इति भवत । जाइ । जाअइ । जम्मइ ॥

उत्थल्ल उच्छलेः ॥ २ । ४ । १४१ ॥

उत्पूर्वस्य शल गतावित्यस्य उत्थल्ल इत्यादेशो भवति । उत्थल्लइ ॥

घूर्णेर्घुम्मपहल्लघोलघुलाः ॥ २ । ४ । १४२ ॥

घूर्ण भ्रमण इत्यस्य घुम्म पहल्ल घोल घुल इति चत्वार आदेशा भवति । घुम्मइ । पहल्लइ । घोलइ । घुलइ ॥

लिंपो लिंपः ॥ २ । ४ । १४३ ॥

---

१ स्त M २ जुभि P ३ T drops it ४ सोपसगस्य ? for 'अवे' इति किम् T ५ स्तु T ६ लिपे M

लिपेर्धातोर्लिंप इत्यादेशो भवति । लिंपइ ॥

शदेर्झडपक्खोडौ ॥ २ । ४ । १४४ ॥

शद्लृ शातन इत्यस्य झड पक्खोड इत्येतावादेशौ भवत. । झडइ । पक्खोडइ ॥

नेः सदर्मज्जः ॥ २ । ४ । १४५ ॥

निपूर्वस्य सदेर्धातोर्मज्ज इत्यादेशो भवति । णुमज्जइ । णिसीदवि । अत्र 'ह्रिनीक्षुमवासिपु' इति सूत्रेण नेरिकारस्योत्वम् ॥

पृच्छेः पुच्छः ॥ २ । ४ । १४६ ॥

पृच्छते. पुच्छादेश स्यात् । पुच्छइ ॥

गठो ग्रन्थेः ॥ २ । ४ । १४७ ॥

ग्रन्थ संदर्भे इत्यस्य गठ इत्यादेशो भवति । गठइ ॥

तुवरजेअडौ त्वरेः ॥ २ । ४ । १४८ ॥

त्वरते तुवर जेअड इत्येतौ भवत । तुवरइ । जेअडइ ॥

तूरः शतृतिङि ॥ २ । ४ । १५० ॥

त्वरे इत्यनुवर्तते । शतृप्रत्यये तिङि च त्वरेस्तूर इत्यादेशो भवति । तूरइ ॥

पर्यसेः पलट्टपल्लोट्टपल्हत्थाः ॥ २ । ४ । १५१ ॥

परिपूर्वस्यास्तु क्षेपण इत्यस्य पलट्ट पल्लोट्ट पल्हत्थ इति त्रय आदेशा भवन्ति । पलट्टइ । पल्लोट्टइ । पल्हत्थइ ।

मृद्नातेर्मलपरिहट्टखुड्डपन्नाडचड्डमड्डमडाः ॥ २ । ४ । १५२ ॥

मृद्नातेर्मल परिहट्ट खुड्ड पन्नाड चड्ड मड्ड मड इति सप्तादेशा भवन्ति । मलइ । परिहट्टइ । खुड्डइ । पन्नाडइ । चड्डइ । मड्डइ । मडइ ॥

---

१ इति स्व T २ पुच्छादेशो भवति M, पुच्छादेश T ३ T drops it ४ जयडौ M ५ जयड M ६ जयडइ M ७ इत्यादेश स्यात् T ८ T drops it ९ T drops it १० M has एरमन्येपि in place of the remaining instances

झरपज्झरपच्चड्डखरणिड्डुलणिञ्ज्जलाः क्षरः ॥ २ । ४ । १५४ ॥

क्षरते झर पज्झर पच्चड खर णिड्डुल णिञ्ज्जल इति षडादेशा भवन्ति । झरइ । पज्झरइ । एवमन्येपि ॥

कासेरवाद्वासः ॥ २ । ४ । १५५ ॥

अवात्परस्य कासेर्वास इत्यादेशो भवति । ओवासइ । अत्र 'त्वोद्-वापोता' इति सूत्रेण अवेत्युपसर्गस्य ओ इत्यादेश ॥

न्यसेर्णिमणुमौ ॥ २ । ४ । १५६ ॥

अस्यतेर्निपूर्वस्य णिम णुम इत्यादेशौ भवत । णिमइ । णुमइ ॥

आघ्राक्षिस्नामाइग्घणिज्झराव्हुत्ताः ॥ ३ । १ । ६ ॥

आजिघ्रतिक्षयतिस्नातीना आइग्घ णिज्झर अव्हुत्त इति यथासख्य भवन्ति । आइग्घइ । णिज्झरइ । अव्हुत्तइ । पक्षे । आग्घाइ । खअइ । ण्हाइ । अत्र 'श्नक्ष्ण—' इत्यादिना स्नस्य ण्हादेश ।

रा वेर्लियः ॥ ३ । १ । ७ ॥

लीङ् श्लेषण इत्यस्य धातोर्विपूर्वस्य रा इत्यादेशो भवति । राइ ॥

निना ल्हिक्कणिलुक्कणिळिअलिक्कलुक्कणिरुग्घाः ॥३। १ । ८ ॥

'लिय' इत्यनुवर्तते । नि इत्युपसर्गेण सह लीयते ल्हिक्क णिलुक्क णिळिअ लिक्क लुक्क णिरुग्घ इति षडादेशा भवन्ति । णिक्कइ । एवमन्येपि ॥

सारः प्रहृः ॥ ३ । १ । ९ ॥

प्रहरते सार इत्यादेशो भवति वा । साइ । पक्षे । पहरइ ॥

प्रस्नुरुवेल्लवअल्लौ ॥ ३ । १ । १० ॥

---

१ इत्यादेशो भवति M इत्यादेशो वा स्यात् T २ इति स्त T ३ वा स्यु T ४ षडादेशा स्यु M, षडादेशा वा स्यु T ५ इति वा स्यात् T

प्रसरते उवेल्ल पअल्ल इत्यादेशौ भवतः । उवेल्लइ । पअल्लइ । पक्षे । पसरइ ॥

महमहो गन्धे ॥ ३ । १ । ११ ॥

गन्धे प्रसरतीत्यर्थे प्रसरतेर्महमह इत्यादेशो भवति । महमहइ मालईगंधो । प्रसरति मालतीगन्धः । 'गन्धे' इति किम् । पसरइ ॥

क्षरझारसुमरनिम्हरमरभलल्लढपअरपम्हुहाः स्मरतेः ॥ ३ । १ । १२ ॥

स्मृ आध्याने इत्यस्य धातोः झर झार सुमर विम्हर भर भल ल्हढ पअर पम्हुह इति नवादेशा भवन्ति । झरइ । झारइ । एवमन्येऽपि । पक्षे । म्हरइ । सरइ । उभयत्रापि ॥

व्यामेराअड्ढः ॥ ३ । १ । १३ ॥

व्याप्रियतेराअड्ढादेशो भवति । आअड्ढइ । पक्षे । वावरइ ॥

निस्सुर्निहरनिलदाढवरहाढाः ॥ ३ । १ । १४ ॥

निः सरतेर्निहर निल दाढ वरहाढ इति चत्वार आदेशा वा स्युः । निहरइ । निलइ । इत्यादि । पक्षे । णिसरइ ॥

जागुर्जग्गः ॥ ३ । १ । १५ ॥

जागर्तेर्जग्ग इत्यादेशो भवति । जग्गइ । पक्षे । जागरइ ॥

पट्टघोट्टडल्लपिज्जाः पिबेः ॥ ३ । १ । १६ ॥

पिबतेर्धातोः पट्ट घोट्ट डल्ल पिज्ज इति चत्वार आदेशा वा स्युः । पट्टइ । एवमन्येऽपि । पक्षे । पिवइ ॥

घुचो घूलः ॥ ३ । १ । १७ ॥

---

१ इति तु स T २ P and My drop समयप्रारः ३ My and P drop Sûtras ३ । १ । १३ and ३ । १ । १४ and their commentaries ४ नि पूर्वस्य सरते T ५ चत्वार स्युः T ६ जागृ निद्राक्षय इत्यस्य T

घूर्ञ् कम्पन इत्यस्य धुव इत्यादेशो वा स्यात् । धुवइ । पक्षे । धुणइ । अत्र 'णो ह्रश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूस्य' इत्यनेन णागमह्रस्वौ ॥

भण शृणोतेः ॥ ३ । १ । १८ ॥

श्रु श्रवण इत्यस्य भण इत्यादेशो वा भवति । भणइ । पक्षे । सुणइ । अत्रापि पूर्ववण्णागम । 'लवराम्—' इति रेफलोप । 'शोस्सल्' इति सत्व च ॥

म्लै वापव्वाओ ॥ ३ । १ । १९ ॥

म्लै गात्रविनाम इत्यस्य वा पव्वाअ इत्यादेशौ वा भवत । वाइ । वाअइ । पव्वाअइ । पक्षे । मिलाअइ । अत्र 'लादक्ष्मीवेषु' इति लात् प्रागित्वम् ॥

ओहिरोग्घौ निद्रः ॥ ३ । १ । २१ ॥

निपूर्वस्य द्रै स्वप्न इत्यस्य ओहिर उग्घ इत्यादेशौ वा भवत । ओहिरइ । उग्घइ । पक्षे । णिद्दाइ ॥

उद्व ओरुम्मावसुऔ ॥ ३ । १ । २२ ॥

उत्पूर्वस्य वा गतिगन्धनयोरित्यस्य ओरुम्म अवसुअ इत्यादेशौ वा भवत । ओरुम्मइ । अवसुअइ । पक्षे । उव्वाइ ॥

रुवो रुंजरुटौ ॥ ३ । १ । २३ ॥

रु शब्द इत्यस्य धातोरुज रुट इत्यादेशौ वा भवत । रुजइ । रुटइ । पक्षे । रुवइ ॥

कोक्कवोक्कौ व्याहुः ॥ ३ । १ । २४ ॥

व्याहरते कोक्क वोक्क इति वा भवत । कोक्कइ । वोक्कइ । पक्षे । वाहरइ ।

- सन्नाम आदृङ ॥ ३ । १ । २५ ॥

आद्रियते सन्नाम इति वा भवति । सन्नामइ । पक्षे । आअरइ ॥

---

१ °ण्णागमह्रस्वौ T २ इत्यादेशानापद्यते T ३ स्त T ४ इति for इत्यादेशौ P, Mv ५ स्त T ६ इति स्त T ७ स्यात for वा भवति T.

ओहरोसरावव्वतरेस्तु ॥ ३ । १ । ३६ ॥

अवपूर्वस्य तु प्लवनतरणयोरित्यस्य ओहर ओसर इत्यादेशौ वा भवत । ओहरइ । ओसरइ । तुमिकारे पुनस्तुग्रहणमधिकारस्यानुस्मारणार्थम् ॥

शकेस्तरतीरपारचअाः ॥ ३ । १ । ३७ ॥

शक्ॢ शक्तावित्यस्य तर तीर पार चअ इति चत्वार आदेशा भवन्ति । तरइ । तीरइ । पारइ । चअइ । पक्षे । सक्कइ ॥

तरतेरपि तरइ । पारतीर कर्मसमाप्तावित्यनयोरपि । पारइ । तीरइ । त्यजेरपि । चअइ । अत्र 'त्योचैत्ये' इति त्यस्य च अलोपश्च ॥

वेअड. रचेः ॥ ३ । १ । ३९ ॥

रचतेर्वेअड इति वा स्यात् । वेअडइ । पक्षे । रअइ ॥

सिंचसिम्पौ सिचेः ॥ ३ । १ । ४२ ॥

षिच क्षरणे इत्यस्य सिंच सिम्प इति वा भवेत । सिंचइ सिम्पइ । पक्षे । सेअइ ॥

रचेर्विडविड्डावहोग्गहाः ॥ ३ । १ । ४३ ॥

रच प्रतियत्ने इत्यस्य विडविड्ड अवह उग्गह इति त्रय आदेशा भवन्ति । विडविड्डइ । अवहइ । उग्गहइ । पक्षे । रअइ ॥

केवलाअसारवसमारोवहहास्समारभेः ॥ ३ । १ । ४४ ॥

समाङ्पूर्वस्य रभ रामस्य इत्यस्य केवलाअ सारव समार उवहड इति चत्वार आदेशा भवन्ति । केवलाअइ । सारवइ । समारइ उवहडइ । पक्षे । समारहइ ॥

---

१ इति तु स्त T २ °स्मरणार्थम् M ३ आदेशा for आदेशा भवन्ति T ४ एवमन्येपि for तीरइ—चअइ M, इत्यादि T for तीरइ–चअइ ५ स्त T ६ T drops भवन्ति ७ चत्वार स्यु T ८ T has इत्यादि in place of this and the remaining instances

मस्जेराउड्डणिउड्डवुड्डखुप्पाः ॥ ३ । १ । ४५ ॥

टुमस्जौ शुद्धावित्यस्य आउड्ड णिउड्ड बुड्ड खुप्प इति चत्वार आदेशा भवन्ति । आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । पक्षे । मज्जइ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ ३ । १ । ४६ ॥

अनुपूर्वस्य व्रज गतावित्यस्य पडिअग्ग इति वा स्यात् । पडिअग्गइ । पक्षे । अणुवअइ ॥

वचेर्वेहववेलवजूरवोम्मच्छाः ॥ ३ । १ । ४७ ॥

वचु प्रलम्भन इत्यस्य वेहव वेलव जूरव उम्मच्छ इति चत्वार आदेशा वा स्युः । वेहवइ । एवमन्येपि । पक्षे । वचइ ॥

रोसाणोबुसलुहलुच्छपुच्छफुसफुस्सघसहुला मार्जेः ॥३।१।४८॥

मृजू शुद्धावित्यस्य रोसाण उबुस लुह लुच्छ पुच्छ फुस फुस्स घस हुल इति नवादेशा भवन्ति । रोसाणइ । उंबुसइ । एवमन्येपि । पक्षे । मज्जइ ॥

भञ्जेर्वेमअमुसुमूरमूरपविरञ्जसूरसूडकरञ्जनिरंजविराः
॥ ३ । १ । ४९ ॥

भञ्जो आमर्दन इत्यस्य वेमअ मुसुमूर मूर पविरञ्ज सूर सूड करंज निरंज विर इति नवादेशा स्युः । वेमअइ । मुसुमूरइ । एवंमन्येपि । पक्षे । भजइ ॥

गर्जेर्बुकः ॥ ३ । १ । ५० ॥

गर्जतेर्बुकादेशो वा स्यात् । बुकइ । पक्षे । गज्जइ ॥

डिक्को वृषे ॥ ३ । १ । ५१ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जतेर्डिक्क इत्यादेशो वा स्यात् । डिक्कइ । वृषो गर्जतीत्यर्थः ॥

---

१ आदेशा स्यु T २ M drops वा ३ नवादेशा स्यु M, नवादेशा T ४ इत्यादि for उबु ५ न्येपि T ५ T has अत्र संयोग इति ह्रस्व after it ६ T drops it ७ इत्यादि T ८ T drops वा स्यात्. ९ My and P drop the sentence

तिजेरोसुक्कः ॥ ३ । १ । ५२ ॥

तिज निशातन इत्यस्य ओसुक्क इति भवति । ओसुक्कइ । पक्षे । तेअइ । अत्र 'अचोचाम्' इति इकारस्य एकार ॥

आरोलवमालौ पुञ्जः ॥ ३ । १ । ५३ ॥

पुञ्जधातो आरोल वमाल इत्यादेशौ वा स्तः । आरोलइ । वमालइ । पक्षे । पुञ्जइ ॥

कम्मवमुपभुजिः ॥ ३ । १ । ५४ ॥

उपपूर्वको भुजि कम्मव इत्यादेशमापद्यते । कम्मवइ । पक्षे । उवभुजइ ।

पिढवमर्जिः ॥ ३ । १ । ५५ ॥

अर्जि पिढव इत्यादेशमापद्यते । पिढवइ । पक्षे । अज्जइ ॥

लज्जेर्जीहः ॥ ३ । १ । ५६ ॥

ओलस्जी व्रीडायामित्यस्य जीह इति वा स्यात् । जीहइ । पक्षे । लज्जइ ॥

स्फुटेः सहासे मुरः ॥ ३ । १ । ६० ॥

हाससहितार्थे प्रयुक्तस्य स्फुटिधातो मुर इत्यादेशो वा भवति । मुरइ । हासेन स्फुटतीत्यर्थः ॥

मण्डेष्टिविडिक्करिडचिंचचिंचिल्लचिंचआः ॥ ३ । १ । ६१ ॥

मडि भूषायामित्यस्य टिविडिक्क रिड चिंच चिंचिल्ल चिंचअ इति पञ्चादेशा वा भवन्ति । टिविडिक्कइ । रिडइ । एवमन्येपि । पक्षे । मडइ ।

---

१ क्षमानिशातन M २ इत्यादेश । T ३ °धातु M ४ इति स्त T ५ °देशमापद्यते M ६ T has धातु after it ७ °जिंह M, T ८ जिह M, T ९ जिहइ । M १० प्रयुज्यमानो T ११ स्फुटते M १२ °धातु तस्य T १३ T drops it १४ स्यात् M १५ T drops वा भवन्ति । १६ इत्यादि T

तुडिरुल्लुकणिल्लुकोल्लूरोक्खुडलुक्कतोडखुट्टखुडान्
॥ ३ । १ । ६२ ॥

तुडि तोडन इत्यय धातु उल्लुक णिल्लुक उल्लूर उक्खुड लुक्क तोड खुट्ट खुड इत्यष्टादेशान्[1]आप्नोति । उल्लुकइ । णिल्लुकइ । एवमन्येपि । पक्षे । तुडइ । त्रुटे शकादित्वात् 'शकगे' इत्यनेनान्त्यस्य द्वित्वे तुट्टइ ॥

घुसलविरोलौ मथिः ॥ ३ । १ । ६३ ॥

मन्थ विलोडन इत्यय[3] धातु घुसल विरोल इत्यादेशाव्[4]आप्नोति । घुसलइ । विरोलइ । पक्षे । मथइ ॥

णिहर आक्रन्देः ॥ ३ । १ । ६५ ॥

आङ्पूर्वस्य क्रन्दे णिहर इति वा स्यात् । णिहरइ । पक्षे । अक्कदइ ॥

ओअंदोद्दालौ च्छिदेराङा ॥ ३ । १ । ६६ ॥

छिदिर् द्वैधीकरण इत्यस्य आङ्सहितस्य ओअद उद्दाल इत्येतौ[5] वा भवत । ओअदइ । उद्दालइ । पक्षे । छिदइ ॥

अट्टः क्थेः ॥ ३ । १ । ६८ ॥

क्थे[7] निष्पाक इत्यस्य अट्ट इति वा स्यात् । अट्टइ । पक्षे । कढइ ॥

कथेर्वज्जरपज्जरसग्घसाससाहचवजप्पपिसुणबोल्लोव्वालाः
॥ ३ । १ । ६९ ॥

कथयते वज्जर पज्जर सग्घ साम साह चव जप्प पिसुण बोल्ल उव्वाल इति दशादेशा[8] भवन्ति[9] । वज्जरइ । पज्जरइ[10] । एवमन्येपि । पक्षे । कहइ ॥

दुं[11] खे णिव्वरः ॥ ३ । १ । ७० ॥

---

१ °नापद्यते T २ इत्यादि T ३ इत्यस्य for इत्ययं धातु T
४ इत्यादेशौ । T ५ इत्यादेशो वा T ६ इत्यादेशौ तु स्त T ७ क्थय M
८ एते M ९ T has तु after it १० M has पज्जरइ । वज्जरइ ।
११ My and P drop Sutras ३ । १ । ७० and ३ । १ । ७१ and the commentary thereon

दु मविषयस्य कथे णिव्वर इति वा स्यात् । णिव्वरइ । दुःख कथयतीत्यर्थः ॥

निषेधेर्हक्कः ॥ ३ । १ । ७१ ॥

निपूर्वस्य षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये चेत्यस्य हक्क इति वा स्यात् । हक्कइ । पक्षे । सिहइ ॥

जूरः क्रुधेः ॥ ३ । १ । ७२ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा स्यात् । जूरइ । पक्षे । कुज्झइ । 'ध्यह्यो-र्झल्' इति झल् ॥

विसूरश्च खिदेः ॥ ३ । १ । ७३ ॥

खिद दैन्य इत्यस्य विसूर इति वा स्यात् चकारात् जूर इति च । विसूरइ । जूरइ । पक्षे खिज्जइ । अत्र 'यय्यर्याञ्ज' इति यस्य जे ॥

निरः पद्यतेर्वलः ॥ ३ । १ । ७५ ॥

निपूर्वस्य पद्यतेर्वल इति वा स्यात् । णिव्वलइ । पक्षे । णिवज्जइ ॥

सतपां झरः ॥ ३ । १ । ७६ ॥

सपूर्वस्य तप्यते बहुवचनान्निश्वसिति विलपत्युपालभतीनां च झख इत्यादेशो वा स्यात् । झखइ । संतप्यते निश्वसिति विलपति उपालभते वा । पक्षे । णीससिइ । 'ओर्लुस—'इति दीर्घ । विलवइ । उपालहइ ।

णिरवो बुभुक्षाक्षिप्योः ॥ ३ । १ । ७८ ॥

बुभुक्षतेराङ्पूर्वस्य क्षिपतेश्च णिरव इत्यादेशो वा स्यात् । णिरवइ । बुभुक्षते । आक्षिपति वा । पक्षे । बुहुक्खइ ।

क्षिपेरड्डक्खग्घपरिहुलघत्तचहृपेल्लणोल्लसोल्लगल्लत्थाः ॥ ३ । १ । ७९ ॥

---

१ जल्पम् P २ इत्यादेशो M ३ इति for इत्यादेशो My, P ४ णीसा इस M ५ इत्यादेश T ६ बुभुक्खइ M

क्षिप प्रेरणे इत्यस्य अड्डक्ख परि हुल घत्त चूह पेल्ल णोल्ल सोल्ल गल्लत्थ इति नैवादेशा वाँ स्यु । अड्डक्खइ । परिइ । एवमन्येपि । पक्षे । खिपइ ॥

उत्क्षिपेरुत्थघोसिकहक्खुवाल्लत्थगुलुगुंछाञ्हुत्ताः ॥ ३।१।८०॥

उत्पूर्वस्य क्षिंपते. उत्थघ उसिक हक्खुव अल्लत्थ गुलुगुछ अञ्हुत्त इत्यादेशों वा भवन्ति । उत्थघइ । उसिकइ । एवमन्येपि । पक्षे । उक्खिवइ ॥

वेपेराअम्बाअज्झौ ॥ ३ । १ । ८१ ॥

टुवेपृ कम्पन इत्यस्य आअव्व आअज्झ इत्यादेशौ वा भवत । आअव्वइ । आअज्झइ । पक्षे । वेवइ ॥

विरणडौ गुंपेः ॥ ३ । १ । ८२ ॥

गुंप व्याकुलत्व इत्यस्य विर णड इति वा भवत । विरइ । णडइ । पक्षे । गुम्पइ ॥

चचारवेलवमुपालभेः ॥ ३ । १ । ८३ ॥

उपाङ्पूर्वस्य डुलभप् प्राप्तावित्यस्य चचार वेलव इति वौ भवत । चचारइ । वेलवइ । पक्षे । उवौलहइ ॥

खउरपड्डुहौ क्षुभेः ॥ ३ । १ । ८४ ॥

क्षुभ्यते खउर पड्डुह इति वौ भवत । खउरहि । पड्डुहइ । पक्षे । खुब्भइ ॥

प्रदीपेः संदुक्खाञ्हुत्ततेअवसधुमाः ॥ ३ । १ । ८५ ॥

प्रपूर्वस्य दीप्यते सदुक्ख अञ्हुत्त तेअव सधुम इति चत्वार

---

१ इत्यय धातु T २ नवादेशानापद्यते वा T ३ M drops it ४ क्षिपति M, T ५ °देशानाप्नोति M, इति षडादेशानापद्यते T ६ इति वा भवत My, P ७ गुम्पे M. ८ गुम्प M ९ इत्येतौ M १० गुम्पइ M ११ स्त for वा भवत T १२ उपाम्हइ My १३ तु स्त T १४ चत्वारस्तु [illegible] । T

आदेशा भवन्ति । सदुक्म्वइ । अब्लुचइ । तेअवइ । सधुमइ । पक्षे । पलीवइ । अत्र 'दोहदप्रदीप—' इत्यादिना दस्य ल ॥

अल्लिअ उपसर्पेः ॥ ३ । १ । ८६ ॥

उपपूर्वस्य सृप गतावित्यस्य अल्लिअ इति वा स्यात् । अल्लिअइ । पक्षे । उवसप्पइ ॥

कमवसलिसलोट्टाः स्वपेः ॥ ३ । १ । ८७ ॥

ञिष्वप् शय इत्यस्य कमव सलिस लोट्ट इति त्रय आदेशा वा स्युः । कमवइ । सलिसइ । लोट्टइ । पक्षे 'त्वादे उदोत्' इत्यत 'उदोत्' इत्यनुवर्तमाने

स्वपि ॥ १ । २ । २८ ॥

स्वपि धातौ आदेरत उदोतौ वा भवतः । सुवइ । सोवइ ॥

वेडवडो विलपेः ॥ ३ । १ । ८८ ॥

विपूर्वस्य लपव्यक्ताया वाचीत्यस्य वड्डेवड इत्यादेशो वा स्यात् । वेडवडइ । पक्षे । विलवइ ॥

रभिराङोरम्भडवौ ॥ ३ । १ । ८९ ॥

आङ्पूर्वे रभ रामस्य इत्यय धातु रम्भ डव इत्येतावादेशावाप्नोति । रम्भइ । डवइ । पक्षे । आरहइ ।

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुडः ॥ ३ । १ । ९० ॥

भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थे नमतेर्णिसुड इत्यादेशो भवति । णिसुडइ ॥

उम्भावबेड्डणिसरकोड्डुमसंरुडुरेड्मोट्टाअकिलिकिंचा रमेः ॥ ३ । १ । ९१ ॥

---

१ विडविडो P, My २ °लस्यायमादेश । M. ३ विडविड P, My ४ विडविडइ My, P ५ इत्येतावापयते M ६ माराकान्ते कर्तरि M, नमु प्रह्वत्वे शब्दे इत्यस्य भाराकान्ते T ७ M drops नमते ८ इत्यादेश T ९ M adds नमतीत्यर्थे । T has भाराकान्तो नम तीत्यर्थे ।

रमु क्रीडायामित्यस्य धातो उव्भाव वेल्ल णिसर कोड्डुम सखुड्ड खेड्ड मोट्टाय किलिकिंच इत्यष्टादेशा वा स्यु । उव्भावइ । वेल्लइ । एवमन्येपि । पक्षे । रमइ ॥

पडिसापडिसामौ शमेः ॥ ३ । १ । ९२ ॥

शम उपशम इत्यस्य पडिसा पडिसाम इत्यादेशौ वा भवत । पडिसाइ । पडिसामइ ॥

लुभेः संभावः ॥ ३ । १ । ९३ ॥

लुभ गार्ध्ये इत्यस्य धातो सभाव इति वा स्यात् । सभावइ । पक्षे । लुभइ ॥

आक्रमिरोहावोत्थारच्छुंदान् ॥ ३ । १ । ९४ ॥

आङ्पूर्वे क्रमु पादविक्षेप इत्यय धातु ओहाव उत्थार छुर्द इति त्रीनादेशानाप्नोति । ओहावइ । उत्थारइ । छुर्दइ । पक्षे । अक्कमइ ॥

विश्रमतेर्णिव्वा ॥ ३ । १ । ९५ ॥

विपूर्वस्य श्रमु तपसि खेदे चेत्यस्य णिव्वा इत्यादेशो वा स्यात् । णिव्वाइ । पक्षे । वीसमइ । अत्र 'शोर्ल्लस—' इत्यादिना दीर्घ ॥

ढुंढुल्लढुमडडल्लभमाडक्षुमभमडतलअटझटगुमटिरिटिल्लपरिपर-घमचक्कमुभमडघसझपडुसा भ्रमेः ॥ ३ । १ । ९६ ॥

भ्रमु अनवस्थान इत्यस्य ढुंढुल्ल ढुम डडल्ल भमाड भुम भमड तलअट झट गुम टिरिटिल्ल परि पर घम चक्कमु भमड घस झप डुस इत्यष्टादशादेशा वा भवन्ति । ढुंढुल्लइ । ढुमइ । एवमन्येपि । पक्षे । भमइ ॥

---

१ M drops it २ भवन्ति । M, T ३ M drops it ४ स्या M, T ५ इत्यादेश । T ६ चरण्डान् M ७ चरण्ड M ८ चरण्डइ M ९ श्रमु परिश्रम इत्यस्य M १० T drops it ११ स्यु M, T

प्रत्यागमागमाभ्यागमां पल्लोट्टाहिपशुओम्मच्छाः ॥ ३ । १ । ९८ ॥

प्रत्यागमेरागमेरभ्यागमेश्च यथाक्रममेते त्रय आदेशा वा भवन्ति । पल्लोट्टइ । अहिपशुअइ । उम्मच्छइ । पक्षे । पच्चागच्छइ । अत्र 'त्योचैत्ये' इति त्यस्य च । आगच्छइ । अब्भागच्छइ ॥

रिहरिंगौ प्रविशे॰ ॥ ३ । १ । ९९ ॥

प्रविशते रिह रिंग इति वौ भवत । रिहइ । रिंगइ । पक्षे । पविसइ ॥

संगमोऽन्हिडः ॥ ३ । १ । १०० ॥

संगच्छतेरन्हिड इति भवति । अन्हिडइ । पक्षे । संगच्छइ ॥

डिम्पणिहुहौ विगलेः ॥ ३ । १ । १०१ ॥

विपूर्वस्य गल्ते डिम्प णिहुह इति वा भवत । डिम्पइ । णिहुहइ । पक्षे । विगळइ ॥

णिवहणिरिणासणिरिणिज्जरोचचड्डाः पिषेः ॥ ३ । १ । १०२ ॥

पिष्लृ सञ्चूर्णने इत्यस्य णिवह णिरिणास णिरिणिज्ज रोच चड्ड इति पञ्चादेशा वा स्यु । णिवहइ । एवमन्येऽपि । पक्षे । पिसइ ॥

वलेर्वफः ॥ ३ । १ । १०३ ॥

वलेर्वफ इति वा स्यात् । वफइ । पक्षे । वलइ ॥

भ्रशेः पिड्डपिट्टचुक्कचुल्लघट्टघाडाः ॥ ३ । १ । १०४ ॥

भ्रशु भ्रंश पतन इत्यस्य पिड्ड पिट्ट चुक्क चुल्ल घट्ट घाड इति षडादेशा वा स्यु । पिड्डइ । एवमन्येपि । पक्षे । भसइ ॥

भषेर्बुक्कः ॥ ३ । १ । १०५ ॥

भष श्वनिराव इत्यस्य बुक्क इति वा स्यात् । बुक्कइ । पक्षे । भसइ ॥

---

१ स्यु M, T २ त्रु स्त T ३ संगमोच्छिड P ४ °रच्छिड P ५ तु स्त T ६ अच्छिडइ P ७ द्वौ आदेशौ तु । T ८ इत्यादेशास्तु T ९ छुकघुल्लपुट्टपुटा P, १० छुक घुल पुट्ट पुट P

पुरग्घवाग्घोडाहिरेमांगुमाद्धुमा[1] ॥ ३ । १ । १०६ ॥

पॄ पालनपूरणयोरित्यस्य अग्घव अग्घोड अहिरेम अगुम अद्धुम इति पञ्चादेशा वा स्युः । अग्घवइ । एवमन्येपि पक्षे । पूरइ ॥

आहाहिलंघवञ्चाहिअक्खमहसिहविल्लुपचंपाः काङ्क्षेः ॥ ३ । १ । १०७ ॥

काङ्क्षते आह अहिलघ वच अहिअक्ख मह सिह विल्लुप चप इत्यष्टादेशा वा स्युः । आहइ । एवमन्येपि । पक्षे । कखइ ॥

नशिरवहरावसेहणिवहपडिसासेहणिरणासान् ॥ ३ । १।१०८॥

नश्यतीत्यय धातु अवहर अवसेह णिवह पडिसा सेह णिरणास इति षडादेशानापद्यते वा । अवहरइ । एवमन्येपि । पक्षे । णासइ । अत्र 'शोर्लुप्त—' इति दीर्घ ॥

साअड्डाणच्छकड्डाच्छाअंछाणछाः कृपेः ॥ ३ । १ । १०९ ॥

कृप विलेखन इत्यस्य साअड्ड आणच्छ कड्ड अच्छ आअछ आणछ इति षडादेशा वा स्युः । साअड्डइ । एवमन्येपि । पक्षे । कासइ ॥

असावक्खोड ॥ ३ । १ । ११० ॥

कृपेरित्यनुवर्तते । असिं कोशात् कर्षतीत्यर्थे कर्षते अक्खोड इति भवति । अक्खोडइ । असिं कोशादाकर्षतीत्यर्थ ॥

उल्लपेरूसलोल्लुमारोअणिल्लसगुजोल्लपुलआआः ॥ ३ । १ । १११ ॥

उत्पूर्वस्य लप कान्तावित्यस्य ऊसल ऊल्लुम आरोअ णिल्लस गुजोल्ल पुलआअ इति षडादेशा भवन्ति । ऊसलइ । गुजोल्लइ । ह्रस्वे । गुञ्जुल्लइ । एवमन्येपि । पक्षे । उल्लसइ ॥

---

[1] °धुवाघूडाहिरमांगुमांड्डुमा P [2] अघुव अघूड अहिरम अंगुम अड्डुम P [3] अघुवइ P [4] धातो- M. [5] षडादेशा वा स्युः M [6] Mr. and P drop [7] वा स्युः M

संदिशोऽप्पाहः ॥ ३ । १ । ११२ ॥

सपूर्वस्य दिश अतिसर्जन इत्यस्य अप्पाह इति वा स्यात् । अप्पाहइ । पक्षे । सदिसइ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ ३ । १ । ११३ ॥

ग्रसु अदन इत्यस्य घिस इति वा स्यात् । घिसइ । पक्षे । गसइ ॥

भासेर्भिसः ॥ ३ । १ । ११४ ॥

भासृ दीप्तावित्यस्य भिस इति वा स्यात् । भिसइ । पक्षे । भासइ ॥

प्रतीक्षेर्विहरविरमालसामआः ॥ ३ । १ । ११५ ॥

प्रतिपूर्वस्येक्षते विहर विरमाल सामअ इति वा भवन्ति । विहरइ । एवमितरौ । पक्षे । पडिक्खइ ॥

स्रसेर्ल्हसडिम्भौ ॥ ३ । १ । ११६ ॥

स्रसु अवस्रसन इत्यस्य ल्हस डिम्भ इति द्वौ भवत । ल्हसइ । डिम्भइ । पक्षे । संसइ । परिल्हसइ इत्यपि दृश्यते ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ ३ । १ । ११७ ॥

म्रक्ष संघात इत्यस्य चोप्पड इति वा स्यात् चोप्पडइ । पक्षे । मक्खइ ॥

विसट्टो दलेः ॥ ३ । १ । ११८ ॥

दलतेर्विसट्ट इति वा स्यात् । विसट्टइ । पक्षे । दळइ ॥

त्रसेर्वज्जडरौ ॥ ३ । १ । ११९ ॥

त्रसतेर्वज्ज डर इत्येतौ वा भवत । वज्जइ । डरइ ॥

वोज्जो वीजेश्च ॥ ३ । १ । १२० ॥

वीज व्यजन इत्यस्य चकारात् त्रसेश्च वोज्ज इति वा स्यात् । वोज्जइ । पक्षे । वीजइ । तसइ ॥

---

१ भासुर्भिस P, My २ भास M ३ सामया M

गवेषेर्घत्तगमेसढुंढुल्लडंडोलाः ॥ ३ । १ । १२१ ॥

गवेषयते घत्त गमेस ढुंढुल्ल डंडोल इति चत्वार आदेशा वा स्युः । घत्तइ । एवमन्येपि । पक्षे । गवेसइ ॥

तक्षेश्चंछरंपरंफाः ॥ ३ । १ । १२२ ॥

तक्षू तनूकरणे इत्यस्य चछ रप रफ इति त्रय आदेशा भवन्ति । चछइ । रपइ । रफइ । पक्षे तक्खइ । स्पृहादिपाठात् क्षस्य छ । तच्छइ ॥

हसेर्गुंजः ॥ ३ । १ । १२३ ॥

हसतेर्गुंज इति वा स्यात् । गुंजइ । पक्षे । हसइ ॥

दहेरहिऊलालुंखौ ॥ ३ । १ । १२४ ॥

दह भस्मीकरणे इत्यस्य अहिऊल आलुंख इति वा भवतः । अहिऊलइ । आलुंखइ । पक्षे । दहइ ।

विकसेः कोआसवोसैग्गौ ॥ ३ । १ । १२५ ॥

विकसेः कोआस वोसँग्ग इति वा भवतः । कोआसइ । वोसँ-ग्गइ । पक्षे । विकसइ ।

श्लिषेःपअअससामग्गपरिअन्ताः ॥ ३ । १ । १२६ ॥

श्लिष आलिङ्गने इत्यस्य अवआस सामग्ग परिअन्त इति वा भवन्ति । अवआसइ । सामग्गइ । परिअन्तइ । पक्षे । सिलसइ ।

जुगुप्सतेर्झणदुगुच्छदुगुच्छझप्पदुगच्छाः ॥ ३ । १ । १२७ ॥

जुगुप्सते झण दुगुच्छ दुगुछ झप्प दुगच्छ इत्यादेशा वा स्युः । झणइ । दुगुच्छइ । एवमन्येपि । पक्षे । जुउच्छइ । अत्र 'ध्यश्चत्स-प्साम्' इति पस्य छ ॥

वलग्गच्छडामाण्हेः ॥ ३ । १ । १२८ ॥

---

१ °लुक्खौ P २ आलुक्ख P ३ °वोसट्टौ P ४ वोसट्ट P ५ वोसट्टइ P ६ °परिअत्ता P ७ परिअन्त P ८ परिअत्तइ P

आङ्पूर्वस्य रुहे॰ वलग्ग छड इति वा भवत । वलग्गइ । छडइ । पक्षे । आरुहइ ॥

झुंल्लो लक्ष्यात् स्खलेः ॥ ३ । १ । १२९ ॥

लक्ष्यविषयकस्य स्खलते झुंल इति भवति लक्ष्यात् स्खलतीत्यर्थे । झुंलइ ॥

गाहोवाहाहः ॥ ३ । १ । १३० ॥

अवात्परस्य गाहू विलोडन इत्यस्य वाह इति वा स्यात् । ओवाहइ । पक्षे । ओगाहइ । अत्र 'त्वोद्वापोता.' इति सूत्रेण अवस्य ओ इत्यादेश ॥

गुमगुमडौ मुहेः ॥ ३ । १ । १३१ ॥

मुह वैचित्य इत्यस्य गुम गुमड इति वा भवत । गुमइ । गुमडइ । पक्षे । मुज्झइ । अत्र 'ध्यह्योर्झः' इति झः ॥

विशेषानन्नुक्ते 'तूर शत्रुतिङि' इति ज्ञापकाच्च उक्ता धात्वादेशा शैत्वृशानजादिष्वपि सचारणीया ॥

धातवोऽर्थान्तरेष्वपि ॥ ३ । १ । १३२ ॥

उक्तेभ्योन्येष्वप्यर्थेषु धातवो भवन्ति । पलि प्राणने पठित खादनेपि । पलिर्द्वयो प्रयोज्य । पलइ खादति । प्राणिति वा । कलि सख्याने सज्ञाने च । कलिरुभयो प्रयोज्य । कलइ । जानाति सख्यान करोति वा । गिरिर्गतौ प्रवेशे च । अनयोरप्र प्रयोज्य । गिरइ । गच्छति । प्रविशति वा । विलपत्युपालभिसंतपनिश्वसा फक्खादेश । विलपत्यादीना चतुर्णा फक्खादेशो भवति । फक्खइ । विलपति । उपालभते । संतप्यति । निश्वसिति वा । केचिद् भाष्यन्ते कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । अत्र केचिद् धातव कैश्चिदुपसर्गैरर्थान्तरेषु नित्य

१ झुलो P २ झुल P ३ झुलइ P ४ इत्यादेशौ वा स्याताम् M. ५ ताद्दशानडादिष्वपि M ६ अर्थान्तरेष्वपि M ७ सनपि M ८ सत पति M.

भाप्यन्ते । पहरइ । युध्यते । महरइ । सवृणोति । अणुहरइ । सदृशीभवति । णिहरइ । पुरीषोत्सर्जन करोति । विहरइ । क्रीडति । आहरइ । खादति । परिहरइ । त्यजति । पडिहरइ । पुन पूरयति । उपहरइ । पूजयति । आहरड । आह्वयति । पवसइ । देशान्तर गच्छति । उच्चुवइ । चटति । ईसहरइ । नि सरति । इत्यादि ॥

अत्र भावकर्मणोरेभ्य एव धातुभ्य कतिचिद्रूपाणि प्रदर्श्यन्ते । अनाकर्मकेषु धातुषु भावे प्रथमपुरुषैकवचनमेव । उपसर्गवशात् सकर्मकत्वे तेभ्योपि बहुवचनानि भवन्ति । भावे भू इति स्थिते । अनुक्तमन्यन्यायेन यकि हो इत्यादेश । पूर्ववत् हो य इति स्थिते

ईअइज्जौ यकः ॥ २ । ४ । ९१ ॥

सर्वेभ्यो धातुभ्यो भावकर्मणोर्विहितो यो यक् प्रत्ययस्तस्य ईअ इज्ज ईत्यादेशौ भवत । होईअ । होइज्ज इति स्थिते तिवादयस्तदादेशा इजादयश्च पूर्ववत् । भावे । होईअइ । होईअए । होइज्जइ । होइज्जए । 'वा लङ्लोट्छतृषु' इत्येत्व वा । होईएइ । होइज्जेइ । 'लङ्लटोश्च जर्जारौ' इति इच स्थाने जर्जारौ च । 'ज्जाज्जे' इत्यत एत्वं च वा । होईएज्ज । होईएज्जा । होइज्जेज्ज । होइज्जेज्जा । कर्मणि लटि प्रथमपुरुपैकवचने अनुपूर्वत्वमेव विशेष । रूपाणि तु अणुहोईअइ । इत्यादि । भावबत् । कर्मणि प्रथमपुरुपबहुत्वे झिझयोरादेशा पूर्ववत् । यक ईआदेशपक्षे । अणुहोईअति । अणुहोईअन्ते । अणुहोईअइरे । 'वा लङ्लोट्छतृषु' इति वा एत्वे । अणुहोईएन्ति । अणुहोईएन्ते । अणुहोईएइरे । अत्र लङ्लटो जर्जारौ । 'ज्जाज्जे' इत्येत्व च । अणुहोईएज्ज । अणुहोईएज्जा । एव यक इज्जादेशपक्षेपि रूपाणि कल्पनीयानि । मध्यमपुरुषैकवचने सिप्थासोरादेशौ पूर्ववत् । यक ईआदेशपक्षे । अणुहोईअसि । अणुहोईएसि । अणुहोईएज्ज । अणु-

---

१ उपाहइ M २ बहुवचनान्यपि M ३ इत्यादेशानापद्यते M ४ My and P drop पुरुप ५ My and P. drop प्रथ

होईएज्जा । एवं यक इज्जादेशपक्षेपि । मध्यमपुरुषबहुत्वे थध्वमोरा-देशौ पूर्ववत् । अणुहोईअइत्था । अणुहोईअह । अणुहोईएइत्था । अणुहोईएह । अणुहोईएज्ज । अणुहोईएज्जा । एवं यक इज्जादेश-पक्षेपि । उत्तमैकवचने । यक ईआदेशपक्षे मिनिटोरादेशा पूर्ववत् । अणुहोईअमि । अणुहोईआमि । अणुहोईइमि । अणुहोईएमि । अणुहोईएज्ज । अणुहोईएज्जा । एवं यक इज्जादेशपक्षेपि । उत्तम-पुरुषबहुत्वे । मसमहिङोरादेशा पूर्ववत् । यक ईआदेशपक्षे । अणु-होईअमो । अणुहोईआमो । अणुहोईइमो । अणुहोईएमो । अणुहो-ईएज्ज । अणुहोईएज्जा । एवं यक इज्जादेशपक्षेपि । एवं मसमहिङो-रादेशयो महोरपि रूपनिर्णयः कर्तव्य । यक इज्जादेशपक्षेपि तद्वद्रूपक्लृप्ति ॥

एवमजन्तानां हलन्तानां च धातूनां भावकर्मणो लँटि रूपाणि निर्णेतव्यानि । आर्धधातुके यगभावेपि तस्य स्थाने ईअइज्जावयग-न्तव्यौ । तथा च लुङ्लङ्लिट्सु भावे 'भूतार्थस्य सिहिअहि' इति सादय । यक ईअइज्जौ च । होईअसि । होईअहिअ । होईअहि । इज्जादेशे । होइज्जसि । होइज्जहिअ । होइज्जहि । कर्मणि अणुहो-ईसि । अणुहोईअहिअ । अणुहोईअहि । एवमिज्जादेशेपि सादयस्तु-तिसयोरेवेत्युक्तत्वात् । अन्यत्र लङ्रूपाण्युदाहर्तव्यानि ॥

एवमन्येषामजन्तानां हलन्तानां च धातूनां भूतार्थे रूपक्लृप्तिर्भवति । लृलुटो 'भविष्यति हिरादि' इति हि । ईअइज्जौ च । 'एच क्त्वातुमुन्तव्यभविष्यति' इत्येदितौ । भावे । होईएहिइ । होईइहिइ । होईएहिज्ज । होईइहिज्ज । होईएहिज्जा । होईइहिज्जा । एवं यक इज्जादेशेपि । कर्मणि प्रथमैकवचने अनुपूर्वत्वमेव विशेष । रूपाणि तु भाववत् । कर्मणि प्रथमबहुत्वे । अणुहुईएहिति ।

---

१ °देशेपि P, My २ °पक्षे M ३ °देशे एतद्° M
४ M has अपि for अटि

हिति । अणुहोईएहिंते । अणुहोईइहिते । अणुहोईएहिरे । अणुहोईइहिरे । अणुहोईएहिज्ज । अणुहोईएहिज्जा । एवमिज्जादेशेपि । मध्यमैकवचने । अणुहोईएहिसि । अणुहोईइहिसि । अणुहोईएहिसे । अणुहोईइहिसे । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । मध्यमबहुत्वे । अणुहोईएहित्था । अणुहोईइहित्था । अणुहोईएहिह । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । उत्तमेकत्वे । अणुहोईएहामि । अणुहोईइहामि । अणुहोईएस्सामि । अणुहोईइस्सामि । अणुहोईएस्स । अणुहोईइस्स । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । बहुत्वे । अणुहोईएहिमो । अणुहोईइहिमो । अणुहोईएहामो । अणुहोईइहामो । अणुहोईएस्सामो । अणुहोईइस्सामो । एव मन्वोरपि । हिस्साहित्थयो । अणुहोईएहिस्सा । अणुहोईइहिस्सा । अणुहोईएहित्था । अणुहोईइहित्था । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । एवमन्येषा धातूना भावकर्मणोर्भविष्यति रूपाणि । लोटि पूर्ववदीआइज्जौ । 'एकस्मिन् प्रथमादे –' इति दुसुमव । 'बहौ न्तुहमो', 'सोस्तु हि', 'तुगिज्जहीज्जस्विज्जेत' इति तुगादय । 'था लङ्लोङ्छतृपु' इत्येत्व च था । शेष पूर्ववत् । भावे । होईएदु । होईअदु । होइज्जेदु । होइज्जदु । कर्मणि । ईआदेशपक्षे । प्रथमैकत्वे । अणुहोईएदु । अणुहोईअदु । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । अणुहोईएन्तु । अणुहोईअन्तु । जर्जरौ च । मध्यमैकत्वे । अणुहोईएसु । अणुहोईअसु । अणुहोईएहि । अणुहोईअहि । अणुहोईए । अणुहोईअ । अणुहोईएइज्जहि । अणुहोईअइज्जहि । अणुहोईएइज्जसु । अणुहोईअइज्जसु । अणुहोईएइज्जे । अणुहोईअइज्जे । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । बहुत्वे । अणुहोईएह । अणुहोईअह । जर्जरौ च । एवमिज्जादेशेपि । उत्तमैकत्वे । अणुहोईएमु । अणुहोईअमु । जर्जरौ च । एवमिज्जा-

---

१ My and P omit मध्यमबहुत्वे—एवमिज्जादेशेपि २ My omits बहु

जिव्वइ । पुव्वइ । सुव्वइ । धुव्वइ । थुव्वइ । हुव्वइ । लुव्वइ । अत्र 'संयोगे' इति यथायोगं ह्रस्वः । बहुलाधिकारात् 'स्तो' इत्युत ओत्वं न भवति । पक्षे 'णो ह्रस्व—' इत्यादिना ण इत्यागमः । यक ईअइज्जौ । चिणीअइ । चिणिज्जइ । जिणीअइ । जिणिज्जइ । इत्यादि । भविष्यति । चिणिज्जहिइ । इत्यादि ॥

मश्चेः ॥ २ । ४ । ७४ ॥

'भावकर्मणि' इत्यनुवर्तते 'यग्लुक् च' इति च । चिनोतेः परो भावकर्मणि मकारागमो रिद्वा स्यात् । चिम्मइ । पक्षे । चिव्वइ । चिणिज्जइ । भविष्यति । चिम्महिइ । पक्षे । चिणिज्जहिइ ॥

अन्त्यस्य हनखनोः ॥ २ । ४ । ७५ ॥

'मः' इत्यनुवर्तते । हन खन इत्येतयोरन्त्यस्य भावकर्मणि मोरिद्वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । हम्मइ । पक्षे । हणिज्जइ । भविष्यति । हम्महिइ । खणिज्जहिइ । बहुलाधिकारात् कर्तर्यपि । हम्मइ । हन्तीत्यर्थः । क्वचिन्न भवति । हेतव्वं कहचण ॥

दुहलिहवहरुहां भश्च उच्च ॥ २ । ४ । ७६ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य भावकर्मणि भकारो रिद्वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च वहेरत उकारश्च । दुब्भइ । लिब्भइ । वुब्भइ । रुब्भइ । पक्षे । दुहिज्जइ । लिहिज्जइ । वहिज्जइ । रहिज्जइ ॥

दहेर्झः ॥ २ । ४ । ७७ ॥

'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते । दहेरन्त्यस्य भावकर्मणि झकारो रिद्वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । दज्झइ । पक्षे । दहिज्जइ ॥

बन्धो न्धः ॥ २ । ४ । ७८ ॥

---

१ भावे कर्मणि M　२ M adds after पक्षे हणिज्जहि । खम्मिहिइ । ३ M inserts खम्मइ । खणिज्जइ after it　४ हम्मिहिइ M　५ M has हतव्व । हतूण । हन्तव्यम् । हत्वा ।

'झर्' अनुवर्तते । वन्ध बन्धन इत्यस्य धातो न्धइत्यस्य भावकर्मणि झकारो द्विा स्यात् तत्सनियोगेन यग्लुक् च । बज्झइ । बन्धिज्झई ॥

रुध उपसमनोः ॥ २ । ४ । ७९ ॥

'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते 'झर्' इति च । उपसमनुभ्य परस्य रुधेरन्त्यस्य भावकर्मणि झकारो द्विा स्यात् तत्सनियोगेन यग्लुक् च । उपरुज्झइ । पक्षे । उपरुधिज्जइ । इत्यादि ॥

द्वे गमिगे ॥ २ । ४ । ८० ॥

'अन्त्यस्य' इत्यनुवर्तते । गमादौ धातोरन्त्यस्य द्वे भवतो भावकर्मणि तत्सनियोगेन यग्लुक् च । गम्मइ । गमिज्जइ । हस्सइ । हसिज्जइ । भण्णइ । भणिज्जइ । इत्यादि । गमादि---गम् हस् भण् लुभ् कथ् भस शुज् रुद् । 'नमो ह्रिजरुदा व.' इति कृतवकारो रुदिरत्र गृह्यते ॥

ईर हृकृतॄज्राम् ॥ २ । ४ । ८१ ॥

हृञ् कृञ् तृ जृ इत्येतेषामन्त्यस्य भावकर्मणि ईर इत्यादेशो वा स्यात् तत्सनियोगेन यग्लुक् च । हीरइ । हरिज्जइ । तीरइ । तरिज्जइ । जीरइ । जरिज्जइ । अत्र सर्वत्र ईकारादेशाभावे 'अर उ' इति ऋकारस्य अरादेशः ॥

अजेर्विढप्पः ॥ २ । ४ । ८२ ॥

'अन्त्यस्य' इति निवृत्तम् । अजेर्विढप्प इत्यादेशो वा स्यात् तत्सनियोगेन यग्लुक् च । विढप्पइ । पक्षे । अज्जिज्जइ ॥

---

१ भावकर्मणो M २ M adds भविष्यति । बन्धिजहिअ । ३ M adds after it सरुज्झइ ४ After this M inserts भविष्यति । उपरुज्झहिअ । उपरुधिज्जिहाइ । ५ भावकर्मणो M ६ M adds भविष्यति गम्मिहइ । गमिज्जिहइ । इत्यादि ७ इकाराभावे M ८ M adds भविष्यति हिरिज्जिहिइ । इत्यादि

आरभ आढप्पः ॥ २ । ४ । ८३ ॥

आरभतेर्भावकर्मणि आढप्प इत्यादेशो वा स्यात् । तत्संनियोगेन यग्लुक् च । आढप्पइ । पक्षे । आरभिज्जइ ॥

णप्पणज्जौ ज्ञः ॥ २ । ४ । ८४ ॥

जानातेर्भावकर्मणि णप्प णज्ज इत्येतावादेशौ स्यातां तत्संनियोगेन यग्लुक् च । णप्पइ । णज्जइ । पक्षे । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ । अत्र 'जाणमुणौ ज्ञः' इति ज्ञाधातोर्जाणमुणादेशो । 'ज्ञो' इति णत्वे । णाइज्जइ ॥

सिप्पस्सिचस्निहोः ॥ २ । ४ । ८५ ॥

सिच्यते स्निह्यतेश्च भावकर्मणि सिप्पादेशो वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । सिप्पइ । सिच्यते । स्निह्यते वा । पक्षे । सिंचिज्जइ । णिहिज्जइ । अत्र 'श्लक्ष्ण—'इत्यादिना ण्हादेश ॥

वाहिप्पो व्याहृः ॥ २ । ४ । ८६ ॥

व्याहरतेर्भावकर्मणि वाहिप्प इत्यादेशो वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । वाहिप्पइ । पक्षे । वाहरिज्जइ ॥

ग्रहेर्घेप्प ॥ २ । ४ । ९० ॥

ग्रहेर्धातोर्भावकर्मणि घेप्पादेशो वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । घेप्पइ । पक्षे । गेण्हिज्जइ । अत्र 'ग्रहेर्गिरवारगेण्ह—'इत्यादिना गेण्हादेश ॥

छिप्पः स्पृशतेः ॥ २ । ४ । ८८ ॥

स्पृशतेर्भावकर्मणि छिप्प इत्यादेशो वा स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । छिप्पइ । पक्षे । छिविज्जइ । अत्र 'स्पृशिरिछवाल्लुक्—' इत्यादिना स्पृशतेश्छिवादेश ॥

दीसल् दृशेः ॥ २ । ४ । ९१ ॥

दृशेर्भावकर्मणि दीस इत्यादेशो ल्वित् स्यात् तत्संनियोगेन यग्लुक् च । ल्वित्वान्नित्यम् । तथा च 'दृशिरोअवराणिअच्छावअच्छ—'

इत्यादि सूत्रेण विधीयमाना आदेशा इमे कर्मणि न भवन्ति । दीसइ ॥

वचेर्वुच्चः ॥ २ । ४ । ९० ॥

वचेर्भावकर्मणि उच इत्यादेशो वा स्यात् तत्सनियोगेन यग्लुक् च । उचइ । पक्षे । वइज्जइ । एषा धातूनामुक्ता एते आदेशा भावकर्मणोरेव भवन्ति । एषा धातूनामेतद्व्यतिरिक्ता आदेशा कर्तर्यपि भवन्ति ॥

अथ णिचि रूपनिर्णयः प्रदर्श्यते ।

भू इति स्थिते । अनुक्तमन्यन्यायेन णिचि भुवो हो इत्यादेशाः पूर्ववत् । होणि इति स्थिते ॥

णिजदेदावावे ॥ २ । ४ । ११ ॥

धातो प्रेरणार्थे विहितस्य णिच्प्रत्ययस्य स्थाने अत् एत् आव आवे इति चत्वार आदेशा भवन्ति । तकारस्तावन्मात्रप्रदर्शनार्थ । इजादय पूर्ववत् । होअइ । होएइ । होआवइ । होआवेइ । बहुलाधिकारात् क्वचिदेतन्नास्ति । जाणअइ । जाणावइ । जाणावेइ । क्वचिदावे नास्ति । भारइ । भारेइ । भारावइ । पारइ । पारेइ । पारावइ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ २ । ४ । १२ ॥

'णिज्' अनुवर्तते । गुरुरादिर्यस्य धातो स गुर्वादि । गुर्वादेर्णिच अविर्वा स्यात् । होअविइ । अत्र न यण् । 'एङ' इति च प्रतिषेधात् सन्धिर्न भवति । 'अपदे' इत्युक्तत्वाद्वा । लटि प्रथमे पूर्ववदिजादय ज्जज्जौ च । अत्र णिजादेशयोरावे आव इत्येतयो 'ज्जाज्जे' इत्येत्वे कृते णिजादेशयो अत् एत् इत्येतयोश्च स्वरूपतो भेदाभावाच्चतुर्णामुदाहरणवेलाया द्वैरूप्यमवगन्तव्यम् । होअइ । होएइ । होआवइ । होआवेइ । एव तिसयोरिजादेशे रूपाणि । 'मध्ये चाजन्तात्' इति ज्जज्जौ । होएज्जइ । होएज्जाइ । इदमदेतो समानम् । होआवेज्जइ । होआवेज्जाइ । इदमावेआवयोस्तुल्यम् । होअविज्जइ ।

होअविज्जाइ । 'लड्लृटोश्च जर्जारौ' । होएज्ज । होएज्जा । इदमदेतो. समान रूपम् । होआवेज्ज । होआवेज्जा । इदमावेआवयोस्तुल्यम् । होअविज्ज । होअविज्जा । लट्प्रथमबहुत्वे । होअन्ति । होअन्ते । होअइरे । होएन्ति । होएन्ते । होएइरे । एवमावावेअन्तानामप्युदाहार्यम् । होएज्जन्ति । होएज्जन्ते । होएज्जइरे । इदमदेतोस्तुल्यम् । होआवेज्जन्ति । होआवेज्जन्ते । होआवेज्जइरे । इदमावेआवयोस्तुल्यम् । पूर्वोक्तान्येव जारादेशपक्षेप्युदाहरणानि । विशेषस्तु । होएज्जाइरे । होआवेज्जाइरे । युक्तपरे 'सयोगे' इति ह्रस्व । होअविज्जन्ति । होअविज्जन्ते । होअविज्जइरे । होअविज्जाइरे । जारि । पूर्ववत् । होएज्ज । होएज्जा । इति 'मध्ये चाजन्तात्' इति जर्जारावुदाहर्तव्यौ । एवमावेआवयोरपि जर्जारावुदाहर्तव्यौ । मध्यमे । होअसि । होअसे । होआवसि । होआवसे । होएसि । होआवेसि । होअविसि । नात्र से । अनद न्तत्वात् । होएज्जसि । होएज्जासि । अदेतोरिदम् । होआवेज्जसि । होआवेज्जासि । आवेआवयोरिदम् । होअविज्जसि । होअविज्जासि । अन्ते जर्जारौ च । मध्यमबहुत्वे । होअइत्था । होअह । होएइत्था । होएह । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । होएज्जइत्था । होएज्जाइत्था । होएज्जह । होएज्जाह । अदेतो । होआवेज्जइत्था । होआवेज्जाइत्था । होआवेज्जह । होआवेज्जाह । आवेआवयो समानम् । होअविइत्था । होअविह । जर्जारौ च । उत्तमे । होअमि । होआमि । होएमि । होइमि । एवमावादेशेपि । होएमि । होआवेमि । होअविमि । मध्ये । जर्जापक्षे । मीत्यस्योच्चारणमेव विशेष । अन्यन्मध्यमैकत्ववत् । बहुत्वे । होअमो । होआमो । होएमो । एवमावादेशेपि । एवमवावयोर्मम्वोरपि । होएमो । होआवेमो । एवमनयोर्मम्वोरपि । होअविमो । एव मम्वोरपि । जर्जापक्षे । होअज्जमो । होअज्जामो । इत्यादि । पूर्ववत् । विशेषस्तु मोममूनामुच्चारणम् । अन्ते जर्जारौ च । एवमन्येषामजन्ताना णिचि लटि च रूपम् । लङ्लङ्लिट्सु णिजादेशा इजादयश्च पूर्ववत् । 'भूतार्थस्य

सिहिअहि' इति स्वादय । शेष लड्वत् । होअसि । होअहिअ । होअहि । होएसि । होएहिअ । होएहि । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । लड्रूपाणि च सर्वाणि । ल्लटो । णिजादेशा । 'भविष्यति हिरादि' इति हि । 'हार्सा मिमोमुमे वा' इति हार्सा । 'सें' इति सें । 'हिस्साहित्था मुमोमस्' इति हिस्साहित्था च । शेष पूर्ववत् । होअहिइ । होएहिइ । होआवहिइ । होआवेहिइ । होअविहिइ । होएज्जहिइ । अदेतो । होआवेज्जहिइ । आवेआवयो । होएहिज्जा । अदेतो । होआवेहिज्जा । आवेआवयो । होअविज्जहिइ । होअविज्जाहिइ । होअविहिज्ज । होअविहिज्जा । प्रथमबहुत्वे । होअहिन्ति । होअहिन्ते । होअहिइरे । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । होअविज्जहिन्ति । होअविज्जहिन्ते । होअविज्जइरे । एव जारोपि । होएहिज । होएहिज्जा । एवमावावेअवीनाम् । मध्यमे । होअहिसि । होएहिसि । एवमावावेअवीनाम् । होएज्जहिसि । होएज्जाहिसि । अदेतो । एवमावेआवयो । होअविज्जहिसि । होअविज्जाहिसि । जर्जारौ च । मध्यमबहुत्वे । होअहिइद्धा । होअहिह । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । होएज्जहिइत्था । होएज्जाहिइत्था । होएज्जहिह । होएज्जाहिह । अदेतोस्तुल्यम् । एवमावावेअवीनामुदाहर्तव्यम् । जर्जारौ च । उत्तमे । होअहिमि । होएहिमि । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । होअहामि । होएहामि । एवमावावेअवीनामुदाहार्यम् । होअहामि । होएहामि । एवमावावेअवीनाम् । होअस्सामि । होएस्सामि । एवमावावेअवीनाम् । होअहिस्स । होएहिस्स । एवमावावेअवीनाम् । होएज्जहिमि । होएज्जाहिमि । अदेतो । एवमावावेअवीनाम् । जर्जारौ च । उत्तमबहुत्वे । होअहिमो । होएहिमो । एवमावावेअवीनाम् । होअहामो । होएहामो । एवमावावेअवीनाम् । होअहामो । होएहामो । एवमावावेअनीनाम् । होअस्सामो । होएस्सामो । एवमावावेअवीनाम् । एव मन्वोरप्युदाहर्तव्यम् । होअहिस्सा । होअहिद्धा । होएहिस्सा । होएहिद्धा । [illegible] ।१५। होएज्जहिमो । होएज्जाहिमो ।

अदेतोरिदं रूपम् । एवमावावेअवीनाम् । एवं मम्योरपि । होअ-
ह्मि । होअह्मि । एवमावावेअवीनाम् । एवमन्येषामजन्तानां
णिचि भविष्यति रूपं ज्ञेयम् । लोटि णिजादेशाः दुसुमव. । 'वहौ न्तु-
ह्मो' । 'सोत्तु हिं' । 'वा ज्ज्लोट्—' इत्येतत् च यथायोगम् ।
प्रथमे । होअदु । होएदु । अदेतो । होआवदु । होआवेदु । आवेआव-
योरिदम् । होअएदु । होएज्जदु । होएज्जादु । अदेतो । एवमावावे-
अवीनाम् । होएज्ज । होएज्जा । अदेतो । एवमावावेअवीनाम् ।
होएज्जन्तु । अदेतो । एवमावावेअवीनाम् । जर्जारौ च । मध्यमे ।
होअसु । होएसु । एवमावावेअवीनाम् । होएज्जसु । होएज्जासु ।
अदेतो । एवमावावेअवीनाम् । एवं 'सो' इत्यादेशपक्षेपि । जर्जारौ
च । मध्यमबहुत्वे । होअह । एवमावावेअवीनाम् । होएज्जह ।
होएज्जाह । अदेतो । एवमावावेअवीनाम् । जर्जारौ च । उत्तमे ।
एकवचने मीत्यस्योच्चारणम् । बहुवचने मो इत्यस्योच्चारणं च विशेषः ।
रूपाणि तु प्रथममध्यमैकत्वबहुत्ववत् । एवं णिचि लोट्यन्येषामजन्तानां
धातूनां रूपं नेयम् । लिङि णिजादेशाः । 'त्विज्जाल्लिङ' इतीज्जात्परं
इत् । होएज्जइ । होएज्जाइ । होआवेज्जइ । होआवेज्जाइ । इत्यादि
लोट्रूपाणि च । लङि णिजादेशाः । 'माणन्तौल् च लङ' इति माणन्तौ
च । होअमाण । होअन्ते । होएमाण । होएन्त । एवमावावेअवीनाम् ।
होएज्जमाण । होएज्जन्त । एवमावावेअवीनां सर्वत्र पुरुषेषु वचनेषूदा-
हार्यम् । हवादीनां तु भेदः । पूर्ववण्णिजादेशाः । 'णिजदेदावावे'
इत्यतो 'णिज्' इत्यधिकृत्य षष्ठ्यन्तविपरिणामः ।

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ २ । ४ । १५ ॥

णिचः स्थाने विहितेषु अत् एत् लुक् इत्येतेषु परतः धातोरादेरत
आद् भवति ॥

लुक् भावकर्मणिच्स्थले प्रदर्शयिष्यते ॥

हावइ । हावेइ । केचिदावे आव इत्येतयोरपि आदेरत आत्वमि-

च्छन्ति । हावावइ । हावावेइ । पूर्ववज्जर्जारौ च । लटि प्रथमे । होवइ । होवेइ । होहवइ । होहवेइ । होवेज्ज । होवेज्जा । होवन्ति । होवन्ते । होवइरे । होवेन्ति । होवेन्ते । होवेइरे । होहवन्ति । होहवन्ते । होहवइरे । जर्जारौ च । मध्यमे । हावसि । हावेसि । हावावसि । हावावेसि । जर्जारो च । मध्यमबहुत्वे । हावइद्धा । हावह । हावेइद्धा । हावेह । हावावइद्धा । हावावह । हावावेइद्धा । हावावेह । जर्जारौ च । उत्तमे । हावमि । हावामि । हाविमि । हावेमि । हावावमि । हावावामि । हावाविमि । हावावेमि । जर्जारौ च । उत्तमबहुत्वे । हावमो । हावामो । हाविमो । हावेमो । हावावमो । हावावामो । हावाविमो । हावावेमो । एव मम्वोरपि । जर्जारौ च । एव हलन्ताना णिचि लटि रूप नेयम् । लुङ्लङ्लिट्सु णिजादेशा । भूतार्थे 'हलईअ' इति तिसयोरीअ । हावईअ । हावईआ । हावावईअ । हावावेईअ । शेष लड्वत् । लृलुटो णिजादेशा । 'भविष्यति हिरादि' इति हि । 'हार्सो मिमोमुमे वा' । 'सि' । 'हिस्साहित्था मुमोमस्य' । शेष पूर्ववत् । हाविहिइ । हावेहिइ । हावाविहिइ । हावावेहिइ । हाविहिज्ज । हावेहिज्जा । हावाविहिज्ज । हावावेहिज्ज । एव जारौपि । हावहिन्ति । हावेहिन्ति । एव तेइरयो । हावावहिन्ति । हावावेहिन्ति । एव तेइरयो । जर्जारौ च । मध्यमे । हावहिसि । हावेहिसि । हावावहिसि । हावावेहिसि । जर्जारो च । मध्यमबहुत्वे । हावहिइद्धा । हावहिह । हावेहिइद्धा । हावेहिह । हावावहिइद्धा । हिवावहिह । एवमदन्तेपि । जर्जारौ च । उत्तमे । हावहिमि । हावहामि । हाविस्सामि । एवमदन्तेपि । हावावहिमि । हावावहामि । हावाविस्सामि । हावाविस्स । एवमत एदादेशेपि । जर्जारौ च । उत्तमबहुत्वे । हावहिमो । हावहामो । हाविस्सामो । एवमेदादेशेपि । हावावहिमो । हावावहामो । हावाविस्सामो । एवमत एदादेशेपि । एव मम्वोरपि । हावहिस्सा । हावहित्था । हावावहिस्सा । हावावहित्था । हावाविहिस्सा । हावाविहित्था । एवमेदन्तेपि ।

जर्जरौ च। अत्र सर्वत्र 'एष्यत्यातुतथ्यमविष्यति' इत्यत्र पदितौ। एव हलन्तान्तराणा लोटि णिजादेशा दुसुमव। 'मही न्तुदमो' 'सोसु हि' । 'लुगिज्जहीज्जस्त्रिजेत' इति लुगादयश्च । शेष पूर्व वत्। प्रथमे। हावदु । हावेदु । हावावदु। हावावेदु। जर्जरौ च । बहुत्वे । हावन्तु । हावेन्तु । हावावेन्तु । हावावन्तु। जर्जरौ च । मध्यमे। हावसु । हावेसु। हावासु । हावावेसु। हावहि। हावेहि हावावहि। हावावेहि। लुगादय । हाव। हावे-ज्जहि। हाविज्जसु। हाविज्जे । हावाव। हावावेज्जहि । हावावे-ज्जसु। हावावेज्जे। इत्यादि। जर्जरौ च। बहुत्वे। हावह। हावेह। हावावह। हावावेह । जर्जरौ च। उत्तमे । हावमि। हावामि। हाविमि। हावेमि। उत्तमबहुत्वे। हावमो। हावामो । हाविमो। हावेमो। इत्यादि। अत्र सर्वत्र यथायोग 'वा लङ्लोट्—'इत्यादिना अत एत्व वा । 'मोमपुम्विष' इतीत्व च । लिङि 'त्विज्जालिङ' इतीत्वम्। हावेज्जइ। हावेज्जाइ । हावावेज्जइ। हावावेज्जाइ। लोड्-पाणि च। लटि माणन्तौ । हावमाण। हावन्त । हावावमाण। हावावन्त। एवमेदन्ता अपि। जर्जरौ च। एव सर्वेषु पुरुषेषु वचनेषू-दाहार्यम् ॥

एधादय मदर्श्यन्ते णिजादेशा । 'गुर्वादेरविर्वा'। एहइ। एहा-वइ। एहावेइ। एहाविइ॥ पच्। 'अदेल्लुक्यात् खोरत' इत्यात्वम्। पाअइ। पाएइ। पाआवइ। पाआवेइ । अत्र आत्वे कृते बहुलो-धिकारादाविर्न भवति॥ णुनदि। णदइ। णदेइ। णदावइ। णदा वेइ। णदविइ॥ ध्वसु गतौ। झसइ। झसेइ। झसावइ। झसावेइ। झसविइ। एव धसइ। इत्याद्यपि॥ व्येञ्। 'गुर्वादेरविर्वा'। वेअइ। वेएइ। वेआवइ। वेआवेइ । वेअविइ॥ अद्। आदइ। आदेइ। आदावइ। आदावेइ। 'अदेल्लुक्यात्—' इत्यात्वम्॥ शीङ्। 'योरेङ्' इत्येत्वम्। सेअइ। सेएइ। सेआवइ। सेआवेइ। सेआविइ॥ ब्रूञ्।

'उवर्णस्याव' । 'अदेल्लुक्यात्—'इत्यात्वम् । सावइ । सावेइ । सावावइ । सावावेइ ॥ हु दानादानयो । 'णो ह्रस्व—'इत्यादिना ण । हुणअइ । हुणएइ । हुणावइ । हुणावेइ ॥ ओहाङ् । हाअइ । हाएइ । हाआवइ । हाआवेइ । हाअविइ । अत्र गुर्वादित्वादवि ॥ धाञ् । धाअइ । धाएइ । धाआवइ । धाआवेइ । धाअविइ ॥ दिवु । दिवइ । दिवेइ । दिवावइ । दिवावेइ ॥ षूञ् । 'उवर्णस्याव' । 'अदेल्लुक्यात्—' इत्यात्वम् । सावइ । सावेइ । सावावइ । सावावेइ ॥ मृङ् । 'अर उ' । आत्वम् । मारइ । मारेइ । मारावइ । मारावेइ ॥ रुधि । न्धन्भौ । रुन्धइ । रुन्धेइ । रुन्भइ । रुन्भेइ । रुज्झइ । इत्यादि ॥ डुकृञ् । कारइ । कारेइ । इत्यादि ॥ डुक्रीञ् । केअइ । केएइ । केआवइ । केआवेइ । केअविइ ॥ भ्रमु । 'णिजदेदावावे' इत्यत 'णिच्' इत्यधिकृत्य

भ्रमेराडः ॥ २ । ४ । १३ ॥

भ्रमे परो णिच् आड इति वा स्यात् । भमाडइ । पक्षे । भामइ । भामेइ । भामावइ । भामावेइ ॥ पटिघातौ णिचि 'फ पाटिपरिघपरिखा—' इत्यादिना पस्य फ । फाळइ । फाळेइ । इत्यादि । अत्र बडिशादित्वाट्टस्य ळत्वम् । अथ चुरादय । चुर स्तेये । णिचि । णिजादेशा. । 'अचोचाम्' इत्युकारस्य ओकार । चोरइ । चोरेइ । चोरावइ । चोरावेइ । चोरविइ ॥ पाल रक्षणे । पाळइ । पाळेइ । पाळावइ । पाळावेइ । पाळविइ ॥ अर्च पूजायाम् । अचइ । अचेइ । अचावइ । अचावेइ अचविइ ॥ इत्याद्युक्तसर्वेधातुषु तदादेशेषु च णिचि रूपाणि बुद्धिमद्भिरूह्यानि । ग्रन्थगौरवभयादस्माभिर्न लिख्यन्ते ॥

अथ णिचि धात्वादेशाः प्रदर्श्यन्ते ।

स्पृहदूङोः सिहदूमौ णिचोः ॥ २ । ४ । ९२ ॥

णिजन्तयोरनयो सिहदूम इत्येतावादेशौ भवत । सिहइ । दूमइ । सिहेइ । इत्यादि ॥

निवृपतोर्णिहोडो वा ॥ २ । ४ । ९३ ॥

इत उत्तर यावद्धात्वादेश 'णिच्' अनुवर्तते । निपूर्वस्य वृम पतेश्च णिहोड इत्यादेशो वा स्यात् । णिहोडइ । निवारयति पातयति वा । पक्षे । णिवारेइ । पाडेइ । अत्र मत्यादिपाठात् तस्य टत्वम् ॥

धवलोद्घटोर्दुमोग्गौ ॥ २ । ४ । ९४ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते । धवल्यतेर्नामधातोरुत्पूर्वस्य घटयतेश्च णिजन्तस्य यथासस्य दुमउग्ग इत्यादेशौ वा भवत । दुमइ । उग्गइ । पक्षे । धवलइ । उग्घाटेइ । अत्र 'टो ड' इति टस्य डत्वम् ॥

भ्रमवेष्ट्योस्तालिअटपरिआलौ ॥ २ । ४ । ९५ ॥

भ्रमयतिवेष्टयत्योर्णिजन्तयोर्यथाक्रम तालिअट परिआल इत्येतावादेशौ वा भवत । तालिअटइ । पक्षे । भमाडइ । अत्र 'भ्रमेराड' इत्याड । भामइ । वेष्टे परिआलइ । पक्षे । वेडइ । अत्र 'वेष्टे' इत्यन्त्यस्य ड ॥

रावो रञ्जयतेः ॥ २ । ४ । ९६ ॥

रञ्जयतेर्णिजन्तस्य राव इत्यादेशो वा स्यात् । रावेइ । पक्षे । रंजेइ ॥

तुलिडोल्योरोहामरखोलौ ॥ २ । ४ । ९७ ॥

णिजन्तस्य तुल्यतेर्दोल्यतेश्च नामधातोर्यथासख्य ओहाम रखोल इत्येतौ वा भवत । ओहामइ । रखोलइ । पक्षे । तुलइ । दोलइ ॥

आसघः समावेः ॥ २ । ४ । ९८ ॥

समावयतेरासघ इति वा स्यात् । आसघइ । पक्षे । समावेइ । समावयति ॥

अर्पेरल्लिवपणामचच्चुप्पाः ॥ २ । ४ । ९९ ॥

णिजन्तस्यार्पयते अल्लिव । पणाम । चच्चुप्प इति त्रय आदेशा वा भवन्ति । अल्लिवइ । पणामइ । चच्चुप्पइ । पक्षे । अप्पेइ । ओप्पेइ । अत्र 'स्वपौ' इत्यादेरत ओत्व वा ॥

गुलुगुंछोत्थंघोव्वेल्लोल्लोला उन्नमेः ॥ २ । ४ । १०० ॥

नमतेरुत्पूर्वस्य णिजन्तस्य गुलुगुछ उत्थघ उव्वेल्ल उल्लोल इति चत्वार आदेशा वा स्युः । गुलुगुछइ । उत्थघइ । उव्वेलइ । उल्लोलइ । पक्षे । उण्णवेइ । अत्र 'नमोद्विजरुदा व' इत्यन्त्यस्य वत्वम् ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ २ । ४ । १०१ ॥

प्रकाशतेर्णिजन्तस्य णुव्व इति वा स्यात् । णुव्वइ । पक्षे । पआसेइ ॥

णिहुवः कमेः ॥ २ । ४ । १०२ ॥

कमे स्वार्थे णिजन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा स्यात् । णिहुवइ । पक्षे । कामेइ ॥

नशेर्विप्पगालणासवपलावहारवविउडाः ॥ २ । ४ । १०३ ॥

नाशयतेर्णिजन्तस्य विप्पगाल णासव पलाव हारव विउड इति पञ्चादेशा वा स्युः । विप्पगालइ । णासवइ । पलावइ । हारवइ । विउडइ । पक्षे । णासेइ ॥

वल आरोपेः ॥ २ । ४ । १०४ ॥

णिजन्तस्यारोपेर्वल इति वा स्यात् । वलइ । पक्षे । आरोवेइ ॥

विरेचेरोलुण्डोल्लुण्डपल्हत्थाः ॥ २ । ४ । १०५ ॥

विपूर्वस्य रेचयतेर्णिजन्तस्य ओलुण्ड उल्लुण्ड पल्हत्थ इति त्रय आदेशा वा भवन्ति । ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । पक्षे । विरेएइ ॥

कम्पेर्विच्छोळः ॥ २ । ४ । १०६ ॥

कम्पयतेर्णिजन्तस्य विच्छोळ इति वा स्यात् । विच्छोळइ । पक्षे । कम्पेइ ॥

रोमन्थेरोग्गालवग्गालौ ॥ २ । ४ । १०७ ॥

रोमन्थतेर्नामधातोर्णिजन्तस्य ओग्गाल वग्गाल इति वा स्याताम् । ओग्गालइ । वग्गालइ । पक्षे । रोमन्थेइ ॥

प्लावेरोंवालपव्वालौ ॥ २ । ४ । १०८ ॥

प्लावयते रोंवाल पव्वाल इति वा भवत । रोंवालइ । पव्वालइ । पक्षे । पावेइ ॥

मिश्रेर्मीसालमेळवौ ॥ २ । ४ । १०९ ॥

मिश्रयतेर्मीसाळ मेळव इति वा भवत । मीसाळइ । मेळवइ । पक्षे । मीसेइ । अत्र 'शोर्लुस—'इति दीर्घं ॥

छादेर्णूमणुमोंवालढक्कपव्वालसण्णुमाः ॥ २ । ४ । ११० ॥

छादयते णूम णुम उवाल ढक्कपव्वाल सण्णुम इति षडादेशा वा स्यु । णूमइ । णुमइ । उवालइ । ढक्कइ । पव्वालइ । सण्णुमइ । पक्षे । छाएइ ॥

अल्लुक्कवोक्कौ विज्ञापे ॥ २ । ४ । १११ ॥

विज्ञापे अल्लुक्क वोक्क इति वा भवत । अल्लुक्कइ । वोक्कइ । पक्षे । विण्णावेइ ॥

परिवाडो घटेः ॥ २ । ४ । ११२ ॥

घटयते परिवाडो वा स्यात् । परिवाडइ । पक्षे घडेइ ॥

दशेर्दावदक्खवदसाः ॥ २ । ४ । ११३ ॥

दशेर्णिजन्तस्य दाव दक्खव दस इति त्रय आदेशा वा स्यु । दावइ । दक्खवइ । दसइ । पक्षे । दसेइ ॥

प्रस्थापेः पेट्ठवपेंडवौ ॥ २ । ४ । ११४ ॥

प्रस्थापेर्णिजन्तस्य पेट्ठव पेंडव इत्येतौ वा भवत । पेट्ठवइ । पेंडवइ । पक्षे । पट्ठावेइ । अत्र 'कग—'इति सलोपद्वित्वे ॥

यापेर्जवः ॥ २ । ४ । ११५ ॥

यापयतेर्जव इत्यादेशो वा स्यात् । जवइ । पक्षे । जावेइ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ २ । ४ । ११६ ॥

विकोशेर्नामधातो पक्खोड इति वा स्यात् । पक्खोडइ । पक्षे । विआसेइ ॥

गुठ उद्धूलेः ॥ २ । ४ । ११७ ॥

उद्धूलयतेर्नामधातोर्णिजन्तस्य गुठ इत्यादेशो वा स्यात् । गुठइ । पक्षे उद्धूलेइ ॥

तडेराहोडविहोडौ ॥ २ । ४ । ११८ ॥

ताडयतेर्णिजन्तस्य राहोड विहोड इत्यादेशौ वा भवत । राहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥

ह्रादेरवअच्छलणिचश्च ॥ २ । ४ । ११९ ॥

ह्लादयतेरणिजन्तस्य चकाराण्णिजन्तस्य च अवअच्छल् इत्यादेशो वा भवति । अवअच्छइ ॥

एवमन्येषु धातुषु तदादेशेषु च णिजादेशा अदादयश्च कल्पनीया । अथ णिचि भावकर्मविवक्षायां धातोरुपरि णिच् । तदुपरि यक् । तस्य पूर्ववदीअइज्जयोर्विधाने 'णिजदेदावावे' इत्यत 'णिच्' इत्यधिकृत्य

लुगाविल्भावकर्मक्ते ॥ २ । ४ । १४ ॥

भावकर्मविहिते प्रत्यये क्ते च परे णिचो लुक् आवि इत्यादेशौ वा भवत । लित्वान्नित्यम् । एव णिचो लुकि आवौ च सति लटि भावे रूपाणि । होइअइ । होइअए । इत्यादि । लुक्पक्षे केवलभाववद्रूपाणि । आविल्पक्षे । होआविअइ । होआइअए । होआविज्जइ । होआविज्जए । 'वा लड्लोट्—' इत्येत्व वा । होआविएइ । हो आविज्जेइ । होआविएज्ज । होआविएज्जा । होआविज्जेज्ज । होआविज्जेज्जा । कर्मणि प्रथमैकत्वे भाववत् । बहुत्वे णिचो लुक्पक्षे अण्यन्तकर्मबहुत्ववद्रूपाणि । आविल्पक्षे । अणुहोआविअन्ति । अणु होआविअन्ते । अणुहोआविएन्ति । अणुहोआविएन्ते । अणुहोआविइरे । अणुहोआविएइ[illegible]ज्ज । अणुहोएज्जा । एवमा-

विल्पक्षे । यक इज्जादेशेपि । मध्यमे णिज्लुक पक्षे अप्यन्तकर्मवत् । आविल्पक्षे । अणुहोआविअसि । अणुहोआविअसे । एवं यक इज्जादेशेपि । अणुहोआविअसे । एवं यक इज्जादेशेपि । जर्जारौ च । मध्यमबहुत्वे णिज्लुकि पूर्ववत् । आवौ । अणुहोआविअइत्था । अणुहोआविह । अणुहोआविएइत्था । अणुहोआविएह । एवमिज्जादेशेपि । जर्जारौ च । उत्तमे लुकि पूर्ववत् । आवौ । अणुहोआविअमि । अणुहोआविआमि । अणुहोआविइमि । अणुहोआविएमि । एवमिज्जादेशेपि । जर्जारौ च । बहुत्वे णिचि लुकि पूर्ववत् । आवौ । अणुहोआविअमो । अणुहोआविआमो । अणुहोआविइमो । अणुहोआविएमो । जर्जारौ च । एवं मम्बोरपि । एवमिज्जादेशेपि ॥

एवमजन्तानां लटि रूपम् । लुङ्लङ्लिट्सु । 'भूतार्थस्स सिहि अहि' इति स्यादयः । शेषं पूर्ववत् । भावे लुक्पक्षे पूर्ववत् । आवौ । होआविअसि । होआविअहिअ । होअविअहि । एवमिज्जादेशेपि । कर्मण्यनुपूर्वत्वमेव विशेषः । अणुहोआविअसि । इत्यादि । भाववत् । लृलुटो । 'भविष्यति हिरादि' । दासोच । 'सं' । हिस्साहिइ च । भावे लुकि पूर्ववत् । आवौ । होआविएहिइ । होआविइहिइ । होआविज्जहिइ । होआविज्जहिइ । कर्मणि लुकि पूर्ववत् । आवौ । एकत्वे प्रथमभाववत् । बहुत्वे । अणुहोआविएहिंति । अणुहोआवि एहिन्ते । अणुहोआविएहिरे । इत्यादि । शेषं पूर्ववदुन्नेयम् । लोटि णिचि लुगाविल् च ईअइज्जौ । दुसुमव । 'बहौ न्तुहमो' । 'सोत्तु हि' । शेषं पूर्ववत् । भावे लुकि पूर्ववत् । आवौ । होआविअदु । होआविएदु । एवमिज्जादेशेपि । कर्मणि लुकि पूर्ववत् । आवौ । अणुहोआविअदु । अणुहोआविएदु । एवमिज्जादेशेपि । अणुहोआविअन्तु । अणुहोआविएन्तु । इत्यादि कल्पनीयम् । तिङि 'लिज्जालिङ' इति इज्जात् परं इत् । शेषं लोड्वत् । लटि माणन्तौ । लुकि भावकर्मणो पूर्ववत् । आवौ । होआअविमाण । होआअविआ त । होआविज्जमाण । होआविज्जन्त । कर्मण्यनुपूर्वत्वमेव विशेषः । एवं

सर्वेषु वचनेषूदाहार्यम् । हवादीना पूर्ववण्णिचि लुगानिल् च ईअइज्जौ च । 'अदेल्लुक्यात्तोरत' इति णिचो लुकि आदेरत आत्वम् । हाविअइ । हाविअए । हावाविअइ । हावाविअए । हावाविज्जइ । हावाविज्जए । अणुहावाविअइ । अणुहावाविअए । अणुहावाविइ । अणुहावाविज्जइ । अणुहावाविज्जए । इत्यादि ॥

एवमन्येषा हलन्ताना धातूना रूपम् ॥

एधादय केचित् प्रदर्श्यन्ते ॥ एहीअइ । एहिज्जइ । एहाविअइ । एहाविज्जइ ॥ पचू—पाईअइ । पाइज्जइ । पाआविअइ । पाआविज्जइ ॥ नदू—णदीअइ । णदिज्जइ । णदाविअइ । णदाविज्जइ । ध्वंसु—झसीअइ । झसिज्जइ । झसाविअइ । झसाविज्जइ । धसीअइ । इत्याद्यपि । व्येञ्—वेईअइ । वेइज्जइ । वेआविअइ । वेआविज्जइ । अदु—आदीअइ । आदिज्जइ । आदाविअइ । आदाविज्जइ । चिञ्—चिणीअइ । चिणिज्जइ । चिणाविअइ । चिणाविइज्जइ । कृञ्—कारीअइ । कारिज्जइ । काराविअइ । काराविज्जइ । ग्रह्—गाहीअइ । गाहिज्जइ । गाहाविअइ । गाहाविज्जइ । चुर्—चोरीअइ । चोरिज्जइ । चोराविअइ । चोराविज्जइ । इत्यादि ॥

एवमन्येषा धातूना अदाद्यादेशाना चानया दिशा रूपाण्युदाहर्तव्यानि । ग्रन्थविस्तरभयादस्माभिर्न प्रदर्श्यन्ते ॥

क्यजन्तक्यषन्तयोर्विशेषा प्रदर्श्यन्ते । 'क्वचिदसादे' इत्यत 'क्वचित' इत्यनुवर्तमाने

लुक्क्यङोर्यस्य ॥ २ । ३ । ४२ ॥

'कर्तु क्यङ् सलोपश्च' इति विहितस्य क्यङन्तस्य द्विवचनात् 'लोहितादिडाज्भ्य क्यष्' इति विहितस्य क्यषन्तस्य सबन्धिनो यकारस्य क्वचिल्लुग् भवति ॥

क्यङ् । गुरूयते च्छात्र । गुरूअइ । अत्र यलोपे गुरूइ । गुरुरिवाचरतीत्यर्थ ॥

क्यपि । घमघमायते । घमघमाअइ । यलोपे । घमघमाइ । लोहिता यते । लोहिआअइ । यलोपे । लोहिआइ ॥

अस्मिन् शास्त्रे षट्तयद्वलुगन्तरान्तस्यजन्तसुप्धात्वादिरूपाणां विशेषविधानाभावात् सिद्धावस्थापेक्षया वर्णानां विशेषादेशानाकलय्य बुद्धिमद्भिः प्रयोगाः संचारणीयाः ॥

श्रीमदखिलविद्यापरिवारदक्षिणामूर्तिप्रसादलब्धविद्वद्गोष्ठीमीमांसादिव्याख्यातर्कशास्त्रभीमचरणसूरिपरमभट्टोपाध्यायतनयलक्ष्मणभट्टोपाध्यायसोदरेण सर्वाम्बिकागर्भशुक्तिमुक्तामणिना सर्वविद्वत्कविसंमतेन दक्षिणामूर्तिमहादेवकिंकरेण लक्ष्मीधरेण विरचितायां षड्भाषाचन्द्रिकायां प्राकृतप्रक्रियाविभागः संपूर्णः ॥

पथ नियन्धनिर्मित्या या परोपकृतिस्तया ।
पृथ्वीकपायीरमण प्रीयतां परमेश्वरः ॥

श्रीरस्तु ।

मतिमुद्रापरश्वेण जानुभिः सक्तनाहवे ।
भुजङ्गनद्धकक्षाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

अथ शौरसेन्यादयो भाषा प्रदर्श्यन्ते । राम इति स्थिते प्रथमैक-वचनमारभ्य पञ्चम्येकवचनपर्यन्त प्राकृतवदेव । पञ्चम्येकवचने तु राम ङसि इति स्थिते 'दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोस्तो ' इत्यत 'शौरसेन्याम्' इत्यधिकृत्य

अतो ङसेर्डदोडो ॥ ३ । २ । २० ॥

शौरसेन्यामकारात् परस्य ङसेर्डु दो इत्येतौ शितौ भवत । रामाद् । रामादो । अत्र शित्वाद् दीर्घ ॥ शेष प्राकृतवद् । एव घटादीना सर्वनाम्ना च प्राकृतवत् । पूर्वशब्दस्य तु ।

पूर्वस्य पुरवः ॥ ३ । २ । ९ ॥

पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेश स्यात् । पुरवो । पुरवे । इत्यादि । पितृ-शब्दे तलोपे प्राप्ते

दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोस्तोः ॥ ३ । २ । १ ॥

शौरसेन्या भाषायामच परस्यासयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकार स्यात् । पिदा । पिदरो । इत्यादि । प्राकृतवदेव । सर्वत्रैव भूतस्य तस्य द एव । 'अखौ' इति किम् । तरुणो । 'अच ' इति किम् । कतो । 'अखो ' इति किम् । मत्तो । अज्जउत्तो ॥

सयोगे धः क्वचित् ॥ ३ । २ । २ ॥

'शौरसेन्याम्' अनुवर्तते । 'दस्तस्य' इति च । पूर्वसूत्रेणाखोरित्य योदितेपि क्वचिद्विदोप । उच्चारिते शौरसेन्या सयोगे धो वर्तमानस्य

---

१ प्रथमाविभक्तिमारभ्य T २ तृतीयाविभक्त्यन्त T ३ पूर्वस्य दीप T ४ पूर्वस्य तु T ५ इत्यादेशो भवति T ६ T has before it अत्र 'तावति खोर्वा' इत्यत 'वा' इत्यनुवर्तते । ७ After this T has शेष प्राकृतवत् । ८ परस्यानादौ

तकारस्य क्वचिल्लक्ष्यानुरोधेन दकारो भवति । णिच्छिन्दो महन्दो । निश्चिन्तो महान् । आर्यपर्याय इत्यादिषु 'तावति खोर्वा' इत्यत्र 'वा' इत्यनुवर्तमाने

र्योय्य. ॥ ३ । २ । ८ ॥

र्य इत्यस्य स्थाने य्य इति वा स्यात् । जत्वापवाद । अय्यो । अज्जो । पय्याओ । पज्जाओ ॥

इत्यजन्ता पुलिङ्गा ।

स्त्रीलिङ्गेषु कथाप्रथा इत्यादिषु थस्य हत्वे प्राप्ते

थो धः ॥ ३ । २ । ४ ॥

'वा' इत्यनुवर्तते । 'शौरसेन्याम्' इति च । शौरसेन्या थस्य धै स्याद्वा । कधा । कहा । पधा । पहा । इत्यादि । मातृशब्दे तस्य द । मादा । इत्यादि । शेष प्राकृतवत् ॥

अथाजन्तेषु नपुसकलिङ्गेषु कुण्डप्रभृतिषु शौरसेनी अकारान्तपुलिङ्गवदेव । अन्त पुरे । 'सयोगेथ क्वचित्' ईत्यनेन सयुक्तस्याधो वर्तमानस्य तस्य प्रयोगानुसारेण द स्यादित्युक्तत्वात्तस्य दत्वम् । अदेउर ॥

अथ हलन्तेषु विशेष उच्यते ।

नकारान्तेष्विनन्तेषु

आत् सावामन्त्रइनो नः ॥ ३ । २ । २१ ॥

आमन्त्रे सौ परे इनो नकारस्यात्व वा स्यात् । दे करिआ । पक्षे । दे करी । दे कचुइआ । दे कचुई ॥

मः ॥ ३ । २ । २२ ॥

'आत्' इति व्यतिरिक्त पूर्वसूत्र सर्वमनुवर्तते । आमन्त्रे सौ परे नकारस्य मकारो वा स्यात् । दे राअ । दे राअ । दे सुकम्म । दे सुकम्म ॥ तकारान्तेषु

---

१ दकारो भवति क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण । T २ इत्यादेशो वा भवति T
३ धो वा स्यात् T ४ इत्युक्तत्वात् प्रयोगानुसारेण क्वचिदपि तस्य द । My, P ५ स्य वा स्यम् P, My

भवताम् ॥ ३ । २ । ०३ ॥

'आमन्त्रे' इति निवृत्तम् । 'म' इत्यनुवर्तते । 'न' इति च । भवन् भगवन् मघवन् कृतवन् इत्येवमादीना दृश्यमानस्य नकारस्य सो परे मकारो भवति । किं भव हिअए णदेइ । किं भवान् हृदये नन्दति । पज्जलिदो भअव हुदासणो । प्रज्वलितो भगवान् हुताशनः । महव पाअसासणो । मघवान् पाकशासन । कअव । कृतवान् । हलन्तेषु स्त्रीनपुंसकयोर्विशेषो नास्ति । युष्मदसच्छब्दावपि प्राकृतवदेव ॥

अथाव्ययेषु विशेषा प्रदर्श्यन्ते । तावत् । 'दस्तस्य—' इत्यनुवर्तते ।

तावति स्तोर्वा ॥ ३ । २ । ३ ॥

तावच्छब्दे स्तोस्तस्य दो वा स्यात् । 'अखौ' इत्यस्यापवाद । दाव । ताव । कथ । 'थो घ' इति वा धत्वम् । कध । कह ॥

इहहचोर्हस्य ॥ ३ । २ । ५ ॥

'थो ध' इत्यत 'ध' इत्यनुवर्तते । इहशब्दे हकारस्य 'थध्व-मित्थाहचो' इति निर्दिष्टहकारस्य च धो वा स्यात् । इध । इह ॥ इदानींशब्दस्य

इदानीमोल्दाणिं ॥ ३ । २ । १२ ॥

शौरसेन्यामिदानींशब्दस्य दाणिमिति लिद् भवति । दाणिं । 'तद्व्यत्ययश्च' इति सूत्रात् प्राकृतेपि ॥

तसात्ता ॥ ३ । २ । १३ ॥

तसाच्छब्दस्य शौरसेन्या ता इति भवति । ता ॥ क्त्वाप्रत्ययस्य

इअदूणौ क्त्वः ॥ ३ । २ । १० ॥

'शौरसेन्याम्' इत्यनुवर्तते । क्त्वाप्रत्ययस्य शौरसेन्या इअ दूण

---

१ 'नपुंसकलिङ्गयोरविशेष P, My २ शौरसेन्या तसाच्छब्द ता इति आपद्यते T

इत्येतौ वा भवत । भविअ । होदूण । पढिअ । पढिदूण । रमिअ । रमिदूण । इत्यादि । पढित्ता रत्ता इति तु सिद्धावस्थापेक्षया भवत ॥

कृगमोर्डदुअः ॥ ३ । २ । १३ ॥

'क्त्व' इत्यनुवर्तते । कृ गम् आभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अदुअ इत्यादेशो भवति । कदुअ । गदुअ । पक्षे । करिअ । करिदूण । गमिअ । गमिदूण ॥

ण नन्वर्थे ॥ ३ । २ । १४ ॥

नन्वर्थे ण इति भवति । ण ॥

अम्हहे हर्षे ॥ ३ । २ । १५ ॥

शौरसेन्यां हर्षे अम्हहे इति निपात प्रयोक्तव्य[1] । अम्हहे धण लद्ध ॥

हीही वैदूषके ॥ ३ । २ । १६ ॥

'हर्षे' इत्यनुवर्तते । वैदूषके हर्षे हीही इति प्रयोज्यम् । हीही सपण्णा मणोरहा पिअवअस्सस्स । सपन्ना मनोरथा प्रियवयस्यस्य ॥

हीमाणहे निर्वेदविस्मये ॥ ३ । २ । १७ ॥

निर्वेदे विस्मये च हीमाणहे इति प्रयोज्यम् । निर्वेदे । हीमाणहे परिस्सता अम्हे एदृणा णिअविहिणो दुव्विलसिदेण । परिश्रान्ता वयमेतेन निजविधेर्दुर्विलसितेन । विस्मये । हीमाणहे जीवन्तवच्छा मे जणणी । जीवद्वत्सा मे जननी ॥

एवार्थे एव्व ॥ ३ । २ । १८ ॥

एवार्थे एव्वेति निपात्यते । मह एव्व । ममैव ॥

हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ ३ । २ । १९ ॥

चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपात्य । हञ्जे ॥ प्रसङ्गाद्युक्तमिदमित्यादिषु किंचिदुच्यते ।

---

१ सिद्धावस्थाया T २ हर्षे अम्हहे इति वा भवति P, My ३ निपात प्रयोज्य T ४ My and P have only परिस्सता परिश्रान्ता

अन्त्यादिदेति मो णः ॥ ३ । २ । ७ ॥

शौरसेन्यामन्त्यान्म मकारात् परो णकारागमो भवति इदेति इकारे एकारे च परे । जुत्त णिम । युक्तमिदम् । सरिस णिम । सदृशमिदम् । एकारे । किं णेद । किमिदम् । एव्व णेद । एवमेतत् ।

इति शौरसेन्या सुबन्तविभाग ।

अथ तिङन्ते विशेषाः प्रदर्श्यन्ते ।

भू सत्तायाम् । 'इहहचोर्हस्य' इत्यत 'हस्य' इत्यनुवर्तते 'शौरसेन्याम्' इति च ॥

भुवो भः ॥ ३ । २ । ६ ॥

भवतेर्धातोरादेशस्य सहकारस्य भकारादेशो वा भवति । भो इति स्थिते 'शेषे प्राकृतवत्' इत्यतिदेशात् 'लटस्तिसाविजेचू' इति इजेचोर्विधाने

इजेचोर्दद् ॥ ३ । २ । २५ ॥

लटस्तिसादेशयोरेजेचोर्दद् आगमो भवति । अनुक्तमत्यन्यायेन टित्वात् 'आद्यन्तौ टकितौ' इत्यादावेव स्यात् । भोदि । भुवदि । भुवदे । अन्यत् प्राकृतवत् । लटो मध्यमपुरुषबहुवचने 'थध्वमिरथाहचौ' इति हचि सति 'इहहचोर्हस्य' इति हस्य धकार । बोध । पक्षे । होध । होह । शेष प्राकृतवत् । भोदि । भोन्ति । भोन्ते । भोइरे । भोसि । भोइत्था । भोध । भोह । भोमि । भोम । भोमु । भोमो ॥ ऌटो

भविष्यति स्सि ॥ ३ । २ । २४ ॥

भविष्यदर्थे विहितस्य हे स्सिं भवति । हिस्सादीनामपवाद । भोस्सिदि । भोस्सिन्ति । भोस्सिन्ते । भोस्सिइरे । भोस्सिसि ।

---

१ My and P omit किं णेद । किमिदम् २ तिङन्तविशेषा My, P ३ 'वर्तमाने P, My ४ स्सि इत्यादेश T,

भोस्सिदृत्था । भोस्सिह । भोस्सिधा । भोस्सिमि । भोस्सिम । भोस्सिमु । भोस्सिमो । इत्यादि । अन्येषु लकारेषु प्राकृतवद्रूपं वेदितव्यम् । हवादीनामप्यनया प्रक्रियया रूपाणि प्रकल्पनीयानि ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ३ । २ । २६ ॥

शौरसेन्यां यदिह कार्यमुक्तं 'दस्तस' इत्यारम्य एतत्पर्यन्तं ततो न्यत् प्राकृतवदेव भवति ॥

इति षड्भाषाचन्द्रिकायां शौरसेनीभाषाप्रक्रिया[1] ।

1 T has समाप्ता after it.

श्रीरस्तु ।

शिष्टार्यशुकयोग्यादिमुनिवृन्दाष्टवाङ्मये ।
कृतस्वीयारिशिभाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

अथ मागधीभाषा निरूप्यते ।

राम सु इति स्थिते 'मागध्या शौरसेनीवत्' इत्यत्र 'मागध्याम्' इत्यधिकृत्य

स्रोः श्लौ ॥ ३ । २ । २६ ॥

स्रो सकाररेफयो मागध्या शकारलकारौ यथाक्रम भवत । इति रेफस्य लकारे सति

सौ पुस्येलतः ॥ ३ । २ । २७ ॥

मागध्या पुलिङ्गे वर्तमानस्य अकारस्य एकारो ल्लित् सोपरे । 'शेष प्राकृतवत्' इत्यतिदेशात् सोर्लुकि लमे । इत उत्तर षष्ठ्येकवचनपर्यन्त प्राकृतवत् । लाम ङस् इति स्थिते

स्वाड्डाहो ङसः ॥ ३ । २ । २८ ॥

'मागध्याम्' इत्यनुवर्तते । मागध्यामवर्णात् परस्य ङस ङित् आह इत्यादेशस्तु भवति । लामाह । पक्षे । 'स्रो श्लौ' इति सकारस्य शकार । लामश्श ॥

आमो डाहङ ॥ ३ । २ । २९ ॥

पूर्वसूत्रात् 'आत्' इत्यनुवर्तते । 'तु' इति च । अवर्णात् परस्य मो मागध्यामाहादेशो ङिद्वा स्यात् । ङित्वात् पूर्वस्य सानुनासिक उच्चार । लामाह । पक्षे । लामाण । लामाण । 'तद्धचत्ययश्च' इति सूत्रात् प्राकृते-प्याहङ् । 'मागध्या शौरसेनीवत्' इत्यतिदेशात् 'अतो ङसेर्दुदोश्' इति दुदो च । लामादु । लामादो । अन्यत् सर्वं शौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ अथाकारान्तेषु केषुचिद्विशेषा प्रदर्श्यन्ते ।

---

१ T drops सति २ पुलिङ्गे वर्तमानस्य मागध्यामेकारो My, P ३ भवति T

च्छोनादौ श्चः ॥ ३ । २ । ३२ ॥

अनादौ वर्तमानस्य लौक्षणिकस्यालाक्षणिकस्य च च्छस्य शकारसहित-चकारो भवति । पिच्छिल । पिश्चिले । लाक्षणिकस्य । आपन्नवत्सल । आवण्णवश्चले । आवण्णवच्छळो । वृक्ष । वच्छो । वृश्चे । इत्याद्यूह्यम् । 'अनादौ' इति किम् । छाग । छाए ।

क्षx कः ॥ ३ । २ । ३३ ॥

'अनादौ' इत्यनुवर्तते । मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य जिह्वामूलीयाक्रान्तककारो भवति । यक्ष । यxके । राक्षस । लxकशे । वृक्ष । लुxके । 'अनादौ' इति किम् । क्षय । खए ॥

सः षसोः संयोगेऽग्रीष्मे ॥ ३ । २ । ३५ ॥

'अनादौ' इत्यनुवर्तते । अनादिभयो संयोगे वर्तमानयो सकार-पकारयो मागध्या सकारो भवति अग्रीष्मे । ग्रीष्मे तु न भवति । ऊर्ध्वलोपाद्यपवाद । प्रशस्त । प्रशस्ते । हस्त । हस्ते । विस्मय । विस्सए । शुष्क । शुस्के । शष्पकवल । शस्पकवले । इत्याद्यूह्यम् । 'अग्रीष्मे' इति किम् । ग्रीष्म । गिंहो ॥ धन्य । सामान्य । गण्य । प्राज्ञ । धनञ्जय । इत्यादिषु

न्यण्यज्ञञ्जां ञ्‌ञ्‌ ॥ ३ । २ । ३७ ॥

मागध्या न्यण्यज्ञञ्ज इत्येतेषा जकारो रिद् भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । धञ्ञे । सामञ्ञे । गञ्ञे । पञ्ञे । धणञ्ञए । इत्याद्यूह्यम् ॥ समाज । जय । हृद्य । इत्यादिषु

जद्यां यः ॥ ३ । २ । ३९ ॥

जकारद्यकारयकाराणां यकारो भवति । समाज । समाये । जयः ।

---

१ मागध्यामनादौ T २ छकारस्य for राक्ष°—च्छस्य T ३ शकारक्रान्तत्र° T ४ अनादौ वर्तमानस्य क्षस्य मागध्या P My ५ मागध्या संयोगे° T which drops मागध्या before सकारो ६ T drops [illegible] ७ My and P drop मागध्यां

यये । ह्य । ह्यिये । विद्याधर । विय्याहरे । दुर्जन । दुय्यणे । जनपद । यणवए । अनद्य । अणवय्ये । इत्यादि । यस्य यकारविधान 'आदेर्जः' इत्यस्य बाधनार्थम् ॥ प्रकोष्ठ । सुष्ठु । कृतभट्ट । इत्यादिषु

ष्टट्टौ स्थम् ॥ ३ । २ । ४० ॥

ष्टकारो द्विरुक्तटकारश्च सकाराक्रान्तथकारः स्यात् । पवस्ते । पथोस्ते । प्रकोष्ठः । सुष्ठुकृत । सुस्थुकए । भट्ट । भस्ते । भस्थालए । इत्यादि ॥

स्थर्थौ स्तं ॥ ३ । २ । ४१ ॥

स्थर्थ इत्येतौ सकाराक्रान्ततकारमापद्येते । उपस्थित । उपस्तिदे । अत्र 'शौरसेनीवत्' इत्यतिदेशात्तस्य द' । अर्थ । अस्ते । पार्थवाह' । शस्तवाहे । इत्यादि ॥ इकारान्तमारभ्य हलन्तान्त लिङ्गत्रयेपि शौरसेनीवत् प्राकृतवच्च । असच्छब्दे विशेषः ॥

हगेहंवयमोः ॥ ३ । २ । ३१ ॥

अहं वयं एतयोः स्थाने मागध्यां हगे इति भवति । हगे शुहमणुहोमि । अहं सुखमनुभवामि । हगे शवत्ता । वयं समासा । अव्ययादिषु शौरसेनीवत् प्राकृतवच्च ॥

इति मागध्यां सुबन्तविभागः ॥

अथ तिङन्तप्रक्रिया ।

भू इतिस्थिते । 'शौरसेनीवत्' इत्यतिदेशात् भुवो हकारस्य भकारः । भोदि । इत्यादि । शौरसेनीवत् । ऌलृटो । 'भविष्यति स्सि' इति स्सौसति 'स्रो शौ' इति सकारस्य शकारः । भोदिशदि । शेषपूर्ववत् । विशेषस्तु 'क्षश्क' इत्यनुवर्तमाने

---

१ 'भुवो ह' इति ...इत्वम् T २ होदि T ३ श T ४ होशिदि T

स्कः प्रेक्षाचक्षतेः ॥ ३ । २ । ३४ ॥

मागध्यां प्रेक्षतेराचक्षतेश्च क्षकारस्य सकाराक्रान्तककारो भवति। 'क्षश्छः' इत्यस्यापवादः। पेस्कदि। पेस्कदे। आअस्कदि। आअस्कदे। इत्यादि। शेषं पूर्ववत् ॥ 'न्यण्यज्ञञ्जां ञ्ञः' इत्यत्र 'ञ्ञः' इत्यनुवृत्त्य

जो व्रजेः ॥ ३ । २ । ३८ ॥

व्रज गतावित्यस्य जकारस्य ञकारो रिट् भवति। 'जयद्यां यः' इत्यस्यापवादः। वञ्ञदि। वञ्ञदे ॥

चिट्ठस्तिष्ठस्य ॥ ३ । २ । ४२ ॥

'पाघ्राध्मा—' इत्यादिना यस्तिष्ठादेशो विहितस्तस्य चिट्ठ इति भवति। चिट्ठदि। चिट्ठदे ॥

मागध्यां शौरसेनीवत् ॥ ३ । २ । २७ ॥

'दस्तस्य' इत्यारभ्य 'शेषं प्राकृतवत्' इत्येतत्पर्यन्तं शौरसेन्यां यदुक्तं तत्सर्वं मागध्यामपि सञ्चारणीयम् ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ३ । २ । २६ ॥

मागध्यां सूत्रैर्विहितं यच्च मागध्यां शौरसेनीवदित्यतिदेशाल्लब्धं शौरसेनीकार्यं तदुभयातिरिक्तं कार्यं प्राकृतवत् सञ्चारणीयम् ॥

इति षड्भाषाचन्द्रिकायां मागधीभाषा समाप्ता ॥

१ My and P drop it २ क्षस्य P, My ३ उक्तस्यापवाद T ४ इत्यादेशो F ५ मागधीभाषाविभाग P, My

श्रीरस्तु।

वासवादिसुपर्वालिकोटीरद्योतिताङ्घ्रये ।
सोमसूर्यानलाक्षाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

अथ पैशाचीभाषा निरूप्यते ।

राम सु इति स्थिते प्रथमेकवचनमारभ्य तृतीयैकवचनपर्यन्तं प्राकृतवत्। तृतीयैकवचने राम टा इति स्थिते 'टो डेणल्' इति डेणल् सति रामेण इति प्राप्ते

नो णनोः पैशाच्याम् ॥ ३ । २ । ४३ ॥

पैशाच्यां भाषायां णकारनकारयोः नैकारादेशो भवति । रामेन । नकारस्यापि पुनर्नकारविधानं णादेशबाधनार्थम् । एवं सर्वत्र णस्य नो विधेयः ॥ ङसौ

अतो ङसेस्तुतोश् ॥ ३ । २ । ५५ ॥

अकारात् परस्य ङसेस्तु तो इत्यादेशौ शितौ भवतः । रामातु । रामातो । 'अतोङसेर्डुदोश्' इत्यातिदेशिकस्यापवादार्थमयं योगः । अन्यत् प्राकृतवत् ॥ अथाकारान्तेषु विशेषाः प्रदर्श्यन्ते ॥

न्यण्यज्ञां ञः ॥ ३ । २ । ४४ ॥

'पैशाच्याम्' इत्यनुवर्तते। न्य ण्य ज्ञ इत्येतेषां पैशाच्यां ञकारो रित् भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । धन्य । धञ्ञो । गण्य । गञ्ञो । प्राज्ञ । पञ्ञो । एवं सामान्यकार्पण्यसर्वज्ञादिषु संचारणीयम् ॥ प्रतिभास । प्रतिपन्न । चेतस । दामोदर । इत्यादिषु

तल्तदोः ॥ ३ । २ । ४६ ॥

तकारदकारयोः पैशाच्यां तकारो लित् भवति । पतिहासो । पतिपन्नो । चेतसो । तत्र तकारस्य डकाराद्यादेशान्तरबाधनार्थं तकार-

१ T has शिवाय २ T drops भाषा ३ नकारो P, My
४ सामान्यवत्स्य P, My

विधानम् । तामोतरो । दामोदर । मतो । मद । इत्यादि कल्पनी यम् ॥ [1]कमल । कोमल । मुकुल । इत्यादिषु

लो ळः ॥ ३ । २ । ४८ ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळकार स्यात् । कमळो । कोमळो । मुकुळो ।

दृस्तियांदृशगे ॥ ३ । २ । ४९ ॥

यादृशादिषु दृ इत्यस्य स्थाने ति इत्ययमादेशो भवति । [2]यातिसो । यादृश । तातिसो । तादृश । [3]इत्यादि । यादृश । तादृश । भवादृश । अन्यादृश । अत्र न्यस्य ञ्ञ[4] । अञ्ञातिसो । एतिसो । ईदृश । केतिसो । कीदृश । अत्र उभयत्र 'एत्पीडनीडकीदृग—' इत्यादिना ईत एत्वम् । अम्हातिसो । अस्मादृश । अत्र 'श्मष्म—' इत्यादिना स्मस्य म्हादेश ॥ आर्य । वर्य । स्नात । कष्ट । दुष्ट । इत्यादिषु

र्यस्नष्टां रिअसिनसिटाः क्वचित् ॥ ३ । २ । ५० ॥

पैशाच्या र्य स्न ष्ट इत्येतेषा यथासंख्य रिअ सिन सिट इत्यादेशा भवन्ति । [5]आरिओ । वरिओ । सिनोतो । [6]कसिटो । 'क्वचित्' इत्यु क्तत्वादार्य इत्यत्र अय्यो भट्ट इत्यत्र भट्टो इत्यप्यस्ति ॥

टोस्तु तु ॥ ३ । २ । ५१ ॥

पैशाच्या टु इत्यस्य तु इति वा स्यात् । वटुक । वतुको । कुटुब ॥ कुतुब । पटुदेह । पतुदेहो ॥

योल्पो हृदये ॥ ३ । २ । ५२ ॥

हृदयशब्दे यस्य पो लिर्त्स्यात् । हृदयमतोष । हितपसंतोसो ॥

शषोः सः ॥ ३ । २ । ४७ ॥

पैशाच्या सकारषकारयो सकारो भवति । शेष । सेसो । वेष ।

---

1 कालकोलाहलकुडिलादिषु T 2 यादृश । यातिसो । तादृश । तातिसो T 3 T has after it—भवादृश । भवातिसो । अस्मादृश । अम्हातिसो । अत्र 'श्मष्म'—इत्यादिना स्मस्य म्हादेश । अन्यादृश । 4 T has अय before it 5 T has स्नात before it 6 कष्ट before it T 7 T adds दुष्ट । दुसिटो । 8 भवन्ति T

वेसो । शठ । सढो । पोष. । पोसो । इत्यादि । इद सूत्र 'न प्रायो-लुकादिच्छल्पद्छम्यन्तसूत्रोक्तम्' इत्यस्य सूत्रस्य सत्वबाधकस्य बाधनार्थम्। ननु 'न प्रायोलुकादि—'सूत्रबाधनार्थमिद सूत्रमिति यदुक्त तदसङ्गतम् । विचारासहत्वात्। तथाहि। 'प्रायो लुक्कग—' इति सूत्रमारभ्य 'छल्पद्छमीसुधाशावसप्तवर्णे' इति सूत्रान्तानि यानि सूत्राणि तेषां प्राकृतभाषाविधायकाना पैशाच्या प्रसक्तौ सत्या 'न प्रायोलुकादिछल्पद्छम्यन्तसूत्रोक्तम्' इति निषेधसूत्रेण भवितव्यम् । न च तेषा प्राकृतविधायकाना पैशाच्या प्रसक्तिरस्ति । न च शेष प्राकृतवदित्यतिदेशात् प्रसक्तिर्भविष्यति इति वाच्यम् । तत्सूत्रस्य पैशाच्यामभावात् । परतु 'शेष शौरसेनीवत्' इत्येवास्ति । न च 'शेष शौरसेनीवत्' इत्यतिदेशादेव प्राकृतानामप्यत्र प्रसक्तिर्भविष्यति । शौरसेन्या 'शेष प्राकृतवत्' इत्यतिदेशस्य दृष्टत्वादतिदिष्टातिदेशमर्यादया प्राकृतानामप्यत्र सभवादिति वाच्यम । अतिदिष्टातिदेशस्य अदृष्टचरत्वात् । तस्माद्बाधकबाधनार्थमित्यसगतमुक्तमिति चेत् । अत्रोच्यते[1] । यदुक्त प्राकृतानामत्र प्रसक्तिर्नास्ति इति तदसत् । अतिदिष्टातिदेशमर्यादया प्रसक्ते । न चातिदिष्टातिदेशस्यादृष्टचरत्वम् । अतिदेशत प्राप्ताना श्येनयागधर्माणामधनामककर्मण्यतिदेशस्य दृष्टत्वात् । अग्नीषोमीयधर्माणा सान्नाय्यातिदेशत प्राप्ताना सवनीयादावतिदेशस्य दृष्टत्वाच । तस्माद्बाधकबाधनार्थमिति सम्यगुक्तम् ॥ एक । भाग । कुच । गज । इत्यादौ 'प्रायोलुक्—' इति कादिलोपे प्राप्ते

न प्रायोलुक्कादिच्छल्पद्छम्यन्तसूत्रोक्तम्॥ ३ । २ । ६३॥

'प्रायो लुक्कग—' इति सूत्रमारभ्य 'छल्पद्छम्यन्त' सूत्रपर्यन्त ये विधय प्राकृते ते पैशाच्या न भवन्ति । इति कादीना लोपाद्यपवाद[2] । एक्को । भागो । कुचो । गजो । इत्यादि । एव सर्वविध्यभावोनुसधेय ।

---

[1] तत्रोच्यते T [2] लोपाद्यभाव T

[illegible] । इत्यादि

[illegible] । ३।२।५७ ॥

[illegible]

[illegible] । ३।२।५८ ॥

[illegible]

[illegible] । ३।२।५९ ॥

[illegible]

क्त्वा तूनं ॥ ३।२।६० ॥

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्तूनमिति तूनादेशो भवति । रतून । गतून । हसितून । इत्यादि ॥

ष्ट्वद्धून-त्थूनाः ॥ ३।२।६१ ॥

पैशाच्यां ष्ट्वे परे ष्ट्वा इति सिद्धस्य क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवतः । नद्धून । नत्थून । नट्ठा । तद्धून । तत्थून । तट्ठा । इत्यादि । अन्यत् सर्वं प्राकृतवच्छौरसेनीवच्च ॥

इति सुबन्तविभागः ।

अथ तिङन्तविशेषाः ।

हो इति स्थिते 'शौरसेनीवत्' [illegible] म' इति हस्व म । मो इति स्थिते इजेचोर्विधाने [illegible]

---

१ इत्यादेश [illegible] My, P २ T [illegible]
३ T drops [illegible]चितो वचन ४ P
५ [illegible] इत्येति My, P [illegible]

तडिजेचः ॥ ३ । २ । ५६ ॥

पैशाच्या तिसादेशयोरिजेचोर्स्त्वकारो भवति । दटोपवाद । भोति । भवति । भवते । इत्यादि । शेष प्राकृतवत् ॥ लृलुटो

एय्य एव भविष्यति ॥ ३ । २ । ५७ ॥

भविष्यदर्थे विहितयोरिजेचो स्थाने एय्यादेश एव भवति न तु शौरसेन्यामित्यातिदेशिक सि । भोएय्य । भवेय्य । भोस्सिति । भोस्सिमि । इत्यादि । अन्येषु लकारेषु प्राकृतवच्छौरसेनीवत् सर्वे विधयो द्रष्टव्या ॥ यकि

इय्यो यकः ॥ ३ । २ । ५८ ॥

यक्प्रत्ययस्य इय्य इत्ययमादेशो भवति पैशाच्याम् । ईअइज्जयोरातिदेशिकयोरपवाद । भोइय्यति । भोइय्यते । भविय्यति । भविय्यते । इत्यादि ॥

कृञो डीरः ॥ ३ । २ । ५९ ॥

'यक' इत्यनुवर्तते । कृञो यक स्थाने पैशाच्यामीर इत्यादेशो डित् स्यात् । कीरति । कीरते । इत्यादि ॥ अन्येषु लकारेषु णिचि भावकर्मणोश्च सर्वे विधय प्राकृतवच्छौरसेनीवद्द्रष्टव्या ॥

इति षड्भाषाचन्द्रिकायां पैशाचीभाषा समाप्ता ॥

---

१ खकारागमो P, My २ T has होएय्य । होवेय्य । होस्सिति । होस्सिमि । ३ पैशाचीभाषाप्रक्रिया T

यैर्मिवर्यावलिस्रान्तद्योतमानात्ममूर्तये ।
वेदान्तपक्षपाताय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

अथ चूलिकापैशाची ।

राम सु इति स्थिते

रो लस्तु चूलिकापैशाच्याम् ॥ ३ । २ । ६४ ॥

चूलिकापैशाच्या रेफस्य लो वा स्यात् । रामो । लामो । इत्यादि । शेष पैशाचीवत् ॥

गजडदनघझढधभां कचटतपरखछठथफाल् ॥ ३ । २ । ६५ ॥

चूलिकापैशाच्या गादीना यथासंख्य कादयो भवन्ति । लित्वाम्नि-त्यम् । मार्गेण । मकनो । नग । नको । मेघ । मेखो । व्याघ्र । वखो । राजा । लाचा । जीमूत । चीमूतो । निर्झर । निच्छलो । झर । छलो । तडाक । तटाक । डमरुक । टमलुको । गाढ । काढ । ढक्का । ठक्का । मदन । मतनो । दामोदर । तामोतलो । मधुर । मथुलो । धारा । थाला । बाडव । पाटपो । बौल । पालो । रभस । लफसो । रभा । लफा । भव । फवो । इत्यादि । कचिल्ला-क्षणिकस्यापि । प्रतिमा । पडिमा । पटिमा । दष्ट्रा । दाढा । ताढा ॥

अन्येषामादियुजि न ॥ ३ । २ । ६६ ॥

चूलिकापैशाच्यामन्येषामाचार्याणा मते गजडदबघझढधभामादौ वर्तमानाना युजिधातौ चकारादयो न भवन्ति । गती । घनो । जनो । झल्लरी । इत्याद्यूह्यम् । युजि । नियोजित ॥

शेष प्राग्वत् ॥ ३ । २ । ६७ ॥

चूलिकापैशाच्या 'रो लस्तु—' इत्याद्यारभ्य यदुक्त ततोऽन्यत् प्राग्वत् पैशाचीवत् । तेन 'नो णनो पैशाच्याम्' इत्यारभ्य 'न प्रायोऽलुक्—'

---

१ T has वासवादि &c in place of this couplet २ लकारो T ३ बाटक पाळ्को P, My

भादि सूत्रान्त यत् कार्यजात पैशाच्या तदत्रापि भवति । सर्वत्रोपदिष्टेनातिदिष्टमाघ । तेन । भोति । भवति । भवते । भोइय्य । इत्यादौ भस्य फ एव । फोति । फवति । फवते । इत्यादि ग्रन्थविस्तरभयान्न लिख्यते ॥

इति षड्भाषाचन्द्रिकायां चूलिकापैशाचीभाषा[1] समाप्ता ॥

1 P and My have प्रक्रिया for समाप्ता

अशेषविद्यासंदोहवेष्टिताय परात्मने ।
सर्वदेवपरीताय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

अथापभ्रंशभाषा निरूप्यते ।

राम सु इति स्थिते 'प्रायोपभ्रंशे चोत्' इत्यत्र 'अपभ्रंशे' इत्यधिकृत्य

स्यम्यत उत् ॥ ३ । ४ । २ ॥

अपभ्रंशे स्यमि च परे अत उत् स्यात् ॥ 'इमो लुक्' इत्यत्र 'लुक्' इत्यनुवर्तमाने

सुसतोः ॥ ३ । ४ । १७ ॥

सुम् प्रथमा अस् द्वितीया । तयोरपभ्रंशे लुग्भवति । इति सोर्लोप । रामु । स्यमोरदन्तत्वमपि केचित् । राम ॥ 'स्यम्यत उत्' इत्यत्र 'अत्' इत्यनुवर्तमाने

ओत् सौ तु पुंसि ॥ ३ । ४ । ३ ॥

पुल्लिङ्गे वर्तमानस्यात सौ परे वा ओत्व भवत्यपभ्रंशे । रामो । अत्रापि पूर्ववत् सोर्लुक् । अत्रैव विशेष ॥

तु मो ङ्स्म् ॥ ३ । ३ । ३ ॥

'अचोऽक्षेचोसो कखतथपफा गघदधबभान्' इत्यत्र 'चोक्षेचोसो' इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशेच परोनादौ वर्तमानोऽसंयुक्तो मकारो वैत्वमापद्यते वा । इति विकल्पेन वत्वे ङित्वात् सानुनासिक उच्चारे रावुँ रावँ इत्याद्यपि सञ्चारणीयम् ॥ ङसि राम ङस् इति स्थिते

---

१ T has—नमो मानसकासारहंसस्वच्छस्वमूर्तये । वेदान्तपक्षपाताय दक्षिणामूर्तये नम ॥ in place of अशेष° २ इत्यभिकृत्य T ३ इत्यनुवर्तमाने T ४ T has अनित्य लुग्भवति ५ इत्यनुवर्तमाने T ६ ओत्व वा भवत्य° T ७ °स्यावचो My, P ८ इत्यनुवर्तते T ९ °स्यावचो My, P १० इत्यनुवर्तमाने My ११ मकारत्व° T १२ उच्चारे T

दिहौ सुपि ॥ ३ । ४ । १ ॥

'अपभ्रंशे' इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशे सुपि परत नाम्नोन्त्यस्य स्वरस्य दीर्घह्रस्वौ मिथ प्रायो भवत । इति दीर्घे रामा ङसि इति स्थिते 'सुससो' इति ङसो लुक् । रामा । दीर्घाभावे राम । सम्बुद्धौ । दे रामु । दे रामो । सम्बुद्धावत्वमिति केचित् । तेषा मते दे राम दे रामा इत्येव ॥ ङसि

हो ङस आमन्त्रणे ॥ ३ । ४ । १८ ॥

आमन्त्रणे वर्तमानान्नाम्न परस्य ङसो हो इति भवति । दे रामहो । दे रामाहो । अत्र 'दिहौ सुपि' इति दीर्घ । अमि 'सम्यत उत्' इत्युत्वम् । रामु । अम्यदोताविति केचित् । राम । रामो । अत्र 'सुससो' इत्यमो लोप । शसि 'सुससो' इति शसो लुक् । राम । रामा । शस इदेतौ डिताविति केचित् । रामि । रामे ॥ टा राम टा इति स्थिते 'सम्यत उत्' इत्यत 'अत' इत्यनुवर्तमाने

टो णानुस्वारौ ॥ ३ । ४ । ११ ॥

अत परस्य टावचनस्य णत्वमनुस्वारश्च भवति । 'ए भिसि' इत्यत 'ए' इत्यनुवर्तमाने 'सम्यत उत्' इत्यत 'अत' इति च ।

टि ॥ ३ । ५ । ५ ॥

अत टावचने परे एकारो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । रामेण । रामें । टो डिदेत्वमिति केचित् । रामे ॥ भिसि

हिं भिस्सुपोः ॥ ३ । ४ । १९ ॥

भिस्सुपो हिमित्यादेशो भवति ॥ 'सम्यत उत्' इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य 'ओत् सौ तु पुसि' इत्यत 'तु' इतिच

---

१ लोपे T २ अपभ्रंशे आमन्त्रितेर्थ T ३ P and My drop वर्तमानात्. ४ T has लोपापवाद after it ५ इत्यनुवर्तमाने T ६ इत्यनुवर्तमाने T ७ इति च T ८ °देश स्यात् T ९ इत्यधिकृत्य T १० इति च T

ए भिसि ॥ ३ । ४ । ४ ॥

भिसि परे अत एत्वं वा स्यात् गमेहि । रामाहि । रामहिं । अत्र 'दिहौ सुपि' इति दीर्घ । भिसो हिहेत्वमिति केचित् । रामे । राम ॥ ङसि इति स्थिते

ङसेर्हेहु ॥ ३ । ४ । ७ ॥

'अत ' इत्यनुवर्तमान पञ्चम्यन्ततया विपरिणम्यते । अपभ्रंशेका-रात् परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ भवत । रामहे । रामहु । रामाहे । रामाहु । अत्र 'दिहौ सुपि' इति दीर्घ ॥ राम भ्यम् इति स्थिते

भ्यसो हु ॥ ३ । ४ । ८ ॥

अपभ्रंशेकारात् परस्य भ्यसो हुमित्यादेशो भवति । रामहु । रामाहु ॥ राम ङसिति स्थिते

सुस्सुहो ङसः ॥ ३ । ४ । ९ ॥

अत परस्य ङस सु स्सु हो इति त्रय आदेशा भवन्ति । रामसु । रामासु । रामस्सु । रामहो । रामाहो ॥

ङसो लुक् ॥ ३ । ४ । १६ ॥

ङस षष्ठीविभक्ते प्रायो लुग्भवति । रामा । राम ॥ राम आम् इति स्थिते

आमो ह ॥ ३ । ४ । १० ॥

अत परस्यामो हमिति भवति । रामह । रामाह । 'ङसो लुक्' । राम । रामा ॥ राम ङि इति स्थिते 'ए भिसि' इत्यत 'ए' इत्यधिकृत्य 'अत ' इति च ॥

ङिनेच ॥ ३ । ४ । ६ ॥

अतो ङिना सहेत् स्याचकारादेच । रामि । रामे । सुपि 'हि भिस् सुपो ' इति हि । रामहि । सुप सुरेवेति केचित् । रामसु । रामासु ।

---

१ वर्तते T २ drops अपभ्रंशे ३ T has 'अत ' इत्यनुवर्तते । अत परस्य ङस ४ °मत्यादेश स्यात् T ५ उर् स्यात् T ६ P and My drop this line ७ स्यात् T ८ इति T ९ इत्यधिकृत्य T

'तद्व्यत्ययश्च' इति सर्वासु विभक्तिषु प्राकृतादिरूपता च । एवमकारान्तानां वृक्षादीनां रूपमुन्नेयम् । अथाकारान्तेषु विशेषाः प्रदर्श्यन्ते । लोक । काक । मख । विशिरस । सुत । चूत । नाथ । शतपथ । कोप । ताप । रेफ । कफ । इत्यादिषु 'प्रायोपभ्रंशेचोच्' इत्यत 'अपभ्रंशे' इत्यधिकृत्य ॥

अचोस्तेरोसां कखतथपफां गघदधबभान् ॥ ३ । ३ । २ ॥

अच परे असंयुक्ता अनादौ वर्तमाना कादयो यथासंख्यमपभ्रंशे गादीनॉपद्यन्ते प्राय । 'स्वम्यत उत्' इत्युत्व च । लोगु । कागु । मघु । विसिघु । सुदु । चूदु । णाधु । सदवधु । कोबु । ताबु । रेभु । कभु । इत्यादि । अन्यत् सर्वं रामवत् । एवं सर्वत्र । शिष्टं पूर्ववदुन्नेयम् ॥

म्हो म्भः ॥ ३ । ३ । ४ ॥

म्ह इत्यय मोक्रान्तभकारमापद्यते । अत्र 'म्हो' इति 'श्मष्म—' इत्यादिना प्राकृतलक्षणविहितो म्हो गृह्यते । तस्याय विधि । ब्राह्मण । बम्भणु । एवमश्मन् काश्मीरेत्यादिष्वपि म्हस्य म्भ एव । तथा च अम्भु कम्भीरु इत्यादि सिद्धम् ॥ 'तु मो इवम्' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तमाने

रो लुकमधः ॥ ३ । ३ । ५ ॥

अधो वर्तमानो रेफो लुंक त्वापद्यते । पिउ । प्रिउ ।

कचिदभूतोपि ॥ ३ । ३ । ६ ॥

'र' इत्यनुवर्तते । कचिदविद्यमानोपि रेफो भवति । व्यास । व्रासु । विपण्ण वर्त्म उक्त एषु

उन्नविच्छवुत्ता विपण्णवर्त्मोक्ताः ॥ ३ । ३ । ५३ ॥

विपण्णादीनां त्रयाणां यथासंख्यमुन्नादय आदेशाः स्यु ।

---

१ रूप नेयम् P, My २ इत्यधिकृत्य ३ °स्त्वावर्गो P, My ४ °नानुवर्ति P, My ५ इत्यत उत्व च My ६ has लोक । लोगु । काक । कागु and so on ७ Before this T adds विशेषमात्रमुच्यते ८ T has अपभ्रंशे मकाराक्रान्त° T ९ T has सहस्रे तदसंभवात् in place of तस्याय विधि १० लोप T ११ उन्न विच्छ वुत्त इति यथासंख्य भवति T

उम्नु । विच्छु । यु‌त्तु ॥ यादृश । तादृश । कीदृश । ईदृश ।—ऐषु 'दादेर्डेदृो यादृक्तादृक्कीदृगीदृशाम्' इत्यस्मिन् 'डेदृो' वर्जमनुवर्तमाने

डइसोताम् ॥ ३ । ३ । १० ॥

अतामकारान्ताना यादृगादीना दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति । जइसु । यादृश । तइसु । तादृश । कइसु । कीदृश । अइसु । ईदृश ॥

अन्यादृशस्याण्णाइसावराइसौ ॥ ३ । ३ । ५५ ॥

अन्यादृशस्य अण्णाइस अवराइस इत्येतावादेशौ भवत । अण्णाइसु । अवराइसु ॥

अवरुः परस्परस्य ॥ ३ । ३ । ५४ ॥

परस्परशब्दस्यादिरवर्भवति । अवरोप्परु । अत्र 'तद्वत्स्यमश्च' इत्यपभ्रंशभाषायामसूत्राकृष्ट प्राकृतसिद्ध 'फो परस्परनमस्कारे' इत्योत्व च ॥ सर्वादीना भेद ॥

सर्वगाद् डेर्हिं ॥ ३ । ४ । २६ ॥

सर्वादेरेश्चरस्य डेर्हिं भवति । सव्वहि ॥

ङसेर्हं ॥ ३ । ४ । २७ ॥

सर्वादेरुश्चरस्य ङसेर्हं भवति । सव्वह । शेष रामवत् ॥ सर्वशब्द स्यादेशान्तर

स्वैनुसाहावन्यथा सर्वां ॥ ३ । ३ । ५१ ॥

अन्यथासर्वशब्दयो अनु साह इत्येतौ क्रमाद् भवत । साहु साहो इत्यादि । एव विश्वादीना रूपम् । इकारान्त पुलिङ्ग कविशब्द । 'सुससो' इति सुलोप । कइ । कई । 'दिहो सुपि' इति दीर्घ ।

---

१ इत्येतेषां T २ इत्यनुवर्तमाने T ३ इत्यत ओत्व च T ४ सर्वगात् डि हिं T ५ रकारान्तात् परं द्विवचन हिं इति भवति T ६ रकारान्तात् परं ङसि पदस्यैकवचन हमिति भवति । T ७ स्वणु° T ८ अणु T ९ इति यथा संख्य भवत T

जसि । कइ । कई । जसि ह्रो इति केचित् । कइह्रो । कईह्रो । सम्बुद्धौ दे कइ । दे कई । 'होजसामन्त्रणे' । दे कइह्रो । दे कईह्रो । अमि 'सुससो' इति लुक् । कइ । कई । शेसम्बत् ॥ 'टो णानुस्वारौ' इत्यधिकृत्य

एं चेदुतः ॥ ३ । ४ । १२ ॥

ईकारादुकाराच परस्य टावचनस्य ए इति च भवति । चकाराण्णानुस्वारौ च भवत । कइए । कईए । कइण । कईण । कइओ । कईओ । भिसि 'हि भिस्सुपो' इति हि । कइहि । कईहि ॥ ङसौ

हि हे ङिङसोः ॥ ३ । ४ । १३ ॥

'इदुत' इत्यनुवर्तते । इदुत परयो ङिङसि इत्येतयो यथाक्रमं हि हे इति भवत' । कइहे । कईहे ॥ भ्यसि

हुं भ्यसः ॥ ३ । ४ । १४ ॥

इदुत परस्य भ्यसो हुँमिति भवति । कइहु । कईहु ॥ आमि 'हुम्यस' ईत्यत 'हु' इत्यनुवर्तमाने

आमो ह च ॥ ३ । ४ । १५ ॥

इदुत परस्यामो ह भवति । चकाराद्धु च । कइह । कईह । कइहु । कईहु । 'ङमो लुक्' । कइ । ङौ 'हि हे ङिङसो' इति हि । कइहि । कईहि । ङौ हुमिति केचित् । कइहु । कईहु । सर्वत्र 'दिर्हौ सुपि' इति दीर्घ 'तद्वत्प्रत्ययश्च' इति प्राकृतरूपता च । एवमग्गिरीतिप्रभृतय । उकारान्तानामप्ययमेव प्रकार । कारु । कारुहो । कारूहो । इत्यादि कल्प्यम् ॥ ऋकारान्तानां पितृशब्दप्रभृतीना विशेष । पितृ सु इति स्थिते

प्रायोपभ्रंशेचोच् ॥ ३ । ३ । १ ॥

अपभ्रंशे च स्थाने अन्त्योच् प्रायो भवति । प्रायो ग्रहणाचस्यापभ्रंशे

---

१ शस्समियत् T २ इकारा तादुकारा ताच T ३ स्तात् T ४ T drop इति ५ T has here ङसि 'ङमो उर' इति पश्चा ङर । कइ । ङसो हुमिति केचित् । कइह । कईह । ६ इत्यनुवर्तमाने T ७ गिरि for रीति T ८ अजन्त

विशेष उच्यते तथापि क्वचित् प्राकृतवच्छौरसेनीवच्च कार्यं भवति। इत्यत्र स्थाने अजन्तस्य विधानादकारस्यात्वमुत्वं च। तकारस्य 'अचो-म्नवोस्तौ-' इत्यादिना दकार । पिदु । पिदो । इत्यादि । रामवत्। एवमन्येष्वजन्तेषु प्रयोगवशादजन्तत्वं कल्पनीयम्।

इत्यजन्ता पुलिङ्गा ॥

अथाजन्तस्त्रीलिङ्गाः प्रदर्श्यन्ते।

जाआ सु इति स्थिते 'सुसस्रो' इति सोर्लुक्। जाआ। 'दिहौ सुपि' इति ह्रस्व। जाअ। आकारान्तेषु स्त्रियामित्त्वमिति केचित्। जाई। जाइ॥ 'स्त्रिया डे' इत्यत 'स्त्रियाम्' इत्यनुवर्तमाने

उदोतौ जश्शसो' ॥ ३ । ४ । २३ ॥

स्त्रिया वर्तमानयोर्जश्शसो उत् ओत् इत्येतौ भवत । जाआउ। जाआओ । जाईउ । जाईओ । एव इलान्तेष्वुदाहार्यम्। सर्वत्र 'हो जसामन्त्रणे' इति हो च। दे जाअ। दे जाआ। दे जाइ। दे जाई। 'उवोतौ जश्शसो'। दे जाआउ। दे जाआओ । दे जाअहो। दे जाआहो। एवमीदन्तेपि। उभयत्र ह्रस्वेष्वुदाहार्यम्। अमि । जाइँ। जाइं। जाआ। जाअ। अत्र 'सुसस्रो' इति लोप। शसि। जाआउ। जाआओ। जाआ। जाईउ। जाईओ। जाई। एवमुभयत्र ह्रस्वान्ते-ष्वुदाहार्यम्। अकारान्तपक्षे 'टो णानुस्वारौ' इति णानुस्वारौ। इत्व पक्षे 'ए चेदुत' इति णानुस्वारौ ए च। जाआण। जाअण। जाआ। जाअ। जाईण। जाइण। जाई। जाइ। जाईए। जाइए। भिसि। 'हि भिस्सुपो' इति हि। जाईहि। जाइहि। जाआहि। जाअहि॥ ङसौ 'स्त्रिया डे' इत्यत 'स्त्रियाम्' इत्यधिकृत्य

टसङसोर्हे ॥ ३ । ४ । २१ ॥

स्त्रिया ङसङसोर्हे भवति। जाईहे। जाइहे। जाआहे। जाअहे॥ भ्यसि

---

१ वच्यते T २ इति च भवत P, My ३ एव सवत्र T ४ इत्यधिकृत्य T

हुमाम्भ्यसः ॥ ३ । ४ । २२ ॥

'स्त्रियाम्' इत्यनुवर्तते । स्त्रियां वर्तमानयोरामभ्यसो हु भवति । जाईहु । जाइहु । जाआहु । जाअहु । टसि । जाआहे । जाअहे । 'ङमो लुक्' । जाआ जाअ । एवमीदन्तेपि ॥ ङौ

स्त्रिया डेः ॥ ३ । ४ । २० ॥

'हिं भिस्सुपो' इत्यत्र 'हिं' इत्यनुवर्तते । स्त्रियां वर्तमानस्य ङेर्हिं भवति । जाईहिं । जाइहि । जाआहिं । जाअहि । सुपि । 'हिं भिस्सुपोः' इति हिं । जाईहि । जाइहि । जाआहि । जाअहि । 'नाम्न्यलमध्य' इति [illegible] रूपता च । एवं शालामालाप्रभृतयः । सर्वनामशब्देषु [illegible] हान्यथा सर्वो' इति सर्वशब्दस्य साहादेशे साहा इत्यादि [illegible] । निर्वादीनामपि जायावदेव । विशेषविधानाभावात् । [illegible] ह्राना रुच्यादीना डीवद्रूप नेयम् । [illegible] भादा । मादी । इत्यादि ॥

इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

अथाजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

कुड सु इति स्थिते 'स्यमत उम्' इत्यनेन [illegible] । [illegible] ।

अडडड्डुलाः स्वार्थिकलुक् च ॥ ३ । ४ । [illegible] ॥

नाम्न परे अ डड डुल इत्येते [illegible] । [illegible] स्वार्थिकप्रत्ययलोपश्च । इति यत्र अडडड्डुलानां [illegible]

---

१ वर्तमानाभाव परयोगाम° P [illegible] । [illegible] । [illegible] जाआ । जाअ । before it [illegible] । [illegible] ४ My, and P omit [illegible] । [illegible] ६ मातृशब्देपि [illegible] । [illegible] इत्यादि T [illegible] P [illegible] च ङितो T

लोप एव । अयत्र ष्मत्ययस्यावस्थानमेव । इति कुडशब्दे ष्मत्ययस्या-
वस्थाने 'इ नपि' इत्यत्र 'नपि' इत्यधिकृत्य

स्वान्तस्यात उ स्वमोः ॥ ३ । ४ । २५ ॥

क्तान्तस्य तान्तस्य चात स्वमो परयो उ भवति नपि नपुंसकलिङ्गे । ध्रुडउ । तान्ते भग्गउ । भग्न । करउ कृतमित्यादि ॥ जसि 'उद्दोतौ जश्शसो' इत्यत्र 'जश्शसो' इत्यधिकृत्य

इ नपि ॥ ३ । ४ । २४ ॥

नपि नपुंसकलिङ्गे वर्तमानयो जश्शसोरि[1] भवति । 'दिदौ सुपि' इति दीर्घ । कुडाइ । नपुंसकलिङ्गे जश्शसोरदेतौ डिताविति केचित् । कुड । कुडे । कुडानि । अन्यत् सर्वं रामवत् । 'तद्धप्रत्ययश्च' इति प्राकृतादिरूपता च । एवमन्येषामकारान्तनपुंसकलिङ्गानां रूपम् । इकारान्तनपुंसकलिङ्गो वारिशब्द । वारि । वारिउ । वारिइं । इत्यादि । एवमजन्तनपुंसकलिङ्गे । सर्वत्र यथाप्रयोग रूपाणि निर्णेतव्यानि शास्त्रे । विशेषविधानाभावादस्माभिर्न प्रपञ्च्यन्ते ॥

इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गा ।

अथ हलन्ता. ।

किंशब्दे 'त्रतसि च किमो क' इति कादेश । उत्वमोत्वं च । कु । को । क । का । के । इत्यादि सर्वं सर्ववत् । विशेषस्तु 'ङसेर्हें' इत्यत्र 'ङसे' इत्यधिकृत्य

तु किमो डिह ॥ ३ । ४ । २८ ॥

किंशब्दङसे इह इति डित्वा स्यात् । किह । पक्षे । 'ङसेर्हें' इति हें । केह । काह । ङसि तु 'तु किमो डिह' इत्यत्र तु इत्यधिकृत्य

१ इत्यधिकृत्य P २ नपुंसकलिङ्गे वर्तमानात्मात्र य अकारस्तकारश्च तदन्तस्याकारस्य T ३ My and P have सर्वत्र after रूपाणि ४ इति नपुंसकलिङ्गा P My ५ ङसेर्हो P, My, P ६ इत्यधिकृत्य T ७ ङसेर्हो P, My, T ८ हा My, P, P ९ कहा । काहां P, My, T १० इत्यधिकृत्य T

टसः सुद् यत्तत्किंभ्यः ॥ ३ । ४ । २९ ॥

यत्तत्किंभ्य परस्य ङस सु इति शिद्वा स्यात् ।
शित्वाद् दीर्घ । पक्षे 'सुस्सुहो ङस ' इति त्रय आदेशा
कस्सु । कहो । इत्यादि ॥

किं काइंकवणौ ॥ ३ । ३ । ५३ ॥

किंशब्दस्य काइ कवण इत्यादेशो भवत । काइ । काइहो ।
कविवत् । कवणु । कवणो । इत्यादि । रामवत् ॥ इदशब्दस

इदम आअः ॥ ३ । ४ । ३६ ॥

इदशब्दस्य आअ इत्यादेशो भवति । अत्र जश्शसोरनुवृत्ति
तयोरेव आआदेश इति केचित् । तयोरनुवृत्तिमनङ्गीकृत्य
आआदेश इत्यपरे । पक्षद्वयेपि सर्ववत् । आउ । आओ ।
जसि । आअ । आआ । आए । आउ । आओ इत्यादि । यदा
रेवादेशस्तदा जश्शसभ्यामन्यत्र 'इदम इम ' इतीमादेशे ।
इमो । इम । आअ । आआ । इत्यादि । सर्ववत् ॥ यत्तदो

यत्तत् ध्रुत्रु स्यमोः ॥ ३ । ४ । ३१ ॥

यत्तच्छब्दयो स्यमो परत यथासंख्य ध्रु त्रु इत्यादेशौ
ध्रु । त्रु । पक्षे । जु । जो । सु । सो । अत्र 'तस्सौ सोक्लीबे—' इ
स । 'ङस सुश् यत्तत्किंभ्य ' । जासु तासु । शेषमुभयत्र स
'यत्तत् ध्रु त्रु स्यमो ' इत्यत 'स्यमो ' इत्यधिकृत्य

एतदेह एहो एहु स्त्रीनृनपि ॥ ३ । ४ । ३२ ॥

एतच्छब्दस्य स्यमो परत स्त्रीपुनपुंसकलिङ्गेषु एह एहो ए
क्रमाद् भवन्ति । 'सुससो ' इति सोर्लुक् ।

जश्शसोरेइ ॥ ३ । ४ । ३४ ॥

---

१ अत्र शित्वात् पूर्वस्य दीर्घ T २ वा भवत T ३ इत्यधि
४ स्त्रीपुनपुंसकलिङ्गेषु वर्त एतच्छब्द स्यमो परत एह &c T

एतदो जश्शसो परत एइ इति भवति । एइ । शेषं सर्ववत् । टादिष्वन्त्यहलो लोपे तस्य द । एदेण । एदें एदहिमित्यादि । शकारान्तेषु

दादेर्डेहो यादृक्तादृक्कीदृगीदृशाम् ॥ ३ । ३ । ९ ॥

यादृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति । सर्वत्र डित्वाट्टिलोपे । जेहुं । जेहो । जेह । यादृक् । तेहुं । तेहो । तेह । तादृक् । केहुं । केहो । केह । कीदृक् । ऐहु । एहो । एह । ईदृक् । इत्यादि । रामवत् ॥ अदस्शब्दस्य 'सुप्यदसो मु' इति सुपि परे अमु इत्यादेशः । अमु । अमू । जसि 'जश्शसोरेइ' इत्यत 'जश्शसो' इत्यधिकृत्य

ओइ अदसः ॥ ३ । ४ । ३५ ॥

अदः शब्दस्य जश्शसो परत ओइ इत्यादेशो भवति । ओइ । टादौ । अमुएं । अमूएं । अमुण । अमूण इत्यादि । कविवत् ।

इति हलन्ता पुलिङ्गा ॥

अथ हलन्ताः स्त्रीलिङ्गा ।

किंशब्दस्य कादेशे नकारान्तत्वात् स्त्रियामित्ये प्राप्ते 'किंयत्तदोऽस्यमामि सुपि' इति समार्मवर्जमीत्वम् । क । का । कीउ । कीओ । इत्यादि । जायावत् । एवं यत्तच्छब्दावपि । विशेषस्तु 'ङस सुप्यत्तत्किम्भ्य' इत्यनुवर्तमाने

स्त्रियां डहे ॥ ३ । ४ । ३० ॥

यत्तत्किम्भ्य परस्य ङस स्त्रिया डित् अहे इत्यादेशो भवति ।

---

१ My and P omit कीदृक् २ T omits it ३ T omits it ४ T omits it ५ T omits it ६ T adds जेहु । तेहु । केहु । एहु । इत्यपि ७ इत्यधिकृत्य T ८ परयो T ९ P and My. drop सुपि १० °वर्जितसुपि परे ईत्वं स्यात् T

कहे । जहे । तहे । इद शब्दस्य 'इदम आअ' इत्याआदेशे आआ । आअ । आआउ । आआओ । इत्यादि । सर्ववत् । एतच्छब्दस्य 'एतदे-ह एहो एहु स्त्रीनृनपि' इति स्वमोरेहादेश । एहो । 'जश्शसोरेइ' । एइ । अन्यत्रान्त्यहलो लोपे तस्य वत्वे एदाण इत्यादि जाआवत् । अदस्शब्दस्य 'सुप्यदसोमु' इत्यमु । अमु । अमू । जश्शसो 'ओइ अदस' इति ओइ इत्यादेश[1] । ओइ । अमुए । अमूए । इत्यादि । ईकारान्त जोआवत्[2] ॥

इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गा ।

अथ हलन्ता नपुंसकलिङ्गा[3] ॥

किंशब्दस्य 'किं किं' इति स्वमो किमादेश अन्यत्र 'त्रतसि च किमो क' इति कादेशे जश्शसो. 'इ नपि' इति इ । काइ । कइ । 'किं काइकवणौ' इति काइकवणादेशयो । काइ । कवणु । इत्यादि । पूर्ववत् । इदशब्दस्य 'यत्तत् ध्रु त्रु स्वमो' इत्यधिकृत्य

इदम इमु नपुसके ॥ ३ । ४ । ३२ ॥

इद शब्दस्य स्वमो[4] परत[5] नपुसके[6] इमु इत्यादेशो[7] भवति । इमु 'सुस्सो' इति सोर्लुक् । 'इदम आअ' इति जश्शसोराअ । अन्यत्र 'इदम इम' इतीमादेश । शेष सर्ववत्[8] । इम । एण । इमए । इमहिं । इत्यादि । सर्वत्रादेशोप्येव नेयम् । यत्तदो 'यत्तत् ध्रु त्रु स्वमो' इति ध्रु । त्रु । पक्षे बिन्दुरिति केचित् । ज । त । 'इ नपि' इति इ च । जाइ । ताइ । जइ । तइ । शेष पुलिङ्गयत्तच्छब्दवत् । एतच्छब्दस्य 'एतदेर एहो एहु स्त्रीनृनपि' इति नपुसकलिङ्गे एतद एहु इत्यादेशः[9] ।

---

१ 'जश्शसोरेइ' इत्यधिकृत्य 'ओइ अदस' अदस् शब्दस्य ओइ इत्यादेश स्यात् । ओइ । T २ जायाशब्दवत् T ३ This heading is dropped in P, My ४ स्वमो परयो T ५ परयो T ६ नपुसकलिङ्गे T ७ इत्यादेश स्यात् T ८ पूर्ववत् T ९ T adds स्यात् after it

एहु । 'जश्शसोरेइ' । एइ । पक्षे बिन्दुः । एइं । 'इं नपि' इति इ । एदइ । एदाइ । शेषं पुल्लिङ्गवत् । अदसश्शब्दस्य 'युष्मदसोमु' इत्यमु । अमु । जसि । 'जश्शसोरेइ' इति एइ । 'इ नपि' इति इ । अमुइ । अमूइ । इत्यादि । अन्येषु शब्देषु विशेषविधानाभावात् प्राकृतवच्छौरसेनीवच्च द्रष्टव्यम् ॥

इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

अथ युष्मदस्मच्छब्दावुच्येते ॥

युष्मच्छब्दः । युष्मद् सु इति स्थिते

सौ युष्मदस्तुहु ॥ ३ । ४ । ३७ ॥

युष्मच्छब्दस्य सौ परे तुहुमित्यादेशो भवति । तुहु । त्वं । युष्मद् जस् इति स्थिते

तुम्हे तुम्हइं जश्शसोः ॥ ३ । ४ । ३८ ॥

युष्मदो जश्शसोः परतः प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः । तुम्हे । तुम्हइं । यूयम् । युष्मद् अम् इति स्थिते

ङ्यमृटा पइं तइं ॥ ३ । ४ । ४० ॥

युष्मदः ङि अम् टा एतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ प्रत्येकं भवतः । पइं । तइं । त्वाम् । शसि जसवत् । टा अमूवत् । भिसि

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३ । ४ । ३९ ॥

युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिमिति भवति । तुम्हेहिं । युष्माभिः । ङसौ

तुज्झतुध्रतउ ङसिङसा ॥ ३ । ४ । ४१ ॥

युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तुज्झ तुध्र तउ इति त्रय आदेशाः प्रत्येकं भवन्ति । तुज्झ । तुध्र । तउ । त्वत् । ङसिङसोरेव प्रत्येकं तुह तओ इति केचित् ॥

---

१ हलन्ता समाप्ता T २ परयो T ३ T drops it ४ स्त T ५ स्त T ६ भ्यात् T ७ स्तु T

तुम्हहमाम्भ्यस्भ्याम् ॥ ३ । ४ । ४३ ॥

आम्भ्यस् इत्येताभ्यां सह युष्मदस्तुम्हहमित्यादेशो भवति । तुम्हह । ङसि टसाविव । तुज्झ । तुध्र । तउ । तुह । तओ । तव । आमि भ्यस्वत् । ङौ । 'ङ्यम्टा पइ तइ' इति पइ तइ च । सुपि

सुपा तुम्हासु ॥ ३ । ४ । ४२ ॥

युष्मद सुपा सह तुम्हासु इति भवति । तुम्हासु । [illegible] वदिति प्राकृतरूपता च । 'असदोम्हह' इत्यत '[illegible]' [illegible]

सौ हउ ॥ ३ । ४ । ४५ ॥

असद सौ परे हउमिति स्यात् । हउ ॥

अम्हइं अम्हेइं जश्शसोः ॥ ३ । ४ । ४८ ॥

असदो जश्शसो परत अम्हइं अम्हेइं इति प्रत्येक भवत । 'सुसतो' इति लुक् । अम्हइं । अम्हेइं ॥

मइं टयम्टा ॥ ३ । ४ । ४६ ॥

ङि अम् टा इत्येतै सह असदो मइमिति [illegible] । मइं । मा । शसि जस्वत् । टा अम्वत् । भिसि

भिसा अम्हेहि ॥ ३ । ४ । ४९ ॥

भिसा सह अम्हेहि इति स्यात् । अम्हेहिं । [illegible] ॥

ङस्ङसिना महुमज्झ ॥ ३ । ४ । ४० ॥

असदो ङस्ङसिभ्या सह प्रत्येक [illegible] इत्यादेशौ [illegible] । महु । मज्झ । मत् । भ्यसि 'तुम्हहमाम्भ्यस्भ्याम्' इत्यत 'आम्भ्यस्भ्याम्' इत्यधिकृत्य ॥

अस्मदोम्हह ॥ ३ । ४ । ४४ ॥

आम्भ्यस् इत्येताभ्या सह [illegible] इत्यादेशो

---

१ त्यादेश स्यात् T २ स्यात् T ३ [illegible] T
५ प्रत्येक [illegible] T ६ [illegible] भिसा सह [illegible]
असद [illegible] T ७ [illegible]

अम्हह । अस्मभ्यम् । इति 'दमुरसिना 'महुमज्झ' । महु । मज्झ । मम । आमि स्यस्मत् । अम्हह । डाँ । मइ । सुपि

सुपाम्हासु ॥ ३ । ४ । ५० ॥

अस्मद सुपा सह अम्हासु इति भवति । अम्हासु । अस्मासु ।

इति युष्मदस्मच्छब्दौ ।

अथाव्ययेषु विशेषाः कथ्यन्ते ॥

कथयथातथां डिहडिधदिमडेमास्यादेः ॥ ३ । ३ । ८ ॥

अपभ्रंशे कथमादिषु थकारादेरवयवस्य इह इधे इम एम इति चत्वार आदेशा डितो भवन्ति । किह । किध । किम । केम । कथम् । जिह । जिध । जिम । जेम । यथा । तिह । तिध । तिम । तेम । तथा ॥

यावत्तावत्युम्महिम्मा वादे ॥ ३ । ३ । ११ ॥

यावत् तावदित्यव्यययो वकारादेरवयवस्य उ महिम् मा इति त्रय आदेशा भवन्ति । जाउ । जामहि । जाम । यावत् । ताउ । तामहिं । ताम । तावत् ॥

डेत्तहे त्रलः ॥ ३ । ३ । १३ ॥

सर्वादे सप्तम्यन्तात् परस्य त्रप्रत्ययस्य डित् एत्तहे इत्यादेशो भवति । स वेत्तहे । सर्वत्र ॥

यत्तदो डइ ॥ ३ । ३ । १४ ॥

यत्तद्भ्यां परस्य त्रल अइ इति स्यात् । जइ । तइ । यत्र । तत्र ॥

कुत्रात्रे च डेत्थु ॥ ३ । ३ । १५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयो स्थितस्य चकाराद्यत्तद परस्य च

---

१ स्यात् T २ तथा T ३ डित स्यु T ४ स्यु T ५ T drops अपभ्रंशे ६ T drops स्थितस्य

त्रल डित् एत्थु इति भवति । केत्थु । कुत्र । एत्थु । अत्र । जत्थु । यत्र । तेत्थु । तत्र ॥

क्त्व इइउएअवि ॥ ३ । ३ । १८ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ ए अवि इति चत्वार आदेशा भवन्ति । करइ । करइउ । करए । करअवि । कृत्वा । एव सर्वत्रोह्यम् ।

एप्प्येप्पिण्वेप्येपिणु ॥ ३ । ३ । १९ ॥

'क्त्व' इत्यनुवर्तते । क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एपि एपिणु इति चत्वार आदेशा भवन्ति । करएप्पि । करएप्पिणु । करएपि । करएपिणुं । एव सर्वत्र कैल्पनीयम् ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ३ । ३ । २० ॥

तुमुन्प्रत्ययस्य एव अण अणह अणहि चकारात् एप्पि एप्पिणु एपि एपिणु एते भवन्ति । देव । दातुमित्यादि ॥

गमेस्त्वेप्प्येप्पिण्वोरेलुक् ॥ ३ । ३ । २१ ॥

गमेरुत्तरस्य क्त्वाप्रत्ययस्य यौ एप्पिएप्पिणू तयोरेकारस्य वा लुक् स्यात् ॥ गप्पि । गप्पिणु । गमेप्पि । गमेप्पिणु । गत्वा ॥

जणिजणुनभइनावइनाइ इवार्थे ॥ ३ । ३ । २४ ॥

इवार्थे जणि जणु न नइ नावइ नाइ इति षडादेशा भवन्ति । चदुजणि । चदुजणु । चदुन । चदुनइ । चदुनावइ । चदुनाइ । चन्द्र इव ॥

तणेणतेसिंतेसितेहिंकेहिं तादर्थ्ये ॥ ३ । ३ । २५ ॥

तादर्थ्ये द्योत्ये तणेण तेसिं तेसि तेहि केहि इति पञ्च निपाता प्रौतिपदिकात् परत प्रयोक्तव्या । गैमतणेण । रौंमतेसिं । रौंमतेसि । रौंमतेहि । रौंमकेहि । णमोक्कारो रामार्थं नमस्कारा ॥

---

१ इत्यादेश स्यात् T २ आदेशा स्यु T ३ आदेशा स्यु T ४ After this T adds कृत्वा । पृथग्योग उत्तरार्थ ५ कल्प्यम् T ६ T drops it. ७ My and P drop it ८ षडादेशा स्यु T ९ T omits प्रातिपदिकात् परत १० T has रामु for राम

स्वार्थे डुः पुनर्विनाध्रुवमः ॥ ३ । ३ । २६ ॥

पुनर्विना ध्रुव एभ्य स्वार्थे डित् उःप्रत्ययो भवति । पुणु होइ । पुनर्भवति । पावुविणु । पाप विना । ध्रुवुजम्मु । ध्रुव जन्म ॥

डेंडाववश्यमः ॥ ३ । ३ । २७ ॥

अवश्यम परौ स्वार्थे ए अ इत्येतौ डितौ भवत । अवसें । अवास । अवश्यम् । अत्र 'शोऽस्य—' इति दीर्घ ॥

परमेकशसोर्ङ डि ॥ ३ । ३ । २८ ॥

पर एकश इत्येताभ्या परौ स्वार्थेडितौ अ इ इत्येतौ भवत । पर । एगसि ॥

इदानीमेव्वहि ॥ ३ । ३ । ३४ ॥

इदानीम स्थाने एव्वहि इति भवति । एव्वहि होइ । इदानीं भवति ॥

एव जि ॥ ३ । ३ । ३५ ॥

एव इत्यस्य स्थाने जि इति भवति । रामुजि । राम एव ॥

एवमेम ॥ ३ । ३ । ३६ ॥

एवमित्यस्य स्थाने एम इति भवति । एम रामु कुणइ । एव राम करोति ॥

नहि नाहि ॥ ३ । ३ । ३७ ॥

नहीत्यस्य स्थाने नाहीति भवति । नाहि धम्मु । नहि धर्म ।

प्रत्युत पच्छलिउ ॥ ३ । ३ । ३८ ॥

प्रत्युत इत्यस्य स्थाने पच्छलिउ इति भवति । पच्छलिउ सुघु । प्रत्युत सुखम् ॥

एवमेवे एमइ ॥ ३ । ३ । ३९ ॥

---

१ अपभ्रंशे पुन° T २ इत्येतेभ्य परे T ३ स T ४ स्यात् T ५ स्यात् T ६ स्यात् T ७ स्यात् T

एवमेवेत्यस्य स्थाने एमइ इति भवति । एमइ लोगु । एवमेव लोक ॥

समं समाणु ॥ ३ । ३ । ४० ॥

सममित्यस्य स्थाने समाणु इति भवति । गमाण समाणु । रामेणै समेंम् ॥

किल किर ॥ ३ । ३ । ४१ ॥

किलेत्यस्य स्थाने किर इति भवति । एम किर । एव किल ॥

पग्गिमप्राइमप्राउप्राइव प्रायशः ॥ ३ । ३ । ४२ ॥

प्रायश इत्यस्य स्थाने पग्गिम प्राइम प्राउ प्राइव इति चत्वार प्रयोज्या । पग्गिम चवुलु । प्राइम चवुलु । प्राउ चवुलु । प्राइव चवुलु । प्रायश्चपल ॥

दिवा दिवे ॥ ३ । ३ । ४३ ॥

दिवा इत्यस्य स्थाने दिवे इति प्रयोज्यम् । दिवे णिद्दा । दिवा निद्रा ॥

सह सहु ॥ ३ । ३ । ४४ ॥

सहेत्यस्य स्थाने सहुमिति भवति । रामाण सहु । रामेण सह ॥

मा म ॥ ३ । ३ । ४५ ॥

मा इत्यस्य स्थाने ममिति भवति । म एम । मैवम् ॥

कुतः कउकहुतिहु ॥ ३ । ३ । ४६ ॥

कुत इत्यस्य स्थाने कउ कहु तिहु इति भवति । कउ गदु । कहु गदु । तिहु गदु । कुतो गत ॥

अथवामनागहवइमणाउ ॥ ३ । ३ । ४७ ॥

अथवा मनागेतयो स्थाने यथाक्रम अहवइ मणाउ इत्येतौ

---

१ स्यात् T २ स्यात् T ३ रामस्य T ४ T [illegible] रामेण समानम् । ५ किर इति स्यात् T ६ [illegible] T ७ [illegible] सहुमिति स्यात् T ८ म स्यात् T ९ [illegible] T

भवेत्. । अद्वयह कामसरतिन्नु रमणीकडक्खु । अथवा कामशरतीव रमणीकटाक्ष । मणाउ दिण्णु । मनाग्दत्तम् ॥

इतसेत्तहे ॥ ३ । ३ । ४८ ॥

इत इत्यस्य स्थाने एत्तहे इति भवति । एत्तहे सुघु । इत सुगम् ॥

पश्चात् पच्छइ ॥ ३ । ३ । ४९ ॥

पश्चादित्यस्य स्थाने पच्छइ इति भवति । पच्छइ पहाउ । पश्चात् प्रभातम् ॥

ततस्तदा तो ॥ ३ । ३ । ५० ॥

तत तदा इत्येतयो स्थाने तो इति भवति । तो गदु । ततो गत । तदा गतो वा ॥

एवमनुसाहावन्यथासर्वौ ॥ ३ । ३ । ५१ ॥

अन्यथा सर्वे इत्येतयो स्थाने यथाक्रममनु साह इत्यादेशौ वा भवत । अनुफदु । अन्यथा कृतम् ॥

हुहुरुघिग्घिगाश्शब्दचेष्टानुकृत्योः ॥ ३ । ३ । ५७ ॥

हुहुर्वादय शब्दानुकरणे घिग्यादयश्चेष्टानुकरणे प्रयोज्या ।

अनर्थका घइमादयः ॥ ३ । ३ । ५८ ॥

घइ इत्यादयो निपाता अनर्थका प्रयुज्यन्ते ॥

इत्यव्ययानि ।

अथ तद्धितेषु विशेषाः कथ्यन्ते ।

डेत्तुलडेवडावियत्त्कियति च ष्यादेर्वतुपः ॥ ३ । ३ । १२ ॥

---

१ स्व T २ कामसरति-ऩु अहवइ तरुणीरुडक्खु । कामशरस्तीव्र अथवा तरुणीकटाक्ष । T ३ स्यात् T ४ स्यात् T ५ पचइ होदे पहाउ । पश्चाद्भवति प्रभातम् । T ६ स्यात् T ७ अणु T ८ 'मणु T ९ अणु T १० च प्रयोज्या T ११ T drops निपाता १२ T drops कथ्यन्ते

'यावत्तावत्युम्महिम्मा वादे' ईत्यत 'यावत्तावति' इत्यनुवर्तते । इयत् कियत् इत्येतयो चकाराद् यावत्तावतोश्च परिमाणार्थे विहितो यो वतुप्प्रत्यय तस्य वतुप्प्रत्ययस्य व्यादेर्यकारादेर्वकारादेश्च अवयवस्य एत्तुल एवड ईत्यादेशौ डितौ भवैत । एत्तुलु । केत्तुलु । जेत्तुलु । तेत्तुलु । एवड्डु । केवड्डु । जेवड्डु । तेवड्डु । अत्र सर्वत्र 'स्यमृत उत्' इत्युत्वम् ॥

त्वतलौ प्पण ॥ ३ । ३ । १६ ॥

भावे विहितौ यौ त्वतलौ प्रत्ययौ तौ प्पण इत्यादेशमापद्येते । पडुप्पणु । पटुत्वम् । पटुता । सुकप्पणु । शुक्लत्वम् । शुक्लता ॥

तव्यस्य एव्वइएप्पइएव्वाः ॥ ३ । ३ । १७ ॥

तव्यप्रत्ययस्य एव्वइ एप्पइ एव्व ईत्यादेशा स्यु । जेएव्वइ । जेएप्पइ । जेएव्व । जेतव्य इत्यादि ॥

तृनो णअल् ॥ ३ । ३ । २२ ॥

तृन्प्रत्ययस्य णअल् स्यात् । होणउ । भविता । सुणउ । श्रोता ॥

छस्य युष्मदादेर्डारः ॥ ३ । ३ । २३ ॥

युष्मदादे परस्य छप्रत्ययस्य डित् आर इत्यादेशो भवति । तुम्हारु । अत्र 'अर्थपरे तो युष्मदि' इत्यातिदेशिक यस्य तत्व म्मस्य म्हत्व च । अम्हारु । असदीय । अत्र 'स्यमृत उत्' इत्युत्वम् ॥

अडडड्डुल्लाः स्वार्थिककलुक् च ॥ ३ । ३ । २९ ॥

नाम्न परत अ इति अड उल्ल इत्येतौ डितौ च प्रत्यया भवन्ति तत्सनियोगेन स्वार्थिककप्रत्ययलोपश्च । अ । रामउ । अड । रुक्खडु । उल्ल । रुक्खुलु वृक्ष । एवमेते प्रत्यया सर्वत्र स्वार्थे सचारणीया ॥

इत्यपभ्रंशभाषाया सुबन्तविभाग ॥

---

१ इत्यनुवर्तत T २ इत्येतौ T ३ त्त T ४ इति त्रय स्यु T. ५ युष्मदादिभ्य T ६ स्यात् T ७ अपभ्रंशे नाम्न T ८ च डितौ T

अथ तिङन्तप्रक्रिया ।

भू इति स्थिते 'भुवो हो' इत्याद्यादेशा प्राकृतवत् कर्तव्या । शेष शौरसेनीवदित्यतिदेशात् 'इजेचोर्दट्' इति दट् । होदि । हवदि । हवदे । 'तद्वत्प्रत्ययश्च' इति प्राकृतरूपता च । होइ । हवइ । हवए । अपभ्रंशे तिसयोरिजेवेति केचित् । तदा होइ । हवइ । होदि । हवदि ॥

लटो हिं वा झस्योः ॥ ३ । ४ । ५१ ॥

अपभ्रंशे लटोर्झझयो हिं वा स्यात् । होहिं । हवहिं । होवहिं । पक्षे । 'न्तिन्ते इरे च' । होन्ति । इत्यादि ।

हिर्थास्सिपोः ॥ ३ । ४ । ५२ ॥

पक्षे सेसि च । होसि । हवसि । होसे । हवसे ॥

हु थध्वमोः ॥ ३ । ४ । ५३ ॥

अपभ्रंशे थध्वमोर्हु इत्यादेशो वा स्यात् । होहु । हवहु । द्वयोरपि पक्षे हित्था ह्चो च । होइत्था । होह । हवइत्था । हवह ॥

उ मिबिटोः ॥ ३ । ४ । ५४ ॥

अपभ्रंशे मिबिटोर्वा उ भवेति । होउ । हवउ । पक्षे 'मिर्मिबिटो' इति मि । होमि । हवमि ॥

हुं मसहिडोः ॥ ३ । ४ । ५५ ॥

अपभ्रंशे मस हिडोर्हुं वा भवति । होहुं । हवहु । पक्षे 'मोममव'। होमो । होम । होमु । हवमो । हवम । हवमु । लडटो ॥

स्सस सो लटि ॥ ३ । ४ । ५७ ॥

व्याकरणान्तरे लटि परे विहितस्य स्यप्रत्ययस्य स इत्यादेशो वा स्यात् । होसइ । होसदि । हवसइ । हवसदि । होसहि । अत्र 'लटो

---

१ ल्ट वर्तमानाया विभक्ते प्रथमपुरुषबहुवचनयो परस्मैपदात्मनेपदयो स्थाने हिं इत्यादेशो भवति T २ लट मध्यमपुरुषैकवचनयो T ३ लटो मध्यमपुरुषस्य बहुत्वे वर्तमानयो T ४ लट उत्तमपुरुषैकत्वे वर्तमानयो पर स्मैपदात्मनेपदयो T ५ स्यात् T ६ वर्तमानोत्तमपुरुषे बहुत्वे वर्तमानयो T ७ स्यात् T

हि वा झश्यो ' इति वा हि । पक्षे । होसन्ति । होसन्ते । होसइरे । मध्यमे । होसहि । अत्र 'हिर्थासिपो ' इति हि । पक्षे । होससि । होसहु । अत्र 'हु थध्वमो ' इति हु । पक्षे । होसइत्था । होसह । उत्तमे । होसउ । अत्र 'उ मिनिटो ' । इति उ । पक्षे । होसमि । होसहु । अत्र 'हु मसहिङो ' इति हु । पक्षे । होसमो । होसम । होसमु । एव हवसइ । हवसदि । हवसहि । हवसति । इत्यादि ॥ लोटि ॥

इदुदेत्स्वह्योः ॥ ३ । ४ । ५६ ॥

संस्कृते 'सवाम्या वामौ' 'सेर्ह्यपिच्च' आभ्या सूत्राभ्या लोणमध्यमपुरुषैकवचनस्थाने विहितयो स्वह्यो इउए इति त्रय आदेशा भवन्ति । होइ । होउ । होए । हवइ । हवउ । हवए । अन्यत्र 'लटो हिं वा झश्यो ' इत्यादि सूत्रविहितादेशा प्राकृतरूपता च । अन्येषु लकारेषु विशेषविधानाभावात् प्राकृतवद्रूपनिर्णय । अनुक्तविशेषस्थले भाषान्तरोक्तमत्र कल्पनीयमिति केचित् । एवमजन्ताना हलन्ताना च धातुना भावकर्मणोर्णिचि च रूपसिद्धिः प्राकृतवदेव कल्पनीया ॥

अथ धात्वादेशाः प्रदर्श्यन्ते ।

पर्याप्तौ भुवो वहुच्छः ॥ ३ । ४ । ५८ ॥

[१]भुवो धातो [५]पर्याप्त्यर्थे वहुच्छ इत्यादेश स्यात् । वहुच्छए । वहुच्छदि ॥

व्रजेर्वञः ॥ ३ । ४ । ५९ ॥

व्रज गतावित्यस्य धातोर्वञ इत्ययमादेश स्यात् । वञइ । वञदि । केषाचिद्व्रजतेर्वुल इति मतम् । वुलइ । वुलदि ॥

भ्रुवो भुवः ॥ ३ । ४ । ६० ॥

---

१ होसमु । होसम T २ स्वहि इत्येतयो T ३ स्यु T ४ अपभ्रंशे भुवो T ५ पर्याप्त्यर्थे वर्तमानस्य वहुच्छ T

ध्रून् व्यक्तायां वाचीत्यस्य ब्रुव इत्यादेशः स्यात् । ब्रुवइ । ब्रुवदि ॥

क्रियेः किसु ॥ ३ । ४ । ६१ ॥

डुकृञ् करण इत्यस्य कर्मणि लडुत्तमपुरुषैकवचनस्य क्रिये इत्यस्य किसु इत्यादेशः स्यात् । किसु । । क्रिये ॥

पस्सगण्हौ दृशिग्रहोः ॥ ३ । ४ । ६२ ॥

दृशिर् प्रेक्षणे ग्रह उपादाने अनयोर्धात्वोर्यथासंख्य पस्स गण्ह इत्यादेशौ भवतः । पस्सइ । पस्सदि । गण्हइ । गण्हदि । दृशेर्णिहाणिहाआविति केचित् । णिहाइ । णिहाआइ । ग्रहेर्घे इति केचित् । घेइ ।

तक्षेश्छोल्लः ॥ ३ । ४ । ६३ ॥

तक्षू तनूकरण इत्यस्य च्छोल्ल इत्यादेशो भवति । च्छोल्लइ । च्छोल्लदि । शेषाश्च धात्वादेशा भावकर्मणोर्धात्वादेशाः प्रत्ययाश्च सर्वे प्राकृतवदवगन्तव्याः ॥

ओङ्कारादिममन्त्राणां सर्वेषामर्थरूपिणे ।
सर्वश्रेयोनिमित्ताय दक्षिणामूर्तये नमः ॥
नवाक्षरमहामन्त्रवर्णादिश्लोकगर्भितम् ।
इमं ग्रन्थं विबुधः पठन् वाक्सिद्धिमाप्नुयात् ॥
एतद्ग्रन्थनिर्मित्या या परोपकृतिस्तया ।
श्रूपाकृपायीरमणः प्रीयतां परमेश्वरः ॥

इति श्रीमदखिलविद्यापरिवारदक्षिणामूर्तिमहादेवप्रसादलब्धविद्यपूर्वोत्तरमीमांसा-
शब्दतर्कसाहित्यसार्वभौमवरदूरियक्षेश्वरमहोपाध्यायतनयकोण्डमहोपाध्याय
शिष्येण सवाम्बिकागर्भशुक्तिमुक्तामणिना सर्वविद्वद्रसविधेयमतेन
दक्षिणामूर्तिमहादेवकिङ्करेण लक्ष्मीधरेण विरचितायां
षड्भाषाचन्द्रिकायामपभ्रंशभाषाविभागः संपूर्णः ॥

---

१ स T २ तक्षश्छोल्लादीन् T ३ इत्यादयो धातवः च्छोल्ल इत्यादीनां देशानापद्यन्ते T ४ T adds आदिग्रहणाद्देशीयेषु ये क्रियाशब्दा उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः T

CRITICAL AND EXPLANATORY NOTES

ON THE

SHADBHÂSHÂCHANDRIKÂ.

Notes on the 'Shadbhâshâchandrika'

P 4 षड्विधा सा प्राकृती च—The Prâkṛita is generally divided into the six divisions as given in the text Hemachandra and Seshakrishna treat of the same six divisions, though the latter disposes of the last division, viz the Apabhramsa as under —

> अपभ्रंशस्तु यो भेद षष्ठ सोऽत्र न लक्ष्यते ।
> देशभाषादितुल्यत्वान्नाटकादावदर्शनात् ॥
> अनल्पतोपयोगाच्चातिप्रसङ्गभयादपि ॥
>
> प्राकृतचन्द्रिका by शेषकृष्ण

Mârkandeya in his Prakritasarvasva classifies the Prâkṛita first into तद्भव, तत्सम, and देश्य and तद्भव into भाषा, विभाषा, अपभ्रंश, and पैशाच भाषा is further subdivided into महाराष्ट्री, शौरसेनी, प्राची, आवन्ती, and मागधी, विभाषा into शाकारी, चाण्डाली, शाबरी, आभीरिका, and टाक्की, अपभ्रंश into नागर, व्राचड, and उपनागर, and पैशाच into कैकेय, शौरसेन, and पाञ्चाल The total number of divisions is thus sixteen —

> अथ षोडशधाभिन्नभाषालक्ष्म प्रचक्ष्महे ।
> चेषा विदग्धैरपरास्तत्तद्देशानुसारत ॥
>
> प्राकृ० सर्व० p 3

(published in the ग्रन्थप्रदर्शिनी of Vizagapatam)

According to Rudraṭa, Apabhrams'a has many divisions based upon the countries where they are spoken —

> 'षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंश

Some of these divisions are नागर, उपनागर, द्राविड, टक्क मालवी, पञ्चाली, कालिन्दी, गुर्जरी, वैतालिकी, काञ्ची, आभीरी, शाबरी &c In his Nâtyas âstra Bharata divides languages into seven kinds —

> मागध्यवन्तिजा प्राच्या शौरसेन्यर्धमागधी ।
> बाह्लीका दाक्षिणात्या च सप्त भाषा प्रकीर्तिता ॥ १७ ४८

Of these महाराष्ट्री which is considered to be the best of all the Prâkṛitas by Daṇḍin is called आर्ष in the Prâkṛitachandrikâ.

P 7-9 सिद्धिर्लोकाच्च—संयोगस्य—The Sutra means that the propriety of forms in the Prakṛita is to be proved or established from their use in the language The word च in the Sutra is used to show that the propriety can be established also by means of the Sûtras given in the book The author then gives the broad distinguishing features of the Prâkṛita, meaning the Mahârâshṭrî, in comparison with the Sanskrit They are the following —

1 Letters ऋ and ऌ are not found in the Prakṛita.

This is known from the absence of these letters in the language and also from the Sûtras which teach that they are changed to अ, इ &c

2 Letters श and ष are changed to स

3 ऐ and औ are not found they being generally changed to ए and ओ ऐ is occasionally found, the vocative particle अयि being changed to ऐ

4 ङ and ञ are not found except in combination with other consonants for the Sûtra 'शुल्के ङ्गः' teaches that ल्क is optionally changed to ङ्ग, where ङ् is combined with ग्, the Sûtra 'शार्ङ्गे श्यावाश्लाघार्के ङ्गात्' teaches the insertion of अ before ङ and ल in the words श्लाघा, ग्लह, and शार्ङ्ग thereby showing that ङ is not dropped, but remains combined with ग् in शार्ङ्ग changed into सारङ्ग the Sûtra 'वर्गेऽन्त्य' teaches that बिन्दु or अनुस्वार is changed to the final letter of the class to which the following consonant belongs as in वङ्को, कुम्पन्नो गुञ्चो &c, here too ङ is used as combined with another letter and not by itself and the Sûtra 'श्चेर्वृश्चिके ञ्चुर्वा' teaches that in the word वृश्चिक, श्च is changed to ञ्चु that is to ञ् combined with च्

5 There is no dual number the plural number being used in place of it

6 Forms ending in a consonant are not used, for the Sûtra 'अन्त्यहलोश्रदुदि' teaches that the final consonant of words is dropped except in the case of the indeclinable श्रत् and the preposition उद्, the Sûtra 'शरदामत्' teaches that शरद् and words of a similar nature i e words ending in a consonant, have the augment अ necessarily added to their final consonant the Sutra 'हलोत्' teaches that roots ending in a consonant take the augment अ, and other Sûtras teach either the elision of the final consonant or the addition of an augment or a substitute for the final letter

7 The genders of words in the Prâkṛita are sometimes the reverse of those of the Sanskrit words from which the Prakṛita words are derived The Sûtra 'अक्ष्यर्थकुलाद्या वा' teaches that words synonymous with अक्षि and the words कुल and others are optionally masculine, the Sûtra 'क्लीबे गुणाद्या' teaches that गुण and other words are optionally neuter, and the Sutra 'स्त्रियामिमाञ्जल्याद्या' teaches that words ending in इम, and अञ्जलि and others are optionally feminine

8 There is no rule about roots taking the Parasmaipada and the Âtmanepada terminations, that is, any root takes either pada. This is learnt from the Sutra 'स्तदित्तिताविजेच्' which means that the third person singular terminations of the Present Tense both Par and Âtm viz. ति and त, are changed to इ and ए the Sûtra 'सिप्थासस्सेसि' which teaches that the second person singular terminations सि and थास् are changed to सि and से, the Sutra 'मिर्मिविटौ' which means that the 1st person singular terminations मि and इ are changed to मि, and other Sûtras which teach the substitution of इ &c for ति &c.

9 The विकरण terminations, i. e. the conjugational signs, like शप् (अ) &c, are not added. This is taught by the Sutra 'न शपाम्'

10 The Dative is not used its place being taken up by the C... and any case is sometimes used in the sense of ...se This is learnt from the following Sûtras:—

'क्वचिद्द्वितीयादेः'—This means that the Genitive is sometimes used in the sense of the Accusative.

'ङेसो ङस्'— ङे or terminations of the Dat. are changed to ङस्, terminations of the Gen. Another Sûtra 'तादर्थ्ये ङेर्वा' teaches the optional use of the Gen. in place of तादर्थ्यङे of the Dat. in the sense of purpose, and the Sûtra 'वधाड्डाइ च' teaches that in the case of the word वध, आइ is optionally substituted for the Dat. termination in the sense of the Genitive.

ङिपोऽम्'—This Sûtra teaches the use of the Acc. in place of the Loc.

A question is raised that if the Prâkrita has no dual, how is it that the author has used the dual number in the Sûtra 'उभयाम्योरवहृदोः'. The solution is that here 'उभयाम्योः' and 'अवहृदोः' signify 'of the words उभय and अम्ब' and 'the words अवह and हृद'. These words are used as words and do not convey their usual sense. Pâṇini also uses the form एषाम् in the Sûtra '[illegible]' in place of एतेषाम्, because एत does not signify 'one' or 'principal' and is not consequently a pronoun. It means 'the word एत'.

P. 9 अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत्—This Sûtra teaches that what is not said in this grammar is to be understood as in other grammars. Thus in the Sûtras 'नोऽस्य', 'देव एङ्' &c. अस्, देव, एङ् &c. are to be understood as प्रत्याहार's as in Pâṇini's grammar. A doubt is then raised that if this be the case तृणम् would assume the Prâkrita form तर्णं instead of the correct form तणं for the Sûtra 'ऋतोऽत्' teaches the substitution of अ for ऋ and by Pâṇini's Sûtra 'उरण् रपरः' अ must be changed to अर्. The answer to this objection is that 'बहुलम्' which is the seventeenth Sûtra of the first Pâda of the first Adhyâya being an अधिकार Sûtra having its power throughout the work prevents the application of the Sûtras from other works on grammar when they come in conflict with correct forms as found in the language.

बहुलम् is explained in the following verse and is of four kinds —(1) sometimes the Sutras are applicable, (2) some

times they are not applicable, (3) sometimes they are optionally applicable, and (4) sometimes some other result takes place —

> क्वचित् प्रवृत्ति क्वचिदप्रवृत्ति
> क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव ।
> विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य
> चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥'

P 10 सुप्स्वादिरन्यहल्—बहुलम्—Now follows an explanation of technical terms occurring in the Sûtras. The terms are to be understood as under —

सुस्=सु औ जस् Nom	Sing,	Du, and	Plu terms
अस्=अम् औट शस् Acc	"	"	"
टास्=टा भ्याम् भिस् Inst	"	"	"
टेस्=टे भ्याम् भ्यस् Dat	"	"	"
ङसिस्=ङसि भ्याम् भ्यस् Abl	"	"	"
ङस=ङस् ओस् आम् Gen	"	"	"
ङिप्=ङि ओस् सुप् Loc	"	"	"

ह्र=A ह्रस्व or short vowel
दि=A दीर्घ or long vowel
स=A समास or a compound.
ञ=ञ्, ष्, and स्
प्र=The first letter
सु=A conjunct consonant.
ग=गण or a class
पु=The second letter of a word
वा=Optionally

ल्नित्=When त् is joined to a letter or a combination of letters as हत्, it shows that what is taught in the Sûtra generally takes place necessarily not optionally For instance in the Sûtra 'अविपति स्त्रियामात्,' we have आत् in which त् is इत् Therefore what is taught by the Sûtra takes place necessarily That is, the final consonant of feminine words ending in a consonant is necessarily changed to आ, except in the विद्युत् Thus जरस् is changed जरआ

[illegible]—When [illegible] is joined to a letter or a combination of letters as [illegible], it shows that the substitute consonant to which it is attached is doubled.

Thus in '[illegible]' we have [illegible] where [illegible] is [illegible]. The substitute [illegible] which takes place for [illegible] is therefore doubled, we have accordingly [illegible] for [illegible]. Similarly, we have [illegible] in the Sūtra '[illegible]' [illegible], a Sūtra which is not commented upon in our work, [illegible] is accordingly changed to [illegible].

[illegible]—When [illegible] is joined to a letter or a combination of letters as [illegible], the preceding vowel is lengthened. Thus in the Sūtra '[illegible] [illegible] or [illegible] [illegible]' (vide p. 21), we have [illegible] where [illegible] is [illegible]. Here elision is taught by a [illegible] letter and so after the dropping of [illegible] and [illegible], the preceding vowel is lengthened, we have thus [illegible] as Nom. Plu. and Acc. Plu. In another Sūtra '[illegible] [illegible] [illegible]' we have [illegible] and [illegible] in both of which [illegible] is [illegible]; the optional change of the final letter of [illegible] to [illegible] and [illegible] (elision) is therefore to be understood as characterized by the lengthening of the preceding vowel. [illegible] is consequently changed to [illegible] and [illegible] where the vowel अ is lengthened.

[illegible]—When [illegible] is joined to a letter or a combination of letters as [illegible], what is taught in connection with it by the Sūtra has a nasalized pronunciation. The Sūtra '[illegible] [illegible]' [illegible]—a Sūtra not commented upon by Lakshmīdhara—teaches that the म् of [illegible], [illegible], [illegible], and [illegible] is dropped. Now here since [illegible] has [illegible] prefixed to or joined to it the pronunciation of the vowel that is left after the dropping of म् is nasalized. In [illegible], [illegible] &c the pronunciation of उ is like that of nasalized उ.

नृ and नपु are used in some Sūtras and signify respectively the masculine and the neuter genders.

P 13 21 सन्धिस्वपदे—सञ्चारणीया —This is a chapter on सन्धि. It deals with euphonic rules which are as under —

(1) All सन्धि or combination of vowels is optional e g व्यास ऋषि is the in Prakrita changed to वास इसी, and the vowel combination being optional we have either वासइसी or वासेसी, similarly विषम आतप assumes the form विसम आअवो in the Prâkrita, and we have two forms विसमआअवो or विसमाअवो, कवि ईश्वर is changed to कईईसरो, so we have either कइइसरो or कईसरो Hemachandra's Sûtra is 'पदयो सन्धिर्वा' ८।१।५ The word पदयो shows that there is generally no Sandhi in एकपद

(2) In one and the same grammatical term, there is no Sandhi, e g आअवो (for आतप) वच्छाइ मुद्धाए, पाओ &c

As shown above, the अधिकारसूत्र 'बहुलम्' is to be understood throughout the Sâstra, and so even in one grammatical term, Sandhi takes place sometimes e g काहिइ or काही (करिष्यति), बिइओ or बीओ (द्वितीय)

(3) इ and उ do not combine with a dissimilar vowel, e g पहावहीअइणो and वधूअवऊढो

(4) ए and ओ also do not combine with the following vowel, e g लच्छीए आणदो, रुक्खादो आअओ

(5) The vowel which is left, when the consonant with which it is combined is dropped is called शेष Hemachandra and Seshakrishna call this vowel उद्वृत्त A vowel followed by शेष is not combined

Hemachandra's Sûtra is 'स्वरस्योद्वृत्ते' ८।१।८ and he defines उद्वृत्त as under —'व्यञ्जनसंपृक्त स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते'

Seshakrishna's explanation of उद्वृत्त is "'कगच—' इत्यादिना लुप्तव्यञ्जनावशिष्ट स्वर उद्वृत्त '

युक्तस्य in the वृत्ति of the Sûtra 'शेषेच्चच' p 18 must be understood to be equal to स्वरेण युक्तस्य

In पणामणिप्पईस and ओणिद्दाऊरिअनेत्तो, ई of प्रदीप and ऊ of पूरित after the dropping of द् and र् respectively are शेष and these vowels are not combined with the preceding vowels.

As the अधिकारसूत्र 'बहुलम्' is to be understood as having its force here, the rule is optional in some cases.—

कुम्भआरो-कुम्भारो । सुउरिसो-सूरिसो । ओअर ओ-ओअरो । चक्कआओ-चक्काओ ।, while in other cases the rule does not apply at all and Sandhi takes place—पह ओ । स आहूओ ।

(6) The final म् of a word is optionally changed to Anuswāra—रामपअं-रामं पअं ।

(7) The vowel of a verbal termination is not combined with the following vowel—होइ इह । विअ उवमे ।

The Sūtras according to which certain consonants are dropped are the following—

(a) 'प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्' p 14 The consonants क, ग, च, ज, त, द, प, य, and व when they are not in the beginning of words and not combined with other consonants and when they are preceded by a vowel, are generally dropped

e g पाक—पाओ । लोक—लोओ । सकलम्—सअलं । मुकुल—मउलो । नकुलम्—नउलं ।

नग—नओ । नग—नओ । गगनम्—गअणं गअणं । मृगाङ्क—मअङ्को । सागर—साअरो ।

शची—सई । कचग्रह—कअग्गहो । लोचनम्—लोअणं । वचनम्—वअणं । सूची—सूई ।

गज—गओ । राजा—राआ । रजतम्—रअअं ।

हत—हओ । रसातलम्—रसाअलं । वितानम्—विआणं । यति—जई । रती—रई । आगत—आगओ । कृतम्—कअं ।

मद—मओ । मदन—मअणो । नदी—णई । गदा—गआ ।

कपि—कई । रिपु—रिऊ । सुपुरुष—सुउरिसो । विपुलम्—विउलं ।

नयनम्—नअणं—णअणं । पीयूषम्—पीऊसं । जय—जओ । प्रिय—पिओ । वायुना—वाउणा ।

लावण्यम्—लाअण्णं । देव—देओ । प्रवृत्त—पउत्तो । विबुध—विउहो । वडवानल—वडआणलो । जीव—जीओ । दिवस—दिअहो ।

The word प्राय in the Sūtra shows that sometimes these consonants are not dropped-प्रायोग्रहणात् क्वचिन्न भवति e g निदुरो (निदुर), आदरो (आदर), समवाओ (समवाय) अजसो (अयश, here य् is not dropped but changed to ज्), देवो (देव), सवकुमार्ण

(मरकुलानम्), गुरुगुरु, समागमइं (समागमनम्), सचावं (सचापम्), रिभनं (रिभनम्), अवगमं (अपगमम्), विअगमण (वियगमनम्), सपावं (सपापम्), अपारो (अपार), सुतारं (सुतारम्), अतुलं (अतुलम्)

The consonants क्, ग् &c should not be in the beginning of words—काल —कालो । गन्ध —गन्धो । चौर —चोरो । जार —जारो । दक्ष —दक्खो । दव —दवो । पाप —पावं । वर्ण —वण्णो । य् in the beginning of words is changed to ज् as in यम —जमो, याम—जामो, याति —जाइ In कालो, गन्धो &c क्, ग् &c are in the beginning of words and therefore not dropped

The consonants क्, ग् &c should not be combined with other consonants They are not dropped, when combined, as in the following —

अर्क —अक्को । वर्ग —वग्गो । अर्घ —अग्घो । वर्ज्यम्—वज्जं । धूर्त —धुत्तो । उद्दाम —उद्दामो । कार्यम्—कज्जं । सर्वे—सव्वे । मर्कट —मक्कडो । मुद्गर —मोग्गरो । सक्त —सत्तो । तीक्ष्ण —तिक्खो ।

The consonants क्, ग् &c must be preceded by a vowel, they are not dropped, if they are not preceded by a vowel Of these Hemachandra gives the following instances — शबर —सबरो । संगम—संगमो । नक्तंचर —नक्तंचरो । धनंजय —धणंजओ । विसंतप —विसंतवो । पुरंदर —पुरंदरो । संवृत —संवुडो । संवर —संवरो ।

(b) कगटडतदप × क × पशोरूर्ध्वं p 15—The consonants क्, ग्, ट्, ड्, त्, द्, प्, जिह्वामूलीय, उपध्मानीय, श्, ष्, and स् are dropped except in ष्ट when they are the first letters of conjunct consonants

(c) लबरामधश्च p 14—ल् ब्, and र् are dropped whether they stand as the first or the second member of a conjunct consonant

(d) मनयाम् p 13—म्, न्, and य् are dropped when they are the second members of a conjunct consonant

In connection with this comes the following Sûtra —

शेषादेशस्याहोचोरो । p 15—

A consonant which remains after the dropping of one of the members of a conjunct consonant and a consonant which is substituted for a conjunct consonant is doubled when it is preceded by a vowel and when it is not in the beginning of a word

e g (b) भुक्तम्—भुत्तं । सिक्थम्—सित्थं । दुग्धम्—दुद्धं । मुग्धम्—मुद्धं । कर्दम — कद्दमो । [illegible] । शब्द —सद्दो । [illegible] । उत्पलम्— उप्पलं । उत्पात —उप्पाओ । [illegible] । गुल्फ —गुप्फो । [illegible] —मोग्गरो । गुप्त —गुत्तो । [illegible] । निश्चल —णिच्चलो—निच्चलो । गोष्ठी—गोट्ठी । [illegible] । मुग्ध—मुद्धं । निष्ठुर —निट्ठुरो—निट्ठुरो । [illegible] —[illegible] । वल्कल —वक्कलो । निःस्पृह —निप्पिहो—निप्पिहो । दु [illegible] —दुक्खं । [illegible] —अंतप्पाओ । वल्कल —वक्कलो ।

If the consonant that is doubled is the second or the fourth letter of a class, the preceding doubled letter is changed to the first letter of the class if the succeeding member is the second letter of the class and to the third letter, if the succeeding member is the fourth letter of the class This is according to the Sūtra—

'द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः' ॥ २ । ४ । ९० । p 48—

e g वक्खाणं, घुग्घो, इद्धं, मुद्धं &c

Also व्याख्यानम्—वक्खाणं । अर्घ —अग्घो । मूर्च्छा—मुच्छा । निर्झर — निज्झरो । पुष्प —पुप्फो । निर्भर —निब्भरो । दृष्टि —दिट्ठी । वृद्धि —वुड्ढी । श्रद्धा —सड्ढा । पुष्पम्—पुप्फं । कष्ट —कट्ठो । अस्थि—अट्ठी । निर्झर — निज्झरो । लक्ष्मी —लच्छी ।

The following are instances of the doubling of a consonant which is a substitute for a conjunct consonant —

रक्त —रत्तो । शक्त —सत्तो । अमात्य —अमच्चो । आत्मा—अप्पा ।

e g (c) उल्का—उक्का । वल्कलम्—वक्कलं । शब्द —सद्दो । अब्द —अद्दो । लब्ध — लद्धो । दुग्धक —दुद्धओ । अर्घ—अग्घो । वर्ग —वग्गो । तर्क —तक्को (In all these cases ल, ब्, and र् are the first members of conjunct consonants उपरि वर्तमाना)

श्लक्ष्णम्—सण्हं । विक्लव —विक्कवो । पक्वम्—पिक्कं । ध्वस्त —धत्थो । चक्रम्— चक्कं । शत्र —सत्तो । भद्र —भद्दो । रात्रि —रत्ती । (In these cases, ल्, व्, and र् are the second members of conjunct consonants—अधो वर्तमाना)

e g (d) युग्मम्—जुग्गं । रश्मि —रस्सी । स्मर —सरो । वाग्मी—वग्गी । नग्न — नग्गो । रुग्ण — रुग्गो । मग्न —मग्गो । श्यामा—सामा । कुड्यम्—कुड्डं । सौम्य —सोम्मो । योग्य —जोग्गो ।

'अहः' in the Sutra shows that र् and ह् are not doubled—

e g विह्वल —विहलो (Vide 'लरलमवन' explained above) । दु [illegible]— दुहं । बाष्प —बाहो । धात्री—धारी । तूर्यम्—तूरं । धैर्यम्—धीरं ।

The propriety of 'अच्' in the Sûtra is that there is no doubling if the consonants are not preceded by a vowel—
e g वास्यम्—वसं। वयस्य—वअस्सो। सख्या—सहा।

The propriety of 'अशो' in the Sûtra is clear from the following examples in which the consonant being in the beginning of a word is not doubled —
स्खलित—खलिओ। स्थूल—थोरो। स्तम्भ—खभो।

When according to the Sûtras (b) कगटड, (c) ज्नटामधश्च, and (d) मनयाम् two consonants are capable of being dropped, one or the other is dropped so as to suit the forms current in the Prâkrita (उभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः)—

Sometimes the first member of conjunct consonants is dropped —

उद्विग्न—उव्विग्गो। द्विगुण—बिउणो। द्वितीय—बीओ। कल्मषम्—कम्मसं। सर्वम्—सव्वं।

Sometimes the second member is dropped —

काव्यम्—कव्वं। कुल्या—कुल्ला। माल्यम्—मल्लं। द्विप—दिओ। द्विजाति—दुआई।

Sometimes both are dropped by turns —

द्वारम्—बार, दार। उद्विग्न—उव्विग्गो, उव्विण्णो।

Why is 'अद्रे' used in the Sûtra 'कगटडतद'?—

According to the Sûtra 'धात्र्यां रस्तु' p 44, र् is optionally dropped in the words धात्री and in द्र (as in चन्द्र) We have thus धत्तारमणो for धात्रीरमण when र् is dropped and धारीरमणो when र् is not dropped, also चंद्रो or चन्दो, रुद्रो or रुदो, ह्रद्रो—ह्रदो। भद्र—भद्द। भद्रो—भदो। 'अद्रे' is accordingly used to prevent the dropping of द् when the optional dropping of र् does not take place. Trivikrama in his Vritti on the Sûtra in regard to 'अद्रे' says—"अद्रे इति निषेधोयं 'धात्र्यद्रि रस्तु' इति विकल्पिते रेफलोपे अप्राप्ते दकारलोपो (दकारलोपो?) मा भूदिति।"

न चात्र वबयोरभेदन्यायस्त्वसंगत एव p 16—

Here a doubt is raised in regard to the interchangableness of व् and ब् How is it to be established? Is it learnt from other ... ? No Because they do not teach this inter

changableness It is indirectly learnt from the Sûtras of this grammar How? The Sûtra 'नीवीस्वमे वा' teaches the change of व् to म् But in the Sûtra itself व् and म्, स्थानी and आदेश, that for which a substitute takes place and the substitute are not mentioned Yes, they are not mentioned, it is true, but they are to be supplied from the preceding Sûtra 'वो म शबर' In this Sûtra, we have व् as the स्थानी and not ब, and unless व् and ब् are interchangable the Sûtra 'नीवीस्वमे वा' will have no meaning In order that the Sûtra may not be meaningless it becomes a ज्ञापक, that is, it teaches that व् and ब् are non different

Therefore in स्वप्म्, व् is dropped by 'लवरामध.' and we have स्प्न and in द्वितीय, द् is dropped by 'कगटडत— and व् inter changed with ब्, we have thus बितीय, ब is then shortened by 'वा पानीयगे' (p 63) which teaches the shortening of ई in पानीय द्वितीय, गभीर &c and त् and य् dropped by 'प्रायो लुक कगचज—' We have thus द्वितीय finally changed to बिइओ or बीओ when the Sandhi takes place

Now a doubt is raised here that if व् and ब् are interchanga ble what is the meaning of the Sûtra 'बो व' (p 80) which teaches that ब् is changed to व् ? The solution is that 'बो व' is to be taken as a restrictive Sûtra (नियमसूत्र) teach ing that ब् is changed to व् only when it is not conjunct, not in the beginning of a word and preceded by a vowel

But now another question is raised that बिइओ—बीओ can not be set forth as an instance of the optional combination of vowels since this form cannot be arrived at from द्वितीय for here two Sûtras 'कगटडत—' २ । ४ । ७७ and 'स्वरामधश्च' १ । ४ । ७८ are applicable द् cannot be dropped by the Sutra 'कगटडतद—', for द् should be dropped before it by 'लवरामध.' which succeeds the Sutra 'कगटडत—' according to the Paribhâshâsûtra 'विप्रतिषेधे परं कार्यम्' of Panini which teaches that when two rules of equal force are applicable the succeeding one is held to be more powerful and to take effect This difficulty is solved by the Sûtra 'बहुलम्' which has its power throughout the work 'यथोद्देशन शेष' is a quo

tation from the Vritti of Trivikrama, who says that in द्वितीय, माल्य &c, where the Sûtras 'कगटडतद,' 'लवरामधश्च,' and 'मनयाम्' are simultaneously applicable, they should be applied so as to suit the *forms that we actually see current* in the language The passage in the Vritti referred to by Lakshmidhara is as under —

'अत्र द्वितीयकल्मषकाव्यमाल्यादिष्वेतत्सूत्रनयस्यापि प्राप्तौ यथादर्शनं लोपः । द्वितीय । बिइओ । द्विगुण । बिउणो । द्वादश । बारह । द्वाविंशति । बावीसा । द्वात्रिंशत् । बत्तीसा । कल्मषम् । कम्मसं । शुल्बम् । सुम्बं । क्वचित्तथ —द्विप । दीवो । द्विजाति । दुआई । काव्यम् । कव्वं । दिव्यम् । दिव्वं । माल्यम् । मल्लं । काम्यम् । कम्मं । कुल्या । कुल्ला । क्वचित्पर्यायेण—उद्विग्न । उव्विग्णो । उव्विग्गो । रेफस्य तु सर्वत्रैव—सर्वम् । सव्वं । चक्रम् । चक्कं । वक्रम् । वक्कं ॥'

खघथधभाम् ॥ १ । ३ । २० ॥ p 18—

ख, घ, थ, ध, and भ are changed to ह when they are not *conjunct, not in the beginning of words, and are followed* by a vowel

e g मुखम्—मुहं । मेखला—मेहला ।

मेघ —मेहो । जघन —जहणो ।

गाथा—गाहा । शपथ —सवहो ।

राधा—राहा । बधिर —बहिरो ।

सभा—सहा । रासभ —रासहो

P 21—26 अकारान्त पुल्लिङ्गो रामशब्द —अनुक्तविशेषादेशा ऊह्या ॥—
These pages treat of the declension of masculine nouns ending in अ like राम

The forms are given at the end of the book

The following Sûtras should be marked as applying to all *nouns and showing the changes that they and the terminations undergo* —

(1) अम ॥ ३ । २ । ३ ॥ p 23—

अम्, *the termination of the Acc Sing, is changed to* म् and then to anusvâra by 'बिन्दुल्' which teaches that the final म् *is changed to anusvâra*

e g Acc Sing —वच्छं । मालं । गिरिं । गोरिं । गामणिं । सहं । वहुं पेच्छ (see) ।

changable ॰ It is indirectly learnt from the Sûtras of this grammar How? The Sûtra 'ितिन्ये वा' teaches the change of व् to य् But in the Sûtra itself य् and र्, स्थानि and आदेश, that for which a substitute takes place and the substitute are not mentioned Yes, they are not mentioned, it is true but they are to be supplied from the preceding Sutra 'वो म ग्रहर In this Sutra we have व् as the स्थानि and not य्, and unless य् and व् are interchangable, the Sutra 'नितान्वेि वा' will have no meaning In order that the Sûtra may not be meaningless, it becomes a ज्ञापक that is, it teaches that य् and व् are non different

Therefore in स्थग्, य् is dropped by 'लवरामयश' and we have स्थग् and in द्वितीय , द् is dropped by 'कगटदत—'and य् interchanged with व् , we have thus बितीअ, ई is then shortened by 'वा पानियो' (p 63) which teaches the shortening of ई in पानिय, द्वितीय, गलीक &c. and य् and द् dropped by 'मादो ङव कगटत—' We have thus द्वितीय finally changed to बिइओ or बीओ when the Sandhi takes place

Now a doubt is raised here that if य् and व् are interchanga ble, what is the meaning of the Sûtra वो व ' (p 80) which teaches that य् is changed to व्? The solution is that वो व ' is to be taken as a restrictive Sûtra (नियमसूत्र) teach ing that य् is changed to व् only when it is not conjunct, not in the beginning of a word and preceded by a vowel

But now another question is raised that बिइओ—बीओ can not be set forth as an instance of the optional combination of vowels, since this form cannot be arrived at from द्वितीय , for here two Sutras 'कगटडत—' १ । ४ । ७७ and लवरामधश्च' १ । ४ । ७८ are applicable, द् cannot be dropped by the Sutra 'कगटडत—' , for व् should be dropped before it by 'लवरामधश्च' which succeeds the Sutra 'कगटडत—' according to the Paribhâshasûtra 'विप्रतिषेधे पर कार्यम्' of Panini which teaches that when two rules of equal force are applicable, the succeeding one is held to be more powerful and to take effect This difficulty is solved by the Sutra 'बहुलम्' which has its power throughout the work 'यथादर्शन लोप ' is a quo-

tation from the Vritti of Trivikrama, who says that in द्वितीय, माल्य &c, where the Sûtras 'कगटडतद,' 'ल्वरामधश्च,' and 'मनयाम्' are simultaneously applicable, they should be applied so as to suit the forms that we actually see current in the language The passage in the Vritti referred to by Lakshmidhara is as under —

'अत्र द्वितीयशब्दभव्यमाल्यादिष्वेतत्सूत्रत्रयस्यापि प्राप्तौ यथादर्शनं लोप । द्वितीय । बिइओ । द्विगुण । बिउणो । द्वादश । बारह । द्वाविंशति । बावीसा । द्वात्रिंशत् । बत्तीसा । भस्मयम् । भम्मस । गुल्मम् । गुम्म । क्वचित्त्वध —द्विप । दीवो । द्विजाति । दुआई । काव्यम् । कव्व । निन्यम् । दिव्व । माल्यम् । मल्ल । साम्यम् । कम्म । कुल्या । कुल्ला । क्वचित्पर्यायेण—उद्विग्न । उव्विण्णो । उव्विग्गो । रेफस्य तु सर्वत्रैव—सर्वम् । सव्व । चरमम् । चक्क । वक्रम् । वक्क ॥'

खघथधभाम् ॥ १ । ३ । २० ॥ p 18—

ख, घ, थ, ध, and भ् are changed to ह् when they are not conjunct, not in the beginning of words, and are followed by a vowel

e g मुखम्—मुह । मेखला—मेहला ।

मेघ —मेहो । जघन —जहणो ।

गाथा—गाहा । शपथ —सवहो ।

राधा—राहा । बधिर —बहिरो ।

सभा—सहा । रासभ —रासहो

P 21—26 अकारान्त पुल्लिङ्गो रामशब्द —अनुक्तविशेषादेशा ऊह्या ॥—

These pages treat of the declension of masculine nouns ending in अ like राम

The forms are given at the end of the book

The following Sûtras should be marked as applying to all nouns and showing the changes that they and the terminations undergo —

(1) अम ॥ २ । २ । २ ॥ p 22—

अम्, the termination of the Acc. Sing, is changed to म् and then to anusvâra by 'बिन्दुल्' which teaches that the final म् is changed to anusvâra

e g Acc Sing —वच्छं । मालं । गिरिं । गोरिं । गामणिं । तरुं । वहुं पेच्छ (see) ।

(2) श्लुग् जश्शसो ॥ २ । २ । ३ ॥ p 21—

जस् and शस्, Nom Plu and Acc Plu are dropped after nouns श्लुक् being शित्, the preceding vowel is lengthened —

e g Nom Plu and Acc Plu —वच्छा । माला । गिरी । गोरी । गामणी । तरू । बहू चिट्ठंति पेच्छ वा (stand or see)

(3) णशाम ॥ २ । २ । ४ ॥ p 26—

आम्, Gen Plu, is changed to ण after nouns णश् being शित् the preceding vowel is lengthened

Anusvâra is optionally inserted after ण and ण of क्त्वा (त्वा) and सुप् (case term)—'क्त्वासुपोस्तु सुणात्' p 23—

e g Gen Plu. वच्छाण—णं । वणाण—णं । मालाण—णं । गिरीण—णं । दहीण—णं । गामणीण—णं । कुडीण—णं । गोरीण—णं । तरूण—णं । महूण—णं । बहूण—णं

(4) हिहिँहि भिस ॥ २ । २ । ५ ॥ p 23—

भिस्, Inst. Plu, is changed to हि, हिँ, and हिं, after nouns By भिस्भ्यस्सुपि p 29 अ is changed to ए when followed by भिस्, भ्यस्, and सुप्—

e g वच्छेहि—हिँ—हिं । वणेहि—हिँ—हिं । मालाहि—हिँ—हिं । गिरीहि—हिँ—हिं । कुडीहि—हिँ—हिं । दहीहि—हिँ—हिं । गामणीहि—हिँ—हिं । गोरीहि—हिँ—हिं । तरूहि—हिँ—हिं । धणूहि—हिँ—हिं । महूहि—हिँ—हिं । बहूहि—हिँ—हिं ।

(5) हिंतोत्तोदोदु ङसिस् ॥ २ । २ । ६ ॥ p 24—

ङसिस् Abl Sing and Plu is changed to हिंतो, त्तो, दो (ओ), and दु (उ) after nouns

(6) सुंतो भ्यस ॥ २ । २ । ७ ॥ p 25—

भ्यस्, Abl Plu is changed to सुंतो after nouns

(7) दिर्घोदुङसौ ॥ २ । २ । ८ ॥ p 24—

The preceding vowel is lengthened before दो (ओ), त्तो, दु (उ), which are substituted for the Abl Sing and Plu and before ङस् Abl Sing

e g Abl Sing —वच्छाहिंतो—वच्छत्तो (Here, आ of वच्छा is shortened, being followed by a conjunct consonant by the Sûtra 'संयोगे' p. 28)—वच्छाओ—वच्छाउ । धणाहिंतो—धणत्तो—

धणाओ—धणाउ । मालाहिंतो—मालत्तो—मालाओ—मालाउ । गिरीहिंतो—गिरित्तो—गिरीओ—गिरीउ । Similarly, from दहि, गामणी, गोरी, बुद्धि, तरु, महु, धेणु, बहु &c

Abl Plu —

वच्छाहिंतो—वच्छेहिंतो (Two Sûtras applying to words ending in अ are to be remembered here—(1) 'दिर्घो भ्यसि' p 25—अ is optionally lengthened before भ्यस्, Abl Plu, and (2) 'भिस्भ्यस्सुपि' p 23—अ is changed to ए before भिस्, Inst Plu., भ्यस्, Abl. Plu, and सुप्, Loc Plu), वच्छासुंतो—वच्छेसुंतो—वच्छत्तो—वच्छाओ—वच्छाउ । धणाहिंतो—धणेहिंतो—धणत्तो—धणाओ—धणाउ । मालाहिंतो—मालासुंतो—मालत्तो—मालाओ—मालाउ । गिरीहिंतो—गिरीसुंतो—गिरित्तो—गिरीओ—गिरीउ । Similarly, from दहि, गामणी, गोरी, बुद्धि, तरु, महु, धेणु, बहु &c

In the case of nouns ending in अ, the Abl. Sing is formed in two other ways and the Abl Plu in one other way in addition to the above—Sing (1) रामा (The term ङस् being dropped and the preceding अ lengthened by 'ङसे लुक्' p 25).
(2) रामाहि (The Sing and Plu are both changed to हि by 'ङसिसो हिं' p 25 The preceding अ is lengthened by 'दिर्घोङसोदु—ङमौ' p 24) Plu. (1) रामाहि—रामेहि ('दिर्घो भ्यसि' and 'भिस्भ्यस्सुपि')

Thus in the case of nouns ending in अ, the additional forms of the Abl are as under —

Abl Sing	Abl Plu.
रामा—रामाहि	रामाहि—रामेहि

(8) सोर्लुक् ॥ २ । २ । १ ॥ p 22—

सु, Nom Sing, is dropped after nouns—

e g हे राम । हे गोरि । हे लच्छि । हे बहु ।

(9) ङसोऽस्त्रियां सट् ॥ २ । २ । १० ॥ p. 25—

ङस्, Gen Sing, is changed to स्स (स् being doubled because सट् is टित्) after nouns, but not in the Fem —

e g वच्छस्स । दहिस्स । गामणिस्स । तरुस्स । महुस्स ।

What is the propriety of 'अस्त्रियाम्'? The Sutra does not hold in the case of Fem. nouns —गंगाए । गोरिए । धेणूए । बहूए ।

(10) ङेर्म्मि ॥ २।१।११ ॥ p 2८—

ङि, Loc Sing is changed to म्मि after nouns but not in the Fem.—

e g वरम्मि। गिरिम्मि। दहिम्मि। महुम्मि। महुम्मि

But मालाए। बुद्धिए। वहूए। these words being Fem

In the case of nouns ending in अ, there is another form रामे according to the Sûtra 'डेर्डे' p 2., by which ङि is changed to ए राम dropping its final vowel (डित्वात्)

(11) डोसुको तु संबुद्धः ॥ २।१।१२ ॥ p 22—

The Voc Sing is optionally changed to डो (ओ) and लुक् (dropped and the preceding vowel lengthened in the case of words ending in इ and उ 'सो लुक्' is applicable to other nouns)

e g हे रामो—हे राम। हे हरी—हे हरि। हे गुरू—हे गुरु। हे बुद्धि—हे बुद्धी। हे वहु—हे वहू।

The following are the special Sûtras for words ending in अ —

(1) सो ॥ २।१।१३ ॥ p 21—

After nouns ending in अ, Nom Sing, is changed to ओ—

e g रामो Nom Sing

(2) ङसेर्लुक् ॥ २।२।१५ ॥ p 25—

e g रामा Abl Sing

(3) डेर्डे ॥ २।२।१६ ॥ p 26—

e g रामे Loc. Sing

(4) भ्यसिमो हि ॥ २।२।१७ ॥ p 25—

e g रामाहि Abl. Sing. Abl. Plu.

(5) टो डेणः ॥ २।२।१८ ॥ p 23—

e g रामेण Inst Sing

(6) द्विर्भ्यसि ॥ २।२।१९ ॥ p. 25—

e g वच्छाहिंतो—वच्छेहिंतो (by 'भिसभ्यसुपि' p 23)। वच्छासुंतो—वच्छेसुंतो। वच्छाहि—वच्छेहि।

(7) शसेत् ॥ २।२।२० ॥ p 23—

e g रामे—रामा Acc Plu (being optionally changed to ए)

(8) भिसभ्यसुपि ॥ २।२।२१ ॥ p 23—

e g रामेहिं—हि—हि। रामेहिंतो—रामेसुंतो—रामेहि। रामेसु—सुं।

Pages 26 30 सर्वादेर्जसोतो डे—मध्यमक्वनमे च—This portion treats of the declension of pronouns

सर्वे is changed to सव्व, र् being dropped by 'ह्वरामध्र्' and व् being doubled by 'शेषादेशस्यात्रोचोरो'

The forms of सव्व differ from those of राम as under —

Nom Plu सव्वे ।

Gen Plu सव्वेसिं—सव्वाण—सव्वाण ।

Loc Sing सव्वत्थ—सव्वस्सिं—सव्वम्मि—सव्वहिं ।

The following are the Sûtras that come into force in their formation —

सर्वादेर्जसोतो डे ॥ २ । २ । ६२ ॥ p 26—

जस् following pronouns ending in अ like सर्वे, is changed to ए—
e g Nom Plu सव्वे । अण्णे । जे । ते । के । इअरे । अवरे । एए ।
But सव्वाओ, because सव्वा ends in आ

ङेस्सत्थस्सिम्मि ॥ २ । २ । ६३ ॥ p 27—

ङि following pronouns ending in अ like सर्वे is changed to त्थ स्सिं and म्मि—

e g Loc Sing सव्वत्थ—सव्वस्सिं—सव्वम्मि, अण्णत्थ—अण्णस्सिं—अण्णम्मि ।

But अमुम्मि, because the pronoun does not end in अ

अनिदमेतदस्तु कियत्तद्भ्यः स्त्रियामपि हिं ॥ २ । २ । ६४ ॥ p 27—

ङि following a pronoun ending in अ like सर्वे except इदम् and एतद् is optionally changed to हिं, in the case of किम्, यद्, and तद्, हिं takes the place of ङि even in the Fem —

e g सव्वहिं । अण्णहिं । जहिं । तहिं । कहिं ।

Fem काहिं । जाहिं । ताहिं ।

Also optional forms सव्वत्थ &c.

आमो डेसिं ॥ २ । २ । ६५ ॥—p 27—

आम् following a pronoun ending in अ like सर्वे is optionally changed to एसिं

The plural form 'आमाम्' in the Sûtra is taken to mean that the change is applicable to all genders—

e g Gen Plu सव्वेसिं । अण्णेसिं । अवरेसिं । इमेसिं । एेसिं । तेसिं । केसिं—Also सव्वाण—सव्वाण &c.

विंश—It is changed to वीस and then declined like सव्व The change is arrived at according to the Sutra 'लवरामधश्च' and the following Sûtra —

शोर्लुप्तयवरशोर्दिः ॥ १ । २ । ८ ॥ p 27—

Words having conjunct consonants from which य्, व्, र्, श, ष्, or स् is dropped and श्, ष्, or स् is left lengthen their preceding vowel—

e g When श् is left, य् being dropped—

पश्यति—पासइ । कश्यप—कासवो । आवश्यकम्—आवासअं ।

When श् is left, र् being dropped—

विश्राम्यति—वीसामइ । विश्राम—वीसामो । मिश्रम्—मीसं । संस्पर्श—संफासो ।

When व् is dropped and श् left—

अश्व—आसो । विश्वसिति—वीससइ । विश्वास—वीसासो ।

When श् is dropped and श् left—

दुश्शासन—दूसासणो । मनश्शिला—मणासिला ।

When ष् is left य् being dropped—

शिष्य—सीसो । पुष्य—पूसो । मनुष्य—मणूसो ।

When ष् is left र् being dropped—

कर्षक—कासओ । वर्षा—वासो ।

When ष् is left, व् being dropped—

विष्वाण—वीसाणो । विष्वक्—वीसु ।

When ष् is left, ष् being dropped—

निष्षिक्त—नीसित्तो—णीसित्तो ।

When स् is left य् being dropped—

सस्यम्—सासं । कस्यचित्—कासइ ।

When स् is left र् being dropped—

उस्र—ऊसो । विस्रम्भो—वीसंभो ।

When स् is left, व् being dropped—

विकस्वर—विकासरो—विआसरो । निस्स्व—णीसो ।

When स् is left, स् being dropped—

निस्सह—णीसहो—नीसहो ।

उभ is changed to उह and is declined in the Plu only, there being no dual in the Prakrita, उहे &c like सव्व

The change of भ् to ह् is according to the following Sûtra —
खघथधभाम् ॥ १ । ३ । २० ॥ p 18—

ख्, घ्, थ्, ध् and भ् are changed to ह् when they are not conjunct, not in the beginning of a word, and preceded by a vowel—

e g ख—शाखा—साहा । मुखं—मुहं । मेखला—मेहला । लिखति—लिहइ ।

घ—मेघ —मेहो । जघनम्—जहण । माघ —माहो । श्लाघते—लाहइ—सलाहइ ।

थ—नाथ —नाहो । रथ —रहो । आवसथ —आवसहो । मिथुनम्—मिहुण । कथयति—कहइ ।

ध—सुधा—सुहा । साधु —साहू । बाधते—बाहइ । बधिर —बहिरो । इन्द्रधनु —इंदहणू ।

भ—सभा—सहा । शुभं—सुहं । स्वभाव —सहावो । स्तनभर —थणहरो । शोभते—सोहइ । नभ —नह ।

This change does not take place

(1) When the letters are conjunct —

e g सौख्यम्—सोक्खम् । अर्घ —अग्घो । कथ्यते—कत्थइ । गृध्र —गिद्धो । दर्भ —दब्भो । लभ्यते—लब्भइ ।

(2) When they are in the beginning of a word —

e g खग —खगो । घण्टा—घंटा । स्तन —थणो । धनम्—धणं । भङ्ग —भग्गो ।

(3) When they are not preceded by a vowel —

e g शङ्ख —संखो । सङ्घ —संघो । कन्था—कंथा । बन्ध —बंधो । रम्भा—रंभा ।

उभय is changed to अवह, उहअ, or उवह and is declined like सव्व

पूर्व is changed to पुरिम or पुव्व by the following Sûtra —
मलिनधृतिपूर्ववैडूर्याणां मइलद्हिहिपुरिमवेरुलिआ ॥ p 28—

e g मलिनम्—मइल or मलिण । धृति —दिही or धिई । पूर्वम्—पुरिम or पुव्व । वैडूर्यम्—वेरुलिअं or वेडुज्जं ।

एक is changed to एक—एग—एअ—एक्कल्ल (all declined like सव्व) according to the following Sûtras —

द्वियरोर्वा ॥ १ । ४ । ९० ॥ p 29—

In देह and other words the consonant which is not initial is doubled optionally—

e g प्रेमम्—प्रे—दवव । ब्यायुक —वाउण्णे—वाउणे । ग्य —एगी —णाो । तिम्म्—तेट्टु—तेई । निरिणो—निहिणो—निहिमो । मृदुत्वम्—माउक्क—माउअ । व्याहतो—वाहिणो—वाहिओ । कुतूहलम्—कोउहल—कोउहल । स्पष्ट —भुम्मो—भूमो—थोरो । एव —एक्को—एगो—एओ । तूर्णीय —तुण्हिक्को—तुण्हिओ । मूक —मुक्को—मूओ । सेवा—सेव्वा—सेवा । अणदीवम्—अम्बर्त—अमवर । हुतम्—हुत—हुअ । स्थाणुम्—ठिण्ण—ठीणे । स्थाणु —राण्णु—थाणु ।

सेवाद्वी वा ॥ २ । २ । २४ ॥ p. 28—

क् is optionally changed to ग् in एक् and other words —

e g एक —एगा—एवो—एओ । आकव —आगरिसो—आअरिसो । लोक —लोगो—लोओ । असुर —असुगो—असुओ । तीर्थंकर —तित्थगरो—तित्थअरो । आकार —आगारो—आआरो । श्रावक —सावगो—सावओ । उद्योतकर —उज्जोअगरो—उज्जोअअरो ।

मर्थिकाद्वा ॥ २ । २ । १० ॥ p. 28—

नव and एक have ल् optionally added on to them It is स्वार्थवाचक, *i e* expresses only the sense of the base does not add to it. एक् एव एकलो एक्कलो एको वा । नव ए नवले नवो वा ।

प्रथम is changed to पुढुम, पढुम, and पुण्म by the Sutras 'प्रथम थो ,' which changes the अ of प and थ simultaneously and successively to उ and ' प्रथमशिथिलशिथिलनिषधेषु ' which changes letters of the dental class to ढ, *e g* पुन्म &c । सिढिल । also सण्डि । मेढी । सिण्ढिरो । निसढो ।

स्व is changed to सुव by 'स्वादि भ्रमे'—In the words भ्रू and स्व उ is inserted before the last member of the final consonant when these words consist of one syllable only *e g* भ्रू दृतम् is turned into भुवो कअ or सुवे कओ, and स्व into सुव The rule does not hold in अभ्र —आमो and स्वजन —सजणो because these words have more than one syllable

कतम is changed to कश्म by 'मध्यमकतमे च' which teaches that the second vowel of मध्यम and कतम is changed to इ *e g* मध्यम —मज्झिमो । कतम —कइमो ।

Pages 30—45 स्नो —रात्री—

This chapter treats of the changes of conjunct consonants in words ending in अ

वृक्ष is changed to रुक्ख by 'वृक्षे रुक्खे' p. 30 which teaches that वृक्ष changes its conjunct consonant to ख (which is doubled by 'शेषादेशस्याद्योर्भो') and वृ to रु

It is also changed to वच्छ by the following Sûtras —

स्पृहाग्नौ ॥ १ । ४ । २७ ॥ p 30

In स्पृह and other words of the class, the conjunct consonant is changed to छ—

e g स्पृहा—छिहा । क्षुर —छुरो । क्षीरम्—छीर । वृक्ष —वच्छो । कुक्षि —कुच्छी । क्षुतम्—छीअ । क्षुण्णम्—छुण्ण । कक्ष्या—कच्छ्या । मक्षिका—मच्छिआ । क्षारम्—छार । इक्षु —उच्छु । सदृक्ष —सरिच्छो । अक्षि—अच्छी । क्षगित —छइओ । दक्ष —दच्छो । कौक्षेयकम्—कुच्छेअअ । उक्षा—उच्छा । सादृश्यम्—सारिच्छ । क्षुधा—छुहा । क्षुत्—छुहा । लक्ष्मी —लच्छी । क्षुब्ध —छुद्धो । उत्क्षिप्त —उच्छित्तो । उक्षा—उच्छा । ऋक्ष —रिच्छो । क्षुतम्—छुद । क्षुरम्—छुरं । क्षेत्रम्—छेत्त । वक्ष —वच्छो । कुक्षि —कुच्छी ।

ऋतोत् । १ । २ । ७४ ॥ p 30—By this the initial ऋ is changed to अ—

e g घृतम्—घय । तृणम्—तण । वृषभ —वसहो । मृग —मओ । घृष्ट —घट्ठो ।

स्त is changed to त्थ or स्त

शुष्क is changed to सुक्ख or सुक्क

शक्त —सक्को—सत्तो । मुक्त —मोक्को—मुक्को—मुत्तो । दष्ट —दक्को—दट्ठो । मृदुत्वम्—माउक्क—माउत्तण । रुग्ण —लुक्को—लुग्गो ।

हरिद्रादौ ॥ १ । ३ । ७८ ॥ p 31— In हरिद्रा and other words of the class र is changed to ल

e g हरिद्रा—हलिद्दी—हलद्दा । अङ्गार —इंगालो । चरण —चलणो । युधिष्ठिर—जहुट्ठिलो—जहिट्ठिलो । सुकुमार —सुउमालो—सोमालो । शिथिर —सिढिलो । सत्कार —सक्कालो । मुखर —मुहलो । वरुण —वलुणो । किरात —चिलाओ । रुग्ण —लुग्गो—लुक्को । करुण —कलुणो । दरिद्र —दलिद्दो । अपद्वारम्—अवद्दाल । परिघ —फलिहो । परिखा—फलिहा । दरिद्राति—दलिद्दाइ । मत्सर —मच्छलो । संवत्सर —संवच्छलो । पारिभद्रम्—फालिहद्द ।

दारिद्र्यम्—दालिद्दं । काहल—काहलो । The most important of the class are given in a verse in the Prâkṛitasarvasva —

मुग्रादाहारसुधिहरिद्रसुकुमारारा ग्रत्यप्तिनिरस्यानाश्च ।
दरिद्रा हिंगलत स्नान्दरो इरिद्रान्य प्रोक्त ॥

क्ष्वेटकफोटे ग्लः ॥ १ । ८ ॥ ५ ॥ p. 31—

The conjunct consonant in क्ष्वेटक and other words of this class is necessarily changed to ख—

e g क्ष्वेटक—खेडओ । स्फोटक—खोडओ । स्फोटिका—खोडिआ । स्फुटक—खुडओ । स्फटिक—खडिओ ।

स्वरूपोनादि ॥ १ । ४ ॥ ६ ॥ p. 31—

In nouns ष्ट and ष्क are changed to ख necessarily—

e g पुष्करम्—पोक्खरं । पुष्करिणी—पोक्खरिणी । निष्कम्—णिक्खं । स्कन्ध—खन्धो । स्कन्धावार—खन्धावारो । अवस्कन्द—अवखन्दो ।

But दुष्करम्—दुक्करं । निष्कम्पम्—णिक्कम्पं । नमस्कार—णमोक्कारो । संस्कृतम्—सक्कअं । संस्कार—सक्कारो ।

In नमस्कारम् the change of अ to ओ is according to सो ॥ १ । २ । ६६—which teaches that उ is changed to ओ when followed by a conjunct consonant Other instances of this change are as under —

कुट्टिमम्—कोट्टिमं । पुस्तक—पोत्थओ । मुस्ता—मोत्था । मुद्गर—मोग्गरो ।

क्ष ॥ १ । ४ । ८ ॥—क्ष is changed to ख—

e g क्षय—खओ । निक्षण—णिक्खणो । लक्षणम्—लक्खणं । पक्ष—पक्खो । क्षार—खारो । यक्ष—जक्खो ।

But it is sometimes changed to छ, e g क्षण—छणो—खणो । क्षीणम्—छीणं—खीणं ।

... अन्य—इत्यादिना क्षस्य छः । p 32—

The Sûtra 'अक्ष्यादिषु छः' referred to is explained on p 43 which see

स्त्यानचतुर्थ च तु ढ ॥ १ । ४ । १३ ॥ p 32—

स्त्यानम् is consequently changed to ठीणं or थीणं Another form is थिण्णं ('दैवमेसो' p 28) The Sûtra 'तु मयूरचतुर—०' referred to is explained on p 71

विस्तस्थुरास्थ्यधनार्थे ॥ १ । ४ । १५ ॥ p. 33—

अरिथ is accordingly changed to अट्ठी

The Sûtra 'इत्तृयणे' referred to in the formation of गिचिहरो p. 33 is explained on p. 66

स्तोचैत्ये ॥ १ । ४ । १७ ॥ p 33—

त्य् is changed to च् except in the word चैत्य—

e g प्रत्यय —पच्चओ । अमात्य —अमच्चो । नित्यम्—णिच्च । प्रत्यक्षम्—पच्चक्खं । चैत्यम् is changed to चेच्अ, for according to the Sûtra 'स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेयात्' explained on pp. 49—50, इ is inserted before य् व is changed to व by 'चिच्च दद्', and य् and त् dropped by 'क्गच्चजतद—' and 'मनयाम्' Moreover, चैत्य comes under the दैत्यादि class, given on p 69 and therefore चै is changed to अइ We have thus चइअ

उत्सवरूक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा ॥ १ । ४ । १९ ॥ p. 34—

उत्सव, रूक्ष, उत्सुक, and सामर्थ्य change their conjunct consonants to छ् optionally—

e g उत्सव —उच्छवो । उत्सुक —उच्छुओ । सामर्थ्यम्—सामच्छं । रूक्ष —रिच्छो ।

In the last example ऋ is changed to रि by the Sutra केवलस्य रि । १ । २ । ७० ॥ which teaches that ऋ when not joined to a consonant is changed to रि *e g* ऋद्धि —रिद्धी । ऋणम्—रिणं । रूक्ष —रिच्छो ।

When the conjunct consonants are not changed to छ्, सामर्थ्यम् is changed to सामत्थम्, र् being dropped by 'मनयाम्' and र् by 'लवरामधश्च' and रूक्ष is changed to रिक्खो, क्ष् being changed to क्ख by 'क्ष' In the case of उत्सव and उत्सुक, the following Sûtra comes into force —

दोदोत्सुत्साहोत्सव ऊ हसि ॥ १ । २ । ६२ ॥ p 34—

उ of उद् together with द् (दा+उद) is changed to ऊ when followed by स्र or स्, but not in the words उत्साह and उत्सन्न In other words, the preposition उद् is changed to ऊ when followed by स्र or स्—

e g उत्सव —ऊसवो । उत्सुक —ऊसुओ । उच्छ्वास —ऊसासो । उच्छुक —ऊसुओ । उच्छ्वसिति—ऊसइ । उत्सरति—ऊसरइ । उत्सिक्त —ऊसित्तो ।

But उत्साह —उच्छाहो । उत्सन्न —उत्सण्णो ।

दृशक्तसक्विपि ॥ १ । २ । ९१ ॥ p. 34—

The root दृश् ending in अ, क्स, and क्विप् changes its ऋ to रि The reading of the Sûtra in the Prâkṛta-rupâvatâra is दृशि टक्सक्विपि which resembles that in Hemachandra's grammar—"दृशः क्विप्टक्सकः" ॥ ८ । १ । १४२ ॥

तादृश ends in अ, तादृक्ष in क्स, and तादृश् in क्विप्

e g सदृश —सरिसो । सदृक्ष —सरिच्छो । सदृक्षा —सरिच्छा । सदृक्षम् —सरिच्छो । Similarly एआरिसो । जारिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अण्णारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो । भवारिसो । सदृश —सारिच्छो—सरिच्छो, सदृश being one of the समृद्ध्यादि class optionally lengthens its अ by 'इ समृद्ध्यादौ वा' p. 35 The समृद्ध्यादिs are mentioned on p 57

थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले ॥ १ । ४ । २३ ॥ p 35—

थ्य, श्च त्स and प्स are changed to छ, but not in निश्चल—

e g पथ्य —पच्छो । मिथ्या—मिच्छा । रथ्या—रच्छा । पश्चिमम्—पच्छिमं । आश्चर्यम्—अच्छेरं—अच्छरिअं । पश्चात्—पच्छा । उत्साह —उच्छाहो—उत्थारो (by 'रो दृश्चोत्साहे' १ । ४ । २९ ॥ p 38 by which the conjunct consonant in उत्साह is changed to थ् and ह to र) । मत्सर —मच्छरो । वत्स —वच्छो । वत्सर —वच्छरो । चिकित्सति—चिइच्छइ । वत्सतरी—वच्छअरी । अप्सरस्—अच्छरा । लिप्सते—लिच्छइ । जिप्सा—जिच्छा । जुगुप्सा—जुगुच्छा । but निश्चल —णिच्चलो । उत्सारित —उस्सारिओ ।

द्यय्यर्यां जः ॥ १ । ४ । २४ ॥ p 35—

द्य, य्य, and र्य are changed to ज—

e g मद्यम्—मज्जं । अवद्यम्—अवज्जं । द्युति —जुई । द्योत —जोओ । शय्या—सेज्जा । जय्य —जज्जो । भार्या—भज्जा—भारिआ । कार्यम्—कज्जं । पर्याय —पज्जाओ । मर्यादा—मज्जाआ । सूर्य —सुज्जो । वाच्यम्—वज्जं । साम्राज्यम्—सण्णज्जं । अभिमन्यु —अहिमज्जू—अहिवज्जू—अहिमण्णू । The same is the wording of the Sûtra in Hemachandra's grammar

ध्यह्योर्झः ॥ १ । ४ । २६ ॥ p 35—

ध्य and ह्य are necessarily changed to झ—

e g ध्यानम्—झाणं । अध्याय —अज्झाओ । उपाध्याय —उवज्झाओ । संध्या—संझा । विन्ध्य —विञ्झो । मध्यम्—मज्झं । गुह्यम्—गुज्झं । नह्यते—णज्झइ । मध्यम —मज्झिमो । सह्य —सज्झो । ग्राह्यम्—गेज्झं । दाह्यम्—दज्झं । बाह्यक —वज्झओ । गुह्यक —गुज्झओ ।

तेस्याधूर्तादौ ट ॥ १ । ४ । ३० ॥ p 35—

त is changed to ट but not in धूर्त and other words belonging to the class—

e g कैवर्त —केवट्टो । वर्ति —वट्टी । वर्तुलम्—वट्टुल । सवर्तितम्—संवट्टिअं । नृत्यति—नट्टइ । नर्तक —नट्टओ । वर्तिका—वट्टिआ—वत्तिआ ।

But धूर्त —धुत्तो । वार्ता—वत्ता । कीर्ति —कित्ती । आवर्तनम्—आवत्तण । वर्तमानम्—वत्तमाण । आवर्त —आवत्तो । संवर्तक —संवत्तओ । निवर्तक —निवत्तओ । निवर्तनम्—निवत्तण । कर्तरी—कत्तरी । मूर्ति —मुत्ती । कार्तिक —कत्तिओ । निर्वर्तनम्—निव्वत्त । कर्ता—कत्ता—कत्तारो । भर्ता—भत्ता—भत्तारो । आर्त —अत्तो । मुहूर्त —मुहुत्तो । वार्ता has वट्टा also

The Prâkritasarvasva gives धूर्तादि's in a verse as under —

धूर्तोर्वीकीर्तिसंवर्तिवार्ताकार्तिकमूर्तय ।
कर्तरीकीर्तनावर्तिवर्तमानमुहूर्तका ।
निवर्त्योद्वर्तमूर्ताश्च कर्तृभर्तृमुखास्तथा ॥

मवृत्तसदष्टमृत्तिवृत्तेष्टापत्तनकदर्थितोड्ड ॥ १ । ४ । ३१ ॥ p 36—

In प्रवृत्त &c , the conjunct consonant is changed to ट्ट Of these संदष्ट, इष्टा, and उष्ट्र have ष्ट and therefore the above Sûtra affords in their case an exception to the Sûtra 'ष्ट' p 31 Lakshmidhara says "सन्दष्टोष्ट्रयो 'ष्ट' इत्यस्यापवाद ", he ought to have included इष्टा also Trivikrama's Vritti is "सदष्टेष्ट्रेषु ष्टस्यापवाद "

कदर्थित changes its first तवर्ग letter to व् by 'कदर्थिते र्वोव '—

e g प्रवृत्त —पवट्टो । संदष्ट —संदट्टो । मृत्ति —मट्टी । वृत्त —वट्टो । इष्टा —इट्टा । पत्तनम्—पट्टण । कदर्थित —कवट्टिओ । उष्ट्र —उट्टो ।

डल्ल् र्नोर्मर्दितविच्छर्दच्छर्दिकपर्दवितर्दिगर्तसमर्दे ॥ १ । ४ । ३२ ॥ p 36—

In मर्दित &c , the second conjunct consonant is necessarily changed to ड्ड—

e g मर्दित —मड्डिओ (र् being dropped by 'प्रायो लुक् कगचजतद ' and ड्ड being doubled by 'शेषादेशस्याद्दोचोसो ', it being an आदेश here for the conjunct consonant) । विच्छर्द —विच्छड्डो । छर्दि —छड्डी । कपर्द —कवड्डो (प् being changed to व् by 'पो व ' p 79) । वितर्दि —विअड्डी । गर्त —गड्डो । समर्द —समड्डो ।

डोर्धर्दिश्रद्धामूर्ध्नि त ॥ १ । ४ । ३४ ॥ p 36—

In अर्धे, ऋद्धि, श्रद्धा, and मूर्धन्, the conjunct consonant is optionally changed to ढ—

e g अर्धम्—अद्धं—अड्ढं । ऋद्धि —इड्ढी—रिद्धी (Here ऋ is changed to इ by 'इत् कृपादौ' p 66 ऋद्धि and ऋद्धि are mentioned in the कृपादि class and therefore 'रिः केवलस्य' p 68 is not applicable to them Hemachandra and Sesakrishna however, give two forms इड्ढी and रिद्धी) । श्रद्धा—सड्ढा—सद्धा । मूर्धा—मुण्ढा—मुद्धा (मूर्धन् comes under वक्रादि and therefore अनुस्वार is inserted according to 'वक्रादौ वा ॥' p 63)

दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धेषु ढः ॥ १ । ४ । २५ ॥ p 36—

In दग्ध &c, the conjunct consonant is changed to ड्ढ—

दग्ध —दड्ढो विदग्ध —विअड्ढो, वृद्धि —वुड्ढी

The changes of वृद्ध into वुड्ढ and वृद्ध into वुड्ढो (वुड्ढी) are worth marking In दड्ढ, the Anusvára is dropped and the preceding अ lengthened by 'विंशत्यादौ लुक्' p 55 वृद्ध is classed among the ऋत्वादि's mentioned on p 67 and therefore changes its ऋ to उ

पञ्चाशत्पञ्चदशदत्तेषु ण्णः ॥ १ । ४ । २६ ॥ p 36—

In पञ्चाशत्, दत्त and पञ्चदश, the conjunct consonant is changed to ण्ण—

e g पञ्चाशत्—पण्णासा । दत्त —दिण्णो (because दत्त falls under स्वप्नादि's *vide* 'स्वप्नादौ इः' p 57) । पञ्चदश—पण्णरह ।

ज्ञम्नोः ॥ १ । ४ । २७ ॥ p 36—

ज्ञ and म्न are changed to ण्ण

The Prakritasarvasva gives the Sutra as णो ज्ञम्नपञ्चदशादिषु ।—

e g ज्ञानम्—णाणं । संज्ञा—सण्णा । प्रज्ञा—पण्णा । विज्ञानम्—विण्णाणं । निम्नम्—णिण्णं । प्रद्युम्न —पज्जुण्णो । पञ्चाशती—पण्णासइ । पञ्चविंशति — पण्णवीसा । ज्ञात —णाओ—जाणिओ—मुणिओ (because ज्ञा to know substitutes जाण and मुण by 'जाणमुणौ ज्ञः' and अ is changed to इ before त, the past participle termination by 'क्त') । धृष्टद्युम्न —धट्ठज्जुणो (Here ण् is not doubled by 'धृष्टद्युम्ने')

स्त ॥ १ । ४ । ४० ॥ p 33—

स्त is changed to थ—

e g हस्त —हत्थो । स्तुति —थुई । स्तोत्रम्—थोत्तं । स्तोमम्—थोमं ।

स्तन —थणो । प्रस्तर —पत्थरो । अस्ति—अत्थि । स्वस्ति—सत्थि । पर्यस्त —पल्लत्थो—also पल्लट्टो (by 'पर्यस्ते टश्च' and य being changed to ल by 'य सौकुमार्य')

Hemachandra gives समस्त and स्तम्ब as exceptions—समस्त —समत्तो । स्तम्ब —तम्बो ।

Mârkandeya mentions स्तव and स्तम्भ as exceptions—स्तव —तवो । स्तम्भ —तम्भो । But स्तम्भ has खम्भो when it means a pillar 'थ स्तम्भास्तवस्तम्भे and 'ख स्थूणार्थे स्तम्भे' *Vide* प्राकृ॰सर्व॰, p 19

Our author mentions the Sûtra 'शोलुद्रस्तो स्तम्बसमस्तनि स्पृह परस्परस्मशानस्मश्रुणि' ॥ १ । ४ । ७५ ॥ p 44 as an exception to 'स्त'

मुकुलादिपाठाद् p 38—

The मुकुलादि's are mentioned on p 64 and they change their initial उ to अ optionally by 'मुकुलादौ' p 64

पर्यङ्क has पलिअङ्को also, because it is considered as falling under the चौर्यादि class and according to the Sutra 'स्याद्भव्य चैत्यचौर्यसमे यात्' ॥ १ । ४ । १०० ॥ p 49, इ is inserted before य in the words भव्य, चैत्य, चौर्य, and other words like चौर्य Some of these are enumerated on p 50 and the class is called आकृति गण, a comprehensive class comprising words of a similar form

ड्म or क्म and क्म are changed to प by 'ड्मक्मो' ॥ १ । ४ । ४२ ॥ p 38 We have thus कुड्मल or कुन्मल changed to कुम्पलो The Anuswara comes in, because the word belongs to the वक्रादि class mentioned on pp 53–4, रुक्मिणी—रुप्पिणी or रुच्मिणी or रुक्मिणी

ष्पस्पो फ ॥ १ । ४ । ८४ ॥ p 39—

ष्प and स्प are changed to फ—

e g पुष्पम्—पुप्फं । स्पर्धा—फद्धी । शष्पम्—सप्फं । स्पन्द —फन्दो । स्पर्श —फसो । In some cases स् of स्प is dropped—

निस्पन्द —णिप्पन्दो । परस्परम्—परोप्परं ।

In some cases प् is dropped—

वनस्पति —वणस्सई । स्पृहयति—सिहइ ।

It is sometimes changed to ष—

दृष्टा—दिट्ठा।

The Sûtra 'दोहृद्दे —' p. 44 is an exception to this Sutra.

ताम्राम्रयोर्म्बः ॥ २ । ४ । ४० ॥ p. 39—

The conjunct consonant in these words is changed to म्ब्—

e g ताम्रम्—तम्बं (आ being shortened by 'ह्रस्वः') । आम्र — अम्बो ।

Hemachandra observes—'अम्बिरतम्बिरं इति देश्यौ' Laxshmidhara gives the provincial (देश्य) forms as तम्बर and अम्बर *Vide* pp. 9 10

Trivikrama says in his Vritti—'तम्बरमम्बरं तत्र देश्यौ गुड़देश्यौ'

The Prakritasarvasva adds कम्र saying 'आम्रकम्राम्रे च '—We have thus अम्बो । कम्बो । तम्बो ।

When the termination मय is added, म् in it is optionally changed to इ—

ताम्रमय —तम्बमओ—तम्बमइओ ।

ह्नस्य विह्वले ॥ २ । ४ । ५२ ॥ p. 40—

Before this Sûtra we have ह्व ॥ २ । ४ । ५१ ॥ which teaches that ह्व is optionally changed to भ as in ह्वल, for भ is to be supplied in this Sûtra from the preceding one 'कार्ये भो वा' ॥ २ । ४ । ५० ॥—

e g ह्वल —उब्भो—उहो (र् and व् being dropped by 'लवरामधश्च') । जिह्वा—जिब्भा—जीहा—जिहा (*Vide* pp. 99 100) । गह्वर —गब्भरो—गहरो । प्रह्व —पब्भो—पहो । विह्वल —विब्भलो (When the conjunct ह्व is changed to भ) । विहलो (When it is changed to ह) । विह्वो (When it is not changed to भ or ह, but when व् is dropped by 'लवरामधश्च' Here the consonant ह् which remains after the dropping of व् is not doubled by the Sûtra 'शेषादेशस्याहोचोरो ' because of अह in it, which shows that र् and ह् as शेष or आदेश are not doubled) Hemachandra and Mârkandeya mention one more form भिब्भलो ।

डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ॥ २ । ४ । ५७ ॥ p. 40—

In the case of ब्रह्मचर्य, सौन्दर्य, and आश्चर्य which word is to be included according to Trivikrama on account of च in the Sûtra ('चर्यातूर्यसौन्दर्ये च' त्रिवि०), डेर is to be substituted for the final र्य

दाघ —दाहो (नेत्रजम्)—दण्हो (उष्मा) (*Vide* 'दग्धो च' ॥ १। ४।४४॥ p 39)

Hemachandra's wording of the Sûtra is exactly the same The Prâkritasarvasva has 'वा पे तुमि ह '

तीर्थम्—तूह—तित्थ । दुःखम्—दुह—दुक्ख—दुहो (because दुःख is Mas also falling under कुलादि's mentioned on p. 55)। दुःखित —दुहिओ—दुहिअओ । दक्षिण —दाहिणो—दक्खिणो । दाघ — दीहो—दीहरो—दिग्घो ।—Hemachandra quotes 'वल्लहहेण दुक्खिए वा विरला'

इमष्मस्मह्मामस्मररदमाँ म्ह ॥ १ । ४ । ६७ ॥ p 42—

Except in स्मर and रश्मि श्म, ष्म, स्म, and ह्म are changed to म्ह e g काश्मीर —कम्हारो—कम्मारो (In काश्मीर श्म is optionally changed to म्म by 'काश्मीरे म्म ' ॥ १ । ४ । ५३ ॥ and इ is changed to आ by 'इत काश्मीरहरमवयोर्णत्वि' ॥ १ । २ । ५१ ॥) । ग्रीष्म — गिम्हो । विस्मय —विम्हओ । अस्मादृश —अम्हारिसो । ब्रह्मा—बम्हा ।— But स्मर —सरो । रश्मि —रस्सी (म् being dropped by 'मनयाम्') ब्राह्मण —बम्हणो—बाम्हणो (Here according to 'ह्रस्व' आ must be necessarily shortened, but the word is placed by some in the उत्खातादि class mentioned on pp 60] Trivikrama says 'केचिद्ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति' आ is therefore optionally shortened) हरीतकी—हरडइ (त being changed to ड by 'प्रतिसरप्रदीपके ॥ १ । १ । २२ ॥ p 76)

The Sûtra शौण्डर्यो स्तम्ब—' p 41 is an exception to this Sûtra.

पक्ष्माणि—पम्हाइ (by 'पक्ष्मणि' which changes its क्ष्म to म्ह)

श्नष्णस्नह्नक्ष्णा ण्ह ॥ १ । ४ । ६९ ॥ p 43—

Instances other than these mentioned in the text are — चिह्न —चिण्हो । प्रश्न —पण्हो । जिष्णु —जिण्हू । विष्णु —विण्हू । उष्णीषम् —उण्हीसं । प्रस्नुत —पण्हुओ । (Vararuchi gives प्रस्नुतम्—पण्हुद)

वह्नि —वण्ही । जह्नु —जण्हू । तीक्ष्णम्—तिण्हं । श्लक्ष्णम्—सण्हं । स्नाति— ण्हाइ and also सिणाइ । स्नानम्—ण्हाणं—सिणाणं (The Prakrita sarvasva gives these forms of स्ना, 'न वा स्नाते'—स्नाते विकल्पेन वा स्यात् प्राकृत' प्राकृ० स० p 28) कृष्ण has कण्हो or कसणो, but कण्हो only when it is a proper noun—'कण्हो मेहो । कसणो', 'कण्हो त्ति वण्णाओ' प्राकृ० स० p 27 कसिणो also in the sense of black *Vide* कृष्णे वर्णे p 50

सूक्ष्मश्लोत ॥ १।२।६७॥ p 43—

सूक्ष्मे+अन+वा+ऊत —In the word सूक्ष्म, ऊ is optionally changed to अ, i e it is changed to ओ and अ ओ being supplied from the Sûtra 'इश्चात् कुतूहले' which precedes it—

e g सूक्ष्मम्—सुण्ह—सोण्ह—सण्ह।

श्चोलुंक्त्वो स्तम्ब ॥ १।४।७१॥ p 44—

In स्तम्ब, समस्त &c the initial sibilant श्, ष्, or स् is dropped—e g स्तम्ब —तम्ब । समस्त —समत्तो । निःस्पृह —णिप्पिहो—निप्पिहो (न् being optionally changed to ण् by 'आदेस्तु' p 78 and ऋ to इ by 'इ कृपणे' p 66) । परोप्परो । (the second अ being changed to ओ by 'फो परस्परनमस्कारे' p 59) । श्मशानम्—मसाण (न् being changed to ण् by 'न' p 78)

Hemachandra observes—'आर्षे श्मशानशब्दस्य सीआणं सुसाणमित्यपि भवति' । *Vide* p 57 श्मश्रु—मस्सू—मसू—मासू (श्मश्रु is classed by Trivikrama and Hemachandra among the वक्रादिगण—'स्पशास्पृश्मश्रुश्मश्रुप्यश्रमाजार' p 53 and therefore मसु, मस्सू by 'शेषादेशस्याहोचोरो' p 15 and मासू by 'शोलुप्तयवरशोर्दि' p 27

धात्रीद्रे रस्तु ॥ १।४।८०॥ p 44—

धात्री and द्र drop their र् optionally

धात्री—धत्ती (आ is shortened by 'संयोगे' र् is dropped, and त् doubled by 'शेषादेशस्याहोचोरो') । धारी (When र् is not dropped, त् is dropped by कगचजतदपयवां प्रायो लुक् प्रायोऽपयर्वे' p 15) । धाई । (र् is dropped before 'संयोगे' is applied then त् is dropped by 'प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्' p 14) ।

ह्रदे ह्रदयो ॥ १।४।१४॥ p 44—

In ह्रद द् and ह् are interchanged.

ह्रद thus becomes द्रहो The Sutra 'धात्रीद्रे रस्तु' is now applicable We have accordingly two forms दहो—द्रहो

See आश्रय ३६१ ('स्वणिम—जर—द्रह—निह—गाहि—मण्डले') Bombay S S, p 101

हस्य मध्याह्ने ॥ १।४।८१॥ p 45—

In मध्याह्न, ह् is optionally dropped—

मध्याह्न—मज्झण्णो (ह् is dropped, न् changed to ण् by the अधिकारसूत्र 'बहुलम्' and doubled by 'शेषादेशस्याहोचोरो', ध्य is changed to झ by 'ध्यह्योर्झः' p 35, झ is doubled and the

first ज् changed to ञ्, आ is shortened by 'ह्रस्वः' Hemachandra gives मञ्जओ ।) । मज्जो (Here ज is changed to ज्ज by 'आनयमन्युद्वरणे ज्जः' p. 43)

ज्ञो ञोविज्ञाने ॥ १ । ४ । ८२ ॥ p 45—

ज्ञ drops its ञ optionally, except in the word विज्ञान—

e g सुज्ञान—सुआणो (When ञ is dropped ज् being changed to ण् by 'नः' p 78) । सुण्णाणो (When ञ is not dropped ज् is changed to ण् by 'ज्ञो ' p 36) । ज्ञानम्—णाणं—ण्णाणं । आज्ञा —अज्जा—अण्णा । But विज्ञानम्—विण्णाणं । सर्वज्ञ —सव्वज्जो—सव्वण्णू ।

सव्वण्णू is by the following Sutra —

ज्ञो णोभिज्ञादौ ॥ १ । २ । १७ ॥ p 45—

In अभिज्ञ and other words when ज् is changed to ण्, the अ attached to ण् is necessarily changed to उ

In मनोज्ञ, अज्ञ, अभिज्ञ, प्रज्ञा, संज्ञा, and विज्ञान, ज् is changed to ण् i. e the Sûtra 'ज्ञो ञोविज्ञाने' mentions only one exception विज्ञान, but मनोज्ञ &c. are to be classed with विज्ञान

e g मनोज्ञ —मणण्णू । अज्ञ —अण्णू । अभिज्ञ —अहिण्णू (भ् being changed to ह् by 'खघथधभाम्' p 18) । प्रज्ञा—पण्णा । संज्ञा—सण्णा । विज्ञानम्—विण्णाणं—विज्ञाणं (When ज्ञा is changed to जाण by 'जाणमुणौ ज्ञः') In आज्ञापन and आज्ञप्ति also ज्ञ is changed to ण, the Sûtra 'ज्ञो ञोविज्ञाने' is not applicable, e g आज्ञापनम्—आणावणं । आज्ञप्ति —आणत्ती । सर्वज्ञ —सव्वज्जो—सव्वण्णू । आत्मज्ञ —अप्पज्जो—अप्पण्णू (*Vide* p 121) । दैवज्ञ —देव्वज्जो—देव्वण्णू—दइवज्जो—दइवण्णू (दैव falls under the वैरादि class and therefore changes its ऐ to अइ optionally, *Vide* p 69 व् is doubled by 'दैवगेतौ' p. 47) । इङ्गितज्ञ —इङ्गिअज्जो—इङ्गिअण्णू ।

Hemachandra mentions two forms in the case of अभिज्ञ, प्रज्ञा, संज्ञा as under —

अभिज्ञ —अहिज्जो—अहिण्णू । प्रज्ञा—पञ्ञा—पण्णा । संज्ञा—सञ्ञा—सण्णा । According to him मनोज्ञ has मणोज्जो—मणोण्णो ।

अभिज्ञादि's are to be learnt and decided from the forms themselves Those that have the vowel उ when their ज् is

changed to ण् are to be taken as belonging to this class Hemachandra says the same thing—' शेषां शस णत्वे उत्व दृश्यते ते अभिज्ञादय ।' p 7, Pothi Edition

रात्रौ ॥ १ । ४ । ८४ ॥ p 45—

The conjunct consonant is optionally dropped in the case of रात्रि—

रात्रि —रत्ती—राई । रात्रिचर —राइअरो—रत्तिअरो

P 46-61 शेषादेशस्याह्रो —सयोगे—In these pages, the same chapter, *viz*, that which treats of the changes which words having conjunct consonants ending in अ or आ undergo if continued, but it embodies the treatment of the doubling and the interchange of consonants, and the insertion or the omission of Anuswâras in them in regard to the same class of words, *viz*, those ending in अ

शेषादेशस्याह्रो° p 46—This Sûtra is explained and instances given before, *Vide* pp 297 298

दीर्घात ॥ १ । ४ । ८७ ॥ p 46—

लाक्षणिकात्—Brought about by a Sûtra लक्षण here means a Sûtra The Sûtra means that the consonant is not doubled in accordance with शेषादेशस्या , provided शेष (the consonant that is left after the dropping of one of the conjunct consonants) or आदेश (the substitute of a conjunct consonant) is preceded by a vowel which is originally long or made long by the application of some Sûtra.

g नि श्वास —णीसासो—नीसासो (न् is optionally changed to ण् by 'आदस्तु' p 78) । स्पश —फासो (*Vide* 'स्परो फ ' p 39) ।— (The long vowels ई and आ are in these instances लाक्षणिक— not originally belonging to the words themselves but brought about by the Sûtra ' शोर्लुयवरशोर्दि ' p 20)

In the following instances the long vowels belong to the words themselves —

पार्श्वम्—पास । शीर्षम्—सीस । ईश्वर —इसरो । द्वैष्य —वेसो । लास्यम्— लास । आस्यम्—आस । प्रेष्य —पसो । आना—आणा । आशसि —आणत्ती (Here ञ् is not doubled) । आज्ञापनम्—आणावण ।

In words like अमात्य —अमच्चो, the vowel is first shortened by 'संयोगे' and then त्य changed to च by 'त्योऽचैत्ये' p 33 and doubled

प्रमुक्ते ॥ १ । ४ । ९१ ॥ p 47—

सप्तपर्णो—सत्तवण्णो—This is the reading of most of the MSS This seems to be the change of सर्व to स ।

Trivikrama's Vritti gives सप्तपर्णो—सत्तिवण्णो which is for सप्तिपर्ण The same word is given by Hemachandra.

पर्यङ्को—A doubt is here raised that य् must be dropped by 'प्रायो लुक् कगचज—'; because it is characterized by the characteristics of the dropping of letters mentioned in the Sūtra ('अयुक्तस्यानादौ'), in other words, because it fulfils the conditions of the Sutra The doubt is thus solved Trivikrama has stated in his Vritti on the Sūtra 'प्रायो लुक् कगचज—' that in a compound, words are to be taken as forming separate pada's both in regard to their connection in a sentence and to their taking case—terminations ('समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते तेन तत्र यथादर्शनमुभयमपि भवति ।' Trivikrama's Vritti on 'प्रायो लुक्—') The whole compound and not each word in it is connected in a sentence and in this sense the whole compound forms one *pada* Each member, however, has case—terminations added to it (in the case of all members except the last these terminations are dropped except in an अलुक्समास like युधिष्ठिर) and in this view, it is a *pada* Both these views are to be accepted and whatever view suits the forms actually in use is to be applied ('यथादर्शनं लोप ')

e g सुखकर —सुहअरो (क is dropped because it is not in the beginning of a pada the whole word सुखकर, forming one pada)—सुहकरो । आगमिक —आगमिओ—आअमिओ । जलचर —जलचरो—जलअरो । बहुतर —बहुतरो—बहुअरो । सुखद —सुहदो—सुहओ ।

दैवगोरवे ॥ १ । ४ । ९२ ॥ p 47—

The दैवादि's are given and the changes shown before *Vide* p 308

तैलादौ ॥ १ । ४ । ९३ ॥ p 47—

In तैल and other words of the class, the final consonant or any other consonant is doubled so as to suit the forms as current in the Prakṛita

e g तैलम्—तेल्ल । व्रीडा—विड्डा । प्रेम—पेम्म । स्रोत —सोत्त । प्रभूतम्—पहुत्त (भ् being changed to ह् by 'प्रभूते व' ॥ १ । ३ । ५९ ॥ p 79 and भ् to ह् by 'खघथधभाम्' p 18) । मण्डूक —मडुक्को । यौवनम्—जोव्वण (here the consonant doubled is evidently other than the final) । ऋजु —उज्ज (ऋजु falling under the ऋत्वादि's changes its ऋ to उ by 'ऋतुने' ॥ १ । २ । ८१ ॥ p 67) । विचकिलम्—वेइल्ल (विच being changed to वे by 'प्त् साज्ञता त्रयोदशाये' ॥ १ । ३ । १ ॥ according to which in words त्रयोदश and others of the class, the initial vowel, together with the following consonant and the vowel joined to it is changed to v In विचकिलम् which comes under the त्रयोदशादि class, इच is thus changed to ए, क् is dropped by प्रायो लुक् कगचज, and ल् doubled)

पृथगुपरि वर्गस्य युज ॥ १ । ४ । ९४ ॥ p 48—

The Sûtra is explained before, *Vide* p 298

e g वृष —रवखो ('वृष रवक्खे' p 30) । लक्ष्मी —लच्छी (It comes under लक्ष्मादि, *Vide* 'लक्ष्मादौ' ॥ १ । ४ । २२ ॥ p. 30) । निर्झर —णिज्झरो । ओज्झरो also ('तु निर्झरद्विधाकृञोरोवा' ॥ १ । २ । ५० ॥ p 63) निझुर —णिझुरो (ष् being dropped by 'कगटड—' p 15)—णिझुणो ('णो जठरबठरनिझुरे' ॥ १ । ३ । ७७ ॥ p 81)

क्ष्मारत्नेऽन्त्यहल ॥ १ । ४ । ९६ ॥ p 48—

क्ष्मा and रत्न have अ placed before the last member of the conjunct consonants—

क्ष्मा—छमा (It is first changed to क्ष्मा and क्ष् is then changed to छ् by 'क्ष्मायां कौ' p 49) । रत्नम्—रअण ।

Thus क्ष्मा—छमा, क्ष्मा—छमा (the earth), क्षमा—खमा (by 'क्ष ' p 32 meaning 'forgiveness')

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १ । ४ । ९७ ॥ p. 49—

In स्नेह and अग्नि, अ is optionally inserted before the last member of the conjunct consonant—

e g स्नेह—सणेहो—णेहो । अग्नि —अगणी—अग्गी

In स्नेह, स्नुषा, and other words of a similar nature, where both the consonants are capable of being dropped (स् by 'कगटडतदपशषस ≍क ≍पामूर्ध्वं लुक्' p 15 and न् by 'मनयाम्' p 13) only one should be dropped by 'विप्रतिषेधे परं कार्यम्' and this holds good even in the case of a substitute being taught for a conjunct consonant This is shown by the author by the use of न्वो in the Sûtra 'स्नुषायां ण्हः न्वो' p 101 In this Sûtra ण्ह is shown to be the substitute for the second sibilant in the word स्नुषा If, however, both स् and न् are dropped then only one sibilant ष् is left and there is consequently no necessity for the use of 'न्वो' in the Sûtra In order that it may not be superfluous it is taken to be a ज्ञापक of the fact that when both the members of a conjunct consonant are capable of being dropped, even where a substitute for a conjunct consonant is taught, only one should be dropped Trivikrama in his Vritti on 'स्नेहाग्न्योर्वा' says "'स्नुषायां ण्हः न्वो' इति सूत्रे न्वोग्रहणेन संयुक्तादेशविषयेऽप्यन्यतरलोपस्य ज्ञापितत्वात् प्रवृत्ते (that is in स्नेह —सणेहो) पूर्वविप्रतिषेधेन सलोप ॥"

शीर्षवज्रतप्तेऽन्त्यान् ॥ १।४।९८॥ p 49—

इ is optionally inserted before the final member of the conjunct consonants र्श्, र्ष्, and those in वज्र and तप्त—

e g आदर्श —आअरिसो—आआसो। Hemachandra gives आयंसो in place of आआसो considering the word to be one of the वज्रादि's सुदर्शन —सुदरिसणो—सुदंसणो। दर्शनम्—दरिसण—दंसणं। दर्श —दरिसो—दासो। वर्षम्—वरिसं—वासं। वर्षा —वरिसा—वासा। तप्त —तविओ—तत्तो। वज्रम्—वइरं—वज्जं।

Hemachandra observes 'व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम्। परामरिसो (for परामर्श)। हरिसो (for हर्ष)। अमरिसो (for अमर्ष)' Lakshmidhara includes these words in the following Sûtra —

हर्षामर्षश्रीह्रीक्रियापरामर्शक्लृप्तदिष्टयार्हे ॥ १।४।९९॥ p 49—

In the case of हर्ष &c and ई, इ is necessarily inserted before the final member of the conjunct consonants—

e g हर्ष —हरिसो। अमर्ष —अमरिसो। श्री —सिरी। ह्री —हिरी (In

the case of the two words श्री and ह्री which end in क्विप्, the vowel is shortened by 'क्विप' ॥ २ । २ । ४७ ॥ p 85 and the Prâkṛita words are consequently सिरि and हिरि) । ह्रीत — हिरिओ । क्रिया—किरिआ । परामर्श —परामरिसो । कृत्स्न —कसिणो । दिष्टया—दिट्ठिआ (ष्ट being changed to ठ by 'ष्ट ' p. 31 and ठ being doubled by 'शेषादेशस्य ' p 15) । अर्हः —अरिहो । अर्हति —अरिहइ । गर्हा—गरिहा । बर्ह —बरिहो ।

स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात् ॥ १ । ४ । १०० ॥ p 49—

In स्यात्, भव्य, चैत्य, चौर्य, and words like चौर्य, इ is inserted before य् of the conjunct consonants. स्यात्—सिआ (त् being dropped) । स्याद्वाद —सिआवाओ । भव्य —भविओ । चैत्यम्—चेइअं । चौर्यम्—चोरिअं—चोरिआ (चौर्य being optionally Fem., it being in the class of अञ्जलि, Vide ' स्त्रियामिमाञ्जलिः ' p 56) । स्थैर्यम्—थेरिअं । गाम्भीर्यम्—गम्भीरिअं । धैर्यम्—धीरिअं (ऐ being changed to ई by ' ई धैर्ये ' p 40) । भार्या—भारिआ (भज्जा also by 'घ्यर्यां ज ' p 35) । सौन्दर्यम्—सुन्दरिअं—सोरिअं (सौन्दर्य comes under the शौण्डादि's and consequently औ is changed to उ, Vide ' शौण्डादौ ' p. 69 Vide also ' डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ' p 40) । ऐश्वर्यम्—अइसरिअं (ऐश्वर्य comes under the दैत्यादि's and therefore changes its ऐ to अइ by दैत्यादौ ' p 69) । सूर्य —सूरिओ । (also सुज्जो by 'घ्यर्यां ज ' p 35) । वीर्यम्—वीरिअं । वर्यम्—वरिअं । शौर्यम्—सोरिअं । चर्या—चरिआ । आचार्य —आअरिओ (There are two other forms also आइरिओ and आआरिओ, Vide ' आचार्ये चो ह्रश्च ' p 60) । पर्यङ्क —पलिअङ्को—पल्लङ्को (Vide ' य सौकुमार्य पर्यङ्कपर्यस्तपर्याणे ' p 38) । ब्रह्मचर्यम्—बह्मचेरं (Vide ' इमश्मस्मह्याम स्मरह्ममी म्ह ' p 42 and ' डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ' p 40)—बम्हचरिअं ।

ल्लात्क्लीबसु ॥ १ । ४ । १०१ ॥ p 50—

इ is inserted before ल् of the conjunct consonant in nominal and verbal forms except in क्लीब and other words of the kind—

e g क्लिष्ट —किलिट्ठो । क्लान्त —किलन्तो । प्लुष्ट —पिलुट्ठो । श्लिष्टम्—सिलिट्ठं । शुक्लम्—सुकिलं—सुक्कं । क्लिन्नम्—किलिन्नं । श्लेष —सिलेसो । म्लायति—मिलाअइ । म्लानम्—मिलाणं । क्लाम्यति—किलम्मइ ॥

Exceptions —

क्षीर—छीरो (Trivikrama gives खीरो)। क्षिप्त—छित्तो। क्षम—छमो। क्षुर—छुरो (Trivikrama gives खुरो)। क्षुत—छिअओ। क्षुण्ण—छुण्णओ। उत्क्षिपति—उच्छुहेइ।

The rule and its exception both apply to nominal as well as verbal forms

नात् स्वप्ने ॥ १।४।१०६ ॥ p 50—

Hemachandra's Sûtra is स्वप्ने नात्

स्वप्न—सिविण—सिमिण (by 'नीपीस्वप्ने वा')

स्निग्धे त्वदितौ ॥ १।४।१०७ ॥ p 50—

In the word स्निग्ध, अ and इ are optionally inserted before न्

e g स्निग्ध—सिणिद्धो (Here इ is inserted before न्, ग् is changed to द् by 'न p 78, ग् is dropped by 'कगटडतदपशषस ग्क पद्योरूर्ध्वद्वे' p 15, ध् is doubled by 'शेषादेशस्याहोऽचोऽस्त्रो' p 15 and the first ध् changed to द् by 'द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः' p 16)—सणिद्धो—णिद्धो (Here स् is dropped by 'कगटडतदपशषस ग्क पद्योरूर्ध्वद्वे' p 15)

कृष्णे वर्णे ॥ १।४।१०८ ॥ p 50—

Thus कसिणो—कसणो—कण्हो means 'black', while कण्हो means 'Vishnu' also

वा पद्मछद्ममूर्खद्वारे ॥ १।४।१०९ ॥ p 51—

In छद्म, पद्म, मूर्ख and द्वार, उ is optionally inserted before the final member of the conjunct consonants—

e g छद्मम्—छउमं—छम्मं । पद्मम्—पउमं—पोम्मं (by 'पद्मे मि') । मूर्खः—मुरुक्खो—मुक्खो । द्वारम्—दुवारं—वारं (द् being dropped by 'कगट—' p 15)—दारं (व् being dropped by 'लवरामधश्च' p 14)—देरं (Vide 'उत्करवनीडारमात्रवि' p 59 by which the first अ or आ of उत्कर &c is optionally changed to ए)

लनोरालाने ॥ १।४।१११ ॥ and चलयोरचलपुरे ॥ १।४।११२ ॥ p 51-52—

Hemachandra's Sûtras are 'आलाने लनो' and 'अचलपुरे चलो' ॥ ८।२।११७—११८ ॥

लघुके ल्हो ॥ १।४।११८ ॥ p 52—

In the word स्नुक, स् being changed to ह् by 'सपधषभाम्' p 18, स्न and ह् are interchanged optionally

We have consequently हलुओ or ण्हुओ

When स् comes in the beginning of the word by the interchange of स्न and स्, it cannot be changed to ह् by 'रायघधभाम्', for it would be in the beginning of a *pada* It is on this account that the Sûtra has ह्हो instead of स्हो In other words, स्नुक is first changed to स्हुओ and then by interchange of letters we have हलुओ also

रलोर्हरिताले ॥ २ । ४ । ११९ ॥ p 52—

In the word हरिताल, र् and ल् are interchanged हरिताल — हलिआरो

Hemachandra makes the change optional and gives हरिआलो also

अन्त्यहलोऽश्रदुदि ॥ १ । १ । २५ ॥ p. 53—

The ending consonant of words is dropped except that of श्रद् and उद्—

e g यावत्—जाव । तावत्—ताव । यशस्—जसो । तमस्—तमो । जन्मन्—जम्मो ।

But श्रद्धा—सद्धा । उद्गतम्—उग्गअं ।

In a compound, like सज्जन त् of सत् may be considered to be at the end of a *pada*, because a case termination is added and then dropped, it may not be considered to be at the end of a *pada* if we look to its connection in a sentence We have accordingly two forms—सज्जणो—सज्जणो Similarly, सद्भिक्षु —सभिक्खू—मभिक्खू । एतद्गुण —एअग्गुणो—एअगुणो । तद्गुण —तग्गुणो—तगुणो ।

निदुरि वा ॥ १ । १ । २६ ॥ p 53—

निर्घोष —णिग्घोसो—णिग्घोसो—णीघोसो ।

अन्तरि च गत्ति ॥ १ । १ । २७ ॥ p 53—

Hemachandra has अन्तोवरि for अन्ताउवरि

हलि कजणनानाम् ॥ १ । १ । ४१ ॥ p 53—

Other instances of the rule are as under —

पङ्क्ति —पंती । लाञ्छनम् —लंछणं । षण्मुख —छंमुहो । उत्कण्ठा—उक्कंठा । सन्ध्या—संझा । विन्ध्य —विंझो ।

स्वरेभ्यो वक्रादौ ॥ १ । १ । ४६ ॥ p 53—

In वक्र, मनस्विनी, उपरि and other words of the class, Anuswâra is placed after the first, second, and third vowels respectively

e g वक्रम्—वंकं । त्र्यस्रं—तंसं । अश्रु—अंसू । (Hemachandra gives अंसु) कुड्मलम्—कुंपलं । गृष्टि—गुंठी । पुच्छं—पुंछं । गुच्छम्—गुंछं । गृष्टि — गिंठी (Vararuchi gives गुंठी) । कर्कोटक —कंकोडओ । दर्शनम्—दंसणं । पशु —पंसू । स्पर्श —फंसो । श्मश्रु —मंसू । मूर्धा—मुंढा । वृश्चिक —विंछुआ—विंछुओ (Hemachandra and Trivikrama give विंछिओ) । मार्जार —मजारो—मंजारो ।

मनस्विनी—मणंसिणी । मनस्वी—मणंसी । प्रतिश्रुत्—पडंसुआ । मनःशिला—मणसिला—मणंसिला (Vide p 103) । वयस्य —वअंसो (Hemachandra gives वयंसो) । मनःशिला—मणंसिला ।

उपरि—उवरिं (Hemachandra and Seshakrishna have अवरिं) । अतिमुक्तकम्—अइंमुत्तअं ।

Vararuchi gives a few more instances as under —

ईषत् —ईसिं । [illegible]—[illegible] । व्रण —वंणो । प्रतिश्रुत्—पडिंसुद । अश्व —अंसो । अतिमुक्त —अइंमुंतओ । One MS of the work has also पक्षम्—पंख ।

वर्गेऽन्त्यो ॥ १ । १ । ४७ ॥ p 54—

Anuswâra followed by a consonant of any of the first five classes is optionally changed to the nasal of the class to which the consonant belongs

This change is necessary according to some Vararuchi is in favour of the optional change We have accordingly संझा or सञ्झा, विन्दू or विंदु, संडो or सण्डो &c.

लुक् मांसादौ ॥ १ । १ । ४८ ॥ p 54—

In मांस and other words of the class, the Anuswâra is optionally dropped—

e g मांसम्—मसं—मासं (by 'स्वरस्य बिन्दुमि' which teaches that the vowel is shortened when followed by अम् Acc Sing Term or by Anuswâra) । मांसलम्—मासलं—मंसलं । पांसु—पासू—

पम्। कामम्—काम—कम । कथम्—कह—कह । इदानीम्—इआणि—इआणि—दाणि—दाणिं (एविंह also according to Vararuchi)। एवम्—एव—एवं (Prâkritasarvasva gives एअ—एअं)। नूनम्—नूण—नूणं—णूणं—णूण । किं करोमि—किं करेमि—किं करेमि । समुखम्—समुह—समुहं। सिंह—सिंघो—सीहो (सिंह falls under विंशत्यादि, *Vide* 'विंशतिपु त्ता लोपल्' below)। किंशुक—किंसुओ—केसुओ ('हे तु किंशुक') Vararuchi gives two more instances—

तस्मिन्—तहि—तहिं। आसु—असु—असुं।

विंशतिपु त्ता लोपल् ॥ १ । १ । ४८ ॥ p 55—

In विंशति and other words of the class, Anusvâra is dropped together with ति, a part of the word. The preceding vowel is then lengthened—

e g विंशति—वीसा। त्रिंशत्—तीसा। दंष्ट्रा—दाढा। संस्कृत and संस्कार for which the Sutra 'संस्कृतसंस्कारे' is given in the text are classed by Hemachandra among विंशत्यादि's संस्कृत—सक्कओ। संस्कार—सक्कारो।

अक्ष्यर्थवुल्ताद्या वा ॥ १ । १ । ५१ ॥ p 55—

Synonyms of अक्षि, कुल, and other words of this class are optionally masculine—

e g लोचनम्—लोअणो—लोअणं। नयनम्—णअणो—णअणं। कुलम्—कुलो—कुलं। वचनम्—वअणो—वअणं। माहात्म्यम्—माहप्पो—माहप्पं ('वात्मभस्मनि प' p 121)। दुःखम्—दुक्खो—दुक्खं। भाजनम्—भाअणो—भाअणं (भाण also)। छन्द—छन्दो—छन्दं। विद्युत्—विज्जुलो—विज्जू ('लो वा विद्युत्पीतयो' p 78, by which the स्वार्थवाचक suffix ल is optionally added to विद्युत् and पीत)। अक्षि is optionally feminine, it being one of the अञ्जल्यादि's ('नियामिमाञ्जल्या' p 56) अक्षि—अच्छी—अच्छि।

क्लीबे गुणाद्या ॥ १ । १ । ५२ ॥ p 56—

गुण and other words of the class are optionally neuter

e g गुण—गुणो—गुणं। मण्डलाग्र—मण्डलग्गो—मण्डलग्गं। देवा—देवा—देवाइं। खड्ग—खग्गो—खग्गं। करुह—करुहो—करुहं। वृक्ष—रुक्खो—रुक्खं। बिन्दु—बिंदुइं—बिन्दुणो।

कण्ठ is not given in this class by Trivikrama and Hemachandra

प्रियाभिमानप्रतिज्ञा n ११ ११५१ n p 56—

Words ending in इमन् [illegible] and others of the class are optionally feminine

e g पृथुत्व—[illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] —[illegible] | [illegible] —[illegible] | [illegible]—[illegible] | [illegible] —[illegible] (Mas and Fem) | [illegible] —निही (Mas and Fem) | [illegible] —[illegible] (Mas and Fem) | [illegible] —[illegible] (Mas and Fem) | [illegible] (Mas and Fem) | [illegible] —[illegible] (Mas and Fem) |

The Prâkritasarvasva and the Kalpalatikâ say that the words [illegible], [illegible], and [illegible] and those ending in इमन् are necessarily feminine — [illegible] Bhag edition p 33—[illegible] | [illegible] | [illegible] |

The Prâkrita Chandrikâ gives the following verses for the irregularity of genders —

> [illegible]
> [illegible] ॥
> [illegible] ।
> [illegible] ॥
> [illegible] ।
> [illegible] ॥

That is प्रावृष्, शरद्, तरणि are Mas, and words ending in स् and न् are sometimes Mas

e g पाउसो | सर ओ | [illegible] तरणी | जमो | पओ | तमो | धम्मो | [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible] |

Words ending in स् and न् are in some cases Mas not in all—e g पय | सिर | नह | सेयं | सुमणं | सम्मं | वम्मं | (for पय, सिर &c)

बिन्दु and other words up to गुण are both Mas and Neu.

e g बिन्दू—बिन्दु | कुच्छी—कुच्छ | अच्छी—अच्छि | [illegible]—[illegible] | [illegible]—[illegible] | दुक्खो—दुक्ख | [illegible]—[illegible] | गुणो—गुण | मण्डलग्गो—मण्डलग्ग | [illegible]—[illegible] | वअणो—वअण | भाअणो—भाअण | [illegible]—[illegible] | माहप्पो—माहप्प |

Words ending in इमन्, ■ गि &c are both Mas and Fem *Vide* the instances given above

निष्पत्योरोत्परी माल्यस्थोवा ॥ १ । २ । १ ॥ p 56—

निस् is optionally changed to ओ when followed by माल्य and प्रति to परि when followed by the root स्था

निर्माल्यम् = णिमल्ल—ओमल्ल । also निर्माल्लिअ—ओमाल्लिअ (माल्य being like चौर) प्रतिष्ठित —परिट्ठिओ—पइट्ठिओ ।

घोर्लुप्तयवरशोर्दि ॥ १ । २ । ८ ॥ p 57—

Vide the note on p 306

■ समृद्ध्यादौ ॥ १ । २ । १० ॥ p 57—

In समृद्धि and other words of the class the initial vowel is optionally lengthened

समृद्धि —सामिद्धी—समिद्धी (ऋ being changed to इ by 'इत्‌ कृपणे' p 66) । प्रसिद्धि —पासिद्धी—पसिद्धी । प्रतिसिद्धि —पाडिसिद्धी—पडिसिद्धी (त् being changed to ड् by 'प्रतिवेप्रतीपगे' p 76) प्रतिपद्—पाडिवआ—पडिवआ— 'पो व ' p 79) । प्रवासी—पावासू—पवासू (इ is changed to उ by 'निनीशुप्रवासिषु' p 62) । अभिजाति —आहिआई—अहिआइ। प्ररोह —पारोहो—परोहो। परकीयम्—पारकेर—परकेर—पारक्क—परक्क—पारिक्क—परिक्क ('राजपराद्धिक्कडको च' p 159) चतुरन्तम्—चाउरन्त—चउरन्त । अश्पण —आस्सो—अस्सो । प्रकटम्—पाअड—पअड । प्रसुप्त —पासुत्तो—पसुत्तो । सदृक्ष —सारिच्छो—सरिच्छो ('दृश्यक्सक्विनि' p 34 it is a दृशादि) । मनस्विनी—माणसिणी—मणसिणी । मनस्वी—माणसी—मणसी । प्रवचनम्—पावयण—पवयण । प्रतिस्पर्धा—पाडिप्फद्धी—पडिप्फद्धी (the word being mentioned in the class in the Prâkritasarvasva *Vide* p 4) । अश्व —अस्सो । आसो ।

स्वप्नादाविल ॥ १ । २ । ११ ॥ p 57—

In स्वप्न and other words of the class which are mentioned on p 58 under the Sutra 'वेतस इति तो ', अ is changed to इ ■ *g* स्वप्न —सिविणो—सिमिणो (व् is dropped by 'लवरामध'', the first अ ■ changed to इ by this Sutra इ is inserted before न् by 'ात्स्वप्न' p 60 प् is changed to व् by 'पो व ', and व् is optionally changed to म् by 'नीनीस्वप्ने वा' १ । ३ । ८५, p 60 according to which व् is changed to म् [व being derived from the Sûtra 'वो म शबरे' p 82] but there being no व् in नीवी and स्वप्न, व् and म् are to be understood as interchange-

able) । व्यजनम्—विअण (as given in प्राकृतव्याकरणवृत्ति by Trivikrama)—विजणं (as given in प्राकृतमञ्जरी, प्राकृतचन्द्रिका, प्राकृतप्रकाश)—वीजणं (as given by हेमचन्द्र, *Vide* 'पिच्छपत्तवीजणेहिं वीजन्तो घरनिलङ्काए Dvyâsraya Bom Sans Series p 181) व्यलीकम्—विलिअं । कृपण —किविणो । मृदङ्ग —मिइंगो—मुइंगो (प्राकृ° मञ्जरी प्राकृ° प्रका°) । In this word ऋ is changed to इ and उ by 'इदृष्यादिषु'...' p 67—Two other forms मिअंगो—मुअंगो are also given in the text p 67 and in प्राकृतव्याकरणवृत्ति Seshakrishna mentions all the four forms in the Prâkrita chandrikâ— मृङ्गे मिइंगो मिअंगो मुइंगो मुअंगो मृगे स्यान्मओ मिओपि'। इषत्—इसि । वेतस —वेडिसो । दत्तम्—दिण्णं । उत्तम —उत्तिमो । मरिचम् —मिरिअं ।

पक्वाङ्गारललाटे तु ॥ १ । २ । २२ ॥ p 58—

In पक्व, अङ्गार, and ललाट, अ is optionally changed to इ Thus पक्व —पक्को—पिक्को । अङ्गार —अंगारो—इंगालो । ललाटम्—णिडालं—णडालं (by 'णो ललाटे च', 'टो डः' and 'ललाटे ल्लः' *Vide* p 110 of the text) Hemachandra gives णलाडं and णडालं

हरे त्वी ॥ १ । २ । १५ ॥ p 58—

हर changes its अ to ई optionally हर —हरो—हीरो ।

उद् ध्वनिगवयविष्वक्षु च ॥ १ । २ । १६ ॥ p 58—

In ध्वनि &c अ in व is necessarily changed to उ

ध्वनि —झुणी (ध्व being changed to झ by 'त्वथ्वद्ध्वां चछजझाः' ॥ १ । ४ । ६५ p 88) । गवय —गउओ । विष्वच्—वीसु ।

स्तावकसास्ने ॥ १ । २ । १८ ॥ p 58—

The initial अ of स्तावक and सास्ना is necessarily changed to उ स्तावक —थुवओ सास्ना—सुण्हा (स्न being changed to ण्ह by 'श्नष्णस्नह्नह्ल्णक्ष्णां ण्हः' p 43)

चण्डखण्डिते णा वा ॥ १ । २ । १९ ॥ p 58—

In these two words the initial अ together with the following ण् is optionally changed to उ

चण्ड —चण्डो—चुडो खण्डित —खण्डिओ—खुडिओ । The Prâkrita chandrikâ gives the same change —

'चण्डे चडोपि चुडो खण्डितशब्दे तु खण्डिओ खुडिओ'

The same is the wording of Hemachandra's Sûtra in the pothi edition with me printed in the Jñânadîpaka press,

Bombay and also as given on p 19 of the Prâkritadvyâs'raya, Bom Sans Series The reading given in the Appendix of the same edition does not seem correct It is 'बद्खण्डिते णा वा' p 11

उत्करवल्लीद्वारमात्रचि ॥ १ । २ । २५ ॥ p. 59—

In उत्कर, वल्ली, and द्वार, and also in the affix मात्रच्, the initial अ is optionally changed to ए

उत्कर —उक्करो —उक्करो । वल्ली—वल्ली—वेल्ली । द्वारम्—देरं—दारं—दुआरं—बारं—देरं—दुवारं (*Vide* 'वा स्वराद्यमपद्मसूत्रद्वारे' p 51 and pp 110 11) । एतावन्मात्रम्—एत्तिअमेत्तं—एत्तिअमत्तं । Trivikrama adds in his Vritti—'बहुलाधिकारात् मात्रशब्देऽपि । भोअणमेत्तं । भोजनमात्रम् ।' Hemachandra has the same—'बहुलाधिकारात् क्वचिन्मात्रशब्देऽपि । भोअण—मेत्तं ।' Kumârpalacharita, Bom San. Series, Appendix, p 15

ओ परस्परनमस्कारे ॥ १ । २ । ३० ॥ p 59—

Trivikrama in his Vritti has—'परोप्परं । णमोक्कारो ।' Hemachandra has 'नमोक्कारो । परोप्परं ।' कुमार०, Appendix p 13 The Prâkritachandrikâ has also the same changes—'नमस्कारे नमोक्कारो परस्परं परोप्परं ।'

स्वर्पे ॥ १ । २ । ३१ ॥ p 59—

Trivikrama s instances are—'ओप्पेइ । अप्पेइ ।'

इत्स्त्यानखल्वाटे आतः ॥ १ । २ । ३३ ॥ p 60—

In खल्वाट and स्त्यान, आ is necessarily changed to ई

खल्वाट —खल्लीडो । स्त्यानम्—ठीणं—थीणं (*Vide* 'स्त्यानचतुर्थे च तु ठ' p. 32) । (थिण्णं also according to Hemachandra, कुमार० चरि०, p 14)

इत्तु सदादौ ॥ १ । २ । ३४ ॥ p 60—

In सदा, कूर्पास, निशाकर &c, the initial आ is optionally changed to इ

सदा—सआ—सइ (Hem has सया) । कूर्पास —कुप्पिसो—कुप्पासो । निशाकर —णिसिअरो—णिसाअरो ।

सदादि s are mentioned more fully in the Prâkritachandrikâ—

—'सदातदेवदासर्वेदाकूर्पासनिशाचरे ।
सुप्राप्तप्रभृतिषु चात इत्त विभाषया—॥'

यथा—जह—जहा । सुप्राप्य —सुप्पिअओ—सुपाविओ । Prâkrita prakâsa includes यथा also in the list यथा—जह—जहा ।

आचार्ये चोऽच्च ॥ १ । २ । ४ ॥ p. 60—

In the word आचार्य, आ in चा is optionally shortened. The word च in the Sutra teaches that it is also changed to इ. The word belongs to the 'निर्देश' class and so 'स्याद्भव्यचैत्य' ... p. 49 is applicable to it.

आचार्ये —अच्चअ —आअय —आअरिओ—आइरिओ—आआरिओ ।

न यास्यपरोऽत्सवाद्यौ ॥ १ । २ । ३ ॥ p. 60—

अ... न वा हो ह्रस्वो भवति—In indeclinables and उत्सव and other words of the class which are mentioned in the Vritti, the initial आ is optionally shortened.

यथा—जह—जहा । (थ being changed to ह by 'खघथधभाम्' p 18) । तथा—तह—तहा । अथवा—अहव—अहवा । वा—व—वा । हा—ह—हा । नवा—नव—नवा । ... । अन्यथा—अन्नह—अन्नहा । But the change is necessary according to प्राकृ० प्र० in the case of तत्था, अन्यथा, अमा, अनारा, हिना, गाढ, वृथा, मुधा, पुरा &c —तत्थ—तमरि । अन्यथा—अन्नह ।

उत्खात —उक्खाओ—उक्खाओ (Hem. has उत्तरय —दो) । कुमार — कुमरो—कुमारो । कुमारी—कुमरी—कुमारी (प्राकृ० प्र०) । खादिरम्— खइरं—खाइरं । बलाका—बलआ—बलाआ (Hem. has बलया—बलाया) । प्राकृतम्—पअअं—पाअअं (Hem. has पयय—पायय) । चामर —चमरो— चामरो । कमार —कमओ—कमाओ (Hem. and Prâkritachandrikâkâra mention खाद in उत्खातादि in place of कमार in the text and gives कमओ and काअओ as its Prâkrita forms) । हालिक —हलिओ—हालिओ । पारेवत —परेवओ—पारेवओ (प्राकृ० म० दृ०) । नाराच —नराओ—नाराओ । तालपुष्पम्—तलउर—तालउड । तालवृन्तम्— तलविंटं—तलवेंटं—तालविंटं—तालवेंट (p. 111) (ऋ being changed to इ or ए by 'वृन्त इन्दु' p. 111. Also तलवोण्ट—तालवोण्ट, Prâkrita chandrikâ) । चाटु—चडु—चाडु (प्राकृ० प्र०) । दावाग्नि —दवग्गी —दावग्गी (प्राकृ० प्र०) । स्थापित —ठविओ—ठाविओ । संस्थापित — संठविओ—संठाविओ । प्रस्थापित —पट्ठविओ—पट्ठाविओ ।

Trivikrama adds केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति । बम्हणो । बाम्हणो । ब्राह्मण । पुव्वण्हो । पुव्वाण्हो । पूर्वाह्ण ॥ Hem makes the same remark, but gives पुव्वण्हो and पुव्वाण्हो as equivalents

for पूर्वाह्ण । प्राकृ॰चन्द्रि॰ mentions हारिद्र and मागध besides these हारिद्र —हलद्दो—हालद्दो । मागध —मगहो—मागहो । The following verses from प्राकृ॰ चन्द्रि॰ give a complete list —

'वाक्येषु ह्रस्व आत नित्यं विकल्पस्तथा यथा ।
समास्तराविनामादि कृथामुधापुरादिषु ॥
सोऽपाते चामरे तालवृन्ते नाराचखादिरे ।
कुमारकालकबलाकापारेवतहालिने ।
ब्राह्मणे स्वामिनि पूर्वाह्ण हारिद्रे च मागधे ॥'

घञि वा ॥ १ । २ । ३८ ॥ p 61—

The आ which is the Vriddhi substitute caused by घञ् is optionally shortened

वा in the Sutra seems redundant since it can be derived here (अनुवृत्त) from the preceding Sûtras Trivikrama therefore observes that it is used to show that option (विकल्प) ceases from the next Sûtra—'पुनर्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्प'

प्रवाह —पवहो—पवाहो । प्रहार —पहरो—पहारो । प्रकार —पअरो—पआरो (पयरो—पयारो Hem) । प्रस्ताव —पत्थवो—पत्थावो । Excep —राग —राओ । भाग —भाओ । प्राकृ॰ चन्द्रि॰ gives two more—पाक —पाओ । त्याग —चाओ ।

संयोगे ॥ १ । २ । ४० ॥ p 61—

The vowel followed by a conjunct consonant is shortened आम्र —अम्बो (*Vide* 'ताम्राम्रयोर्म्ब' p 39) । ताम्र—तम्ब । विरहाग्नि —विरहग्गी । अमात्य —अमच्चो (*Vide* 'त्योचैत्ये' p 33) । काव्यम्—कव्व । मुनीन्द्र —मुणिंदो । तीर्थम्—तित्थ । शीघ्रम्—सिग्घ । चूर्णम्—चुण्ण । सूत्रम्—सुत्त । पूर्वम्—पुव्व । नरेन्द्रो—णरिंदो (ए being shortened in to इ, similarly ओ into उ by 'एच इग्घ्रस्वादेशे' of Pânini) । म्लेच्छ —मिलिच्छो (*Vide* 'लादक्लीवेषु' p 50) । अधरोष्ठ —अहरुट्ठो । नीलोत्पलम्—णीलुप्पल । दुष्टैरस्तनभृतम्—दिट्ठिकुथणवट्ट । Sometimes ए and ओ remain as they are (स्वरूपेण ह्रस्व, *i e* they are pronounced short in their own forms)—*e g* एक —एक्को । सेवा —सेवा । स्तोक —थोवो ।

Pages 61 64 ऋवेदित ॥ १ । २ । ४२ ॥ p 61—विहीनहीने वा ॥ १ । २ । ५६ ॥ p 64—

This Sutra begins a chapter in which substitutes of इ and ई are shown

The initial इ followed by a conjunct consonant is optionally changed to ए

पिण्डम्—पिण्डं—पेण्डं । Other instances given by Trivikrama are —निद्रा—णिद्दा—णेद्दा । चिह्नम्—चिंधं—चेंधं । सिन्दूरम्—सिंदूरं—सेंदूरं ।

चिन्ता is given as an exception—'इह न भवति । चिन्ता ।'

मूषिकविभीतके —॥ १ । २ । ४८ ॥ p 62—

In मूषिक &c the initial इ is changed to अ

मूषिक —मूसओ । विभीतक —बहेडओ (भ is changed to ह by 'ख—घथधभाम्', the initial ई to ए by 'एन्नीडे ऽ', and त to ड by 'प्रतिपादित्', *Vide* p. 70) । हरिद्रा—हलद्दी—हलद्दा (*Vide* 'हरिद्रादौ' p. 31 by which र is changed to ल and 'हरिद्रादौ वा' p. 100, by which ईप् (ई) is optionally affixed to it) (Hem remarks ' हरिद्रायां विकल्प इत्यन्ये । हलद्दी—हलिद्दा) । पथि—पही ('अनयोः । मत्यपि पथशब्दे पथिन्शब्दस्य ध्यात्वविधानार्थं योगः प्राकृ० व्याक० वृत्ति of त्रिविक्रम ।) पृथिवी—पुहवी—पुहई । (It comes under ऋत्वादिs *Vide* 'ऋतुः' p. 67 and ऋ is therefore changed to उ, थ is changed to ह by 'ख घथधभाम्' p 75 and when not changed to ह, it is changed to द by 'खघथधभाम्' p 15 व is dropped by 'प्रायो लुक् कग—' p 11) । प्रतिश्रुत्—पडंसुआ (त being changed to ड by 'प्रतिवेतसे' p. 70 the final त being changed to आ by 'अन्त्यहलि स्त्रियामा' p 9 It belongs to मनस्विन्यादि and we have therefore Anusvara over ड by 'वक्रादावन्तः' p 53)

एत्पीडनीडे ॥ १ । २ । ५७ ॥ p 62—

In पीड &c ई is necessarily changed to ए पीड not पीन is found in हेम० s Sutra 'नीडपीठे वा' p 19 of प्राकृ० व्याक० but पीड is found in the Mss, in the Telugu printed edition and also in the Ms of प्राकृ० व्याक० वृत्ति of त्रिविक्रम

पीडम् —पेडं (Trivikrama, but पीठ —पेढं—पीढं Hem) । (Trivikrama observes बहुलाधिकारात् पीडनीडयोर्विकल्प । पीडं 'पीडं') । नीडम्—नेडं—नीडं । कीदृश —केरिसो द् being dropped by 'प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्' p 14 and ऋ changed to रि by 'दृश्यक्वमरिति' p 34) । पीयूषम्—पेऊसं । विभीतक —बहेडओ । ईदृश —एरिसो । आपीड

आमेलो—आमेलो (*Vide* 'नीपापीडे मो वा' p 79, ड् being changed to ल् by 'टोर्वेटिशादौ ल ' p 74, आपीड being in बडिशादि s)

षेड्डुदशिथिलयो ॥ १ । २ । ४६ ॥ p 62—

In इङ्गुद and शिथिल, the initial इ is optionally changed to अ इङ्गुदम्—अगुअ—इगुअ । शिथिलम्—सढिल—सिढिल (थ् being changed to ढ् by 'प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनिषधेषु' p. 29)

णिम्माण णिम्मिअ ॥ १ । २ । ४७ ॥ p 63—

This is the wording of the Sûtra as found in the Mss and in P णिम्माण is explained in the Vritti as a substitute for निमातम् and णिम्मिअ for निर्मितम्

In the Ms of प्राकृ॰ व्याक॰ वृत्ति of त्रिविक्रम with me the Sûtra reads—'णिम्मोण णिम्मिअ The Vritti is—'इत्येतौ निर्मातनिर्मिता भ्या भविष्यत ' *The Sûtra has no propriety under this section*

उ युधिष्ठिरे ॥ १ । २ । ४८ ॥ p 63—

In युधिष्ठिर, the initial इ is optionally changed to उ

युधिष्ठिर —जहुट्ठिलो—जहिट्ठिलो । (य् is changed to ज् by 'आदेज ' p 81 ध् to ह् by 'ग्घथधभाम्' p 18, थ् is dropped by 'कगटड तत्प क ऽपदोस्ययद्रे', ठ् is doubled by 'शेषादेशस्याहोवोस्रो ' p 15, and the first ढ् changed to ट by 'पूर्वमुपरि वगस्य युग ' p 49)

द्विनीइप्रवासिषु ॥ १ । २ । ४९ ॥ p 62—

In द्वि, नि, इक्षु and प्रवासिन् , the initial इ is changed to उ Trivikrama gives the following instances —

द्विमात्र —दुमत्तो । द्विजाति —दुआई । द्विविध —दुविहो । द्विरेफ —दुरेहो । द्विवचनम्—दुवअण (Hema has दुवयण) । द्विधापि स सुरवधूमार्थे — दुहा वि सो सुरवधूसत्थो ।

The rule holds optionally in some cases on account of the अधिकारसूत्र 'बहुलम्' having influence here—'बहुलाधिकारात् क्वचिद्विकल्प '—द्विगुण —दुउणो (Hema has बिउणो)—दिउणो । द्वितीय —दुइओ—दिईओ (दुइओ—बिइओ Hema)। Lakshmidhara gives दुउणो as the only equivalent for द्विगुण , but Trivikrama and Hemachandra give two forms as shown above

The rule is not applicable in some cases—'क्वचिन्न' । द्विज — दिओ । द्विरद —दिरओ । द्विधागत —दिहागओ ।

'क्वचिदोत्वमपि' (दोवयण Hema)

सि—निमज्जति—णुमज्जइ। निमग्न —णुमग्गो।—Exception—निपतति—णिवडइ।

इक्षु —उच्छू (*Vide* 'उच्छूहरी' p. 30 and the note thereon)। प्रवासी—पवासू।

उत् निम्बरङ्गिवाङ्गचोरोद्या ॥ १। २। ५० ॥ p 63—

In निर्झर and नियाङ्क, the initial इ together with अ is optionally changed to ओ

निर्झर —ओज्झरो—णिज्झरो। द्विवाङ्कृत —दोहाइओ (व् is dropped by 'स्वरात्मधस्य' p 14 ध् changed to ह् by 'लघधमाम्' p 18, त and क् dropped by 'प्रायो लुक् कग' p 14 and ऋ changed to इ by 'इत् कृपणे p 66)—दुहाइओ (by 'द्वितीयप्रासिद्ध')।

गभीरग इत् ॥ १। २। ५२ ॥ p 63—

In गभीर and other words of the class, the initial ई is changed to इ

गभीर —गहिरो। शिरीष —सिरिसो। आनीतम्—आनिअ (आणीदा also आणादा भुवणजुऍक्कजणणी आनीता भुवनाद्वैकजननी।' त्रिविक्रम's प्राकृतव्याकरण वृत्ति)। गृहीतम्—गहिअ। व्यलीकम्—विलिअ (*Vide* note on त्यमाद्यादिवि' p 57)। व्रीडितम्—विलिअ। द्वितीय —विइओ। तृतीय —तइओ (ऋ being changed to अ by 'ऋतोऽत्' p 30)। प्रदीपितम्—पलीविअ (द् is changed to ल् by दोहदप्रदीप' p 77 and प् to व् by 'पो व' p 79)। जीवतु—जिअउ। अवसीदतु—अवसिअउ। प्रसीद—पसिअ। वल्मीक —वम्मिओ। तदानीम्—तआणिं।

वा पानीयगे ॥ १। २। ५३ ॥ p 63—

In पानीय and other words of the class ई is optionally changed to इ

पानीयम्—पाणिअ—पाणीअ। अलीकम्—अलिअ—अलीअ। करीषम्—करिसं—करीस। उपनीतम्—उवणिअ—उवणीअ। जीवितम्—जीविअ—जीवीअ।

Hemachandra gives one Sûtra—'पानीयादिष्वित्' in place of the two Sutras—'गभीरग इत्' and 'वा पानीयगे' He places गभीरादिs in the पानीयादि class and derives optional forms by means of the Sûtra 'बहुलम्'

प्राकृतचन्द्रिका gives a fuller list —

> 'ईत इद् वा तु पानीयोपनीतालीकजीविते।
> प्रदीपितकरीषेषुतृष्णीके च निरीक्षिते॥

अवसीदत्प्रसीदद्गीटितेष्वपि शिरीषके ।
द्वितीये च तृतीये च तदानीमि गृहीतके ॥
निलीयानीतवल्मीकगभीरदहीतपूर्वके ॥'

उत् जीर्णे ॥ १ । २ । ५४ ॥ p 63—

जीर्ण necessarily changes its ऋ to उ—जीण —जुण्णो ।

विहीनहीने वा ॥ १ । २ । ५६ ॥ p 64—

In these two words ई is optionally changed to ऊ—

विहीन —विहूणो—विहीणो (न् being changed to ण् by 'न' p 78)।
हीन —हूणो—हीणो ।

Pages 64–65 स्वदुत उपरिगुरुके ॥ १ । २ । ५८ ॥ p 64—ओत् स्थूणा° ॥ १ । २ । ७३ ॥ p 65—

This section deals with changes of उ and ऊ

उपरि and गुरुक (गुरु with the suffix क) change their initial उ to अ optionally

उपरि—अवरि—उवरि । गुरुक —गरुओ—गुरुओ ।

मुकुलादौ ॥ १ । २ । ५९ ॥ p 64—

In मुकुल and other words of the class, the initial उ is optionally changed to अ

मुकुल —मउलो । मुकुर —मउरो । मुकुटम्—मउड । अगुरु—अगरु ।
गुलची—गलोई (ऊ being changed to ओ by 'ओत् स्थूणातूण
p 65) । गुर्वी—गरुई—(*Vide* 'तन्वाद्ये' p 107 by which उ is inserted before the final member of the conjunct consonant in words like तन्वी) । युधिष्ठिर —जहुट्ठिलो—जहिट्ठिलो । सौकुमार्यम्—सोअमल्ल (*Vide* p 38)

Lakshmidhara makes the rule optional but Trivikrama Hemachandra Seshakrishna, and Vararuchi make it necessary Trivikrama justifies the necessary application of the rule by the words 'पृथग्योगान्नित्यम्'

In some cases उ is changed to आ as in विद्वाओ from विद्रुत

सुभगमुसले ॥ १ । २ । ६४ ॥ p 65—

In सुभग and मुसल उ is optionally changed to ऊ

सुभग —सूहवो (ग् being changed to व् by 'ऊत्वे सुभगदुर्भगे व',
p 73)—सुहवो । मुसल —मूसलो—मुसलो ।

स्रौ ॥ १ । २ । ६६ ॥ p 65—

The initial उ, followed by a conjunct consonant, is changed to ओ—

तुण्ड —तोण्डं । पुष्कर —पोक्खरं ।

Here उ is to be understood as the original उ in a word and not the उ which may have resulted from the operation of a Sûtra (लाक्षणिक). How is this known? From the Sûtra 'कुतूहले' which proves this. How? For one might say that the Sûtra is useless. In कुतूहल ऊ can be shortened by 'युवात' and then उ may be changed to ओ by 'उतः'. It will not do to say that the Sûtra is given to make the rule optional for in that case Lakshmîdhara might have pronounced the Sûtra as 'कु तूहले', he must not have used ऽऽ. The Sûtra 'कुतूहले' thus seems without any purpose. In order that it may not be so it is a ज्ञापक, a demonstrator of the fact that the Sûtra 'उतः' does not apply to the उ in a word which is not original, but the result of the operation of a rule (लाक्षणिक).

Trivikrama gives the following additional instances.—

कुण्डम्—कोण्डं । मुण्डम्—मोण्डं । पुष्करम्—पोक्खरं । कुट्टिमम् । कोट्टिमं । पुस्तक —पोत्थअं (*Vide* 'स्त' p 38) । लुब्धक—लोद्धओ ।

इदुद्बृन्दे ॥ १ ॥ २ ॥ ६९ ॥ p 65—

In उद्बृन्दे, ऊ is changed to ई—

उद्वृन्द —उव्वीढं

Hemachandra makes the change optional—'ईर्वोद्व्यूढे' कुमार-चरित, Appen p 21, and gives two forms उव्वीढं—उव्वूढं । Trivikrama does the same in his Vritti

उत् कण्डूयतिहनुमद्वातूले ॥ १ । २ । ७० ॥ p 65—

In the root कण्डूय, and the words हनुमत् and वातूल, ऊ is necessarily changed to उ—

कण्डूयति—कण्डुअइ । हनूमान्—हणुमन्तो (मत् being changed to मन्त by 'मतमणवन्त' p 157) । वातूल—वाउलो ।

Trivikrama has the Sûtra उत् कण्डूयहनूमद्वातूले ।

ओत् स्थूणातूणमूल्य ॥ १ । २ । ७१ ॥ p 65—

In स्थूणा &c ऊ is necessarily changed to ओ. Owing to the force of the Sûtra 'बहुलम्', the rule is optional in the case of स्थूणा and तूण

स्थूणा—थोणा—थूणा (स् being dropped by 'कगटडतद' p 15)। तूणम्—तोण—तूण। मूल्यम्—मोल्ल। (प्राकृतचन्द्रि० gives मुल्ल also—'मूल्ये तु मोल्लं मुल्लं च')। तूणीरम्—तोणीर। कूर्परम्—कोप्पर। गुडूची—गलोइ (vide 'मुकुलादौ' p 64)। कुष्माण्डी—कोहण्डी। तम्बूलम्—तंबोल or ताम्बूली—ताम्बोली।

P 66-68 इत् कृपादौ ॥ १।२।७६ ॥ p 66—ऋत इति ॥ १।२।९१ ॥ p 68—

Now begins the section treating of changes of ऋ and ॠ

In कृप and words that belong to this class, ऋ is necessarily changed to इ

कृप—किवो। कृपा—किवा। नृप—णिवो। कृपण—किवणो। कृश—किसो। कृशानु—किसाणू। कृति—किई। कृसर—किसरो ('अयं लेपनविशेष' त्रिवि०)। कृच्छ्रम्—किच्छ। कृपाण—किवाणो। कृषि—किसी। कृषिक—किसिओ। ऋषि—इसी। धृति—धिई। वृश्चिक—विञ्चुओ—विंचुओ—विंछिओ ('श्चो वृश्चिके ञ्चुर्वा' p 54)। वृत्तम्—वित्त। वृत्ति—वित्ती। पृथ्वी—पिच्छी ('त्वथ्वद्ध्वां—' p 88)। कृत्या—किच्चा ('त्योचैत्ये' p. 33)। घुसृणम्—घुसिण। घृणा—घिणा। ऋद्धि—इद्धी। समृद्धि—समिद्धी। गृद्धि—गिद्धी। गृष्टि—गिट्ठी ('ष्ट' p 31)। वृद्धकवि—विद्धकई। स्पृहा—छिहा ('स्पृहादौ' p 30)। वृसी—विसी। हृदयम्—हिअअ। उत्कृष्टम्—उक्किट्ठं। मृष्टम्—मिट्ठ (रसे एव, अन्यत्र मट्ठ)। दृष्टम्—दिट्ठ। वितृष्ण—विइण्हो ('श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां ण्हः' p 43) सकृत्—सइ। दृष्टि—दिट्ठी। सृष्टि—सिट्ठी। सृगाल—सिआलो। हृतम्—हिअ। व्याहृतम्—वाहित्त। बृंहितम्—बिंहिअं। तृपम्—तिप्प। सृष्टम्—सिट्ठ। शृङ्गार—सिंगारो। भृङ्ग—भिङ्गो। भृङ्गार—भिङ्गारो। भृगु—भिऊ। नृशंस—णिसंसो। पितृग्र—पिरशो। तृष्णा—तिण्हा।

शृङ्गमृगाङ्कमृत्युघृष्टमसृणेषु वा ॥ १।२।७७ ॥ p 66—

ऋ is optionally changed to इ in शृङ्ग &c

शृङ्गम्—सिङ्ग—सङ्ग ('ङनोत्' p 30)। मृगाङ्क—मिअङ्को—मअङ्को। मृत्यु—मिच्चू—मच्चू ('त्योचैत्ये' p 33)। घृष्ट—घिट्ठो—घट्ठो ('ष्ट' p 31)। मसृणम्—मसिण—मसण।

उद्वृषभे वा ॥ १।२।७९ ॥ p 67—

In वृषभ, ऋ is optionally changed to उ

वृषभ—उसहो—वसहो।

वृन्दारकनिवृत्तयो ॥ १।२।८० ॥ p 67—

These two words change their ऋ to अ optionally

वृन्दारक—वुन्दारओ । वन्दारओ । निवृत—निवुओ—निअओ—निवुदो—निवदो (आदृतु' p 78)

उदृत्वादौ ॥ १ । २ । ८० ॥ p 67—

In ऋतु and words of the class, the initial ऋ is changed to उ

ऋतु—उऊ—रिऊ ('ऋत्यृतु' p 69) । वृषभ । उसहो । प्राभृत्—पाहुडं ('प्रतिपद्य' p 76) । प्रवृत्ति—पउत्ती ('प्रत्यादौ' p 76) । निभृतम्—निहुअं । परभृत—परहुओ । संवृतम्—संवुअं । विवृतम्—विवुअं । निवृतम्—निवुअं । संवृतम्—संवुअं—संवुदं (प्राकृ° प्र°) । विवृतम्—विउअं—विउदं (प्राकृ° प्र°) । निवृति—निवुइ । निर्वृतम्—निव्वुअं—निव्वुदं ('प्राकृ° प्रका°) । प्रावृट्—पाउसो । प्राभृत—पाहुडो । वृत्तान्त—वुत्तन्तो । मृणालम्—मुणालं । वृन्दावन—वुन्दावण । पृथिवी—पुहवी (ह cf. थ being changed to ह by 'ख घ थ ध भाम्' p 6)—पुहवी ('पृथिव्यां' p 78)—पुहई—पुई (व being dropped by 'प्रायो लुक्' p 14) । ऋजु—उज्जु (being a तैलादि, 'तैलादौ' p 49) । मृणालम्—मुणालं । पृथ्वी—पुहवी—पुहुवी (Hema.) । वृद्ध—वुड्ढो ('दग्धविदग्धवृद्धि' p 30) । स्पृष्ट—पुट्ठो । परामृष्ट—परामुट्ठो । मातृक—माउओ । जामातृक—जामाउओ । भ्रातृक—भाउओ (प्राकृ° प्रका° also) । मातरा—माउआ । पितृक—पिउओ । —प्राकृतम्—पाउअं (being a प्रत्यादि, 'प्रत्यादौ' p. 76)—पउअं (प्राकृ° मञ्ज°, it comes under the उत्पलादि, 'अ—'न व अयोस्त्याणे', p 60) । दृति—दुइ ।

इदिद्रुमद्युम्नस्त्रूकृषे ॥ १ । २ । ८८ ॥ p 67—

In these words, ऋ is changed to इ and उ

वृष्टि—विट्ठी—वुट्ठी । पृषत्—विद्—पुद् । मसृण—मिसणो—मुसणो ('समासादित्' p 57)—मिअणो—मुअणो (Vide note on 'समासादित्' p 57) । नप्तृक—णत्तिओ—णत्तुओ । वृद्ध—विड्ढो—वुड्ढो ।

इतोरि हा ॥ १ । २ । ८९ ॥ p 67—

In दृप्त, ऋ together with द् and त् is changed to अरि

दृप्त—दरिओ ।

चेयल्स्य रि ॥ १ । २ । ९० ॥ p 68—

ऋ, not conjunct with a consonant is changed to रि

ऋक्ष—रिच्छो ('उत्सवऋक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा' p 34)—रिक्ख ('क्ष' p 32) । ऋद्धि—रिद्धी । ऋणम्—रिण ।

ऋतुमञ्जुऋणऋषिऋषभे वा ॥ १ । २ । ९२ ॥ p 68—

In ऋतु &c ऋ is optionally changed to रि

ऋतु —रिऊ—उउ ('ऋतुगे' p 67) । ऋजु —रिज्जू—उज्जू ('ऋतुगे' p 67) । ऋणम्—रिण—अण ('ऋतोत्' p 30) । ऋषि —रिसी—इसी (इद् कृपगे' p 66) । ऋषभ —रिसहो—उसहो ('ऋतुगे' p 67) ।

दृस इलि ॥ १ । २ । १३ ॥ p 68—

In दृस, the initial vowel is changed to इलि

दृस —किलिसो ।

P 68-72 चपेटकेसरदेवरसैन्धवेन्नाम्नेचस्त्रिजन् ॥ १ । २ । १४ ॥ p 68—अस्तोर द्वौरच ॥ १ । ३ । ७ ॥ p 72—

Now begins the section dealing with the changes of ए, ऐ, ओ, and औ

In the words, चपेट &c ए and ऐ are optionally changed to इ चपेट —चविडो—चवेडो ('टो ड' p 54 'पो व' p 14) । चपेटा is the usual word It is given in the Ms M and by Hemachandra चपेटा is also the reading of the Sutra, *Vide* p 100 of the text. चपेटा—चविडा—चवेडा । Other forms are चविलो—चवेलो—चविला—चवेला (It is a चञ्चिशादि, *Vide* 'डोवञ्चिशादौ ल' p 74) । केसर —किसरो—केसरो । देवर —दिअरो—देअरो । सैन्यम्—सिण्ण—सेण्ण । वेदना—विअणा—वेअणा ।

सैन्धवशनैश्चरे ॥ १ । २ । १५ ॥ p 68—

In these words ऐ is changed necessarily to इ

सैन्धव —सिन्धवो । शनैश्चर —सणिच्छरो ('थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले' p 35)

त्वत्सरोरुहमनोहरप्रकोष्ठातोद्यान्योन्ये वश्च स्वौ ॥ १ । २ । १६ ॥ p 68—

In these words ओ is optionally changed to अ and क् and त् to which the vowel is joined is changed to व्—

सरोरुहम्—सररुह—सरोरुहं । मनोहरम्—मणहर—मणोहर । प्रकोष्ठ —पवट्ठो—पओट्ठो । आतोद्यम्—आवज्ज—आओज्ज ('द्यय्यर्यां ज' p 35, 'शेषादेशस्याद्दोचोखो' p 46) । अन्योन्यम्—अण्णण्ण—अण्णोण्ण । अण्णुण्ण (प्राकृ० चं द्रि०, 'अण्णोण्णमण्णण्णमण्णुण्ण चान्योन्यपदे भवेत् ।')

Trivikrama remarks that सिरवेअणा and सिरोवेअणा are to be derived from शिरस्+वेदना (the formative stage of the word) (the formed word)—'सिरवेअणा सिरोवेअणा इत्येतौ साध्यमानसिद्धावस्थयोरेव भवत ।'

[illegible] word in the Sûtra itself

शिरोऽन्मानमनोहरसरोरुहे चोथ व ॥ ८।१।१५६ ॥' Trivikrama seems criticising Hemachandra, saying that it is not necessary to put the word in the Sûtra and that the changes in it can be arrived at from the formative (साध्य मान) and formed (सिद्ध) stages of the word.

पौरादयश्च ॥ १।२।९७ ॥ p. 69—

In औत्पत्तिक, औ is optionally changed to उ

उत्पत्तिक —उप्पत्तिओ—ओप्पत्तिओ (ऋ being dropped by 'प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्' p. 14)। ... (It being a पौरादि vide पौरप्र धाउ p. 70)

सौन्दर्ये ॥ १।२।९८ ॥ p. 69—

In सुन्दर and words belonging to this class, औ is necessarily changed to उ—

सौन्द —सुण्णे। सौन्दर्य —सुन्दरिअं। ... —सुन्नीयो। सौवर्ण—सुवण्ण (... p. 40)—सुवण्णिअं (It is a पौरादि '...' p. 49)। सौगन्ध्य—सुगन्धत्तणं (the abstract affix य being changed to त्तण by 'त्वस्य तु ...' p. 159)। सौवस्तिक —सुवत्थिओ। सौवर्णिक —सुवण्णिओ। पौलोमी—पुलोमी।

ऊ स्तेने वा ॥ १।२।१०० ॥ p. 69—

In स्तेन ए is optionally changed to ऊ—

स्तेन —थूणो—थेणो ('स्त' p. 38)

सोच्छ्वासे ॥ १।२।१०१ ॥ p. 69—

In सोच्छ्वास ओ is necessarily changed to ऊ—

सोच्छ्वास —सूसासो (व being dropped by 'स्वराद्यवस्य' p. 14 and श् changed to स् by 'नो सर्वत्र' p. 11)—सोसासो (उच्छ्वास is changed to ऊसास, उद् being changed to ऊ by 'दोदोनुत्साहोत्सव ऊ शसि' p. 34, स+ऊसासो=सोसासो)।

अइ तु वैरादौ ॥ १।२।१०२ ॥ p. 69—

In वैर and other words of the class the initial ऐ is optionally changed to अइ—

वैरम्—वइरं—वेरं। वैशम्पायन —वइसम्पाअणो—वेसम्पाअणो। वैदेशिक —

वइदेसिओ—वेदेसिओ । वैशिकम्—वेसिअ—वइसिअ (प्राकृ॰प्रका॰ gives it in the दैत्यादि class) । वैश्रवण —वइसवणो—वेसवणो । चैत्र —चइत्तो—चेत्तो । कैलास —कइलासो—केलासो । वैतालिक —वइआलिओ—वेआलिओ । कैरवम्—कइरव—केरव । दैवम्—दइव—देव—दइव्व—दव्व ('दैवगेलौ' p 47) ।

दैत्यादौ ॥ १ । २ । १०४ ॥ p 69—

In दैत्य and other words belonging to this class, ऐ is necessarily changed to अइ—

दैत्य —दइच्चो ('स्तोचैत्ये p 33)। दैन्यम्—दइण्ण । दैवतम्—दइवअ । कैतवम्—कइअव । वैदर्भ —वइअब्भो । वैदेह —वइएहो । ऐश्वर्यम्—अइसरिअ (It is a चौर्यादि, 'स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात्' p 49) । वैजवन —वइअवणो । भैरव —भइरवो । वैतालीयम्—वइआलीअ । वैदेश —वइएसो । वैश्वानर —वइसाणरो । वैशाख —वइसाहो । वैशाल —वइसालो (वैशाल is explained by Trivikrama as विशालाया भव) । स्वैरम्—सइर । चैत्यम्—चइत्त ।

स्वैर is not mentioned in the Ms of प्राकृ॰ व्याक॰ वृत्ति by Trivikrama and by Hemachandra

The Ms remarks—'चैत्यविशेषे न भवति । चेत्तो ।' Hemachandra notes—'जिनेशे न भवति । चैत्यम्—चेईअ । आर्षे चेत्यवन्दनम् । ची—वन्दण ॥' कुमा॰ चरि॰, Appen p 26

The necessary and optional changes of ऐ to अइ are well described by Sêshakrishna in his Prâkṛitachandrikâ as under —

'अइर्दैत्येश्वयदैन्यस्वैरभैरवसैनिके ।
वैदर्भे चैव वैशाखे वैदेशे वैणिके तथा ॥
वैश्वर्ये वैभवे वैधवेणवैन्दवनैपुले ।
नैसर्गिके नैकृतिके स्वैरिणीशैत्यनैकृते ॥

वैरे तथा वैरवतेयने वैशम्पायने वैश्रवणे च दैवे
कैलासवैयोगिकदैवतेषु वैदेहवैतालिकवैशिकेषु ।
वैकुण्ठवैश्वानरवैजनन्यवैशाल्यसैन्धवगैरिकेषु
वैतानिके शैवकैरभे च शैलेयमैरेयसहैत्यने ॥
जैवातृके वैजवने च वैश्ये सनैषधे वैननने च चैत्रे ।
त्रैलोक्यवैमानिकवैजय वीवैधम्यमुख्येषु अइर्विभाषा ॥

गौरव आत् ॥ १ । २ । १०६ ॥ p 70—

In गौरव, औ is changed to आ—

गौरवम्—गारवं । गउरव ('पौरगे गाउत्' below)।

पौरगे चाउत् ॥ १ । २ । १०७ ॥ p 70—

In पौर and words of the class, औ is changed to अउ—

पौर —पउरो । कौरव —कउरवो । गौड —गउडो । कौर —कउलो । सौर —सउरो । मौलि —मउली । कौशल्यम्—कउसलं । पौरषम्—पउरिसं (उ in ड being changed to इ by 'रोमुद्रीपुरुषयोरित्' p 19)। कक्षियस्नम् —कउच्छेअअ—कुच्छेअअ—कोच्छेअअ ('कौक्षेयक उत्' p 69)। सौधम्—सउहं । मौनम्—मउण । गौरवम्—गउरव—गारव ('गारव आए' above)।

एत् सौन्दर्या त्रयोदशानाच ॥ १ । २ । १ ॥ p 70—

In त्रयोदश and words of its class, the initial vowel together with the following syllable (consonant and the vowel joined to it) is changed to ए—

त्रयोदश—तेरह (श being changed to ह by 'सप्ततिदिवसदशपाषाणे सु ह' p 83 and द to र by 'रस्य सख्यादौ' p 77)। स्थविर —थेरो (स being dropped by 'वसदम्नदप ≍ क ≍ पनोरूपरि' p 15)। अयस्कार —एक्कारो (अ with य being changed to ए, स dropped by 'कगटड—' p. 15, क doubled by 'सेवादिशस्कारोनौतो' p 15)। त्रिचत्वारिंशत्—तेआलीस (It is a तेन्नादि 'तैलादौ' p 48)। त्रयोविंशति —तेवीसा । त्रयस्त्रिंशत्—तेत्तीसा ('त्रिंशत्सु ला शेषत्' p 54)।

कर्णिकारे च ॥ १ । २ । २ ॥ p 71—

In कर्णिकार, the second vowel with the following syllable is optionally changed to ए—

कर्णिकार —कण्णेरो—कण्णिआरो—कणिआरो ('कर्णिकारे णो वा' p 46)।

नवमालिकायाम् ॥ १ । २ । ४ ॥ p 71—

In नवमालिका &c, the initial vowel with the following syllable is changed to ओ necessarily—

नवमालिका—णोमालिआ । बदरम्—बोर । नवफलिका—णोहलिआ । पूगफलम्—पोहल (Hema has पोप्फलं and so प्राकृ॰ चन्द्रि॰—'पोप्फल ॥ पूगफले')। पूतर —पोरो।

यस्य महौ वा ॥ १ । ३ । ६० ॥ p. 71—

य when not in the beginning of a word and not conjunct, and when following a vowel is changed to म, or ह or both so as to suit actual usage—

क्वचित् म —e g रेफ—रेमो । शिफा—सिमा ।

शचित्र इ — e g मुक्ताफलम्—मोत्ताहल ('त्तौ' p 65)।

शचिद्रुमावपि— e g सफलम्—समल—सहल। शेफालिका—सेमालिआ—सेहालिआ। शफरी—समरी—सहरी। गुफति—गुमइ—गुहइ।

But पुष्पम्—पुप्फ (Here फ is conjunct)। फणी (Here फ begins the word Hema has 'चिट्ठइ फणी')। गुम्फति—गुम्फइ (Here फ does not follow a vowel)।

ग मयूरचतुर्थचतुर्वार ॥ १। २। ५ ॥ p 71—

In मयूर and other words mentioned in the Sûtra, the initial vowel together with the following syllable is optionally changed to ओ—

मयूर —मोरो—मऊरो । चतुर्थ —चोत्थो—चउत्थो—चोट्ठो—चउट्ठो ('स्त्यानचतुर्थे न ह ठ' p 32)। चतुर्वार —चोव्वारो—चउव्वारो। चतुर्दश—चोद्दह—चउद्दह । चतुर्दशी—चोद्दसी—चउद्दसी । चतुर्गुण —चोग्गुणो—चउग्गुणो । मयूख —मोहो—मऊहो । उलूखलम्—उलूहल—ओहल । सुकुमार —सोमालो—सुउमालो (It is a हरिद्रादि, 'हरिद्रादौ' p 31) (सोमारो—सउमारो—सुउमारो It is a मुकुलादि, 'मुकुलादौ' p 64)। उदूखल —ओहलो—उऊहलो। लवणम्—लोण—लअण। कुतूहलम्—कोहल —कुऊहलं—कोउहल—कोहलं Vide the next Sûtra)।

ह्रस्वोऽत्कुतूहले ॥ १। २। ६५ ॥ p 72—

In कुतूहल, उ is optionally changed to ओ and when it is so changed, ऊ is shortened—

कुतूहल—कोउहल (It is a तैलादि and therefore ह is doubled 'तैलादौ' p 48)—कोहल।

निषण्ण उम ॥ १। २। ६ ॥ p 72—

In निषण्ण, the initial vowel with the following syllable is optionally changed to उम—

निषण्ण —णुमण्णो—णिसण्णो।

Pages 72-74 खोऽपुष्पकुब्जकर्परकीले कः ॥ १। ३। २२ ॥ p 72—निकष स्फटिकचिकुरे ह ॥ १। ३। १० ॥ p 74—

Now begin changes of gutturals

कुब्ज, not signifying a flower, कर्पर, and कील change their क to ख—

कुब्ज —खुज्जो। कर्पर —खप्परो। कीलक —खील्ओ।

When कुब्ज means a flower it is changed to कुज्ज. Trivikrama and Hemachandra give this example —'बंधेउं कुज्ज-पसूणं।'

छागशृङ्खलकिरातेषु छङ्खचाः ॥ १।३।३२ ॥ p. 72—

In these words, letters of the guttural class are respectively changed to छ, ख, and च—

छाग —छालो। शृङ्खल—संखलं। किरात —चिलाओ (It is a हरिद्रादि and therefore र is changed to ल 'हरिद्रादौ' p. 31)।

एकादौ गः ॥ १।३।३४ ॥ p. 73—

In एक and words of its class, a letter of the क class is optionally changed to ग—

एक —एगो—एक्को—एओ—एक्को ('नीडादौ' p 28)। आकर्ष —आगरिसो—आअरिसो (being a नीडादि, 'स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात्' p 49)। लोक —लोगो—लोओ। अमुक —अमुगो—अमुओ। तीर्थकर—तित्थगरो—तित्थअरो। उद्योतकर —उज्जोअगरो—उज्जोअअरो ('द्यय्यर्यां ज' p. 35)। श्रावक —सावगो—सावओ। अमुक —अमुगो—अमुओ। आकार —आगार —आआर।

गो कन्दुकमरकतमदकले ॥ १।३।३५ ॥ p. 73—

In कन्दुक, मरकत, and मदकल, a letter of the guttural class is necessarily changed to ग—

कन्दुकम्—गेन्दुअं (Hema. gives गेन्दुअं also, प्राकृ० चन्द्रि० 'कन्दुकस्य तु गेन्दुअं')। मरकतम्—मरगअं। मदकल —मअगलो।

पुन्नागभागिनीचन्द्रिकासु मः ॥ १।३।३६ ॥ p 73—

In these words a guttural letter is changed to म—

पुन्नाग —पुण्णामो। भागिनी—भामिणी। चन्द्रिका—चन्दिमा।

शीकरे भहौ ॥ १।३।३७ ॥ p 73—

In शीकर क is changed to भ or ह—

शीकर —सीभरो—सीहरो—सीअरो (प्राकृ० चन्द्रि०—'शीकरे सीहरोऽपि स्यात् सीभरः सीअरोऽपि च।')

ऊत्वे सुभगदुर्भगे वः ॥ १।३।३८ ॥ p 73—

In सुभग and दुर्भग, when उ is changed to ऊ, ग is changed to व—

सुभग —सूहवो ('सुभगमुसले' p 65)—सुहओ। दुर्भग —दूहवो—

दुहओ । (In दूहवो, उ is lengthened by 'दुरो रलुकि तु' ॥ १ । २ । ६२ —When र् of दुर् is dropped, उ is optionally changed to ऊ)

निकषस्फटिकचिकुरे ह ॥ १ । ३ । १९ ॥ p 74—

In these words क् is changed to ह्—

निकष —णिहसो । स्फटिक —फलिहो ('ष्पस्तो फ ' p 39, and 'स्फटिके' ॥ १ । ३ । २५ ॥ p 74 by which ट् is changed to ल) । चिकुर —चिहुरो ।

Hemachandra has 'चिहुरशब्द संस्कृतेपि इति दुर्ग ' The Ms of प्राकृ० व्याक० वृत्ति of त्रिविक्रम has भट्टाचार्य in place of दुर्ग

Page 74—चो ऋचितपिशाचयो सल्लौ ॥ १ । ३ । २२ ॥ p 74—

This Sûtra and the next one give the changes of palatal consonants

In ऋचित and पिशाच, च् is optionally changed to स् and ल्l respectively—

ऋचित —खसिओ—खइओ । पिशाच —पिसल्लो ('संयोगे' p 28)—पिसाओ ।

झो जटिले ॥ १ । ३ । २३ ॥ p 74—

In जटिल, ज् is optionally changed to झ्—

जटिल —झडिलो—जडिलो ('टो ड ' p 54)

Pages 74-75 टोऽवैडिशादौ ल ॥ १ । ३ । २४ ॥ p 74—टो ड ॥ १ । ३ । ११ ॥ p 75—

Here begins the section dealing with changes in lingual consonants

In बडिश and other words coming under the class lingual consonants are changed to ल् optionally—

बडिशम्—बलिसं—बडिसं । गुड —गुलो—गुडो । नडम्—णलं—णडं । चपेट —चविलो—चविडो—चवेलो—चवेडो ('चपेटकेसरदेवर ' p 68)। आपीड —आमेलो—आमेडो—आवेलो—आवेडो (नीपापीडे मो वा' and 'पो व ' p 79 and 'एत्पीडनीड—' p 62)। नाडी—णाली—नाली—णाडी—नाडी ('आदेस्तु' p 78)। पाटयति—फालेइ—फाडेइ (प् being changed to फ् by 'प पाटिपरिघ—' p 79)। वेणु —वेलू—वेणू। दाडिमम्—दालिमं—दाडिमं ।

ढ कैटभशकटसटे ॥ १ । ३ । २७ ॥ p 74—

In these words, the lingual consonant is changed to ढ्—

कैटभ —केढवो ('वो मस्य केटमे' by this भ is changed to व)। शकट —सअढो। सटा—सढा।

ठ ॥ १। १। १९९ ॥ p 75—

ठ is changed to ढ when it is not in the beginning of a word or conjunct and when it follows a vowel—

मठ —मढो। कमठ —कमढो। शठ —सढो। कुठार —कुढारो। जठरम्—जढरं। कठोरम्—कढोरं। पठति—पढइ।

पिठरे हस्तु रश्च डः ॥ १। १। २००॥ p 75—

In पिठर, ठ is optionally changed to ह and when so changed र is changed to ड—

पिठर —पिहडो—पिढरो (by 'ठः' ठ is changed to ढ)।

डो लः ॥ १। १। २०२॥ p 75—

ड, when it is not in the beginning of a word or conjunct and when it follows a vowel, is changed necessarily to ल, but not in उडु and words belonging to that class—

गरुड —गरुलो (र b ing changed to ल by 'हरिद्रादौ' p 31)। बडवानल —वलआणलो। तडागम्—तलाअं।

The Sûtra does not apply to उडु and words of its class—

उडु —उडू। निबिडम्—निबिडं। गौडो—गउडो (It is a पौरादि—'पौरगे चाउत्' p 70)। पीडितम्—पीडिअं। नीडम्—नीडं। नाडी—नाडी। Hemachandra mentions तडी in place of नाडी (कुमा°चरि°, Appendix p 34) प्राकृ°चन्द्रि° follows Hemchandra—' निबिडे पीडिते गौडे निगडोडुतडित्सु न'—तडित्—तडी।

टो डः ॥ १। १। १९५॥ p 75—

When not conjunct and not initial, and when following a vowel, ट is changed to ड—

घट —घडो। भट —भडो। नट —णडो। घटते—घडइ।

Pages 75–79 वेतसे इतिर्तो ॥ १। १। २०७॥ p 75—णापिते हः ॥ १। १। २५४॥ p. 79—

This is the first Sûtra of the section dealing with changes of dental consonants

वेतस changes its त to ड when अ is changed to इ

This Sûtra accordingly teaches that the change of अ to इ in this word is optional though it is a स्वप्नादि 'अत एव विधानात् स्वप्नादौ वेतसस्य अत इत्वं वा भवति' त्रिविक्रम

वेतस —वेडिसो—वेअसो।

प्रतिगमेतीपरे ॥ १ । ३ । २३ ॥ p 76—

In प्रति and words of its class त् is changed to ड् This does not apply to प्रतीप and words of its class—

प्रतिपन्नम्—पडिवण्ण। प्रतिभास —पडिहासो। प्रतिहार —पडिहारो। प्रतिस्पर्धा—पडिप्फद्धी ('स्परो फ ' p 39)। प्रतिनिवृत्तम्—पडिणिअत्त। प्रतिकरोति—पडिकरइ। प्रतिपद्—पडिवआ (the final consonant is changed to आ in the Fem — अविद्युति स्त्रियामात्' p 98)। प्रतिश्रुत्—पडंसुआ (It falls under the मनस्विनी class and therefore Anusvâra is placed over the second vowel 'स्वरेभ्यो वक्रादौ' p. 53)। प्रतिमा—पडिमा। प्रभृति—पहुडि ('ऋतुगे' 67)। मृतकम्—मडअ। भिन्दिपाल —भिंडिवालो। पताका—पडाआ। प्राभृतम्—पाहुड ('ऋतुगे' p 67)। बिभीतक —बहेडओ ('मूषिकविभीतक—'p 62)। व्यापृत —वावडो। हरीतकी—हरडई ('इत काश्मीरहरीतक्योर्लोलौ' p. 42)।

Excep —प्रतीपम्—पईव। प्रतिज्ञा—पइण्णा। संप्रति—संपइ। प्रतिसमयम्—पइसमअ। प्रतिष्ठा—पइट्ठा। प्रतिष्ठानम्—पइट्ठाण।

दम्भदरदर्भे— ॥ १ । २ । २५ ॥ p 76—

In दम्भ &c the dental is optionally changed to the corresponding lingual—

दम्भ —डम्भो—दम्भो। दर —डरो—दरो। दर्भ —डब्भो—दब्भो। गर्दभ —गड्डहो—गद्दहो। दष्ट —डट्ठो—दट्ठो। दशनम्—डसण—दसण। दग्ध —डड्ढो—दड्ढो (the conjunct consonant being changed to ड्ढ by 'दग्धविदग्धवृद्धिदंष्ट्रावृद्धे' p 36)। दाह —डाहो—दाहो। दोहद —डोहलो—दोहलो (द् being changed to ल् by 'दोहदप्रदीपशातवाहनातस्याम्' p 77)। दोला—डोला—दोला। दण्ड —डण्डो—दण्डो। कदनम्—कडण—कअण।

तुच्छे चच्छौ ॥ १ । ३ । २६ ॥ p. 76—

In तुच्छ, त् is changed to च् and छ्—

तुच्छ —चुच्छो—छुच्छो।

टस् त्रसरवृन्ततूवरतगरे ॥ १ । ३ । २७ ॥ p 76—

In these words the dental is necessarily changed to the lingual—

त्रसर —टसरो । वृन्त — वण्टं—विण्टं (न being changed to ण or ण by 'वृन्ते ण्टः' p. 111) प्राकृतमञ्जरी gives वोण्टं also—'वृन्तस्य वे' वोण्टं न विण्टं क्वचित् क्वचिद्वृन्ते' तुवर —टूवरो । तगर —टगरो ।

ड प्राभृतककुदशिथिलमातुलुङ्गेषु ॥ १ । ३ । ३८ ॥ p 77—

In these words the dental consonant is changed to ड—

प्राभृत —पाहुडो ('उदृत्वादौ' p. 31) । ककुदम्—कउडं । शिथिल —सिढिलो ('स' p 36) । मातुलुङ्गम्—माउलुङ्गं ।

ह वसतिभरते ॥ १ । ३ । ३९ ॥ p. 77—

In these words the dental is optionally changed to ह—

वसति —वसही—वसई । भरत —भरहो—भरओ ।

ल पलितनितम्बकदम्बे ॥ १ । ३ । ४० ॥ p. 77—

In these, the dental is optionally changed to ल—

पलितम्—पलिलं—पलिअं । नितम्ब —णिलम्बो—णिअम्बो । कदम्ब —कलम्बो —कअम्बो ।

M. reads निम्ब for नितम्ब निम्ब —लिम्बो—णिम्बो ।

दोहदप्रदीपशातवाहनातस्याम् ॥ १ । ३ । ४१ ॥ p 77—

In these, the dental is changed to ल—

दोहद —दोहलो—दोहलो ('स्वप्न—' p. 76) । प्रदीप —पलीवो । प्रदीप्यति—पलीवेइ । प्रदीप्तम्—पलित्तं । शातवाहन —सालाहणो । The Ms. of प्राकृ० व्याक० वृत्ति of त्रिविक्रम gives सालवाहणो (Hema. also gives the form) अतसी—अलसी ।

रत् सप्तत्यादौ ॥ १ । ३ । ४२ ॥ p 77—

The dental is necessarily changed to र in सप्तति and words of its class—

सप्तति —सत्तरी । सप्तदश—सत्तरह ('अयूपदिवस—' p 83) । एकादश—एआरह । त्रयोदश—तेरह ('एत् साञ्ज्य त्रयोदशादौ' p 70) । पञ्चदश—पण्णरह ('पञ्चदशदत्तपञ्चाशति ण' p 36) । द्वादश—बारह ('द्विगवि—' p 15) । अष्टादश—अट्ठारह ('ष्ट' p 31) । गद्गदम्—गग्गरं ।

पीते ले वा ॥ १ । ३ । ४३ ॥ p 78—

पीत changes its त् to व् optionally when the affix ल giving no additional sense to the base (स्वार्थवाचक) is added to it—
पीत —पीवलो—पीअलो—पीओ (The स्वार्थवाचक suffix is added in accordance with the Sûtra 'लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात्' p 161)

ढ पृथिव्यौषधनिशीथे ॥ १ । ३ । ४४ ॥ p. 78—

In these words the dental is optionally changed to ह्—

पृथिवी—पुढवी—पुहवी ('स्वप्नवासवम्' p 18 and 'मृच्छकटिक— p. 62) । औषधम्—ओसढं—ओसहं । निशीथ —णिसीढो—णिसीहो ।

र्णो दिना रुदिते ॥ १ । ३ । ४९ ॥ p 78—

In रुदित, त् is changed ण्ण् together with दि—

रुदितम्—रुण्णं ।

गर्भिते ॥ १ । ३ । ५१ ॥ p 78—

गर्भित changes its त to ण—

गार्भत —गब्भिणो—गब्भिओ

The Ms of प्राकृत व्याक० वृत्ति says 'पृथग्योगान्नित्यम्' Hema also makes the change necessary—'गर्भितातिमुक्तके ण '॥ ८ । १ । २०८ ॥

न ॥ १ । ३ । ५२ and आदेस्तु ॥ १ । ३ । ५३ ॥ p. 78—

These two Sūtras deal with the change of न् to ण् It is necessary when न् is not conjunct and not in the beginning of a word, and when it follows a vowel It is optional when it is in the beginning of a word—

मानव —माणवो । ईशान —ईसाणो । कनकम्—कणअं । धनम्—धणं । मानयति—माणइ ।

नदी—णइ—नई । नयति—णेइ—नेइ ।

But न्याय —नाओ ।

नापिते ह ॥ १ । ३ । ५४ ॥ p. 78—

In नापित, न् is changed to ण् or ह्—

नापित —हाविओ—णाविओ । Hema. gives ण्हाविओ

Pages 79-80 पो व ॥ १ । ३ । ५५ ॥ p 79—सु ह्रो विषम ॥ १ । ३ । ६७ ॥ p 80

Here begins a section treating of changes in the labial consonants

प्, when not initial and not conjunct and when following a vowel, is generally changed to व्—

शाप —सावो । शपथ —सवहो । उपसर्ग —उवसग्गो । प्रदीप —पइवो । पापम्—पावं । उपमा—उवमा । कपिल —कविलो । कुणपम्—कुणवं । कलाप —कलावो । कपालम्—कवालं । महीपाल —महीवालो । तपति—तवइ । गोपायति—गोवाअइ ।

But क्षिप्र —[illegible] is conjunct) । पठति—पढइ (प् is initial) ।

वप्पो—रुपइ (प does not follow a vowel) । कवि —कइ and रिपु —रिउ (because these forms as the text says are sweeter to the ear than those derived by changing प to व)

प पाटिपरिघ— ॥ २ । २ । २६ ॥ p 79—

In the causal form of पट् and in परिघ and other words प is changed to फ—

पाटयति—फाडेइ—फाडेइ (It is अर्गलादि, 'टोडणिन्यादौ ड' p 74 and 'से इ' p 75) । परिघ—फलिहो ('हरिद्रादौ' p 31) । परिखा—फलिहा (being a हरिद्रादि) । परुष—फरुसो । पनस —फणसो । पारिभद्र — फालिहद्दो (हरिद्रा ।' p 31)

प्रभूते व ॥ २ । ३ । ५० ॥ p 79—

In प्रभूत, प though conjunct and initial is changed to व—

प्रभूतम्—वहुत्तं (त is doubled by 'सेवादौ' p. 49)

नीपापीडे मो वा ॥ २ । ३ । ५७ ॥ p 79—

In these प is optionally changed to म—

नीप —णीमो—णामो— णिवो ('आदेरुः' p. 78) । आपीड —आमेलो—आवेलो—आमेलो—आवेलो ('डोडणिन्यादौ ड ' p. 71 ड being changed to ल by 'एत्पीडनीड—' p 62) ।

बो व ॥ २ । २ । ६१ ॥ p. 80—

ब, if not conjunct, not initial and following a vowel is changed to व—

शबल —सवलो । अलाबू —अलावू—(Hema. gives अलाऊ also) ।

ह्रस्वौ कबन्ध ॥ २ । ३ । ६२ ॥ p 80—

In कबन्ध ब is changed to म and य and the vowel in them is pronounced as nazalized—

कबन्ध —कमन्धो—कयन्धो ।

Hemachandra and Subhakrishna give कमन्धो in place of कयन्धो 'कबन्धे कमध कयध ' प्राकृ० चन्द्रि०

तु डो विषमे ॥ २ । ३ । ६७ ॥ p 80—

In विषम म is optionally changed to ढ—

विषम —विसमो—विसढो ।

Hemachandra changes म to ढ—विसढो, so प्राकृ० चन्द्रि० also— 'विषमे विसढोथवा विसमो

Pages 80–85 यो र्तीयानीयोत्तरीयकृत्येषु ॥ १ । ३ । ६८ ॥ p 80—स्वरकट्टो रीसरकारौ ॥ १ । ३ । १०० ॥ p 85—

Now begins a section in which changes of य् and the remaining consonants of words ending in अ are dealt with. In the affixes तीय and अनीय, in उत्तरीय and in the Krit suffix य, य् is optionally changed to ज्ज (ज् which is doubled)—

तृतीय —तइज्जो ('क्मोत्' p 30)—तइओ ('गभीरग इत्' p 63) । द्वितीय —बिइज्जो—बीओ—दुइज्जो—दुइओ (प्राकृ० सर्व० p 13) । करणीयम्—करणिज्जं—करणीअं । विस्मयनीयम्—विम्हअणिज्ज—विम्हअणीअं ('इमध्मसह्मामसरर्म्हो म्ह p 42) । यापनीयम्—जावणिज्जं—जावणीअं (Hema gives जवणिज्ज—जवणीअ) । उत्तरीयम्—उत्तरिज्ज—उत्तरीअ । पेया—पेज्जा—पेआ । मेयम्—मेज्ज—मेअ ।

इज्मयटि ॥ १ । ३ । ६९ ॥ p 81—

य of the affix मय is optionally changed to इ—

विषमय —विसमइओ—विसमओ ।

कतिपये वहवौ ॥ १ । ३ । ७२ ॥ p 81—

In कतिपय, य् is changed to व् and ह and when it is changed to ह्, the preceding vowel is lengthened—

कतिपय —कइवओ—कइवाहो ।

अधपरे तो युष्मदि ॥ १ । ३ । ७३ ॥ p 81—

य् of युष्मद्, when not used as a word, is changed to तु—

युष्मदीय —तुम्हकेरो ('केर इदमर्थे' p 158, and 'इमध्मसह्मामसररह्मो म्ह' p 42) ।

But युष्मदस्मत्प्रकरणम् = जुम्हअम्हप्पअरण Here युष्मद् is used as the word युष्मद्

आदेर्जः ॥ १ । ३ । ७४ ॥ p 81—

The initial य् is changed to ज्—

यम —जमो । युवति —जुअइ । याति—जाई । यश —जसो ।

But अवयव —अवयवो (because य् is not initial)

In some cases when a preposition is prefixed य् is changed to ज्, though it is not initial—संयम —संजमो । संयोग संजोगो । अपयश —अवजसो । But प्रयोग —पओओ ।

[illegible] । ३ । ७७ ॥ p 81—

In जठर and other words mentioned in the Sûtra, ठ is optionally changed to ढ—

जठरम्—जढरं—जठरं ('ठ' p 75)। बठर—बढरो—बठरो। निठुर—णिढुरो—णिठुरो—णिठुरं—णिठुलो—(द्विजादौ—p. 15, 'नो णः'—p 15 'पुस्तुलो वायम् पुर' p 49)।

किरिभेरे डः ॥ १ । ३ । ७९ ॥ p. 82—

र is changed to ड in these two words—किरि—किडी। भेर—भेडो।

Trivikrama explains in his Vṛtti the meanings of these words as under—

'किरिर्वराहो गर्वो मूषिको वा। भेरो भीरुः पटहो वा मण्डूको वा।'

प्राकृ० चन्द्रि० gives भेर in place of भेर—

पाषाण पामाण पाहाणोथो किरि किडी स्यात्।
भेर भडो निश्च लिवा निवीय कम्महो मदने॥'

णो करवीरे णः ॥ १ । ३ । ८० ॥ p. 82—

In this word, the first र is changed to ण—

करवीर—कणवीरो।

लोहललाहललाङ्गूले वा ॥ १ । ३ । ८२ ॥ p. 83—

In these words ल is optionally changed to ण—

लोहल—णोहलो—लोहलो (Vararuchi and Hema. give लाहल प्राकृ० चन्द्रि० gives the same form—'वा लम्बभादौ लाहले लाहले नणः'। प्राकृ० सर्व० gives लोहल, *vide* p 15) लाङ्गलम्—णगलं—लगलं। लाङ्गूलम्—णगूलं—लंगूलं। (In both these words the long vowel is shortened by 'स्वरस्य बिन्दुमि' p 54)

बो मः शबरे ॥ १ । ३ । ८४ ॥ p. 82—

In शबर, ब is changed to म—

शबर—समरो। प्राकृ० चन्द्रि० gives other forms also—'शबरे मवेतु समरः समर सवलस्तथैव सबरश्च। Seshakrishna thus changes ब to म optionally

हस्य घो बिन्दोः ॥ १ । ३ । ८६ ॥ p 83—

ह, following Anusvâra is optionally changed to घ

It is sometimes changed to घ even though not preceded by Anusvâra

संहार —सघारो—सहारो । सिंह —सिंघो—सीहो ('विंशति त्या रोपल' p 55 It falls under the विंशति class the Anusvāra is therefore dropped and the preceding vowel lengthened) । दाह —दाघो ।

प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु ह ॥ १ । ३ । ८८ ॥ p 83—

In these the sibilants are optionally changed to ह—

प्रत्यूष —पच्चूहो—पच्चूसो ('त्योचैत्य p 33) । दिवस —दिअहो—दिअसो । दश—दह—दस । पाषाण —पाहाणो—पासाणो । दशमुख —दहमुहो—दसमुहो । दशरथ —दहरहो—दसरथो ।

छष्षट्छमी— ॥ १ । ३ । ९० ॥ p 83—

In these the sibilants are necessarily changed to छ—

षष्ठ —छट्ठो (ष् being dropped and ठ् doubled) । षष्ठि —छट्ठी । षण्मुख —छम्मुहो । षट्पद —छप्पओ । शमी—छमी । सुधा—छुहा । शाव —छावो । सप्तपर्ण —छत्तिवण्णो (The second अ being changed to इ by 'सप्तपर्णे णो' p 83) ।

लुक् पादपीठ—° ॥ १ । ३ । ९२ ॥ p 83—

In these words द् which is not initial as the first द् of दुर्गादेवी, with the vowel joined to it is optionally dropped

पादपीठम्—पावीढ—पाअवीढ । पादपतनम्—पावडण—पाअवडण ('प्रतिगे प्रतीपगे' p 76) । दुर्गादेवी—दुग्गावी—दुग्गाएवी (Hema) Trivikrama however, gives in his Vritti, as it is in the text, दुग्गाई—दुग्गादेई । उदुम्बर —उंबरो—उउंबरो ।

व्याकरणप्राकारागते कगोः ॥ १ । ३ । ९३ ॥ p 84—

In these क् and ग् with the vowels joined, are optionally dropped—

व्याकरणम्—वारण—वाअरण । प्राकार —पारो—पाआरो । आगत —आओ—आअओ ।

एवमेवदेवकुल— ॥ १ । ३ । ९४ ॥ p 84—

In एवमेव and other words mentioned with it व् which is within (the last व् of एवमेव is not dropped) is dropped optionally, together with the vowel joined—

एवमेव—एमेअ—एअमेअ । देवकुलम्—देउलं—देवउलं । प्रावार —पारो—पावारो । यावत्—आ—जाव । जीवितम्—जीअ—जीविअ । अवट —अडो—अवडो । आवर्तमानम्—अत्तमाणं ('सयोगे p 28)—आवत्तमाणं । तावत्—ता—ताव ।

उयोदलुजजघ—* ॥ १ । २ । ९५ ॥ p 84—

In दलुजवध &c ज् and य् together with the vowel joined are optionally dropped—

दनुजवध —दणुवहो—दणुअवहो । राजकुलम्—राउल—राअउलं । भाजनम् —भाण—भाअणं । कालायसम्—कालसं—कालाअस । किसलयम्—किसल —किसलअ । हृदयम्—हिअ—हिअअ ('हृदयगे p 66)।

अपतौ घरो गृहस्य ॥ १ । २ । ९६ ॥ p 85—

गृह is changed to घर, when not followed by पति—

गृहम्—घरं । गृहस्वामी—घरसामी । राजगृहम्—राअघर । But गृहपति — गहवई ।

स्मरकन्दुकेरीसरकारौ ॥ १ । २ । १०० ॥ p 85—

स्मर is optionally changed to इमर and कन्दु to कार—

स्मर —इमरो—सरो ('मनयाम्' p 13) । कन्दु—कार—कन्दु ।

Pages 85—86 किप ॥ २ । २ । ४७—

प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानम्' p 86—

This is Gautama s Sûtra १ । १ । ६ ॥ giving the definition of उपमान The knowledge of the similarity of गवय with गो is what is called उपमान and this knowledge is the immediate cause of उपमिति which is a knowledge of the relation subsisting between संज्ञा (a term) and संज्ञि (an object) denoted by it In Gautama s Sûtra उपमान is equal to उपमिति, if साधन is taken to mean सिद्धि In this case, the definition of उपमान, the instrument of knowledge is to be derived by supplying यत in the Sûtra—यत उपमितिर्जायते तदुपमानम् Or, साधन may be taken to mean सिध्यते अनेनेति साधनम् and then we shall arrive at the definition of उपमान without having to supply यत A man does not know what a गवय is He is told by a trustworthy person that it is like a गो He then sees a गवय, finds it similar to a गो, and is reminded of the direction of the trustworthy person and concludes that it is गवय अयं गवयपदवाच्य is the final knowledge that he arrives at It is a knowledge of the relation subsisting between the term गवय and the object—the animal denoted by it. The Vritti on the Sutra is very clear— प्रसिद्धस्य पूर्वं प्रमितस्य गवादेः साधर्म्यात् सादृश्यात् तज्ज्ञानात् (This ज्ञान is the in

strument उपमान) साध्यस्य गवयादिपदवाच्यत्वस्य साधनं सिद्धिरुपमान मुपमिति । यत इत्यध्याहारेण च करणलक्षणम् । अथवा साध्यसाधनमिति करणल्युटा करणलक्षणमेवेदम्' p 17, न्यायदर्शन, Calcutta edition

Now a knowledge of this kind can be arrived at not simply through the knowledge of साधर्म्य or similarity It may also be arrived at through the knowledge of वैधर्म्य or dissimilarity For instance a man may know that a particular animal is called करभ through the knowledge of its dissimilarity with other animals in having a long neck &c The Vritti explains it clearly—'अत्र च वैधर्म्योपमितिमपि मन्यन्ते टीकाकृत । यथा च अनिदीर्घग्रीवादिपशन्तरवैधर्म्यज्ञानादुष्ट्रे करभपदवाच्यता मह ' न्याय॰, p 17

Now the point of introducing this Sûtra in the text is that just as in this Sutra the word साधर्म्य is an उपलक्षण of वैधर्म्य, that is implies वैधर्म्य in addition to implying साधर्म्य (*'स्वप्रतिपादकत्वे सति स्वेतरप्रतिपादकत्वमुपलक्षणम्'*), *so the Sûtra* 'क्विप' means that we should shorten the vowel not only of words ending in the suffix क्विप्, but also of words like सोमपा ending in the suffix विच्

सोमपा+सु is thus equal to सोमप+सु Now the Sûtra 'प्रायो लुक् वग—' p 14 is applicable, but the Sûtra 'नात्प' p 14 forbids its application because ए follows अ ए is then changed to ए by 'पो व ' p 14 and the word सोमव is declined like राम

Pages 86–87 अुगनपि सो ॥ २ । २ । २९ ॥ p 86—नूनपि ह्रसिहसो ॥ २ । २ । २७ ॥—p 87

These Sutras deal with the declension of words ending in इ and उ

(1) अुगनपि सो —The Nom Sing Ter सु of words ending in इ or उ is dropped but not in the Neu The इ or उ is then lengthened

(1) *e g* गिरी, बुद्धी, तरू, धेणू, but दहिं, महुं (because they are Neu)

(2) पुसो जसो डउ न्ओ—In the case of Mas words ending in इ and उ, the Nom Plu Ter is optionally changed to अउ and अओ अउ and अओ being ङित्, टि of the preceding words

stitutes of ङि before the suffix आ (Inst Sing), is to be prevented But then ङ्यै comes to mean ङित्त्वे, and how then is the prediction of घी and ङे being substitutes of ङि before ङे, ङसि, ङस्, and ङि (Dat, Abl, Gen, and Loc Sing) to be prevented? This is answered by stating that the objection proceeds from ignorance of the truths established in the Mīmāṃsā philosophy In हस्तेन अवद्यति, स्रुवेण अवद्यति, स्वधितिना अवद्यति, though हस्त, स्रुव (a sacrificial ladle) and स्वधिति (an axe) are spoken of as instruments for cutting all objects liquid and solid—ghee flesh and an oblation of ground rice— still the consideration of the *ability* of the instruments the hand the ladle, and the axe settles what object is to be syntactically connected with हस्तेनावदान, स्रुवेणावदान, and स्वधितिनावदान (the cutting by means of the hand &c) Similarly, the consideration of the singularity of ङे, ङसि, ङस्, and ङि prevents the syntactical connection of these singular terminations with the predicate in the Sūtra घी ङे &c with टा as ङ्याश्च नामस्तत् (टा and ङे being made substitutes of ङि)

The Mīmāṃsā passage referred to in the text is found in the Śabarabhāshya on the last Sūtra of the 1st Adhyāya of the Mīmāṃsā darśana It runs as under —

स्रुवेणावद्यति स्वधितिनावद्यति हस्तेनावद्यति इति श्रूयते । तत्र संशयः किं स्रुवेणावदानस्य सर्वस्य (द्रवस्य संहतस्य मांसस्य च) उत स्वधितिना हस्तेन च उत सर्वेषामयथो व्यवस्था (द्रवाणां स्रुवेण मांसानां स्वधितिना संहतानां हस्तेन) इति ।

The पूर्वपक्ष is—'अविशेषाभिधानादव्यवस्था इति ।'

The सिद्धान्त is— एवं प्राप्ते ब्रूमः । व्यवस्था वा अर्थस्य श्रुतिसंयोगात्तस्य शक्तिः इति । स्रुवेणावदेद् यथा शक्नुयात् तथा यस्य शक्नुयात् तस्य च इति । आख्यातशब्दसामर्थ्यं भवति सहचारिणी ।' मीमां॰ द॰ Calcutta Edition of 1863 p 116

The declensional forms of ङि and त्रि are given at the end The short forms सिदि सिदिनी, &c and सिषु though given in some MSS, seem wrong since 'इदुतोद्' p 67 makes इ and उ long before भिस्, भ्यस् and सु

घा न्तर्थौ मन्युचिह्नयो ॥ २ । ४ । ३२ ॥ p 94—

मन्यु and चिह्न optionally change their conjunct consonants respectively to न्त and न्ध—

मन्तु —मन्तू—मण्णू । चिह्नम्—चिन्ध—इन्ध—चिण्ह—इण्ट ('बहुलाधिकारात् इन्दिादेरपि नस्य लोप ' p 113)

त्रिविक्रमदेवचचनात्—This remark is made by Trivikrama on the Sûtra 'आर मुदि' His words are 'लुप्तविसर्गपदेशुवा गत्तार विदिश '

The forms of क्रोष्टु are as given at the end

The declensional forms of पितृ are given at the end

Vararuchi sanctions the substitution of a word ending in उ for one ending in ऋ only in Nom Plu , Acc Plu , Inst Sing Gen Sing , and Loc Plu —'उर्जदशसटाङसुप्सु वा।' ५।३३॥ The forms of भ्रतृ are to be made up like those of पितृ from the bases भ्रतु and भ्रतृ, with this difference only that ऋ is changed to आर्, not अर्

गअउ—गअओ—गअवो p 96—

According to the Sûtra 'गव्यउदाहत्,' गो is to be considered as गउ and गाउ and the word is to be declined like वाउ and अग्गि The Nom Plu forms would then be गअउ—गअओ—गअवो—गउओ—गऊ

Trivikrama's Vritti on the Sutra 'गव्यउदाइत्' which he reads as गव्यउआअव्' is 'गोशब्दे ण्च अउ आअ इत्येतौ भवत । एतयोरादेर्विकल्पो द्वितीयस्य नित्याविन्यम्'

गच्च क्त्वातुमुन्तव्यभविष्यति ॥ २ । ४ । १९ ॥ p 96—

अ is changed to इ or ए when followed by क्त्वा, तुम्, तव्य, and future terminations

क्त्वा is changed to तु, अत्, तुआण and तूण by 'तुमत्तुआणतूणाक्त्वः' p 152

We have thus हसेऊण—हसिऊण before क्त्वा, हसेउ—हसिउ before तुम्, हसेअव्व—हसिअव्व before तव्य and हसेहिद—हसिहिद in the future (Vide भविष्यति हिरादि ' p 190)

The forms of नावा are given at the end

स्तावकसास्ने ॥ १।२।२८ ॥ p 99—

In these words, the initial vowel is necessarily changed to उ—स्तावक—थुवओ ('स्त' p 38) । सास्ना—सुण्हा ('[illegible]' p. 43) ।

स्त्रीभगिनी— ॥ १।३।७० ॥ p 102—

स्त्री, भगिनी, दुहितृ, and वनिता substitute respectively the forms इत्थी, बहिणी, धूआ, and विलआ—

स्त्री—इत्थी—थी । भगिनी—बहिणी—भइणी । दुहिता—धूआ—दुहिआ । वनिता—विलआ—वणिआ ।

The forms of रात्रि and धनु are similar and given at the end

ऊर्ध्वस्य द् ऊर्ध्वादिषाम्—p 102

ऋद्धि is given under ऋत्वादि s not under ऋष्यादि s The author includes it into both the classes and thus gives four forms as under —

ऋद्धि —उड्ढी—उद्धी—इड्ढी—इद्धी

The forms of नारी and वधू are given at the end

सौवर्ण्याद्—सोवण्णेआ—p 105—

In this word the affix ङीप् is caused by ट—सौवर्णेयी—सोवण्णई—सोवण्णआ

अलाब्वरण्ये ॥ १।२।४ ॥ p 103—

In these words the initial vowel is dropped optionally—

अलाबु or अलाबू—लाबू—अलाबू अरण्यम्—रण्णं—अरण्णं

इदुन्मातुः ॥ १।२।८३ ॥ p 108—

Trivikrama's Vritti on this Sutra is as under —

'गौणस्य मातृशब्दस्य ऋत इदुतौ स्तः । माइहर । माउहर । क्वचिद्गौणस्यापि । माईण—माऊण—मातृणाम् ॥

Hemachandra's remark is as follows —

क्वचिदगौणस्यापि । माईण ।

Lakshmidhara says that though in the Sûtra इदुन्मातुः, गौणस्य is supplied from the preceding Sûtra and though the change of मातृ into माइ and माउ would thus occur only when the word is subordinate in sense as in माइहर where the sense of घर is predominant and माइ subordinate, still

even the simple word भ्रातृ is changed to भाद and भाउ, (1) because Trivikrama gives the form भाईण, and (2) because Hemachandra also sanctions the occasional use of the same form owing to the influence of the अधिकार Sûtra बहुलम्

The forms of वच and सम्य are given at the end

The forms of दधि (दधि) and मधु (मधु) are given at the end
The forms of चतुर् are given at the end

In making up the forms of किम्, the Sutras from २।२।६२॥ to २।२।६५॥ explained on pp 26 and 27 of the text must be remembered Their purport is very briefly as under —

In the case of pronouns ending in अ, Nom Plu Ter is ए, Loc Sing Ter स्स, स्सिं, म्मि, and त्थ (the last does not apply to इदम् and एतद् and applies to किम्, यद्, and तद् even in the Fem), and Gen Plu Ter is optionally एसिं

The Sûtras from २।२।६६॥ to २।२।७३॥ apply to किम्, यद्, and तद् Their purport is as under —

२।२।६६॥ (p 117)—After किम्, and तद्, आम् is optionally changed to स and the preceding vowel lengthened.

e g कास। तास। कस्स—केसिं। तेसिं—काण—जाण—ताण—ण

२।२।६७ (p 117)—After किम्, यद्, and तद्, ङस् is optionally changed to स with the preceding vowel lengthened

e g कास—कस्स। जास—जस्स। तास—तस्स।

This Sûtra is taken to apply through the force of 'बहुलम्' to the Fem forms also Trivikrama remarks —'बहुलाधिकारात् स्त्रियामपि क्लियामपि।'

e g काम (कस्या)। जाम (यस्या)। ताम (तस्या)—काए—काए—जाए—ताए

२।२।६८॥ (p 131)—This applies to the Fem forms of the optional bases की, जी, ती

In their case ङस् is optionally changed to से and स्सा

e g कीसे—किस्सा। जीसे—जिस्सा। तीसे—तिस्सा। पक्षे—कीअ—आ—इ—ए। जीअ—आ—इ—ए। तीअ—आ—इ—ए

२।२।६९॥ (p 118)—After किम्, यद and तद्, ङि is optionally changed to इआ, आहे, and इआ in the sense of time

शतृशानचो ॥ २ । ४ । ४० ॥ p 127—

शतृ Par Pres Part Ter and शानच् Âtm Pres Part Ter are changed respectively to माण and न्त

By another Sutra 'वा स्हलोट्शतृषु', the preceding अ is changed to ए when followed by स्त, लोट्, and शतृ e g हसति = हसइ—हसेइ, हसतु = हसउ—हसेउ, हसन्—हसन्तो—हसेन्तो । भू substitutes हो, हुव, and हव, (by 'होहुवहवा भुवेस्तु') and also हु before terminations that are not किन्

The Pres Participle of भू in Prakrita is thus होमाणो—होन्तो—हुवमाणो—हुवेमाणो—हुवन्तो—हुवेन्तो—हवमाणो—हवेमाणो—हवन्तो—हवेन्तो—हुन्तो (हु is not substituted before शानच्, because it is कित्)

In the passive forms य of the passive is changed to इअ and इज्ज ('इअइज्जौ यक')—

अनुभूयमान = अणुहोइअमाणो—अणुहोइज्जमाणो—अणुहोईअन्तो—अणुहोइज्जन्तो

तुमसुआणतूणा क्त्वः ॥ २ । १ । २० ॥ p 152—

The termination क्त्वा of the indeclinable past participle is changed to तु, अत् (अ) तुआण, and तूण

e g तुम्—दृष्ट्वा—दट्ठु मुक्त्वा—मोत्तु हसित्वा—हसेउ—हसिउ

अत्—भ्रान्त्वा—भमिअ, रन्त्वा—रमिअ, हसित्वा—हसेअ—हसिअ

तूण—गृहीत्वा—घेत्तूण—ण, कृत्वा—काऊण—ण, हसित्वा—हसेऊण—ण हसिऊण—णं

तुआण—गृहीत्वा—घत्तुआण—ण, श्रुत्वा—सोउआण—ण, हसेउ—हसेउआण—ण, हसिउआण—ण

In the above forms, the ending consonant of दृश् together with the त् of तुम् तुआण, and तूण is changed to ट्ठ by स्त द्ठो दृश ॥ २ । ४ । ४९ ॥ (p 153) (दट्ठु—दट्ठुआण—दट्ठूण) ग्रह् is changed to घेत् before तुम् (Inf termination) तव्य, and क्त्वा by घेत्तव्यक्त्वासु ग्रहे ॥ २ । ४ । ४४ ॥ (p 153) (घेत्तु—घेत्तुआण—घेत्तूण) the final consonant with the preceding vowel of वच्, मुच्, रुद्, श्रु, and भुज् is dropped and ओ added before तुम्, तव्य, and क्त्वा by अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिश्रुभुजा डोऽ ॥ २ । ४ । ४५ ॥ (p 153) (e g वोत्तूण, वोत्तु, सोत्तुआण, भोत्तूण, &c) अ is added

as an augment after the final consonant of a root by इन्धेड़ ॥ २ । ४ । ६० ॥ p 116 the ending अ of a root is changed to इ or ए before ता, तुर्, तव्य, and future terminations by घ्व धारातुम्दमतिध्यनि ॥ २ । ४ । १० ॥ (p 153) (इम्—इम—इमेउ—इमिउ &c) the ending vowel of ए is changed to आ before मुम्, त य, ता, and terminations of the past and the future by आ तुमर्थिष्यति च प्रुण ॥ २ । ४ । ८७ (p 153) (काउं—धाउमाण —धाऊण) the ending इ and उ, short or long, of a root are changed to ए and ओ, respectively by योरेद ॥ २ । ४ । १२ ॥ (p 154) (सु—सोऊण, नी—णउमाण, &c)

॥ has गुणिउण also according to the following Sûtra —

णो हम चिजिधुधुन्हुदुल्म्य ॥ २ । ४ । ७२ ॥ p 154—

After roots चि, जि, &c augment ण is added and when added if the root has a long vowel, it is shortened

e g चिणइ—जिणइ—सुणइ—धुणइ &c also चिणिऊण, सुणिऊण, धुणिऊण, and चिणऊण, सुणेऊण, सुणऊण by changing अ of ण to ए by एच क्त्वातुम्तव्यभविष्यति ॥ २ । ४ । १६ ॥

Rules for the change of अपि and इति—

(1) When following a word, that is not in the beginning of a sentence, अपि drops its अ optionally

e g किंपि (किंवि also) and किमवि, तंपि (तंवि also) and तमवि, but अवि णाम

(2) Following a word इति drops its इ

e g किंति (किमिति), जंति (यदिति), तंति (तदिति) (The final consonant is changed to Anusvara by मश्चानुस्वारविसर्गयमो मस्त्, p 151)

(3) In the beginning of a sentence इति is changed to इअ इअ विअसुमाणिअआए

(4) Following a vowel इति is changed to त्ति

e g इत्ति, तहत्ति झट इति (झट drops its final by 'अन्त्यहलोऽश्रुदि' p 15)

लुगव्ययत्यदाद्यात्तदृच ॥ १ । २ । ३ ॥ p 156—

The initial vowel of an indeclinable or a pronoun, following an indeclinable or a pronoun is optionally dropped

e g यदि अहम्—जइ अह—जइह
यदि इमा —जइ इमा—जइमा
वयमत्र—अम्हे एत्थ—अम्हेत्थ
वयम यत्र—अम्ह अण्णइ—अम्हण्णइ
त्वमत्र—तुड एत्थ—तुहेत्थ

P 157-161 मन्तमणवन्त ॥ २ । १ । १ ॥ p 157 to इर शीलाद्यथस्य ॥ २ । १ । २८ ॥ p 161—

This chapter treats of the changes which Taddhita suffixes undergo in Prâkrita They are mostly as under —

मतु—मन्त (सिरिमन्तो), मण (धनमणो), वन्त (भत्तिवन्तो), मा (हणुमा), आलु (दयालू), आल (रसालो), इर (गव्विरो), इल्ल (छाइल्लो), उल्ल (दप्पुल्लो), इत्त (माणइत्तो)

वत् (signifying measure)—इत्तिअ (इत्तिअ, तित्तिअ, तित्तिअ), एत्तिअ (एत्तिअ, जत्तिअ, तत्तिअ, केत्तिअ), इत्तिल (इत्तिल, जित्तिलं, तित्तिल, कित्तिल), एद्दह (एद्दह, जेद्दह, तेद्दहं, केद्दह)

ईण (signifying pervading)—इक्क (सव्वंगिओ)

ईय—णअ (अप्पणअ *i e* आत्मीयम्)

त्रल् or त्र—हि (जहि कहि, अण्णहि), त्थ (जत्थ, कत्थ, अण्णत्थ), ह (जह, कह, अण्णह)

इदमर्थक (having the sense of तस्येदम्)—केर (तुम्हकेरो, अम्हकेरो), इक (राइक, पारिक—परिक), अक (राअक, पारक—परक), एच्चअ (तुह्मेच्चअ, अह्मेच्चअ)

वत् (signifying an object of comparison)—व्व (महुरव्व पाडली सुत्ते पासाओ)

त्व—इमा (पीणिमा, पुप्फिमा), त्तण (पीणत्तण, पुप्फत्तण)

तस् (having the sense of the Abl)—दो (सव्वदो), त्तो (सव्वत्तो)

कृत्व —हुत्त (सअहुत्तो, सहासहुत्तो)

भवार्थक (signifying तत्र भव)—इल्ल (पुरिल्ल, हेट्ठिल्ल,) उल्ल, (अप्पुल्ल *i e* आत्मभवम्)

क (स्वार्थवाचक)—क (चन्दओ, इहअ), इल्ल (पुरिल्लो), उल्ल (पिउल्लो, मुहुल्ल, हत्थुल्लो), र (दीहर), ल (विज्जुला, पत्तलं, पीवल, अन्धलो)

शीलाद्यर्थक (signifying accustomed to)—इर (हसिरो, रोइरो, लज्जिरो, जम्पिरो)

P 161-163 ङसेो ङम् ॥ २ । ३ । ३५ ॥ p 161 to वीप्सार्थात् ॥ २ । २ । १ ॥ p 163—

This chapter treats of the senses of cases or the cases which are used in the sense of other cases The purport is in brief as under —

(1) The Gen is used in place of the Dat

(2) The Gen is used optionally in place of the Dat Sing signifying purpose (तादर्थ्य) That is the Dat. Sing is used in the sense of purpose (दवाय = देवार्थम्, वधाय—वधार्थम्)

(3) The Gen. is sometimes used in the sense of the Acc., the Inst, the Abl and the Loc

(4) The Loc is sometimes used in the sense of the Acc and the Inst.

(5) The Inst and the Loc are sometimes used in the sense of the Abl

(6) The Acc is sometimes used in the sense of the Loc

(7) म् takes the place of the case-affix optionally after the first word, when there is a repetition (एक्कम् = एक्कैक, एक्केन = एक्कैकेन अंगेअंगे—अंगमङ्गम्मि also एक्केक &c)

P 163 169 परद्दसगारसूनाद्दे ॥ २ । १ । ३० ॥ p 163—

Now begins the chapter on the Nipatas or irregular forms Under this chapter Trivikrama has given a long list of words, a few of which are Desya. Extracts from his Vritti are given below —

घरद्दो—'बरिद्र । क्नोद् । तो द्वित्वं च' प्राकृ॰ व्याकृ॰ वृत्ति

घणारम्भाअणी पुरे—'घण स्नावाणी देश्य । ततो भवार्थेऽन्यर्थे वा ढिल । घणारद्दो । वाचाटे द्वितीयस्यातोत् । वाअणो ।' त्रिवि॰

मरलपुरी—'भगिनीदेशा मरल्तार् पुरी । त्रिवि॰

सूरदी—'सूरादल्यथ दि ।'

वेरहद्दो—वहुभार्ल । आदरेस च'

सद्दाल—'शब्दादालोस्त्यर्थे ।'

अढिलो—अले स्वार्थे डिल । ल्ले द्वित्व च ।'

पुरथओ—पुष्पधय । ष्पस टिर् ।'

रसाओ—रसमचीति रमाओ ।'

कअणी कणइ रुइणा रुतायम्—'रुताया स्वार्थे इणी ल्णा च । कणतेर्णतो लिया टइ ।

बहुत्ता—'शोभावहुत्वात् ।'

मेहुणिआ—'मिथुनादुक्तेर्थे इकणा । डाब ।'
रिमिणो—'रुदे द्वीले डिमिण ।'
अउअणाछिच्छईपुण्णाळय पुश्चल्याम्—'पुश्चल्याश्चस्य णा ।पुण्णाली । छि छि धिक् धिक् इति ग्रहण यस्या सा छिच्छई । अस्त्यर्थे डई । अटे शित् आण । अडआणा ।' छि is used in Gujarati in the sense of expressing nausea at something noxious
चप्पलओ—'चपलात् क । पस्य च द्विरुक्ति ।'
Trivikrama has 'पिज्ज जल्प् ।'—'पिबतेर्द्विज्ज ।'
मघोणो—'स्वार्थे ण ।'
सहलासिओ—'सदा लासिक । नृत्यशीलत्वात्'। वाउल्लो—From वाच्
पल्हिअओ—'उपलहृदय । उवारस्य लोप ।'
चण्डिक्को and चण्डिज्जो—From चण्ड् to be angry
कुम्मुणो—'म्लायते कुम्मादेशो ण ।'
अच्छिहरल्लो—'अक्षोहर । अदर्शनीयत्वात् । अक्षिहरात् स्वार्थ डुल ।'
छाइल्लो—'छायाया डिल्लोरत्यर्थे ।'
कुडङ्ग &c —'कुटादुक्तेर्थे डुग डग डुकख ।'—कुडङ्ग is used in Sanskrit in the sense of a bower
जरण्डो—'जरतेरड ।'
अच्छिविअच्छी—'आयर्षति व्याकर्षति इत्यत्र कुर्वे स्थाने अच्छिविअच्छी ।'
घूमरी—'धूमवत् घूमरी उपमार्थे रा ।'
सोत्ती—'स्रोतस अस्त्यर्थे डी । द्वित्वम् ।'
अहिसिओ—प्रहराकया रहित । अभिसीदतेरुक्तेर्थे टिक ।'
उद्धलो पहलो—From उत्खल and प्रस्थल
गन्निल्लिओ—'अङ्गस्पर्शाज्जायमाने हासे पुल्के चार्थ गर्न्नेरिल्लिआ ।'
चित्तल—'चित्त लातीति ।'
पासणिओ, पासाणिओ—'साक्षात् पार्श्वे नीयतेनेनेत्यर्थे पार्श्वात्नीयतेर्डिक ।'
अवरिज्ज—'अद्वितीयम् । अपरस्य भावार्थे डिज्ज ।'
लाडिल्लो—'लम्पट । लाभादुक्तेर्थे डिल्ल ।'
कडिल्ल —From कटि
कुडुंबीअ—From कुटुम्ब
अन्तरिज्ज—From अन्तरा
अवडुहिअं—From अवट—a hollow of a well The Ms of प्राकृ० व्याक० वृत्ति of त्रिविक्रम consulted by me gives अवडुहिअ in place of अवडुहिअं
पिप्पिडिअ—'पिडीपिडी इत्यनुकरणात् क । आदेर्द्विकारस्य उत् पो द्वित्व च ।

बुड्डिरो—From मस्ज् The Prakrita root बुड is used in Gujarati in the sense of sinking
सरिसाहुल्लो—'सदृशार्थे सार्थे हुल्लः ।
सुमिल्लो—'सुदरादेशात् सुमरिल्ल ।'
पसायइल्ली—पसिआ पटा पटला पसरा ता ।
कमली—From कम्
गिरिगिरिआ—'गिरिगिरिडिल्लुरणात् वा ।'
अब्भरओ—'अभ्यगुरमार्थे गिर ।'
जेथगिरामगिरओ—'यथदृष्टे गमिअर्थे जेथगिरामगिर गिरागिमात् यथै याचनशीलमगिरओ यमन्दयाम ।' The Ms. reads 'जेथगिरामगिरओ पचहुत्तो यायव' = the Sûtra
सिहलंदिरो—From शिखर 'गिरण्डाउपेर्ध क्षिम । शिखायामित्यर्थे ।'
अल्लम्मवमहो—'अल्लमन्यत्र वम्मस्स दुरूध्यनि । विन्दोऽहं ।'
सुरहसुही—'सुरकान्तये गोम्यदीति सुदेशादेशात् सुरही ।'
सीउल सीउट्ठ—From शिव 'शीतात् सुरहुडा तस्य रोषो वा ।'
ल्हसा—From ल्हस—'लमन्ददा सरोषश ।'
वेल्लरी—वेल्लयन्त शिरा अनमति ।' 'वेल्लपगो ही वेलश ।'
दुम्मरणी—'बम्हराा । दुर्मते स्वार्थे स्त्रियां णी ।
तण्णाअ—'निम्नते ण्णाओ ।'
विसमभणा—'नापूर्वात् महत्वेर्धेन विसमादेशश ।
गुण्ठसिओ—'तस्मात् थीरे सिय । सस्स च ठ । आदेरत उ । यद्वा साला संस्कृते शिरा । 'लावण्यमाला' इत्युक्ते सति तत शीलाचर्थे इरओ ।'
साउल्लो—From स्वादु 'स्वादेरुल्लार्थे स ।'
हलहलो—'हस्त्, हन्तु इति हृदय स्फुरति यथरि । सस्स हुर ।'
फोडिओ—बोल्लिरो—From कुच to act childishly, to trifle
अट्टण्ण—'आर्त नाताशीलट्टण्णो ।
गजोलो—'गजते परिभवार्थे देश्याद् धातोर्डोल ।'
उद्धुभिअ—'उत्पूर्वस्य सुभतेरक्तेर्थे डिक ।'
णिउक्क—'निर्मुक्त । मस्य लुक् । दैवादित्वात् द्वित्व च ।'
बम्हाटो—From ब्रह्मन् 'ब्रह्मण उक्तेर्थे ल ।'
ठाणिज—From स्थान 'स्थानादुचेर्थे डिज ।'
महल्लो—महतो ल्लः ।
कुच्छिमई—'कुक्षेरन्यर्थे मइ । गर्भवती ।'
रिंछोली—'कृत्पाणि नक्षत्रमाला वदत रिंछोली । ऋतो रिङ् ।'
धोरणी—'धारावत् । पङ्क्ति ।'

पदमा—'पगादस्त्यर्थे मा ।'

घरमरी—'करेण मृद्यमाना कुपलसिक्तिति करोपपदा घ्रातेईन्ी ।'

बलामोटी—'बला मुख्ये यत्र । बलात्कार ।'

चक्कलं—From चक्र 'परिवर्तुलम् । चक्राल ।'

वडुही—The Ms gives वाउही and derives it from व्यापृ—'कुमारी व्यापारयतीति व्यामे डुरिट् ।'

मत्तवालो—'स्वार्थे वाल ।'—The word (मतवालो) is used in Gujarati in the sense of an arrogant person

जमणभणो—'यद्रा तद्रा भणत्यधिकमिति आदितृतीयाभ्यामनुस्वार तल्लोपश्च ।'

माईर—भेज्जर—भेज्ज—'भिय शीले ईरईज्जल्डे न्ता ।'

ओज्जरो—'भ्रसेरादेशादोज्जाश्च र ।'

आहट—'आहरत्यादस्ते प्रियचित्तमित्याहड ।'

काभपिउला—'काक पिदृरत् पोपको यस्या इत्यर्थे काकपिङ्गशब्दाला ।'

दुद्दोलना—'दुग्धापि या दुह्यते गो ।'

हमरुदआ—'हहरूटिकाशब्दे हकारयोर्लुक् ।'

भच्चो—From भगिनी in the sense of सुत 'भगिन्या सुतेर्थे च भादेशश्च ।'

मम्मक्को—From मर्मन् 'ममण उत्सेध क ।'

Pages 169-172 गोणाद्या ॥ १ । ३ । १०५ ॥ p 169—

This is another list of irregular words

Instead of 'गवि गोणा', the Ms. of Trivikrama's work has 'गोणो गौ '

थिरत्थु—थिरातु is another reading

ओसाअण—'आपोशानम् । आवो इत्यस्य ओ । शाकाराद् परो यकारागमश्च । ओसाशब्दो नीहारवाची देश्य तत्रणो वा ।' ओस is used in Gujarati in the sense of frost

आय विदओ—'आओ आप । शरदादिपाठादन्तस्य द्लोत्व दीर्घत्व ।'

गोसो—गोमग । मत्यूप ।

णिव्वहण—उद्वहनम् । विवाह ।

गहिहो—Substitute for म्रहिल =Relentless unyielding

गोणिको—'गवामनीक समूह । को द्वित्वम् ।'

कोग्गीर—कुरुविन्दम् । पद्मराग । रत्नविशेष । उकारयोरोदीतौ । रो ल ।'

ढेंकुणो—ढंकुणो is another reading In Marathi the same word is used

तलारो—तलवर ।

Pages 172—175 गाहिआला ॥ ३।४।१२१ ॥ P. 172—

This is a third list of irregular forms

गडिआ—'[illegible] । कान्यमान्यात् । [illegible] । [illegible] प्राणिषु ।'

बरोरो—'पति रोमणी बरोरो ।'

अविणयवई—'अविनयपति ।'

अणपो—'[illegible] क ।'

अमडो—'शीमित्रादित्यात् ।'

छिण्णो—'[illegible] ।'

छिणाओ 'शठाचारिणी [illegible] इति ।' The word is used in Gujarati.

छिप्पओ—'अशिक्षित । [illegible] ।'

अणिहरी—'दूती । [illegible] ।'

सहउधिआ—'सखी [illegible] ।'

मराली—Because of her gentle nature.

पम्मिसोमो—From प्रतिमोक्ष । 'प्रतिपुरा सोम [illegible] ।'

पडिकरो—'प्रतिपुरा [illegible] पडिकरो ।'

जाओ—'[illegible] । सोतम इति ।'

दोमारअणो—दोषारत्नम् ।

समुद्दणवणीअ—समुद्रनवनीत् ।

दोसणिज्जणो—Purifying the night, from दोषा and निज् to wash, to purify

तिमिरयवसणं—तिमिरगृहवसनम् । तिमिरविहितावरणादेव [illegible] ।'

सुहरोमराई—सुपरोमराजि ।

विमारो—'विमरण[illegible] ।

चिरिचिरिआ चिरिचिरिआ—'चिरिचिरीति चिरिचिरीति ध्वनिरस्या [illegible] ।'

समुद्दहरं—'समुद्रगृह ('[illegible]' हारावली) । जलधारोपचारात् ।'

सवकुसुम—'ताम्रकुसुमम् । तथाविधकुसुमत्वात् ।'

पाओ—'प्राणिघातुकत्वात् पाप ।'

पदलाओ—पदानि लाययति निगूहतीति पदलाप ।'

अहिअलो । 'अहिवत् [illegible] नाशयतीत्यहिअलो क्रोध ।'

सिढिण—'शिथिल चूचुकत्वात् ।'

थिरणेसो—'न कश्चिदपि स्थिति बध्नाति । स्थिरं यथा स्यात् तथा न तिष्ठतीति थिरणेसो चपलहृदय ।'

जोइक्खो—ज्योतिष्क ।

सुरंगो—'सुरवदङ्ग यस्य स । नीप ।'

थेवो—'स्तोक बिन्दु । तथाविधस्वल्पत्वात् ।'

पामावओ—'पासा इति प्राकृते चक्षु । तदापयत इति पासावओ । पश्यतीति पासो अक्षि ।'

कोप्पो—'अपराध । आत्मन कोप एवापराध ।'

उम्मुहो—'उन्मुख ।'

उद्धणो—'उद्धृण । ह्रस्व वस्य च लुक् ।' Trivikrama has उद्धणो

पद्दुट्ठो—'प्रधृष्ट ।'

जणउत्तो— ग्रामप्रधाननर । जनपुत्र । तद्वदाचरतीति ।'

जण्णहरो—'यज्ञहर । राक्षस । तत्स्वभावत्वात् ।'

आरनाळ— अम्बुजम् । आराद् दूरे समीपे च नाल्मस्यास्तीत्यारनाळ ।'

थेरोसण—'स्थविरासनम् । स्थविरो ब्रह्मा ।'

बम्हहर—'ब्रह्मगृहम् ।'

चंदोट्ठ—'चन्द्रादुष्ट्रौकते उद्गच्छतीति । "स्तौ" इत्योत्वम् ।'

चल्लिम—'के लीयत इति । हिम ।'

रअणिद्धअ—From रजनीध्वज ।

चदोज्ज—'चन्द्रेण द्योतत इति ।'

धूमद्धअमहिसी—'धूमध्वजमहिष्य कृत्तिका ।'

अवहोओ—'अपभोग । विरह । भोगासहत्वात् ।'

ल्हसो—'लम्बन्त इति लम्बा वेशा ।'

वेल्ली—वेल्लीरिआ—'बलीवर्दी वेल्ली । बलीवर्देहरिआ । आदेरत ऐ । स्वार्थे कश्च ।'

घरअद—'गृहे चन्द्रवत् द्योतत इति । मुकुरम् ।'

आआसतअ—From आकाशतल—'हर्म्यपृष्ठमाकाशतलवदिति ।'

सुरद्धओ—'सुरध्वज । दिवस । सूर सूर्य ध्वजो यस्य स ।'

अच्छिवडण, वहनिभ, and णीसक are respectively from अक्षिपतन, पहवित, and नि शङ्क (meaning वृष, because it is fearless)

पल्लिलो—'धनी । चवाराद्युपक्ष । पल्लिवत् ।'

सुहरओ—From सुखरत, 'सुरा रतमस्यास्ति'—The Ms. of Trivi gives धारिकागृहम् as the sense of it instead of धारिवागृहम्

णिम्मीसुओ—Means young, from नि श्मश्रुक 'आदेरत ई ।'

हड्डमद्दठो—'हृष्ट-प्रसी मद्दर्ष-र ।'

णिहुअ—निधुवनम्, from निभृतम्

अम्बुद्धसिरि—From अवद्धश्री । 'प्रमुचकादिपाठाद् द्वित्वम् ।'

पल्लोट्ठजीहो— • पयस्तजिह्व ।

अउज्झहरो—गृहदर । आदावडागम ।

बहुमाणो—From बहुमान
जोई—From ज्योति 'रिङ्गणोऽग्निः ।'
उज्जल्ला—'हस्तम् । देशान्तिकात् निर्मम् ।'
मिंगो—'भृङ्गार । भृङ्गवर्णोपमात् । मिंग संस्कृतमिति ।'
गिम्हो—निदाघम् । ग्रीष्मात् । निदाघ इति ।
वाहगुज्झ—'अधराङ्गुलम् । भाषो रितुया गइ उस्पात् ।'
पाउरण—'प्रावरणात् ।' 'आवरण च ।' From प्रावरणात्
ओमहो—From अवमार 'तन्दितावात् निर्मम् ।'
घरणी—The Ms of विबि० gives घरेणी 'घरेणी कर्मणुदापाउ ।
रइल्ला—From रतिल्ल्यम् 'रम्यो नया रतिल्लम् ।'
गासग्गो—मेगल । वनुनावत्वात् ।'
वावडो—From व्यापृत 'गावो कुडुम्बी व्यापृत ।'
पुरिल्लो—पुरो भव । 'पुरिल्ल इत्या पुरो भवा ।
परब्भसो—'परभृत । पर शकुनयः ।'
अहिओ—'नागिरा । को हिप पुरस्य च ।'
थाउ—'स्तनितम् । नेयात् ।
भट्टिओ—'भट्टिभो । विष्णु । भर्तृक । तत्लोपकस्मात् । मन इद ।'
दइणिभूमो—'सुदिनम् । इकारमिभूर ।'
पत्थरो—पाषाणतलम् । प्रस्तरत्व गदत्वात् ।'
ओवाअओ—'अवानय । अलङ्काल ।'
पिउच्छा माउआ—पितृष्वमेव मातृष्वेव हितकारित्वात् ।'
पोरत्थो—'मत्सरी । पौरस्त्यवत् ।'
दोसो—कोप । आत्मनो दोषत्वात् ।'
घघा—From घर्घा
पम्हलो—'केसर । पक्ष्मवत् ।
सामसो—'स्तम्भ स्पृशतीति (स्पृशतीति) । गुरुतर भल्ल यष्टि ।'
अग्गिआयो—From अग्निराय 'अग्निवत् वायो यस्येति ।'
तवक्सिमी—From तपस्विनि
निहडणो—From विघाटन 'अर्थ । विघाटन ।'
दरमल्लो—'दरे भये वल्लभ । कातर ।'
भोइओ—From भोगिक—'भोग चरतीति भोगिक ।'
पंडरो—'पाण्डुराङ्ग । धवलाङ्गत्वात् ।'
संकरो—'संकीर्यं तेनेति सङ्करो रथ्या ।'
सगाहो—मुच । मुखग्रह सग्रह ।'
मरमोहिणी—मतिमोहिनी

कमल—कं मस्तकं मलयति मृद्नातीति च।' 'कमल्मासं कल्हश्च। कमल—वत् कमलं।

वेणुमाओ—From वेणुशब्द 'वेणुशब्दवत् शब्दो यस्य स।'

P 175—6 घा पुआरयाद्या ॥ ३। २। ११० ॥ p 175—

This is another list of irregular forms

हुते दुरिअ—The Ms of Tri has दरेअ (दुरिअ?)। स्तु। शीघ्रमित्यर्थ। किरि—The Ms explains it as वराह

P 176—184 आपुण्णाया चेत्त ॥ ३। १। १३२ ॥ p 176—

This is the last collection of Nipâtas They are irregular past participial forms

अम्मच्छ—The Ms of त्रिविक्रम reads अम्मच्छ The explanation added there is—'असबद्धम्। कोपेन भङ्ग्या च यद् भणितम्।'

णिज्ज p 178—सुप्त In Marathi this word is used in this sense

घ p 178—It is really speaking from the Sanskrit root घट्

कसअं p 179—In Gujarati the word ओसीकु is used in this sense

ओप्प p 180—The Gujarati root for gilding is ओप

होहुवहवा भुवेस्तु ॥ ३। १। १ ॥ p 185—

The root भू has three substitutes हो, हुव, and हव It has also another substitute हु before all except त्तित् terminations, i e before all except इ, ए, (3rd Pers Sing) and इ (2nd Pers Plu) This is according to the Sûtra हुत्त्विति p 186

The following are the terminations of the Present Tense

	Sing	Plu
1st Pers.	मि, म् (occasionally)	मो, म, मु
2nd Pers	सि, से (only after roots ending in अ)	इत्था ह
3rd Pers.	इ, ए (only after roots ending in अ)	
	इरे and इत्था (occasionally)	न्ति, न्ते, इरे

There is no distinction of conjugations and *padas* in Prâkrita

The following changes take place before these terminations —

(1) Roots ending in any vowel except अ have अ added on to them optionally ('स्वराद्' ॥ २ । ४ । ७० ॥ p. 185)

(2) Roots ending in ऋ change it to अर् ('ऋवर्णस्यार्' ॥ २ । ४ । ७४ ॥ p. 190)

(3) Roots ending in इ and उ change them to ए and ओ respectively ('युवर्णस्य [illegible]' ॥ २ । ४ । ७५ ॥ p. 191)

(4) Roots ending in ऋ change it to अर ('अर इ' ॥ २ । ४ । ९९ ॥ p. 196)

(5) In the Present, the Future, the Potential &c all personal terminations are optionally changed to ज्ज and ज्जा ('ज्जा ज्जे ज्जाहौ' ॥ २ । ४ । १९ ॥ p. 186)

(6) In the Present, the Future, the Potential &c in the case of roots ending in a vowel ज्ज and ज्जा are optionally inserted between the base and the terminations ('मध्ये चाजन्ताद्' ॥ २ । ४ । २० ॥ p. 186)

(7) The preceding अ is optionally changed to आ or to इ according to some before मि and before मो, मु, and म ('इ मौ' ॥ २ । ४ । १६ ॥ p. 187 and 'मोमुम्येषु' ॥ २ । ४ । १७ ॥ p. 188)

(8) The preceding अ is optionally changed to ए before terminations of the Present and the Imperative and the Present Participle ('वा लट्लोट्शतृषु' ॥ २ । ४ । २० ॥ p. 187)

(9) The preceding अ is optionally changed to ए before ज्ज and ज्जा ('ज्जाज्जे' ॥ २ । ४ । २१ ॥ p. 188)

Vararuchi, Hemachandra, Seshakrishna, Simharája and Márkandeya give the change of अ to ए before ज्ज and ज्जा as necessary and not optional. The MSS. of the Shadbháshá chandriká as well as the MS. of Trivikrama, consulted by me, give the change as optional.

The forms of the Present Tense of अस् and भू are given at the end.

भूतार्थस्य सिहीअहीअ ॥ २ । ४ । २२ ॥ p. 189 and हुव हुईअ ॥ २ । ४ । २३ ॥ p. 190.—

सि, हिअ, and हि are the terminations of the Imperfect, the Perfect, and the Aorist in the case of roots ending in a vowel and ईअ in the case of roots ending in a consonant.

These terminations are of the 3rd Person Singular only

In other persons and numbers the forms of the *Present* are used in the sense of the three Past tenses

Thus the forms of भू from the substitute हो are होसि—हो असि, होहिअ—होअहिअ, होहि—होअहि (अभूत्, अभवत्, or बभूव) From हस् we have हसीअ (अहसत्, जहास, or अहसीत्)

Vararuchi and Márkaṇḍeya give ईअ and Hemachandra and Simharája सीअ, ही अ, and ही in place of सि, हिअ, and हि

Seshakrishna gives सी, ही, and हीअ 'स्वरात् स्हन्तुहन्तिरां सी ही हीअ ईअ हल्न्तत' प्राकृ० प्रा०

The Terminations of the Futures are as under —

1st Pers	हामि, स्सामि, हिमि, हिस्सं	हामो—म—मु, स्सामो—म—मु, हिमो—म—मु
2nd Pers	हिसि—हिसे	हित्था, हित्था, हित्था—हिह
3rd Pers	हिइ—हिए	हिन्ति—हिन्ते—हिरे

In the case of roots ending in a consonant they have अ added on to them by 'स्वनत' and then change their अ to ए or इ before the above terminations

E g होहामि, होस्सामि, होहिमि, होहिस्सं हसेहामि—हसिहामि—हसे स्सामि—हसिस्सामि—हसेहिमि—हसिहिमि—हसेहिस्स—हसिहिस्सं

The following are the terminations of the Imperative and the Potential

	Sing	Plu
1st Pers	मु	मो
2nd Pers	सु or हि	ह
3rd Pers	दु or उ	न्तु

In the case of Sanskrit roots ending in a consonant which in Prakrita end in अ, the termination सु of the 2nd Pers Sing is either dropped or changed to इज्जहि, इज्जसु, or इज्जे optionally In the Sútra 'उगिज्जहीज्जस्विज्जेत' ॥ २ । ४ । ३८ ॥ तु is to from the preceding Sútra

'शोस्तु हि' ॥ २ । ४ । १३ ॥ p 192—

The terminations of the conditional are in all persons and all numbers माण and न्त ('माणन्तौ च तङ्' ॥ २ । ४ । ४१ ॥ p. 193)

गमिरणु ॥ ३ । १ । ७० ॥ p 19—

The Ms of Trivikrama gives अरिअन्न (for परिअन्न), बैरिमन (for परिअम्न) as substitutes for गम्

Hema gives वोल (for वोल), णीजुक (for णिन्नुक), पच्चड्ड (for पच्चड्ड), and पच्चड्ड (for पच्चड्ड)

इअइज्जौ यक ॥ २ । ४ । ११ ॥ p 225—

The य of the Passive or the Impersonal form is changed to ईअ or इज्ज Terminations are then added as in the case of the active form अट् and नाट् are substituted for terminations or placed between the base and the terminations as in the active form

For Passive forms look at the end

णिजदेत्तावाये ॥ २ । ४ । २१ ॥ p 233—

The Causal affix णिच् is changed to अत्, एत, आव, and आवे Similarly from हो, substitute of भू we have होअर, होएर, होआवर, होआवेर as Cau 3rd Pers Sing

It has also another form होअविर by 'गुवादेरविवा' ॥ २ । ४ । २२ ॥ according to which अवि is optionally substituted for णिच् in the case of roots which have an initial long vowel

अदेल्लुक्यात् स्योरत ॥ २ । ४ । २५ ॥ p 236—

The initial अ of a root is changed to आ before अट्, एट्, and लुक् which are substituted for णिच्

Some extend the scope of the Sutra before आव and आवे also

On p 237 read त्था and हित्था wherever there is इत्था and हित्था for इत्था is the termination of the 2nd Pers Plu. Present Tense and हित्था of the 1st Pers Plu Future Tenses MSS and the printed edition in Telugu give इत्था and हित्था but they are clearly wrong

Similarly in Future forms the Mss and the printed edition read हाव and हावाव before all terminations हिर, सामि, स्स,

मासो These forms seem incorrect in view of the Sutra 'इच्च वचाद्दुत्तम्महिस्सति' to which reference is made in the text itself on p 238 l 1 ज in these forms must be changed to ह

3rd Pers.	हाविहिइ—हावेहिइ	हाविहिन्ति—न्ते—इरे— हावेहिन्ति—न्ते—इरे
	हावाविहिइ—हावावेहिइ	हावाविहिन्ति—न्ते—इरे, हावावेहिन्ति—न्ते—इरे
2nd Pers.	हाविहिसि—हावेहिसि	हाविहित्था—ह, हावेहित्था—ह,
	हावाविहिसि—हावावेहिसि	हावाविहित्था—ह, हावावेहित्था—ह,
1st Pers.	हाविहामि—हिमि—स्सामि हिस्सं,	हाविहामो—म—मु,— हाविस्सामो—म—मु, हाविहिमो—म—मु
	हावेहामि—हिमि— स्सामि— हिस्सं,	हाविहिस्सा— हाविहित्था,
	हावाविहामि—हिमि— स्सामि—हिस्सं,	हावेहामो—म—मु, हावेस्सामो—म—मु, हावेहिमो—म—मु
	हावावेहामि—हिमि— स्सामि—हिस्सं	हावेहिस्सा—हावेहित्था, हावाविहामो—म—मु, हावाविस्सामो—म—मु, हावाविहिमो—म—मु हावाविहिस्सा—हित्था, हावावेहामो —हावावेस्सामो —हावावेहिमो — हावावेहिस्सा—हित्था

लुगावी क्तभावकर्मसु ॥ ३ । ४ । १ । २८ ॥ p 243—

णिच् is either dropped or changed to आवि before passive or impersonal terminations and the past participle termination क्त.

Thus हो (substitute of भू) + णिच् + यक् + इए or इज्ज = हो + अ + इ or इ (when णिच् is dropped) = हा + [illegible]

इ-द=होईअइ—द; होइज्जइ-द, Impersonal Present 3rd Pers Sing of the Causal of भू

When णिच् is not dropped but changed to आवि we have हो + आव् + ईअ or इज्ज + इ—द = होआवीअइ—द or होआविज्जइ—द Imper Pres 3rd Pers Sing of the Cau of भू

From अनुभू we have अणुहो + णिच् + यक् + इ-द = अणुहो + ईअ or इज्ज + इ-द (when णिच् is dropped) or अणुहो + आव् + ईअ or इज्ज + इ-द (when णिच् is changed to आव्) = अणुहोईअइ-द or अणुहोइज्जइ-द अणुहोआवीअइ-द or अणुहोआविज्जइ-द

The Mss as well as the printed edition in Telugu characters give इअ instead of ईअ in all forms (अणुहोआविअन्ति, अणुहोआविअन्ते, अणुहोआविअइरे &c in place of अणुहोआवीअन्ति, अणुहोआवीअन्ते, अणुहोआवीअइरे &c) This seems to be wrong since यक् is changed to ईअ and not इअ (ईअइज्जौ यकः ॥ ३ । ४ । ११ ॥ p 225) and there is no Sutra for changing ईअ into इअ The Ms of Trivikrama also gives short forms in इअ—भावि-अइ, हासाविअइ Hemachandra as well as Śeshakṛishṇa give forms in ईअ—भावीअइ—भवावीअइ, हासीअइ—हसावीअइ These instances are given in both Hemachandra's grammar and Prâkṛitachandrikâ

Pa. 247 302. अतो ङसेर्डादोदू ॥ ३ । २ । १० ॥ p 247—

With this Sutra begins the treatment of the Saurasenî dialect. The Sûtra means that in Saurasenî the Ablative suffix ङसि is changed to दु or दो with the preceding vowel lengthened in the case of words ending in अ

The following main points of difference between Mahârâshṭrî called Prakṛita in the text and Saurasenî should be noted —

(1) In the case of words ending in अ, the Abl terminations are दो and दु instead of ओ and उ as in the Prâkṛita

रामादो—रामादु (for रामाओ—रामाउ—as in the Mahârashṭrı)

(2) त, not initial and not conjunct following a vowel, is in Saurasenî changed to द instead of being dropped as in the Prâkṛita

e g पिदा—पिदरो (instead of पिआ—पिअरो as in the Prâkṛita)

Similarly, दीमदि, होदि अन्तरिद ।

(3) Sometimes त् even when conjunct is changed to द्
 e g णिच्छिन्दो (i e निश्चित), अदेउर (अन्त पुरम्)

(4) र्य is changed to य्य instead of to ज as in the Prâkrita
 पयाय —पज्जाओ (प्रा०)—पय्याओ (शौर०) Similarly, अय्यउत्त

(5) थ् is optionally changed to ध् In the Prâkrita it is changed to ह्
 कथा—कधा—कहा
 प्रथा—पधा—पहा

(6) क्त्वा is changed to इअ and दूण
 भविअ, भोदूण or होदूण
 From कृ and गम् the forms are कडुअ and गडुअ in addition to करिअ—करिदूण, गमिअ—गमिदूण

(7) ननु has ण and एव, एव्व

(8) हञ्जे is a vocative particle of addressing a female friend

(9) भू optionally substitutes भ instead of ह भोदि, भोन्ति, भोन्दे, भोन्दे &c , also होदि &c

(10) In the Futures स्सि is prefixed instead of हि to the terminations of the Present Tense
 भोस्सिदि भोस्सिन्ति—न्दे—इरे &c

Pages 253 256 त्तो श्री ॥ २ । २ । २६ ॥ p 253—

Here begins the treatment of the Mâgadhî The following are its striking features

(1) The Mâgadhî has the same changes as the Sauraseni. In addition it has the following striking characteristics —

(2) स is changed to श and र to ल

(3) The Nom Sing termination is ए, the Gen. Sing and Gen Plu optionally आह

 e g पुरुष —पुलिशे नर —नले, हस —हशे
 रामस्य—लामाह—लामस्श
 रामाणाम्—लामाह—लामाण—ण

(4) स्र्, not initial whether originally existing in the word or arrived at there by the operation of some Sûtra, is changed to श—

पिच्छिल —पिश्चिले । वत्सल —वश्चले ।

(5) क्ष, not initial, is changed to ᳲक—

यक्ष —यᳲके । राक्षस —लाᳲकशे ।

(6) स् and ष्, when not initial and when conjunct are changed to स. This change does not take place in the word ग्रीष्म—

प्रशस्त —पशस्ते हस्त —हस्ते, शुष्क —शुस्के, but ग्रीष्म —गिम्हे

(7) न्य, ण्य, ज्ञ, and ञ्ज are changed to ञ्ञ—

धन्य —धञ्ञे, सामान्य —शामञ्ञे गण्य —गञ्ञे, प्रज्ञ —पञ्ञे, धनञ्जय —धनञ्ञए

(8) ज, द्य and य् are changed to य्—

समाज —समाये, जय —यये हृद्य —हिय्ये

(9) ष्ठ and ट्ट are changed to स्ट—

सुष्ठु—शुस्टु, भट्ट —भस्टे भट्टिनी—भस्टिणी

(10) स्थ and र्थ are changed to स्त—

उपस्थित —उपस्तिदे अर्थ —अस्ते

(11) अहम् and वयम् are changed to हगे

(12) स्था substitutes चिष्ठ—

चिष्ठदि—दे

Pages 257 261 ज्ञो ञ्ञो पैशाच्याम् ॥ १ । २ । ४३ ॥ p 257—

Now begins consideration of the Paisâchî dialect.

The striking points of the dialect as distinguished from the Prâkrita are as under —

(1) ण and न् are changed to न्. The teaching of the change of न् to न् means that it is not changed to ण् as in the Prâkrita—रामेन

(2) The Abl termination after words ending in अ is changed to तु and तो and the preceding vowel lengthened—

रामातु—रामातो

(3) न्य ण्य and ज्ञ are changed to ञ्ञ

धन्य —धञ्ञा, गण्य —गञ्ञो, प्राज्ञ —पञ्ञो कन्यका—कञ्ञका, अभिमन्यु —अहिमञ्ञू पुण्यम्—पुञ्ञं संज्ञा—सञ्ञा

(4) त् and द् are changed to त (त् is not changed to द्)—

मालातो—तु, गिरीतो—तु, तस्सो—तु, बहूतो—तु, रमतु, होतु, तामोतरो (दामोदर) मनो (मद)

(5) ह्न is changed to ञ्ञ—
यमञ्ञो, वोमञ्ञो, &c

(6) In यादृश and other words of the class, ृ is changed to ति—
यादृश —यातिसो, तादृश —तातिसो, &c

(7) र्य, स्न, and ष्ट are respectively changed to रिअ, सिन, and सिट—
भार्या—भारिआ स्नान—सिनान, कष्टम्—कसिटं

(8) कु is optionally changed to तु—
कुटुम्बकम्—कुतुम्बक—कुटुम्बक, बटुक —बतुको

(9) य in हृदय is necessarily changed to प, हृदयम्—हितप

(10) श and ष are changed to स—
शप —सेमो, वेष —वेसो

The Sûtra which teaches this, viz, 'शषो स' ॥ ३ । २ । ४७ ॥ p 258 is a counter-exception to the exception Sûtra 'न प्रायो लुक्वादि' ॥ ३ । २ । ६३ ॥ p 259 The latter Sûtra teaches that the changes taught in the Prâkṛita by the Sûtras from 'प्रायो लुक् कग' १ । ३ । ८ ॥ to 'छलपद्दछम्यन्त' ॥ १ । ३ । ९० ॥ do not hold in the Pais âchî dialect Thus क्, ग्, च्, ज्, &c are not dropped and we have एको भागो कुचो, गजो in the Pais achî The Sûtra 'शो सल्' ॥ १ । ३ । ८७ ॥ comes within this limit and therefore श् and ष् would not be changed to स् according to the Sûtra १ । ३ । ९० ॥ To prevent this, the Sûtra १ । ३ । ४७ ॥ is given

If question is here raised that the Sûtras from १ । ३ । ८ ॥ to १ । ३ । ९० ॥ are not applicable to the Pais achî, this objection is answered by stating that शेष प्राकृतवत् ॥ ३ । २ । २६ ॥ extends the operation of the Sûtras in question (from १ । ३ । ८ ॥ to १ । ३ । ९० ॥) to the Pais âchî To this an objection is raised that 'शेष प्राकृतवत्' applies to the Saurasenî and not to the Pais âchî To this the reply is that 'शेष शौरसेनीवत्' ॥ ३ । २ । ६२ ॥ applies to the Pais achî, and 'शेष प्राकृतवत्' applies to the Saurasenî The scope of the Sûtras of the Prâkṛita is extended to the Saurasenî dialect and the scope of the Sûtras of the Saurasenî to the Pais'âchî, and th[illegible] y the scope of the Sûtras of the Prâkṛita is

extended to the Paisâchî In fine, the Sûtras from १।३।८ ॥ to १।३।१० ॥ are applicable to the Paisâchî dialect by the extension of the scope of the Sûtras relating to the Sauraseni dialect of which the province is extended by the application of the Sûtras of the Prâkṛita language

अतिदेश is extension of the operation of शास्त्र, कार्य, निमित्त, व्यपदेश, or रूप It is thus explained by Sabarasvamin in the Mimamsâdarsana —

"अतिदेशो नाम ये परत्र विहिता धर्मास्तमन्यत्र येषां देश । यथा देवदत्तस्य भोजनविधिं कृत्वा नाग्निदत्तमात्रापूर्वे देवदत्तो भोजयितव्य इति इमेव विधिं यज्ञदत्तेनातिदिशति देवदत्तवद्यज्ञदत्तो भोजयितव्य इति । अत्र प्यथदा हरन्ति—

प्रकृतात् कर्मणो यस्मात् तत्समानेषु कर्मसु ।
धर्मप्रदेशो येन स्यात् सोऽतिदेश इति स्मृतिः ॥

इति ॥" pp 12 and 13 of the Mimâmsâdarsana, Vol II, Calcutta edition

(11) ज्ञ of राजन् in all Sanskrit forms is changed to चिञ्—
राज्ञः—राचिञो

(12) तद् and इदम् form their Mas and Fem Inst Sing as नेन, and नाये respectively—
नेन = तेन or अनेन नाये = तया or अनया

(13) क्त्वा is changed to तून—
पंतून, गंतून, हसितून, &c

(14) ष्ट्वा found in Sanskrit forms ending in क्त्वा is changed to द्धून or त्थून—
दृष्ट्वा—तद्धून or तत्थून, कृष्ट्वा—कद्धून—कत्थून

(15) इच् and एच् have त् prefixed to them and not द् as in the Sauraseni—
भोति, भवति—ते

(16) In Futures इच् and एच् are changed to एय्य—
भोएय्य, भवेय्य (i e भविष्यति), भोस्सिति—ते—इदे (as in the Sauraseni)

(17) The passive यक् is changed to इय्य—
भोइय्यति—ते, भविय्यति—ते, &c

(18) ऋ takes ईर् in place of ऋ—
कीरति—ते

P 262 263 रो ल्स्तु चूलिकापैशाच्याम् ॥ ३ । २ । ६४ ॥ p 262—

Now begins the treatment of the Chulikâ Pais âchî. The principal features are as under —

(1) ग्, ज्, ड्, द्, ब्, घ्, झ्, ढ्, ध्, and भ् are changed respectively to क्, च्, ट्, त्, प्, ख्, छ्, ठ्, थ्, and फ्—
मार्गण —मक्कनो, जीमूत —चीमूत , डमरुक —टमलुको, दामोदर —तामोतलो, बाल —पालो, मेघ —मेखो, निझर —निच्छलो, गाढम्—काठ, धारा —थाला, भव —फवो

(2) According to some, the above changes do not take place when the letters ग्, ज्, &c are initial and in the root युज्—
गती, घनो, जनो, &c , नियोजितं

P 264 286 स्यमत उत् ॥ ३ । ४ । २ ॥ p 265—

This is the first Sûtra relating to the Apabhrams a dialect In the Apabhrams a अ is changed to उ before सु and अम् (Nom and Acc Sing affixes)

The following are the principal changes in the Apabhrams a—

तु मो स्वम् ॥ ३ । ३ । ३ ॥ p 265—

(1) In the Apabhrams a म्, not initial and not conjunct, and when following a vowel, is optionally changed to वँ—
कमलम्—कमलु—कवलु भ्रमर —भवरु—भमरु
The forms of राम are given at the end.

अचस्तथोखौ ॥ ३ । ३ । २ ॥ p 267—

(2) क्, ख्, त्, थ्, प्, and फ्, when not initial and not conjunct and when following a vowel, are in the Apabhrams a respectively changed to ग्, घ्, द्, ध्, ब्, and भ्—
शोक —सोगु, काक —कागु मख —मघु, विशिख —विसिघु, सुत —सुदु नाथ —णाधु, शतपथ —सदबधु कोप —कोबु, ताप —ताबु, रेफ —रेभु, कफ —कभु

(3) म्ह्, substitute in the Prâkrita for श्म्, ष्म् &c , is changed to म्भ—
ब्राह्मण —बम्भणु अश्मा—अम्भु काश्मीर —कम्भीरु

(4) र्, when second member of a conjunct consonant, is optionally dropped—
प्रिय —पिउ—प्रिउ

(5) In याद्दश, ताद्दश, कीद्दश, ईद्दश, द्दश is changed to अरस and the preceding vowel is dropped—

याद्दश —जरस, ताद्दश —तरस कीद्दश —करस, ईद्दश —अरउ

(6) अन्याद्दश is changed to अन्नाइस or अवराइस—

अन्याद्दश —अन्नाइसु or अवराइसु

(7) In परस्पर, अ is inserted in the beginning—

परस्पर —अवरोप्पर

(8) अन्यथा and सत्र are changed to अनु and साहु respectively—

अन्यथा—अनु सत्र —साहु, सव्वु also

In regard to declensions the following general rules for the changes that terminations undergo should be carefully noted —

(1) Nom and Acc terminations, Sing and Plu, are dropped (स्यमजस्शसां लुक् ॥ ४ । ३४४ ॥)

(2) The ending vowels of nouns are shortened or lengthened generally before the case terminations (स्यादौ दीर्घह्रस्वौ ॥ ४ । ३३० ॥)

(3) The Voc Plu termination is changed to हो, भिस्, and सुप् are changed to हिं (आमन्त्र्ये जसो हो ॥ ४ । ३४६ ॥ and भिस्सुपोर्हिं ॥ ४ । ३४७ ॥)

(4) The Gen Sing and Plu terminations are generally dropped

The forms of क्रम and क्राम, Mas nouns ending in इ and उ, have similar changes in them They are given at the end

(5) The ending अ of nouns, preceded by क् or त् (क् of the स्वार्थ वाचक suffix क and त् of the Past Participle त) is in the neuter gender changed to उ before सु and अम् (Nom and Acc Sing) (क्लीबे स्यमेदं ॥ ४ । ३५४ ॥)

(6) नर्त and दास are in the Neu gender changed to ई (इ नपि ॥ ४ । ३४४ ॥)

अडडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् च ॥ ४ । ४२९ ॥ p 371—

अ and डित् suffixes डड (अड) and डुल्ल (उल्ल) are affixed to nouns and when they are affixed the स्वार्थिक affix क (the affix क which gives no additional sense to the base, but is

affixed in the sense of the base itself) is dropped When these affixes i e अ, डड, and डुल, are not added, the स्वार्थिक suffix क remains

e g अ—रामउ (In रामक=रामअ, अ is changed to उ by स्यात स्यात उ स्यमो), अड—रूयडु (वृक्ष 'सम्यत यत्'), डुल—रसुउ (वृक्ष)

'जश्शसोरेङ्' इति एङ्—p 276—

This reading though found in P and other MSS does not seem correct The Sûtra जश्शसोरेङ् is applicable to एतद् and not to अदस्.

The reading should be जश्शसो । ओह ।

कथयथातथा ॥ ३ । २ । ८ ॥ p. 278—

This Sûtra introduces changes that indeclinables undergo in the Apabhramsa. They are as under —

कथम्—निह—किध—किम—केम
यथा—जिह—जिध—जिम—जेम
तथा—तिह—तिध—तिम—तेम
यावत्—जाउ—जामहिं—जाम
तावत्—ताउ—तामहिं—ताम
सर्वत्र—सव्वेत्तहे
यत्र—जइ—चेत्थु (Hema gives जत्तु also)
तत्र—तइ—तेत्थु (तत्तु also Hema)
कुत्र—केत्थु
अत्र—एत्थु
इव—जणि—णु—न—नइ—नावइ—नाइ
इदानीम्—एव्वहिं (एम्वहिं Hema)
एव—जि
एवम्—एम (एम्व Hema)
नहि—नाहि (नाइं Hema)
प्रत्युत—पच्चलिउ (पच्चलिउ Hema.)
एवमेव—एमइ (एम्वइ Hema)
सम—समाणु
फिर—फिर
प्रायश —पग्गिम—प्राइम—प्राउ—प्राइव (Hema प्राइम्व and पग्गिम्व)
दिवा—दिवे
सह—सहुं

मा—मं
तुल —पउ—कहु—तिहु
अथवा—अहवइ
मनाक्—मणाउ
इव —एत्तहे
पश्चात्—पच्छइ
तत —तो
तदा—तो
अन्यथा—अनु

The terminations क्त्वा, तृ, and तव्य are changed as under

(1) क्त्वा (त्वा) is changed to इ, इउ, ए (Hema. इवि), and अवि
कृत्वा = करइ—करइउ—करए—करअवि

(2) त्वा is also changed to एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु (Hema. gives एवि and एविणु)
करप्पि—करएप्पिणु—करएवि—करएविणु

(3) तृ is changed to णअ (अणअ according to Hema. and the Prâkritarûpâvatâra which reads the Sûtra as तृनोऽणअः)
भविता—होणउ
श्रोता—सुणउ

(4) तव्य is changed to एव्वउ, एव्वइ, and एव्व
जेतव्य —जेएव्वउ—जेएव्वइ—जेएव्व
Hema gives इएव्वउ, एव्वउ and एवा as substitutes for तव्य

(5) तुम् is changed to एवम्, अण, अणह, and अणहिं and also to एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु (एवि, एविणु Hema.)

The following suffixes are added as स्वार्थवाचक (expressive of the sense of the base itself)

(1) क (But क is dropped as shown above when अ, अड, and उल्ल are affixed)

(2) उ to पुनर्, विना, and ध्रुवम्
पुणु, विणु, ध्रुवु

(3) डें and अ to अवश्यम्—
अवासें, अवास (Hema अवसें)

(4) अ and इ to परम् and एकश respectively
पर, एक्कसि (Hema एक्कसि)

The following suffixes are added to nouns in the sense of purpose (तादर्थ्य) —

तणेण, तेंसि, तेसि, तेहिं, केहिं

रामतणेण णमोकारो—रामाथ नमस्कार ।

The following are the changes in the तद्धित suffixes —

(1) वतुप् is *changed to* एत्तुल and एवड *after* यावत्, तावत्, इयत्, and कियत् and the preceding syllable of these words is dropped — इयान्—एत्तुलु—एवडु, कियान्—केत्तुलु—केवडु, यावत्—जेत्तुलु—जेवडु, तावत्—तेत्तुलु—तेवडु

(2) त्व and तल are changed to प्पण

पड्डत्वम्
पड्डता } —पड्डप्पणु

(3) इय after युष्मद् &c , is changed आर (आर् which being डित्, the preceding टि —vowel or the consonant with the vowel before it—is dropped

युष्मदीय —तुम्हार (य is changed to तु and ष्म to म्ह by the Prâkrita Sûtras which are applicable here by अतिदेश)

It is strange that Lakshmîdhara has given the Sûtras तव्यस्य एव्वइएव्वइएव्वा ॥ ३ । ३ । १७ ॥ and तृनो णअल् ॥ ३ । ३ । २२ ॥ in the section in which the changes of the Taddhita suffixes are given The reason seems to be however that though they (तव्य and तृ) are Krit suffixes they do not make the nouns they form indeclinable Words ending in तव्य and तृ are nouns and therefore taken up here in the Subanta Section

तिङन्तप्रक्रिया—p 284—

Lastly comes the conjugational forms

The following are the changes that terminations undergo -

(1) 3rd Pers. Plu Term Present is optionally हिं
(2) 2nd Pers Sing Term present is optionally हि
(3) 2nd Pers Plu Term Pres is optionally हु
(4) 1st Pers. Sing Term Pres is optionally उ
(5) 1st Pers. Plu Term Pres. is optionally हु
(6) स्य of the F is changed to स

(7) 2nd. Pers. Sing. Imperative Term. is changed to इ, उ, or ए
The following are the substitutes for roots —

(1) भू in the sense of 'To be enough' takes हुच्च (हुच according to Hema.)

(2) ब्रू takes ब्रुव (ब्रुव according to Hema.).

(3) व्र takes वुञ (optionally according to Hema.)

(4) दृश् has प्रस्स and ग्रह्, गृह्ण (गृण्ह according to Hema.).

(5) तक्ष् has छोल्ल

(6) क्षिये (क्षि Pas.) has झिज्ज

Mârkaṇḍeya treats two subdivisions of the Apabhramśa which has many divisions according to the countries in which they are spoken ('बहुभेदा [illegible] देशविशेषापभ्रंशा स्युः') These two divisions are Nâgara and Vrâchada. According to him the following are the substitutes of roots —

वद्—बोल्ल दृश्—पुल or देक्ख, दृश् Causal—दावलाव, भाष्—भास स्था—थक्क, ग्रह्—गृण्ह, कृ—कर, भ्रम्—भम, प्रविश्—पवस आविश् —आरम्भ शुष्—शुक्ख—सुक्ख—गुण—सुख—सोस, दृश् and स्पृश्—फंस स्पृश् causal—ढव भाषी—आणाव

व्राचड Apabhramśa is the one used in Sindh. Of this the following are the chief characteristics —

(1) व् is prefixed to च् and ज्
व्चण्डस्, व्जसह

(2) ष and स् are changed to श्
माणुशो, दाशो

(3) भृत्य is changed to भण्ड

(4) दृश् is changed to द्रक्ख् and स् to शो

Appendix Containing Sûtras in an Alphabetical order

ढ

ण

त

ह

An Appendix Containing the Sûtras in order

1st ADHYÂYA

1st PÂDA

१ सिद्धिर्लोकाच्च [illegible]
२ अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत् ९
३ सञ्ज्ञाप्रत्याहारमयी वा १०
४ सुप्त्वादिरन्त्यहला १०
५ हो ह्रस्व ११
६ दिर्दीर्घ ११
७ शषसा श्रु ११
८ स समास ११
९ आदि स्तु ११
१० गो गणपरः १२
११ द्वितीय फु १२
१२ संयुक्त स्तु १२
१३ तु विकल्पे १२
१४ प्रायो लिति न विकल्प १२
१५ शिति दीप १३
१६ सानुनासिकोच्चारे ङित् १३

1 १७ बहुलम् १३
2 १८ दिह्रौ मियस्से ४६
3 १९ सन्धिरस्त्वपदे १३
4 २० न थण् १८
5 २१ एइ १८
6 २२ शेपेच्यच १८
7 २३ तिङ १९
8 २४ लोप २०
9 २५ अन्त्यहल्लोभ्रुदि १५
10 २६ निदुरि वा ५२
11 २७ अन्तरि [illegible] नाचि ५३
12 २८ शिरलुङ् नपुनरि तु १५६
13 २९ अविद्युति स्त्रियामाल् १३०
14 ३० रो रा १३०
15 ३१ [illegible] क्षुत्ककुभि १२३
16 ३२ धनुषि वा १२९

---

1 बहुलम् ॥ ८।१।२ ॥ 2 दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ८।१।४ ॥ 3 Corresponding Sûtras from Hemachandra's Prâkrita Grammar are given in the Foot note पदयो सन्धिर्वा ॥ ८।१।५॥ 4 न युवर्णस्यास्वे ॥ ८।१।६ ॥ 5 पदातो स्वरे ॥ ८।१।७ ॥ [illegible] स्वरस्योद्वृत्ते ॥ ८।१।८ ॥ 7 त्यादे [illegible] १।९ ॥ 8 लुक् ॥ १।१० ॥ 9 अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १।११ ॥ and न श्रदुदो ॥ १।१२ ॥ 10 निर्दुरो वा ॥ १।१३ ॥ 11 स्वरेऽन्तरश्च ॥ १।१४ ॥ 12 नात्पुनर्यादाइ वा ॥ १।६५ ॥ 13 स्त्रियामादविद्युत ॥ १।१५ ॥ 14 रो रा ॥ १।१६ ॥ 15 क्षुधो हा ॥ १।१७ ॥ and ककुभो ह ॥ १।२१ ॥ 16 धनुषो वा ॥ १।२२ ॥

1 ३३ सदाशिपि १३४
2 ३४ स आयुरप्सरसो १३५
3 ३५ दिक् प्राशि १२९
4 ३६ शारदामल् १२४
5 ३७ सु थकिरसभवतजम्मणमहता १२३
३८ यत्तत्सम्यग्विष्वकूटपत्रो मल् १५१
6 ३९ मोरि वा १६
7 ४० पि दुल् २२
8 ४१ हलि ङणननानाम् ५३
9 ४२ सरेभ्यो मफादो ५३
10 ४३ वत्वासुपोस्तु सुणात् २३
11 ४४ इद् मांसादौ ५४
४५ सस्टतसस्कारे ५५
12 ४६ ङे तु किंसुके ५५
13 ४७ वर्गान्त ५४
14 ४८ विंशतिषु दा ञोपद् ५५
15 ४९ समदामशिरोनभो नरि १२°
16 ५० शेरत्प्रायूद
17 ५१ शास्वर्थकुल्पाया वा ५५
18 ५२ क्लीवे सुणगा ५६
19 ५३ स्त्रियामिमाञलि ५६

1st Adhyâya, 2nd Pâda.

20 १ निष्पत्योरोत्परी माल्यस्थोर्वा ५६
21 २ आरे ५६
22 ३ छागम्यसलदायात् तस्य १५६
23 ४ वालाव्वरण्ये १०८
24 ५ अवे पदात् १५४
25 ६ इवे १५५
26 ७ सोच १५५

---

१ Rules not found in the text but occurring in the Ms of Trivikramaprâkritavyâkaranavritti consulted by me are put in black type 'शारमाइदृछन्दो पुंसि मयोत्तश्यो । सरभो । पाउमो' ।

---

1 These words are placed by Hemachandra under गौणादि's *Fede* कुमारपालचरित, Bombay Sans Series, Appendix, p 72 2 आयुरप्सरसोर्वा ॥ १।२० ॥ 3 दिक्प्रावृषो सः ॥ १।१९ ॥ 4 शरदादेरत् ॥ १।१८ ॥ 5 These words are placed by Hemachandra under गौणादि's *Fede* कुमारपालचरित, Bombay Sans Series, Appendix, p 73 6 वा स्वरे मश्च ॥ १।२४॥ 7 मोनुस्वार ॥१।२३॥ 8 ङञणनो व्यञ्जने ॥ १।२५ ॥ 9 वक्रादाव तः ॥ १।२६ ॥ 10 क्त्वास्यादेर्णस्वोर्वा ॥ १।२७ ॥ 11 मांसादेर्वा ॥ १।२९ ॥ 12 किंशुके वा ॥ १।८६ ॥ 13 वर्गेन्त्यो वा ॥१।३०॥ 14 विंशत्यादेलुक् ॥ १।२८॥ 15 स्नमदामशिरोनभः ॥ १।३२ ॥ 16 प्रावृट्शरत्तरणयः पुंसि ॥ १।३१ ॥ 17 वाक्ष्यर्थवचनाद्याः ॥ १।३३ ॥ 18 गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ १।३४ ॥ 19 वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ १।३५ ॥ 20 निष्प्रती ओत्परी माल्यस्थोर्वा ॥ १।३८ ॥ 21 आदः ॥१।३९॥ 22 त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ १।४० ॥ 23 वाराण्यरण्ये लुक् ॥ १।६६ ॥ 24 पदादपेर्वा ॥ १।४१ ॥ 25 इते स्वरात् तश्च द्विः ॥ १।४२ ॥

1 ८ शोर्लुक्षयवरशोर्दि २०,५७
2 ९ हे दक्षिणेस्य ४२
3 १० तु समृद्ध्यादौ ३५,५७
4 ११ स्वप्नादाविल् ५७
5 १२ पक्काङ्गारललाटे तु ५८
6 १३ सप्तपर्णे फो ८३
7 १४ मध्यमकतमे च ३०
8 १५ हरे त्वी ५८
9 १६ उत्ल्ध्वनिगवयविष्वचि व ५८
10 १७ शो णोभिज्ञादौ ४५
11 १८ स्तावकसास्ने ५८,५९
12 १९ चण्डखण्डिते णा वा ५८
13 २० प्रथमे थ्यो २९
14 २१ आर्यायां य श्वश्र्वामूल् ५९
15 २२ आसारे तु ५८
16 २३ तो तयल् ५९
17 २४ पारावते तु फो ५९
18 २५ उत्करपल्लीद्वारमात्रचि ५९
19 २६ शय्यादौ
20 २७ त्वार्द्रे उदोत् १११
21 २८ स्वपि २१८
22 २९ औदाल्यां पङ्क्तौ १०२
23 ३० फो परस्परनमस्कारे ५९
24 ३१ पद्मे मि ५१
25 ३२ त्वर्पौ ५९
26 ३३ इल्खल्वाटस्त्वान आत ६०
27 ३४ इतु सदादौ ६०
28 ३५ आचार्ये चो इच ६०
29 ३६ हैयामाके म
30 ३७ न वाव्ययोरुत्खातादौ ६०
31 ३८ घञि वा ६१
32 ३९ स्वरस्य बिन्दुमि ५४

१ 'शय्यादावादेरवर्णस्य एत्व भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । सेज्जा । शय्या । एद । अत्र । गेन्दुअ । प्रायम् । गेन्दुअ । कन्दुकमित्यादि ॥' २ 'इ इत्यनुवर्तते । श्यामाके मकारस्यात ह्रस्वो भवति । सामओ ।'

1 लुप्तयरवशषसां शषसां दीर्घः ॥१४३॥ 2 दक्षिणे हे ॥ १४५ ॥ 3 अत समृद्ध्यादौ वा ॥ १४४ ॥ 4 इः स्वप्नादौ ॥ १४६ ॥ 5 पक्काङ्गारललाटे वा ॥ १४७ ॥ 6 सप्तपर्णे वा ॥ १४९ ॥ 7 मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ १४८ ॥ 8 ह्रदे वा ॥ १५१ ॥ 9 ध्वनिविष्वचोरु ॥ १५२ ॥ and गवये व ॥ १५४ ॥ 10 शो णत्वेभिज्ञादौ ॥ १५६ ॥ 11 उ सास्नास्तावके ॥ १७५ ॥ 12 चण्डखण्डिते णा वा ॥ १५३ ॥ 13 प्रथमे पथोर्वा ॥ १५५ ॥ 14 आर्यायां र्यः श्वश्र्वाम् ॥ १७७ ॥ 15 उद्वासारे ॥ १७६ ॥ 16 तो तरि ॥ १६० ॥ 17 पारावते रो वा ॥ १८० ॥ 18 वल्युत्करपर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ १५८ ॥, द्वारे वा ॥ १७९ ॥, and मात्रटि वा ॥ १८१ ॥ 19 एच्छय्यादौ ॥ १५७ ॥ 20 उदोद्वार्द्रे ॥ १८२ ॥ 21 स्वपावुच्च ॥ १६४ ॥ 22 ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ १८३ ॥ 23 नमस्कारपरस्परे द्वितीयस्य ॥ १६२ ॥ 24 ओत्पद्मे ॥ १६१ ॥ 25 वार्पौ ॥ १६३ ॥ 26 ई स्त्यानखल्वाटे ॥ १७४ ॥ 27 इः सदादौ वा ॥ १७२ ॥ 28 आचार्ये चोच्च ॥ १७३ ॥ 29 श्यामाके मः ॥ १७१ ॥ 30 वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ १६७ ॥ 31 घञ्वृद्धेर्वा ॥ १६८ ॥ 32 इस्लोमि ॥ १३६ ॥

1 ४० संयोगे २८,६१
2 ४१ त्वरित ६१,१११
3 ४२ निरायां ञ्लि १००
4 ४३ गुर्विर्थविभागहृद्विनापथि
पृथिवीप्रश्रिगु यत् ६२
5 ४४ रश्मिशिरा ८८
6 ४५ दशां तो षाश्वादौ १५५
7 ४६ येहूदशिथिल्यो ६२
४७ निम्माण निम्मिश ६२
8 ४८ उ युधिष्ठिरे ६२
9 ४९ द्विगीशुप्रशाखिषु ६८
10 ५० तु निशद्विभाङ्गोरोमा ६३
11 ५१ इत कारीरहरीतक्योमार्गे
४२
12 ५२ गभीराग इद् ६३
12 ५३ वा पानीयगे ६३
13 ५४ उल ओण ६३
14 ५५ दीर्घे दूल् ४१
15 ५६ विहीनहीने वा ६४
16 ५७ एल्पीडनील्वीपथपायुर
निभीतपेरशापीडे ६२
17 ५८ रातुल उपरिगुल्के ६४
18 ५९ मुकुलादौ ६४
19 ६० रो गुदीपुरुषयोरिव ११
20 ६१ क्षुत इद् १११
21 ६२ दोर्दोगुत्साहोत्यम उत्सृति
२०,३४
22 ६३ दुरो रहेरे तु ५३,७३
23 ६४ सुभगगुलके ६५
24 ६५ इर्धांशुतहडे ७२
25 ६६ सौ ३२,६५
26 ६७ सुक्ष्मेद्रोम ४३
27 ६८ अल् दुकूले ११२
28 ६९ इदुदपूढे ६५

---

1 लस संयोग ॥ १।८४ ॥ 2 इन पद्मा ॥ १।८५ ॥ 3 निरायाम् ॥ १।८७ ॥ 4 पथिप्रथिवीमथिज्ञमूषिकहरिद्राविभीतकभत ॥ १।८८ ॥ 5 तिरिरौ र ॥ १।९० ॥ 6 दशौ हो षाश्वादौ ॥ १।९१ ॥ 7 शिथिलङ्गुदे वा ॥ १।८९ ॥ 8 युधिष्ठिरे वा ॥ १।९६ ॥ 9 द्विन्वोरुत् ॥ १।९४ ॥ and प्रवासीक्षौ ॥ १।९५ ॥ 10 वा निझरे ना ॥ १।९८ ॥ and आचे द्विधाकृग ॥ १।९७ ॥ 11 हरीतक्यामी तोत् ॥ १।९९ ॥ and कश्मीरे ॥ १।१०० ॥ 12 पानीयादिष्वित् ॥ १।१०१ ॥ गभीरादि's are included in the पानीयादि's 13 उज्जीर्णे ॥ १।१०२ ॥ 14 दीर्घे दे ॥ १।१०४ ॥ 15 कहीनविहीने वा ॥ १।१०३ ॥ 16 एत्पीयूषापीड निभीतकघी॰शहशे ॥ १।१०५ ॥ and नीडपीठे वा ॥ १।१०६ ॥ 17 बोपरौ ॥ १।१०८ ॥ and गुरौ के वा ॥ १।१०९ ॥ 18 उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १।१०७ ॥ 19 इर्भ्रुकुटौ ॥ १।११० ॥ and पुरुषे रो ॥ १।१११ ॥ 20 ई क्षुते ॥ १।११२ ॥ 21 अदुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥ १।११४ ॥ 22 लुकि दुरो वा ॥ १।११५ ॥ 23 कत् सुभगमुसले वा ॥ १।११३ ॥ 24 कुतूहल्ये वा ह्रस्वश्च ॥ १।११७ ॥ 25 ओत् संयोग ॥ १।११६ ॥ 26 कद्रुत सूक्ष्मे वा ॥ १।११८ ॥ 27 दुकूले वा लश्च द्वि ॥ १।११९ ॥ 28 ईर्वोद्व्यूढे ॥ १।१२० ॥

1 ७० उल्लण्डूयतिहनूमद्वातुले ६५
2 ७१ वा मधूके ११२
3 ७२ इदेन्नूपुरे ११२
4 ७३ ओत्स्थूलातूणमूल्यतूणीरकूर्पर गुडूचीकूष्माण्डीताम्बूलेषु ६५
5 ७४ ऋतोत् ३०
6 ७५ आद्वा मृदुत्वमृदुककृशासु ११२
7 ७६ इत् कृपणे १३,६६
8 ७७ शृङ्गमृगाङ्कमृत्युधृष्टमसृणेषु वा ६६
9 ७८ पृष्ठेनुत्तरपदे ५६
10 ७९ उद्वृषभे तु ६७
11 ८० वृन्दारकनिभृतयो ६७
12 ८१ ऋतुगे ६७
13 ८२ गौणान्त्यस्य ११२
14 ८३ इदुन्मातु १०८
15 ८४ वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनप्तृकवृष्टे ६७
16 ८५ वा बृहस्पतौ ८९
17 ८६ उदूदोल् मृषे १५२
18 ८७ वृन्त इदेद् १११
19 ८८ ढिंरादृते
20 ८९ दृप्तेरि सा ६७
21 ९० केवलस्य रि ३४,६८
22 ९१ दृश्यन्तसक्थिनि ३४
23 ९२ ऋतुऋजुकृणकपिञ्जयमे वा ६८
24 ९३ क्लृप्त इलि ६८
25 ९४ चपेटकेसरदेवरसैन्यवेदनासु चस्तिवत् ६८
26 ९५ सैन्धवशनैश्चरे ६८
27 ९६ स्वत्सरोत्कमनोहरप्रकोष्ठा- तोयान्योन्ये वश्च स्तो ६८
28 ९७ कौक्षेयक उत् ६९

---

१ 'आदृते ऋत ढिरादेशो भवति । आढिओ । आदृत ।'

---

1 उभूहनूमत्कण्डूयवातूले ॥ १।१२१ ॥ 2 मधूके वा ॥ १।१२२ ॥ 3 इदेतौ नूपुरे वा ॥ १।१२३ ॥ 4 ओत्कूष्माण्डीतूणीरकूर्परस्थूलताम्बूलगुडूचीमूल्ये ॥ १।१२४ ॥ and स्थूणातूणे वा ॥ १।१२५ ॥ 5 ऋतोत् ॥ १।१२६ ॥ 6 आत् कृशामृदुकमृदुत्वे वा ॥ १।१२७ ॥ 7 इत् कृपादौ ॥ १।१२८ ॥ 8 मसृणमृगाङ्क-मृत्युशृङ्गधृष्टे वा ॥ १।१३० ॥ 9 पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥ १।१२९ ॥ 10 वृषभे वा वा ॥ १।१३३ ॥ 11 निवृत्तवृन्दारके वा ॥ १।१३२ ॥ 12 उदृत्वादौ ॥ १।१३१ ॥ 13 गौणान्त्यस्य ॥ १।१३४ ॥ 14 मातुरिद्वा ॥ १।१३५ ॥ 15 उदूतौ वृष्टवृष्टि पृथङ्मृदङ्गनप्तृके ॥ १।१३७ ॥ 16 वा बृहस्पतौ ॥ १।१३८ ॥ 17 इदूदोन्मृषि ॥ १।१३६ ॥ 18 इदेदोद्वृन्ते ॥ १।१३९ ॥ 19 आदृते ढिः ॥ १।१४३ ॥ 20 अरिर्दृप्ते ॥ १।१४४ ॥ 21 रि केवलस्य ॥ १।१४० ॥ 22 दृश क्विप्टक्सक ॥ १।१४२ ॥ 23 ऋणर्ज्वृषभत्वृषौ वा ॥ १।१४१ ॥ 24 लृत इलि क्लृप्तक्लृन्ने ॥ १।१४५ ॥ 25 एत इद्वा वेदनाचपेटादेवरकेसर ॥ १।१४६ ॥ and सैन्ये वा ॥ १।१५० ॥ 26 ऐत् सैन्धवशनैश्चरे ॥ १।१४९ ॥ 27 ओतोद्वान्योन्यप्रकोष्ठातोद्य शिरोवेदनामनोहरसरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १।१५६ ॥ 28 कौक्षेयके वा ॥ १।१६१ ॥

1 ९८ शौण्डगे ६९
2 ९९ गेय्यउदाहत् ६९
3 १०० ऊ सोने वा ६९
4 १०१ शोण्डादे ६९
5 १०२ येचे एट्
6 १०३ अइ तु वेरादौ ६९
7 १०४ देलादौ ६९
8 १०५ नाव्याव १०९
9 १०६ गौरव आत् ७०
10 १०७ पौरगे चाउत् ७०
11 १०८ उचैनीचैसोरअ १५१
12 १०९ ई धैर्ये ४०
११० वा पुआव्याद १७५

1st Adhyâya, 3rd Pâda

13 १ एत् याज्झला अयोदशोव ७०
14 २ पैत्वले तु
15 ३ कणिकारे णो ७१
16 ४ नवमालिकाबदरनवफलिका पूगफलपूतर ओत् ७१
17 ५ उ मयूरचतुर्थचतुवारचतुर्दश चतुर्गुणमयूखोलूखलमुकुमारो दूखलल्लवणउतुहले ७१
18 ६ निषण्ण उम ७२
19 ७ अम्रोरस्रोरन ७२

१ शौण्डगु Ms Variants in the readings of the Sûtras as found in the Ms consulted by me are marked in the foot-note as Ms. २ गम्यउदाहत् Ms—'गोशब्द एव अव आद इत्येतौ भवत । पदयोरादेविकल्प । द्वितीयस्य नित्यमित्यम् । गऊ एसा । गाए' । ३ 'येच एआदेशो भवति यथासंख्यम् । ऐल । मेलो । नेलोक्यम् । तेलोक्कं । देरावण । एरावणो । कैलास । केलासो । वेघः । वेज्जो । केम्भ । केडभो । वेशम्पम् । वेसक्क । वेधव्यम् । वेहव्वं । ओ । कौमुदी । कोमुई । यौवनम् । जोव्वण । कौस्तुभ । कोत्थुहो । कौशाम्बी । कोसंबी । क्रौञ्च । कोंचो । कौशिक । कोसिओ ।' ४ "'एत् साज्झला—' इत्यनुवर्तते । कद० आदेरच परेण स्वरव्यञ्जनेन सह एत्व भवति । केल । कअल । केली । कअली ।"

1 उत्सौन्दर्यादौ ॥ ११६० ॥ (सौन्दर्यादि's are placed under शौण्डादि's in the text while the reverse is the case in Hemachandra's work) 2 गम्यउ आत ॥ ११५८ ॥ 3 ऊ स्तने वा ॥ ११४७ ॥ 4 उत्सोच्छ्वासे ॥ ११५७ ॥ 5 येत एत् ॥ ११४८ ॥ 6 वैरादौ वा ॥ ११५२ ॥ 7 अइ दैत्यादौ च ॥ ११५१ ॥ 8 नाव्याव ॥ ११६४ ॥ 9 आच्च गौरवे ॥ ११६३ ॥ 10 अउ पौरादौ च ॥ ११६२ ॥ 11 उच्चैर्नीचैस्यअ ॥ ११५४ ॥ 12 ईद्धैर्ये ॥ ११५५ ॥ 13 एत् त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ ११५ ॥ 14 वा कदले ॥ ११६७ ॥ 15 वेत कर्णिकारे ॥ ११६८ ॥ 16 ओत्पूतरबदरनवमालिकानवफलिकापूगफले ॥ ११७० ॥ 17 न वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्थचतुर्दशचतुर्वारसुकुमारकुतूहलोदूखलोलूखले ॥ ११७१ ॥ 18 उमो निषण्णे ॥ ११७४ ॥ 19 स्वरादसंयुक्तस्यानादे ॥ ११७६ ॥

1 ८ प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम् १४
2 ९ नात्प १४
3 १० यश्रुतिर १४
4 ११ कामुकयमुनाचामुण्डातिमुक्तके मो ऽनुनासिकश्च[1]
5 १२ खोपुष्पकुब्जकर्परकीले को ७२
6 १३ छागशृङ्खलकिराते लकचा ७२
7 १४ वैकादौ ग २८,७३
8 १५ गो कन्दुकमरकतमदकले ७३
9 १६ पुन्नागभागिनाचन्द्रिकासु म ७३
10 १७ शीकरे तु भैहौ ७३
11 १८ कत्वे सुभगदुर्भगे व ७३
12 १९ निकषस्फटिकचिकुरे ह ७४
13 २० सघयधभाम् १८
14 २१ ढ पृथकि तु १५२
15 २२ चो खचितपिशाचयो सझौ ७४
16 २३ झो जटिले ७४
17 २४ टोवडिशादौ ल ७४
18 २५ स्फटिके ७४
19 २६ लेरंकोटे[3]
20 २७ ढ कैटभशकटसटे ७४
21 २८ ठ ७५
22 २९ पिठरे हस्तु रश्च ढ ७५
23 ३० लल् डोनुड्गे ७५
24 ३१ टो ड ५४,७५
25 ३२ वेतस इति तो ५८,७५

१ कामुकादिषु मकारस्य लुग्भवति । कानुबन्धत्वाच्छेषस्य स्वरस्य सानुनासिक उच्चारः । कामुक । काउँओ । यमुना । जउँणा । चामुण्डा । चाउँडा । अतिमुक्तक । अतिउँतअ । क्वचिदतिउत्तयमिति च दृश्यते । The Sûtra is mentioned in the text on p 13 २ हभौ Ms ३ अकोटे टोल्लत्वं भवति । रिस्यादित्वम् । अकोल्लनेल । The Sûtra is referred to on p 12 of the text

1 कगचजतदपयवां प्रायो लुक् ॥ १।१७७ ॥ 2 नावर्णात्प ॥ १।१७९ ॥ 3 अवर्णो यश्रुति ॥ १।१८० ॥ 4 यमुनाचामुण्डाकामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ १।१७८ ॥ 5 कुब्जकर्परकीले क खोपुष्पे ॥ १।१८१ ॥ 6 छागे ल ॥ १।१९१ ॥, शृङ्खले ख क ॥ १।१८९ ॥, and किराते च ॥ १।१८३ ॥ 7 Not traced 8 मरकतमदकले गः कन्दुके त्वादे ॥ १।१८२ ॥ 9 पुन्नागभागिन्योर्गो म ॥ १।१९० ॥ and चन्द्रिकायां म ॥ १।१८५ ॥ 10 शीकरे भहौ वा ॥ १।१८४ ॥ 11 कत्वे दुर्भगसुभगे व ॥ १।१९२ ॥ 12 निकषस्फटिकचिकुरे ह ॥ १।१८६ ॥ 13 खघथधभाम् ॥ १।१८७ ॥ 14 पृथकि धो वा ॥ १।१८८ ॥ 15 खचितपिशाचयोश्च सल्लौ वा ॥ १।१९३ ॥ 16 जटिले जो झो वा ॥ १।१९४ ॥ 17 डो ल ॥ १।२०२ ॥ and चपेटापाटौ वा ॥ १।१९८ ॥ 18 स्फटिके ल ॥ १।१९७ ॥ 19 अकोठे ल्ल ॥ १।२०० ॥ 20 सटाशकटकैटभे ढ ॥ १।१९६ ॥ 21 ठो ढ ॥ १।१९९ ॥ 22 पिठरे हो वा रश्च ड ॥ १।२०१ ॥ 23 डो ल ॥ १।२०२ ॥ 24 टो ड ॥ १।१९५ ॥ 25 ॥ १।२०७ ॥

४

1 ३३ प्रनिगेप्रतीपगे ७६
2 ३४ दशदहो १९६
3 ३५ दम्भदरदभेगदभदष्टदशन
क्षग्धदाहदोहददोलादण्डकदने
तु ७६
4 ३६ तुच्छे चच्छौ ७६
5 ३७ टल् त्रसरस्तूवरतगरे ७६
6 ३८ ह कातरककुदवितस्ति
मातुलङ्गेषु ७७
6 ३९ त वसतिभरते ७७
7 ४० लः पलितनितम्बकदम्बे ७७
8 ४१ दोहदप्रदीपशातवाहनातस्याम्
७७
9 ४२ रल् सप्तत्यादौ ७७
10 ४३ अष्टम कदल्याम् १०६
11 ४४ कदर्थिते र्वोव ३६
12 ४५ पीते ले वा ७८
13 ४६ ढो दीपि १९६
14 ४७ ढ पृथिव्यौषधशीथे ७८
15 ४८ प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनि
षधेषु २९
16 ४९ णौ दिमा रुदिते ७८
17 ५० थो वातिमुक्तके
17 ५१ गर्भिते ७८
18 ५२ न ७८
19 ५३ आदेस्तु ७८
20 ५४ नापित ह ७८
21 ५५ पो व १४,७९
22 ५६ फ पाटिपरिघपरिखापरुष
पनसपारिभद्रेषु ७९
23 ५७ नीपापीडे मो वा ७९
24 ५८ ररपापर्धौ १०३
25 ५९ प्रभूते व ७९
26 ६० फस्य भहौ वा ८०

---

१ °छ्रके Ms २ °लिषधे Ms. ३ अतिमुक्तके सोणत्व वा भवति । अणिउतअ । अइवतअ । अइउत्तअ । अइमोंतअ ।

---

1 मस्त्रागौ ह ॥ १।२०६ ॥ 2 दशदहो ॥ १।२१८ ॥ 3 दशादष्टदग्ध दोलादण्डदरदाहदम्भदर्भकदनदोहद दो वा ड ॥ १।२१७ ॥ and मदने वा ॥२।३७॥ 4 तुच्छे तश्चछौ वा ॥ १।२०४ ॥ 5 तगरत्रसरतूवरे ट ॥ १।२०५ ॥ and वृते ण्ट ॥ २।११ ॥ 6 वितस्तिवसतिभरतकातरमातुलुङ्गे ह ॥ १।२१४ ॥ and ककुद ॥ १।२२५ ॥ 7 पलिते वा ॥ १।२१२ ॥ and कदम्बे वा ॥ १।२२२ ॥ 8 प्रदीपिदोहदे ल ॥ १।२२१ ॥ and अतसीसातवाहने ल ॥ १।२११ ॥ 9 सप्ततौ र ॥ १।२१० ॥ 10 कदर्थामट्टुमे ॥ १।२२० ॥ 11 कदर्थित व ॥ १।२२४ ॥ 12 पीते वो ले वा ॥ १।२१३ ॥ 13 दीपौ धो वा ॥ १।२२३ ॥ 14 निशीथपृथि योर्वा ॥ १।२१६॥ and औषधे ॥ १।२२७ ॥ 15 मेथिशिथिरशिथिलप्रथमे थस्य ढः ॥ १।२१५ ॥ and निषधे धो ढ ॥ १।२२६ ॥ 16 रुदिते दिना ण्ण ॥ १।२०९ ॥ 17 गर्भितातिमुक्तके ण ॥१।२०८॥ 18 नो ण ॥ १।२२८ ॥ 19 वादौ ॥ १।२२९ ॥ 20 निम्बनापिते लण्ह वा ॥ १।२३० ॥ 21 पो व ॥ १।२३१ ॥ 22 पाटिपरुषपरिघपरिखापनस पारिभद्रे फ ॥ १।२३२ ॥ 23 नीपापीडे मो वा ॥ १।२३४ ॥ 24 पापर्द्धौ र ॥ १।२३५ ॥ 25 प्रभूते व ॥ १।२३३ ॥ 26 फो भहौ ॥ १।२३६ ॥

1 ६१ बो व ८०
2 ६२ ड्व्यौ कवन्धे ८०
3 ६३ विसिन्यां भ १०६
4 ६४ बो भस्य कैटभे ७५
5 ६५ ‹वभिमन्यौ म ९३
6 ६६ म मथे ३९
7 ६७ तु हो विषमे ८०
8 ६८ यो जर्सायानीयोत्तरीय कृत्येषु ८०
9 ६९ ड्‌मयटि ३९,८१
10 ७० छायायां होऽगन्तौ १००
11 ७१ यष्ट्या लल्¹
12 ७२ कतिपये वहशौ ८१
13 ७३ अर्थपरे तो युष्मदि ८१
14 ७४ आदेज ८१
15 ७५ ब्यौ बृहसनौ तु वहो ८९
16 ७६ रो डा पर्याणे ३८
17 ७७ लो जठरवठरनिष्ठुरे ८१
18 ७८ हरिद्रादौ ३१,८२
19 ७९ किरिबेरे ड ८२
20 ८० खो करवीरे ण ८२
21 ८१ लो ललाटे च ११०
22 ८२ लोहललाफललाङ्गूले वा ८२
23 ८३ स्थूले रलृत वौत् ४८
24 ८४ वो म शवरे ८२
25 ८५ नीवीस्वप्ने वा ५०
26 ८६ हस्य घो बिन्दौ ८३
27 ८७ शो सल् १४
28 ८८ प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु ह ८३
29 ८९ सुपाया ण्ह फो १०१
30 ९० छल् षट्छमीसुधाशावसप्तपर्णे ८३
31 ९१ सिरायां वा १०१

१ यष्ट्यां यस्य ल्त्व भवति । लिखाद् द्विःत्वम् । लट्ठी । वेणुअट्ठी । चूअलट्ठी ।

1 बो व ॥ १।२३७ ॥ 2 कबन्धे मयौ ॥ १।२३९ ॥ 3 बिसिन्यां भ ॥ १।२३८ ॥ 4 कैटभे भो व ॥ १।२४० ॥ 5 वाभिमन्यौ ॥ १।२४३ ॥ 6 मन्मथे व ॥ १।२४२ ॥ 7 विषमे मो ढो वा ॥ १।२४१ ॥ 8 वोत्तरीयानीयतीयकृद्ये ज्ज ॥ १।२४८ ॥ 9 मयट्य इर्वा ॥ १।५० ॥ 10 छायायां होऽकान्तौ वा ॥ १।२४९ ॥ 11 यष्ट्यां ल ॥ १।२४७ ॥ 12 डाहवौ कतिपये ॥ १।२५० ॥ 13 युष्मदर्थपरे त ॥ १।२४६ ॥ 14 आदेर्यो ज ॥ १।२४५ ॥ 15 बृहस्पतौ बहो भय ॥ २।१३७ ॥ 16 पर्याणे डा वा ॥ १।२५२ ॥ 17 Not traced 18 हरिद्रादौ ल ॥१।२५४ ॥ 19 किरिभेरे रो ड ॥ १।२५१ ॥ 20 करवीरे ण ॥ १।२५३ ॥ 21 ललाटे च ॥ १।२५७ ॥ 22 लाहललाङ्गललाङ्गूले वादेर्ण ॥ १।२५६ ॥ 23 स्थूले लो र ॥ १।२५५ ॥ 24 शबरे बो म ॥ १।२५८ ॥ 25 स्वप्ननीव्योर्वा ॥ १।२५९ ॥ 26 हो घोऽनुस्वारात् ॥ १।२६४ ॥ 27 शषो स ॥ १।२६० ॥ 28 दशपाषाणे ह ॥ १।२६२ ॥ दिवसे स ॥ १।२६३ ॥ and प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ २।१४ ॥ 29 स्नुषायां ण्हो न वा ॥ १।२६१ ॥ 30 षट्‌शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेश्छ ॥ १।२६५ ॥ 31 शिरायां वा ॥ १।२६६ ॥

1 ९२ हुर् पादपीठपादपतनदुर्गा देश्युदुम्बरेषु तद ८३
2 ९३ व्याकरणप्राकारागते कगो ८४
3 ९४ एषमेवदेवकुलप्रावारयावञ्जी वितावदावर्तमानतावति व ८४
4 ९५ ज्योदनुजवपराजकुलभोजन कालायमकिसलयहृदयेषु ८४
5 ९६ अपतो परो गृहस्य ८५
6 ९७ आभगिनादुहितृवनितानामि-त्थीषहिणीदजाविझओ वा १०२
7 ९८ उभयाप्सोरवहृदेद्धा २७
8 ९९ मलिनापुनिपूर्ववैडूर्याणां मइए दिहिपुरिमवेरुलिआ २८
9 १०० स्मरकद्वारीसरकारो ८५
10 १०१ बाहिबाहिरौ बहिस १५१
11 १०२ कूरो गाणेपतः १५२
12 १०३ एण्हिं एसाहे इदानीम १५१
13 १०४ तिपक्षपदातिपुरुषैतिरिच्छि पौयिक्कतिप्पि ८९
14 १०५ गोणाया १६९

1st Adhyaya 4th Pâda.

15 १ क्षो ३०
16 २ वा रक्षे ग ३१
17 ३ शुल्क ङ्ग ३१
18 ४ ष शाकमुष्कदष्टमृदुत्वरुग्णेषु ३१
19 ५ क्ष्वेटकगे टाद् ३१
20 ६ स्थास्कोनाम्नि ३१
21 ७ शुष्क स्कन्दे ३०
22 ८ क्ष ३२
23 ९ स्थाणावहरे ९३

१ °विञ्झआ Ms. २ °पायक्कतिप्पि Ms

1 दुर्गादेव्युदुम्बरपादपतनपादपीठेऽन्तद ॥ १।२७० ॥ 2 आवरणप्राकारगते कगो ॥ १।२६८ ॥ 3 यावत्तावज्जीवितावर्तमानावटप्रावारकदेवकुलैवमेवे व ॥ १।२७१ ॥ 4 हुग् भाजनदनुजराजकुले ज सस्वरस्य न वा ॥ १।२६७ ॥ and किसलय कालायसहृदये य ॥ १।२६९ ॥ 5 गृहस्य घरोपतौ ॥ २।१४४ ॥ 6 दुहितृ भगिन्योर्धूआबहिण्यौ ॥ २।१२६ ॥ वनिताया विलया ॥ २।१२८ ॥ and स्त्रिया इत्थी ॥ २।१३० ॥ 7 अवसो हेट्ठ ॥ २।१४१ ॥ and मलिनोभय° ॥ २।१३८ ॥ 8 मलिनोभयशुक्तिछुप्तारब्धपदातेर्मइलावहसिप्पिछिक्काढत्तपाइक्क ॥ २।१३८ ॥ धृतेर्दिहिः ॥ २।१३१ ॥ पूर्वस्य पुरिम ॥ २।१३५ ॥ and वैडूर्यस्य वेरुलिअ ॥ २।१३३ ॥ 9 Not traced. 10 बहिसो बाहिबाहिरौ ॥ २।१४० ॥ 11 गौणस्येषत कूर ॥ २।१२९ ॥ 12 एण्हिं एत्ताहे इदानीम ॥ २।१३४ ॥ 13 तिर्यचस्तिरिच्छि ॥ २।१४३ ॥ and मलिनोभय° ॥ २।१३८ ॥ 14 गोणादय ॥ २।१७४ ॥ 15 संयुक्तस्य ॥ २।१ ॥ 16 रक्ते गो वा ॥ २।१० ॥ 17 शुल्के ङ्गो वा ॥ २।११ ॥ 18 ष्टकमुष्कदष्टरुग्णमृदुत्वे को वा ॥ २।२ ॥ 19 क्ष्वेटकादौ ॥ २।६ ॥ 20 स्थाणुकयोर्नाम्नि ॥ २।४ ॥ 21 शुष्कस्कन्दयोर्वा क्खड्डौ ॥ २।१२७ ॥ 22 क्ष कचित्तु छझौ ॥ २।३ ॥ 23 स्थाणावहरे ॥ २।७ ॥

1 १० स्कन्दतीक्ष्णशुष्के तु खो ३२
2 ११ स्तम्भे ३२
3 १२ स्थोस्पन्दे ३२
4 १३ स्थानचतुर्थ च तु ठ ३२
5 १४ ष्ट ३१
6 १५ विसस्थुलास्थ्यधनार्थे ३३
7 १६ च कृत्तिचत्वरे ३३
8 १७ त्योचैत्ये ३३
9 १८ श्चेर्वृश्चिके श्रुर्वा ५४
10 १९ उत्सवऋक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा ३४
11 २० क्षमायां कौ ४९
12 २१ क्षण उत्सवे ३४
13 २२ स्पृहादौ ३०
14 २३ थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले ३५
15 २४ यय्यर्या ज ३५
16 २५ त्वभिमन्यौ जज्जौ ९३
17 २६ ध्यह्योर्झल् ३५
17 २७ साध्वसे
18 २८ ध्वजे वा
19 २९ इन्धौ
20 ३० र्तस्याधूर्तादौ ट ३५
21 ३१ प्रवृत्तसंदष्टमृत्तिकावृन्तेष्टापत्तनकदर्थितोऽट् ३६
22 ३२ वा न्तम्ह्यौ मन्युचिह्नयो ९४
23 ३३ डल् फोर्मर्दितविच्छर्दच्छर्दिकपर्दवितर्दिगर्तसमर्दे ३६
24 ३४ क्षोधर्द्धिश्रद्धामूर्ध्नि ढु ३६
25 ३५ दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धे ३६
26 ३६ पञ्चदशदत्तपञ्चाशति ण ३६
27 ३७ स्नमो ३६
28 ३८ स्तवे थो वा ३७

---

१ त्सोऽर्हो भवति । सहस्सं । २ ह्रो वा स्यात् । थम्भो । ठम्भो । ३ स्थो दीसा इत्यस्मिन् धातौ स्तोऽर्ही इत्यादेशो भवति । समिद्दार । समिष्यस ।

---

1 गुष्कस्क द वा ॥ २१५ ॥ and तीक्ष्णे ण ॥ २।८२ ॥ 2 स्तम्भे स्तो वा ॥ २।८ ॥ 3 थठावस्पन्दे ॥ २।९ ॥ 4 स्थानचतुर्थार्थे वा ॥ २।३३ ॥ 5 ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ २।३४ ॥ 6 ठोऽस्थिविसंस्थुले ॥ २।३२ ॥ 7 कृत्तिचत्वरे च ॥ २।१२ ॥ 8 त्योचैत्ये ॥ २।१३ ॥ 9 वृश्चिके श्चेञ्चुर्वा ॥ २।१६ ॥ 10 सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २।२२ ॥ and ऋक्षे वा ॥ २।१९ ॥ 11 क्षमायां कौ ॥ २।१८ ॥ 12 क्षण उत्सवे ॥ २।२० ॥ 13 स्पृहायाम् ॥ २।२३ ॥ 14 ह्स्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले ॥ २।२१ ॥ 15 यय्यर्यां ज ॥ २।२४ ॥ 16 अभिमन्यौ जञ्जौ वा ॥ २।२५ ॥ 17 साध्वसध्यह्यां झ ॥ २।२६ ॥ 18 ध्वजे वा ॥ २।२७ ॥ 19 इन्धौ झा ॥ २।२८ ॥ 20 र्तस्याधूर्तादौ ॥ २।३० ॥ 21 वृन्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते ट ॥ २।२९ ॥ and ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ २।३४ ॥ 22 मन्यौ न्तो वा ॥ २।४४ ॥ and चिह्ने न्धो वा ॥ २।५० ॥ 23 गर्ते ड ॥ २।३५ ॥ and संमर्दवितर्दिविच्छर्दच्छर्दिकपर्दमर्दिते र्दस्य ॥ २।३६ ॥ 24 श्रद्धर्द्धिमूर्धार्धेऽन्ते वा ॥ २।४१ ॥ 25 दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धे ढ ॥ २।४० ॥ and दष्ट्राया दाढा ॥ २।१३९ ॥ 26 पञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते ॥ २।४३ ॥ 27 मन्योण ॥ २।४२ ॥ 28 स्तवे वा ॥ २।४६ ॥

1 ३९ रो हृद्योग्याहे ३८
2 ४० न्न ३८
3 ४१ पद्मे टद्य ३८
4 ४२ यामभस्मनि प १२१
5 ४३ टुमो ३८
6 ४४ ल्मो फ ३९
7 ४५ मीग्गे ३९
8 ४६ श्लेष्मवृद्म्नो तु पो ८९
9 ४७ ग्मो म ३९
10 ४८ न्म ३९
11 ४९ ग्मामयोर्म्य ३९
12 ५० ऊर्ध्वे मो वा ४०
13 ५१ ह ९९
14 ५२ वह्न विह्वे ४०
15 ५३ काश्मीरे म्म ४२
16 ५४ ह्ये र्घात्र्ये
17 ५५ च सौकुमार्यपर्यस्तपर्याणे ३८
18 ५६ मत्तिमत्त्विकार्यये १११
19 ५७ ह्वो ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्ये य ४०
20 ५८ वा पर्यन्ते ४०
21 ५९ धैर्ये र ४०
22 ६० सूर्यदशार्हशौण्डीर्ये ४१
23 ६१ वाष्पे होऽश्रुणि ४१
24 ६२ कार्षापणे ४१
25 ६३ न वा तीर्थे दुःखदक्षिणतीर्थे ४१
26 ६४ कूष्माण्ड्यां ष्मय तु ण्ड १०६
27 ६५ स्थल्यद्रूध्वा कश्चित्सूत्रजसा ८८
28 ६६ ह्नो न्ह ४२
29 ६७ पक्ष्मश्मस्मस्मह्मां म्ह ४२
30 ६८ पक्ष्मणि ४३

१ स्पष्टम् । पुनर्ग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । अर्थ । वह । बोढ । भद । अदि । बोद ।

1 यो माहे यो ह्य र ॥ २१४८ ॥ 2 सम्य शोपमस्मास्म ॥ २१४५ ॥ 3 पक्ष्मः ग्धो ॥ २१४७ ॥ 4 भस्मात्मनो पो वा ॥ २१५१ ॥ 5 ड्मो ॥ २१५२ ॥ 6 ल्मयो फ ॥ २१५३ ॥ 7 भीष्मे ष्मः ॥ २१५४ ॥ 8 श्लेष्मणि वा ॥ २१५५ ॥ and बृहस्पतिवनस्पत्यो सो वा ॥ २१६९ ॥ 9 ग्मो वा ॥ २१६२ ॥ 10 न्मो म ॥ २१६१ ॥ 11 ताम्राम्रे म्ब ॥ २१५६ ॥ 12 वोर्ध्वे ॥ २१५९ ॥ 13 ह्मो मो वा ॥ २१५७ ॥ 14 वा विह्वले वौ वश्च ॥ २१५८ ॥ 15 काश्मीरे म्भो वा ॥ २१६० ॥ 16 र्गोऽर्हे ॥ २१८२ ॥ 17 पर्यस्तपर्याणसौकुमार्ये ल्लः ॥ २१६८ ॥ 18 मतो विचारविचारीभ ॥ २१६७ ॥ 19 ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्यशौण्डीर्ये र्यो रः ॥ २१६३ ॥ 20 एतः पर्यन्ते ॥ २१६५ ॥ 21 धैर्ये वा ॥ २१६४ ॥ 22 ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्यशौण्डीर्ये र्यो र ॥ २१६३ ॥ and दशार्हे ॥ २१८५ ॥ 23 वाष्पे होऽश्रुणि ॥ २१७० ॥ 24 कार्षापणे ॥ २१७१ ॥ 25 दुःखदक्षिणतीर्थे वा ॥ २१७२ ॥ 26 कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ २१७३ ॥ 27 स्थल्यद्रूध्वा चरुजसा कश्चित् ॥ २११५ ॥ 28 ह्नो ण्ह ॥ २१७६ ॥ 29–30 पक्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्ह ॥ २१७४ ॥

1 ६९ श्णष्णस्नह्नक्ष्णा ण्ह ४३
2 ७० सूक्ष्मे ४३
3 ७१ आश्लिष्टे लधौ ४३
4 ७२ ठठौ स्तब्धे ४३
5 ७३ तो दो रक्षारब्धे तु ४४
6 ७४ सो बृहस्पतिवनसत्यो १०
7 ७५ श्चोर्छकृत्सो स्तम्बसमस्तनि स्पृहपरस्परश्मशानश्मश्रुणि ४४
8 ७६ स्थस्य हरिश्चन्द्रे ४४
9 ७७ कगटडतदपXकXपशोरुपर्यधे १५
10 ७८ लवरामधश्च १४
11 ७९ मनयाम् १३
12 ८० धात्रीद्रे रस्तु ४४
13 ८१ ह्रस्व मध्याह्ने ४५
14 ८२ क्षो ओविशाले ४५
15 ८३ द्वौ द्वारे
16 ८४ रात्रौ ४५
८५ रितो द्विलत् १२
17 ८६ शेषादेशस्याहोचोसो १५,४८
18 ८७ दीर्घात् २०,४६
19 ८८ कर्णिकारे णो वा ४६
20 ८९ धृष्टद्युम्ने ३७
21 ९० वा से ४६
22 ९१ प्रसुक्तगे ४७
23 ९२ दैवगेयौ २८,४७
24 ९३ तैलादौ ४८
25 ९४ पूर्वमुपरि वर्गस्य युज ४८
26 ९५ प्राक् श्लाघाप्लक्षशार्ङ्गे ह्लोत् ४८
27 ९६ क्ष्मारत्नेन्त्यहल ४८
28 ९७ स्नेहाग्न्योर्वा ४९
29 ९८ शषवअससेप्वित् ४९
30 ९९ ह्र्यामर्षश्रीह्रीक्रियापरामर्शी कृत्स्नदिष्टार्हे ४९

१ द्वारे दकारवकारयो पर्यायेण लुग्भवति सु । द्वार । वार । पक्षे । दुआर ।

1–2 सूक्ष्मश्नष्णस्नह्नक्ष्णा ण्ह ॥ २।७५ ॥ 3 आश्लिष्टे लधौ ॥ २।४९ ॥ 4 स्तब्धे ठढौ ॥ २।१९ ॥ 5 वाढो रमे रभदबौ ॥ ४।१५५ ॥ 6 बृहस्पति वनस्पत्यो सो वा ॥ २।६९ ॥ 7 स्तस्य थो समस्तस्तम्बे ॥ २।४५ ॥, आदे श्मश्रुश्मशाने ॥ २।८६ ॥ 8 श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ २।८७ ॥ 9 कगटडतदपशषस XकXपामूर्ध्व लुक् ॥ २।७७ ॥ 10 सर्वत्र लवरामवन्द्रे ॥२।७९॥ 11 अधो मनयाम् ॥ २।७८ ॥ 12 धात्र्याम् ॥ २।८१ ॥ and द्रे रो न वा ॥ २।८० ॥ 13 मध्याह्ने ह ॥ २।८४ ॥ 14 क्षो क्ष ॥ २।८३ ॥ 15 Not traced 16 रात्रौ वा ॥ २।८८ ॥ 17 अनादौ शषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ २।८९ ॥ 18 न दीर्घानुस्वारात् ॥ २।९२ ॥ 19 कर्णिकारे वा ॥ २।९५ ॥ 20 धृष्टद्युम्ने ण ॥ २।९४ ॥ 21 समासे वा ॥ २।९७ ॥ 22 समासे वा ॥ २।९७ ॥ 23 सेवादौ वा ॥ २।९९ ॥ 24 तैलादौ ॥ २।९८ ॥ 25 द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्व ॥ २।९० ॥ 26 श्माक्ष्माघारत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥ २।१०१ ॥, शार्ङ्गे ङात्पूर्वोत् ॥ २।१०० ॥, प्लक्षे लात् ॥ २।१०३ ॥ 27 क्ष्मा श्लाघारत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥ 28 स्नेहाग्न्योर्वा ॥ २।१०२ ॥ 29 शषतप्तवज्रे वा ॥ २।१०५ ॥ लात्क्रियादिष्टास्वित् ॥ २।१०४ ॥

1 १०० स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात् ४९
2 १०१ स्यादक्षीवेषु ५०
3 १०२ नात्स्वप्ने ५०
4 १०३ श्लिष्ये त्वदितौ ५०
5 १०४ कृष्णे वर्णे ५०
6 १०५ अर्हत्यु च १२८
7 १०६ तन्व्यामे १०७
8 १०७ पुत्रे रात् ५१
9 १०८ एकाचि अस्वे २९
10 १०९ वा पद्मपद्ममूर्खद्वारे ५१
11 ११० ईर्ष्यायाम् ५१
12 १११ इस महाराष्ट्रे ह्रोर्व्यत्यय २२
13 ११२ स्नोरालाने ५१
14 ११३ वाराणसीकरेण्वा रणो १०७
15 ११४ ललाटे डलो ११०
16 ११५ हदे दहयो ४४
17 ११६ चलयोरचलपुर ५२
18 ११७ घे खोर्वा ५२
19 ११८ लघुके ल्हो ५२
20 ११९ रलोर्हरिताले ५२
21 १२० दर्वीकरनिवहौ द्विरस्थानि हयौ तु ५२
22 १२१ गहिआया १७२

2nd Adhyâya

1st Pâda

23 १ मन्तमणथ तमाआलुआल्हर इल्उल्ह्ता मतुप १५७
24 २ बहुणो विसिअमिदमेतद्भ्यः चैत्यत्तद १५७
25 ३ किमिदमथ केसिअडिसिलडे इह १५७
26 ४ इक पयो णस्य १५८
27 ५ स्वस्य सवाहात् १५८
28 ६ छस्यात्मनो णअ १५८
29 ७ डिरयहाअल १५८
30 ८ केर इदमर्थे १५८
31 ९ राजपराद्भिकडकौ च १५९
32 १० डेचओ युष्मदस्मदोण १५९

1 स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् ॥ २।१०७ ॥ 2 लात् ॥ २।१०६ ॥ 3 स्नेहे नात् ॥ २।१०८ ॥ 4 श्लिष्ट वाग्निरौ ॥ २।१०९ ॥ 5 कृष्णे वर्णे वा ॥ २।११० ॥ 6 उच्चार्हति ॥ २।१११ ॥ 7 तन्वीतुल्येषु ॥ २।११३ ॥ 8 Not traced 9 एकस्वरे श्व स्वे ॥ २।११४ ॥ 10 पद्मछद्ममूर्खद्वारे वा ॥ २।११२ ॥ 11 ज्यायामीत् ॥ २।११५ ॥ 12 महाराष्ट्रे हरो ॥ २।११९ ॥ 13 आलाने लनो ॥ २।११७ ॥ 14 करेणुवाराणस्यो रणो यत्यय ॥ २।११६ ॥ 15 ललाटे लडो ॥ २।१२३ ॥ 16 ह्रदे हदो ॥ २।१२० ॥ 17 अचलपुरे चलो ॥ २।११८ ॥ 18 घ घो ॥ २।१२४ ॥ 19 लघुके लहो ॥ २।१२२ ॥ 20 हरिताले रलोन वा ॥ २।१२१ ॥ 21 Not traced 22 Not traced 23 आल्विल्लोल्लालवन्त मन्तेत्तेरमणा मतो ॥ २।१५९ ॥ 24 यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ २।१५६ ॥ 25 इदंकिमश्च डेत्तिअडेत्तिलडेद्दहा ॥ २।१५७ ॥ 26 पथो णस्येकट् ॥ २।१५४ ॥ 27 उत्वाकादीनस्यक ॥ २।१५१ ॥ 28 स्वसात्मनो णय ॥ २।१५३ ॥ 29 त्रपो हिहरथा ॥ २।१६१ ॥ 30 इदमर्थस्य केर ॥ २।१४७ ॥ 31 परराजभ्यां कडिक्कौ च ॥ २।१४८ ॥ 32 युष्मदस्मदोञ एच्चय ॥ २।१४९ ॥

1 ११ ववेते १५९
2 १२ तेलेस्यानङ्कोलाड्डेल्ल
3 १३ त्तस्य तु द्विमात्तर्णो ९८,१५९
4 १४ दो त्तो तस १५९
5 १५ एकाद्स्सिसिअइआ १६०
6 १६ त्हुत्त क्रुलसुच १६०
7 १७ भये डिल्लोल्लडी १६०
8 १८ स्वार्थ तु कथ १६०
9 १९ उपरे संव्याने छल् १६०
10 २० नेथकाद्वा २८
11 २१ मिश्राल्लिअड् १६१
12 २२ शनैसो ल्डिअ १६१
13 २३ मनाको डअ च वा १६१
14 २४ रो दीघात् ४२,१६१
15 २५ ड्डमयडमयौल् भ्रुव १०८
16 २६ ल्लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात् १६१
17 २७ त्वादे स
18 २८ इर शीलाद्यर्थस्य १६१
19 २९ तुमत्तुआणतूणा क्त्व १५२
20 ३० वरइत्तगास्तृनाद्यै १६३
21 ३१ अव्ययम् १४४
22 ३२ आम अभ्युपगमे[४] १४४
23 ३३ त्त वाक्योपन्यासे १४४
24 ३४ णइ चेअ चिअ च एवार्थे १४४
25 ३५ हद्धि निर्वेदे १४४
26 ३६ दर अर्ध अल्पे वा १४४
27 ३७ किणो प्रश्ने १४४
28 ३८ मिव पिव विव विअ व व्व इवार्थे १४५
29 ३९ किर इर हिर किलार्थे १४५

१ अङ्कोलवर्जिनाच्छन्दात् परस्य तैलस्य डिच् एल इत्यादेशो भवति । सुरहिजलेण कडेल्ल । सुरभिजलेन कटु तैलम् । अनङ्कोलादिति किम् । अंकोल्लतेल्ल । २ डुमअडमयौल् भ्रुव Ms. ३ 'तस्य भावस्त्वतलौ' इत्यादिना निहितत्वादे पर स्वार्थे स एव त्वादि र्भवति । मृदुत्वम् । मउत्तआ । ज्येष्ठतर । ज्येष्ठअरो ।' ४ अभ्युपगमे आम Ms

1 वतेर्व्वं ॥ २।१५० ॥ 2 अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्ल ॥ २।१५५ ॥ 3 त्वस्य डिमात्तणौ वा ॥ २।१५४ ॥ 4 णो दो ततो वा ॥ २।१६० ॥ 5 वैकाद् सिसिअइआ ॥ २।१६२ ॥ 6 कृत्वसो हुत्तं ॥ २।१५८ ॥ 7 डिल्लडुल्लौ भवे ॥ २।१६३॥ 8 स्वार्थे कश्च वा ॥ २।१६४ ॥ 9 उपरे संव्याने ॥ २।१६६ ॥ 10 ल्लो नवैकाद्वा ॥ २।१६५ ॥ 11 मिश्राड्डालिअ ॥ २।१७० ॥ 12 शनैसो डिअम् ॥ २।१६८ ॥ 13 मनाको न वा डयं च ॥ २।१६९ ॥ 14 रो दीर्घात् ॥ २।१७२ ॥ 15 भ्रुवो मया डमया ॥ २।१६७ ॥ 16 विद्युत्पत्रपीतान्धाल्लः ॥ २।१७३ ॥ 17 त्वादे स ॥ २।१७२ ॥ 18 शीलाद्यर्थस्येर ॥२।१४५ ॥ 19 क्त्वस्तुमत्तूणतुआणा ॥ २।१४६ ॥ 20 Not traced 21 अव्ययम् ॥ २।१७५ ॥ 22 आम अभ्युपगमे ॥ २।१७७ ॥ 23 णं वाक्योपन्यासे ॥ २।१७६ ॥ 24 णइचेअचिअच्च अवधारणे ॥ २।१८४ ॥ 25 हद्धी निर्वेदे ॥ २।१९२ ॥ 26 दरार्धाल्पे ॥ २।२१५ ॥ 27 किणो प्रश्ने ॥ २।२१६ ॥ 28 मिवपिवविवव्ववविअ इवार्थे वा ॥ २।१८२ ॥ 29 किरेरहिर किलार्थे ॥

1 ४० अम्हो आ र्यं १४५
2 ४१ अव्भो पश्चात्तापसूचना
दु ःखसंभाषणापराधान्दादर-
खेदविस्मयविषादभये १४५
3 ४२ हु पृच्छादाननिवारणे १४६
4 ४३ वणे निश्चयानुकम्प्यविकल्प
१४६
5 ४४ सभावने अइ च १४६
6 ४५ आनन्तर्ये णवरिअ १४६
7 ४६ केवले णवर १४६
8 ४७ हन्दि गृहाणार्थे १४६
9 ४८ हन्दि विकल्पविषादसत्यनिश्चय
पश्चात्तापेषु च १४६
10 ४९ संभाषणरतिकलहे रे अरे
१४७
11 ५० हरे क्षेपे च १४७
12 ५१ थू कुत्सायाम् १४७
13 ५२ ऊ गर्हाविस्मयसूचनाक्षेप १४७
14 ५३ पुणरुत्त कृतकरणे १४७
15 ५४ हु खु निश्चयविस्मयवितर्के १४८
16 ५५ णवि वैपरीत्ये १४८
17 ५६ वेव्वे विषादभयवारणे १४८
18 ५७ आमन्त्रणे वेव्वे च १४८
19 ५८ मा सख्या मामि हला हले
१४८
20 ५९ दे संमुखीकरणे २३,१४८
21 ६० ओ पश्चात्तापसूचने १४८
22 ६१ अण णाइ नञर्थे १४९
23 ६२ निश्चयनिर्धारणे वले १४९
24 ६३ मणे विमर्शे १४९
25 ६४ माइ मार्थे १४९
26 ६५ अलाहि निवारणे १४९
27 ६६ लक्षण जेण तेण १४९
28 ६७ लोदवापोता १४९

---

१ णवर Ms. २ अइ Ms ३ मदि Ms

---

1 अम्मो आश्चर्ये ॥ २।२०८ ॥ 2 अव्वो सूचनादुःखसंभाषणापराधविस्मयानन्दादरभयखेदविषादपश्चात्तापे ॥ २।२०४ ॥ 3 हु दानपृच्छानिवारणे ॥ २।१९७ ॥ 4 वणे निश्चयविकल्पानुकम्प्ये च ॥ २।२०६ ॥ 5 अइ संभावने ॥ २।२०५ ॥ 6 आनन्तर्ये णवरि ॥ २।१८८ ॥ 7 णवर केवले ॥ २।१८७ ॥ 8 हन्द च गृहाणार्थे ॥ २।१८१ ॥ 9 हन्दि विषादविकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्ये ॥ २।१८० ॥ 10 रे अरे संभाषणरतिकलहे ॥ २।२०१ ॥ 11 हरे क्षेपे च ॥ २।२०२ ॥ 12 थू कुत्सायाम् ॥ २।२०० ॥ 13 ऊ गर्हाक्षेपविस्मयसूचने ॥ २।१९९ ॥ 14 पुणरुत्त कृतकरणे ॥ २।१७९ ॥ 15 हु खु निश्चयवितर्कसंभावनविस्मये ॥ २।१९८ ॥ 16 णवि वैपरीत्ये ॥ २।१७८ ॥ 17 वेव्वे भयवारणविषादे ॥ २।१९३ ॥ 18 वेव्वे च आमन्त्रणे ॥ २।१९४ ॥ 19 मामि हला हले सख्या वा ॥ २।१९५ ॥ 20 दे संमुखीकरणे च ॥ २।१९६ ॥ 21 ओ सूचनापश्चात्तापे ॥ २।२०३ ॥ 22 अणणाइ नञर्थे ॥ २।१९० ॥ 23 वले निर्धारणनिश्चययो ॥ २।१८५ ॥ 24 मणे विमर्शे ॥ २।२०७ ॥ 25 माइ मार्थे ॥ २।१९१ ॥ 26 अलाहि निवारणे ॥ २।१८९ ॥ 27 जेणतेण लक्षणे ॥ २।१८३ ॥ 28 मवापोते ॥ २।१७२ ॥

1	६८ उ श्चो उपे १५०	14	४ णशाम २६
2	६९ प्रत्येकम पाडिएक्क पाडिक्क १५०	15	५ हिंहिहि भिस २३
3	७० स्वयमो अप्पणा १५०	16	६ हिंतोत्तोदोदु ङसिस् २४
4	७१ एकसरिअ झगिति सम्प्रति १५०	17	७ सुंतो भ्यस २५
5	७२ इहरा इतरथा १५०	18	८ दिर्दोत्तोदुङसौ २४
6	७३ मुधा मोरउल्ला १५०	19	९ सोल्लुक् २३
7	७४ अयि ऐ १५०	20	१० ङमोस्त्रिया सद् २५
8	७५ उव पश्य १५०	21	११ ङेर्मिंर् २६
9	७६ इजेरा पादपूरणे १५१	22	१२ अतो डो विसर्ग १५५,१५९
10	७७ प्याद्या	23	१३ सो २१
	2nd Adhyâya, 2nd Pâda	24	१४ घैतत्त्वद
11	१ वीप्स्याथातदषि सुपो मस्तु १६३	25	१५ ङसे स्लुक् २५
12	२ अम २२	26	१६ ङेर्डे २६
13	३ स्लुगूनदशसो २१	27	१७ ङसिसो हि २५
		28	१८ टो डेणल् २३
		29	१९ दिवा भ्यसि २५

१ 'प्यादयो नियताथवृत्तय प्राकृते प्रयोज्या । वि । अपीत्यर्थे ।' २ अद ताभ्यामेत्तत्र्यां परस्य सोर्डो वा भवति । एमो । एससो ।

1 उश्चोपे ॥ १।१७३ ॥ 2 प्रत्येकम पाडिक्क पाडियक ॥ २।२१० ॥ 3 स्वयमोर्थे अप्पणो न वा ॥ २।२०९ ॥ 4 एकसरिअ झगिति सम्प्रति ॥ २।२१३ ॥ 5 इहरा इतरथा ॥ २।२१२ ॥ 6 मोरउल्ला मुधा ॥ २।२१४ ॥ 7 अयो वैद ॥ १।१६९ ॥ 8 उभ पश्य ॥ २।२११ ॥ 9 इजेरा पादपूरणे ॥ २।२१७ ॥ 10 प्यादय ॥ २।२१८ ॥ 11 वीप्स्यात्स्यादेर्वीप्से स्वरे मो वा ॥ ३।१ ॥ 12 अमोस्य ॥ ३।५ ॥ 13 जसशसोलुक् ॥ ३।४ ॥ 14 टा—आमोण ॥ ३।६ ॥ 15 भिसो हिंहिहि ॥३।७॥ 16 ङसेस्त्तोदोदुहिहि लुक ॥ ३।८ ॥ 17 भ्यसस् त्तोदोदुहिहि तोसुंतो ॥ ३।९ ॥ 18 जस्शस्ङसित्तोदो ामिदीर्घ ॥ ३।१२ ॥ 19 Not traced 20 ङस स्स ॥ ३।१० ॥ 21 ङ म्मि ङ ॥ ३।११ ॥ 22 अत सेर्डो ॥ ३।२ ॥ 23 अत सेर्डो ॥ ३।२ ॥ 24 वैतत्तद ॥ ३।३ ॥ 25 ङसेस् त्तोदोदुहिहि लुक ॥ ३।८ ॥ 26 ङे म्मि ङ ॥ ३।११ ॥ 27 ङसेस् त्तोदोदुहिहि तो-लुक ॥ ३।८ ॥ 28 टा आमोर्ण ॥ ३।६ ॥ and टाण शस्येद् ॥ ३।१४ ॥ 29 भ्यसि वा ॥ ३।१३ ॥

1 २० दासेत् २३
2 २१ भिस्भ्यसुपि २३
3 २२ इदुतोर्दि ८७
4 २३ चतुरो वा ११६
5 २४ पुंसो जसो डउ डओ ८६
6 २५ डवो उत ९९
7 २६ णो शसश्च ८७
8 २७ ङूनपि ङसिङसो ८७
9 २८ टो णा ८७
10 २९ इदुगनपि सौ ८६
11 ३० मद्भ्लगसप्तुदेर्नप १०६
12 ३१ श्विसिदिड्जस्शसो १०६
13 ३२ शो शु स्त्रियां तु ९७
14 ३३ आदीत पोश्च १०४
15 ३४ ङसे दामाशिशे ९८
16 ३५ टाङिङसाम् ९७
17 ३६ नात धा ९८
18 ३७ पुंसोमातेर्डान् वा १०४,११२
19 ३८ डाप् प्रलये १०५
20 ३९ हरिद्राच्छाया १००
21 ४० क्रियत्तदोस्समानि सुपि ११३
22 ४१ स्सस्णाड्डर १०६
23 ४२ शोत्डकौ तु संबुदे २३
24 ४३ ह ऋदन्तात् ९५
25 ४४ नाम्नि डरम् ९५
26 ४५ टापो टे ९७
27 ४६ इस्सलीङ्गत ९२
28 ४७ क्विप ८५
29 ४८ उद्दता सासमानि ९४
30 ४९ आर सुपि ९४
31 ५० मातुरा आरा १०८
32 ५१ संज्ञायामर ९५
33 ५२ आ सौ वा ९४
34 ५३ राज्ञ १२०

१ भरा Ms.

1 टाणशस्येत् ॥ ३।१४ ॥ 2 भिस्भ्यस्सुपि ॥ ३।१५ ॥ 3 इदुतोदीर्घ ॥ ३।१६ ॥ 4 चतुरो वा ॥ ३।१७ ॥ 5 पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ ३।२० ॥ 6 वोतो डवो ॥ ३।२१ ॥ 7 जस्शसोर्णो वा ॥ ३।२२ ॥ 8 ङसिङसो पुक्लीबे वा ॥ ३।२३ ॥ 9 टो णा ॥ ३।२४ ॥ 10 क्लीबे सौ ॥ ३।१९ ॥ 11 क्लीबे स्वरान्म् से ॥ ३।२५ ॥ 12 जस्शस इंर्णय सप्राग्दीर्घा ॥ ३।२६ ॥ 13 स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ३।२७ ॥ 14 ईत सेश्चा वा ॥ ३।२८ ॥ 15-16 टाङस्डेरदादिदेद्वा ॥ ङसे ॥ ३।२९ ॥ 17 नात आत् ॥ ३।३० ॥ 18 अजाते पुंस ॥ ३।३२ ॥ 19 प्रत्यये ङीर्न वा ॥ ३।३० ॥ 20 हरिद्राच्छाया ॥ ३।३४ ॥ 21 किंयत्तदोस्यमामि ॥ ३।३३ ॥ 22 स्वस्रादेर्डा ॥ ३।३५ ॥ 23 ह्रो दीर्घा वा ॥ ३।३८ ॥ 24 ऋतोद्वा ॥ ३।३९ ॥ 25 नाम्न्यर वा ॥ ३।४० ॥ 26 वाप ए ॥ ३।४१ ॥ 27 ईदूतोर्ह्रस्व ॥ ३।४२ ॥ 28 क्विप ॥ ३।४३ ॥ 29 ऋतामुदस्यमौसु वा ॥ ३।४४ ॥ 30 आर स्यादौ ॥ ३।४५ ॥ 31 आ अरा मातुः ॥ ३।४६ ॥ 32 नाम्न्यर ॥ ३।४७ ॥ 33 आ सौ न वा ॥ ३।४८ ॥ 34 राज्ञ ॥ ३।४९ ॥

1 ५४ टो णा १२१
2 ५५ जस्शस्ङसिङसां णोश् १२०
3 ५६ णोणाङिभ्यिद्ना ज १२०
4 ५७ इणममामा १२०
5 ५८ भिस्भ्यस्सांसुप्सीत् १२१
6 ५९ ङस्ङसिटां णोणोङण् १२१
7 ६० पुस्राणो राजवचान १२०
8 ६१ टो यात्मनो णिआणइआ १२२
9 ६२ सर्वादेजसोतो डे २६
10 ६३ ङेस्त्यर्स्सिम्मि २७
11 ६४ अनिदमेतदस्तु कियत्तद स्त्रियामपि हिं २७
12 ६५ आमो डेसिं २७
13 ६६ णियत्तद्भ्य दास् ११७
14 ६७ किंयेत्तद्भ्यो ङस् ११७
15 ६८ ईत से सार् १२१
16 ६९ ङिरिआडाहेडाला काले ११८
17 ७० म्हा ङसे ११७
18 ७१ किमो डीसडिणो ११७
19 ७२ डो तदस्तु १२५
20 ७३ इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टो डिणा ११७
21 ७४ क्वचित् सुपि तदो ण १२५
22 ७५ त्रतसि च किमो रक ११७
23 ७६ इदम इम ११८
24 ७७ पुंसि सुना त्वय स्त्रियामिमिआ ११८
25 ७८ अस्सुर्स्सिहिस्से ११९
26 ७९ टासयि ण ११८
27 ८० इहेण ध्यमा ११८
28 ८१ न त्थ ११९
29 ८२ क्लीबे स्वमेदमिणमिणमो १३५
30 ८३ किं किं १३५
31 ८४ तदिदमेतदां सेसिं तु ङसामा ११९

१ स्त्रियां च हि Ms. २ णितद्भ्यां सची Ms

1 टो णा ॥ ३।५१ ॥ 2 जस्शस्ङसिङसां णो ॥ ३।५० ॥ 3 इर्जस्य णो णा ङौ ॥ ३।५२ ॥ 4 इणममामा ॥ ३।५३ ॥ 5 ईद्भ्यस्भ्यसाम्सुपि ॥ ३।५४ ॥ 6 आजस्य टाङसिङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ३।५५ ॥ 7 पुंस्यन आणो राजवच्च ॥ ३।५६ ॥ 8 आत्मनष्टो णीआ णइआ ॥ ३।५७ ॥ 9 अत सर्वादेर्डेर्जस ॥ ३।५८ ॥ 10 डे स्सिम्मित्थाः ॥ ३।५९ ॥ 11 न वानिदमेतदो हिं ॥ ३।६० ॥ 12 आमो डेसिं ॥ ३।६१ ॥ 13 णितद्भ्यां डास ॥ ३।६२ ॥ 14 कियत्तद्भ्यो ङस ॥ ३।६३ ॥ 15 ईद्भ्य स्सासे ॥ ३।६४ ॥ 16 ङेर्डाहेडालाइआ काले ॥ ३।६५ ॥ 17 ङसेर्म्हा ॥ ३।६६ ॥ 18 किमो डिणोडीसौ ॥ ३।६८ ॥ 19 तदो डो ॥ ३।६७ ॥ 20 इदमेतत्कियत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ३।६९ ॥ 21 तदो ण स्यादौ क्वचित् ॥ ३।७० ॥ 22 किम कस्त्रतसोश्च ॥ ३।७१ ॥ 23 इदम इम ॥ ३।७२ ॥ 24 पुंस्त्रियोर्न वायमिमिआ सौ ॥ ३।७३ ॥ 25 स्सिस्सयोरत् ॥ ३।७४ ॥ 26 णोम्शस्टाभिसि ॥ ३।७७ ॥ 27 अमे णम् ॥ ३।७८ ॥ 28 न त्थ ॥ ३।७६ ॥ 29 क्लीबे स्यमेदमिणमो च । 30 किम किं ॥ ३।८० ॥ 31 वेद तदेतदो ङसाम्भ्यां सेसिमौ ॥ ३

1 ८५ एसौ एताहे डजिनेठद १२५
2 ८६ यें वेसू १२६
3 ८७ एओ म्मावदिसौ वा १२६
4 ८८ गुवैस इणमो इण १२५
5 ८९ तरगों णोटीप तद्ध १२४
6 ९० तुप्पदसोस्तु १३०
7 ९१ अदसा गुसा १२९
8 ९२ इमाओ म्मी १३०

2nd Adhyâya, 3rd Pâda

9 १ तुष्मत् गुना तुर्व तु तुम तुह १३७
10 २ अमा तुमे तुए च १३७
11 ३ जसा भे तुब्भे तुम्हे उम्हे तुज्झ १३७
12 ४ दाता वो च १३७
13 ५ टा भे ते दे दि तुम तुमइ १३८
14 ६ डिदाभ्यां तुमए तुइ तुए तुमाइ तुमे १३८
15 ७ तुम्भतुद्दितोतुम्ह डसिना १३८
16 ८ तु तइ हिस्तूर्गां १३८
17 ९ तुर तुव तुह तुभ १३८
18 १० भिसा भेतुब्भोतुम्भेतुम्हेहि तुम्हेहि १३८
19 ११ उम्होप्पतुम्पतुम्हा म्यां १३९
20 १२ तुम्भाम्भोम्हतद्द्युद्दतुम्हत्व तुम तुमेतुमातुमोरवसितुरा डसा १३९
21 १३ तुम्हाण तुज तुम्भाण तुमाण तुवाण तुहाण तुम्भ वो भे लामा १३९
22 १४ वा डश्रो म्हज्झौ १३७
23 १५ असतद्गुणा अम्हिदम्महम्मह महम्म्यम्मि १४०
24 १६ मो भे वसे जसा १४१
25 १७ अम्हे अम्हो अम्ह १४१

---

1 वेसदी वसेरदो पादे ॥ ३।८२ ॥ 2 एसे च वम्य तुइ ॥ ३।८३ ॥ 3 एर दीतौ म्मौ वा ॥ ३।८४ ॥ 4 वेमणमिमसो सिना ॥ ३।८५ ॥ 5 तदश्च त सोद्वीवे ॥ ३।८६ ॥ 6 तु स्यादी ॥ ३।८८ ॥ 7 वाद्दसो दस्य होनोगम् ॥ ३।८७ ॥ 8 म्मावयेओ वा ॥ ३।८९ ॥ 9 युष्मदस्तु तुम तुह तुवं सिना ॥ ३।९० ॥ 10 त तु तुम तुव तुह तुमे तुए अमा ॥ ३।९२ ॥ 11 भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुम्ह उम्हे जसा ॥ ३।९१ ॥ 12 वो तुज्झ तुब्भे तुम्हे उम्हे भे शसा ॥ ३।९३ ॥ 13 भे दि दे ते तइ तए तुम तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा ॥ ३।९४ ॥ 14 तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥ ३।१०१ ॥ 15 तुम्ह तुम्भ तहिन्तो डसिना ॥ ३।९७ ॥ 16–17 तु तुव तुम तुह तुभ्मा डौ ॥ ३।१०२ ॥ and तइ तुव तुम तुह तुभ्मा डसौ ॥ ३।९६ ॥ 18 भे तुब्भेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुम्हेहिं उय्हेहिं भिसा ॥ ३।९५ ॥ 19 तुम्मतुम्होय्होम्हा भ्यसि ॥ ३।९८ ॥ 20 तइ तु ते तुम्ह तुह तुह तुव तुम तुम तुमो तुमाइ दि दे इ ए तुब्भोब्भो य्हा डसा ॥ ३।९९ ॥ 21 तु वो भे तुब्भ तुब्भ तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण उम्हाण आमा ॥ ३।१०० ॥ 22 भ्मो म्हज्झौ वा ॥ ३।१०४ ॥ 23 अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥ ३।१०५ ॥ 24–25 अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ ३।१०६ ॥

1 १८ णे म्ह शसा १४१

2 १९ म मे ण मि मिम मम अम्मि अह मम्ह अम्ह अमा १४१

3 २० मि मइ ममाइ मए मे ङिटा १४१

4 २१ मम णे मआइ ममए टा१४१

5 २२ णे अम्हेत्यम्हाअम्हे अम्ह भिसा १४१

6 २३ मइ मम मह मज्झ ङसौ१४२

7 २४ अम्ह मम भ्यसि १४२

8 २५ अम्ह मज्झ मज्झ मह मह मह मे च ङसा १४२

9 २६ अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण मज्झाम्हाम्ह णे णो आमा १४२

10 २७ अम्ह मम मज्झ मह ङिपि १४२

11 २८ चतुरो जश्शस्भ्यां चउरो चत्तारो चत्तारि ११६

12 २९ तिण्णि त्रे ९१

13 ३० दोण्णि दुवे वेण्णि द्वे ९०

14 ३१ दो वे टादौ च ९०

15 ३२ ति त्रे ९२

16 ३३ ण्ह ण्ह संख्याया आमोविंश तिगे ९१

17 ३४ द्विवचनस्य बहुवचनम् २०

18 ३५ ङेसो ङम् १६१

19 ३६ तादर्थ्य ङेस्तु २३,१६२

20 ३७ वधाड्डाइ च १६२

21 ३८ क्वचिदसादे १६२

22 ३९ अस्थासोङीर् १६२

23 ४० ङसिसष्टास् च १६३

24 ४१ ङिपोर् १६३

25 ४२ लुङ्त्यङोर्यसे २४५

---

१ °यस्य तु Ms.

---

1 अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ ३।१०८ ॥ 2 मे ण मि अम्मि अम्ह मम्ह म मम मिम अह अमा ॥ ३।१०७ ॥ 3 मि म मम ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥ ३।१०९॥ 5 अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥ ३।११० ॥ 6 मइ मम मह मज्झ ङसौ ॥ ३।१११ ॥ 7 ममाम्हौ भ्यसि ॥ ३।११२ ॥ 8 मे मइ मम मह मह मज्झ मज्झ अम्ह अम्ह ङसा ॥ ३।११३ ॥ 9 णे णो मज्झ अम्ह अम्ह अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा ॥ ३।११४ ॥ 10 अम्ह मम मह मज्झा ङौ ॥ ३।११६ ॥ and मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥ ३।११५ ॥ 11 चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥ ३।१२२ ॥ 12 त्रेस्तिण्णि ॥ ३।१२१ ॥ 13 दुवे दोण्णि वेण्णि च जस् शसा ॥ ३।१२० ॥ 14 द्वेर्दो वे ॥ ३।११९ ॥ 15 त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ३।११८ ॥ 16 संख्याया आमो ण्ह ण्ह ॥ ३।१२३ ॥ 17 द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ३।१३० ॥ 18 चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ३।१३१ ॥ 19 तादर्थ्यङेर्वा ॥ ३।१३२ ॥ 20 वधाड्डाइश्च वा ॥ ३।१३३ ॥ 21 क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ ३।१३४ ॥ 22 द्वितीयातृतीययोः सप्तमी ॥ ३।१३५ ॥ 23 ङसिसस्टास् च ॥ ३।१३६ ॥ 24 सप्तम्या द्वितीया ॥ ३।१३७ ॥ 25 क्यङोर्यलुक् ॥ ३।१३८ ॥

2nd Adhyâya, 4th Pâda

1 १ लटस्तिप्तावेजेच् १८५
2 २ सिप्थास्सेसि १८७
3 ३ मिमिंमिटो १८७
4 ४ झिशो न्ति न्ते इरे १८६
5 ५ थध्वमित्याहचो १८७
6 ६ मोमसुमम्महिङ् १८८
7 ७ अत एवैच् से १८५
8 ८ लस्तेम्हम्होम्हि ममोमिना १९३
9 ९ सिना स्सि १९४
10 १० तिहास्थि १९४
11 ११ णिजदेदावावे २३३
12 १२ गुवादेरविवा २३३
13 १३ भ्रमेराड २३६
14 १४ लुगाविल्भावकर्मक्ते ११५, २४३
15 १५ अदेल्लुक्यात्त्वोरत २३६
16 १६ लु मौ १८७
17 १७ मोमसुध्विम १८८
18 १८ क्ते ३७,११५
19 १९ एच क्लातुमतव्यभविष्यति ९६,१५२
20 २० वा लड्लोट्छतृषु १२७, १८७
21 २१ ज्जाज्जे १८८
22 २२ भूतार्थस्य सिहिअहि १८९
23 २३ हल ईअ १९०
24 २४ अहेस्यासी तेनास्ते १९४
25 २५ भविष्यति हिरादि १९०
26 २६ हाया मिमोमुमे या १९०
27 २७ हिस्साहित्था मुमोमस्य १९१
28 २८ कच्छ हशिगम इनादौ हिउक् च वा १९७

---

१ गुप्पादे Ms.

---

1 त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ ३।१३९ ॥ 2 द्वितीयस्य सि से ॥ ३।१४० ॥ 3 तृतीयस्य मि ॥ ३।१४१ ॥ 4 बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥ ३।१४२ ॥ 5 मध्यमस्येत्थाहचौ ॥ ३।१४३ ॥ 6 तृतीयस्य मोमुमा ॥ ३।१४४ ॥ 7 अत एवैच् से ॥ ३।१४५ ॥ 8 मिमोमैर्म्हिम्होम्हा वा ॥ ३।१४७ ॥ 9 सिनास्ते सि ॥ ३।१४६ ॥ 10 अत्थिस्त्यादिना ॥ ३।१४८ ॥ 11 णेरदेदावावे ॥ ३।१४९ ॥ 12 गुर्वादेरविर्वा ॥ ३।१५० ॥ 13 भ्रमेराडो वा ॥ ३।१५१ ॥ 14 लुगावी क्तभावकर्मसु ॥ ३।१५२ ॥ 15 अदेल्लुक्यादेरत आ ॥ ३।१५३ ॥ 16 मौ वा ॥ ३।१५४ ॥ 17 इच मो मु मे वा ॥ ३।१५५ ॥ 18 क्ते ॥ ३।१५६ ॥ 19 एच क्त्वातुमतव्यभविष्यत्सु ॥ ३।१५७ ॥ 20 वर्तमाना पञ्चमी शतृषु वा ॥ ३।१५८ ॥ 21 ज्जाज्जे ॥ ३।१५९ ॥ 22 सीहीहीअ भूतार्थस्य ॥ ३।१६२ ॥ 23 व्यञ्जनादीअ ॥ ३।१६३ ॥ 24 तेनास्तेरास्यहेसी ॥ ३।१६४ ॥ 25 भविष्यति हिरादि ॥ ३।१६६ ॥ 26 मिमोमुमेस्साहा न वा ॥ ३।१६७ ॥ 27 मोमुमानां हिस्साहित्था ॥ ३।१६८ ॥ 28 श्रुगमिरुदिविदिदृशिमुचिवचिछिदिभिदिभुजां सोच्छं गच्छं रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं छेच्छं भेच्छं मोच्छं ॥ ३।१७१ ॥ and मोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ ३।१७२ ॥

1 २९ [1]छिदिभिदिविदो छेच्छ १९८
2 ३० छोच्छ वचिमुचिरुदिगुभुज १९८
3 ३१ ह मेरुगात्तन १९९
4 ३२ कृदो ह २००
5 ३३ [2]से २०१
6 ३४ लिनाद्दिद १९२
7 ३५ एकस्मिन् प्रथमादेर्विष्यादिषु दुसुमु १९१
8 ३६ वही तुहमो १९१
9 ३७ सोसु हि १९२
10 ३८ लुगिमहीम्नस्लिम्नेत १९२
11 ३९ लट्लृटोश्च जजारी १८६
12 ४० मध्ये चाजन्तात् १८६
13 ४१ माण तौल् च लट १९३
14 ४२ शतृशानचो १२७
15 ४३ स्त्रियामी च १३४
16 ४४ येत्तुतव्यश्लासु मद्दे १५३
17 ४५ अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिगुभुजां छोल् १५३
18 ४६ ता हो दश १५३
19 ४७ आ भूतभविष्यति च कृञ १५३,२००
20 ४८ नमोद्विनदरा व २०२
21 ४९ चनृतिमदिभजाम् २०३
22 ५० छगमिष्यमासाम् १९६,२०३
23 ५१ रुधो न्धम्भौ १९९
24 ५२ युधबुधगृधक्रुधसिधमुहां च उझ २०३
25 ५३ जट् स्विदाम् २०३
26 ५४ छिदिभिदो न्द १९८

१ भिदिनिदिछिदो° Ms २ The Sûtra is alluded to in the text on p 201 'धातो परो भविष्यति काले मस्याने स इति वा भवति । रिस्वाद् दिस्सम् । होस्सं । हविस्स । पक्षे । होहिमि । होहामि । होस्सामि । इत्यादि ।'

1–3 श्रुगमिरुदिविदिदृशिमुचिवचिछिदिभिदिभुजा मोच्छ गच्छ रोच्छ वेच्छ दच्छ मोच्छ वोच्छ छेच्छ भेच्छ भोच्छ ॥ ३।१७१ ॥ and मोच्छादय इजाद्यिपु हिलुक् च वा ॥ ३।१७२ ॥ 4 कृदो ह ॥ ३।१७० ॥ 5 म स्स ॥ ३।१६९ ॥ 6 क्ता स्सतम्या ह्वां ॥ ३।१६५ ॥ 7 दु सु मु विष्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥ ३।१७३ ॥ 8 बहुषु न्तु ह मो ॥ ३।१७६ ॥ 9 सोर्ह्वा ॥ ३।१७४ ॥ 10 अत इज्जस्विज्जहीज्जेलुको वा ॥ ३।१७५ ॥ 11 वर्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज ज्जा वा ॥ ३।१७७ ॥ 12 मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ ३।१७८ ॥ 13 न्तमाणौ ॥ ३।१८० ॥ 14 शत्रानशः ॥ ३।१८१ ॥ 15 ई च स्त्रियाम् ॥ ३।१८२ ॥ 16 क्त्वातुमुन्तव्येषु घट् ॥ ४।२१० ॥ 17 वचो वोत् ॥ ४।२११ ॥ and रुदभुजमुचा तो न्तस्य ॥ ४।२१२ ॥ 18 दृशस्तेन ट्ठ ॥ ४।२१३ ॥ 19 आ कृगो भूतभविष्यतोश्च ॥ ४।२१४ ॥ 20 रुदनमोर्व ॥ ४।२२६ ॥ and उद्विज ॥ ४।२२७ ॥ 21 वमनृतमदां च ॥ ४।२२५ ॥ 22 [illegible] छ ॥ ४।२१५ ॥ 23 रुधो धम्भौ च ॥ ४।२१८ ॥ 24 यु [illegible] ॥ ४।२१७ ॥ 25 सिदा ज्ज ॥ ४।२२४ ॥ 26 छिदिभिदो [illegible]

1 ५५ ह कथिवधाम् २०३
2 ५६ वेष्टे २०३
3 ५७ समुदो लद् २०४
4 ५८ खादधावि लुक् २०४
5 ५९ र सजि २०४
6 ६० ड सीदपति २०४
7 ६१ मीले प्रादेर्द्वे तु २०४
8 ६२ चल्स्फुटे २०४
9 ६३ शकगे २०५
10 ६४ उवर्णस्याव १९५
11 ६५ यारद् १५४,१९४
12 ६६ अर ऊ १९६
13 ६७ अरि वृषाम् २०५
14 ६८ रुषगेवो दि १९५
15 ६९ हलोक ११६
16 ७० सनत १८५
17 ७१ अंचोचा
18 ७२ णो हश्च चिनिपुधुधूलुहुदम्य १५४,१९५
19 ७३ भावकर्मणि तु वर्णलुक् च २२९
20 ७४ मर्च २३०
21 ७५ अ लस्य हनमनो २३०
22 ७६ दुहलिहवहरहां भरत उब२१०
23 ७७ दहेमद् २३०
24 ७८ बधो न्ध २३०
25 ७९ रुध उपसमनो २३१
26 ८० द्वे गमिगे २३१
27 ८१ हर हहरग्राम् २३१
28 ८२ अजेर्विष्प २३१
29 ८३ आरभ आढप्प २३०
30 ८४ णप्पणज्जौ ज्ञ २३२

१ 'धातुष्वर्चा स्थाने अचो बहुलं भवन्ति । हवइ । हिवइ । चिणइ । चुणइ । सद्दहण । सद्दहाण । धावइ । धुवइ । रोवइ । रुवइ । क्वचिन्नित्यम् । देइ । धेइ । भेइ । लेइ । विभेइ । नासइ ।' २ कर्मावकर्मणि तु वलुक् Ms.

1 कथवधो ह ॥ ४।२२० ॥ 2 वेष्ट ॥ ४।२२१ ॥ 3 समो ॥ ४।२२२ ॥ 4 खादधावोर्लुक् ॥ ४।२२८ ॥ 5 सृजो र ॥ ४।२२९ ॥ 6 सदपतोड ॥ ४।२१९ ॥ 7 मादेर्मीले ॥ ४।२३२ ॥ 8 स्फुटि चले ॥ ४।२३१॥ 9 शकादीनां द्वित्वम् ॥ ४।२३० ॥ 10 उवर्णस्याव ॥ ४।२३३ ॥ 11 युवर्णस्य गुण ॥ ४।२३७॥ 12 ऋवर्णस्यार ॥ ४।२३४ ॥ 13 वृषादी रामरि ॥ ४।२३५ ॥ 14 रुषादीनां दीर्घ ॥ ४।२३६ ॥ 15 व्यजनाददन्त ॥ ४।२३९ ॥ 16 स्वरादनतो वा ॥ ४।२४० ॥ 17 स्वराणां स्वरा ॥ ४।२३८ ॥ 18 चिजिश्रुहुस्तुलूपूधूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ४।२४१ ॥ 19 न वा कर्मभावे व्व क्यस्य च लुक् ॥ ४।२४२ ॥ 20 म्मश्चे ॥ ४।२४३ ॥ 21 हनखनोऽन्त्यस्य ॥ ४।२४४ ॥ 22 ब्भो दुहलिहवहरुधा मुचात् ॥ ४।२४५ ॥ 23 दहो ज्झ ॥ ४।२४६ ॥ 24 बन्धो न्ध ॥ ४।२४७ ॥ 25 समनूपाद्रुधे ॥ ४।२४८ ॥ 26 गमादीनां द्वित्वम् ॥ ४।२४९ ॥ 27 ह्रक्ृत्ृ आमीर ॥ ४।२५० ॥ 28 अर्जेर्विढप्प ॥ ४।२५१ ॥ 29 आरभेराढप्प ॥ ४।२५४॥ 30 ज्ञो णव्वणज्जौ ॥ ४।२५२ ॥

1 ८५ सिप्पसिसचग्गिहो २३२
2 ८६ थाहिप्पो व्याहु २३२
3 ८७ प्रहेर्घेप्प २३२
4 ८८ छिप्प स्पृशते २३२
5 ८९ दीसत् दशो २३२
6 ९० वचेरुच २३३
7 ९१ ईअहर्ज्जो येक १२८,२२५
8 ९२ रपृहद्दूमो सिहद्दूमौ णिचो २३९
9 ९३ निरूपसोर्णिहोडो वा २४०
10 ९४ धवलोद्धटोर्दुमोग्गौ २४०
11 ९५ भ्रमवेछ्योस्तालिअटपरिआलौ २४०
12 ९६ रावो रञ्जयते २४०
13 ९७ तुलिडोल्योरोहामरंदोलौ २४०
14 ९८ आसघ समाये २४०
15 ९९ अर्पेरल्लिवपणामचप्पा २४०
16 १०० गुलुगुञ्छोत्थघोव्वेल्लोला उन्नमे २४१
17 १०१ प्रकाशेणुव्व २४१
18 १०२ णिहुव कमे २४१
19 १०३ नशेर्विप्पगालणासवपलाव॰ हारवविउडा २४१
20 १०४ वल आरोवे २४१
21 १०५ विरेचेरोलुड्डोलुड्डपल्हत्था २४१
22 १०६ कम्पेर्विच्छोल २४१
23 १०७ रोम"थेरोग्गालवग्गालौ२४१
24 १०८ प्लावेरोंबालपव्वालौ २४२
25 १०९ मिश्रेर्मीसालमेलवौ २४२
26 ११० छादेर्णूमणुमोंबाल्टक्कपव्वाल सण्णुमा २४२

---

१ वड् Ms

---

1 सिहसंचो सिप्प ॥ ४।२५५ ॥ 2 व्याहृगेवाहिप्प ॥ ४।२५३ ॥ 3 महेर्घेप्प ॥ ४।२५६ ॥ 4 स्पृशश्छिप्प ॥ ४।२५७ ॥ 5–6–दृशि–वचे–र्डीस–डुच ॥ ३।१६१ ॥ 7 ईअहर्ज्जो मवस्स ॥ ३।१६० ॥ 8 दूसो दूम ॥ ४।२३ ॥ and दृह सिह ॥ ४।२४ ॥ 9 निविपत्योर्णिहोड ॥ ४।२२ ॥ 10 धव-लेदुम ॥ ४।२४ ॥ and उद्घटरुग्ग ॥ ४।३३ ॥ 11 भ्रमेस्तालिअण्टतमाडो ॥ ४।३० ॥ 12 रञ्जेराव ॥ ४।४९ ॥ 13 दोले रङ्खोल ॥ ४।४८ ॥ and तुले रोहाम ॥ ४।२५ ॥ 14 संभावेरासङ्घ ॥ ४।३५ ॥ 15 अर्पेरल्लिव चच्चुप्प पणामा ॥ ४।३९ ॥ 16 उन्नमेरत्थघोल्लाल्गुलुगुञ्छोप्पेला ॥ ४।३६ ॥ 17 प्रकाशे र्णुव्व ॥ ४।४५ ॥ 18 कमेर्णिहुव, ॥ ४।४४ ॥ 19 नशेर्विउड नासव हारव विप्पगाल पलावा ॥ ४।३१ ॥ 20 आरोपेर्वल ॥ ४।४७ ॥ 21 विरिचेरोलुण्डो ल्लुण्टपल्हत्था ॥ ४।२६ ॥ 22 कम्पेर्विच्छोल ॥ ४।४६ ॥ 23 रोमन्थे रोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ४।४३ ॥ 24 प्लावेरोम्वाल्प वालौ ॥ ४।४१ ॥ 25 मिश्रेर्वीसालमेलवौ ॥ ४।२८ ॥ 26 छदेर्णुम नुम [illegible] सूवालपव्वाला ॥ ४।२१ ॥

1 १११ अचुरूवोकौं विशापे २४२
2 ११२ परिवाडो घटे २४२
3 ११३ दशेदावदक्खवदसा २४२
4 ११४ प्रय्यापे पेट्टवपेंटवौ २४२
5 ११५ यापेर्नव २४२
6 ११६ विक्कोशे पक्खोट २४३
7 ११७ गुठ उद्रूले २४३
8 ११८ तडेराहोडगिहोडौ २४३
9 ११९ हादेरवअच्छलणिचय २४३
10 १२० निमेनिम्मवणिम्माणी २०५
11 १२१ आलीडोल्लि २०५
12 १२२ क्रिय कीण २०२
13 १२३ क्च वे २०२
14 १२४ रस्सरसम सा २०५
15 १२५ म्मो ध्रुमोद २०६
16 १२६ स्थइकुकुरी २०६
17 १२७ निरप्पदकगचिड्डा ६१
गि य २०६

18 १२८ विसर पम्हसवीसरी २०६
19 १२९ क्रूपो णिजवह २०६
20 १३० जाणमुणी [illegible] ३७,२०६
21 १३१ धो दह श्रद १५५
22 १३२ स्टशिद्धिवाळुइूलफरिस
फासफसालिहुच्छिहान्‌२०६
23 १३३ फक्कस्थक २०७
24 १३४ श्लाघ सलह २०७
25 १३५ दिप्पस्तृप २०७
26 १३६ मियो भामिहौ २०७
27 १३७ भुजरण्णभुञ्जकम्मसमाण
चमडचड्डजेमजिमा २००
28 १३८ जृम्भेरवेजम्भा २०७
29 १३९ जुजजुम्मजुप्पा युजे १५९
30 १४० जनो आजम्मौ २०७
31 १४१ उत्थल उच्छले २०७
32 १४२ घूर्णघुम्मपहल्लघोलघुला
२०७

---

1 विशपेवौंकाडुको ॥ ४।३८ ॥ 2 घटे परिवाड ॥ ४।५० ॥ 3 दृशेदावदस-दक्खवा ॥ ४।३२ ॥ 4 प्रस्थापे पट्ठवपेण्डवौ ॥ ४।३७ ॥ 5 यापेर्जव ॥ ४।४० ॥ 6 निकोशे पक्खोड ॥ ४।४२ ॥ 7 उदल्टेगुण्ठ ॥ ४।२९ ॥ [illegible] तडेराहोड विहोडौ ॥ ४।२७ ॥ [illegible] हादेरवअच्छ ॥ ४।१२२ ॥ 10 निर्मो निम्माणनिम्मवौ ॥ ४।१९ ॥ 11 आलीङोल्ली ॥ ४।५४ ॥ 12-13 क्रिय किणो वेस्तु के च ॥ ४।५२ ॥ 14 मम स्थ सा ॥ ४।१५ 15 ऊर्ध्वो ध्मो धुमा ॥ ४।८ ॥ 16 उदष्ठकुकुरौ ॥ ४।१७ ॥ 17 स्खश थक चिट्ठ निरप्पा ॥ ४।१६ ॥ 18 विस्मु पम्हुस विम्हर वीसरा ॥ ४।७५ ॥ 19 कुपोवहो णि ॥ ४।१५१ ॥ 20 ज्ञो आणमुणौ ॥ ४।७ ॥ 21 श्रदो धो दह ॥ ४।९ ॥ 22 स्पृश फास फस फरिस छिव छिहालुङ्खालिहा ॥ ॥ ४।१८२ ॥ 23 फक्कस्थक ॥ ४।८७ ॥ 24 श्लाघ सलह ॥ ४।८८ ॥ 25 तृपस्थिप्प ॥ ४।१३८ ॥ 26 मियो भावीहौ ॥ ४५३ ॥ 27 भुजो भुञ्ज जिम जेम कम्माण्ह समाण चमड्डचड्डा ॥ ४।११० ॥ 28 जृवेजम्भो जम्भा ॥ ४।१५७ ॥ 29 युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्पा ॥ ४।१०९ ॥ 30 जनो जाजम्मौ ॥ ४।१३६ ॥ 31 उच्छल उत्थल ॥ ४।१७४ ॥ 32 घूर्णो घुल घोल घुम्म पहल्लाः ॥ ४।११७ ॥

1 १४३ लिपो लिप २०७
2 १४४ गदेह्लडपक्खोडौ २०८
3 १४५ ने सदेर्मज्ज २०८
4 १४६ प्रच्छे पुच्छ २०८
5 १४७ गठो म न्ये २०८
6 १४८ तुवरजअडौ त्वरे २०८
7 १४९ अतिडि तुर १२७
8 १५० तूर शैतृविडि १२८,२०८
9 १५१ पैर्यसे पल्हट्टपलोट्टपल्हत्था २०८
10 १५२ मृद्नातेमलपरिहट्टखुड्डपन्नाड चड्डमड्डमडा २०८
11 १५३ दशिरोअक्खणिअच्छाव-अच्छचक्खावअज्झपुलअ-पुलोअदेक्खावअवक्खपच्छा वआसपासणिअसम्बवाव वखान् १९७
12 १५४ क्षरपज्झरपच्चड्डत्तरणिड्डुल णिव्वला क्षरे २०९
13 १५५ कासेरवाद्वास २०९
14 १५६ न्यसेणिमणुमौ २०९
15 १५७ प्रहेर्णिरवारगेण्हवलहरप हिपच्चुआ २०२

3rd Adhyâya, 1st Pâda

16 १ होहुवहवा भुवेस्तु १२७,१
17 २ पृथक्स्पष्टे णि न्वड १८९
18 ३ प्रभौ हुप्प १८९
19 ४ हुं के
20 ५ हुरचिति १२७,१८६
21 ६ आघ्राक्षिप्ताभाइग्घणिज्झ ल्हुत्ता २०९
22 ७ रा वेल्लिय २०९

---

१ पुच्छ पुन्छ Ms. २ शतृविडो Ms ३ पयसपल्हट्टपल्लोट्टपल्हत्थाम् I
४ 'भुव के प्रत्यये परे हु इत्यादेशो भवति हु । हुअ ।'

---

1 लिपो लिम्प ॥ ४।१४९ ॥ 2 शदो झडपक्खोडौ ॥ ४।१३० ॥ 3 सदो मज्ज ॥ ४।१२३ ॥ 4 प्रच्छ पुच्छ ॥ ४।९७ ॥ 5 ग्रथो गण्ठ ४।१२० ॥ 6 त्वरस्तुवर जअडो ॥ ४।१७० ॥ 7 त्यादिशत्रोस्तूर ॥ ४।१७ 8 तुरोत्यादौ ॥ ४।१७२ ॥ 9 पयस पलोट्ट–पल्हट्ट–पल्हत्था ॥ ४।२०० ॥ 10 मल–मढ–परिहट्ट–खट्ट–चड्ड–मड्ड–पन्नाडा ॥ ४।१२६ ॥ 11 दृशो निअच्छ पेच्छावयच्छावयज्झ–वज्ज–स व्व–देक्खौ अक्खावक्खावअक्ख–पुलोअ–पुलअ–निअ आस–पासा ॥ ४।१८१ ॥ 12 क्षर खिर–झर–पज्झर–पच्चड–णिच्चल–णिट्टु ॥ ४।१७३ ॥ 13 अवात्काशो वास ॥ ४।१७९ ॥ 14 न्यसो णिम–णुमौ ४।१९९ ॥ 15 ग्रहो वल–गेण्ह–हर–पङ्ग–निरुवाराहिपच्चुआ ॥ ४।२०९ 16 भुवेर्हो–हुव–हवा ॥ ४।६० ॥ 17 पृथक्स्पष्टे णि व्वड ॥ ४।६२ ॥ 18 प्र हुप्पो वा ॥ ४। ६३ ॥ 19 के हू ॥ ४।६४ ॥ 20 अविति हु ॥ ४।६१ 21 आघ्रेराइग्घ ॥ ४।१३ ॥ स्नातेरब्भुत्त ॥ ४।१४ ॥ and क्षेर्णिज्झरो वा ॥४।२० 22 विलिङ्वेविरा ॥ ४।५६ ॥

1 ६५ णिहर आक्रन्दे २१५
2 ६६ ओअदोद्दालो च्छिदेरादा २१५
3 ६७ णिल्लूरल्लूरणिज्झरणिच्छल्लदुहावणिज्झोडा ।
4 ६८ अट्ट क्थे २१५
5 ६९ क्थेवअरपअरसण्यसाससाह-घवजप्पपिसुणचोप्पोप्पाला २१५
6 ७० हु से णिव्वर २१५
7 ७१ णिवेधेर्द्दुप २१६
8 ७२ जूर कुधे २१६
9 ७३ विसूरच खिदे २१६
10 ७४ तड्डुवविरल्लतडतड्डास्तने २००
11 ७५ निर पद्यतेगल २१६
12 ७६ संतपो झरा २१६
13 ७७ ओअग्गसमाणो व्यापिसमाप्यो ।
14 ७८ णियरो शुशुण्णाक्षिप्यो २००, २१६
15 ७९ णिपेरद्धुक्खपरिहुलपत रुह-पेल्लणोप्पसोप्पगत्था २१६
16 ८० उक्षिपेरुत्थपोउक्खहक्खुया स्सपगुउगुडाब्भुत्ता २१७
17 ८१ पेपेराअज्झाभउसी २१७
18 ८२ विरणडो गुपे २१७
19 ८३ पचारवेलवसुपालभे २१७
20 ८४ खउरपड्डुहा क्षुभे २१७
21 ८५ प्रदीप सदुपसांन्धुरातेअव सधुमा २१७
22 ८६ अल्लिअ उपसर्पे २१८
23 ८७ कमवसलिसलोट्टा स्वपे २१८
24 ८८ पहपडो निल्पे २१८
25 ८९ रभिराडोरम्भडवो २१८
26 ९० भाराक्रान्ते नमेर्णिसुड २१८

---

1 आक्रन्देर्णीहर ॥ ४।१३१ ॥ 2 आद्दा ओअदोद्दाली ॥ ४।१२५ ॥ 3 छिदेर्दु हाव–णिच्छल्ल–णिज्झोड–णिव्वर–णिल्लूर–लूरा ॥ ४।१२४ ॥ 4 क्थेरट्ट ॥ ४।११९ ॥ 5 क्थेर्वज्जर–पज्जरोप्पाल–पिसुण–सङ्घ–बोल–चव–जम्प–सीस–साहा ॥४।२॥ 6 दु से णिव्वर ॥ ४।३ ॥ 7 णिवेधेद्दुक ॥ ४।१३४ ॥ 8 क्रुधेर्जूर ॥ ४।१३५ ॥ 9 खिदेर्जूर–विसूरौ ॥ ४।१३२ ॥ 10 तनेस्तड–तड्ड–तड्डव–विरल्ला ॥ ४।१३७ ॥ 11 निर पद्यतेर्वल ॥ ४।१२८ ॥ 12 सतपेर्झङ्ख ॥ ४।१४० ॥ 13 व्यापेरोअग्ग ॥ ४।१४१ ॥ and समापे समाण ॥ ४।१४२ ॥ 14 शुशुक्षि–श्रीज्योणीरव–बोज्जी ॥ ४१५ ॥ and आक्षिपेर्णीरव ॥ ४।१४५ ॥ 15 क्षिपेर्गलत्थाड्डुक्ख–सोल्ल–पेल्ल–णोल्ल–छुह–हुल–परी–घत्ता ॥ ४।१४३ ॥ 16 उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्कहक्खुवा ॥ ४।१४४ ॥ 17 वेपेरायम्बायज्झौ ॥ ४।१४७ ॥ 18 गुप्य विर–णडौ ॥ ४।१५० ॥ 19 उपालम्भेर्झङ्ख–पचार–वेलवा ॥ ४।१५६ ॥ 20 क्षुभे खउर–पड्डुहौ ॥ ४।१५४ ॥ 21 प्रदीपस्तेअव–सन्दुम–सन्धुक्काब्भुत्ता ॥ ४।१५२ ॥ 22 उपसर्पेरल्लिअ ॥ ४।१३९ ॥ 23 स्वपे कमवस–लिस–लोट्टा ॥ ४।१४६ ॥ 24 विलपेर्झङ्ख–वडवडौ ॥ ४।१४८ ॥ 25 आङो रभे रम्भ–ढवौ ॥ ४।१५५ ॥ 26 भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढ ॥ ४।१५८ ॥

1 ९१ उब्भावचेल्लणिसरकोड्डुमसंखुड्ड-खेड्डमोट्टाअकिलिकिंचा रमे २१८

2 ९२ पडिसापडिसामौ शमे २१९

3 ९३ छुभे समाव २१९

4 ९४ आक्रमिरोहावोत्थारच्छुदान् २१९

5 ९५ विश्रमर्णिव्वा २१९

6 ९६ झुडुल्डुमडडल्लभमाडभुमभमड तलअटझटगुमटिरिटिल्लपरिपर-घमचक्कुभमडघसक्षपडुसा भ्रमे २१९

7 ९७ गमिरणुवज्जावज्जसाकुसोकुसाइ च्छाप्पवहरावसेहवदभपरिअल परिअल्लवोल्लणिरिणिसपच्छड्ड णीणणिम्महवच्छदणिलुक्क-रंमणीणिवहान् १९६

8 ९८ प्रत्यागमागमाभ्यागमौ पल्लोट्ट हिपच्चुओम्मच्छा २२०

9 ९९ रिहरिंगौ प्रविशे २२०

10 १०० संगमोब्भिड २२०

11 १०१ डिप्पणिट्टुहौ विगले २२०

12 १०२ णिवहणिरिणासणिरिणिज्ज रोच्चचड्डा पिषे २२०

13 १०३ वलेर्वंफ २२०

14 १०४ भ्रशे फिडफिट्टफुडफुट्टचुक्कभुल्ल घाड्डा २२०

15 १०५ भषेर्भुक्क २२०

16 १०६ पुरग्घवाग्घोडाहिरेमागुमा कुमा २२१

17 १०७ आहाहिलघवबाहिअच्चमह सिहविलुम्पचपा काङ्क्षे २२१

18 १०८ नशिरवहरावसेहणिवहपडि सासेहणिरणासान् २२१

19 १०९ साअड्डाणच्छकड्डाच्छा-अञ्छाणछा कृषे २२१

---

1 रमे सखुड्ड–खेड्डोब्भाव–किलिकिञ्च–कोट्टुम–मोट्टाय–णीसर–वेल्ला ॥ ४।१६८ ॥ 2 शमे पडिसा–परिसामो ॥ ४।१६७ ॥ 3 छुभे समाव ॥ ४।१५३ ॥ 4 आक्रमेरोहावोत्थार छुन्दा ॥ ४।१६० ॥ 5 विश्रमेर्णिव्वा ॥ ४।१५९ ॥ 6 भ्रमेष्टिरिटिल्ल–ढुण्ढुल्ल–ढण्ढल्ल–चक्कम्म–भम्मड–ममड–भमाड–तलअण्ट–झण्ट–झम्प–भुम–गुम–फुम–फुस–ढुम–ढुस–परी–परा ॥ ४।१६१ ॥ 7 गमेरई–अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस-पच्चड्ड–पच्छन्द–णिम्मह–णी–णीण–णीलुक्क–पदअ–रम्भ–वोल–परिअल्ल–णिरिणास–णिवहावसेहावहरा ॥ ४।१६२ ॥ 8 आङा अहिपच्चुअ ॥ ४।१६३ ॥ प्रत्याङा पलोट्ट ॥ ४।१६६ ॥ and अभ्याङोम्मत्थ ॥ ४।१६५ ॥ 9 प्रविशे रिअ ॥ ४।१८३ ॥ 10 समा अब्भिड ॥ ४।१६४ ॥ 11 विगलेस्थिप्प–णिट्टुहौ ॥ ४।१७५ ॥ 12 पिषेर्णिवह–णिरिणास–णिरिणज्ज–रोञ्च–चड्डा ॥ ४।१८५ ॥ 13 दलिवल्योर्वि-सट्ट–वम्फौ ॥ ४।१७६ ॥ 14 भ्रंशेः फिड–फिट्ट–फुड–फुट्ट–चुक्क–भुल्ला ॥ ४।१७७ ॥ 15 भषेर्भुक्क ॥ ४।१८६ ॥ 16 पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमा ॥ ४।१६९ ॥ 17 काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्घ–वच्च–वम्फ–मह–सिह–विलुम्पा ॥ ४।१९२ ॥ 18 नशेर्णिरणास–णिवहावसेह–पडिसा–सेहावहरा ॥ ४।१७८ ॥ 19 कृषेः कड्ढ–साअड्ढाञ्छाणच्छायञ्छाः ॥ ४।१८७ ॥

1 ११० अत्तावक्खोड २२१
2 १११ उद्देस्सलोमुमारोभगिडस गुजोल्पुलआआ २२१
3 ११२ सरिशोप्पाह २२२
4 ११३ प्रसेधिस २२२
5 ११४ मारोमिस २२२
6 ११५ प्रतीक्षेविहरविरमालरामआ २२२
7 ११६ ससेल्हसडिम्भी २२२
8 ११७ गुष्ठेघोम्वड २२२
9 ११८ निसढो दले २२२
10 ११९ प्रसेवमहरौ २२२
11 १२० बोल्लो बीनेच २२२
12 १२१ गवेपेपत्तगमेसढुढुल्लडढोला २२३
13 १२२ तक्षेअछरंपरंफा २२३
14 १२३ दुसेर्गुंज २२३
15 १२४ दहेरहिऊलाऊंखो २२३
16 १२५ विकसे कोआसवोसगौ २२३
17 १२६ छिदेपआससामग परिअन्ता २२३
18 १२७ जुगुप्सतेक्षणदुगुच्छदुगुच्छ-क्षप्पदुगच्छा २२३
19 १२८ मस्जगच्छअमाण्हे २२३
20 १२९ मुझो स्पयात् स्पउछे २२४
21 १३० गाहोवाहाइ २२४
22 १३१ गुमगुमडो मुहे २२४
23 १३२ अपुण्णगा फेन १७६
24 १३३ धातवोऽर्थान्तरेष्वपि २२४

3rd Adhyâya, 2nd Pâda.

25 १ दसस्स शौरसेन्यामसाव चोत्तो २४७
26 २ संयोगेश क्वचित् २४७
27 ३ तावति खोवा २४९
28 ४ थो घ २४८
29 ५ इहहचोहस २४९

---

1 अत्तावक्खोड ॥ ४।१८८ ॥ 2 उल्लसेरूसलोगुम्भ–गिलम–पुलआअ–गुञ्जोल्ला रोमा ॥ ४।२०२ ॥ 3 सरिशोप्पाह ॥ ४।१८० ॥ 4 प्रसेधिस ॥ ४।२०४ ॥ 5 भासेर्भिस ॥ ४।२०३ ॥ 6 प्रतीक्षे सामय–विहीर–विरमाला ॥ ४।१९३ ॥ 7 संसेल्हस–डिम्भौ ॥ ४।१९७ ॥ 8 प्रस्रेश्वोम्पड ॥ ४।१९१ ॥ 9 दलिवल्योर्वि सट्ट–वम्फौ ॥ ४।१७६ ॥ 10 प्रसेर्दर–बोल्ल–वज्जा ॥ ४।१९८ ॥ 11 बुभुक्षि–वीज्योर्णीरव–वोज्जो ॥ ४।५ ॥ 12 गवेषेर्ढुण्ढुल्ल–ढण्ढोल–गमेस–घत्ता ॥ ४।१८९ ॥ 13 तक्षेस्तच्छ–चच्छ–रम्प–रम्फा ॥ ४।१९४ ॥ 14 दमेर्गुंज ॥ ४।१९६ ॥ 15 दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ ४।२०८ ॥ 16 विकसे कोआस–वोसट्टौ ॥ ४।१९५ ॥ 17 छिदेः सामगगावयास–परिअन्ता ॥ ४।१९० ॥ 18 जुगुप्सेर्झुण–दुगुच्छ–दुगुञ्छा ॥ ४।४ ॥ 19 आरुहेश्चड–वलग्गौ ॥ ४।२०७ ॥ 20 Not traced 21 अवाग्राहेर्वाह ॥ ४।२०५ ॥ 22 मुहेर्गुम्म–गुम्मडौ ॥ ४।२०७ ॥ 23 फेना स्पुण्णादय ॥ ४।२५८ ॥ 24 धातवोर्थान्तरेपि ॥ ४।२५९ ॥ 25 तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ४।२६० ॥ 26 अध क्वचित् ॥ ४।२६१ ॥ 27 वादेस्तावति ॥ ४।२६२ ॥ 28 थो ध ॥ ४।२६७ ॥ 29 इह–हचोर्हस्य ॥ ४।२६८ ॥

1 ६ भुवो म २५१
2 ७ अन्त्यादिदेति मो ण २५१
3 ८ यों य्य २४८
4 ९ पूर्वस्य पुरव २४७
5 १० इअदूणौ क्त्व २४९
6 ११ कृगमोर्डदुअ २५०
7 १२ इदानीमो ऌदाणिं २४९
8 १३ तस्मात्ता २४९
9 १४ ण नन्वर्थे २५०
10 १५ अम्हहे हर्षे २५०
11 १६ हीही वैदूषके २५०
12 १७ हीमाणहे निर्वेदविस्मये २५०
13 १८ एवार्थे एव्व २५०
14 १९ हञ्जे चेट्याह्वाने २५०
15 २० अतो ङसेडुदोदू २४७
16 २१ आत् सावामन्त्र इनो न २४८
17 २२ म २४८
18 २३ भवताम् २४९

19 २४ भविष्यति स्सि २५१
20 २५ इजेचोदद् २५१
21 २६ शेष प्राकृतवत् २५२,२५६
22 २७ मागध्यां शौरसेनीवत् २५६
23 २८ लाङ्घाहो डस २५३
24 २९ आमो डाहद् २५३
25 ३० सौ पुस्येलत २५३
26 ३१ हगेहवयमो २५५
27 ३२ च्छोनादौ श्च २५४
28 ३३ क्षXक २५४
29 ३४ स्क प्रेक्षाचक्षते २५६
30 ३५ स सषो सयोगेमीष्मे २५४
31 ३६ स्तो श्चौ २५३
32 ३७ न्यण्यङ्ञ्जा ञ्ञ २५४
33 ३८ जो यजे २५६
34 ३९ जयद्या य २५४
35 ४० ष्टष्ठौ स्थम् २५५
36 ४१ स्थर्यौ स्त २५५

---

1 भुवो भ ॥ ४।२६९ ॥ 2 मोऽन्त्याण्णो वेदेतो ॥ ४।२७१ ॥ 3 न वा यों य्य ॥ ४।२६६ ॥ 4 पूर्वस्य पुरव ॥ ४।२७० ॥ 5 क्त्व इय–दूणौ ॥ ४।२७१ ॥ 6 कृ–गमो डडुअ ॥ ४।२७२ ॥ 7 इदानीमो दाणिं ॥ ४।२७७ ॥ 8 तस्मात्ता ॥ ४।२७८ ॥ 9 ण नन्वर्थे ॥ ४।२८३ ॥ 10 अम्महे हर्षे ॥ ४।२८४ ॥ 11 हीही विदूषकस्य ॥ ४।२८५ ॥ 12 हीमाणहे विस्मय–निर्वेदे ॥ ४।२८२ ॥ 13 एवार्थे य्येव ॥ ४।२८० ॥ 14 हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ ४।२८१ ॥ 15 अतो ङसेर्डादो–डादू ॥ ४।२७६ ॥ 16 आ आमन्त्र्ये सौ वेनो न ॥ ४।२६३ ॥ 17 मो वा ॥ ४।२६४ ॥ 18 भवद्भगवतो ॥ ४।२६५ ॥ 19 भविष्यति स्सि ॥ ४।२७५ ॥ 20 दिरिचेचो ॥ ४।२७३ ॥ 21 शेषं प्राकृतवत् ॥ ४।२८६ ॥ 22 शेषं शौरसेनीवत् ॥ ४।३०२ ॥ 23 अवर्णाद्वा ङसो डाह ४।२९९ ॥ 24 आमो डाहँ वा ॥ ४।३०० ॥ 25 अत एत् सौ पुंसि मागध्याम् ॥ ४।२८७ ॥ 26 अह–वयमोर्हगे ॥ ४।३०१ ॥ 27 छस्य श्चोनादौ ॥ ४।२९५ ॥ 28 क्षस्य ✕क ॥ ४।२९६ ॥ 29 स्क प्रेक्षाचक्षोः ॥ ४।२९७ ॥ 30 स–षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ ४।२८९ ॥ 31 र–सोर्ल–शौ ॥ ४।२८८ ॥ 32 न्य–ण्य–ज्ञ–ञ्जां ञ्ञः ॥ ४।२९३ ॥ 33 व्रजो ञ्जः ॥ ४।२९४ ॥ 34 ज–द्य–यां य ॥ ४।२९२ ॥ 35 ट्ट–ष्ठयोस्टः ॥ ४।२९० ॥ 36 स्थर्थयोस्तः ॥ ४।२९१ ॥

1 ४२ चिद्दस्थिष्टस्य २५६
2 ४३ नो णनो पैशाच्याम् २५७
3 ४४ न्यण्यज्ञां मञ् २५७
4 ४५ राज्ञो ञो वा चिम् २६०
5 ४६ तत्तदो २५७
6 ४७ शायो स २५८
7 ४८ छो क्ष २५८
8 ४९ दुस्थियाद्दशगे २५८
9 ५० यज्ञटां रिअसिनसिटा कचित् २५८
10 ५१ टोत्तु तु २५८
11 ५२ यो ण्यो हृदये २५८
12 ५३ टा नेन तद्दिदमो २६०
13 ५४ नाये स्त्रियाम् २६०
14 ५५ अतो ड्सेस्तुतोश् २५७
15 ५६ तद्दिजेच २६१
16 ५७ एय्य एव भविष्यति २६१
17 ५८ इय्यो यक २६१
18 ५९ कृञो दीर २६१
19 ६० घता तून २६०
20 ६१ ष्ट ष्टूनत्थूनौ २६०
21 ६२ शेष शौरसेनीवत् ॥
22 ६३ न प्रायोलुङ् कादिच्छलपदछ-म्यन्तसूत्रोक्त २५९
23 ६४ रो ल्लु पूळिकापैशाच्याम् २६२
24 ६५ गजडदयपघझढधभा कचटतप-खछठथफाल २६२
25 ६६ अन्येषामादियुजि न २६२
26 ६७ शेष प्राग्वत् २६२

3rd Adhyâya, 3rd Pâda

27 १ प्रायोपभ्रंशेचोष् २६३
28 २ अचोन्त्वयोसौ कखतथपफा गघदधबभान् २६७
29 ३ तु मो स्वम् २६४
30 ४ म्हो म्म २६७

---

1 पिडथिड ॥ ४।२९८ ॥ 2 णो न ॥ ४।३०६ ॥ 3 ञो ञ्ञ पैशाच्याम् ॥ ४।३०३ ॥ and न्य–ण्यो ञ्ञे ॥ ४।३०५ ॥ 4 राज्ञो वा चिञ् ॥ ४।३०४ ॥ 5 तदोस्तः ॥ ४।३०७ ॥ 6 श–षो स ॥ ४।३०९ ॥ 7 लो ळ ॥ ४।३०८ ॥ 8 यादृशादेर्दुस्ति ॥ ४।३१७ ॥ 9 यै–ञ–ढां रिय–सिन–सटा कचित् ॥ ४।३१४ ॥ 10 टोस्तुर्वा ॥ ४।३११ ॥ 11 हृदये यस्य प ॥ ४।३१० ॥ 12–13 तदिदमोष्टा नेन स्त्रिया तु नाए ॥ ४।३२२ ॥ 14 अतोङसेर्डातो–डातू ॥ ४।३२१ ॥ 15 इचेच ॥ ४।३१८ ॥ and आत्तेश्च ॥ ४।३१९ ॥ 16 भविष्यत्येय्य एव ॥ ४।३२० ॥ 17 क्यस्येय्य ॥ ४।३१५ ॥ 18 कृगो दीर ॥ ४।३१६ ॥ 19 क्त्वस्तून ॥ ४।३१२ ॥ 20 द्धून–त्थूनौ ष्ट्वः ॥ ४।३१३ ॥ 21 शेष शौरसेनीवत् ॥ ४।३२३ ॥ 22 न क–ग–च–आदि–षट्–शम्यन्त–सूत्रोक्तम् ॥ ४।३२४ ॥ 23 रस्य लो वा ॥ ४।३२६ ॥ 24 चूलिकापैशाचिके तृतीय–तुर्ययो राद्य–द्वितीयौ ॥ ४।३२५ ॥ 25 नादि–युज्योरन्येषाम् ॥ ४।३२७ ॥ 26 शेषं प्राग्वत् ॥ ४।३२८ ॥ 27 स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे ॥ ४।३२९ ॥ 28 अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क–ख–त–थ–प–फां–ग–घ–द–ध–ब–भाः ॥ ४।३९६ ॥ 29 मोनुनासिको वो वा ॥ ४।३९७ ॥ 30 म्हो–म्भो वा ॥ ४।४१२ ॥

1 ५ रो लुकमध २६७
2 ६ क्वचिदभूतोपि २६७
3 ७ विपदापत्सम्पदिदइ
4 ८ कथयथातथि डिहडिधडिमडे मास्यादे २७८
5 ९ दादेर्डेहो यादृकृतादृक्कीदृगीदृशाम् २७४
6 १० इइसोताम् २६८
7 ११ यावत्तावत्युम्महिम्मा वादे २७८
8 १२ डेत्तुलडेवडावियत्कियति च व्यादेयत्तुप २८२
9 १३ डेत्तहे त्रल २७८
10 १४ यत्तदो डइ २७८
11 १५ कुत्राने च डेत्तु २७८
12 १६ त्वतली प्पण २८३
13 १७ तव्यस्य एव्वइएप्पइएव्वा २८२
14 १८ क्त्व इइउएअवि २७९
15 १९ एप्प्येप्पिण्वेव्येविणु २७९
16 २० तुम एवमणाणहमणहिं च २७९
17 २१ गमेस्त्वेप्प्येप्पिण्वोरेलुक् २७९
18 २२ तृनो णअल् २८३
19 २३ छस्य युष्मदादेडार २८३
20 २४ जणिजणुनमइनावइनाइ इवार्थे २७९
21 २५ तणेणवेसिंतेसितेहिंकेहिं तादर्थ्ये २७९
22 २६ स्वार्थे डु पुनर्विनाध्रुवम २८०
23 २७ डेंडावश्यम २८०
24 २८ परमेकशसोड डि २८०
25 २९ अडडडुल्ला स्वार्थिककलुक् च २७१,२८३
26 ३० तद्योगजाश्च ॥

---

1 स्वाधे रो लुक् ॥ ४।३९८ ॥ 2 अभूतोपि क्वचित् ॥ ४।३९९ ॥ 3 आप द्विपत्सम्पदां द इ ॥ ४।४०० ॥ 4 कथ–यथा–तथा थादेरेमेमेहेधा डित ॥ ४।४०१ ॥ 5 यादृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेह ॥ ४।४०२ ॥ 6 अतां डइस ॥ ४।४०३ ॥ 7 यावत्तावतोर्वादेर्म उ महिं ॥ ४।४०६ ॥ 8 वा यत्तदोतोर्डेवड ॥ ४।४०७ ॥ 9 त्रस डेत्तहे ॥ ४।४३६ ॥ 10 यत्र–तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थत्तु ॥ ४।४०४ ॥ 11 एत्तु कुत्राने ॥ ४।४०५ ॥ 12 त्व–तलो प्पण ॥ ४।४३७ ॥ 13 तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥ ४।४३८ ॥ 14 क्त्व इ–इउ–इवि–अवय ॥ ४।४३९ ॥ 15 एप्प्येप्पिण्वेव्येविणव ॥ ४।४४० ॥ 16 तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ४।४४१ ॥ 17 गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ४।४४२ ॥ 18 तृनोणअ ॥ ४।४४३ ॥ 19 युष्मदादेरीयस्य डार ॥ ४।४३४ ॥ 20 इवार्थे न–नउ–नाइ–नावइ–जणि–जणव ॥ ४।४४४ ॥ 21 तादर्थ्ये केहिं–तेहिं–रेसि–रेसिं–तणेणा ॥ ४।४२५ ॥ 22 पुनर्विन स्वार्थे डुः ॥ ४।४२६ ॥ also एवं–पर–सम–ध्रुव–मा–मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु म मणाउं ॥ ४।४१८ ॥ 23 अवश्यमो डें–डो ॥ ४।४२७ ॥ 24 एकशसो डि ॥ ४।४२८ ॥ and एव–पर–सम–ध्रुवं–मा–मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु म मणाउं ॥ ४।४१८ ॥ 25 अ–डड–डुल्ला स्वार्थिक–क–लुक् च ॥ ४।४२९ ॥ 26 योगजाश्चैषाम् ॥ ४।४३० ॥

1 27 ३१ ङीत स्त्रियाम् ॥
2 ३२ अदन्ताड्डा ॥
3 ३३ इदुतोति ॥
4 ३४ इदानीमेम्वहिं २८०
5 ३५ एव जि २८०
6 ३६ एवमेव २८०
7 ३७ नहि नाहि २८०
8 ३८ प्रत्युत पच्चलिउ २८०
9 ३९ एवमेव एमइ २८०
10 ४० सम समाणु २८१
11 ४१ किल किर २८१
12 ४२ पगिमप्राइमप्राउप्राइव प्रायस २८१
13 ४३ दिवा दिवे २८१
14 ४४ सह सहु २८१
15 ४५ मा म २८१
16 ४६ कुत कउकहन्तिहु २८१
17 ४७ अथवामनागहवइमणाउ २८१
18 ४८ इतयेत्तहे २८२
19 ४९ पश्चात् पच्छइ २८२
20 ५० ततस्तदा तो २८२
21 ५१ खनुगाहापन्यमासर्वो २६८, २८२
22 ५२ किं काइकवणौ २७३
23 ५३ उमनिच्छउत्सा विपन्नपत्मौ क्का २६७
24 ५४ अत्तु परस्परस्य २६८
25 ५५ अन्यादृशस्याण्णाइसावराइसौ २६८
26 ५६ यदिल्लगा डीमादी नाम् ॥
27 ५७ हुहुरुपिरिघिगादशब्दचेष्टानु कृतौ २८२
28 ५८ अनर्थका घइमादय २८२

---

1 स्त्रियां तदन्ताड्डी ॥ ४।४३१ ॥ 2 आ त्तान्ताड्डा ॥ ४।४३२ ॥ 3 अस्येदे ॥ ४।४३३ ॥ 4-5-6 पश्चादेवमेवैवेदानी-प्रत्युतेतस पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ४।४२० ॥ 7 किलाथवा-दिवा-सह-नहे किराहवइ दिवे सहु नाहिं ॥ ४।४१९ ॥ 8-9 पश्चादेवमेवैवेदानी-प्रत्युतेतस पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ४।४२० ॥ 10 एव-पर-सम-ध्रुव-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु म मणाउ ॥ ४।४१८ ॥ 11 किलाथवा-दिवा-सह-नहे किराहवइ दिवे सहु नाहिं ॥ ४।४१९ ॥ 12 प्रायस प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्व ॥ ४।४१४ ॥ 13-14 किलाथवा-दिवा-सह-नहे किराहवइ दिवे सहुं नाहिं ॥ ४।४१९ ॥ 15 एव-पर-सम-ध्रुव-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु म मणाउ ॥ ४।४१८ ॥ 16 कुतस कउ कहन्तिहु ॥ ४।४१६ ॥ 17 किलाथवा-दिवा-सह-नहे किराहवइ दिवे सहु नाहिं ॥ ४।४१९ ॥ 18-19 पश्चादेवमेवैवेदानी-प्रत्युतेतस पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ४।४२० ॥ 20 ततस्तदोस्तो ॥ ४।४१७ ॥ 21 मान्य थोनु ॥ ४।४१५ ॥ and सर्वस्य साहो वा ॥ ४।३६६ ॥ 22 किम काइ-कवणौ वा ॥ ४।३६७ ॥ 23 विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच ॥ ४।४२१ ॥ 24 परस्परस्यादिर ॥ ४।४०९ ॥ 25 अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥ ४।४१३ ॥ 26 शीघ्रादीनां वहिल्लादय ॥ ४।४२२ ॥ 27 हुहुरु-घुग्घादय शब्द-चेष्टानुकरणयो ॥ ४।४२३ ॥ 28 घइमादयोनर्थका ॥ ४।४२४ ॥

3rd Adhyaya, 4th Pâda

1 १ दिद्दौ सुपि २६५
2 २ स्सम्यत उत् २६४
3 ३ ओदू सी तु पुसि २६४
4 ४ ए भिसि २६६
5 ५ टि २६५
6 ६ ङिनेष २६६
7 ७ ङसेर्हदू २६६
8 ८ भ्यसो हु २६६
9 ९ सुस्सुहो ङम २६६
10 १० आमो ह २६६
11 ११ टो णानुस्सारौ २६५
12 १२ ए घेडुत २६९
13 १३ हि हे ङिङसो २६९
14 १४ हु भ्यस २६९
15 १५ आमो ह च २६९
16 १६ ङमो छक् २६६
17 १७ सुससो २६४
18 १८ हो जस आमन्त्रणे २६५
19 १९ हिं भिस्सुपो २६५
20 २० स्त्रियां हे २७१
21 २१ ङसूङस्योर्हे २७०
22 २२ हुमाम्भ्यस २७१
23 २३ उदोती जश्शसो २७०
24 २४ इ नपि २७२
25 २५ कान्तस्यात उ स्समो २७२
26 २६ सर्वगान् हेर्हि २६८
27 २७ ङसेर्हं २६८
28 २८ ▪ किमो ङिह २७२
92 २९ इस सुड् यत्तत्किभ्य २७३
30 ३० स्त्रिया ङहे २७४
31 ३१ यत्तत् ङ्तु स्समो २७३
32 ३२ इदम इमु नपुंसके २७५
33 ३३ एतदेह एहो एहु स्त्रीनृनपि २७३
34 ३४ जश्शसोरेह २७३
35 ३५ ओद्द अदस २७४

---

1 स्यादौ दीर्घह्रस्वौ ॥ ४।३३० ॥ 2 स्यमोरस्योत् ॥ ४।३३१ ॥ 3 सौ पुंस्योद्वा ॥ ४।३३२ ॥ 4 भिस्येद्वा ॥ ४।३३५ ॥ 5 यट्टि ॥ ४।३३३ ॥ 6 ङिनेच ॥ ४।३३४ ॥ 7 ङसेर्हे हू ॥ ४।३३६ ॥ 8 भ्यसो हुं ॥ ४।३३७ ॥ 9 ङस सु-हो-स्सव ॥ ४।३३८ ॥ 10 आमो ह ॥ ४।३३९ ॥ 11 आट्टो णानुस्वारौ ॥ ४।३४२ ॥ 12 ए चेदुत ॥ ४।३४३ ॥ 13–14 ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हय ॥ ४।३४१ ॥ 15 हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ४।३४० ॥ 16 षष्ठ्या ॥ ४।३४५ ॥ 17 स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ४।३४४ ॥ 18 आमन्त्र्ये जसो हो ॥ ४।३४६ ॥ 19 भिस्सुपोर्हि ॥ ४।३४७ ॥ 20 ङेर्हि ॥ ४।३५२ ॥ 21 ङस्ङस्योर्हे ॥ ४।३५० ॥ 22 भ्यसामोर्हु ॥ ४।३५१ ॥ 23 स्त्रियां जस्-शसो-रुदोत् ॥ ४।३४८ ॥ 24 क्लीबे जस्-शसोरिं ॥ ४।३५३ ॥ 25 कान्तस्यात उं स्यमो ॥ ४।३५४ ॥ 26 ङेर्हि ॥ ४।३५७ ॥ 27 सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ४।३५५ ॥ 28 किमो डिहे वा ॥ ४।३५६ ॥ 29 यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्नवा ॥ ४।३५८ ॥ 30 स्त्रियां ङहे ॥ ४।३५९ ॥ 31 यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ४।३६० ॥ 32 इदम इमुः क्लीबे ॥ ४।३६१ ॥ 33 एतदः स्त्री-पुं-क्लीबे एह एहो एहु ॥ ४।३६२ ॥ 34 एइर्जस्-शसो ४।३६३ ॥ 35 अदस ओइ ॥ ४।३६४ ॥

1 ३६ इदम आअ २७३
2 ३७ सौ युष्मदस्तुहु २७६
3 ३८ तुम्हे तुम्हइ जश्शसो २७६
4 ३९ भिसा तुम्हेहिं २७६
5 ४० ब्यमृटा पइ तइ २७६
6 ४१ तुज्झतुधतउ ङसिङ्सा २७६
7 ४२ सुपा तुम्हासु २७७
8 ४३ तुम्हहमाम्भ्यसभ्याम् २७७
9 ४४ अस्मदोम्हह २७७
10 ४५ सौ हउ २७७
11 ४६ मइ ङ्यम्टा २७७
12 ४७ ङसङसिना महुमज्झ २७७
13 ४८ अम्हइ अम्हेइ जश्शसो २७७
14 ४९ भिसा अम्हेहि २७७
15 ५० सुपाम्हासु
16 ५१ लटो हिं वा पइयो २८४
17 ५२ हिर्थासिपो २८४
18 ५३ हु मध्यमो २८४
19 ५४ उ मिबिटो २८४
20 ५५ हु मस्महिडो २८४
21 ५६ इदुदेत्स्वयो २८५
22 ५७ स्यस सो लृटि २८४
23 ५८ पयासो भुवो बहुच्छ २८५
24 ५९ ब्रजेर्वञ्ज २८५
25 ६० ब्रूयो ब्रुव २८५
26 ६१ क्रिये कीसु २८६
27 ६२ परसगण्हौ दृशिमहौ २८६
28 ६३ तक्षेश्छोल्ल २८६
29 ६४ ह्रोस्तोरुच्चारलाघवम् ॥
30 ६५ यिन्दोरन्ते ॥
31 ६६ हल् सेड ॥
32 ६७ लिङ्गमतन्त्रम् ॥
33 ६८ शौरसेनीवत् ॥
34 ६९ तद्व्यत्ययश्च ॥
35 ७० शेष संस्कृतवत् ॥
36 ७१ श्लाडगास्तु देश्याः सिद्धा ॥

---

1 इदम आय ॥ ४।३६५ ॥ 2 युष्मदः सौ तुहं ॥ ४।३६८ ॥ 3 जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ४।३६९ ॥ 4 भिसा तुम्हेहिं ॥ ४।३७१ ॥ 5 टा-ङ्यमा पइं तइं ॥ ४।३७० ॥ 6 ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥ ४।३७२ ॥ 7 तुम्हासु सुपा ॥ ४।३७४ ॥ 8 भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ४।३७३ ॥ 9 अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ४।३८० ॥ 10 सावस्मदो हउं ॥ ४।३७५ ॥ 11 टा-ङ्यमा मइं ॥ ४।३७७ ॥ 12 महु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ४।३७९ ॥ 13 जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ४।३७६ ॥ 14 अम्हेहिं भिसा ॥ ४।३७८ ॥ 15 सुपा अम्हासु ॥ ४।३८१ ॥ 16 त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ॥ ४।३८२ ॥ 17 मध्यत्रयस्याद्यस्य हि ॥ ४।३८३ ॥ 18 बहुत्वे हु ॥ ४।३८४ ॥ 19 अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उं ॥ ४।३८५ ॥ 20 बहुत्वे हुं ॥ ४।३८६ ॥ 21 हि स्वयोरिदुदेत् ॥ ४।३८७ ॥ 22 वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥ ४।३८८ ॥ 23 भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ४।३९० ॥ 24 व्रजेर्वुञ्ज ॥ ४।३९२ ॥ 25 ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ४।३९१ ॥ 26 क्रिये कीसु ॥ ४।३८९ ॥ 27 दृशेः प्रस्सः ॥ ४।३९३ ॥ and ग्रहेर्गृण्हः ॥ ४।३९४ ॥ 28 तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ४।३९५ ॥ 29 कादि-स्थैदोतोरुच्चारलाघवम् ॥ ४।४१० ॥ 30–31 Not traced. 32 लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४।४४५ ॥ 33 शौरसेनीवत् ॥ ४।४४६ ॥ 34 व्यत्ययश्च ॥ ४।४४७ ॥ 35 शेषं संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ ४।४४८ ॥ 36 Not traced.

An Appendix containing an Alphabetical list of Prâkrita words occurring in the text with their equivalents in Samskṛita

अ

अअा–अजा 105

अइउद्दो–अति–ऊर्ध्व 40

अइउब्भो–अति—ऊर्ध्व 40

अइणाव–अनितु 115

अइणु–अतिनु 115

अइरिं–अतिरि 114

अइसु–ईदृश 268

अक्खोडइ–(असिं कोपात्) कर्षति 221

अक्कदइ–आक्रन्दति 215

अक्कमइ–आक्रमते 219

अगणिमहो–अग्निमान् 126

अगणिवण्णो–अग्निवर्ण 48

अगणी–अग्नि 89

अग्गओ–अग्रत 156

अग्गिमहो–अग्निमान् 126

अग्गिवण्णो–अग्निवर्ण 48

अग्गी–अग्नि 89

अग्गमग्गम्मि–अग्रे अग्रे 163

अगारो–अङ्गार 58

अगुअ –इङ्गुद 62

अच्छअरं }
अच्छरिअ } –आश्चर्यम् 113
अच्छरिज्ज }

अच्छइ } –1 आस्ते ...
} –2

अच्छरआ } –अप्सरा 135
अच्छरसा }

अच्छि } –अक्षि 89,114
अच्छी }

अज्जइ–अर्जति 214

अज्जा–आर्या (श्वश्रूवाची) 99

अञ्णारिसो–अन्यादृश 258

अटइ–अटति 75

अट्टइ–क्वथति 215

अट्ठारहो–अष्टादश 85

अट्ठो } –अर्थ 33
अत्थो }

अड्डो–अवट 84

अड्डक्खइ–क्षिपति 217

अड्ढो } –अर्ध 36
अद्धो }

अणवज्जो } –अनवद्य 35,
अणवद्दये } –255

अणुट्ठिअब्बम्हचेरो–अनुष्ठितब्रह्मचर्य 40

अणुट्ठिओ–अनुष्ठित 40

अणुवअइ–अनुव्रजति 213

अणुहोइअमाणो }
अणुहोइज्जमाणो } –अनुभूयमान 128
अणुहोईअन्तो }
अणुहोइज्जन्तो }

अट्ठिं–अस्थि 114

अण्णइ–भुङ्क्ते 200

अण्णण्ण / अण्णोण्ण —अन्योन्यम् 113
अण्णण्णकलहो / अण्णोण्णकलहो —अन्योन्यकलह 68
अण्णत्तो / अण्णत्तो —अन्यत 109
अण्णत्थ / अण्णइ / अण्णहि —अन्यत्र 158
अण्णू—अज्ञ 45
अत्तमाणो—आयतमान 84
अत्ता / अत्तो —आत्मा 122
अत्थि—अस्ति 194
अत्थी—अर्थी 107
अद्दइ—ए—अत्ति 193
अद्दसणो / अद्दंसणो —अदर्शन 47
अद्—आर्द्रम् 111
अन्तरगओ—अन्तरगत 59
अन्तरप्पा—अन्तरात्मा 63
अन्तावेइ—अन्तर्वेदि 104
अन्तेउरं—अन्तःपुरम् 59
अन्तेउरवासो—अन्तःपुरवास 59
अन्धो / अन्धलो —अन्ध 161
अप्पआसइ—क्षिप्यति 223
अप्पज्जो / अप्पण्णू —आत्मज्ञ 45
अप्पणअ—आत्मीयम् 158
अप्पा / अप्पो —आत्मा 122
अप्पिओ—अर्पित 59
अप्पाहइ—सन्दिशति 222
अप्पुत्त—आत्मभवम् 160

अप्फंसो—अस्पर्श 57
अब्भागच्छइ—अभ्यागच्छति 220
अभिडइ—सङ्गच्छते 220
अब्भुत्तइ —1 स्नाति 209 / —2 संदीप्यति 218
अमच्चो—अमात्य 33,61
अमरिसो—अमर्ष 49
अमु—अद 136
अमु / अमू —असौ Mas 274,275, 130
अमु—अमू— / अमूओ —असौ Fem 135
अम्बो—आम्र 40,61
अम्मि / अम्हि —अहम् 140
अम्भु—अश्मा 267
अम्हअण्णइ / अम्हण्णइ —वयमन्यत्र 156
अम्हारिसो / अम्हारिसो —अस्मादृश 258,12
अम्हाइ—अस्मदीय 283
अरण्ण—अरण्यम् 110
अरहन्तो / अरिहन्तो / अरहो / अरिहो / अरुहो / अरुहन्तो / अरुहमाणो —अर्हन् 128
अलअपुरधम्मो—अचलपुरधर्म 52
अलसिप्पसूणवण्णो—अतसीप्रसूनवर्ण 77
अलसी—अतसी 106
अलाबू—अलाबू 108
अल्लिअइ—उपसर्पति 218
अल्ल—आर्द्रम् 111

उक्कुरइ–उत्तिष्ठति 206

उक्खओ }
उक्खाओ }–उत्खात 60

उग्घइ–निद्राति 211

उच्चअ–उच्चै 152

उच्छवो–उत्सव 34

उच्छाहो–उत्साह 38

उच्छुओ–उत्सुक 34

उच्छू–इक्षु 93

उज्जू }–ऋजु 93
}–भार्या (वधू) 99

उट्ठो–उष्ट्र 36

उट्ठइ–उत्तिष्ठति 206

उड्ढी–वृद्धि 103

उड्ढी }–ऋद्धि 102
} वृद्धि 103

उणमुत्तो–ऋणमुक्त 68

उत्तो–वृत्तान्त 67

उत्तरिज्ज }
उत्तरीअ }–उत्तरीयम् 81

उत्तिमो–उत्तम 53

उत्थल्लइ–उच्छलति 207

उत्थारइ–आक्रमते 219

उत्थारो–उत्साह 38

उद्द–आर्द्रम् 111

उद्दालइ–आच्छिनत्ति 215

उद्धी–वृद्धि 102

उद्धुमाअइ }
उद्धुमाइ }–उद्धमति 206

उम्मु–विषण्ण 268

उपरिं–उपरि 151

उपरिल्लो (संव्यानम्)–उपरि 160

उपसप्पइ–उपसर्पति 218

उपस्तिदे–उपस्थितः255

उपालम्भइ–उपालभते 216–7

उप्पुसइ–मार्ष्टि 213

उम्मावइ–रमते 219

उमच्छइ–अभ्यागच्छति 220

उम्बरो–उदुम्बर 84

उप्पअइ–उत्पतति 221

उल्ल–आर्द्रम् 111

उल्लुण्डइ–लुण्डति 215

उवआरो–उपचार 150

उअउ }
उवउ }–उपगु 114

उवज्झाओ–उपाध्याय 35

उवगउ }
उवगाइ }–उपगु 115

उवभुञ्जइ–उपभुङ्क्ते 214

उवरिं–उपरि 151

उवहत्थइ–समारभते 212

उवाणओ–उपानद् 130

उव्वाइ–उद्वाति 211

उव्वालइ–कथयति 215

उव्विवइ }
उव्वेवइ }–उद्विजते 203

उव्वीढो–उद्व्यूढ 65

उव्वेढइ–उद्वेष्टते 204

उव्वेल्लइ–प्रसरति 209

उसहो–वृषभ 67

उहो–उर्मी 27

ऊ

ऊरुदग्घा }
ऊरुदग्घी }–ऊरुदघ्नी 105

ऊरुद्दअसा }
ऊरुद्दअसी }–ऊरुद्वयसी 105

ऊरुमेत्ता }
ऊरुमेत्ती }–ऊरुमात्री 105

ऊगलइ–उद्गलति 221
ऊसवो–उत्सव 31
ऊसारो–आसार 59
ऊसहो–ऋषभ 68
ऊसुओ–उत्सुक 31
ऊसो–उस्र 57

ए

एओ–एतद् 136
एइ–एषा 133
एक्को–एक 259
एक्कआ } –एकदा 160
एक्कइआ
एक्को } –एक 28,29,61,73
एको
एकमेक
एकमेकण } –एकैकम् 163
एकेक
एकारहो–एकादश 85
एक्कारो–अयस्कार 70
एगयिअ–एकदा 160
एगो–एक 28,29,61,73
एड्का–एड्का 105
एण्हिं–इदानीम् 151
एतिसो–इदृश 258
एत्तहे–इत 282
एत्ताहे–इदानीम् 151
एत्तिअ } –इयत् 151
 –एतावत्
एत्तुउ–एतावान् 283
एत्थु–अत्र 279
एद्दह–इयत् 157
एम–एवम् 280
एमइ } –एवमेव 281,155
एमेअ

एरिसो–ईदृश 61
एव } –एवम् 155
एव्व
एवड्ड–एतावान् 283
एव्व–एव 250
एव्व मेद–एवमेतद् 251
एव्वहिं–इदानीम् 280
एस–एतद् 136
एस } –एषा 133
एसा
एसो–एष 125
एह } –१ एष 273
एहु } –२ ईदृग् 274
एहो
एहइ–ए–एधते 193
एहो–एषा 275

ओ

ओअक्खइ–पश्यति 107
ओअग्गइ–आच्छिनत्ति 215
ओआरो } १ अपकार 149
 –२ अवतार 149
 ३ उपचार 150
ओगाहइ–अवगाहते 224
ओज्झरो–निर्झर 63
ओड्ड–आढ्यम् 111
ओप्पिओ–अर्पित 59
ओमल्ल–निर्माल्यम् 56,110
ओल्ल–आर्द्रम् 111
ओळी–आली (पङ्क्ती) 102
ओवासइ–अवकाशते 209
ओवाहइ–अवगाहते 224
ओसरइ } –अपसरति 204
 –अवतरति 212
ओसह–औषधम् 78

ओगुक्कइ–तिजति 214
ओहरइ–अवतरति 212
ओहलो –उदूखल 71
–उलूखल 112
ओहावइ–आक्रमते 219
ओहिरइ–निद्राति 211

क

क –१ क 272
का –२ का 274
कअतित्थो
कअतूहो –कृततीर्थ 41
कअरामपाअवडणो
कअरामपावडणो –कृतरामपाद पतन 84
कअसारो–कृतसार 57
कअबो–कदम्ब 77
कअली–कदली (द्रुम) 106
कइमा–कविलम् 99
कइमो–कतम 30
कइवओ
कइवाहो –कतिपय
कइ –1 कपि 79
–2 कवि 86
कउ–कुत 281
कउच्छेअओ–कौक्षे[illegible] 69
कउरवो–कौरव 76
कउहो–कातर 79
[illegible]तो –हृत 38,41
कृत 155
[illegible] 133
[illegible]क्काटक 54
कइ–[illegible]इस्सति 221
कइ–कथम[illegible]इस्सति 224
[illegible] 53

कत्ता
कत्ता
कत्तारो
कत्तारो –कर्ता 96
कट्टून
कत्थून –कृत्वा 260
कडु–कटु 94
कडुइ–क्षपति 221
कणवीरो–करवीर 82
कणिआरो
कण्णिआरो
कण्णेरो –कर्णिकार 46,71
कणेरू–करेणू (Fem) 108
कठो–कष्ठ 75
कण्हो–कृष्ण 43,51
कत्तारं–कर्तृ 114
कत्थ–कुत्र 155,158
कदुअ–कृत्वा 250
कदो
कत्तो –कुत 155
कन्दो–स्कन्द 32
कप्पु–कफ 267
कमढो–कमठ 75
कमलो–कमलम् 258
कमवइ–क्षपिति 218
कमो–क्रम 50
कपो–कम्प 79
कमारो
कम्हारो –काश्मीर 42
कमूरु–[illegible] 267
कमइ–भुङ्क्ते 200
कम्मइ–(क्षुरं) करोति 20[illegible]
कम्मवइ–उपभुङ्क्ते 214
कम्मो–कर्म 123
कयधो–कबन्ध [illegible] 423

चउट्ठो
चउत्थो }–चतुर्थ 33,71

चउद्दो–चतुर्दश 85

चउरो–चत्वार 116

चउव्वारो–चतुर्वार 71

चच्चरं–चत्वरम् 113

चच्चरो–चत्वर 33

चच्चारइ–उपालभते 217

चच्छइ–तक्ष्णोति 223

चज्जइ–पश्यति 197

चड्डइ–पिनष्टि 220

चड्डइ–मुद्के 200

चण्डो–चण्ड 58

चत्तारि
चत्तारो }–चत्वार 116

चन्दओ
चन्दो
चन्द्रो }–चन्द्र 160,44

चन्दिमा
चन्द्रिमा }–चन्द्रिका 100

चमढइ–भुङ्क्ते 200

चमरो–चामरः 60

चलइ
चल्लइ }–चलति 205

चलणो–चरण 82

चवइ–कथयति 215

चविडा
चवेडा }–चपेटा 100

चाउँडा–चामुण्डा 100

चिआ
चिआओ }–चिद 134

चिंचइ
चिंचअइ
चिंचिल्लइ }–मण्डयति 214

चिट्ठदि
चिट्ठइ }–तिष्ठति 206,256

चिणइ–ए–चिनोति 196

चिणिऊण
चिणेऊण }चित्वा 154

चिण्ह
चिन्ध }–चिह्नम् 113

चिलाओ–किरात 72

चिहुरो–चिकुर 74

चीमूतो–जीमूत 262

चुक्कइ
चुरुइ }–भ्रंशति 220

चुप्पो–गुच्छ 76

चुडो–चण्ड 58

चूडु–चूत 267

चूहइ–क्षिपति 217

चेअइ–ए
चेइ–ए }–चिनोति 196

चेइअपरो–चैत्यपर 50

चेत्त–चैत्यविशेष 70

चेत्तो–चैत्र 69

चोग्गुणो–चतुर्गुण 71

चोट्ठो
चोत्थो }–चतुर्थ 33,71

चोरिअकुसलो
चोरिआकुसलो }–चौर्यकुशलं 50

चोव्वडइ–म्रक्षति 222

चोव्वारो–चतुर्वार 71

च्छुण्णो–क्षुण्ण 34

च्छोट्टइ
च्छोल्लि }–तरफोति 286

छ

छइओ–स्थगितः 34

छउमपरो–छद्मपर 51

तावु-ताप 267
ताम / तामहिं } -तावत् 278
तामोतरो-दामोदर 258
ताम्ोतलो-दामोदर 262
तारिसं-तादृक् Neu 136
तारिसो-तादृक् Mas 129
तालविंट / तालवेंट } -तालवृन्तम् 111
ताव-तावत् 249
तिक्खो-तीक्ष्ण 32
तिण्णि-त्रय 91
तिण्हो-तीक्ष्ण 32
तित्तिरो-तित्तिरि 88
तित्तिल-तावत् 157
तिध / तिम } -तथा 278
तिरिच्छी-तिर्यक् 126
तिह-तथा 278
तिहु-कुत 281
तीरइ-शक्नोति 212
तीसा-त्रिंशत् 104
तु-त्वम् 137
तुअइ-ए-तुदति 196
तुड्इ / तुड्डइ } -तुण्डति 215
तुट्टइ-त्रुट्यति 205
तुम-त्व 137
तुम्हकेरो / तुम्हार } -युष्मदीय 158,283
तुम्हेच्चअ-याष्माकम् 159
तुरंतो / तुरंतो / तुरमाणो / तुरेमाणो } -त्वरन् 128
तुवरइ-त्वरते 208
तुव / तुह / तुहु } -त्वम् 137,276
तुम्हकेरो-युष्मदीय 181
तूणो-तूण 66
तूरइ-त्वरते 208
तूरंतो / तूरंता / तूरमाणो / तूरेमाणो } -त्वरन् 128
तूगो-तूय 41
तूसइ-ए-तुष्यति 196
तेअइ-तिजति 214
तेअवइ-संदीप्यति 218
तेत्तिअ-तावत् 157
तेत्तुल-तावान् 283
तेत्थु-तत्र 279
तेद्दह-तावत् 157
तेम-तथा 278
तेरहो-त्रयोदश 85
तेल्लप्पिओ-तैलप्रिय 18
तेलोक्कणाहो / तेल्लोक्कणाहो } -त्रैलोक्यनाथ 17
तेवड्ड-तावान् 283
तेह / तेहु / तेहो } -तादृक् 274
तो-तत 282
-तदा 282
तोणीरो-तूणीर 66
तु-स 273

थ

थक्कइ-तिष्ठति 206
थम्भो-स्तम्भ 32

पुव्वण्हो }
पुव्वाण्हो } –पूर्वाह्ण 13
पूवाण्हो }
पुढ–पृथक् 152
पुहई–पृथ्वी 105
पु–पुरा 131
पूसइ–ए–पुष्यति 196
पूसा }
पूसाणो } –पूषा 122
पूसो }
पेच्छइ–पश्यति 197
पट–पिष्टम् 111
पेरंतो–पर्यन्तः 40
पेल्लइ–क्षिपति 217
पोग्गरो–पुष्कर 65
पोरो–पूतर 71
पोसो–पोष 259
पोहलप्पिओ–पूगफलप्रिय 71
प्राइम }
प्राउ } –प्रायश 281
प्रिउ–प्रिय 267

फ

फणसो–पनस 79
फन्दो–स्पन्द 39
फलिहो }
फलिहो } –स्फटिक 74
फलिहो–परिघ 79
फरिसइ–स्पृशति 206–7
फरसो–परुष 79
फवति–भवति 251
फवो–भव 262
फुडइ }
फुडइ } –स्फुटति 205
फुसइ }
पुस्सइ } –मार्ष्टि 213
फोति–भवति 263

ब

बइसइ–विशति 218
बदरफलो }
बदरफलो } –बदरफल 47
बप्फो–बाष्प 11
बम्हणु }
बम्हणो } –ब्राह्मण 43,267
बरिहहरो–बर्हधर 49
बलइ–गृह्णाति 202
बवइ–ए–ब्रवीति 155
बहप्पइ }
बिहप्पइ }
बुहप्पइ }
बहप्फइ }
बिहप्फइ } –बृहस्पति 89–90
बुहप्फइ }
बहस्सइ }
बिहस्सइ }
बुहस्सइ }
बहिणी–भगिनी 105
बहुइ–बही 107
बहुमोल्लो–बहुमूल्य 66
बाम्हणो–ब्राह्मण 43
बाहिं }
बाहिर } –बहि 151
बाहो–बाष्प 41
बुक्कइ–भषति 220
बुज्झइ–बुध्यते 203
बुड्डइ–मज्जति 213
बुधो }
बुन्धो } –बुध्न 54
बुवइ }
बुवदि } –ब्रवीति 286
बुहुक्खइ–बुभुक्षति 216
बेरो–वेर 82

ह

Appendix of Avyayas Alphabetically arranged

अ

अइ–संभावने १४६

अग्गओ–अग्रत १५६

अण–नञर्थे १४९

अण्णत्थ–अन्यत्र १५८

अण्णह–अन्यत्र १५८

अण्णहि–अन्यत्र १५८

अप्पणा–स्वयम् १५०

अम्मो–१ पश्चात्तापे, २ सूचनायाम्, ३ दुःखे, ४ संभाषणे, ५ अपराधे, ६ आनन्दे, ७ आदरे, ८ खेदे, ९ विस्मये, १० विषादे, ११ भये १४५

अम्हो–आश्चर्ये १४५

अरे–१ संभाषणे, २ रतिकलहे १४७

अवि–अपि १५४–५

अहव–अथवा १५२

अहवा–अथवा १५२

आ

आम–अभ्युपगमे १४४

आलाहि–निवारणे १४९

इ

इ–पादपूरणे १५२

इअ–इति १५५

इअहरा–इतरथा १५०

इआणि–इदानीम् १५१

इआणिं–इदानीम् १५१

इर–किलार्थे १४५

इसि–ईषत् १५२

इहरा–इतरथा १५०

उ

उ–उपस्य स्थाने १५०

उद्धअ–ऊर्ध्व १५२

उव–पश्यार्थे १५०

उवरिं–उपरि १५१

उवह–पश्यतार्थे १५०

ऊ

ऊ–१ गर्हायाम्, २ विस्मये, ३ सूचनायाम्, ४ आक्षेपे १४७

ए

एक्कसरिअ–१ झटित्यर्थे, २ संप्रत्यर्थे १५०

एक्कआ
एक्कइआ
एक्कसि
एक्कसिअ
एगसिअ —एकदा १६०

एण्हि–
एत्ताहे —इदानीम् १५१

एमेअ–एवमेव १५५

एव
एवं —एवम् १५५

ऐ

ऐ–अयि १५०

ओ

ओ–१ पश्चात्तापे, २ सूचने १४८–
३ अवस्य स्थाने, ४ अपस्य स्थाने

पिव–इवार्थे १४९

पिह / पुढ }–पृथक् १५२

पुणरुत्त–कृतकरणे

पुणाइ–पुनर् १५६

पुरओ–पुरत १५६

पुह–पृथक् १५२

पेव्वे–आमन्त्रणे १४८

ब

बाहिं / बाहिर }–बहि १५१

म

मण–विमर्श १४९

मणअ / मणिअ }–मनाक् १८१

माइ–मार्थे १४९

मामि–सख्या आमन्त्रणे १४८

मिच्छा–मिथ्या १५२

मिव–इवार्थे १४५

मुसा / मूसा }–मृषा १५२

मोरउल्ला–मुधा १५०

मोसा–मृषा १५२

र

र–पादपूरणे १५१

रे–१ संभाषणे, २ रतिकलहे १४७

व

व–इवार्थ १४९

वणे–१ निश्चये, २ अनुकम्प्ये, ३ विकल्पे ४ समावने १४६

वले–१ निश्चये २ निर्धारणे १४९

वि–अपि १५४–५

विअ / विव }–इवार्थ १४५

वीसु–विष्वक् १५१

वेव्वे–१ विषादे २ भये, ३ वारणे, ४ आमन्त्रणे १४८

व्व–इवार्थे १४५

स

स / स }–सम् १५५

सअहुत्तो–शतकृत्व १६०

सआ / सइ }–सदा १५४

सणिअ–शनै १६१

सम्म–सम्यक् १५१

सव्वओ–सर्वत १५६

सहासउत्तो–सहस्रकृत्व १६०

ह

हद्धि–निर्वेदे १४४

हद–गृहाणार्थ १४६

हदि–१ विकल्पे, २ विषादे, ३ सत्ये, ४ निश्चये ५ पश्चात्तापे, ६ गृहाणार्थे १४६

हरे–१ क्षेपे, २ सभाषणे, ३ रति कलहे १४७

हला / हले }–सख्या आमन्त्रणे १४८

हिर–किलार्थे १४५

हु–१ निश्चये, २ विस्मये, ३ वितर्क १४८

हु–१ पृच्छायाम्, २ दाने, ३ निवारणे १४६

Appendix of Nipātas Alphabetically arranged

अहिअलो–क्रोध १७३
अहिरोइअ–पूर्णम् १८०
अहिविओ–प्रभीत १६५

आ

आआसतअ–हर्म्यपृष्ठम् १७३
आओ–आप १७०
आकासिअ–पर्याप्तम् १७७
आइविओ–चूर्णित १८३
आणदवसो–प्रथमरजस्वलारक्तवस्त्रम् १७३
आणुअ–आननम् १७१
आप्पण–पिष्टम् १८१
आरनाळम्–अम्बुजम् १७३
आरिट्ठो–यात १८२
आरोइअ–१ मुकुलितम्, २ मुक्तम्, ३ भ्रान्तम्, ४ पुलकितम् १७९
आरोग्गरिअ–रक्तम् १८०
आरोढो–१ प्रवृद्ध, २ गृहागत १७९
आविअ–प्रोतम् १७९
आविलिओ–कुपित १७९
आवेवओ–१ व्यासक्त, २ प्रवृद्ध १७८
आसघो–आस्था १७१
आहुड–सीत्कार १६८
आहिट्ठो–१ रुद्ध २ गलित १७७
आळिआ–आली १७६

इ

इसओ–विस्तीर्ण १८३

ई

ईढुगिगधूमो–तुहिनम् १७४

उ

उओ–ऋजु १७२
उओगिगओ–सनद्ध १७९
उक्कअ–प्रसृतम् १८२
उक्कोओ–अनवस्थित १७७
उक्कडिअ–१ आरोपितम्, २ खण्डितम् १८३
उक्कद–विप्रलब्धम् १८२
उक्करिओ–विस्तीर्ण १८३
उक्करिअ–१ आरोपितम्, २ खण्डितम् १८३
उक्कास–उत्कृष्टम् १८१–२
उक्कोसिअ–पुरस्कृतम् १८३
उक्खण–अवकीर्णम् १७६
उगाहिअ–उत्क्षिप्तम् १७८
उघुणम्–पूर्णम् १८०
उचाढिअ–मुषितम् १८२
उच्चरिअ–पुरस्कृतम् १८३
उच्चलो–१ अध्यासित १८३ २ दारित १८४
उच्छुगो–अनवस्थित १७७
उच्छरणो–उच्छिष्ट १७७
उच्छिरण–उच्छिष्टम् १८२
उच्छिओ–अवजीर्ण १८३
उच्छूढो–आरूढ १७९
उज्झाणिअ–१ विक्रीतम् २ निम्नीकृतम् १७८
उज्झमाण–पलायितम् १८०
उज्जलिअ–१ प्रक्षिप्तम् २ विक्षिप्तम् १८१
उज्झलो–प्रबल १७४
उज्जसिअ–उत्कृष्टम् १८१
उज्झिअ–१ सुप्तम्, २ निम्नीकृतम् १७८
उड्डो–लिप्त १८२
उड्डाहिअ–उत्क्षिप्तम् १७८

ऊ

ए

ओ

गजोल्लो–समाकुल १६७
गत्तडी–गायिका १६९
गत्तो–गत १८२
गमिदो–१ अपूर्ण, २ मूढ
३ स्खलित १८४
गड्डो–गण्डस्थलम् १७२
गळ्छओ–प्रेरित १७६
गविअ–अवधृतम् १८१
गहरो–गृध्र १७२
गहिआ–प्राप्ता १७२
गहिल्लो–ग्रहिल १७०
गामणइ–ग्रामस्थानम् १७०
गामेरुडो–ग्रामभक्षक १६७
गावी–गौ १६५
गावो–गत १८२
गुलञ्छिओ–संघटित १७६
गुमिलो–मूढ १६६
गुम्मइओ–१ अपूरित २ स्खलित,
३ आमूलोच्चलित ४ मूढ,
५ विघटित १७९–८०
गुलिअ–मथितम् १७८
गोणा–गौ १६९
गोणिक्को–गोसमूहः १७०
गोदा–गोदावरी १६९
गोरडित्तम्–घस्लम् १७७
गोला–गोदावरी १६९
गोसण्णो–मूर्ख १७४
गोसो–प्रत्यूप १७०

घ

घअअद–मुकुरम् १७३
घडइअ–सकुचितम् १८०
घड–स्पष्टीकृतम् १७८
घडाघडी–गोष्ठी १६६
घडिआ–गोष्ठी १६६
घसणिअ–अन्विष्टम् १७९
घाअणो–गायनम् १७१
घुघुस्सुअ–अशङ्क फणितम् १७९
घुसिम–घसृणम् १७०

च

चउक्क–चतुष्पथम् १७२
चक्कल–वर्तुलम् १६८
चचरिओ–चर्चरीक १७६
चच्चा–तलाहति १७५
चडिरो–स्थासक १७४
चण्डिक्को–कोप १६४
चण्डिल्लो–१ पिशुन २ कोप १६
चदोम–कुमुदम् १७३
चपेटा–कराघात १७४
चप्पलओ–बहुमिथ्यावादी १६४
चलणाओहो–चरणायुधम् १७६
चहणक–जघनांशुकम् १७४
चिक्क–१ स्तोक १७६
–२ क्षुतम् १८१
चिररअणो–सहन १६७
चित्तल–रम्यम् १६५
चित्तविअओ–परितोषित १७८
चिमिण–रोमाञ्चितम् १७९
चिरचिरिआ–धारा १७३
चिरिचिलिआ–धारा १७३
च्छाइल्लो–रूपवान् १६५

छ

छडा–छटा १७०
छडिअ–छन्नम् १७९
छिक्क–स्पृष्टम् १८०
छिच्छइ–पुंश्चली १६४
छिच्छओ–जार १७२
छिठि–धिग्धिक् १७०

पण्णवण्णा-पञ्चपञ्चाशत् १७०
पण्णा-पञ्चाशत् १७०
पडरंगू-ग्रामेश १७५
पत्थरं-पादताडनम् १७४-५
पद्दल -पार्श्वद्वयाप्रवृत्त १६५
पम्मी-पाणि १७१
पम्हलो-केसर १७५
परभत्तो-भीरु १७४
परिअट्टविअ-परिच्छन्नम् १८०
परिअड्डिअ-प्रकटितम् १८०
परिक्खाइअओ-परिक्षीण १८१
परिक्खिअ-उत्क्षिप्तम् १०८
परिहाइओ-परिक्षीण १७७
परओ-पिशाच १७४
परोट्ट-पर्यस्तम् १७८
पलहिअओ-मूर्ख
  उपलहृदय १६४
पल्लिस-पर्यस्तम् १७८
पलोटजीहो-रहस्यभेदी १७४
पविग्घ-विस्मृतम् १८१
पविरंजओ-स्निग्ध १८१
पसढिओ-प्रेरित १७६
पहट्ठो-१ उद्धत १७३, २ अचिर
  तरदष्ट १७६
पाउरण-१ प्रावरणम्, १७०
  २ कवचम् १७४
पाओ-फणी १७३
पाडुहुक -प्रतिभू १६५
पाडिपिद्धी-प्रतिस्पर्धा १७२
पासाणिओ-साक्षी १६५
पासावो-गवाक्ष १७३
पिउच्छा-१ पितृष्वसा १६९
  २ सखी १७५
पिठजिआ-पितृष्वसा १६९

पिडओ-आविग्न १८१
पिड्डइअ-प्रशान्तम् १८३
पिप्पिडिअ-यत्किंचित्पठितम् १६६
पिलुअ-क्षुतम् १८१
पिव्व-जलम् १६४
पुआइ-१ उन्मत्त, २ पिशाच १७५
पुण्णाली-पुंश्चली १६४
पुप्फा-पितृष्वसा १६९
पुरिलो-दैत्य १७४
पुलधओ-भ्रमर १६४
पुच्छओ-मुण्डित १७७
पेज्जलिओ-संघटित १७६
पेसणआली-दूती १७२
पोरत्थो-मत्सरी १७५
प्रेङ्खिअ-स्फुटरटितम् १७९

ब

बइल्लो-बलीवर्द १७०
बडिणो-बन्दी १६७
बद्धोल्लो-मेलक १६७
बम्हहरं-अम्बुजम् १७३
बम्हालो-अपस्मार १६८
बलामोडी-बलात्कार १६८
बहिओ-मथित १७१
बहुजाणो-१ चौर, २ धूर्त,
  ३ जार १७४
बहुल्लिआ-ज्येष्ठभ्रातृवधू १६८
बहुली-क्रीडोचितसालभञ्जिका १६८
बाओ-बाल १७०
बुड्डिरो-महिष १६६
बुब्बुलो-बुद्बुद १७०

भ

भञ्चो-भागिनेय १६९
भट्टिओ-विष्णु १७४

स

सद्दाल-नूपुरम् १६१
समराइअं-पिष्टम् १८१
समुद्दणवणीअ-चन्द्र १७२-३
समुद्दहरं-अभ्युगृहम् १७३
सरिसाहुलो-सदृश १६६
सहउत्थिआ-दूती १७२
साउल्लो-अनुराग १६७
साणिओ-शान्त १८१
सामरी-शाल्मली १७१
साल्हिआ-शारिका १७२
साहुली-शाखा १६६
सिड्ढो-सुप्तोत्थित १७७
सिप्पी-सूची १७१
सिहरहिंगो-बालक १६६
सिहिण-स्तनम् १७३
सीअट्ट-हिमकालदुर्दिनम् १६६
सीअड्ड-हिमकालदुर्दिनम् १६६
सीसक्क-शीर्षत्रम् १७१-२
सुण्हसिओ-निद्राशील १६७
सुहरओ-१ धारिकागृहम्, २ चटक १७४
सूरंगो-दीप १७३
सूरद्धओ-दिवस १७३
सूरल्ला-मध्याह्नम् १६३
सेवाळ-शेवालम् १७१
सोत्ती-तरङ्गिणी १६५
सोहंअ-पिष्टम् १८१

ह

हक्किअ-उन्नतम् १८३
हड्डमडंगो-युवस्वस्थ १७४
हन्दहो-अनुराग १६७
हलहविअ-त्वरितम् १८२
हिक्का-रव १७०
हिंडो-पङ्गु १७७
हीमोरं-भीमरम् १७१
हीरणा-त्रपा १६७
हेपिअ-उन्नतम् १८३
हेरिओ-हेरम्ब १७६
हसमण-उन्नतम् १८३
हुगिअ-रमितम् १७८

An Appendix Containing

Declensional Forms

Mas Nouns ending in अ

राम.

	Sing	Plu
Nom	रामो	रामा
Acc	रामं	रामे–रामा
Inst	रामेण–णं	रामेहि–हिं–हिँ
Abl	रामाहितो–रामत्तो– रामाओ–रामाउ– रामा–रामाहि	रामाहिंतो रामेहिंतो-रामत्तो रामाओ–रामाउ–रामाहि– रामेहि–रामासुंतो– रामेसुंतो
Gen	रामस्स	रामाण–णं
Loc	रामे–राममि	रामेसु–सुं
Voc	हे रामो, हे राम	हे रामा

Vararuchi gives रामादो, रामादु in place of रामाओ, रामाउ The Shadbhâshâs'abdamañjari gives रामाहिं instead of रामाहि (Abl Sing) and an additional form हे रामा (Voc Sing)

Mas Pronouns ending in अ

सव्व.

	Sing	Plu
Nom	सव्वो	सव्वे
Acc	सव्वं	सव्वे–सव्वा
Inst	सव्वेण–णं	सव्वेहि–हिं–हिँ
Abl	सव्वाहिंतो–सव्वत्तो– सव्वाओ–सव्वाउ– सव्वा–सव्वाहि	सव्वाहिंतो–सव्वेहिंतो– सव्वत्तो–सव्वाओ– सव्वाउ–सव्वाहि– सव्वेहि–सव्वासुंतो– सव्वेसुंतो

	Sing	Plu
Gen	सव्वस्स	सव्वाण-ण, सव्वेसिं
Loc	सव्वम्मि-सव्वत्थ- सव्वस्सिं-सव्वहिं	सव्वेसु-सुं

Vararuchi gives सव्वादो-दु in place of सव्वाओ-उ (Abl. Sing.)

The Shadbhâshâs'abdamañjari says —'संबोधने सौ हे सव्वो हे सव्वा हे सव्व जसि हे सव्वे ।

Neuter Nouns ending in अ

वण

	Sing	Plu
Nom	वण	वणाणि- वणाइ-वणाइं
Acc	,,	,,
Voc	हे वण	,,

The rest like the forms of राम

Neuter Pronouns ending in अ

सव्व

	Sing	Plu
Nom	सव्व	सव्वाणि- सव्वाइ- सव्वाइं
Acc	,,	,,

The rest like the forms of सव्व Mas

The Shadbhâshâs'abdamañjari observes —"संबोधने सौ 'सो' इति रौरव पुल्लेवेष्यत इति आप्योक्तरत्र भाति ।

Mas Nouns ending in इ

Additional forms according to प्राइ॰ चन्द्रि॰ are— Nom अग्गिओ, अग्गिवो अग्गवो Plu अग्गीउ, similarly वाउउ-वाउओ-वाउवो

अग्गि.

	Sing	Plu
Nom	अग्गी	अग्गउ-अग्गओ-अग्गिणो- अग्गी
Acc	अग्गिं	अग्गिणो-अग्गी
Inst	अग्गिणा	अग्गीहि-हिं-हिँ

	Sing	Plu
Abl	अग्गिणो–अग्गीहिंतो– अग्गित्तो–अग्गीओ– अग्गीउ	अग्गीहिंतो–अग्गित्तो– अग्गीओ–अग्गीउ– अग्गासुतो
Gen	अग्गिणो–अग्गिस्स	अग्गीण–ण
Loc	अग्गिम्मि	अग्गीसु–सु
Voc	दे अग्गी–अग्गि	अग्गिणो–अग्गी

Mas Nouns ending in उ

वाउ.

Nom	वाऊ	वाअउ–वाअओ–वाउणो– वाऊ–वाअवो
Acc	वाउ	वाउणो–वाऊ
Inst	वाउणा	वाऊहि–हिं–हिं
Abl	वाउणो–वाऊहिंतो– वाउत्तो–वाऊओ–वाऊउ	वाऊहिंतो–वाउत्तो– वाऊओ–वाऊउ–वाऊसुतो
Gen	वाउणो–वाउस्स	वाऊण–ण
Loc	वाउम्मि	वाऊसु–सु
Voc	दे वाऊ–वाउ	वाउणो–वाऊ

Vararuchi gives new forms as under —

Nom and Voc Plu अग्गीओ, वाऊओ, Abl Sing अग्गाहि, वाऊहि He gives अग्गादो–दु in place of अग्गाओ–उ and वाऊदो–दु in place of वाऊओ–उ

प्राकृतचन्द्रिका has अग्गिअउ–अग्गिअओ–अग्गियो–अग्गओ and वाअउ–वाअओ–वाउवो as additional Nom Plu forms of अग्गि and वाउ respectively

The Shadbhāshās'abdamañjarī gives दे अग्गउ, दे अग्गओ as additional forms (Voc Plu) and दे वाअउ, दे वाअओ, दे वाअवो (Voc Plu) as additional forms

	दहि Neu		महु Neu	
	Sing	Plu	Sing	Plu
Nom	दहि–हिं–हि	दहीणि– दहीइ–दहीइं	महु–हुं–हुँ	महूणि– महूइ–महूइँ
Acc	„	„		

	Sing	Plu	Sing	Plu
Voc	हे दहि	दहिणि-दहीइ-दहाई	हे महु	महूणि-महूई-महूइँ
	The rest like the forms of अग्गि		The rest like the forms of वाउ	

Vararuchi gives दहीइ and महूइ as Nom, Acc, and Voc Plu

The Shadbhâshâs'abdamañjarî observes—

दहि-दहिं-महु In regard to महु Nom Sing it remarks —'महु इति निरनुनासिक रूपमपीति भाष्ये' 'महु इति निरनुनासिकोपीष्यते' (प्राकृतमणिदीप)

Fem Nouns ending in आ.

जाआ.

	Sing	Plu
Nom	जाआ	जाआओ-जाआउ-जाआ
Acc	जाअं	जाआओ-जाआउ-जाआ
Inst	जाआअ-जाआइ-जाआए	जाआहि-हिँ-हिं
Abl	जाआअ-जाआइ-जाआए जाआहिंतो-जाअत्तो-जाआओ-जाआउ	जाआहिंतो-जाअत्तो-जाआओ-जाआउ-जाआसुंतो
Gen	जाआअ-जाआइ-जाआए	जाआण-ण
Loc	जाआअ-जाआइ-जाआए	जाआसु-सुं
Voc	जाए-जाआ-जाओ	जाआओ-जाआउ-जाआ

Vararuchi gives जाआदो-दु for जाआओ-उ (Abl Sing)

The Shadbhâshâs'abdamañjarî does not give the form हे जाओ (Voc Sing)

Fem Nouns ending in ई

रुइ

	Sing	Plu
Nom	रुइ	रुइओ–रुइउ–रुइ
Acc	रुइ	रुईओ–रुइउ–रुई
Inst	रुईअ–आ–इ–ए	रुइहि–हिं–हिँ
Abl	रुइअ–आ–इ–ए रुइाहतो– रुइत्तो–रुइओ–रुईउ	रुइहिंतो–रुइत्तो–रुईओ– रुइउ–रुइसुंतो
Gen	रुईअ–आ–इ–ए	रुइण–ण
Loc	रुईअ–आ–इ–ए	रुइसु–सुं
Voc	रुई–रुइ	रुइओ–रुइउ–रुइ

Fem Nouns ending in उ

घेणु

	Sing	Plu
Nom	घेणू	घेणूओ–घेणूउ–घेणू
Acc	घेणुं	घेणूओ–घेणूउ–घेणू
Inst	घेणूअ–आ–इ–ए	घेणूहि–हिं–हिँ
Abl	घेणूअ–आ–इ–ए, घेणूहिंतो– घेणुत्तो–घेणूओ–घेणूउ	घेणूहिंतो–घेणुत्तो–घेणूओ –घेणूउ–घेणूसुंतो
Gen	घेणूअ–आ–इ–ए	घेणूण–णं
Loc	घेणूअ–आ–इ–ए	घेणूसु–सुं
Voc	घेणू–घेणु	घेणूओ–घेणूउ–घेणू

Fem nouns ending in ई

गोरी

	Sing	Plu
Nom	गोरी–गारीआ	गोरी–गारीओ–गोरीउ– गोरीआ
Acc	गोरिं	गोरी–गोरीओ–गोरीउ– गोरीआ
Inst	गोरीअ–आ–इ–ए	गोरीहि–हिं–हिँ
Abl	गोरीअ–आ–इ–ए गोरीहिंतो– गोरित्तो–गोरीओ–गोरीउ	गोरीहिंतो–गोरित्तो– गोरीओ–गोरीउ– गोरीसुंतो

Gen	गोरीअ-आ-इ-ए	गोरीण-ण
Loc	गोरीअ-आ-इ-ए गोरम्मि	गोरीसु-सु
Voc	ह गोरि	ह गोरी-गोरीओ- गोरीउ-गोरीआ

Vararuchi gives गोरीदो-दु in place of गोरीओ-उ (Abl Sing) and an additional form गोरीहि (Abl Sing)

Fem Nouns ending in ऊ

जबू

	Sing	Plu
Nom	जबू	जबू-जबूओ-जबूउ
Acc	जबु	जबू-जबूओ-जबूउ
Inst	जबूअ-आ-इ-ए	जबूहि-हिँ-हि
Abl	जबूअ-आ-इ-ए जबूहिंतो- जबुत्तो-जबूओ-जबूउ	जबूहिंतो-जबुत्तो- जबूओ-जबूउ-जबूसुतो
Gen	जबूअ-आ-इ-ए	जबूण-ण
Loc	जबूअ-आ-इ-ए, जबुम्मि	जबूसु-सु
Voc	ह जबु	ह जबू-जबूओ-जबूउ

Vararuchi gives जबूदो-दु in place of जबूओ-उ (Abl Sing) and an additional form जबूहि (Abl Sing)

पितृ

	Sing	Plu
Nom	पिआ-पिअरो	पिअरा पिअओ- पिअउ-पिअवो-पिऊ- पिउणो
Acc	पिअरं	पिअरे-पिअरा, पिउणो-पिऊ
Inst	पिअरेण-ण पिउणा	पिअरहि-हिँ-हि पिऊहि-हिँ-हिँ
Abl	पिअराहिंतो-पिअरत्तो- पिअराओ-पिअराउ- पिअरा-पिअराहि पिउणो-पिऊहिंतो-	पिअराहिंतो-पिअरेहिंतो- पिअरत्तो-पिअराओ- पिअराउ-पिअराहि- पिअरेहि-पिअरासुतो-

	पिउत्तो-पिऊओ- पिऊउ	पिअरेसुंतो, पिऊहितो-पिउत्तो- पिऊओ-पिऊउ- पिऊसुंतो
Gen	पिअरस्स, पिउणो-पिउस्स	पिअराण-ण
Loc	पिअरे-पिअरम्मि, पिउम्मि	पिअरेसु-सुं पिऊसु-सुं
Voc	हे पिअ-पिअर- पिअरो-पिअर	हे पिअरा, पिअओ- पिअउ-पिअवो-पिऊ- पिउणो

Vararuchi gives पिदुणो (Nom Plu and Acc Plu) in place of पिउणो, पिअरादो-दु (Abl Sing) in place of पिअरा ओ-उ, पिदुणो (Gen Sing) in place of पिउणो, and पितृसु (Loc Plu) *for* पिऊसु

The Shadbhashas'abdamañjari remarks अत्र सप्तम्येकवचने 'उदृता त्वसमासि' इति सूत्रप्राप्तमुत्वरूप त्वाकरविरुद्धम्। so it does not sanction the form पिउम्मि, but in the प्राकृतमणिप्रदीप I find 'अस्मामित्युक्तेस्तद्विपये उकारान्तरूपाभाव।' In the Voc Sing it *gives two additional forms हे पिअरा, हे पिआ*

कर्तृ Mas

	Sing	Plu
Nom	कत्ता-कत्तारो, कट्टा-कट्टारो	कत्तारा, कत्तओ-कत्तउ- कत्तवो-कत्तू-कत्तुणो, कट्टारा कट्टओ-कट्टउ- कट्टवो-कट्टू-कट्टुणो
Acc	कत्तारं, कट्टारं	कत्तारे-कत्तारा कत्तुणो- कत्त, कट्टारे-कट्टारा, कट्टुणो-कट्टू
Inst	कत्तारेण-णं कत्तुणा कट्टारेण-णं कट्टुणा	कत्तारेहि-हिँ-हिं कत्तूहि-हिँ-हिं कट्टारेहि-हिँ-हिं, कट्टूहि-हिँ-हिं

Abl	कत्ताराहिंतो-कत्तारत्तो- कत्ताराओ-कत्ताराउ- कत्तारा-कत्ताराहि कत्तुणो-कत्तूहिंतो- कत्तुत्तो-कत्तूओ- कत्तूउ कद्दाराहिंतो-कद्दारत्तो- कद्दाराओ-कद्दाराउ- कद्दारा-कद्दाराहि कद्दुणो-कद्दूहिंतो- कद्दुत्तो-कद्दूओ-कद्दूउ	कत्ताराहिंतो-कत्तारहिंतो- कत्तारत्तो-कत्ताराओ- कत्ताराउ-कत्ताराहि-कत्तारेहि- कत्तारासुंतो-कत्तारसुंतो कत्तूहिंतो-कत्तुत्तो-कत्तूओ- कत्तूउ-कत्तूसुंतो कद्दाराहिंतो-कद्दारेहिंतो- कद्दारत्तो-कद्दाराओ- कद्दाराउ-कद्दाराहि-कद्दारेहि- कद्दारासुंतो-कद्दारेसुंतो कद्दूहिंतो-कद्दुत्तो-कद्दूओ- कद्दूउ-कद्दूसुंतो
Gen	कत्तारस्स कत्तुणो- कत्तुस्स कद्दारस्स, कद्दुणो- कद्दुस्स	कत्ताराण-ण कद्दाराण-ण
Loc	कत्तारे-कत्तारम्मि कत्तुम्मि कद्दारे-कद्दारम्मि कद्दुम्मि	कत्तारेसु-सुं कत्तुसु-सुं कद्दारेसु सुं कद्दूसु-सुं
Voc	हे कत्त-कत्तारो-कत्तार कद्द-कद्दारो-कद्दार	हे कत्तारा, कत्तओ-कत्तउ- कत्तवो-कत्तू-कत्तुणो कद्दारा कद्दओ-कद्दउ-कद्दवो-कद्दू-कद्दुणो

Vararuchi gives कत्तारादो, कत्तारादु, कद्दारादो-दु in place of कत्ताराओ-उ कद्दाराओ-उ Shadbhâshâmañjarî has additional Voc Sing forms as हे कत्ता, हे कत्तारा

धातृ Mas

	Sing	Plu
Nom	धाआ-धाआरो	धाआरा, धाअउ- धाअओ-धाअवो-धाऊ- धाउणो
Acc	धाआरं	धाआरा-धाआरे धाऊ- धाउणो
Inst	धाआरेण-ण धाउणा	धाआरेहि-हिं-हिँ धाऊहि-हिं-हिँ

Abl	भाआरत्तो-भाआराओ- भाआराओ-भाआराउ- भाअरा-भाआराहि, भाउहिंतो-भाउत्तो- भाउउ-भाऊओ-भाउणो	भाआराहिंतो-भाआरेहिंतो- भाआरत्तो-भाआराओ- भाआराउ-भाआराहि- भाआरासुंतो-भाआरसुंतो, भाऊहिंतो-भाउत्तो-भाउउ- भाउआ-भाऊसुंतो
Gen	भाआरस्स भाउणो- भाउस्स	भाआराण-ण
Loc	भाआरे-भाआरम्मि, भाउम्मि	भाआरेसु-सुं भाऊसु-सुं
Voc	हे भाआरो-भाआर- भा !	हे भाआरा भाअओ- भाअउ-भाअवो- भाउ-भाउणो

Vararuchi gives भाआरादो-दु in place of भाआराओ-उ Shadbhāshāmañjarī has additional Voc Sing forms as हे भाआरा, हे भाआ

मातृ Fem

	Sing	Plu
Nom	माआ, माअरा, माइ माऊ	माआ-माआओ-माआउ, माअरा-माअराओ-माअराउ, माइ-माइओ-माइउ, माऊ-माऊओ-माऊउ
Acc	माअं मा अरं, माइं, माउं	Same as Nom
Inst	माआअ-इ-ए माअराअ-इ-ए माइ-आ-इ-ए, माऊअ-आ-इ-ए	माआहि-हिं-हिँ माअराहि-हिं-हिँ माइहि-हिं-हिँ, माऊहि-हिं-हिँ
Abl	माआअ-इ-ए माआहिंतो- माअत्तो-माआओ-माआउ, माअराअ-इ-ए माअराहिंतो- माअरत्तो-माअराओ-माअराउ, माइअ-आ-इ-ए माईहिंतो-	माआहिंतो-माअत्तो-माआउ- माआओ-माआसुंतो, माअराहिंतो-माअरत्तो- माअराउ माअरासुंतो- माअरासुंतो,

	माइगा-माइयो-माइउ, माऊ ।-ा-इ-ए माऊ त्ता- माउत्ता-माऊ ो-माऊ	माराइतो-मादत्तो-माइउ- माईओ-माईगुनो, माऊहिंतो-माउत्तो-माऊउ- माऊओ माऊगुनो
Gen	माआअ-इ-ए माअराअ-इ-ए माइ ।-आ-इ-ए, माऊअ-आ-इ-ए	माआण-ण, माअराण-ण माइण-ण माऊण-ण
Loc	Same as Gen	माआसु-सुं माअरासु-सुं, माइसु-सुं माऊसु-सुं
Voc	हे मा ा-माओ मा रा-माअरो माइ-मा माऊ-माउ	हे माआ-माआउ-माआओ, माअरा-माअराउ-माअराओ, माई-माइउ-माइओ, माऊ-माऊउ-माऊओ

Lakshmidhara gives माअरा in place of माअरा as optional base according to the Sutra मातुरा आरा ॥ ३। ४। ५०॥ But Hemachandra and Shadbhashamañjari have मा रा Moreover, the Sutra as found in the Prakritarupava tara is मातुरा अरा ॥

Shadbhashamañjari gives हे माअर and हे माअ as additional Voc Sing forms, and objects to the forms माए माअरे as under —

' अत्र अटाब तत्वात् 'टापो ए इति सूत्रप्राप्त ैत्व न भवति । चन्द्रिका कारादिभि यत्तूक्त माए मा रे इति तत्तरूप तदज्ञानविलसितमेव ॥ '

But the forms माए and माअरे are not given, at least in this Chandrika

धातृ Neu

	Sing	Plu
Nom	धाआर	धाआराणि-धाआराइ-धाआराइ धाऊणि-धाऊइ-धाऊइँ
Acc	धाआर	Like the Nom
Voc	हे धाआर	" "

The rest like the Mas.

Shadbhashachandrika gives हे पाअ, हे पाआ as additional Voc Sing forms.

क्रोष्टु Mas

	Sing	Plu
Nom	कोट्ठा-कोट्ठारो	कोट्ठुओ-कोट्ठउ-कोट्ठुणो-कोट्ठू-कोट्ठवो
Acc.	कोट्ठारं	कोट्ठुणो-कोट्ठू
Inst	कोट्ठारेण-णं-कोट्ठुणा	कोट्ठूहि-हिं-हिँ
Abl	कोट्ठाराहिंतो-कोट्ठारत्तो-कोट्ठाराओ-कोट्ठाराउ-कोट्ठारा-कोट्ठाराहि-कोट्ठुणो-कोट्ठूहिंतो-कोट्ठुत्तो-कोट्ठूओ-कोट्ठूउ	कोट्ठूहिंतो-कोट्ठुत्तो-कोट्ठूओ-कोट्ठूउ-कोट्ठूसुंतो
Gen	कोट्ठारस्स-कोट्ठुणो-कोट्ठुस्स	कोट्ठाराण-णं
Loc	कोट्ठारे-कोट्ठारम्मि-कोट्ठुम्मि	कोट्ठूसु-सुं
Voc	हे कोट्ठू-कोट्ठु	हे कोट्ठुओ-कोट्ठउ-कोट्ठुणो-कोट्ठू-कोट्ठवो

	द्वि Mas, Fem, Neu	त्रि Mas, Fem, Neu
Nom Plu	दोण्णि-दुण्णि-	तिण्णि
Acc Plu	वेण्णि-विण्णि-दो-वे-दुवे	तिण्णि
Inst Plu.	दोहि-हिं-हिँ-वेहि-हिं-हिँ	तीहि-हिं-हिँ
Abl Plu	दोहिंतो-दोत्तो-दोओ-दोउ-दोसुंतो-वेहिंतो-वेत्तो-वेओ-वेउ-वेसुंतो	तीहिंतो-तित्तो-तीओ-तीउ-तीसुंतो

Gen Plu	दोण्ह–ण्ह	तिण्ह–ण्ह
	बण्ह–ण्ह–	
Loc Plu	दोसु–सु–	तीसु–सु
	बसु–सु	

चतुर् Mas , Fem , Neu

Nom Plu	चउरो–चत्तारो–चत्तार
Acc Plu	चउरो–चत्तारो–चत्तार
Inst Plu	चउहि–हिँ–हिं चऊहि–हिँ–हिं
Abl Plu	चउहिंतो–चउत्तो–चउओ–चउउ–चउसुंतो, चऊहिंतो–चऊत्तो–चऊओ–चऊउ–चऊसुंतो
Gen Plu	चउण्ह–ण्ह
Loc Plu	चउसु–सुं, चऊसु–सुं

षष् (छ)

Nom Plu छो Acc Plu छा, Inst Plu छेहि–हिँ–हिं, Abl Plu छहिंतो Gen Plu छण्ह–ण्ह, Loc Plu छसु–सुं Prakrita chandrika gives– छ छ, छहि–हिँ–हिं छत्तो–छाओ–छाउ–छासुंतो, छण्ह–ण्ह छसु–सुं

पञ्चन्

Nom and Acc पञ्च Inst पञ्चहि–हिँ–हिं, Abl पञ्चत्तो–पञ्चाओ–पञ्चाउ–पञ्चाहिंतो–पञ्चासुंतो Gen पञ्चण्ह–ण्ह Loc पञ्चसु–सुं The forms of the following are found in the commentary on the Prakritachandrika —

सप्तन्=सत्त सत्त सत्तहि–हिँ–हिं सत्तत्तो–सत्ताओ–सत्ताउ–सत्ताहिंतो–सत्तासुंतो सत्तण्ह–ण्ह सत्तसु–सुं (It may be noted that हिंतो and सुंतो are the terminations in all cases in the प्राकृ० चन्द्रि० in place of हिंतो and सुंतो)

अष्टन्=अट्ठ अट्ठ अट्ठहि–हिँ–हिं अट्ठत्तो–अट्ठाओ–अट्ठाउ–अट्ठाहिंतो–अट्ठासुंतो अट्ठण्ह–ण्ह, अट्ठसु–सुं Similarly, the forms of नवन्=नव, &c and दशन्=दह &c

एगारह–एक्कारह बारह तेरह, चउद्दह–चोद्दह पण्णरह सोलह, सत्तारह, अठारह एऊणवीसा वीसा एऊणतीसा एक्कतीसा बत्तीसा, चोत्तीसा–चउत्तीसा;

पचत्तीसा, छत्तीसा, सत्तवीसा, अठत्तीसा एओणचालीसा, एगचालीसा-एअचालीसा-एगआलीसा-एअआलीसा, दुआलीसा, तेआलीसा, चोआलीसा-चउआलीसा, पचआलीसा, छआलीसा, सत्तआलीसा, अठआलीसा, एओणपण्णासा, पण्णासा, एआवण्णासा-एगावण्णासा-एआवण्णा-एगावण्णा-एकावण्णा, बावण्णा-दुपण्णासा-दुपण्णा, तेवण्णासा-तेवण्णा, चोवण्णासा-चउवण्णासा-चोवण्णा-चउवण्णा-पचावण्णासा-पचावण्णा-पण्णपण्णासा-पण्णपण्णा, छप्पण्णासा-छप्पण्णा, सत्तावण्णासा-सत्तावण्णा, अठावण्णासा-अठावण्णा, एओणछठी, छठी, एकछठी, बाछठी-दुछठी, तेछठी, चोछठी-चउछठी, पचछठी छछठी, सत्तछठी, अठछठी, एओणसत्तरी, सत्तरी एअसत्तरी, दुसत्तरी-बासत्तरी, तेसत्तरी, चोसत्तरी-चउसत्तरी, पचसत्तरी, छसत्तरी, सत्तसत्तरी, अठसत्तरी, एगहत्तरी, बाहत्तरी &c also, एगासी, बासी, तिआसी चोआसी-चउआसी, पचासी, छासी, सत्तासी, अठासी, एओणणवई-एगाणवइ-एकाणवइ बाणवई तेणवई चोणवई-चउणवई, पचाणवइ, छाणवइ सत्ताणवइ, अठाणवई, एओणसअ । सअ ॥

Forms of Mas nouns ending in अन्

राजन् Mas

	Sing	Plu
Nom	राआ-राआणो- राओ	राइणो-राआणाणो- राआणो-राआ-राआणा
Acc	राइण-राअ- राआण	राआणाणो-राआणो- राइणो-राआणा- राआणे-राआ-राए
Inst	राइणा-रण्णा- राअणा-राएण- राएण-राआणेण- राआणेण	राइहि-हिं-हिँ, राएहि-हिं-हिँ, राआणेहि-हि-हिँ
Abl	राआणाणो-राइणो- रण्णो-राआहिंतो- राअत्तो-राआओ-राआउ- राआ-राआहि, राआणाहिंतो- राआणत्तो-राआणाओ- राआणाउ	राआणासुंतो-राआणेहि- राआणाहिंतो-राआणत्तो- राआणाओ-राआणाउ- राआहिंतो-राएहिंतो- राईहिंतो-राइत्तो-राइओ- राइउ-राईहि-राइसुंतो
Gen	राइणो-रण्णो-राआणाणो-	राइण-राईण

	राआणो-राअस्स-राआणस्स	राआणाण-राआणाण, राआण-राआण
Loc	राइम्मि-राअम्मि-राआणे-राआणम्मि-राए	राईसु-राइसु, राएसु-राएसु, राआणेसु-राआणेसु
Voc	हे राआ-राअ-राओ-राआण	हे राओ-राआणो

The Shadbhâshâśabdamañjari omits राआणाणो (Nom Plu) and has Voc Sing हे राआणो and Voc Plu हे राइणो also Acc Plu राआणाणो is omitted Abl Sing — Additional forms राआणो, राआणा, and राआणाहि राआणाणो is omitted Abl Plu — Additional forms राअत्तो, राआओ, राआउ, राआहि, राएहि, राआहिंतो, राएसुंतो, राआणेहिंतो, राआणाहि, राआणेहि, राआणेसुंतो, Gen Plu — Additional forms राआणेण-राआणेण

It remarks—एतद्रूपमप्पय्यदीक्षितानां मते । वृत्तिकारादीनां मते तु सौ राआणा जसि राआणाणा शसि राआणाणो टि राआणणा ङसौ राआणाणो ङसि राआणाणो । अयं विशेष ।

किम् Mas

	Sing	Plu
Nom	को	के
Acc	कं	के-का
Inst	किणा-केण-केणं	केहि-केहिँ-केहिं
Abl	कम्हा-काहिंतो-कत्तो-काओ-काउ-कीस-किणो-का-काहि	काहिंतो-केहिंतो-कासुंतो-केसुंतो-कत्तो-काओ-काउ-काहि-केहि
Gen	कास-कस्स	केसिं-कास-काण-काणं
Loc	कत्थ-कस्सिं-कम्मि-कहिं-कइआ-काहे-काला	केसु-केसुं

The Shadbhâshâś... ...dditional form as Gen Sing V... ...g) for काओ

किम् Fem

	Sing	Plu
Nom	का	का-काओ-काउ, की-कीओ-कीउ-कीआ
Acc	कं	Like the Nom
Inst	कीअ-कीआ-कीइ-कीए, काअ-काइ-काए	कीहि-हिं-हिं काहि-हिं-हिं
Abl	कीअ-कीआ-कीइ-कीए, काअ-काइ-काए कम्हा-काहिंतो-कत्तो-काओ-काउ, कीहिंतो-कित्तो-कीओ-कीउ, कीस-किणो	काहिंतो-कासुंतो-कत्तो-काओ-काउ, कीहिंतो-कीसुंतो-कित्तो-कीओ-कीउ
Gen	कीसे-किस्सा, कीअ-कीआ-कीइ-कीए, काअ-काइ-काए कीस-कास	काण-काण कास-कीस-केसि
Loc	कीअ-कीआ-कीइ-कीए काअ-काइ-काए-काहि	कीसु-सुं कासु-सुं

The Shadbhâshâmañjari omits कम्हा (Abl Sing), कास-कीस (Gen Plu), and has कीहि as an additional form as Loc Sing Vararuchi has कदो (Abl Sing) for काओ

किम् Neu

Nom Acc	किं	काणि-काइं-काइ

The rest like Mas

	यद् Mas		तद् Mas	
	Sing	Plu	Sing	Plu
Nom	जो	जे	सो	ते
Acc	जं	जे-जा	तं-णं	ते-ता-णे-णा
Inst	जिणा-जेण	जेहि-हिं-हिं	तिणा-तेण-तेणं, णिणा-णेण-णेणं	तेहि-हिं-हिं

इदम् Mas

	Sing	Plu
Nom	इमो–अय	इमे
Acc	इम–ण–इण	इमे–इमा–णे–णा
Inst	इमेण–इमेण–णेण–णेण–इमिणा	इमेहि–हिँ–हि णेहि–हि–हिं, एहि–हिँ–हि
Abl	इमाहिंतो–इमत्तो–इमाओ–इमाउ–इमा–इमाहि	इमाहिंतो–इमेहिंतो–इमासुतो–इमेसुतो–इमत्तो–इमाओ–इमाउ–इमाहि–इमेहि–आहि–एहि
Gen	अस्स–इमस्स–से	इमेसिं–सिं–इमाण–इमाण
Loc	अस्सिं–इमस्सिं–इमम्मि–इह	एसु–एसु–इमेसु–इमेसु–णेसु–णेसु

The Shadbhāshās'abdamañjarī has अअ (for अय) Nom Sing and Inst Sing णिणा also, Abl Sing आहि also and omits इमस्सि and णेसु–णेसु

इदम् Fem

	Sing	Plu
Nom	इमी–इमा–इमिआ–इअ	इमाओ–इमाउ–इमा, इमीओ–इमीउ–इआ–इमी
Acc	इमिं–इम–इण	Like the Mas
Inst	इमीअ–आ–इ–ए, इमाअ–इ–ए	इमीहि–हिँ–हिं, इमाहि–हि–हिँ
Abl	इमीअ–आ–इ–ए, इमाअ–इ–ए इमीहिंतो–इमित्तो–इमीओ–इमीउ–इमाहिंतो–इमत्तो–इमाओ–इमाउ	इमीहिंतो–इमीसुतो–इमित्तो–इमीओ–इमीउ–इमाहिंतो–इमासुतो–इमत्तो–इमाओ–इमाउ
Gen	इमाअ–आ–इ–ए, इमाअ–इ–ए, से	इमेसिं इमीण–इमाण–इमाण–इमाण, सिं
Loc	इमीअ–आ–इ–ए, इमाअ–इ–ए इमस्सिं–इमम्मि–अस्सिं–इह	इमीसु–सु, इमासु–सु, आसु–सु

Abl	जम्हा-जाहिंतो- जत्तो-जाओ-जाउ- जा-जाहि	जाहिंतो- जेहिंतो- जासुंतो- जेसुंतो-जत्तो- जाओ-जाउ- जाहि-जेहि	तम्हा-तो- ताहिंतो-तत्तो- ताओ-ताउ- ता-ताहि	ताहिंतो-तेहिंतो तासुंतो- तेसुंतो-तत्तो- ताओ-ताउ- ताहि-तेहि
Gen	जास-जस्स	जेसिं-जाण- जाणं	तास-तस्स- से	तेसिं-ताण- ताणं-सिं- तास
Loc	जत्थ-जस्सिं-जम्मि- जहिं-जइआ-जाहे- जाला	जेसु- जसु	तत्थ-तस्सिं- तम्मि-तहिं- तइआ-ताहे- ताला	तेसु-तेसुं णेसु-णेसुं

The Shadbhāshāśabdamañjarī observes– 'अत्रापि यदादेरसर्गत संबोधन नास्तीति ज्ञेयम्।' Inst Sing जिण-णिण Vararuchi has जदो and तदो (Abl Sing) for जाओ and ताओ

In the forms of तद् Mas the Shadbhāshāmañjarī has Nom Sing स also, Gen Plu से also

	यद् Fem		तद् Fem	
Nom	जा	जी-जीओ- जीउ-जीआ- जा-जाओ-जाउ	सा	ती-तीओ- तीउ-तीआ- ता-ताओ-ताउ
	&c	&c	&c	&c
	Like the Fem forms of किम्		Like the Fem forms of किम्	

यद् Neu

Nom and Acc	जं	जाणि जाइं- जाइ	तं	ताणि-ताइं- ताइ
	The rest like the Mas		The rest like the Mas	

The Shadbhāshāmañjarī has के जे, and ते as Neu Nom Plu in place of the forms given above

इदम् Mas

	Sing	Plu
Nom	इमो-अय	इमे
Acc	इम-ण-इण	इमे-इमा-णे-णा
Inst	इमेण-इमेण-णेण-णेण-इमिणा	इमेहि-हिं-हिँ, णेहि-हि-हिं, एहि-हि-हिं
Abl	इमाहिंतो-इमत्तो-इमाओ-इमाउ-इमा-इमाहि	इमाहिंतो-इमेहिंतो-इमासुंतो-इमेसुंतो-इमत्तो-इमाओ-इमाउ-इमाहि-इमेहि-आहि-एहि
Gen	अस्स-इमस्स-से	इमेसिं-सिं-इमाण-इमाण
Loc	अस्सि-इमस्सि-इमम्मि-इह	एसु-एसुं-इमेसु-इमेसुं-णेसु-णेसुं

The Shadbhāshās'abdamañjarī has अअ (for अय) Nom Sing and Inst Sing णिणा also, Abl Sing आहि also and omits इमस्सि and णेसु-णेसुं

इदम् Fem

	Sing	Plu
Nom	इमी-इमा-इमिआ-इअ	इमाओ-इमाउ-इमा, इमीओ-इमीउ-इआ-इमी
Acc	इमिं-इमं-इण	Like the Mas
Inst	इमीअ-आ-इ-ए, इमाअ-इ-ए	इमीहि-हिं-हिँ, इमाहि-हिं-हिँ
Abl	इमीअ-आ-इ-ए, इमाअ-इ-ए इमीहिंतो-इमित्तो-इमीओ-इमीउ-इमाहिंतो-इमत्तो-इमाओ-इमाउ	इमीहिंतो-इमीसुंतो-इमित्तो-इमीओ-इमीउ-इमाहिंतो-इमासुंतो-इमत्तो-इमाओ-इमाउ
Gen	इमीअ-आ-इ-ए, इमाअ-इ-ए से	इमेसिं इमीण-इमीणं-इमाण-इमाणं, सिं
Loc	इमीअ-आ-इ-ए, इमाअ-इ-ए इमस्सिं-इमम्मि-अस्सिं	इमीसु-सुं इमासु-सुं आसु-सुं

इदम् Neu

	Sing	Plu
Nom and Acc	इद–इण–इणमो	इमे इमे–इमा–णे–णा

The rest hl e the Mas

एतद् Mas

	Sing	Plu
Nom	एसो–एस– इणमो–इण	एए
Acc	एअ	एए–एआ
Inst	एइणा–एएण– एएण	एएहि–हिँ– हिं
Abl	एत्तो–एत्ताहे– एआहिंतो–एअत्तो– एआओ–एआउ– एआ–एआहि	एआहिंतो– एएहिंतो– एआसुंतो– एएसुंतो– एअत्तो–एआओ– एआउ–एआहि– एएहि
Gen	से–एअस्स	सिं–एएसिं– एआण–एआण
Loc	एत्थ–अअम्मि इअम्मि–एअम्मि– एअसि	एएसु–सु

The Shadbhâshâs'abdamañjarî has से also Gen Plu and remarks 'तदेतदोरामा सह से आदेश इत्यपिदिच्छन्तीति भाष्ये ।

Hemachandra and S'rîkrishna have इअम्मि as an additional Loc Sing

एतद् Fem

	Sing	Plu
Nom	एसा–एइ– एस–इण– इणमो	एइओ–एईउ– एआओ–एआउ

Acc	एअ-एइ	Like the Nom
Inst	एईअ-आ-इ-ए	एईहि-हिँ-हिं,
	एआअ-इ-ए	एआहि-हिँ-हिं
Abl	एत्तो-एत्ताहे-एइअ-आ इ-ए	एइहिंतो-
	एआअ-इ-ए,	एइसुतो-
	एइहिंतो-एइत्तो-	एइत्तो-एईओ-एईउ-
	एईओ-एईउ, एआहिंतो-	एआहिंतो-
	एअत्तो-एआओ-एआउ	एआसुतो-
		एअत्तो-एआओ-
		एआउ
Gen	एइअ-आ-इ-ए, से,	सिं-एआण-ण
	एआअ-इ-ए	
Loc	एइअ-आ-इ-ए,	एईसु-सुं, एआसु-सुं
	एआअ-इ-ए	

एतद् Neu

	Sing	Plu
Nom	एअं-इणमो-इण-एअ	एआणि-एआइं-एआइ
Acc	एअं-एआणि-	Like the Nom
	एआइं-एआइ	

The rest like the Mas

अदस् Mas

	Sing	Plu
Nom	अह-अमू	अमू-अमउ-
		अमओ-
		अमुणो-अमवो
Acc	अमुं	अमुणो-अमू
Inst	अमुणा	अमूहि-हिँ-हिं
Abl	अमुणो-	अमूहिंतो-
	अमूओ-	अमूसुतो-
	अमूउ-	अमुत्तो-
	अमूहिंतो-	अमूओ-
	अमुत्तो	अमूउ
Gen	अमुणो-—	अमूण-ण

Loc	अमुम्मि–	अमूसु–सुं
	अअम्मि–	
	इअम्मि	

Additional forms in Nom Plu अमुउ–अमुओ–अमुवो–प्राह० चन्द्र०

अदस् Fem

	Sing	Plu
Nom	अह–अमू	अमूओ–
		अमूउ–अमू
Acc	अमुं	Like the Nom
Inst	अमूअ–आ–इ–ए	अमूहि–हिं–हिँ
Abl	अमूअ–आ–इ–ए,	अमूहिंतो–
	अमूहिंतो–	अमूसुंतो–
	अमुत्तो–अमूओ–	अमुत्तो–
	अमूउ	अमूओ–अमूउ
Gen	अमूअ–आ–इ–ए	अमूण–णं
Loc	अमूअ–आ–इ–ए	अमूसु–सुं

अदस् Neu

	Sing	Plu
Nom	अमु–अह	अमूनि–अमूइं–अमूइँ
Acc	अमु–मुं–	Like the Nom
	मुँ	

युष्मद् Mas, Fem, Neu

	Sing	Plu
Nom	तुव–तुं–तुम–तुह–त	भे–तुम्भे–तुम्हे–उय्हे–तुब्भ–
		तुम्हे–तुज्झे–तुम्ह–तुज्झ
Acc	तुमे–तुए–तुव–तुं–तुम–	वो–भे–तुब्भे–तुम्हे–तुज्झे–
	तुह–त	उय्हे–तुम्भ–तुम्ह–तुज्झ–
		तुब्भे
Inst	भे–ते–दे–दि–तुम–तुमइ–	भे–तुब्भेहि–तुम्हेहि–
	तुमए–तुइ–तुए–तुमाइ–	तुज्झहि–उब्भहि–उम्हेहि–
	तुमे	उज्झहि–उय्हेहि–तुय्हेहि

Abl	तुब्भ-तुम्ह-तुज्झ-	उम्हेहिंतो-उम्हाहिंतो-
	तुहिंतो-तुरह-	उम्हेसुतो-उम्हासुतो-
	तइर्हिंतो-तइत्तो-तइओ-तईउ-	उम्हेहि-उम्हाहि-उम्हत्तो-
	तुवाहिंतो-तुवत्तो-तुवाओ-तुवाउ-	उम्हाओ-उम्हाउ-
	तुवाहि-तुवा-	उम्हेहिंतो &c -तुम्हेहिंतो &c
	तुमाहिंतो-तुमत्तो-तुमाओ-	तुब्भेहिंतो &c -तुम्हेहिंतो &c
	तुमाउ-तुमाइ-तुमा-	तुज्झेहिंतो &c
	तुहाहिंतो &c -	
	तुब्भाहिंतो &c -तुम्हाहिंतो &c -	
	तुज्झाहिंतो &c	
Gen	तुब्भ-तुम्ह-तुज्झ-उब्भ-उम्ह-	तुम्हाण-ण-तुब्भ-तुम्ह-तुज्झ-
	उज्झ-उम्ह-तइ-तुह-तुह-	तुब्भाण-ण-तुम्हाण-ण-
	तुम्ह-तुव-तुम-तुमे-तुमाइ-	तुज्याण-ण-तुमाण-ण-तुवाण-
	तुमो-दे-ते-दि-तु-इ-ए-	ण-तुहाण-ण-तुब्भ-तुम्ह-
		तुज्झ-वो-भे-त्था
Loc	तुमए-तुइ-तुए-तुमाइ-	तुवेसु-सु-तुमेसु-सु-तुहेसु-
	तुमे-तुम्मि	सु-तुब्भेसु-सु-तुम्हेसु-सु-
		तुज्झेसु-सु-तूसु-सु

अस्मद्

	Sing	Plu
Nom	अम्हि-ह-अहअ-अह-	मो-भे-वअ-अम्हे-अम्हो-
	अहम्मि-अम्मि	अम्ह
Acc	म-णे-ण-मि-मिम-मम-	अम्हे-अम्हो-अम्ह-णे
	अम्मि-अह-मम्ह-अम्ह	
Inst	मि-मइ-ममाइ-मए-मे-	णे-अम्हेहि-अम्हेहिं-
	मम-णे-मभाइ-ममए	अम्हेहि-अम्हाहिं-अम्हाहिँ-
		अम्हाहि-अम्हे-अम्ह
Abl	मइ-मम-मह-मज्झ-	अम्हाहिंतो-अम्हेहिंतो-
	मइहिंतो-मइत्तो-मइओ-	अम्हासुतो-अम्हेसुतो-अम्हत्तो-
	मइउ-ममाहिंतो-ममत्तो-	अम्हाओ-अम्हाउ-अम्हाहि-
	ममाओ-ममाउ-ममा-	अम्हेहि ममाहिंतो-ममेहिंतो-
	ममाहि-महाहिंतो-महत्तो-	ममासुतो-ममेसुतो-ममत्तो-
	महाओ-महाउ-महा-	ममाओ-ममाउ-ममाहि-
	महाहि-मज्झाहिंतो-मज्झत्तो-	ममेहि

	Sing	Plu
	मज्झाओ-मज्झाउ-मज्झा-मज्झाहि	
Gen	मह-मज्झ-मज्झं-मइ- मह-महं-मे-अम्ह-मम	अम्हे-अम्हो-अम्हाण-ं- मज्झाण-ं ममाण-ं- महाण-ं-मज्झ-अम्ह- अम्ह-णे-णो
Loc	मि-मइ-ममाइ-मए-मे- अम्हे-अम्हम्मि-ममे-ममम्मि- मज्झे-मज्झम्मि-महे-महम्मि	अम्हासु-सुं-अम्हेसु-सुं- अम्हसु-सुं-ममसु-सुं-ममेसु-सुं- मज्झसु-सुं-मज्झेसु-सुं- महसु-सुं-महेसु-सुं

According to Lakshmidhara Loc Sing ought to have the following additional forms –

अम्हत्थ-अम्हस्सिं-ममत्थ-ममस्सिं—मज्झत्थ-मज्झस्सिं-महत्थ-महस्सिं

The Shadbhâshâśabdamañjarî has also ममासु-सुं-मज्झासु-सुं-महासु-सुं in Loc Plu and remarks 'अत्र चन्द्रिकाकारादीनां महादसारवचनं गणनानभिज्ञत्वमेव ।'

हस् Present Tense

	Sing	Plu
1st Pers	हसमि-हसामि- हसिमि-हसेमि	हसमो-हसम-हसमु, हसामो-म-मु, हसिमो-म-मु, हसेमो-म-मु
2nd Pers	हससि-हसेसि हससे-हसेसे	*हसइत्था-हसेइत्था- हसह-हसेह
3rd Pers	हसइ-हसेइ, हसए-हसेए	हसन्ति-हसेन्ति, हसन्ते- हसेन्ते हसइरे-हसेइरे

*Almost all the other Prâkrita grammars and Trivikrama's MS consulted by me give हसित्था and हसेत्था in place of हसइत्था and हसेइत्था

Also हसेज्ज and हसेज्जा (according to Lakshmidhara and Trivikrama हसज्ज and हसज्जा also) in all persons and numbers

In this root ज्ज and ज्जा are not inserted between the base and the terminations, because it does not end in a vowel ("हसतेरजन्तत्वात् 'मध्ये चाजन्तात्' इत्यस्य विधिर्न भवति" P 189 of the text)

भू

It substitutes हो, हुव, and हव and हु before अचित् terminations (all personal terminations except 3rd Pers Sing and इ 2nd Pers Plu)

The forms of the substitutes हव and हुव are exactly like those of the root हस् above

हो

1st Pers	होमि–	होमो–होम–होमु,
	होअमि–होआमि–होइमि– होएमि	होअमो–म–मु होआमो–म–मु होइमो–म–मु, होएमो–म–मु
2nd Pers	होसि*–	होइत्था–होह,
	होअसि–होअसे–	होअइत्था–होअह,
	होएसि–होएसे	होएइत्था–होएह
3rd Pers	होइ*–	होन्ति–होन्ते–होइरे
	होअइ–होअए–	होअन्ति–होअन्ते–होअइरे
	होएइ–होएए	होएन्ति–होअन्ते–होएइरे

Optional forms in ज्ज and ज्जा —

होज्ज–होज्जा in all persons and numbers Also होज्जमि–होज्जामि–होज्जेमि, होज्जमो–म–मु होज्जामो–म–मु होज्जेमो–म–मु &c Before न्ति and न्ते we have होज्जन्ति and होज्जन्ते only, not होज्जान्ति and होज्जान्ते, because आ of ज्जा is shortened by संयोगे' Before इरे, there are two forms होज्जइरे and होज्जाइरे

हु

1st Pers	हुमि–	हुमो–हुम–हुमु
	हुअमि–हुआमि–	हुअमो–म–मु हुआमो–म–मु
	हुइमि–हुएमि	हुइमो–म–मु, हुएमो–म–मु
2nd Pers	हुसि–	हुइत्था–
	हुअसि–हुअसे–	हुअइत्था–हुएइत्था
	हुएसि–हुएसे	

* Not होसे and होए because the root does not end in अ

3rd Pers No forms हुन्ति-हुन्ते-हुइरे
हुअन्ति-हुअन्ते-हुअइरे;
हुएन्ति-हुएन्ते-हुएइरे

Optional forms in ज्ज and ज्जा -
हुज्ज-हुज्जा in all persons and all numbers

Also हुज्जमि-हुज्जामि-हुज्जेमि &c

The Past Tense

भू (हुव् हि, or उव्)

हो

	Sing	Plu
3rd Pers	होसि-होअसि होहिअ-होअहिअ, होहि-होअहि	Like the Present Tense
2nd Pers	Like the Present Tense	
1st Pers	Do	

हस्

3rd Pers Sing हसीअ The rest like the Present Tense

According to other authors the terminations are सीअ, हीअ, and ही, or हीअ alone, or सी, ही, and हीअ in the 3rd Pers Sing in the case of roots ending in a vowel

भू Futures

From हो

	Sing	Plu
1st Pers	होहामि-होस्सामि-होहिमि-होहिस्स	होहामो-म-मु, होस्सामो-म-मु होहिमो-म-मु होहिस्सा होहित्था
2nd Pers	होहिसि-होहिसे	होहित्था-होहिह
3rd Pers	होहिइ-होहिए	होहिन्ति-होहिन्ते-होहिइरे

हस्, Futures

	Sing	Plu
1st Pers	हसेहामि-हसिहामि हसेस्सामि-हसिस्सामि, हसेहिमि-हसिहिमि हसेहिस्स-हसिहिस्स	हसेहामो म-मु हसिहामो-म-मु हसस्सामो-म-मु हसिस्सामो-म-मु हसेहिमो-म-मु हसिहिमो-म-मु,

		हसेहिस्सा–हसिहिस्सा,
		हसेहित्था–हसिहित्था
2nd Pers	हसेहिसि–हसिहिसि,	हसेहिइत्था–हसिहिइत्था,
	हसेहिसे–हसिहिसे	हसेहिह–हसिहिह
3rd Pers	हसेहिइ–हसिहिइ,	हसेहिन्ति–हसिहिन्ति,
	हसेहिए–हसिहिए	हसेहिन्ते–हसिहिन्ते,
		हसेहिइरे–हसिहिइरे

Also हसेहिज्ज–हसेहिज्जा हसिहिज्ज–हसिहिज्जा, &c

हो, Imperative and Potential

1st Pers	होमु	होमो
2nd Pers	होसु–होहि	होह
3rd Pers	होउ–होउ	होन्तु

Also होज्जउ–होज्जाउ–होज्ज–होज्जा &c

The Potential has होज्जइ–होज्जाइ as additional forms

हस, Imperative and Potential

1st Pers	हसमु–हसामु–हसिमु– हसेमु	हसमो–हसामो– हसिमो–हसेमो
2nd Pers	हससु–हसेसु– हसहि–हसेहि– हस–हसे–हसिज्जहि– हसिज्जसु–हसिज्ज	हसह–हसेह
3rd Pers	हसउ–हसेउ– हसउ–हसेउ	हसन्तु–हसेन्तु

Hemachandra and S'eshakrishna as well as Simharája give हसेज्जहि, हसेज्जसु, and हसेज्जे Simharája gives also हसेइज्जहि, हसेइज्जसु, हसेइज्जे

Also हसज्ज–हसेज्ज–हसज्जा–हसेज्जा and the Potential has हसेज्जइ–हसेज्जाइ–हसज्जइ–हसज्जाइ as additional forms

The Conditional

हो	हस
All persons, all numbers	All persons, all numbers
होमाण–होन्त– होज्जमाण–होज्जन्त– होज्जामाण–होज्ज–होज्जा	हसमाण–हसन्त–हसेज्ज– हसेज्जा

अस्, Present Tense

1st Pers	म्हि-अत्थि	म्ह-म्हो-अत्थि
2nd Pers	सि-अत्थि	अत्थि
3rd Pers	अत्थि	अत्थि

अस् Past Tense (मह, सि, उर)

आसि-आसी—All persons, all numbers

अनुभू, Passive

1st Pers	अणुहोइअमि-	अणुहोइअमो-म-मु
	अणुहोइआमि-	अणुहोइआमो-म-मु
	अणुहोइइमि-	अणुहोइइमो-म-मु
	अणुहोइएमि-	अणुहोइएमो-म-मु
	अणुहोइज्जमि-	अणुहोइज्जमो-म-मु
	अणुहोइज्जामि-	अणुहोइज्जामो-म-मु,
	अणुहोइज्जिमि-	अणुहोइज्जिमो म-मु
	अणुहोइज्जेमि	अणुहोइज्जेमो-म-मु
2nd Pers	अणुहोइअसि-	अणुहोइअइत्था-
	अणुहोइएसि	अणुहोइएइत्था-
		अणुहोइअह-
		अणुहोइएह
	अणुहोइज्जसि-	अणुहोइज्जइत्था-
	अणुहोइज्जेसि	अणुहोइज्जेइत्था
		अणुहोइज्जह
		अणुहोइज्जेह
3rd Pers	अणुहोइअइ-	अणुहोइअन्ति-न्ते-इरे
	अणुहोइएइ	अणुहोइएन्ति-न्ते-इरे,
	अणुहोइज्जइ-	अणुहोइज्जन्ति-न्ते-इरे,
	अणुहोइज्जेइ	अणुहोइज्जन्ति-न्ते-इरे

Also the forms अणुहोइएज्ज, अणुहोइएज्जा, अणुहोइज्जेज्ज, अणुहोइज्जेज्जा, &c

Causal of भू from the substitute हो

Add terminations of the Present to होअ, होए, होआव होआवे, and होअवि

1st Pers	होअमि-होआमि-होइमि-	होअमो-म-मु होआमो-म-मु,

	होएमि, होएमि, होआवेमि, होअविमि, होआवमि- होआवामि-होआविमि- होआवेमि	होइमो-म-मु, होएमो-म-मु, होएमो-म-मु,होआवेमो-म-मु, होअविमो-म-मु, होआवमो-म- मु, होआवामो-म-मु, होआ विमो-म-मु, होआवेमो-म-मु
2nd Pers	होअसि, होअसे, होएसि; होआवसि, होआवसे, होआवेसि, होअविसि	होअइत्था-होअह होएइत्था- होएह, होआवइत्था-होआवह, होआवेइत्था-होआवेह होअविइत्था-होअविह
3rd Pers	होअइ-होएइ- होआवइ-होआवेइ- होअविइ	होअन्ति-न्ते-इरे, होएन्ति-न्ते-इरे, होआवन्ति-न्ते-इरे होआवेन्ति-न्ते-इरे होअविन्ति-न्ते-इरे

Also होएज्जइ-होएज्जाइ, होआवेज्जइ-होआवेज्जाइ-होअविज्जइ, होअविज्जाइ, होएज्ज, होएज्जा, होआवेज्ज-ज्जा, होअविज्ज-ज्जा &c

Passive of the Causal of अनुभू

1st Pers	अणुहोइअमि-अणुहोइआमि- अणुहोइइमि-अणुहोइएमि, अणुहोइज्जमि-ज्जामि-ज्जिमि- ज्जेमि अणुहोआवीअमि- आमि-इमि-एमि, अणुहोआविज्जमि-ज्जामि- ज्जिमि-ज्जेमि	अणुहोइअमो-म-मु अणुहोईआमो-म-मु, अणुहोइइमो-म-मु, अणुहोइएमो-म-मु अणुहोइज्ज (इज्जा-°इज्जि-°इज्जे)- मो-म-मु, अणुहोआवीअ (°वी आ-°वीइ-°वीए) मो-म-मु, अणुहोआविज्ज (°विज्जा-°विज्जि- °विज्जे) मो-म-मु
2nd Pers	अणुहोइअ (इए) सि-से अणुहोइज्ज (इज्जे) सि-से, अणुहोआवीअ (°वीए) सि-से, अणुहोआविज्ज (विज्जे) सि-से	अणुहोइअ (इए) इत्था-ह, अणुहोइज्ज (इज्जे) इत्था-ह, अणुहोआवीअ (वीए) इत्था-ह, अणुहोआविज (°विज्जे) इत्था-ह
3rd Pers	अणुहोईअइ-ए अणुहोईएइ-ए, अणुहोइज्जइ-ए,	अणुहोइअ (°इए) न्ति-न्ते-इरे अणुहोइज्ज (इज्जे) न्ति-न्ते-इरे,

अणुहोइन्नइ-ए	अणुहाआवीअ (°वीए) त्ति-त्ते-हे,
अणुहोआवीअइ-ए	
अणुहोआवीएइ-ए,	अणुहोआविञ (°विञ) त्ति-त्ते-न्दे
अणुहोआविञइ-ए	
अणुहोआविञेइ-ए	

Also अणुहोआवीएज्ज-ज्जा, अणुहोआविञेज्ज-ज्जा, &c when जइ and जाइ are added

The Apabhrams'a

Forms of Mas words ending in अ in the Apabhrams'a

राम Mas

	Sing	Plu
Nom	रामु-रामो-राम-रामा	रामा-राम
Acc	रामु-रामो-राम-रामा	राम-रामा-रामि-रामे
Inst	रामेण-रामें-रामे	रामेहिं-रामाहिं-रामहिं-रामे
Abl	रामहे-रामाहे-रामहु-रामाहु	रामहु-रामाहु
Gen	रामसु-रामासु-रामस्सु- रामहो-रामाहो-राम-रामा	रामह-रामाह-राम- रामा
Loc	रामि-रामे	रामहिं-रामाहिं-रामहु-रामाहु
Voc	रामु-रामो-राम-रामा	रामहो-रामाहो

In the above forms म् is in all cases optionally changed to व् रावु-रावो-राव-रावा, &c

यादृश, तादृश् कीदृश् and ईदृश make up their forms like those of राम from the bases जेह तेह केह, and एह respectively

Pronouns ending in अ like सव्व are declined like राम except in the Abl Sing where ह is the substitute for ङसि, सव्वह and in the Loc Sing where ङि is changed to हिं सव्वहिं

According to Hemachandra हां is substituted for ङसि सव्वहां-सव्वाहां सव्वा or साहा Fem is declined like जाआ

कुण्ड Neu

	Sing	Plu
Nom	कुंडु	कुंडाइं-कुंड-कुंडे
Acc	„ „	Like the Nom
Voc	„	कुंडहो-कुंडाहो

The rest like the forms of Mas Nouns ending in अ.
The forms of वत्थ Neu are like those of कुण्ड Neu

कइ Mas

	Sing	Plu
Nom	कइ-कइ	कइ-कइ, कइहो-कईहो
Acc	कइ-कई	कइ-कई
Inst	कइण-कइण-कइए- कइए-कइं-कईं	कइहिं-कइहिं
Abl	कइहे-कईहे	कइहु-कइहु
Gen	कइ-कई	कइ-कइ-कइहं-कइहं- कइहु-कईहु
Loc.	कइहि-कईहि, कइहु-कईहु	कइहिं-कइहिं
Voc	कइ-कइ	कइहो-कइहो

काउ Mas

	Sing	Plu
Nom	काउ-काऊ	काउ-काऊ-काउहो-काऊहो
Acc	काउ-काऊ	काउ-काऊ
Inst	काउण-काऊण-काउए- काऊए-काउं-काऊं	काउहिं-काऊहिं
Abl	काउहे-काऊहे	काउहु-काऊहु
Gen	काउ-काऊ	काउ-काऊ-काउहं-काऊहं- काउहु-काऊहु
Loc	काउहि-काऊहि- काउहु-काऊहु	काउहिं-काऊहिं
Voc.	काउ-काऊ	काउहो-काऊहो

पितृ to be considered as पिद and declined like राम

जाआ Fem

	Sing	Plu
Nom	जाआ-जाअ-जाई-जाइ	जाआउ-जाअउ-जाआओ- जाअओ-जाइउ-जाइउ- जाइओ-जाइओ
Acc	जाआ-जाअ-जाई-जाइ	जाआउ-जाअउ-जाआओ- जाअओ-जाईउ-जाइउ- जाइओ-जाइओ

Inst	जाआए-जाअए-जाआ-जाअ-जाइए-जाइअ-जाइ-जाई-जाइए-जाईए	जाआहिँ-जाअहिँ-जाइहिँ-जाईहिँ
Abl.	जाआहे-जाअहे-जाइहे-जाईहे	जाआहु-जाअहु-जाइहु-जाईहु
Gen	जाआहे-जाअहे-जाइहे-जाईहे	जाआ-जाअ-जाइ-जाई
Loc.	जाआहिँ-जाअहिँ-जाइहिँ-जाईहिँ	जाआहिँ-जाअहिँ-जाइहिँ-जाईहिँ
Voc	जाआ-जाअ-जाइ-जाई	जाआ-जाअ-जाइ-जाई-जाआउ-जाअउ-जाआहो-जाअहो-जाइउ-जाईउ-जाइहो-जाईहो

The forms of Fem Nouns ending in इ and ऊ are like those from the base जाइ

The forms of माउ are from the bases माआ and माइ, like those of जाआ

वारि Neu

Nom	वारि	वारिइं
Acc	Do	Do

The rest like the Mas forms

सव्व Mas

	Sing	Plu
Nom	सव्वु-सव्वो-सव्व-सव्वा	सव्वे-सव्व-सव्वा
Acc	सव्वु-सव्वो-सव्व-सव्वा	सव्व-सव्वा-सव्वि-सव्वे
Inst	सव्वेण-सव्वें-सव्वे	सव्वेहिँ-सव्वाहिँ-सव्वहिँ-सव्वे
Abl	सव्वहे-सव्वाहे	सव्वहु-सव्वाहु
Gen	सव्वसु-सव्वासु-सव्वस्सु-सव्वहो-सव्वाहो-सव्व-सव्वा	सव्वेसिं-सव्वहँ-सव्वाहँ-सव्व-सव्वा
Loc	सव्वहिँ-सव्वाहिँ	सव्वहिँ-सव्वाहिँ-सव्वसु-सव्वासु

किम् Mas has three bases क, काइं, and कवण. काइं is declined like कइ Mas, and क and कवण like सव्व except in Abl Sing —किह-कह-काह

किम् Fem —Its base is का declined like जाआ. Its base is की except in Nom Sing, Acc Sing and Gen Plu (सु अम्, and आम्) and except in Abl Sing, where the form is कहे

किम् Neu

	Sing	Plu
Nom	कि	काइ-कइ-काइ-कवणु
Acc	किं	,,

The rest like the Mas forms

इदम् Mas has आअ (Hema आय) as its base in all forms आअ is declined like सव्व According to some इदम् has आअ as its base only before जस् and शस् (Nom Plu and Acc Plu) In other forms, its base is इम

इदम् Fem has आआ (Hema आया) as its base and its forms are like those of जाआ

इदम् Neu

Nom	इमु	आअ-आआ
Acc	,,	आअ-आआ
Inst	इमएण-इमए	इमहिं

The rest like the Mas forms

यद् (Mas) and तद् (Mas) have their forms like those of सव्व from the bases ज and त respectively except in the following cases —

	यद्	तद्
Nom Sing	ध्रु	ध्रु
Acc Sing	ध्रु	त्रं

Regular forms are optionally used —यद् Nom Sing जु-जो, तद्-सु-सो यद् (Fem) and तद् (Fem) have जा and ता as their bases Their forms are like those of जाआ except in the Abl Sing where the forms are जहे and तहे respectively

	यद् Neu		तद् Neu	
Nom	ध्रु-ज	जाइ-जइ	त्रं-त	ताइ-तइ
Acc	,,	,,	,,	,,

The rest like the Mas forms.

एतद् Mas – Its base is एद् from which the forms are like those of सव्व except in the following —

Nom Sing	एह-एहो-एहु	These three forms are in all genders
Acc Sing	एह-एहो-एहु	
Nom Plu	एइ	
Acc Plu	एइ	

एतद् Fem —Base एदा Its forms are like those of आआ except in the following

Nom Sing } एह–एहो–एहु All genders
Acc Sing }
Nom Plu and Acc Plu एइ

एतद् Neu

Nom	एह–एहो–एहु	एइ–एइं–एदइं–एदाइं
Acc	" " "	"

The rest like the Mas

अदस् Mas —Its base is अमु, which is declined like कार except in the following —

Nom Plu ओइ
Acc Plu ओइ

अदस् Fem —Base अमु Declined like काइ except in the following

Nom Plu } ओइ
Acc Plu }

अदस् Neu,

Nom	अमु	ओइ–अमुइं–अमूइं
Acc	"	" " "

The rest like the Mas

	युष्मद्		अस्मद्	
Nom	तुहुं	तुम्हे–तुम्हइं	हउं	अम्हइं–अम्हेइं
Acc	पइं–तइं	तुम्हे–तुम्हइं	मइं	अम्हइं–अम्हेइं
Inst	पइं–तइं	तुम्हेहिं	मइं	अम्हेहिं
Abl	तुज्झ–तुध्र–तउ–तुह–तओ	तुम्हहं	महु–मज्झ	अम्हहं
Gen	तुज्झ–तुध्र–तउ–तुह–तओ	तुम्हहं	महु–मज्झ	अम्हहं
Loc	पइं–तइं	तुम्हासु	मइं	अम्हासु

भू, Present, हो–हव

1st Pers	होउं–हवउं–होमि–हवमि (होउं–हवउं Hema)	होहुं–हवहुं–होमो–म–मु, हवमो–म–मु
2nd Pers	होहि–हवहि–होसि हवसि–से	होहु हवहु–होइत्था–होह–हवइत्था–हवह
3rd Pers	होदि–हवदि–दे, होइ–हवइ–ए	होहिं–हवहिं–होन्ति–न्ते–इरे हवन्ति–न्ते–इरे

Similarly from the base हुव

Appendix containing Illustrations of the Apabhrams'a

Hemachandra has treated the subject of the Apabhrams'a at great length, giving good illustrations of verses in the Apabhrams'a. They are given here in illustration of the corresponding Sûtras in the text. Their Sanskrit equivalents are not given by Hemachandra. For this I had to consult the commentary designated Vyutpattidipikâ, otherwise known as Dhundhikâ, composed by Udayasaubhâgyagani. Of this commentary there are two MSS in the Deccan College Library.

Illustrations for Hemachandra's work are given in the order of the Sûtras as they are found in the text.

स्यम्यत उत् ॥ ३ । ४ । २ ॥ P 264—

दहमुहु भुवण-भयंकरु तोसिअ-संकरु णिग्गउ रह-वरि चडिअउ ।
चउमुहु छंमुहु झाइवि एक्कहिं लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥

The corresponding Sanskrit is as under —

दशमुखो भुवनभयंकरस्तोषितशंकरो निर्गतो रथवरे चटित ।
चतुर्मुखं षण्मुखं ध्यात्वैकस्मिँल्लगित्वेव दैवेन घटित ॥

(एकस्मिन् रावणे एतद्द्वयमपि एकीकृत्य रावणो घटितो निर्मित । दशमुख स्वादित्यर्थ ॥)

स्यसो ॥ ३ । ४ । २७ ॥ P 264—

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥
एते ते घोटका एषा स्थली एते ते निशिता खड्गा ।
अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते येनापि वालयति वल्गाम् (वल्गु?) ॥

(अत्र स्यम्जसां लोप)—

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर खरपत्थरि तिक्खेइ ॥
यथा यथा वक्रत्वं लोचनानां नितरां श्यामला शिक्षते ।
तथा तथा मन्मथो निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णान् करोति ॥

(अत्र स्यम्शसां लोप)

ओत् सो तु पुसि ॥ ३ । ४ । ३ ॥ P 264—

अगलिअ-नेह-निवट्टाह जोअण-लक्खुवि जाउ ।
वरिस-सएणवि जो मिलइ सहि सोक्खह सो ठाउ ॥
अगलितस्नेहनिर्वृत्तानां योजनलक्षमपि यातु ।
वर्षशतेनापि यो मिलति सखि सौख्यानां स स्थानम् ॥

(अत्रुटितस्नेहचलितानामुपरि योजनलक्षमपि यातु । हे सखि वर्षशतेनापि यो मिलति स सौख्यानां स्थानं भवतीत्यर्थः)

पुंसीति किम् ।

अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।
पिअ जोअन्तिहे मुह-कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥
अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि अधरेण अधरो न प्राप्तः ।
प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमलमेव सुरतं समाप्तम् ॥

तु मोऽदमम् ॥ ३ । ३ । ३ ॥ P 264—

कमँलु-कमलं । भमँरु-भ्रमरः । लाक्षणिकस्यापि । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ । अनादावित्येव । मयणु । असंयुक्तस्येत्येव । तसु पर सभलउ जम्मु । तस्य परं सफलं जन्म ।

दिहो सुपि ॥ ३ । ४ । १ ॥ P 265—

सौ

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥
नायकः श्यामलः प्रिया चम्पकवर्णा ।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥

(शीघ्रादीनां वहिल्लादयः । नायकस्य ढोल्लादेशः । प्रियाया धण आदेशः । उत्प्रेक्ष्यते कषपट्टके सुवर्णरेखेव दत्तेत्यर्थः)

आमन्त्र्ये

ढोल्ला मइ तुहु वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥
नायक मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं भवति विभातम् ॥

(शीघ्रादित्वाद्वस्क दस्य दडवडेति विभातस्य च विहाण इति)

स्त्रियाम् ।

बिट्टीए मइ भणिय तुहु मा करु वङ्की दिट्ठी ।
पुत्ती सकण्णी भल्लि जिव मारइ हिअइ पइट्ठि ॥

पुत्रिके मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
पुत्रिके सकर्णा भल्लिः इव मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

(हे पुत्रिके यथा सकर्णा भल्लिः हृदये प्रविष्टा मारयति तथा त्वया या दृष्टिभूता भल्लिः परस्य हृदये प्रविष्टा मारयिष्यतीत्यर्थः शीघ्रादित्वाद् बिट्टी आदेशः । स्वार्थे कश्च वा)

जसि ।

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥
एते ते घोटका एषा स्थली एते ते निशिताः खड्गाः ।
अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते येनापि वालयति वल्गम् (वल्गु ?) ॥

हो जस आमन्त्रणे ॥ ३ । ४ । १८ ॥ P 265—

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइ करहु म अप्पहो घाउ ॥
हे तरुणा हे तरुण्यो ज्ञातं मया कुरुत मा आत्मनः घातम् ॥

टो णानुस्वारौ ॥ ३ । ४ । ११ ॥ P 265—

दइए पवसन्तेण । (दयितेन प्रवसता)

ङि ॥ ३ । ४ । ५ ॥ P 265—

जे महु दिण्णा दिअहडा दइए पवसन्तेण ।
ताण गणन्तिए अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥
ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता ।
तान् गणयन्त्या अङ्गुल्यः जर्जरिता नखेन ॥

हिंभिस्सुपो ॥ ३ । ४ । १९ ॥ P 265—

गुणहिँ न सपइ कित्ति पर (गुणैः न संपदः कीर्तिः परम् । गुणैः संपदो न स्युः परं केवलं कीर्तिरेव भवति)

भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिँ तिहिँवि पयट्टइ ।
भागीरथी इव भारती मार्गेषु त्रिष्वपि प्रवर्तते ॥

(भागीरथी यथा भारती मार्गेषु त्रिषु प्रवर्तते—यथा भागीरथी गङ्गा त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते तथा भारत्यपि सरस्वत्यपि उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकेषु त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते इत्यर्थः)

ओत् सौ पुंसि ॥ ३।४।३ ॥ P 261—

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं जोअण-लक्खु वि जाउ ।
वरिस-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहं सो ठाउ ॥
अगलितस्नेहनिवृत्तानां योजनलक्षमपि यातु ।
वर्षशतेनापि यो मिलति सखि सौख्यानां स भवतु ॥

(अत्रुटितस्नेहयन्त्रितानामुपरि योजनलक्षमपि यातु । हे सखि वर्षशतेनापि यो मिलति स सौख्यानां स्थानं भवतीत्यर्थः)

पुंसीति किम् ।

अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।
पिअ जोअन्तिहे मुह-कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥
अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि अधरेण अधरो न प्राप्तः ।
प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमलमेव सुरतं समाप्तम् ॥

तु मोक्ष्यम् ॥ ३।३।३ ॥ P 264—

कमँलु-कमलु । भमँरु-भमरु । लाक्षणिकस्यापि । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ । अनादावित्येव । मयणु । असंयुक्तस्येत्येव । तसु पर सभलउं जम्मु । तस्य परं सफलं जन्म ।

दिहो सुपि ॥ ३।४।२ ॥ P 265—

सौ

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥
नायकः श्यामलः प्रिया चम्पकवर्णा ।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥

(शीघ्रादीनां वहिल्लादयः । नायकस्य ढोल्लादेशः । प्रियाया धण आदेशः । उत्प्रेक्ष्यते कषपट्टके सुवर्णरेखेव दत्तेत्यर्थः)

आमन्त्र्ये

ढोल्ला मइं तुहुं वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥
नायक मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं भवति विभातम् ॥

(शीघ्रादित्वाद्दवस्य दडवडेति विभातस्य च विहाण इति)

स्त्रियाम् ।

व्यासो महर्षि एतद् भणति यदि श्रुतिशास्त्रं प्रमाणम् ।
मातृणां चरणौ नमतां दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

Why क्वचित्? Because वासेणवि भारह–खम्भि बद्ध–व्यासेनापि भारत स्तम्भे बद्धम् ।

उक्तविच्छवुत्ता विषण्णवर्त्मोक्ता ॥ ३ । ३ । ५३ ॥ P 267—
Hemachandra gives वुन्न and विच्च in place of उन्न and विच्छ
विषण्णस्य वुन —

मइँ वुत्तउ तुहुँ धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।
पइँ विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ वुन्नउ काइँ ॥
मया उक्तं त्वं धुरं धर कसरैः विगोपिताः ।
त्वया विना धवल न चटति भरः एवं विषण्णः कथम् ॥

(हे वृषभ मया उक्तं त्वं धुरं धर कसरैर्गलिवृषभैर्वयं विगोपिताः हे धवल हे वृषभ त्वया विना भरो न चटति एवमेव विषण्ण कथमित्यर्थः ।)

उक्तस्य वुत्त – मइँ वुत्तउ । मया उक्तम् ।

वर्त्मनो विच —ज मणु विच्चि न माइ—
यत् मन वत्मनि न माति ।

अन्नुन्न परस्परस्य ॥ ३ । ३ । ५४ ॥ P 268—
ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहँ ।
अवरोप्परु जोअन्ताहँ सामिउ गञ्जिउ जाहँ ॥
ते मुद्गा हारिता ये परिवेष्टिता तेषाम् ।
परस्परं युध्यतां स्वामी गञ्जित येषाम् ॥

(मुद्गा हारिता मुधा जाता । गञ्जित पीडित)

सर्वगान् डेहिं ॥ ३ । ४ । २६ ॥ P 268—
जहिं कपिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिं तेहइ भड–घड–निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥
एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ ।
माहउ महिअल–सत्थरि गण्ड–त्थले सरउ ॥
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी–तिल–वणि मग्गसिरु ।
तहे मुद्धहे मुह–पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥
हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउं हय–विहि कहिँ ठवइ पइँ विणु दुक्ख–सयाइं ॥

(यस्य त्यागो न प्रमुष्ट दानं न गतं यस्य चारभटी न प्रमुषिता शरश्रुतिन गता यस्य धर्मो न प्रमुष्ट न प्रमुषित इत्यर्थ)

Why अरो = अनादौ ? – सवधु करेप्पिणु Here ध् is not changed to ग्. Why अच ? – गिलिगिलि राहु मयङ्क ॥ (गिलगिल राहोर्मृगाङ्कम्) Why असव —असयुक्ता —एक्कहिं अक्खिहिं सावणु (एकस्मिन्नक्षिणि श्रावण)

Because of the word प्राय, the change does not take place sometimes—

जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिआ कुड्ड करीसु ।
पाणीउ नवइ सरावि जिवँ सव्वङ्गें पइसीसु ॥
यदि कथचित् प्राप्स्ये प्रियं अकृत कौतुक करिष्यामि ।
पानीय नवे शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रविशति ॥

(स्त्री कथयति यदि कथचित् प्रिय प्राप्स्ये तर्हि अकृत कौतुक करिष्यामि यथा नवे शरावे पानीय सर्वाङ्गेण प्रविशति तथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामीत्यर्थ ।)

उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कञ्चण–कान्ति–पयासु ।
गोरी–वयण–विणिज्जिअउ न सेवइ वण–वासु ॥
पश्य कर्णिकार प्रफुल्लित काञ्चनकान्तिप्रकाशनम् ।
गौरीवदनविनिर्जित इव वनवास सेवते ॥

म्हो म्भ ॥ ३ । ३ । ४ ॥ P 267—

बम्भ ते विरला केवि नर जे सव्वङ्ग–छइल्ल ।
जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥
ब्रह्मन् ते विरला अपि नरा ये सर्वाङ्गदक्षा ।
ये वक्रास्ते वञ्चतरा ये ऋजव ते बलीवर्दा ॥

(हे ब्रह्मन् ते केपि नरा विरला ये सर्वाङ्गैर्दक्षा । ये वक्रास्ते वञ्चतरा अत्यन्तवञ्चका ये तु ऋजवस्ते बलीवर्दा मूर्खा इत्यर्थ)

रो लुकमध ॥ ३ । ३ । ५ ॥ P 267—

जइ केवँइ पावीसु पिउ (यदि कथचित् प्राप्स्ये प्रियम्) पक्षे

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेण ॥
यदि भग्ना परकीया तत् सखि मम प्रियेण ।

क्वचिदभूतोपि ॥ ३ । ३ । ६ ॥ P 267—

वासु महारिसि एउ भणइ जइ सुइ–सत्थु पमाणु ।
मायहं चलण नवन्ताहं दिविदिवि गङ्गा–ण्हाणु ॥

सर्वोऽपि लोक उत्ताम्यति बृहत्त्वस्यार्थ ।
बृहत्त्वं प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

(उत्ताम्यति व्याकुलीभवति । को भाव । जनैर्महत्त्वं तदा प्राप्यते यदा दानादिगुणा स्युरित्यर्थ)

एचेदुत ॥ ३ । ४ । १२ ॥ P 269—

ए—

अग्गिए उण्हउ होइ जगु वाएं सीअलु तेवँ
जो पुणु अग्गिं सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥
अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।
य पुन अग्निना शीतल तस्य उष्णत्वं कथम् ।

(य पुन अग्निनापि शीतलस्तस्योष्णत्वं कथम् । न कथमपीत्यर्थ ।)

णानुस्वारौ—

विप्पिअ-आरउ जइवि पिउ तोवी त आणहिं अज्जु ।
अग्गिण-दड्ढा जइवि घरु तो ते अग्गिं कज्जु ॥
विप्रियकारक यद्यपि प्रिय तथापि तमानय अद्य ।
अग्निना दग्ध यद्यपि गृह तत तेन अग्निना कार्यम् ॥

(ततोपि तेन अग्निना सह कार्यं भवेदित्यर्थ)

ट्टि हे ङिङस्यो ॥ ३ । ४ । १३ ॥ P 269—

ङसेर्हे—

गिरिहें सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावँन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसह तोवि न रुच्चइ रन्नु ॥
गिरे शिलातल तरो फल गृह्णाति नि सामान्य ।
गृह मुक्त्वा मानुषाणा ततोपि न रोचते अरण्यम् ॥

(नि सामान्य सर्वोपि जन गृह मुक्त्वा गिरे शिलातल गृह्णाति तरो फल गृह्णाति ततोपि मानुषाणा मनुष्येभ्यो वा अरण्य न रोचत इत्यर्थ)

ङेर्हि—

अह विरल-पहाउ जि कलिहिं धम्मु ॥
अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्म ।

हु भ्यस ॥ ३ । ४ । १४ ॥ P 269—

तरुहुवि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहु एत्तिउ अग्गलउ आयरु भिच्चु गहन्ति ॥

यस्मिन् छिद्यते शरेण शर छिद्यते खङ्गेन खङ्ग ।
तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्त प्रकाशयति मार्गम् ॥
एकस्मिन्नक्ष्णि श्रावण अन्यस्मिन् भाद्रपद ।
माधवो महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरद् ॥
अङ्गेषु ग्रीष्म सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष ।
तथा मुग्धाया मुखपङ्कजे आवासित शिशिर ॥
हृदय स्फुट त्रटदिति कृत्वा कालक्षेपेन किम् ।
पश्यामि हतविधि कुत्र स्थापयति त्वया विना दु खशतानि ॥

(यथा एतौ द्वौ मासौ श्रावणौ तथा अक्षिद्वयमप्यश्रुजलस्रावित्वा मासद्वय तुल्यम् । महीतलस्रस्तरे माधवो वसन्त पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत् तस्या काशकुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्म तापबाहुल्यात् सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष । यथा मार्गशीर्षे तिलवनानामुच्छेद स्यात् तथा सुखासनस्थानस्योच्छेद । मुखपङ्कजे शिशिर वासित । यथा शिशिरे पङ्कजाना म्लानत्व तथा मुखपङ्कज स्यापि । स्त्रीणा वियोगावस्थायामेतानि चिह्नानि स्युस्तेनेत्युक्तम् । हे हृदय त्व त्रटदिति कृत्वा स्फुट । क्षपेन कालविलम्बेन किम् । अह पश्यामि हतविधिस्त्वया विना दु खशतानि कुत्र स्थापयतीत्यर्थ ।

ङसेर्हे ॥ ३ । ४ ।-२७ ॥ P 268—

Hemachandra gives हा as a substitute in place of ह for ङस् in the case of सर्व and other pronouns ending in अ His instances are जहा होन्तउ आगदो (यतो भवानागत) । तहा होन्तउ आगदो (ततो भवानागत) । and कहा होन्तउ आगदो (कुतो भवानागत)।

स्वसु साह्नावन्यथासर्वा ॥ ३ । २ । ५१ ॥ P 268—

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥
विरहानलज्वालाकरालित पथिक कोपि ब्रुडित्वा स्थित ।
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलात् धूम कुत उत्थित ॥

(कोपि कनिजरे धूम दृष्ट्वाह । करालित पीडित ।)

साहुवि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ।
वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थि मोक्कलडेण ॥

सर्वापि लोक उत्ताम्यति बृहत्त्वस्यार्थे ।
बृहत्त्व प्राप्यते हस्तेन मुक्तलेन ॥

(उत्ताम्यति व्याकुलीभवति । को भाव । जनैर्महत्त्व तदा प्राप्यते यदा दानादिगुणा स्युरित्यर्थ)

ए चेदुत ॥ ३ । ४ । १२ ॥ P 269—

ए—

अग्गिए उण्हउ होइ जगु वाए सीअलु तेवँ
जो पुणु अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥
अग्निना उष्ण भवति जगत् वातेन शीतल तथा ।
य पुन अग्निना शीतल तस्य उष्णत्व कथम् ।

(य पुन अग्निनापि शीतलस्तस्योष्णत्व कथम् । न कथमपीत्यर्थ ।)

णानुसारी—

विप्पिअ-आरउ जइवि पिउ तोवी त आणहि अज्जु ।
अग्गिण-दड्ढा जइवि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥
विप्रियकारक यद्यपि प्रिय तथापि तमानय अद्य ।
अग्निना दग्ध यद्यपि गृह तत तेन अग्निना कार्यम् ॥

(ततोपि तेन अग्निना सह कार्य भवेदित्यर्थ)

हि हे ङिङस्यो ॥ ३ । ४ । १३ ॥ P 269—

डसेई—

गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावँन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसह तोवि न रुच्चइ रन्नु ॥
गिरे शिलातल तरो फल गृह्णाति नि सामान्य ।
गृह मुक्त्वा मानुषाणा ततोपि न रोचते अरण्यम् ॥

(नि सामान्य सर्वापि जन गृह मुक्त्वा गिरे शिलातल गृह्णाति तरो फल गृह्णाति ततोपि मानुषाणा मनुष्येभ्यो वा अरण्य न रोचत इत्यर्थ)

डेहिं—

अह विरल-पहाउ जि कलिहि धम्मु ॥
अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्म ।

हु भ्यस ॥ ३ । ४ । १४ ॥ P 269—

तरहुवि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहु एत्तिउ अग्गलउ आयरु भिच्चु गृहन्ति ॥

तरुभ्योपि वल्कलं फलं मुनयोपि परिधानमशनं लभन्ते ।
स्वामिभ्य इयत् अर्गलं आदरं भृत्या गृह्णन्ति ॥

(परं स्वामिभ्य इयदर्गलमधिकं यद् भृत्या आदरं गृह्णन्तीत्यर्थ)

श्रामो हु च ॥ ३ । ४ । १५ ॥ P 269—

दइवु घडावइ वणि तरुहु सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ णवि कण्णहिं खल-वयणाइं ॥
देव घटयति वने तरूणां शकुनानां पक्वफलानि ।
तत् वरं सौख्यं प्रविष्टानि किंतु कर्णयो खलवचनानि ॥

(कर्णयो प्रविष्टानि खलवचनानि सौख्यं नेत्यर्थ)

प्रायोधिकारात् क्वचित् सुपोपि हु ।

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउं कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥
धवल विषीदति स्वामिन गुरु भारं प्रेक्ष्य ।
अहं किं न योजित द्वयो- दिशो खण्डौ द्वौ कृत्वा ॥

(धवल —वृषभो धौरेय)

उदोतौ अदन्तात् ॥ ३ । ४ । २३ ॥ P 270—

जस —अंगुलिउ जज्जरियाओ नहेण । (अङ्गुलय जर्जरिता नखेन)
शस —सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ।

सुंदरसर्वाङ्गा विलासिनी पश्यताम् (नराणाम्)

ङसङस्योर्हे ॥ ३ । ४ । २१ ॥ P 270—

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ॥
अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणतरु मुद्धडहे जें मणु-विचि ण माइ ॥
तुच्छमध्याया तुच्छजल्पनाया
तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छराग तुच्छतरहासाया ।
प्रियवचनमलभमानाया तुच्छकायमन्मथनिवासाया ।
अन्यत् यत् तुच्छं तस्या नायिकाया तद् आख्यातुं न याति ।
कटरि स्तनान्तरं मुग्धाया येन मनोवर्त्मनि न माति ॥

(तुच्छरागेति दूतीकृत नायकस्यामन्त्रणम् । हे तुच्छराग ! तस्या नायिकाया अन्यद् यत्तुच्छ तदाख्यातु न याति । नायिकाया किंभूताया । तुच्छमध्याया । पुन किंभूताया । तुच्छजल्पनशीलाया । पुन किंभूताया । तुच्छाच्छरोमावल्या । पुन किंभूताया । तुच्छतरहासाया । पुन किंभूताया । प्रियवचनमलभमानाया । पुन किंभूताया । तुच्छकायमन्मथनिवासाया तुच्छकाये मन्मथनिवासो यस्या सा । तुच्छकायत्व भर्तुर्विरहात् । वटरीलाघर्वे । येन कारणेन मुग्धाया स्तनान्तरं मनोवर्त्मनि न माति । स्तनयोरतिपीनत्वादन्तरस्यातितुच्छत्व वर्णितमित्यर्थ ॥)

द्वसे —

फोडेन्ति जे हियडउ अप्पणउ ताहं पराइ कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥
स्फोटयन्ति ये हृदयमात्मन तेषा परकीया किं घृणा ।
रक्षत लोका आत्मान बालाया जातौ विषमस्तनौ ॥

(यौ स्तनौ आत्मनो हृदय स्फोटयत तयो परकीया घृणा दया किम् । हे लोका आत्मान रक्षत यत कारणात् बालाया विषमौ स्तनौ जाताविलर्थ)

हुमाम्भ्यस ॥ ३ । ४ । ३३ ॥ P 271—

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जं तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥
भव्य भूत यत् मारित भगिनि मदीय कान्त ।
लज्जा प्राप्स्ये तर्हि वयस्यानां यदि भग्न गृहमैष्यत् ॥

(वयस्याभ्यो वयस्यानां वा)

स्त्रिया ङे ॥ ३ । ४ । २० ॥ P 271—

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥
वायसमुड्डापयन्त्या प्रिय दृष्ट सहसेति ।
अर्धानि वल्यानि मह्या गतानि अर्धानि स्फुटानि त्रटदिति ॥

(उड्डापयन्त्या स्त्रिया । मह्या गतानि भूमौ पतितानि अर्धानि त्रटदिति कृत्वा स्फुटानि)

अडडडुल्ला स्वार्थिकलुक् च ॥ ३ । ३ । २९ ॥ P 271—

अ—

विरहानल–जाल–करालिअउ पहिउ पन्थि ज दिट्ठउ ।
त मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सोजि किअउ अग्गिट्ठउ ॥
विरहानलज्वालाकरालित पथिक पथि यस्मात् दृष्ट ।
त [illegible] पथिकै स एव कृत अग्निष्ठ ॥

उदा—जहु कन्तहो व देवगय । मम कन्तस्य द्वौ दोषौ ।

हुं—एह कुमारी एसो नरु । एषा कुमारी एष नरः ।

ङसन्त्यस्य उ स्समो ॥ ३ । ४ । २५ ॥ P 272—

अह तु तुम्हउं मह पम्मह । [illegible]

भग्गउ देक्खिवि निअय-बलु बलु पसरिअउ परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेह जिव करि करवालु पियस्सु ॥
भग्न दृष्ट्वा निजक बल बलं प्रसृतं परस्य ।
उन्मीलति शशि-रेखा इव करे करवालः प्रियस्य ॥

(हे सखि यथा [illegible] प्रियस्य करे करवालः [illegible] । [illegible] निजकं बलं भग्नं दृष्ट्वा परस्य बलं प्रसृतम् ॥)

इं नपि ॥ ३ । ४ । २८ ॥ P 272—

कमलइं मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइं महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहं भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥
कमलानि मुक्त्वा अलिकुलानि करिगण्डान् काङ्क्षन्ति ।
असुलभमेषु येषां भलि ते नापि दूरं गणयन्ति ॥

(येषामसुलभं दुर्लभमेष्टुं भलि कदाग्रहो भवति ते नापि दूरं गणयन्तीत्यर्थः)

तु किमो डिह ॥ ३ । ४ । २८ ॥ P 272—

Hemachandra has किह for डिह and gives the following instance —

जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइं सहु नवि तिल-तार ।
त किहे वङ्कहिं लोअणहिं जोइज्जउ सय-वार ॥
यदि तव त्रुटितं स्नेहं मया सह नापि तिलतार ।
तत् कस्मात् वक्रे लोचने विलोक्ये शतवारम् ॥

(हे तिलतार तिलवत् स्निग्धा तारा कनीनिका यस्य स तस्य संबोधनम् । यदि तव अहो मया सह नापि त्रुटितं तत् कथमहं त्वया वक्राभ्यां लोचनाभ्यां शतवारं विलोक्ये इत्यर्थः)

ङस डुहा यत्तत्किम्भ्य ॥ ३ । ४ । २९ ॥ P 273—

कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइ रूसइ जासु ।
अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिं वि ठाउ वि फेडइ तासु ॥

जीविउ कासु न वल्लहउ धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णिवि अवसर-निवडिआइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥
कान्त मदीय इत्थे सखिके निश्चयेन रुष्यति यस्य ।
अस्त्रैः शस्त्रैः हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥
जीवितं कस्य न वल्लभं धनं पुनः कस्य न इष्टम् ।
द्वे अपि अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विशिष्टः ॥

(द्वे अपि=जीवितधने)

किं काइंकवणी ॥ ३ । ३ । ५२ ॥ P 273—

Hemachandra makes the substitutes optional and has—

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइं अहो-मुहु तुज्झु ।
वयणु जु खण्डइ तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥
यदि न स आयाति दूति गृहं किं अधोमुखं तव ।
वचनं यः खण्डयति तव सखि एष प्रियः भवति न मम ॥

(हे दूति स यदि गृहं नागच्छति तर्हि तवाधोमुखं कथम् । हे सखि यस्तव वचनं खण्डयति स मम प्रियो न भवतीत्यर्थः)

काइं न दूरे देक्खइ । किं न दूरे पश्यति ।
फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराइ कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥
सुपुरिस कङ्गुहे अणुहरहिं भण कज्जं कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लहहिं तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥
स्फोटयन्ति ये हृदयमात्मनः तेषां परकीया किं घृणा ।
रक्षत लोका आत्मानं बालाया जातौ विषमस्तनौ ॥
सुपुरुषाः कङ्गोः अनुहरन्ते भण कार्येण केन ।
यथा यथा बृहत्त्वं लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥

(सुपुरुषाः कङ्गोर्धान्यस्य अनुहरन्ते सदृशा भवन्ति कथय केन कार्येणोच्यते)

पक्षे—

जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिंवि पयारेहिं गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥
यदि सस्नेहा तत् मृता अथ जीवति निःस्नेहा ।
द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां गता नायिका किं गर्जसि खल मेघ ॥

(यस्मादिद्धता स्थानांतर गतोऽसि स मेघ प्रसाद । सा स्त्री यदि गतस्नेहा भविष्यति तदा मृता भविष्यति मम विरहात् । अथ यदि जीवति तर्हि नि स्नेहा । द्वाभ्यां प्रियगतस्नेहप्रकाराभ्यां प्रिया गता तर्हि हे गल मेघ हे दुर्जन कि गर्जसे इत्यर्थ ।) —

इदम आज ॥ ३।४।३६ ॥ P 271—

Hemachandra gives आय instead of आज as a substitute for इदम् and has the following instances—

आयइ लोअहो लोअणइँ जाइ सरइ न भन्ति ।
अप्पिए दिट्ठइ मउलिअहिँ पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥
सोसउ म सोसउ चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएणवि किं न पज्जत्त ॥
आयहो दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥
इमानि लोकस्य लोचनानि जाति स्मरन्ति न भ्रान्ति ।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विहसन्ति ॥
शुष्यतु मा शुष्यतु नि श्येन उदधि वडवानलस्य किं तेन ।
यत् ज्वलति जले ज्वलन अनेनापि किं न पर्याप्तम् ॥
अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहित तत् सारम् ।
यदि आच्छाद्यते तत शुष्यति अथ दह्यते तत क्षार ॥

(न भ्रान्तिन सदेह । तेन समुद्रशोषणेन समुद्रशोषणेन वा यदिति क्रिया विशेषणम् । तदेव सारं मरणानन्तरमिति शेष । यदि आच्छाद्यते स्थाप्यते तत कुथ्यति अथ दह्यते तत क्षारो भस्म स्यादित्यर्थ)

यत्तत् ध्रुत्रु स्त्रमो ॥ ३।४।३१ ॥ P 273—

Hemachandra gives ध्रु and त्र as substitutes for यत् and तत् and gives the following instance —

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रु त्र रणि करदि न भ्रन्ति ॥
प्राङ्गणे तिष्ठति नाथ यत् तत् रण करोति न भ्रान्तिम् ।

(यद्यस्मात् कारणात् नाथ आङ्गणे तिष्ठति तदहमेव जानामीति शेष । नाथो रणे सग्रामे भ्रान्ति सन्देह न करोतीत्यर्थ)

स बोल्लिअइ ध्रु निव्वहइ-तत् जल्प्यते यत् निर्वहति
तज्जल्प्यते यन्निर्वहतीत्यर्थ ।

एतद्देह एहो एहु स्त्रीनृनपि ॥ ३ । ४ । ३३ ॥ P 273—

एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह–ठाणु ।
एहउ वढ चिन्तताह पच्छइ होइ विहाणु ॥
एषा कुमारी एष नर एतत् मनोरथस्थानम् ।
एतत् वढानां चिन्तयतां पश्चात् भवति विभातम् ॥

(वढानां मूर्खाणाम्)

जइशसोरेइ ॥ ३ । ४ । ३४ ॥ P 273—

एइ ति घोडा एह–थलि ।
एइ पेच्छ ।

यादृक्तादृक्कीदृगीदृशाम् ॥ ३ । ३ । ९ ॥ P 274—

मइ भणिअउ बलिराय तुहु केहउ मग्गण एहु ।
जेहु तेहु नवि होइ वढ सइ नारायणु एहु ॥
मया भणितः बलिराज त्वं कीदृक् मार्गणः एषः ।
यादृक् तादृक् नापि भवति वढ स्वयं नारायण ईदृक् ॥

(हे वढ हे मूर्ख or मूढ)

ओइ अदस ॥ ३ । ४ । ३५ ॥ P 274—

जइ पुच्छह–घर वड्डाइ तो वड्डा घर ओइ ।
विहल्लिअ–जण–अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥
यदि पृच्छथ गृहाणि बृहन्ति ततो बृहन्ति गृहाणि अमूनि ।
विहल्लितजनाभ्युद्धरणं कान्तं कुटीरके पश्य ॥

(काचित् त्वां पथिक प्रत्याह । यदि बृहन्ति गृहाणि पृच्छथ ततो बृहन्त्यमूनि प्रलक्षोपलक्ष्यमाणानि वर्तन्ते । पृच्छा चेद् दानाभिलाषीति शेषः । तदा कुटीरके विहल्लितजनाभ्युद्धरणं पाडितजनाभ्युद्धरणं कान्तं पश्येत्यर्थः ।)

स्त्रियां डहे ॥ ३ । ४ । ३० ॥ P 274—

जहे करउं । यस्या सम्बन्धी ।
तहे केरउ । तस्याः सम्बन्धी ।
कहे केरउ । कस्याः सम्बन्धी ।

इदम इमु नपुंसके ॥ ३ । ४ । ३२ ॥ P 275—

इमु कुलु तुह तणउ । इदं कुलं तव सम्बन्धि ।
इमु कुलु देक्खु । इदं कुलं पश्य ।

सौ युष्मदस्तुहु ॥ ३ । ४ । ३७ ॥ P 276—

भमर म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ।
भ्रमर मा शब्दं कुरु अरण्ये तां दिशं विलोक्य मा रुदिहि ।
सा मालती देशान्तरिता यस्याः त्वं म्रियसे वियोगे ॥

तुम्हे तुम्हइं जश्शसो ॥ ३ । ४ । ३८ ॥ P 276—

तुम्हे तुम्हइं जाणह । यूयं युष्मान् जानीथ ।
तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ । यूयं युष्मान् प्रेक्षध्वम् ।

टयमूडा पइं तइं ॥ ३ । ४ । ४० ॥ P 276—

Hemachandra has पइं instead of एइं as Inst Sing and
…—टा

पइं मुक्काहंवि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥
महु हिअउं तइं ताए तुहुं स वि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइं करउं हउं काइं तुहुं मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥
त्वया मुक्तानामपि वरतरो स्फिटति पत्रत्वं न पत्राणाम् ।
तव पुनः छाया यदि भवेत् कथमपि तर्हि तैः पत्रैः ॥
मम हृदयं त्वया तया सापि अन्येन विनाट्यते ।
प्रिय किं करोमि अहं किं त्वं मत्स्येन मत्स्यः गिल्यते ॥

(तव पुनः छाया कथमपि यदि भवेत् ततस्तर्हि तैः पत्रैरेव मान्यथेत्यर्थः । …ाचित्नायिका अन्यासक्तं पतिं वक्ति । हे प्रिय मम हृदयं त्वया गृहीतमिति …ोप । तया त्वं गृहीतः । साप्यन्येन विनाट्यते । हे प्रिय अहं किं करोमि त्वं किं …ष्ठोपि मत्स्येन मत्स्यो गिल्यत इत्यर्थः ।)

…डिना—

पइं मइं बेहिंवि रण-गयहिं को जयसिरि तक्केइ ।
केसहिं लेप्पिणु जम-घरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥
त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयोः कः जयश्रियं तर्कयति ।
केशैः गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुखं कः तिष्ठति ॥

(तर्कयति=अभिलषति ।)

…वमा—

पइं मेल्लन्तिहे महु मरणु मइं मेल्लन्तहो तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥

त्वा मुञ्चन्त्या मम मरण मा मुञ्चतस्तव ।
सारस यस्य यो दूर सोपि कृतान्तस्य साध्य ॥

(स्त्री कथयति—त्वा मुञ्चन्त्या मम मरण मा मुञ्चतस्तव मरणम् । दृष्टान्त —यथा सारस पक्षी यस्य यो दूर सोपि कृतान्तस्य साध्यो भवति मरण प्राप्नोती त्यर्थ)

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३ । ४ । ३९ ॥ P 276—

तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअउ दिट्ठउ बहुअ-जणेण ।
त तेवड्डउ समर-भर निज्जिउ एक्क-खणेण ॥
युष्माभि अस्माभि यत् कृत दृष्ट बहुकजनेन ।
तत् तावन्मात्र समरभर निर्जित एकक्षणेन ॥

तुज्झतुम्रतउ ङसिङसा ॥ ३ । ४ । ४१ ॥ P 276—

तउ गुण-सपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महि-मडलि सिक्खन्ति ॥
तव गुणसपद तव मतिं तव अनुत्तरा क्षान्तिम् ।
यदि उपेत्य अन्ये जना महीमण्डले शिक्षयन्ति ॥

(महीमण्डले अन्ये जना यदि उपेत्य तव पार्श्वे समागत्य तव गुणसपद शि क्षयन्ति तव मतिं शिक्षयन्ति तवानुत्तरा क्षान्ति शिक्षयन्ति तदा वरमिति गम्यते इत्यर्थ)

तुम्हहमाम्भ्यसभ्याम् ॥ ३ । ४ । ४३ ॥ P 277—

तुम्हह होन्तउ आगदो । युष्मत् भवन्नागत ।
तुम्हह केरउ धणु । युष्माक सबन्धि धनम् ।

सुपा तुम्हासु ॥ ३ । ४ । ४२ ॥ P 2,7—

तुम्हासु ठिअ-युष्मासु स्थितम् ।

सौ हउ ॥ ३ । ४ । ४५ ॥ P 277—

तसु हउ कलिजुगि दुल्लहहो—तस्य अह कलियुगे दुर्लभ ।

अम्हइ अम्हेइ जश्शसो ॥ ३ । ४ । ४८ ॥ P 277—

Hemachandra gives अम्हे and अम्हइ and has the following verses—

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ।
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ।
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिवँ अम्हइ तिवँ तेवि ॥

वयं स्तोका रिपवः बहुका कातरा एवं भणन्ति ।
मुग्धे निभालय गगनतलं कति जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥
आम्लत्वं लागयित्वा ये गताः पथिकाः परकीयाः केऽपि ।
अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥

(कतिजना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति एकश्चन्द्र एवेत्यर्थः । ये केऽपि परकीयाः पथिकाः आम्लत्वं स्नेहं लागयित्वा गताः तेऽपि अवश्यं निश्चितं सुखासिकायां न स्वपन्ति यथा वयं तथा तेऽपीत्यर्थः ।)

अम्हे देक्खइ । } वयं पश्याम ।
अम्हइं देक्खइं । }

मइ टायस्टा ॥ ३ । ४ । ४६ ॥ P 277—

टा—

मइ जाणिउ पिअ विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥
मया ज्ञातं प्रिय विरहितानां कापि धरा भवति विकाले ।
केवलं मृगाङ्कोऽपि तदा तपति यदा दिनकरः क्षयकाले ।

(हे प्रिय मया ज्ञातं विरहितानां पुरुषाणां कापि धरा अवलम्बनं भवति । कदा विकाले सन्ध्याकाले । णवर केवलं यदा दिनकरः क्षयकाले, ततस्तदा मृगाङ्कोऽपि तपतीत्यर्थः ।)

ङिना—पइं मइं-बेहिं वि रण-गयहिं । त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयोः ।
अमा—मइं मेत्तहो तुज्झु । मां मुञ्चतस्तव ।

भिसा अम्हेहिं ॥ ३ । ४ । ४७ ॥ P 277—

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं । युष्माभिः अस्माभिः यत् कृतम् ।

ङसिङसिभ्यां महु मज्झ ॥ ३ । ४ । ४८ ॥ P 277—

Hemachandra has मज्झु in place of मज्झ His instances are —

महु होन्तउ गदो । } मद् भवन् गतः ।
मज्झु होन्तउ गदो । }

महु कन्तहो बे दोसडा हेल्लि म झङ्खहि आलु ।
देन्तहो हउं पर उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥
मम कान्तस्य द्वौ दोषौ सखि मा जल्प अनर्थकम् ।
ददत अहं परं उद्वरिता युध्यमानस्य करवालम् ॥

यदि भग्ना परकीया तत मरित मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्माकं सबन्धिन तत तेन मारितेन ॥

(हे सखि मम कान्तस्य द्वौ दोषौ स्त-। एतावद्दान ददत सत पर केवलमहमुद्धरिता अपरस्तावत्-युध्यन खड्गमुद्धरितमिति निन्दास्तुतिरित्यर्थ -।)

हे सखि यदि परकीया भग्नास्तनो मम प्रियेण । अथास्माकं सबन्धिनश्च भग्ना स्ततस्तेन मम भग्ना मारितेनेवेत्यर्थ ।

अस्मदोऽम्हह ॥ ३ । ४ । ४४ ॥ P 277—

अम्हहं होन्तउ आगदो-अस्मद् भवन् आगत ।
अह भग्गा अम्हह तणा—अथ भग्ना अस्माक सबन्धिन ।

सुपाम्हासु ॥ ३ । ४ । ५० ॥ P 278—

अम्हासु ठिअ-अस्मासु स्थितम् ।

कथयथातथि डिहडिमडिमडेमास्थादे ॥ ३ । ३ । ८ ॥ P 278—

केम समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रयणी छुडु होइ ।
नव-वहु-दसण-लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥
ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ वद्दलि लुक्कु मियङ्कु ।
अन्नुवि जो परिहविय-तणु सो किवँ भवँइ निसङ्कु ॥
बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम-रसु पिएं पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥
भण सहि निहुअउ तेवँ मइ जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअ तासु ॥
जिवँ जिवँ वङ्किम लोअणह ॥ तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर ॥
मइ जाणिउ प्रिय विरहिअह कवि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कुवि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥
कथ समाप्यता दुष्ट दिन कथ रजनी यदि भवति ।
नववधूदर्शनलालस वहति मनोरथान् सोपि ॥
ओ गौरीमुखनिर्जित वादले निलीन, मृगाङ्क ।
अन्योपि य परिभूततनु स कथ भ्रमति नि शङ्कम्
बिम्बाधरे तनु रदनवण कथ स्थित श्रीआनन्द ।
निरुपमरस प्रियेण पीत्वा इव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥
भेण सखि निभृत तथा मां यदि प्रिय दृष्ट सदोष ।
यथा न मन पक्षपतित तस्य ।

यथा यथा वक्रत्व लोचनानाम् ॥ तथा तथा मन्मथ निजशरान् ॥

यथा ज्ञात प्रिय &c , mentioned before, *Vide* p 158

(यदि भविष्यतीत्यर्थः । यदिशब्देन भविष्यत्काल । ओ सूचनायाम् । हे श्री-आनन्द तव बिम्बाधरे रदनव्रण कथ स्थितम् । उत्तरं ददाति । नतु उत्प्रेक्ष्यते । प्रियेणाधरस्य निरुपम रसं पीत्वा शेषस्य रसस्य मुद्रा दत्तेत्यर्थः । तस्य पक्षपातित पार्श्व स्थित मम मनो यथा न जानाति भवतीति गम्यते । मगाये तथा त्वया प्रश्न वाच्यमित्यर्थः ।)

यावत्तावत्युस्महिम्मा याद् ॥ ३ । २ । ११ ॥ P 278—

Hemachandra has —

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम समत्तहं मयगलहं पइ-पइ वज्जइ ढक्क ॥
तिलहं तिलत्तणु ताउ पर जाउ न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ तेज्जि तिल तिल फिट्टवि खल होन्ति ॥
जामहिं विसमी कज्ज-गइ जीवहं मज्झे एइ ।
तामहिं अच्छउ इयरु जणु सु-अणु वि अन्तरु देइ ॥
यावत् न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटत्कार ।
तावत् समस्तानां मदकलानां पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥
तिलानां तिलत्व तावत् परं यावत् न स्नेहा गलन्ति ।
स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिला तिला भ्रष्टा खला भवन्ति ॥
यावत् विषमा कार्यगति जीवानां मध्ये याति ।
तावत् आस्ता इतर जन सुजनोऽपि अन्तरं ददाति ॥

(यावज्जीवाना मध्ये विषमा कार्यगतिर्नायाति तावदास्तामितरजन सुजनो प्यन्तरं ददाति पुष्टिं ददातीत्यर्थः ।)

डेत्तहे त्रल ॥ ३ । ३ । १३ ॥ P 278—

एत्तहे तेत्तहे वारि घरि लच्छि विसण्ठुल धाइ ।
पिअ-पब्भट्ठव गोरडि निच्चल कहिंवि न ठाइ ॥
अत्र तत्र द्वारि गृहे लक्ष्मी विसंस्थुला भवति ।
प्रियप्रभ्रष्टा इव गौरी निश्चला क्वापि न तिष्ठति ॥

यत्तदो उइ ॥ ३ । २ । १४ ॥ P 276—

Hemachandra gives एत्थु and अत्तु as डित् affixes to be added to यत्र and तत्र in place of त्रह, His instance is —

जइ सो घडदि प्रयावदी केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥
यदि स घटयति प्रजापतिः कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ।
यत्रापि तत्राप्यत्र जगति भण तर्हि तस्याः सदृक्ष ॥
जत्तु ठिदो (यत्र स्थितः) । तत्तु ठिदो (तत्र स्थितः) ।

कुत्रात्रे त्र डेत्थु ॥ ३ । ३ । १५ ॥ P 278—
केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु (कुत्रापि लात्वा शिक्षाम्) ।
जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि (यत्रापि तत्राप्यत्र जगति) ।

क्त्व इइउइविअवि ॥ ३ । ३ । १८ ॥ P 279—

Hemachandra has इ, इउ, इवि, and अवि as substitutes for क्त्वा His instances are —

इ—
हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहु ।
अम्हहं बे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहु ॥
हृदय यदि वैरिणो घनास्तत किमाकाश आरोहाम ।
अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुनर्मारयित्वा म्रियामहे ॥

इउ—
गय-घड भज्जिउ जन्ति । गजघटा भङ्क्त्वा यान्ति ।

इवि—
रक्खइ सा विस-हारिणी बे कर चुम्बिवि जीउ ।
पडिबिम्बिअ-मुंजालु जलु जेहिं अडोहिउ पीउ ॥
रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिम्बितमुञ्जालं जलं याभ्यामनवगाह्य पीतम् ॥

(सा विषहारिणी पानीयहारिका तौ करौ चुम्बित्वा जीवितं रक्षति । तौ कौ । याभ्यां प्रतिबिम्बितमुञ्जालं जलमनवगाह्य पीतमित्यर्थः ।)

अवि—
बाह बिछोडवि जाहि तुहु हउ तेवँइ को दोसु ।
हिअय-ट्ठिउ जइ नीसरहि जाणउ मुञ्ज स रोसु ॥
बाहू विच्छोड्य यासि त्वं भवतु तथा को दोषः ॥
हृदयस्थितः यदि निःसरसि जाने मुञ्ज स रोषः ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणु ॥ ३ । ३ । १९ ॥ P 279—

Hemachandra has एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु His instance is —

जेप्पि असेसु कसाय-बलु देप्पिणु अभय जयस्सु ।
लेवि महव्वय सिवु लहहिं झाएविणु तत्तस्सु ॥
जित्वा अशेष कषायबल दत्त्वा अभय जगत ।
लात्वा महाव्रतानि शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ३ । ३ । २० ॥ P 279—

देव दुक्करु निअय-धणु करण न तउ पडिहाइ ।
एम्वइ सुहु भुञ्जणहं मणु पर भुञ्जणहिं न जाइ ॥
दातुं दुष्कर निजकधन कर्तुं न तप प्रतिभाति ।
एवमेव सुख भोक्तुं मन परं भोक्तुं न याति ॥
जेप्पि चएप्पिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ।
विणु सन्ते तित्थेसरेण को सक्कइ भुवणेवि ॥
जेतु त्यक्तु सकल धरां लातु तप पालयितुम् ।
विना शान्त्या तीर्थेश्वरेण क शक्नोति भुवनेपि ॥

(निजक धन दातु दुष्कर तप कर्तु न प्रतिभाति । एवमेव सुख भोक्तु मन परं भोक्तु न यातीत्यर्थ ॥)

(शान्तिरूपतीर्थेश्वरेण विना सकल जेतु धरां त्यक्तु तपो लातु पालयितु च शक्नोति भुवनेपीत्यर्थ ॥)

तणेणसेंसिंतेसितेहिंकेहिं तादर्थ्ये ॥ ३ । ३ । २५ ॥ P 279—

Hemachandra has रेसि and रेसिं for तेसि and तेसिं His instance is —

ढोल्ला एह परिहासडी अइभ न कवणहिं देसि ।
हउं झिज्जउं तउ केहिं पिअ तुहु पुणु अन्नहि रेसि ॥
नायक एषा परिभाषा अतितन कस्य कृते ।
अहं क्षीये तव कृते प्रिय त्व पुनरन्यस्यार्थे ॥

(हे नायक एषा परिभाषा रीति अतितन (?) अत्यद्भुता वर्तते इति शेष । हे प्रिय अह तव कृते क्षीये क्षय प्राप्नोमि त्व पुनरन्यस्यार्थं क्षीयसे इत्यर्थ ॥)

एव तेहिंरेसिमायुदाहार्या । वड्डत्तणहो तणेण । बृहत्त्वस्य कृते ।

स्वार्थे डु पुनर्विनाध्रुवम ॥ ३ । ३ । २६ ॥ P 280—

सुमरिज्जइ त वल्लहउ ज वीसरइ मणाउ ।
जहिं पुणु सुमरणु जाउ गउ तहो नेहहो कइं नाउ ॥
स्मर्यते तद्वल्लभ यद् विस्मरति मनाक् ।
यस्मिन् पुनः स्मरण यावद् गत तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

(तद्वाञ्भ यस्तु स्मयते यन्मनाक् न विस्मरति । यस्मिन् वस्तुनि पुन स्मरण यावद्गत तस्य स्नेहस्य किं नाम न किंचिदित्यथ ॥)

पचल जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काइ ।
होसइ दिअहा रूसणा दिव्वइ वरिस–सयाइ ॥
चपल जीवित ध्रुव मरण प्रिय रुष्यते कथम् ।
भविष्यन्ति दिवसा रोषणस्य दिव्यानि वर्षशतानि ॥

डेंडावयस्यमः ॥ ३ । ३ । २७ । P 280—

जिब्भिंदिउ नायगु वसि करहु जसु अधिन्नइ अन्नइ ।
मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कइ पण्णइ ॥
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं ॥
जिह्वेन्द्रिय नायक वशे कुरुत यस्याधीनान्यन्यानि ।
मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्य शुष्यन्ति पर्णानि ॥
अवश्य न स्वपन्ति सुखासिकायाम् ।

परमेकशसोर्डे डि ॥ ३ । ३ । २८ ॥ P 280—

एक्कसि सील–कलंकिअह देज्जहि पच्छित्ताइ ।
जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्त काइ ॥
एकश शीलकलङ्कितानां दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।
य पुन खण्डयत्यनुदिवस तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

(एकश एकवारं शीलकलङ्कितानां येषां शील कलङ्कित तेषां शीलकलङ्कितानामालोचनरूपाणि प्रायश्चित्तानि दीयन्ते । य पुनरनुदिवस खण्डयति तस्य प्रायश्चित्तेन किमित्यर्थ ॥)

गुणहिं न सपय कित्ति पर ॥ गुणैर्न सपद कीर्ति परम् ॥

इदानीमेम्वहि ॥ ३ । ३ । ३४ ॥ P 280—

Hemachandra gives एम्वहिं as a substitute for इदानीम्. His instance is as follows —

हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह–पओहरह ज भावइ त होउ ॥
हरिनर्तित प्राङ्गणे विस्मये पातितो लोक ।
इदानीं राधापयोधरयोयत् प्रतिभाति तद् भवतु ॥

पथ जि ॥ ३ । ३ । ३५ ॥ P 280—

जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउ कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउ जि पर पिउ डम्बरइ करेइ ॥

यातु मा यात पल्लवत पश्यामि कति पदानि ददाति ।
हृदये तिरश्चीनोऽहमेव परं प्रियो डम्बराणि करोति ॥

(सा कथयति-यातु यान्त मा पल्लवत प्रतिषेधयत । पश्यामि कति पदानि ददाति । हृदयेऽहमेव तिरश्चीनोऽस्मि । पर केवल प्रियो डम्बराणि करोति । न तु यास्यतीति शेष इत्यथ)

एवमेव ॥ ३ । ३ । ३६ ॥ P 280—

Hemachandra gives एम्व as a substitute for एवम् and has.—

पिय-सगमि कउ निद्दडा पिअहो परोक्खहो केम्व ।
मइ बिन्निवि विन्नासिआ निद् न एम्व न तेम्व ॥
प्रियसगमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोक्षस्य कथम् ।
मया द्व अपि विनाशिते निद्रा न एव न तथा ॥

नहि नाहि ॥ ३ । ३ । ३७ ॥ P 280 Hemachandra has नाहिँ-

एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवानल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो एकवि कणिअ नाहिँ ओहट्टइ ॥
इतो मेघा पिबन्ति जलमितो वडवानल आवर्तयति ।
पश्य गभीरत्मा सागरस्य एकापि कणिका नहि अपवर्तते ॥

(अस्मिन् पक्षे मेघा जल पिबन्ति । इतो वडवानल आवर्तयति शोषयति । सागरस्य गभीरिमां पश्य । एकापि कणिका न हि अपगतस्त ऊना न भवतीत्यर्थ ॥)

प्रत्युत पच्छलिउ ॥ ३ । ३ । ३८ ॥ P 280—

Hemachandra gives पचलिउ as a substitute and has.—

साव-सलोणी गोरडी नवखी कवि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिउ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥
सर्वसलावण्या गौरी नवीना कापि विषग्रन्थि ।
भट प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ।

(यस्य कण्ठे न लगति स भट कामुक प्रत्युत सन्मुख म्रियत इत्यर्थ ॥)

एवमेव एमइ ॥ ३ । ३ । ३९ ॥ P 280—

एम्वइ is the substitute given by Hemachandra who has —एम्वइ सुरउ समत्तु । एवमेव सुरत समाप्तम् ।

सम समाणु ॥ ३ । ३ । ४० ॥ 281—

कन्तु जु सीहहो उवमिअइ त महु खण्डिउ माणु ।
सीहु निरक्खय गय हणइ पिउ पय-रक्ख-समाणु ॥

कान्तो यत् सिंहेनोपमीयते तन् मम खण्डितो मान ।
सिंहो नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रिय पदरक्षै समम् ॥

(सिंहो रक्षपालरहितान् गजान् हन्ति प्रिय पदरक्षै सम पदातिरक्षैं सम गजान् हन्तीत्यर्थ ॥)

किल किर ॥ ३ । ३ । ४१ ॥ P 281—

किर खाइ न पिअइ न विद्दवइ धम्मि न वेचइ रूअडउ ।
इह किवणु न जाणइ जह जमहो खणेण पहुचइ दूअडउ ॥
किल न खादति न पिबति न विद्रवति धर्मे न व्ययति रूपकम् ।
इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूत ॥

(विद्रवति=ददाति)

पग्गिमप्राइमप्राउप्राइव प्रायस ॥ ३ । ३ । ४२ ॥ P 281—

Hemachandra gives प्राइम्व and परिगम्व in place of प्राइम and पग्गिम and has —

अन्ने ते दीहर लोअण अनु त भुअ-जुअलु ।
अन्नु सु घण थण-हारु त अन्नु जि मुह-कमलु ॥
अनु नि केस-कलावु सु अनु जि प्राउ विहि ।
जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण-लायण्ण-णिहि ॥
प्राइव मुणिहि वि भन्तडी ते मणिअडा गणन्ति ।
अखइ निरामइ परम-पइ अज्जवि लउ न लहन्ति ॥
असु-जलें प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयण-सर ।
ते सम्मुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥
एसी पिउ रूसेसु हउं रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥
अन्ये ते दीर्घ लोचनेन्यत् तद् भुजयुगलम् ।
अन्य स घन स्तनभारस्तदन्यदेव मुखकमलम् ॥
अन्य एव केशकलाप सोन्य एव प्रायो विधि ।
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधि ॥
*प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिस्ते मणीयकान् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदेद्यापि लय न लभन्ते ॥

---

* किं ध्यान्यध्यानेनेत्यर्थ ।

अश्रुजलेन प्रायो गौर्या: सख्युद्गमे नयनसरसी ।
ते संमुखे संप्रेषिते दद्दतस्तिर्यग् घात परम् ॥
एष्यति प्रियो रुषिष्याम्यह रुष्टां मामनुनयति ।
*प्राय एतान् मनोरथान् दु करान् दयिता करोति (दयित) ॥

दिवा दिवे ॥ ३ । ३ । ४३ ॥ P 281—

दिविदिवि गङ्गा-ण्हाणु (दिवा दिवा गङ्गास्नानम्)

सह सहु ॥ ३ । ३ । ४४ ॥ P 281—

जउ पवसन्ते सहु न गयअ न मुअ विओए तस्सु ।
लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिँ सुहय-जणस्सु ॥
यत् प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।
लज्ज्यते सदेशान् ददतीभि सुभगजनस्य ॥

(सुन्दरी कथयति यत् प्रवास कुर्वता सता सह न गता न मृता तस्य वियोगेन अथ तस्य सुभगजनस्य संदेशान् ददतीभिर्लज्ज्यत इत्यर्थ ।)

मा म ॥ ३ । ३ । ४५ ॥ P 281—

म धणि करहि विसाउ । मा कार्षे कुरु विषादम् ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पणट्टइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिँ दंसिज्जन्तु भमिज्ज ॥
लोणु विलिज्जइ पाणिएण अरि खल मेह म गज्जु ।
बालिउ गलइ सुझुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥
माने प्रनष्टे यदि न तनुस्तो देशस्त्यज्यते ।
मा दुर्जनकरपल्लवैर्दृश्यमानो भ्रम्येत् ॥
लवण विलीयते पानीयेनारे खल मेघ मा गर्ज ।
ज्वालितो गलति सकुटीरिका गौरी तिम्यत्यद्य ॥

(माने प्रनष्टे यदि तनुर्न त्यज्यते ततो देशस्त्यज्यते परं दुर्जनकरपल्लवैर्दृश्यमानो मा भ्रम्येत् न भ्रमतीत्यर्थ । हे मेघ मा गर्ज लवण लावण्य पानीयेन विलीयते ज्वालितो मेघो गलति । अथ सुकुटीरिका गौरी तिम्यति भीजइ इत्यर्थ ।)

कुत कउकहन्तिहु ॥ ३ । ३ । ४६ ॥ p 281—

Hemachandra gives two substitutes for कुत —कउ and कहन्तिहु and has —

* इत्याकारेनागमनादित्यर्थ ।

महु कन्तहो गुट्ठ-ट्ठिअहो कउ झुम्पडा वलन्ति ।
अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ।
मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुत कुटीरकाणि ज्वलन्ति ।
अथ रिपुरुधिरेण विध्मापयत्यथात्मीयेन न भ्रान्ति ॥
धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ । धूम कुत उत्थित ॥

अथयामनागहवइमणाउ ॥ ३ । ३ । ४७ ॥ P 281—

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहो पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ अहवा तं जि निवाणु ॥
विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिं जण-सामन्नु ।
किंपि मणाउ महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥
गम्यते तत्र देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।
यद्यागच्छति तत आनीयतेऽथवा तदेव निर्वाणम् ॥
विभवे प्रनष्टे वक्र ऋद्धौ जनसामान्य ।
किमपि मनाक् मम प्रियस्य शश्यनुहरति नान्य ॥

(तत्र देशे गम्यते यत्र प्रियस्य प्रमाणं लभ्यते । यद्यागच्छति तत आनीयते । अथवा तदेव निर्वाणं स एकान्त इत्यर्थ ॥

विभवे प्रनष्टे वक्र ऋद्धौ जनसामान्य सर्वजनतुल्यो भवति । शशी किमपि प्रियस्यानुहरति सदृशो भवति मनाक् नान्य इत्यर्थ ॥)

इतसेत्तहे ॥ ३ । ३ । ४८ ॥ P 282—

एत्तहे मेह पिअन्ति जलु ।
इतो मेघा पिबन्ति जलम् ।

पश्चात् पच्छइ ॥ ३ । ३ । ४९ ॥ P 282—

Hemachandra has — पच्छइ होइ विहाणु ।

पश्चाद्भवति विभातम् ।

ततस्तदा तो ॥ ३ । ३ । ५० ॥ P 282—

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥

Vide P 158

त्वनुसाद्यन्यथासर्वांं ॥ ३ । ३ । ५१ ॥ P 282—

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥

साहुवि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ।
वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थि मोक्कलडेण ॥

Vide P 148

हुहुरुघग्घिघादयः शब्दचेष्टानुकृत्योः ॥ ३ । ३ । ५७ ॥ *P* 262—

Hemachandra has घुग्घ in place of घिग्घि and has —

मइँ जाणिउँ बुड्डीसु हउँ पेम्म-द्रहि हुहुरुत्ति ।
नवरि अचिन्तिय संपडिय विप्पिय नाव झडत्ति ॥

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएँ दिट्ठें नयणेहिं ॥

अज्जवि नाहु महुज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउँजि विरहु गवक्खेहिं मक्कड-घुग्घिउ देइ ॥

सिरि जर-खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-बईस ॥

मया ज्ञातं ब्रुडिष्याम्यहं प्रेमह्रदे हुहुरु इति (इत्या) ।
केवलमचिन्तिता संपतिता विप्रिया नौ झटिति ॥

(केवलं मया अचिन्तिता विप्रिया नौ नियोगावस्था झटिति संपतिता प्राप्तेत्यर्थः ।)

खाद्यते न कसरत्कैः पीयते न घुटैः ।
एवमेव भवति सुखासिका प्रिये दृष्टे नयनाभ्याम् ॥

(कसरत्कैः कसरत्कशब्दं कुर्वाणैः *Vide* Com p 288 Bom S S Kumārapālacharita सुखासिका समाधि)

अद्यापि नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ।
तावदेव विरहो गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददाति ॥

(अद्यापि नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते । अर्थाचलितुकामोऽस्ति तावदेव विरहो गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददातीत्यर्थः ।)

शिरसि जराखण्डिता लोमपुटी गले मणीयका न विंशतिः ।
ततोपि गोष्ठा कारिता मुग्धयोत्थानोपवेशनम् ॥

(ततोपि मुग्धया गोष्ठ गोकुलं तत्र तिष्ठन्तीति गोष्ठा । तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश इति न्यायात् । गोष्ठस्था पुरुषा उत्थानोपवेशन चेष्टानुकरणं कारिता यस्याः शिरसि जराखण्डिता लोमपुटी जीर्णा कम्बलिका वर्तते यस्या गले विंशतिर्मणीयका न सन्तीत्यर्थः ॥)

अनर्थका घइमादय ॥ ३ । ३ । ५८ ॥ P 282—

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइ विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥
अम्ब पश्चात्ताप प्रिय कलहायितो विकाले ।
विपरीता बुद्धिर्भवति विनाशस्य काले ॥

(विकाले=सन्ध्यायाम्)

डेत्तुलडेत्तडावियत्क्रियति च व्यादेर्यत्तुप ॥३।३।१२॥ P 282—

जेवड्डु अन्तरु रावण-रामहं तेवड्डु अन्तरु पट्टण-गामहं ॥
यावदन्तरं रावणरामयोस्तावदन्तरं पत्तनग्रामयो ॥

त्वतलो प्पण ॥ ३ । ३ । १६ ॥ P 283—

वड्डप्पणु परिपाविअइ । वड्डत्तणहो तणेण । वृहत्त्व प्राप्यते । वृहत्त्वसार्थे ।

तव्यस्य एव्वइएव्वइएव्वा ॥ ३ । ३ । १७ ॥ P 283—

Hemachandra gives इएव्वउ, एव्वउ, and एवा as three substitutes for तव्य and gives the following instances —

एउ गृण्हेप्पिणु ध्रु मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउ किंपि णवि मरिएव्वउ पर देज्जइ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु ज लोइ ।
मञ्जिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउ होइ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥
एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते ।
मम कर्तव्य किमपि नापि मर्तव्य पर दीयते ॥

(केनापि सिद्धपुरुषेण विद्यासिद्धये नायिकां प्रति धनादिक दत्त्वा भर्तरि प्राप्ते नायिकाया उक्तिरियम् । एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते त्यज्यते तर्हि मम कर्तव्य किमपि नापि परं केवल मर्तव्यमेव दीयत इत्यर्थ ।)

देशोच्चाटन शिखिक्वथन घनकुट्टन यल्लोके ।
मञ्जिष्ठयातिरक्तया सर्वं सोढव्य भवति ॥

(देशोच्चाटन देशपरित्याग शिखिक्वथनमग्नितापो घनकुट्टन यल्लोके वर्तते तत् सर्वं मञ्जिष्ठयातिरक्तया सोढव्यम् । एतावतातिरक्तत्व विरूपमित्यर्थ ॥)

स्वपितव्य परं वारित पुष्पवतीभि समम् ।
जागर्तव्य पुन को बिभर्ति यदि स वेद प्रमाणम् ॥

22

(पुष्पवतीभिऋतुमतीभिः सम स्थितव्य परं धारित तामि यन्न पुनर्वागतैम्य यो बिभर्ति यदि स वेद प्रमाणमिदम् ॥)

तृनो णअल् ॥ ३ । ३ । २२ ॥ P 283—

Hemachandra gives अणअ in place of णअ, *Vide* Notes p 310

हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउ भसणउ । हस्ती मारयिता लोकः कथयिता पटहो वदिता शुनको भषिता ।

ङस्य युष्मदादेशोऽरः ॥ ३ । ३ । २३ ॥ P 283—

संदेसें काइं तुहारेण जं संगहो न मिलिज्जइ ।
सुइणन्तरि पिए पाणिएण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥
सन्देशेन किं युष्मदीयेन यत् सङ्गो (सङ्गम ?) न मिल्यते ।
स्वप्नान्तरपि पानीयेन प्रिय पिपासा किं छिद्यते ॥

दिक्खि अम्हारा कन्तु । बहिणि महारा कन्तु । पश्य मदीय कान्तम् । भगिनि मदीय कान्त ।

अडडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् च ॥ ३ । २ । २९ ॥ P 288—

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ पन्थि जं दिट्ठउ ।
तं मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सो जि किअउ अग्गिट्ठउ ॥
विरहानलज्वालाकरालित पथिक पथि यद् दृष्ट ।
तन् मिलित्वा सर्वै पथिकै स एव कृतोऽग्निष्ठ ॥
महु कन्तहो बे दोसडा । मम कान्तस्य द्वौ दोषौ ॥
एक कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी । एका कुटी पञ्चभी रुद्धा ॥

ङटो हिं वा भ्यस्यो ॥ ३ । ४ । ५१ ॥ P 284—

मुह-कबरि-बन्ध तहे सोह धरहिं न मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ।
तहे सहहिं कुरल भमर-उल-तुलिअ न तिमिरडिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ ॥
मुखकबरीबन्धौ तस्या शोभा धरत इव मल्लयुद्ध शशिराहू कुरुत ।
तस्या शोभन्ते कुरला भ्रमरकुलतुलिता इव तिमिरडिम्भा क्रीडन्ति मिलिता ॥

ङिर्थास्सिपो ॥ ३ । ४ । ५२ ॥ P 284—

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुँ वि न पूरिअ आस ॥
बप्पीहा (चातक) प्रिय प्रिय भणित्वा कियत् रोदिषि हताश ।
तव जले (जलधरेण) मम पुनर्वल्लभेन द्वयोरपि न पूरिता आशा ॥

आत्मनेपदे

बप्पीहा कइ बोल्लिएण निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि लहहि न एक्कइ धार ॥
बप्पीहा (चातक) किं कथनेन निर्घृण वारंवारम् ।
सागरे भृते विमलजलेन लभसे एकामपि धाराम् ।

सप्तम्याम्—

आयहिँ जम्महिँ अन्नहिँवि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तह चत्तङ्कुसह जो अब्भिडइ हसन्तु ॥
अस्मिन् जन्मन्यन्यस्मिन्नपि गौरि तं दद्याः कान्तम् ।
गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां य सङ्गच्छते हसन् ॥

हु थध्यमो. ॥ ३ । ४ । ५३ ॥ P 284—

बलि अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु वड्डत्तणउ देहु म मग्गहु कोइ ॥
बलेरभ्यर्थने मधुमथनो लघुकीभूत सोपि ।
यदीच्छथ बृहत्त्व (बृहत्त्व) दत्त मा मार्गयत कमपि ॥

उ मिपिटोः ॥ ३ । ४ । ५४ ॥ P 284—

Hemachandra gives उ instead of उ as in the text and has—

विहि विनडउ पीडन्तु गह म धणि करहि विसाउ ।
सपइ कड्ढउ वेस निवँ छुडु अग्घइ ववसाउ ॥
विधिविनटयतु पीडयन्तु ग्रहा मा प्रिये कुरु विषादम् ।
सपद कर्षामि वेषमिव यद्यर्घति व्यवसाय ॥

बलि किज्जउ सुअणस्सु । बलिं करोमि सुजनस्य ।

(यदि व्यवसाय स्यात् तर्हि संपद सुलभा इत्यर्थ ।)

हु मस्सहिंडो ॥ ३ । ४ । ५५ ॥ P 284—

खग्ग-विसाहिउ जहिँ लहहु पिय तहिँ देसहिँ जाहु ।
रण-दुब्भिक्खेँ भग्गाइ विणु जुज्झेँ न वलाहु ॥
खड्गविसाधित यस्मिन् लभामहे प्रिये तस्मिन् देशे याम ।
रणदुर्भिक्षेण भग्ना विना युद्धेन न वलामहे ॥

(न वलामहे न [illegible] इत्यर्थ)

स्यस सो लृटि ॥ ३ । ४ । ५७ ॥ P 284—

दिअहा जन्ति झडप्पडहिं पडहिं मणोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥
दिवसा यान्ति वेगेन पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ।
यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति कुर्वन् मा स्थ ॥

(यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति इति कुर्वन् मा स्थ मा तिष्ठेत्यर्थः ।)

स्मृतेस्सुमरो ॥ ३ । ४ । ५६ ॥ P 285—

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि-वसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥
कुञ्जर स्मर मा सल्लकीं सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
कवला ये प्राप्ता विधिवशात् तांश्चर मानं मा मुञ्च ॥
भमरा एत्थु वि लिम्बडइ केवि दियहडा विलम्बु ।
घण-पत्तलु छाया-बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥
भ्रमर अत्रापि निम्बे कति दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलः फुल्लति यावत् कदम्बः ॥
प्रिय एम्वहिँ करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुँ करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा लेहिँ अभग्गु कवालु ॥
प्रिय इदानीं करे सेल्लं कुरु त्यज त्वं करवालम् ।
यत् कापालिका वराका लान्ति अभग्नं कपालम् ।

(प्रिय इदानीं करे सेल मात्र कुरु त्वं करवालं मुञ्च येन कारणेन वराका कापालिका योगिन कपालं लान्ति इत्यर्थ ।)

पर्याप्ते भुयो पहुच्चः ॥ ३ । ४ । ५८ ॥ P 286—

Hemachandra gives हुच्च and has—

अइतुङ्गत्तणु जं थणहँ सो च्छेयउ न हु लाहु ।
सहि जइ केवँइ तुडि-वसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥
अतितुङ्गत्वं यत् स्तनयोः स छेदको न तु लाभः ।
सखि यदि कथमपि त्रुटिवशेनाधरे प्रभवति नाथः ।

(त्रुटिवशेन कालविलम्बेन । अन्यथा समन्येव न स्तनयोरतितुङ्गत्वादित्यर्थः ।)

मज्जेर्बुड्डः ॥ ३ । ४ । ५९ ॥ P 285—

Hemachandra has बुड instead of बुड्ड and has—बुडइ । बुडेप्पि । बुडेप्पिणु ।

भ्रसो ध्रुव ॥ ३।४।६०॥ P 285—

Hemachandra has ध्रुव in place of ध्रुव and has —

दसाउ भोप्पिणु सउणि ठ्ठिउ पुणु दूसासणु भोप्पि।
तो हउं जाणउ एहो हरि जइ महु अग्गइ भोप्पि ॥
इयद् भूत्वा (उक्त्वा) शकुनि स्थित पुनर्दु शासनो भूत्वा (उक्त्वा)।
ततोऽहं जाने एष हरिर्यदि ममाग्रे भूत्वा (उक्त्वा) ॥

(दुर्योधनोक्तिरियम्। शकुनिर्भीममातुल इयदुक्त्वा स्थित । पुनर्दुश्शासन उक्त्वा स्थित । अहं ततस्तर्हि जाने यद्येष हरिर्ममाग्रे उक्त्वा तिष्ठतीति शेष ।)

क्रियेः कीसु ॥ ३।४।६१॥ P 286—

सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु।
तसु दइवेणवि मुण्डियउ जसु खल्लिहडउ सीसु ॥
सतो भोगान् य परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये (करोमि)।
तस्य दैवेनैव मुण्डित यस्य खल्वाट शीर्षम् ॥

(यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यजतीत्यर्थं ।)

पस्सगण्ही हशिग्रहो ॥ ३।४।६२॥ P 286—

Hemachandra has प्रस्सदि (पश्यति) and पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु।
(पठ गृहीत्वा व्रतम्)

तक्षेश्छोल्लः ॥ ३।४।६३॥ P 286—

जिवँ तिवँ तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि सरीसिम कावि लहन्तु ॥
यथा तथा तीक्ष्णान् लात्वा करान् यदि शशी तक्षिष्यत ।
ततो जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामप्यलप्स्यत ॥

Hemachandra has then this remark —आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्त त उदाहार्या —

चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ बाह-सलिल-संसित्तउ ॥
चूटकश्चूर्णीभविष्यति मुग्धे कपोले निहित ।
श्वासानलज्वालादग्धो बाष्पसलिलसंसिक्त ॥
अब्भडवंचिउ बे पयइ पेम्मु निअत्तइ जावँ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥
अनुव्रज्य द्वौ पादौ प्रेम निवर्तते यावद्।
सर्वाशनरिपुसंभवस्य करा परिवृत्तास्तावद् ॥

(प्रेमशब्देन प्रिया वाच्या । अनेकोऽवतारात् । यथा प्रवसतीत्युच्यते । प्रिया प्रियमिति शेषः प्रियतमप्रार्थितः इति अप्रवसन्तं मुग्धाया । यावद् या पदी निवर्तते तावत् सवासनत्पुरो यस्य चन्द्रस्य करा दिशः परिहृता प्रसृता इत्यर्थः)

हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
वासा-रत्ति-पवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघः ।
वर्षारात्रिप्रवासिकानां विषमं संकटमेतत् ॥

(प्रवासिकानां पथिकानाम्)

अम्मी पओहर वज्जमा निच्चु जे संमुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥
अम्ब पयोधरौ वज्रमयौ नित्यमेव संमुखौ तिष्ठतः ।
मम कान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भङ्क्त्वा यान्ति ॥
पुत्तें जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥
पुत्रेण जातेन को गुणोऽवगुणो को मृतेन ।
या पैतृकी भूमिराक्रम्यते अपरेण ॥

(येन पुत्रेण सतेति गम्यते) ।

तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुट्ठुअइ असारु ।
तत् तावज्जलं सागरस्य स तावान् विस्तरः ।
तृषाया निवारणं पलमपि नैव परं शब्दायतेऽसारः ॥

(तृषाया निवारणं पलमपि नैव स्यादिति शेषः । असारः सन् शब्दायते इत्यर्थः ।)

The following sutras at the end are not commented upon by Lakshmidhara

होस्तोरुच्चारलाघवम् ।
विन्दोरन्ते ।
हलस्थेह ॥

Of these the last corresponds to Hemachandra's कादि-स्थैदोतोरुच्चारलाघवम् ॥ 410- His instance is—

सुध चिन्तिज्जइ माणु । तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ।
सुखेन चिन्त्यते मानः । तस्याहं कलियुगे दुर्लभस्य ॥

The first two Sûtras mean that ह and ड़ when combined are sounded short and Anusvâra at the end of a *Pada* is also sounded short Hemachandra gives

पदान्ते उं-हुं-हिं- हंकाराणाम् ॥ ४११ ॥ —

उं, हुं, हिं, and हं at the end of a *Pada* are sounded short His instances are —

अनु जु तुच्छउ तहे धणहे । अन्यद् यत् तुच्छ तस्या नायिकाया ।

बलि किज्जउं सुअणस्सु । बलिं करोमि सुजनस्य ।

दइउ घडावइ वणि तरुहुं । देवो घटयति वने तरूणाम् ।

तरुहुंवि वक्कलु ॥ तरुभ्योपि वल्कलम् ।

खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं ॥ खड्गविसाधित यस्मिन् लभामहे ।

तणहं तइज्जी भङ्गि नवि ॥ तृणाना तृतीया भङ्गिर्नापि ।

लिङ्गमतन्त्रम्—Hemachandra has the same Sûtra 445 His instances are —

गय-कुम्भइं दारन्तु । गजकुम्भान् दारयन्तम् ।

अब्भा लग्गा डुङ्गरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।

जो एहा गिरि-गिलण-मणु सो किं धणहे धणाइ ॥

अत्र अब्भा इति नपुसकस्य पुस्त्वम्—

अभ्राणि लग्नानि पर्वतेषु पथिको रटन् याति ।

य इदृङ् गिरिगलनमना स किमिच्छति धनानि ॥

(उत्तरार्धे रटनकारणमाह । यो मेघो गिरिगलनमना स इदृङ् किं नायिकाया धनानीच्छति ता न रक्षतीति भाव ।) ॥

पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउ खन्धस्सु ।

तोवि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउ कन्तस्सु ॥

अत्र अन्नडीति नपुसकस्य स्त्रीत्वम् ।

पादे विलग्नमन्त्र शिरो ल्हसित स्कन्ध (स्कन्धस्य) ।

ततोपि क्षुरिकाया हस्तो बलिं क्रिये (करोमि) कान्तस्य ॥

(ल्हसित पतितम् ।)

सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।

तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुसकत्वम् ।

शिरसि चटिता खादन्ति फलानि पुन शाखा मोटयन्ति ।

ततोपि महाद्रुमा शकुनानामपराध न कुर्वन्ति ॥

शौरसेनीवत्—Hemachandra has the same Sûtra 446 F
instance is —

सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु खणु कण्ठि पालम्बु किदु रदिए विहिदु
मुण्डमालिए ज पणएण त नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥

शीर्षे शेखरे क्षण विनिर्मापित क्षण कण्ठे प्रालम्ब कृतो रत्या विहित
मुण्डमालिकाया यत् प्रणयेन तत् नमे कुसुमदामकोदण्ड कामस्य ।

(कामस्य तत् कुसुमदामकोदण्ड प्रणयेन स्नेहेन नमे । तत् नियत् यत्
कामभार्यया क्षण शीर्षे शेखरे विनिर्मापित यत् क्षण कण्ठे प्रालम्ब कृत
क्षण मुण्डमालिकायां मस्तके विहितमित्यर्थ ।) ॥

व्यत्ययश्च—Hemachandra has व्यत्ययश्च 447-Rules th
hold in one Prâkrita hold in others also For instance
the Mâgadhi तिष्ठ is changed to चिष्ठ The same chan
holds in the Prâkrita (the Mahârâshtri), the Pais'ac
and the S'auraseni The rule given in the Apabhram
viz, that र when second member of a conjunct con
nant, is optionally dropped, holds in the Mâgadhi al
शद-माणुश-मश-भालके कुम्भ-शहश्श- वशाहे शश्चिदे (शतमानुषमासभ
कुम्भसहस्रवसाया सञ्चित) Similarly, substitutes for ति
other terminations are also interchanged in differ
Prâkritas Affixes of the Present Tense are applied
the sense of the Past and vice versa अह पेच्छइ रहु-त
(अथ प्रेक्षाञ्चक्रे रघुतनय) । आभासइ रयणीअरे (आबभाषे रजनी
मित्यर्थ) । सोहीअ एस वण्ठो (शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थ) ।

शेष संस्कृतवत्—Hemachandra has शेष संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ 4

What is not given in the Prâkrita grammar is to
understood as in Sanskrit

> हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्त अहो इव वहन्ती ।
> जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥
> अध स्थितसूर्यनिवारणाय छत्रमध इव वहन्ती ।
> जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिप्ता पृथिवी ॥

झाडगाद्या देश्या सिद्धा —

झाड and other words of the class are देश्य

Trivikrama gives the following list in his Vritti —

देश्या is explained as देशविशेषव्यवहारादुपलभ्यमाना —

झाड-लतादिगमनम् । गोप्पी । सप्पत्तिआ । वाला । गोंदी । गाडी । गानी । गजरी । एद्दरम । द्दोअरस । भद्दसरी । चदन । आटोरो । मोरत्तओ । मोरो । पणाअओ । श्वपर । दुलुरअ । भुया कपर्दाना कपर्दं कृतमाभरणमित्यथ । सोमाल । सोल्ल ॥ मांस । छट्टो । मम । छोट्टणो । घृतक । गोड्ड । वासोप्रन्थिरुपरि कुचयो । भावइ । गृहिणी । परिहल्लो । जलनिगम । पड ग्रामसीमास्थानम् । गोना । कलशी । पडिपल्लिलो । विहितपूज । गधपिसाओ । मार्थिक । ओहिअ । अधोसुरतम् । असरा । घद्दली । घरडली । गुल्फमहीज । वपम्भओ । भार । उप्परिआह्न । अशनम् । वेड्डणा । पिच्छल । सिणावेलरा । मत्ततखार । लज्जा । रोण्णाअ । मानम् । खदजी । स्थूले घनवह्नि । दुरसाअन्तो । खेदेन शिथिल । उत्तानफल । एरण्डम् । घूरं । भक्तम् । णड्डुरिआ । भाद्रपदसितदशम्या कश्चिदु त्सव । सोड्डी । ताणवली-दासी । चिछिणरमण ओलुक्की । हङ्गिण-चक्षुस्थगन-क्रीडा । सिद्धा सिहिड्डो-स्तनाभिधानाद । पम्मामरो । वृद्ध । सज्जुलो-पिशुन । पाडिधाअडा । पिडरइ । चौर्येण वधू । चौयस्त्रीहृता भार्येत्यर्थ । पोअरगो-नि भय । सोड्डो-धार्मिक । मामामामी-मातुलभार्या । आअलण-रतिगृहम् । बहून्यन्य देशीयपदान्युज्झितानि । डिखा-आतङ्के नासे च । धनिअ-अगुलौ दारुणि कूणि ताक्षे च । चप्पडी । चिप्पती-उत्सवविशेषे व्रते च । उवाडइओ-हुङ्कृतिगर्जित यो । पवन असहने समर्थ च । साहुली-वस्त्रशाखासखीसदृशबाहुषु । लुबी-लता स्तबकयो । धूहइद्धिआ-द्वेष्यायामस्पृश्याया । सरी प्रशस्ताकृतौ दीर्घ च । गोरो-ग्रीवायामहि सितायां च । भसतो-पक्षिवीमयो । गोली-वेचामाशा[illegible] णोनिआ चषावनतसे च । अलिन्दी-अगदे जलाद्राया च । ओमारो नदीमध्यद्वीपे कमठे च । उत्तसो भीतौ सद्भावे चेत्यादि । अथ आडम्बरो पटह । आदुरो-मूषिक । पामलरो-चरमाकम् । गिरो-वराहस्तरङ्ग प्रवाहो वा । तल्ल-कासार । महाबिल-गगनम् । पाढा-शोभा । खेड-ग्रामस्थानम् । महानडो-रुद्र । पुडइणी-तलिमा । जभण-भञ्जसहननम् । पाडल-कमलम् । कमलो-भिक्षापात्रम् ।

काल-मधुत्तमा-सुरा इत्यादय शब्दा तद्भवतत्समवर्तमाना प्रयोगपदवीमा सादयन्ति । सिद्धा इति पद मङ्गलार्थम् ।

Hemachandra gives the following Sutra for substitutes —

शीघ्रादीना वहिल्लादय ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥

His instances are —

शीघ्रस्य वहिल —

एकु कइअह वि न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइ मित्तडा प्रमाणि उ पइ जेहउ खलु नाहिं ॥
एक कदापि नागच्छस्यन्यत्र शीघ्रं यासि ।
मया मित्र प्रमाणितस्त्वया यादृशः खलो न हि ॥

(प्रमाणितो ज्ञात)

झकटस्य घङ्घल —

जिवँ सुपुरिस तिव घङ्घलइं जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ।
जिवँ डोंगर तिवँ कोट्टरइं हिआ विसूरहि काइं ॥
यथा सुपुरुषा तथा झकटा यथा नद्यस्तथा वलनानि ।
यथा गिरयस्तथा कोटराणि हृदय खिद्यसे कथम् ॥

(यथा सत्पुरुषा बहव सन्तीति शेषस्तथा झगटका)

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टाल —

जे छड्डेविणु रयणनिहि अप्पउ तडि घल्लन्ति ।
तह सङ्खह विट्टालु पर फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥
ये मुक्त्वा रत्ननिधिमात्मान तटे क्षिपन्ति ।
तेषा शङ्खानामस्पृश्यसंसर्ग पर फुत्क्रियमाणा भ्रमन्ति ॥

भयस्य द्रवक —

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ संचि म एक्कु वि द्रम्मु ।
कोवि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥
देवार्जित खादय वठ संचिन्वेकमपि द्रम्मम् ।
किमपि भय तत् पतति येन समाप्यते जन्म ॥

(हे वढ हे मूर्ख देवार्जित खादय मा संचिन्वेकमपि द्रम्म किमपि तद्भय पतति येन जन्म समाप्यत इत्यर्थ ॥)

आत्मीयस्य अप्पण —

फोडन्ति जे हिअडउं अप्पणउं । स्फोटयन्ति ये हृदयमात्मन ।

दृष्टेर्द्रेहि —

एक्कमेक्कउं जइवि जोएदि हरि सुट्ठु सव्वायरेण ।
तो वि द्रेहि जहिं कहिंवि राही ।
को सकइ संवरेवि दड्ढ-नयणा नेहिं पलुट्टा ॥
एकैक यद्यपि पश्यति हरि सुष्ठु सर्वादरेण ।
ततोऽपि दृष्टिर्यत्र क्वापि राधा ।
क शक्नोति संवरितु दग्धनयने स्नेहेन पर्यस्ते ॥

(हरि सुप्तु अत्यर्थं सर्वादरेणैवं यस्तु यद्यपि पश्यति ततोपि दृष्टिर्यत्र क्वापि राधा । क शक्नोति सवरीतु दग्धनयने स्नेहेन पर्यस्ते व्याकुलिते इत्यथ ॥)

गाढस्य निघट्ट —

विहवे वस्सु थिरत्तणउ जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पठाविअउ जो लग्गइ निघट्टु ॥
विभवे कस्य स्थिरत्व यौवने कस्य गर्वः ।
स लेख प्रस्थाप्यते यो लगति गाढम् ॥

(नियोगिनीवचनमिदमित्यथ ॥)

असाधारणस्य सड्ढल —

कहिं ससहरु कहिं मयरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ।
दूर-ठिआहवि सज्जणह होइ असड्ढलु नेहु ॥
कुत्र शशधर कुत्र मकरधर कुत्र बर्हो कुत्र मेघ ।
दूरस्थितानामपि सज्जनाना भवत्यसाधारण स्नेह ॥

कौतुकस्य कोड्ड ।

कुञ्जरु अन्नइ तरु-अरइ कुड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिं सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥
कुञ्जरोन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन क्षिपति हस्तम् ।
मन पुनरेकस्या सल्लक्या यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

क्रीडाया खेड्ड —

खेड्डय कयमम्हेहिं निच्छय किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥
क्रीडा कृतास्माभिर्निश्चय किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ता भक्ता अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥

रम्यस्य रवण्ण —

सरिहिं न सरेहिं न सरवरेहिं नवि उज्जाण-वणेहिं ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सु-अणेहिं ।
सरिद्भिर्न सरोभिर्न सरोवरैर्नाप्युद्यानवनै ।
देशा रम्या भवन्ति वढ निवसद्भि सुजनै ॥

(वढ मूख । निवसद्भि सुजनैर्देशा रम्या इत्यर्थ ।)

अद्भुतस्य ढक्करि —

हिअडा पइ एहु बोल्लिअओ महु अग्गइ सयवार ।
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउ भण्डय ढक्करि-सार ॥

हृदय स्फुटितम् पत ममाम शतधारम् ।
पुच्छिष्यामि प्रियेण प्रयत्नात् भग्नस्य शङ्कितमार ॥

(अण्डय-तिलय)

हे सखीदास हेलि ।
हेलि म झङ्खहि आउ । सखि मा जल्पानर्थकम् ।
पृथक् पृथक् दलाण्ण जुअंजुअ ।
एक कुडुली पंचहिँ रुद्धी तहं पंचहवि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए त घरु कहि किंव नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउ अप्पण-छन्दउ ॥
एका कुटी पञ्चभी रुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक् पृथक् बुद्धि ।
भगिनि तद् गृहं कथय कथं नन्दतु यत्र कुटुम्बमात्मच्छन्दकम् ॥

कुडी-शरीरम् । पञ्चभिरिन्द्रियै ।

मूल्य नालिअ-वग्ग—

जो पुणु मणि जि खसप्फसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ ।
रइ-वस- भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिं जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥
य पुनर्मनस्येव व्याकुलीभूत चिन्तयति ददाति न द्रम्मं न रूपकम् ।
रतिवशभ्रमणशील कराग्रोल्लालित गृहे एव कुन्तं गणयति स मूढ ॥

कुन्त भाल्म् । गणयति चालयतीत्यर्थ ।
दिवेहिं विढत्तउ खाहि वढ ॥ देवार्जित खादय मूर्ख ।
नवस्य नवख ।
नवखी कवि विसगण्ठि । नवीना कापि विषग्रन्थि ।
अवरन्दस्स दहवड —
चलेहिं चलन्तेहिं लोअणेहिं जे तइ दिट्ठा बालि ।
ताहं मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥
चलैश्चलद्भिर्लोचनैर्ये त्वया दृष्टा बाले ।
तेषु मकरध्वजावस्कन्दा पतत्यपूर्णकाले ॥

(मकरध्वजावस्कन्दा कन्दर्पधाटी पतति कदा अपूर्णकाले इत्यर्थ ॥)

यदेस्तुट्ट । छुडु अग्घइ ववसाउ । यद्यर्घति व्यवसाय ।
सर्वा धन केरतणी—

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइं हरिणाइं ।
जसु केरएं हुंकारडएं मुहहु पडन्ति तृणाइं ॥
गत स केसरी पिबत जलं निश्चिन्ता हरिणा ।
यस्य सम्बन्धिना हुंकारेण मुखेभ्य पतन्ति तृणानि ॥

थइ भग्गा अम्हह तणा । अथ भग्ना अस्माक सबन्धिन ।
मा भैषीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम्—

सत्थावत्थह आलवणु साहुवि लोउ करेइ ।
आदन्नह मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥
स्वस्थावस्थानामालपन सर्वापि लोक करोति ।
आर्तानां मा भैषीय सज्जन स ददाति ॥

(परमात्मना मा भैषीरिति य आश्वासना ददाति स सज्जन इत्यर्थं ॥)

यद्यद्दृष्ट तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ—

जइ रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध-सहाव ।
लोहे फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥
यदि रज्यसि यद्यद् दृष्ट हृदय मुग्धस्वभाव ।
लोहेन स्फुटता सता यथा घन सहिष्यते ताप ॥

(हे हृदय हे मुग्धस्वभाव यद् यद् दृष्ट तत्तत्र यदि रज्यसे तत्तर्हि त्वया लोहेनेव स्फुटता सता घनस्ताप सहिष्यत इत्यर्थं ॥)

Appendix Containing Various Readings of a Manuscript Designated V *

Page 1

The opening verse is as under—

श्रीहयग्रीवाय नमश्चन्द्रकान्तागकान्तये ।
उपासरजनागतमिशामममसये ॥

P 1 l 6 विस्तर्थं
" l 7 दिङ्मदोन्नजण गमिअंधेअमु दृरस्थले
" l 9 हपदु दे हङ्गियदाणुम्भुद
" l 10 गन्तुज्ममम्माए
" l 12 इतस्मरागिरभगामिथाग°
" l 13 शमितश्चेदाम्मु ण्यरगले
" l 14 °गिम्भीर°
P 2 l 2 रहुणाहो मह मणे णिघ
" l 4 °भापणोक्राहृणे
" l 12 नागसपूरुण
" l 15 °घविचश्रयती
" l 23 धान्ते for सान्ते

---

* V is a Ms of the Shadbhâshâchandrikâ collated for me by my friend, Mr S P V Ranganâthaswâmi of Vizagpatam It is a palm leaf Ms of 14 leaves (28 pages) It has 9 lines on each side or page It is written in Telugu characters The size of the Ms m $14\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{4}$ It is noticed by Dr Oppert in his ' Lists of Sanskrit Mss in the Private Libraries of Southern India There it is numbered 8308 It begins thus —श्रीहयग्रीवाय नम । गुमस्तु । त्रिसदम् &c , and ends with कृष्णस्थितिश्रसहृद्दे । The readings were secured after the text was [rinted off and are therefore noticed in this Appendix My best thanks are due to my friend Mr S P V Ranganâthaswâmi, for the trouble taken by him on my account

P 3 l 6 थार्कोण्डुभट्टो
„ l 14 °रूपावलोकयताम्
„ l 15 स्यान्महीयसा
„ l 17 °प्रन्थनिर्मिता
P 4 l 3 प्रवृत्तिर्गौरयाय for प्रतिपत्तिर्सौरयाय
„ l 5 प्राहृता for प्राकृती
„ l 11 प्राहृत for प्राकृती
„ l 20 याहीत्सहानेपाल° (The reading °सिंह° is also noticed by the Ms)
P 5 l 1 स्यादाभीयादिगिरा
„ l 4 आभीयादिगिर
P 6 l 15 नियमे for नियमो
P 7 l 6 कथ वा निर्णायते
„ l 13 एत्त्विधि
P 8 l 6 स्त्रीलिङ्गे वा प्रयोगाच्च
„ l 9 The Ms drops शयाधीना
„ l 11 चतुर्थाप्रयोगोप्यत्र शास्त्रे न सभवति ।
„ l 18 इति च प्राकृतरूपयो°
P 9 l 7 च नोक्त for चायुक्त
„ l 16 चेत्तर्हि श्रूयता
„ l 21 अथ for अत्र
देश्या तद्भवा तत्सभा चेति ।
P 10 l 3 The Ms omits है
„ l 7 सिद्धयर्थं हीद
„ „ सिद्धावस्थाया जायमान
„ l 8 साध्यावस्थाया च जायमान रूप यथास्थान
„ l 9 10 The Ms drops इति श्री प्रक्रिया
„ l 11 संज्ञावतार सम्यक् प्रदर्श्यत
„ l 16 The Ms drops यथा
„ l 19 ह्रस् इति सज्ञा
„ l 21 शास्त्रोपयोग

P 11 l 2 विधाम्यमान for विधीयमाने
" l 4 विधाम्यमान for विधीयमान
" l 13 दिर्दीप
" l 17 एष च for तेन
" l 20 द्वयो यथा गुणश्च स्तु ।
P 12 l 2 ओरित्यनागिशार भवति ।
" l 3 सयुक्तानु
" l 4 सयुक्त व्यञ्जनद्वय सुधश्च स्यात्
l 7 गुद्धिभवति for भवति
" l 10 फलति for जायते
" l 18 तिरश्चनेऽभ्ये विरूप्य
" l 23 'सर्वकार' णद् विना वदित'
P 13 l 10 °वाररायिहातम्यां
" l 13 The Ms omits भवति
" l 16 सव सन्धि
" l 21 इत्यनुवतत for इत्यनुवतमान
" l 23 कृपादिषु for कृपरादिषु
P 14 l 3 अनुक्रमान्यन्यासेन
" l 5 **यासद्दशी** इति । विषमातप इत्यत्र
" l 12–13 यश्रुतौ for यकारश्रुतौ
" l 21 The Ms omits अपि
" l 22 स्वरसमपक्ष
The same is the reading wherever the Sûtra occurs
" l 24 वतमाना च स्वरो लोप स्यात् । इत्यधो वर्तमानवर्त
रांति
P 15 l 1 सवर्णदीर्घसधौ प्राप्ते
" l 4 वधाइड् सुद्धाए i e वधाई सुद्धाए इ is added the Ms after a vowel which is to pronounced as an Anunâsika
" l 6 गुणधादन्द योत्तम्यसतो अमित्यनुवतते ।

P 15	l	16	अवस्थाने is omitted
,,	l	17	निषेधाश्च भवति । अत्र इसे शशाशिशे इत्यस्य च
,,	l	18	इत्यादौ
P 16	l	13	°लोपे सति ववयो°
,,	l	23	अत्र च स्थान्यतिदेशाभ्या
P 17	l	1	ते for तौ
,,	l	[illegible]	मस्यातिदेशरव
,,	l	15	सत्य दस्य पुरस्फूर्तिकत्व
,,	l	16	स्वप्रतीतौ तत्सापेक्षत्व
P 18	l	7	इत्यतो 'इ' is omitted
,,	l	10	इति गलोप ।
,,	l	14	दरत्खाओ for दस्खादो
P 19	l	[illegible]	अवशिष्टेन
,,	l	3	मुउरिसो सुरिसो
,,	l	4	इत्यत 'उत' is omitted
,,	l	5	रोर्भ्रकुटिपुरुषयोरित्
,,	l	6–7	रेफसयन्धिन उकारस्येकारः
,,	l	12	तस्मिन् पक्षे for तत्र
,,	l	13	हि for वा
,,	l	14	तु is omitted
P 20	l	[illegible]	च is omitted
,	l	13	णीसास ऊसास इति स्थिते
P 21	l	4	The following is the heading above the verse — अथाजन्तपुल्लिङ्गा उच्यन्ते । and the heading after the verse is omitted
,,	l	10–11	टिलोपडलोपौ ।
P 22	l	4	हे सम्मुखीकरणे च ।
,,	l	5	प्रयुज्यते
,,	l	6	हे रामो for हे रामा
,,	l	9	[illegible]

P 22 l 12 दुरुक्तम् for चिन्त्यम्
„ l 13 इत्यधिकृत्य for इत्यत 'सुप' 'म' इत्यधिकृत्य
„ l 17–18 'मोचि वा' इत्यधिकृत्य
P 23 l 1 'डो विसम' इत्यधिकृत्य
„ l 2 'दिवा-यमि' इति च
„ l 5 After स्थिते the Ms has अत इत्यनुवर्तते
„ l 13 हिमृहिन्हि मित्त
P 24 l 17 निषधार्थम् for बाधनार्थम्
P 25 l 8 परिग्रहणम्
पञ्चम्या स्थाने हि
„ l 12 इत्यादेशो भवति for इति भवति
„ l 13 इत्यधिकृत्य for इत्यत 'अत' इत्यधिकृत्य
„ l 15 षष्ठ्यर्था विपरिणाम ।
P 26 l 10 भवति for स्यात्
„ l 13 सवनाम्नामरारा ताना
„ l 14 After °मभिधेयवल्लिङ्गता the Ms. has अकार
पुल्लिङ्ग सवशब्द ।
P 27 l 2 भवति for स्यात्
„ l 3 सव्वाण सव्वाण
„ l 23 वा भवत for स्त
P 28 l 1 सवभत् for सयवद्रूपम्
„ l 5 यथासख्यमादेशा
„ l 9 परे is dropped
„ l 19–20 'स्वार्थ तु कथ इति च द्वयमप्यधिकृत्य
P 29 l 11 भवति for स्यात्
„ l 14 एषु सो तवगस्य
„ l 15 The Ms has प्रथम after पद्मो ।
„ l 17 'उत्' इत्यनुवर्तते
„ l 20 इत्यादि is omitted
„ l 20 शसि for ङसि
„ l „ अन्यत्र तु
„ l 21–22 °सप्तपर्णे फो' इत्यधिकृत्य

P. 30 l 8 इत ऊर्ध्वं यदुपक्रमिष्यते
" l 10 'रल्' इत्यधिकृत्य
" l 13 After रूप्या । the Ms has शेषं रामवत् ।
" l " या देशान्तरम् after रूपान्तरम्
" l 14 इत्यत 'छ' is omitted
P 31 l 5 भवति वा for वा स्यात्
" l 8 After मोक्खो । the Ms has पक्षे मोत्तो ।
" l 9 'च तु ठ' इत्यधिकृत्य
" l 14 रत्वं वा स्यात्
" l 19 विषम् is omitted
P 32 l 1-2 The Ms drops लिप्स्यानित्यम् ।
" l 7 र for ग्नल्
" l 18 शुष्क । सुक्खो । पक्षे सुक्को ।
P 33 l 1 विकल्पेन भवति for भवति
" l 21 ऐच एदित्येत्वम्
P 34 l 2 उत्सवो । उच्छवो ।
" l 5 इत्यूरवे and ऋक्ष are dropped
" l 6-7 'ऋतोत्' इत्यनुवर्तमाने
" l 10 दोदोत्तुत्साहोत्सन्नदे इति उद ऊकार
" l 13 भवति for स्यात्
" l 15 °दक्षसदक्षेषु स्पृहादाविति स्पृहादित्वात्
" l 15-16 क्षुण्णो and स्थगित are dropped
" l 17 'रि' इत्यधिकृत्य 'ऋतोत्' इति च
" l 20 इत्यत is omitted
P 35 l 5 छो भवति ।
" l 5-6 गुत्तपच्छो ।
" l 6-7 अलिप्स । अलिच्छो ।
" l 11 इत्यादि is omitted
" l 13 ध्य is dropped
" l 14 'पो व' इति पस्य व ।
" " विन्ध्य । विंज्झो ।

P 35 l 15 इत्यस्य इ ।
,, l 20-22—धूतसयतवाताश्च मूतयतकवातका ।
आवताप्रमुहूर्तौ च प्रवतकनिवर्तकौ ॥
कीर्ति वार्तिकमूर्ती च उत्कीर्तादीति तद्गणे ॥
P 36 l 2 °मृत्तिकेषु°
,, l 3 भवति for स्यात्
,, l 4 सदृष्ट is omitted
,, l 9 टो मर्दितविच्छर्दच्छर्दिकपदर्तितर्दितसंमर्दषु णो ।
,, l 10 नित्य is omitted
,, l 16 दग्ध and विदग्ध are dropped
P 37 l 3 भवत for स्त
,, l 5 after इत्यधिकृत्य the Ms has 'मोमसुम्बिय' इति च
,, l 7-8 परेत इत्व भवति । इतीत्वे । वात । आविओ । विमान मय । निम्नाणमओ
,, l 11-13धट्ठुणो । घट्ठुण्णो । अत्र 'कणिकारे णो वा' इत्यधिकृत्य 'रितो द्वित्वम्' इति च
,, l 19 तओ for तवो ।
P 38 l 3 इकारस्य for इस्य
, l 4 उत्साह । उच्छाहो ।
,, l 6 घ इत्यनुवर्तते । त्तस्य घ स्यात् ।
,, l 8 इत्यत ळ ' is omitted
,, l 11 पयइ is dropped
,, l 12 Before सौकुमायथुक्त the Ms has प्रसङ्गात् सौकुमायपर्यायोरपि रूपनिर्णय क्रियते ।
, l 17 डा इति वा स्यात् । इति डादेशे वअपडाणो ।
,, l 17-18इत्यत 'ध is omitted
,, l 20 पो भवति ।
P 39 l 1 क्वचिद्वोपि for क्वचित्योपि ।
,, l 1 रुम्बिणीरमणो for रुप्पिणीरमणो
,, l 1-2 The Ms omits क्वचिम्मोपि । रुम्मिणीरमणो ।
,, l 4 पा भवति । निप्पाव ।

39 l 5 स्सर्गो । फग्गो । वक्रादित्वाद्विन्दु । इत्यादि ॥

" l 7 भवति ।

भाष्य is dropped

" l 8 इत्यत 'तु' is omitetd

" l 13 भो भवति ।

" l 16 च is dropped

" l 17 ताम्राम्रयोर्म्भ ।

" l 18 अनयोर्युक्तस्य मकारपरो भकारो भवति । तम्भमओ । अत्र

P 40 l 1 विकल्पेन इकार ।

" l 2 अम्भो

" l 4 अत्पूर्ण ।

" l 5 रवलेति यरेफलोपशेषद्वित्वे

" l 7 'भ' इत्यनुवर्तते । अत्र संयुक्तवर्णं धनो यस्य भो वा स्यात् । विम्भलो ।

" l 8 पक्षे भलोपे विहलो । शेषस्यापि हकारस्य द्वित्व न भवति 'अह' इति निषेधात् ।

" l 15 द्विदे for स्रो

" l 18 य इत्यनुवर्तते before धैय &c

" l 18-19 इत्यत 'ऐच' is omitted

P. 41 l 4 'र' इत्यनुवर्तते । एषु स्तो रो भवति ।

" l 5 पर्यासिभमोण्डारो । प्रसासितशौण्डीर्यं । अत्र शेषादेशस्य वा रेफस्य न द्वित्वम् । 'अह' इति प्रतिषेधात् ।

" l 8 स्तोर्हो भवति । वाहो । नेत्रजलम् ।

" l 11 'ह' इत्यनुवर्तते । अत्र स्तो हो भवति । काहावणो । कहावणो । कहावओ ।

" l 15 'ह' इत्यनुवर्तते । एषु स्तोहत्व

" l 16 इत्यत 'ईत' is omitted

" l 18 इत उत् स्यात् । इतीकारस्थाने उकारे

" l 19 The Ms has ह्रस्सो after हृहो ।

P 42 l 1 पुल्लिङ्गता

" l 7 इत्यत 'दि' is omitted

" l 6 इत्यत 'वा' is dropped

" l 7 स्वार्थे इति च ।

P 42 l 10 After द्विवम् the Ms has अह इति प्रतिषेधात् ।
" l 12 भवति for स्यात्
" l 13 वहार । कह्वार । हाथी मुम्मे चेत्युत्पन्न कह्वारशब्द
सास्ट्टनिव ।
" l 15 म्ह इत्यादेश
" l 18 म्भ इत्यादेशो वा स्यात् ।
" " अपि is dropped
" l 22 रि for रिकार
P 43 l 1 °पाठसमीपे
" l 3 प्राप्तस्यास्य निरसपार्थम् ।
" l 6 भवति for स्यात्
" l 11–12 अत्रापि ब्राह्मणशब्दवत् उत्खातादिपाठाद्विकल्पेन ह्रस्वे
अवरण्हो । अपराह्ण ।
" l 15 ह इत्यनुवर्तते । अत्र
" l 16 इत्यनुवर्तते ।
" l 18 शाखपक्षे शब्दो is omitted
P 44 l 10 सूत्रस्य चापवाद
" l 12 उगित्यनुवर्तते । अत्र अस्य
" l 14 उत्वा स्यात्
" l 18 इत्यत 'व्यत्यय' is dropped
" l 20 दकारहकारयोर्व्यत्यय
P 45 l 2 'धात्रीद्रेरस्तु' इत्यत 'तु' इत्यनुवर्तते । अत्र हकारस्य
" l 3 शेषद्वित्वम् ।
इत्यथ ।
" l 5 उगनुवर्तते । इत्यवर्षिणो नस्य लुग्वा स्यात् अविज्ञाने विज्ञान
शब्दे न भवति ।
" l 7 इत्यत 'उर्' is dropped
" l 8 इत्यत 'अस्य is dropped
" l 10 अवर्णस्य for अस्य
" l 13 इत्याद्यपि भवति for इइवण्णू
" l 14 इत्याद्यपि for इत्यादि
" l 15 सवर्षिणोवर्णस्य

P 45 l 16 मणण्णो । अण्णा ।

„ l 17 The Ms drops प्रज्ञा and सज्ञा and विज्ञानम् ।

„ l 19 प्रतिषेधस्तु भविषय एव ।

„ l 22 लुगनुवर्तते । रात्रिशब्दे राइअरो । रत्तिअरो ।

P 4[illegible] l [illegible] इत्यत 'द्वित्वल्' is dropped

„ l 6 अच परस्थानादौ वर्तमानस्य

„ l 6 भवति for स्यात्

„ l 9 The Ms omits 'असो' इति किम् । णाण ।

„ l 11 परयोरनयोर्द्वित्व न भवति ।

„ l 12–13 दीर्घविधानाद्दीर्घस्य लाक्षणिकालाक्षणिकत्वमित्याद्यूह्यम् ।

„ l 16 शेषस्य णस्य द्वित्व

„ l 19 'द्वित्वल्' इत्यनुवर्तते । से समासे

„ l 19 20 नदीग्राम । णइगामो । णइग्गामो ।

„ l 22 बहुल भवत इति दीर्घस्य ह्रस्व ।

P 47 l 2 कुसुमपअरो । इत्याद्यूह्यम् ।

„ l 4 समासेषु

„ l 6 सम्पलावो । सप्रलाप । बद्धफल । बद्धफलो । बद्धप्फलो ।
मलयस्सिहरखण्डो । मलयसिहरखण्डो । मलयशिखरखण्ड ।

„ l 11 चकादेश्चाकृतिगणत्वात् ।

„ l 12 सपरिहासम् is omitted

„ l 13 14 कस्मान्न भवति

„ l 14 तत्र सूत्रे समासेषु वाक्यविभक्तिविवक्षया भिन्न॰

„ l 19 वाउल्लो । वाउलो । नेड्डो । नेडो ।

„ l 23 न भवति । बहुलाधिकारादिति ब्रूम , अत्रैव

P 48 l 3 तत्सन्नियोगे लस्य

„ l 5 मृदुत्व for मातृक

„ l 6 The Ms has ऋजु after स्यात्

„ l [illegible] The Ms has च before [illegible]

„ l 10 11 विचिकिल for विचकिल

„ l 12 पूर्वमुपरि वर्गयुत

„ l 13 द्वित्वम् । प्रसङ्गे सत्युपार

„ l 15 दिग्घो for विग्घो

„ [illegible] णिहुलो is dropped.

P 48 l 16 योद्व्यम् ।
„ l 18 प्रागत् अकारो भवति
P 49 l 7 अत्र प्रागन्त्यहल इत्यनुवर्तते ।
„ l 8–9 पदे । 'मनयाम्' इति नलोप is omitted
„ l 11 तहयप्रशब्दयो ।
„ l 11 श । आदश ।
„ l 13 14 दृश । दरिसो । दासो । इत्यादि । यपज्ञ । यरिसओ । यासओ । यवम् । वरिसो । वागो । अत्र
„ l 15 वइरइरो
„ l 16 नात्र जलोप is dropped
„ l 18 इत्यचान्त्यहल
„ l 19 अत्र for तत्र
„ l 23 इ for ई
„ l 24 भवति for स्यात्
P 50 l 6 लादङ्गेषु ।
„ l 7 इत्यमनुवर्तते । सयुक्तस्य After भवति । the Ms has अङ्गेषु । इत्यप्रकारेषु न भवति ।
„ l 6 ह्रस्पाप । पिल्हपापो
„ l 10 11 गुरुकेदअम्लकिम्
अङ्गवपु इति किम् । क्रय । कओ ।
„ l 14 इत्नमनुवर्तते । सप्त
„ l 17 वा स्यात् । इति वस मतवे 'सप्राद्राविल्'
„ l 20 नादित्यनुवर्तते । अत्र नात्
P 51 l 1 अदितौ नादिति चानुवर्तते । वर्णशावकक्रूष्णशब्दे नात् प्राग त्वमित्व च वा भवत । कसणो । कसिणो ।
„ l 2 इत्यत 'उ is dropped
„ l 3 इत्यधिकृत्य उत्वमनुवर्तते ।
„ l 5 भवति for स्यात्
„ l 6 सुप्न नगरम् is omitted
„ l 8 उत्वमनुवर्तते । क्ष्मारत्न—' इत्यत 'अन्त्यहल' इत्यनुवर्तते । एपु स्तो°
„ l 10 इत्यत 'ओत्' is dropped

P 51 l 12 भवति for स्यात्
,, ,, The Ms has मि before मकारे and मुरुक्खो before मूर्ख It has इत्योत्वे after सति
,, l 13 मुरुहो is omitted After पश्चादुत्व it has द्वारं। दुवारं।
,, l 15 ज्यारव । जीआरवो
,, l 16 इत्यत 'ग्यत्यय' is omitted
P 52 l 5 हो हाशब्दे
,, l 6 After इत्यादि। the Ms has लघुशब्दे घस्य हत्वे।
,, l 8 लघुक्शब्दे घस्य हत्वे is omitted
,, ,, अत्र लहयो for लकारहकारयो
,, l 16 भवति for स्यात्
,, l 19 तल्लोपाभावे for लोपाभावे
,, l 20 एव तहुणएतहुणादय
P 53 l 2 The Ms has इत्यप्यस्ति after णीसहो।
,, l 3 दुस्सहो is omitted
,, ,, दुहिओ। अत्र 'दोदो
,, l 4 इत्यत 'उत्' is omitted
,, l 7 दूहिओ। दुहिओ। इत्यप्यस्ति।
,, l 9 चामिदुरोश्चापि परे
, l 9 भवति for स्यात्
,, l 10 अन्तरप्पा। इत्यप्यस्ति।
,, , निरन्तर is omitted
, ,, निरवशेष is omitted
,, ,, The Ms has णो। before णिरन्तरो।
,, l 11 निरवगाह and दुस्तर are omitted
, l 15 भवति for स्यात्
,, l 19 उपयादिगणश्चेति।
,, l 20 अत्र वनादि।
,, l 21 The Ms has श्मश्रु after अश्रु and has पार्श्व for स्पर्श
P 54 l 2-3 इति द्वस्य प। गुठो। पुछो। वुधो। क्कोडओ

Page		Line	Reading
54	1	[illegible]	माजार is omitted
,,	1	8	स्यात् इनि स्रु ।
,,	1	[illegible]	इत्यग्निा थस्य च्छ ।
,,	1	13	तथा च वङ्घो ।
,,	1	14	°वगान्त्यादेशो
,,	1	18	इत्यत 'नु' is dropped
,,	1	19	मसविआरो । मांसल । मासलो । मसलो ।
,,	1	20	इत्यत 'ह' is dropped
55	1	1–2	ह्रस्व स्यात् । इति ह्रस्व । मसविआरो । मसलो । इत्यपि भवति ।
,,	1	[illegible]	कांस्य । पासु ।
,,	1	3	तदानीम् is dropped
,,	1	7	सस्कार सक्कओ ।
,,	1	10	भवति for स्यात् ।
,,	1	11 12	बिन्दो लोपरिति पूर्वहस्वस्य दीर्घे ।
,,	1	12	नास्ति निषधादस्तो । इति कचित् ।
,,		,,	इति च for इत्यपि नास्ति
,,	1	13	इत्युपरवात् for इत्युक्त्वा
,,	1	16	इत्यत 'नरि' is dropped
,,	1	19	णअण । इत्यादि ।
56	1	[illegible]	मडप्पग । इत्यादि ।
,,	1	6	'वा' इत्यनुवतते । इमान्ता
,,	1	8	इत्यत 'इत्' is dropped
,,	1	[illegible]	इत्यत 'क्त' is dropped
,,	1	14	कुक्षि । चौय । विधि । पृत्र ।
,,	1	16	इमा for इमनिच्
,,	1	17	स्रोतवमेवेत्येके ।
,,	1	20	भवत for स्त
,,	1	20	The Ms omits निमाल्यम् । ओमल्ल । णिम्मल्ल ।
57	1	7	इत्यत 'दि is omitted
,,	1	8	इत्यत 'अस is omitted

P 57 l 12 13 After समृद्धि the Ms has प्रसिद्ध । सदृक्ष । मनस्विनी । प्रसुप्त । प्रतिस्पर्धि । प्रतिसिद्धि । प्रतिपद् । प्रवासी । अभिजाति । प्रहृत । प्रतिषिद्ध । परकीय । चतुरन्त । अस्पर्श । प्रवचन । प्ररोह । प्रस्तुत । &c

" l. 17 अस्येत्यनुवर्तते । स्वप्नादिष्वादेरवर्णस्येत्व लित् स्यात् । स्वप्न । सिविणो । कृपण । किविणो । मृदङ्ग । मिइंगो ।

" l 18 उभयत्र श्रुत इत्वम् । for इ

" " मिइंगो is dropped and so also अत्रापि कृपादित्वादृत इल् ।

" l 19 इत्यत 'इ' is dropped

P 58 l 1 भवति for स्यात्

" " इति तस्य इ । उत्तम इत्यादि ।

" l 1–2 स्वप्न । मिमिणो is dropped

" l 3 इगालो is omitted

" l 7 पिक्को । पक्को ।

" l 8 अत्र for इत्यत्र

" l 11 हीरो । हरो ।

" l 13 लिद् is dropped

" l 14 यवकारयो°

" l 16 17 अत्र यलोप ।

" l 18 णा वा चण्डसूत्रिते ।

" l 20 चुडो for चूडो

P 59 l 5 अन्तेउरवरो

" l 9 पारावओ is dropped

" l 12 इत्यत 'ओत्' is dropped

" l 18 तु भवति for वा स्यात्

P 60 l 5–6 कुप्पासो । कूर्पास । उभयत्रापि 'सयोगे' इति ह्रस्व । नाम्र

" l 12 भवति for स्यात्

" l 14 °चार्यशब्दे

" l 16 Before this Sûtra, the Ms has श्यामके म ॥

" " इ इत्यनुवर्तते । अत्र मकारसबन्धिन आकारस्य हस्वो भवति । समओ ।

" l 17 आदे is omitted

P 60 l 18 19 20 कुमारो । कुमार । मारो । भमरो । फलाइं । फलाणि ।
फलाआ । हाणि । हाणिओ । हणिआ ।

" l 21 कुमार for हारूप ।

P 61 l 1 संस्थापित । स्थापित ।

" l 2 °संस्थापितघटेषु

" , इत्यत्र 'इ' is omitted

" l 7 स्थापयतो गिरि°

" l 16 इतीन्वे for इति

P 62 l 1 °हतो for °भवारम्भ

" l 6 स्यात इत is omitted

" l 8 किन् is omitted

" l 12 शिथिर is dropped

" l 15 After भविष्यत the Ms has निर्मिम्मय
निम्मारो इत्युदाप निपात्यत्वरले निम्मविम्मले तो च
निर्मितनिर्माणेनावानयमन्नग्नपत्नु यतोगप्रमारिनर्थं ।

" l 17 तु 'इत ' इति च is omitted

" l 18 अत्र आपदत्व°

" l 23 क्वचित् भवति । द्विज । दिओ । द्विरद । दिरओ । द्विधा
गत । दिहागओ । क्वचिदोत्वमपि । द्विवचनम् । दोव
अण । निमग्न । गुमतो । क्वचित् भवति ।

P 63 l 5 द्विधागत is omitted.

" l 6 इत्यत 'इत' is omitted

, l 8 धाणिओ for धाणिओ

, l [illegible] ओइसरेणासुणा ।

" l 12 णो च ' is omitted

" l 14 तल्लोपश्च for तयल्लोपश्च

" l 22 इयत् after जीवति

P 64 l 4 इत्यत उल् is dropped

" l 6 उत्व वा स्यात्

" l 6-7 विहीणो । विहीन । हूणो । हीणो । हीन ।
प्रहीणो । प्रहीन ।

" l 8 °पीयूषेश्चो

P 64 l 9 एव एरिसो । पिअवेऊसो ।
,, l 11 आमेलो । आमीलो । अत्र
,, l 13 अकारस्यादेशा for अथोकारस्यादेशा ।
,, l 15 °इत for °रादे
,, l 18 'अत्' इति च 'तु' इति च ।
,, l 19 मुउलो । मउलो ।
,, l 21 इत्यादि is omitted
P 65 l 1 विद्दाओ for विरयाओ
,, l 2 °रसगऊ नासि'
,, ,, इत्यत· 'कत्' is omitted
,, ,, इत्यत 'तु' is omitted
,, l 4 सुभगमुसलयो ।
,, l 6–7 इत्यत 'ओत्' is omitted
,, l 10 पोग्गलो
,, l 11 सूक्ष्मेचोत
,, l 13 'उत सूक्ष्म' इत्येव ब्रूयान तु
,, l 17 उत्कण्ठ्यति°
,, l 18 धातो is dropped
,, l 19 कण्डूयनक
,, l 21 The Ms has 'ओत् स्थूणात् स्थूणे' 'वा' इत्यनुवर्तते । 'उत' इति च । अनयोरत ओत्व वा स्यात् । तोणो । तूणो कूर्परमूल्य कुष्माण्डताम्बूलगुडूचीतूणीरे ।' 'उत' इत्यनुवतते । 'ओत्' इति च । एपुत ओत्व भवति । कोप्परो । कूपर । बहुमोल्लो । बहुमूल्य । तोणीरो तूणीर ।
P 66 l 5 The Ms drops अथ
,, ,, ऋत आदेशा
,, ,, 'क्तोत् इत्यधिकृत्य
,, l 7 कृपादिषु
,, ,, किवो
,, l 8 अत्र 'पो व ' इति वत्वम्
,, ,, आकृतिगणोयम् in place of कृप —इत्यादि

P 66 l 10 कृपण । कृपा । कृशानु
„ l 13 दृष्ट । मृष्ट ।
„ l 14 The Ms has इन before वृस
P 67 l 1 The Ms drops भवरो
„ l 3 उ in place of सु
„ l 8 सुन्दारओ । वदारओ । वृन्दारक । णिवुत्तो । णिवत्तो । निवृत्त ।
„ l 11 ऋयग्योगानियम् after भवति
„ „ उसाहो । ऋषभ ।
„ „ रीत्यादेशाय । रिसहो ।
„ l 12 13 प्रामृत । प्रमृत । प्रभृति । भृति । निभृत । समृत । परभृत गिरत । सरत ।
„ l 13 प्रवृत्ति । प्रवृत्त
„ l 16 इत्यत 'इत्' is omitted
„ l 18 19 The Ms has मृदङ्ग after मुअगो, नमृक after णत्तुणो and धृष्ट after धुट्ठो
P 68 l 1 इत्यन्त
„ l 8 ऋषभ is dropped
„ l 11 अथ is dropped
„ l 13 सन्ध्यक्षराणा after एवेच
„ l 15 इत् for इत् and भवति for च
„ „ भवति for स्यात्
, l 16 सिन्धओ ।
„ l 18 तत्सनियोगे
P 69 l 1 कौक्षेयकम उत्
„ l 2 कौक्षयकादौ
, l 5 तु is omitted
„ l 10 वा is dropped
, l 13 इत्यत कृताम् is omitted
„ l 14 इत्यनेन शसि शकार"
, l 16 सोमासो । एव कृत्वे सूसासो इति भवति ।
, „ इत्यत 'ऐच' is dropped
, l 18 इत्यादेशो वा भवति
l 20 [illegible]

P 70 l 1 'अइ' इति च is dropped
" l 2 इत्यादेशो भवति
" l 10 पौरादिप्वादेरेच°
" l 12 गौरव for कौरव
" " स्थविरायस्कारशब्दयो
P 71 l 1 इत्यत 'तु' is dropped
" l 13 फल for सफल
" l 15 पोफ्फप्पिओ
" " जल्जन्तु is dropped
" l 18 ओत् for ओल्
" l 19 मऊरो । मोरो ।
" l 22 सुउमारो
P 72 l 1 The Ms has कुऊहल्पपरो after कुतूहलपरः
" l 1–2 इत्यत 'तु' 'उत' is dropped
" l 5 कोउहल्लपरो for कोहलपरो
" l 5 The Ms drops कोउहल्लपरो
" " अत्रैव दैवादित्याद्
" l 8 घा स्यात् for स्याद्वा
" l 11 यद् is dropped
" l 13 अथ is omitted
" l 16 °रभेदन्यायेन
" l 17 खप्परओ for खिल्ओ
" " कप्रत्यय for क
" l 18 लकचम्
" l 19 इत्येते आदेशा भवन्ति
" l 13 णमिमो त हरक्रिराअ चिलाओ इत्यत्र
P 73 l 2 एग्गो
" l 3 श्रावकर
" l 6 'वैकादौ ग ' इत्यत 'ग ' इत्यनुवर्तते ।
" " 'को ' इति च is dropped
" l 6–7 गो भवति

P 73 l 10 पुन्नाग is dropped
„ l 12 सीअर is dropped
„ l 13 पक्षे सीअरो ।
„ l 14 ऊत्वे दुभगसुभगे च ।
„ l 15 दूहवो । सूहवो
„ l 17 सुहओ is omitted
„ l 19 °क शसि'
„ l 20 22 इति रेफलोपे विकरपेन । सुहओ ।
P 74 l 4 भृङ्गयाचार्ये ।
„ l 5 अथ is dropped
„ l 9 पक्षे पिसाओ
„ l 11 जडिले is omitted
„ l 12 अथ is dropped
„ l 15 नड is omitted
„ l 16 वाटी is omitted
„ l 17 18 The Sûtra स्फटिके and the Vritti on it are omitted
P 75 l 7 कटो । for कगे
„ l 10 इस is omitted
„ l 12 डो for डम्ब
„ „ उड्डादिगण
„ l 15 दोड
„ l 16 णिविडं and गौड are omitted
„ l 20 धाइण
„ l 22 अटइ । अटति
„ l 23 The heading अथ तवर्गादेशा is dropped
P 76 l 1 इत्यत 'ड' is omitted
„ l 2 डरव
„ l 4 इत्यनुवर्तते । ड इति च । प्रत्यादिषु
„ l 7–8 प्रतीता । प्रतिश्रुत । प्रतिमा । प्रहति । मृत । भिन्दिवाल
„ l 16 दरशब्दो भयार्थे एवात्र ग्राह्य ।
„ l 17 डोहओ is omitted

P 77	l	1	अनड्वान् is omitted
,,	l	1	वा वृषभ ।
,,	l	3	मातुलिङ्गेषु
,,	l	4	कउ for कहो
,,	l	9	पलितनितम्बवदम्बेषु रं ।
,,	l	11	कदम्ब is omitted
,,	l	16	पलीवो for पसीवो
,,	l	20	गद्गद । गग्गरो ।
,,	l	22	इत्यत 'द' is omitted
P 78	l	2	स्वार्थिके ले लकारे
,,	l	2-3	पीअलो । पीत ।
,,	l	4	'लो वा विद्युत्प्रपीतान्धात्' ।
,,	l	9	णट् दिना रुदिते ।
,,	l	10	अत्र तवर्गस्य दिना
,,	l	11	इत्यत 'णो वा is omitted
,,	l	13	गब्भिओ is omitted
,,	l	16	माणवो । मानव । ईसाणो ईशान ।
,,	l	18	शब्दानामादेनकारस्य
,,	l	21	ह्र for ह
P 79	l	1	'न' for 'ण' 'न' इति च is dropped
,,	l	1	ह्रकारो वा स्यात् ।
,,	l	2	ण्हाविओ । णाविओ ।
,,		,,	नाविओ is omitted
,,		,,	स्यात् for भवत
,,	l	3	अथ is dropped
,,	l	5	वकार for व
,,	l	9	°यत्र सति श्रुति°
,,	l	10	°परिस्थापनसपरुष°
P 80	l	1	पक्षे is dropped
,,	l	2	एत्व भवति
,,	l	4	फस्य महो
,,	l	7	पुप्पम् । पुप्पम् । for गुल्म । गुम्भो ।
,,	l	8	गुफति is omitted,

P 80 l 8 कसणफणी । कृष्णफणी ।
" l 13 यस्य
" l 14 कवँघो । कयँघो ।
" " इत्यतः 'म ' is dropped
" l 16 तु क्षो
" l 17 क्षो and विसटो
" l 19 कृद्विहितयप्रत्यये
P 81 l 1 इत्यादि after करणीओ ।
" l 12 युष्मदीय । तुम्हकेरो ।
" l 17 सजोओ । सयोग । सजमो । सयम ।
" l 22 पढलो । पढरो for पटलो । पढरो ।
P 82 l 2 एव for इव
" l 9 किरिभेरेड ।
" l 10 'र ' इत्यनुवर्तते । किरिशब्दे
" " भेर । भेडो for बेडो । बेरः ।

Appendix of Proper Names occurring in the text, Alphabetically arranged

Addenda and Corrigenda.

Page	Line	Incorrect	Correct
4	3	Consider रूपकपरिभाषो as printed in heavy type	
7	14	अइ	अयि
”	21	दारदामत्	शरदामल्
10	12	Read सज्ञा प्रत्याहारमयी वा।	
11	13	Prâkritarupâvatara reads दिर्दीध	
”	16	१।१।७॥	१।१।८॥
”	19	१।१।८॥	१।१।७॥
14	4	वासेति	वासेसी
”	9	इन्यत्र	इन्यत
16	16	मायो लुक्'	'मायो लुक्—'
18	5–6	Read पद्मावली, पद्मावन्धरण and प्रभावलीशब्द	
22	6	दे रामा	दे रामो
23–25	16	Correct—भिस्भ्यस्सुपि	
27	5, 10	” ङेस्यसिसिंमि	
28	14	द्वित्वक	द्वित्वङ
30	2	द्वितीयाचेत्व	द्वितीयाच इत्व
32	5	Strike off स्के	
33	16	इल्हुपगे	इल्हुपरो
34	3	१।२।६१॥	१।२।६२॥
37	4	Read—जाण त	
43	8	क	ण्ह
”	11, 12	Correct—पूर्वाह्न and अपराह्न	
”	15	औत्	ओत्
”	20	लढौ	लधो
44	5	बलोपद्विते	बलोपद्विते।
”	7	Read मयुकमवधिर्मा	
”	22–23	Correct—वोद्रहादय and वोद्रहो, वोद्रह	
45	14	एषां	येषां
”	15	Correct—दृश्यते तेमिश्रादय।	
”	19	ओ विषय	अविषय
”	22	रतिअरो	रत्तिअरो
47	11	पपुलम्। मप्पुल।	मपुलम्। पप्पुल।
	19	वाऊलो	वाऊलो
53	7	दूहिओ seems to be correct	

53	12	उपरि	उवरि
,,	13	Read इति इन्नणानाम् which is the reading of the Prâkṛitarûpâvatâra	
,,	21	Correct—स्पर्शोरश्म्यश्रुन्यस	Trivikrama has स्पर्शोरश्म्यश्रु इमश्रुन्यस°
54	5	ड	द
,,	6	मांजारो	मजारो
,,	15	वअस्स	वयस्स
55	7	सकओ	सव्वओ
,,	12	इत्यन्ययेन	इत्यन्यथवेन
,,	22	Read—कुलवचनमाहात्म्येषु स	
57	23	Read—असेत्यनुवर्तते	
58	20	चूडो	चुडो
63	15	निर्मात्	निर्मात
,,	23	णिप्पड	णिवडइ
63	3	ओदारो	ओज्झरो
	16–15	Correct—गम्भीरादि	
64	5	१।२।४६॥	१।२।५६॥
,,	15	Strike off क्रमन्यया तयो	
65	1	वित्थाओ	विद्दाओ
,,	17	उत्कण्डूयति	उत्कण्डूयति
,,	19	हनुमान्	हनूमान्
66	16	वृष्ट	धृष्ट
67	1–2	दिट्ठो । दड्ढो	धिट्ठो । धड्ढो
68	1	इत्येरित	इत्येकत
70	6	चैत्यविशेषे न भवति	चैत्यविशेषे न भवति । चैत्य
,,	15	Read—एत् साज्झला त्रयोदशगेच ।	
71	16	चतुर्द्वार	चतुर्वार
,,	20–21	Correct—चोव्वारो । चउव्वारो । and मऊहो ।	
72	14–15	Correct—कीले । कर्पूरकील्यो°	
,,	17	खिल्ओ	खीलओ
73	3	अहुवर	अहुव
,,	4	आयर	आकार
,,	11	मद्दो	भद्दो
,,	18	Correct—दुरो रलुपि तु	
74	17	वाटी	पाटि
75	5	'ढ'	'ढ'
,,	7	करो	कठो
,,	12	Correct—छल् डोनुड्गे	

75	13	उत्वादिगर्ग	उणादिगण
,,	16	इमरग	इमश्च
76	2	उर्त	इर्त
,,	8	भृत	मृत
,,	17	दोहओ	दोहलो
77	4	काहरो । कहो ।	काहलो । कउहो
,,	16	पत्तीवो	पलीवो
80	7	गुस्म	गुस्प
		After line 17, make the heading—यकारादिवर्णादेशा	
,,	18	कुप्पेषु	कुपेषु
81	19	Correct—गुम्हेरो ।	ग्रुम्हमाह
[illegible]	6	शिथिर	शिथिर
86	3	Correct—'प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानम्' इत्यत्र	
,,	19	मवऊ	मअउ
87	16-17	Correct—दाणलहिआइ or दाणजलोहिआइ	
88	1 2 6,7	Correct—कवि and कवी into कइ and कई	
,,	3	Correct—'कसिद्धसोहिं' इति नास्ति	
,,	13	हाणी	झुणी
89	9	हादेशा	म्हादेश
90	5	विहफ्फई	विहप्पई
92	3	Correct—ताहिं । सीहिं । सीहि ।	
,,	11	निग्मवति	निद्रवति
93	2	Correct—मांसादित्वात्	
94	1	Correct—आदिमे रित्वात्	
,,	4	त थ	त थ
,,	11	Correct—सौ परे	
,,	17	Correct—विभक्तिमाश्रित्यादेश	
,,	18	,, भर्तारविद्धिमिति	
95	7	'असौ'	'आसौ'
,,	8	अस्व	आत्व
,,	12	Correct—पिऊ । पिउणो ।	
,,	20	नाप्तोत्वम्	नाप्तोत्वम्
96	4	Correct—'इ ऋदूतात्' इति इत्वम् ।	
,,	14	Correct—मयउदाहृत	
,,	16	,, —गाअउ । गअओ । गअवो	
	21	२।४।१८॥	२।४।१९॥
99	1	Correct—डित् इमारान	
,,	12	न्यार्यशब्द	न्यार्याशब्दे
,,	14	श्वाभ्याम्	स्वभ्याम्

Page	Line	For	Read
99	17	जिह्वा	जिब्भा
100	14	धात्रीदे	धात्रीद्रे
101	2–3	Correct—छाही and इत्लाभावे	
"	3	छाऊ	छार
"	9	Read रत्तुषार्या	
"	21	Correct—'ढोर्धर्द्धि—' and सङ्घा	
102	8	दआ	धूआ
"	15	Correct—शशाशिन्ने and हसौ for जसौ	
"	17	वृद्धि—	ऋद्धि
"	19	उग्गी, इत्वाभावे	उड्डी, ढत्वाभावे
103	11	पहुडि	पहुटी
"	20	शिप्पि	सिप्पि
104	2	विन्दो	बिन्दो
,	6	स'	से'
108	16	आरारो	आराओ
,,	26	Correct—शाम्मा तरोक्केरपि	
110	3	वणानि	वणाणि
112	11	णोउर	णूउर
114	1	वेरुलि	वेरुलिअ
,	8	टत्वम्	ठत्वम्
,,	13	बिदुशब्दस्य	बिदुशब्दस्य
,,	16	खलवूनि	खलवूणि
,,	19	कत्तूनि	कत्तूणि
,,	21	उवऊ	उवउ
115	9	२ । ४ । १७ ॥	२ । ४ । १८ ॥
,,	13	२ । ४ । १३ ॥	२ । ४ । १४ ॥
116	15	Correct—'भिस्भ्यस्सुपि'	
,	16	'र्दि' and 'दि'	'र्दि' and 'दि'
117	23	Correct—किंयत्तद्भ्यो ङस	
118	19	असु	अस्
,,	24	णो, ण्ण	णा, णेर्ण
119	9	इसोहिंतो	इमेहिंतो
120	15	णो शभावे	णोऽसभावे
"	19	अना ण	अना ज
121	20	इळ, रणो	इव, रण्णो
123	10–11	सिलेह्वो, ह्वादेश	सिलेम्हो, म्हादेश
124	16	जसि	जसिं
125	20	पप्पणा	पप्पण
126	20	Correct—तिरिच्छपादेषे । तिरिच्छी ।	

127	15	छ्रपु	°छप्पु
128	4	ह्रित्वरा	भित्वरा
129	1	'क्नोत्' । इति च	क्ग्नोरि ।
129	6	Correct—ष्किमाद्रि	
131	10-11	ह्रो्ग्	ह्रोह्र
,	20	Correct—'ष्नित्भ्यां सह्'	
132	18	इमांसु	इमासुं
133	19	एइअ	एईअ
134	10	२।४।४२ ॥	२।४।४३ ॥
135	11	सु अनडुहं	सुमनडुहं
136	3	इजाणि	जाणि
139	13	तुम्ह is the reading of Trivikrama's Vṛtti	
140	8	'डिहाभ्यां	डिटाभ्यां
	17	ताम्र । ताम्र	तुम्र । तुम्र
141	14	णो	णे
143	2	Correct—ष्सुपो, 'ङसि', मह। ममाह	
145	18	दुत्तरो	दुक्करो
146	11	मेच्छसि	पेच्छसि
147	4	Correct—भणामो, भणाम for फणामो, फणाम	
,	18	फणिअ, फेण विण	भणिअ, फेणवि ण
148	10, 11	फणिअं, फणिन	भणिअं, भणिअ
,	21	जाइण	जाणइ
149	11	Correct—किंचित् सूर	
150	16	Correct—मोरउल्लेनि	
153	1	२।४।४५ ॥	२।४।४६ ॥
,	3	घेत्तु, २।४।४६ ॥	घेत्तुं २।४।४४ ॥
,	8	२।४।४४ ॥	२।४।४५ ॥
	14	२।४।१८ ॥	२।४।।१९ ॥
154	17	Add सह after सआ	
155	4	Correct—पदात्परस्येतिशब्दस्यादेस्त्यो	
,	19	एमे अ	एमेअ
156	7	परस्य	पस्य
157	7	जोहलो	जोहालो
	14	इनिअ	इत्तिअ
158	2 3	Correct—पत्थो, पत्थ	
,	11	नात्म अस्मनि	नात्मअस्मनि
	13	हित्थ हा	हित्थहा
, 14	16	Correct—जत्थ, कत्थ, अण्णत्थ	
	23	पाणिणीअ	पाणिणीअ
159	1	इक्को	इक्कौ

159	8	गौष्मार्क	योष्माक
„	9	Correct—ववते	
„	11	Correct—महुरव्व and पाटलिपुत्रे	
160	11	Correct—मवे डिद्दोहडो	
„	13	अयो	अधो
161	14	धम्म	धम
162	7	Correct—इेस्माने	
„	10	१ । ३ । ४० ॥	२ । ३ । ४० ॥
163	2	Correct—विङुद्योते	
„	12	वर हस्त	वरहस्त
„	21	पार्हा— हहो	(in Trivikrama's Vṛitti)
164	15	Correct—मूर्र पलहिअओ	
165	2	कुडुको	कुडुका
„	11	Trivikrama has गज्जिलिओ	
166	6	Trivikrama has पिप्पिडिअ	
„	13	„ „ अण्णइओ	
„	15	Correct—अहट्टार्थ	
„	16	Trivikrama has जपेक्खिरमग्गिरओ	
167	6	डुम्मदणी	दुम्मवणी
„	17	वातक्ष	आतश
169	4	तोमरिक	तोमरिओ
„	13	ममको	मम्मको
170	1	Trivikrama has ओसाण	
„	9	यूक	यूका
„	12	Correct—वृती वाढी and गल्हिो प्रहिले	
„	16	Trivikrama has अणरहु	
„	20	घसणयो	घुसणयो
171	2	Trivikrama has आसय	
„	21, 22	„ „ भीमर and °झुझुक	
172	7	Correct—वजरमैनरो	
„	12	„ —°करात्पु	
„	22	समुरूण	समुरण
173	2	Trivikrama has समुद्दणवणीअं	
	„	„ समुद्दहरमज्झुगृदे	
„	„	„ „ सवकुसुम	
„	12	„ „ उम्मुह	
„	23	„ „ सुरद्धओ	
„	25	„ „ वृपध्व for पृष्ठप्प°	
174	12	„ „ °उजरो	

Page	Line	For	Read
174	14	„ „	वड्डामझे
„	20	कुडुंति	कुड्डुंति
	21	आपरयो	आमरयो
„	23	Trivikrama has इह्निपुमो	
175	1, 2	„ „	पिउच्छा
	23	होकुरो	गोकुरो
176	11	Trivikrama has मह्वच°	
179	9		कमस्मिझो
180	8	„	पत्नघर
184	3	„ „	उयहो
185	18	२।४।६०॥	२।४।७ ॥
186	17	२।४।३८॥ and २।४।३०॥	२।४।३९॥ and २।४।४०॥
	17	हुन्ति	हुन्ति
187	20	हुमी	हु मो
188	8	Correct—मोमहु मयदिह	
	17	Read हुअम for होअम and strike off one हुअम	
„	18, 19	Correct—हुसमो, हुस्सामो, हुज्जेमो for होसमो, होस्सामो and होज्जेमो	
190	19	होहिआ	होहिथा
191	11	सद्	सम्
„	13	हुतव्य	हुमतव्य
195	16	अद्	अक
„	18	Correct—यो दह अ॰	
„	21	पुरुपादयोपि	कथाद्योपि
196	1	तूवद	तुमद
	3	पूह	पूत्
	17	आर उ	अर उ
„	23	Correct—ओहणिरिणाम°	
197	[illegible]	परिणिमइ	णिरिणासइ
199	16	२।४।५०॥	२।४।५१॥
201	[illegible]	सं	स
202	17	दूम्	दूद
203	9	छोरिद्	छो रिद्
205	17	णिमाणइ	णिम्माण॰
209	19	णिकइ	णिहकइ
216	11	Correct—'यय्यर्थ ज ' इति यस न	
„	13	Correct—निर्यूहस्य	

217	16	पउरहि	पउरइ
222	12	पडिस्सइ	पडिवत्तइ
226	2	Correct—अणुहोइएइत्था	
,,	10	महोरपि	मम्बोरपि
,,	16–17	Correct—अणुहोईअसि	
,,	24	अणुहुइएहिति	अणुहोईएहिंति
226–7	24, 1	Correct—अणुहोईअहिति (last form on l 24)	
227	1, 2	Correct— हिरे into इरे	
,,	5	Last form should be अणुहोइएहिइ । Add after it अणुहोईइहिइ	
,,	13–14	read पूवदीअइज्जा	
229	10	करीआइ	करीअइ
,,	15	काइज्जहिमि	काइज्जेहिमि
230	12	Correct—मो रिहा	
232	3	आरभिज्जयि	आरभिज्जइ
,,	16	२।४।९०॥	२।४।८७॥
,,	24	२।४।९१॥	२।४।८९॥
233	14	कथिदेत्तासि	कचिद्देत्तासि
,,	18	न यण्	'न यण्'
234	21	जआपक्षे ।	जर्पक्षे
,,	23	एवमवावयो	एवमआवयो
235	15	इद्धा should be इत्था, similarly °हिद्धा, हित्था on this and on p 237	
,,	19	होअहामि, होएहामि	होअहिमि, होएहिमि
,,	24 2	Strike off होअहामो । होएहामो । एवमावावअरीनाम्	
236	6	होअएदु	होअविदु
,,	18	होअन्ते	होअन्त
237	2, 3 4	Change हो into हा in होवर होइवरे	
,,	–	होइवर, होइवर	हावावर, हावावेर
,,	3	होइविन्ति	हायाविन्ति
,,	4	होइवन्त, होइवरे	हावाव न्त, हावावरे
,,	12	हावईआ	हावेईअ
,,	16	हावेहिज्जा	हावहिज्ज
,,	17–27	हाव° and हावाव should I think, be हावि° and हावावि°	
,,	18	तेहरयो	नेहरदो
,,	21	हिवावहिद	हावाविहिद
,,	23	हावाविस्स	हावाविहिस्सं

238 10–11 Correct—हाधु, शाधु, हाविदु, हाधु

„ 18 Alter हद all हद

19 हाविर हवर

21 °हावित °विते

26 Correct—गआवि°, अद

241 1 Correct—त्था त्था°

243 10 Trivikrama has हुविरअइ विवा।

„ 19 In होइअइ, होइअ, इअ may be इअ according to वड इअदओ

„ 20 होआविअ होआइअ होआवीअइ, होआवीअइ

„ 21 Correct—होआवीअइ

„ 22 —होआवीअन्त, होआवीअन्ता

„ 23 न्तु। तुदन्ते

24 25 26 आवि आवी°

„ 26 Correct—अणुहोइअन्त, अणुहोइअन्त

244 2 °आवि °आवी

„ 3 Strike off अणुहोआविअसे। हइ धइ हजाइवापि।

244 4 and the next lines आवि should be आवी

„ 6 अणुहोआविइ अणुहोआवीअइ

13 होअविअदि होआवीअदि

17 होआविन्नहिइ होआविन्नहिइ

„ 26 Correct—होआवीअमाण and होआवीअन्त

245 3 and the next lines आवि before अइ and °अइ should be आवी

„ 1 Strike off अणुहावाविइ

„ 13 Correct—चिआविन्तइ

247 9 रामा° रम्माइ

„ 20 Correct—संयोगध इन्धित

„ 22 „ संयोगधो

248 1 महन्धो महन्दो

„ 4 योग्य यो ग्य

11 Correct—कथा and प्रथा into कधा, पधा

„ 14 अन्त पुरे। अन्त पुरे

„ 18 Correct—मावामग्ग इनो

249 13 कर्ध कध

18 Correct—इदानीमो त्ताणि

251 17 बोध मोध

253	14	डेस	डस
"	19	परम्य मो	परसामो
254	3	पिच्छिले	पिक्षिले
"	13	प्रचासे	पद्यासे
"	14	शास्य°	शस्प°
"	15	गिहो	गिह
"	17	३ । ३ । ३७ ॥	३ । २ । ३७ ॥
"	19	Correct—धञ्जे । गञ्जे । पञ्जे । धणञ्जय ।	
255 (not 355)	7	After भरये । add भट्टारप	
"	11	पाथवाद	मार्ववाद
256	8	येस्वन्दे	मेस्वन्दे
257	13	रामाद	रामाद्ध
"	23	कचारा	ढकारा°
258	19	Correct—वो त्यो हृदये	
260	13	टामत्यये	क्त्वाप्रत्यये
"	23	ह्रस्व	ह्रस्व
262	13	घाढ	काठ
264	19	रावों	रावों
"	20	ङसि, ङस्	जसि, जस्
265	3,4,6,7,8	ङसि, ङसो, ङस	जसि, जसो, जस
"	17	३ । ५ । ५ ॥	३ । ४ । ५ ॥
"	19	रामे	रामं
266	3	राम ॥	राम
"	[illegible]	Correct—ङसेर्हे	
"	6	डु, रामड्ड	हु, रामहु
267	14	Read म्हस्स म्ह म्ह ।	
"	20	माड्ड	माह्न
268	19	Correct— यथासंख्य	
269	2	Correct—हो जस आमन्त्रणे	
"	7	कइओ	कइ
"	8	कईओ	कई
"	24	Correct—अपभ्रंशेच	
270	[illegible]	Correct—विधानाद्नगर	
"	12-13	" —हो जस आमन्त्रणे	
	17	Strike off जाआ and जाई	
273	5	३ । ३ । ५३ ॥	३ । ३ । ५२ ॥

Page	Line	For	Read
274	8	*Correct*—'सुम्यदमोसु	
"	16	Correct मकारान्तत्वात् मियामीन्वे	
275	17	*Correct*—इमपण	
276	5	Correct—जइसमो । इति	
277	23	Correct—असदोम्हहमिला°	
278	70	तिथ	तिम
"	13	मा	म
279	1	जत्यु	जेत्यु
	23	नमस्पारा	नमस्कार'
283	3	Correct—पाषु विणु, धुपु जम्मु	
"	8	" —स्वार्थे डिती	
"	2	ह्ल्येतयो	श्लेषयो
284	2	*Correct*—भुवो 'हो—'	
"	7	Correct—हरो हम्होहि and होवहि into हुवहि	
,	10	After सेसि च add होहि । हवहि ।	
"	13	Correct—हिस्सा, शाधा	
"	11	, —मसहिडो	
285	3	, —होसहरवा	
,	21	बन्न	बेन्न
"	22	बंज, बन्न	बेन्न, बम्भ
286	2, 4	मिसु	मीसु
293	12	भौट	भौड्
387	32, 33	स्स, बम्मणु	म्भ, बम्भणु
389	6	रवगुल	रवगुलु
390	2	तिहु	तिड्ड
391	3	तंसि	तेसि
2	2	भार च	अर उ
3	23	उत्तण्डूय	व कण्डूय°
6	17	Correct—मिअक्स्या सद्	
"	14	(1st. Col) मिसु	मीसु
	"	(2nd Col) परिणिम	णिरिणिस°
8	13	Correct—ढसेहह	
9	31	Correct—अतसि च	
10	8	Correct—धो दहअद	
12	5	, —मवे डिहो	
13	Last	(1st Col) Correct—मोमसु मसहिह	

13	14	(2nd Col) °कृत्येषु	°कृत्येषु
”	16	योस्पो	यो स्पो
14	17	Correct—भवते	
15	2	” प्रोर्वेम्न	
16, 19	18, 7	” संज्ञा प्रत्या°	
20	14	(foot note) गोणादि	गोणादि
26	2nd foot-note 14	Correct—मातुर्हि	
27	[illegible]	°कृत्येषु	°कृत्येषु
136	15	Correct—रामह्—रामाह्	
138	3	” जाई—जाइ	
141	20	” लगित्वेव—(ल्हात्वेव is I think correct)	
”	25	जोनवि	जो नवि
”	27	येनापि	यो नापि
142	13	Correct—तु मो स्वम्	
”	15	समन्ध्ड	
”	19	Correct—वणी वण्णी	
143	1	दिट्ठि	दिट्ठि
”	2	पुसी	पुसि
”	11	येनापि	यो नापि
”	22	Correct—हि भिस्सुपो	
144	7	” ङसेर्हेह्	
”	10	गृह्णन्ति	गृह्णाति
”	29	गजानां कुम्भान्	गजकुम्भान्
145	21	अम्ब	अम्बिके ?
146	16	°प्रकाशनम्	°प्रकाश
147	10	विगोपिता	विगोपिता
”	15-6	Correct—मणुविब्वि and मनोवत्मनि	
148	19	हस्	हसि
	23	Correct—स्तनुमाहा°	
”	29	” बहुतणहो	
149	7	अग्निर्य	
	14	अग्निणदङ्घा	
150	23	अग्रम्न ?	
”	12	दुह	दुद
151	19	भमा	भमो
”	27	स्पृणानि	स्पृणितानि

BOMBAY SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

Edited under the Superintendence of Professor S K Belvalkar, M A, Ph D, and Professor A B Dhurva, M A, LL B

[For Copies Apply to Government Central Press Bombay]

	RS	AS
No. I Pañchatantra, Book IV and V, edited with Notes, by Dr G Buhler	0	4
No. II Nâgojibhaṭṭa s Paribhâshendus ekhara Part I, Sanskrit Text and Various Readings, edited by Dr F Kielhorn (*out of Stock*)		
No III Pañchatantra, Books II and III edited with Notes, by Dr G Buhler	0	4
No IV Pañchatantra Book I, edited with Notes, by Dr F Kielhorn	0	6
No V Raghuvaṁs'a of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha, Part I (Cantos I—VI), edited with Notes, by Mr S P Pandit M A.	1	8
No VI Malavikâgnimitra of Kâlidasa, edited with Notes, by Mr S P Pandit M A 2nd edition (*under revision*)	2	2
No VII Nâgojibhatta s Paribhashendus ekhara, Part IIA, (Paribhâshâs 1–37), Translation and Notes, by Dr F Kielhorn	0	8
No VIII Raghuvamsa of Kalidâsa, with the Commentary of Mallinâtha Part II (Cantos VII–VIII), edited with Notes, by Mr S P Pandit, M A. (*out of Stock*)		
No IX Nâgojibhaṭṭa's Paribhâshendus ekhara, Part II B, (Paribhâshâs 38–69), Translation and Notes, by Dr F Kielhorn	[illegible]	8
No X Das akumâracharita of Daṇḍin, Part I, edited with Notes by Dr G Bühler (*under revision*)	0	[illegible]
No XI Nitis ataka and Vairâgyas ataka of Bhartṛihari edited with Notes by Justice K T Telang, M A (*copyright restored to the editor*)		

	RS	AS
No XII Nâgojibhatta's Paribhâshendusekhara, Part II C, (Paribhâshâs 70-122), Translation and notes, by Dr F Kielhorn	0	8
No XIII Raghuvamsa of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha Part III (Cantos XIV-XIX) edited with Notes by Mr S P Pandit, M A (*out of Stock*)		
No XIV Vikramâṅkadeva charita of Bilhaṇa, by Dr G Buhler (*copyright restored to the editor*)		
No XV Mâlati Mâdhava, with Commentary, Critical Notes, etc., by Dr R G Bhandarkar, *Second edition*	4	4
No XVI Vikramorvasiya of Kâlidasa, with Notes, by Mr S P Pandit M A, *Third edition*	2	0
No XVII Hemachandra's Desi-nâmamâlâ, Part I, by Prof Pischel and Dr Buhler (*copies not available*)		
No XVIII* Vyâkaraṇa Mahâbhashya of Patañjali Vol I, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	1	8
No XIX* Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol I, Part II by Dr F Kielhorn, *Second edition*	1	8
No XX* Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol I, Part III, by Dr F Kielhorn *Second edition*	1	8
No XXI† Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXII† Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part II, by Dr F Kielhorn *Second edition*	3	0
No XXIII Vâsishtha-Dharmasastra, edited with Notes, by Dr A A Fuhrer (*under revision*)	0	8
No XXIV Kâdambari by Bana and his Son, Vol I Text Vol II, Notes and Introduction by Dr P Peterson *both together*	6	8
No XXV Kirti-Kaumudi edited with Notes, by Professor A V Kathawate (*copy right restored to the editor*)		
No XXVI† Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part III by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXVII Mudrârâkshasa of Visâkhadatta, with the Commentary of Dhundirâja, edited with Notes by Justice K T Telang M A. (*copy right restored to the editor*)		

* Nos 18 19 and 20 are bound together in one volume the whole volume being priced Rs 4 8

† Nos 21 22 and 26 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs 9

	Rs.	As
No XXVIII* Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXIX* Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part II, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXX* Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part III, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXXI Subhâshitâvali of Vallabhadeva, edited by Dr P Peterson and Pandit Durgaprasad	2	8
No XXXII Tarka kaumudî of Laugâkshi Bhâskara, edited by Mr N M Dvivedi *(copy-right restored to the author)*		
No XXXIII Hitopadesa of Nârâyana, edited by Dr P Peterson	0	14
No XXXIV Gaüdavaho of Vâkpati, edited by Mr S P Pandit, M A *(under revision)*		
No XXXV Mahanarâyana Upanishad, edited by Col G A. Jacob	0	7
No XXXVI Selections of Hymns from the Rigveda (First Series) By Dr P Peterson *(under revision)*	4	0
No XXXVII Sârngadharapaddhati Vol I, edited by Dr P Peterson	3	0
No XXXVIII Naishkarmyasiddhi, by Col G A Jacob	2	8
No XXXIX Concordance to the principal Upanishads and the Bhagavadgîtâ, by Col G A Jacob	4	0
No XL Eleven Âtharvana Upanishads, with Dîpikâs by Col G A Jacob *Second edition*	1	8
No XLI Handbook to the study of Rigveda, Part I, Comprising Sâyana's Introduction to his Rigvedabhashya, with English Translation, by Dr P Peterson	1	8
No XLII Dasakumâracharita of Dandin Part II by Dr P Peterson *(under revision)*	0	8
No XLIII Handbook to the Study of Rigveda, Part II, Comprising the Seventh Mandala of Rigveda with the Bhâshya of Sâyana	2	8
No XLIV Âpastambha Dharmasûtra, with the Various Readings of the Hiranyakesi Dharmasûtra, Part I, by Dr G Buhler	1	[illegible]

Nos. 28 29 and 30 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 9

	RS	AS
No LXII Rekhâganita Vol II, by Messrs H H Dhruva and K P Trivedi	9	0
No LXIII Ekâvali of Vidyadhara, with Mallinâtha's Commentary, edited by *Rao Bahadur K P Trivedi*	14	0
No LXIV Parasara Dharma Samhitâ, with the Commentary of Sâyana Mâdhavâchârya Vol II Part II, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	5	0
No LXV Pratâparudrayasobhûshana of Vidyânatha with Commentary, edited by Rao Bahadur K P Trivedi	11	0
No LXVI Harsha charita of Bana, Part I, Text with Commentary edited by Dr A A. Führer	2	0
No LXVII Parâsara Dharma Samhitâ, with the Commentary of Sâyana Madhavâcharya, Vol III, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No LXVIII Sribhashya of Râmânuja, Vol I Text, edited by Mr Vasudev Shastri Abhyankar	11	0
No LXIX Dvyâsrayakâvya of Hemachandra, Vol I, *(Cantos I—X) by Prof A V Kathawate*	9	0
No LXX Vaiyâkaranabhûshana of Kondabhatta with two Commentaries and Notes, by Rao Bahadur K. P Trivedi	10	0
No LXXI Shadbhâshâchandrikâ of Lakshmidhara with Introduction Notes etc by Rao Bahadur K P Trivedi	7	8

WORKS OUT OF SERIES

	RS	AS
Aitareya Brâhmaṇa, Word index to compiled by Pandit Vishwanath Balkrishna Joshi	4	0
Amarakosa with the Commentary of Mahes'vara, edited with an Index, by Mr Ramchandra Shastri Talekar	0	13
Atharvaveda Samhitâ with the Commentary of Sâyanâchârya, *edited, by Mr S P Pandit, M A., four volumes at Rs 10 each*	40	0
Kâvyaprakâsa, edited by Vamanacharya Zalkikar with his own Commentary (*in the Press*)	5	4
Vendidad, *Complete in*	5	0

THE SAME LIST ABRIDGED AND ARRANGED ALPHABETICALLY

	Rs	As
Aitareya Brâhmana, Word Index to, by Vishwanath Bal krishna Joshi	1	0
Amarakosa with Maheśvara's Commentary, by Ramchandra Shastri Talekar, (out of Series)	0	13
Âpastambha Dharmasûtra, Part I, by G Buhler, (No 44)	1	0
Âpastambha Dharmasûtra, Part II, by G Bühler (No 50)	1	2
Atharvaveda Samhitâ with Sâyanabhâshya four volumes by S P Pandit, (out of Series)	40	0
Atharvana Upanishads, eleven, with Dîpikâs, by G A Jacob (No 40)	1	8
Bhaṭṭikâvya with Mallinâtha's Commentary, Part I, by K P Trivedi (No 56)	9	0
Bhaṭṭikâvya with Mallinâtha's Commentary, Part II, by K P Trivedi, (No 57)	6	0
Concordance to the principal Upanishads and the Bhagavad gîtâ by G A Jacob (No 39)	4	0
Daśakumâracharita, Part I, by G Buhler (No 10)	0	8
Daśakumâracharita, Part II, by P Peterson (No 42)	0	8
Deśî nâmamâlâ, Part I, by Pischel and Bühler (No 17)		
Dvyâśraya kâvya, Part I by A. V Kathawate, (No 69)	9	0
Ekâvalî with Commentary by K. P Trivedi, (No 63)	14	0
Gaudavaho, by S P Pandit (No 34)	3	0
Handbook to the Study of Rigveda, Part I by P Peterson (No 41)	1	8
Handbook to the Study of Rigveda Part II, by P Peterson (No 43)	2	8
Harsha-charita with Commentary, by A A Fuhrer (No 66)	2	0
Hitopadeśa by P Peterson, (No 33)	0	14
Hymns from Rigveda, Selection of, (First Series) by P Peterson, (No 36)	4	0
Hymns from Rigveda, Selection of (Second Series) by P Peterson, (No 58)	4	0
Kâdambarî, Vol I, Text and Vol II Notes and Introduction, by P Peterson, (No 24)	6	8

	RS.	AS
Kavyaprakâsa, with a Commentary, by Vamanacharya Zalkikar, (out of Series)	5	4
Kîrtikaumudî, by A. V Kathawate, (No 25)		
Kumârapalacharita, by S P Pandit, (No 60)	[illegible]	6
Mṛichchhakaṭika, Vol I, by N B Godbole (No 52)	3	8
Mâlavikâgnimitra, by S P Pandit, (No 6)	2	2
Mâlatî Madhava, by R G Bhandarkar, (No 15)	4	4
Mahâbhâshya, Vyâkarana—, of Patañjali, Vol I, Parts I, II, and III bound together (Nos 18, 19, 20)	4	8
Mahabhâshya, Vyâkarana—, of Patañjali, Vol II, Parts I, II, and III bound together (Nos 21, 22 and 26)	9	0
Mahâbhâshya Vyâkarana—, of Patañjali Vol III, Parts I, II, and III bound together (Nos 28, 29, 30)	9	0
Mudrârâkshasa, by K T Telang (No 27)		
Mahânârâyana Upanishad, by G A Jacob (No 35)	0	7
Naishkarmyasiddhi by G A Jacob (No 38)	2	8
Navasâhasânkacharita Part I, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 53)	1	10
Nîti and Vairâgya Satakas, by K T Telang, (No 11)		
Nyâyakos'a, by Bhimacharya Zalkikar, (No 49)	6	0
Pañchantra, Book I, by F Kielhorn, (No 4)	0	[illegible]
Pañchatantra, Books II and III, by G Bühler, (No 3)	0	4
Pañchatantra Books IV and V by G Bühler (No 1)	0	4
Parâsara Dharmasamhitâ, Vol I, Part I, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 47)	[illegible]	2
Parâsara Dharmasamhitâ, Vol I, Part II, by Vaman Shastri Islampurkar (No 48)	2	0
Parâsara Dharmasamhitâ, Vol II Part I, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 59)	4	0
Parâsara Dharmasamhitâ, Vol II, Part II, by Vaman Shastri Islampurker (No 64)	5	0
Parâsara Dharmasamhitâ Vol III, Part I, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 67)	4	0
Paribhâshendus ekhar[illegible] I, by F Kielhorn, (No 2)		
Paribh[illegible] A, by F Kielhorn, (No 7)	0	8

	RS.	AS
Paribhashendus ekhara, Part II B, by F Kielhorn, (No 9)	0	8
Paribhâshendus ekhara Part II C, by F Kielhorn, (No 12)	0	8
Pratâparudrayas obhûshana of Vidyânâtha, with Commentary, by K P Trivedi, (No 65)	11	0
Raghuvamsa Part I by S P Pandit, (No 5)	1	8
Raghuvams'a Part II, by S P Pandit, (No 8)	0	12
Raghuvamsa, Part III, by S P Pandit, (No 13)	0	8
Râjatarangini, Part I, by Pandit Durgaprasad, (No 45)	1	8
Râjatarangini Part II, by Pandit Durgaprasad (No 51)	1	4
Râjatarangini, Part III, by P Peterson, (No 54)	1	2
Rekhâganita Part I, by H H Dhruva and K P Trivedi, (No 61)	12	0
Rekhâganita Part II, by H H Dhruva and K P Trivedi (No 62)	9	0
Sarngadharapaddhati, Part I, by P Peterson (No 37)	3	0
Shadbhâshâchandrikâ of Lakshmidhara, by K. P Trivedi (No 71)	7	8
S'ribhashya Part I by Vasudev Shastri Abhyankar, (No 68)	11	0
Subhâshitâvali of Vallabhadeva by P Peterson, (No 31)	2	8
Tarkakaumudî of Laugâkshi Bhâskara, by N M Dvivedi, (No 32)		
Tarkasamgraha of Annambhatta, by Y V Athalye, (No 55)		
Vasishtha Dharmas âstra, by A A Fuhrer (No 23)	0	8
Vaiyakaranabhûshaṇa of Koṇḍabhaṭṭa with two Commentaries, by K P Trivedi, (No 70)	10	0
Vendidad, in Two Volumes, (out of Series)	5	0
Vikramânkadeva charita, by G Buhler, (No 14)		
Vikramorvas iya by S P Pandit, (No 16)	2	0
Yogasûtras, of Patañjali, by Râjâram Shastri Bodas, (No 46)	1	10

WORKS IN THE PRESS

S'ribhâshya Vol II, Notes by Vasudeo Shastri Abhyankar

Yâska s Nirukta with the Commentary of Durgâchârya, Vol. I, by Prof H M Bhadkamkar, B A

Parâs arasmriti with the Commentary of Sâyana Mâdhavâchârya Vol III part II by Pandit Vaman Shastri Islampurkar

Vâsishtha Dharmas âstra by Dr A. A Fuhrer (2nd edition)

Kâvyaprakâs a edited with his own Commentary by Vamanacharya Zalkikar (3rd edition)

WORKS UNDER REVISION

No VI Mâlavikâgnimitra of Kâlidâsa, by Mr S P Pandit

No X and XLII Das'akumâracharita of Dandin, by Dr G Buhler and Dr P Peterson.

No XXIII Vasishtha Dharmas'astra, by Dr Fuhrer

No XXXIV Gaudavaho of Vakpati, by S P Pandit

No XXXVI Hymns from Rigveda (First series) by Dr P Peterson

No XLVI Yogasutras of Patanjali, by Rajaram Shastri Bodas

No LV Tarkasamgraha of Annambhatta by Y V Athalye

WORKS IN PREPARATION

Dvyâs'raya Kâvya, Vol II, by A V Kathawate

Harshacharita Vol II, Introduction and Notes by Dr Fuhrer

Navasahasânkacharita Vol II, by Vaman Shastri Islampurkar

Mrichchhakatika, Vol II, Introduction and notes by K O Mehendale

Yâska's Nirukta with the Commentary of Durgâchârya, Vol II by H M Bhadkamkar

WORKS UNDERTAKEN

Anubhâshya of Vallabhacharya with Notes by Shridhar Shastri Pathak

Kâvyâdars'a of Dandin by Manmohan Chakravarti M A, B L

Ratnâvali of S'riharsha by N S Panse, B A

Samudra-Sangama-Grantha, with English Translation, by A V Kathawate B A

Shatprabhritatikâ by K B Pathak B A

Syâdvâdamanjari of Hemachandra, by A B Dhruva, M A, LL B

Tarkabhâsha of Kes'avamis'ra with the Commentary of Chinnabhatta by D R Bhandarkar M A and Pandit Kedarnath

Udbhata's Kâvyâlankâra-Sâra-Sangraha with the Laghuvritti of Pratihârenduraja, by N D Banhatti B A

Uttara Ramacharita of Bhavabhûti by Dr R G Bhandarkar, and S R Bhandarkar M A

Venisambâra of Bhatta Nârâyana, by N S Panse B A

Vyavahâra-Mayûkha of Nilakantha, by P V Kane M A, LL M